2.50

УНИВ. БИБЛИОТЕКА
72413

РУСКИ АРХИВ

ЧАСОПИС ЗА ПОЛИТИКУ, КУЛТУРУ И ПРИВРЕДУ РУСИЈЕ

УРЕЂУЈЕ ОДБОР

XXVI—XXVII

БЕОГРАД, 1934

На основу мишљења Главног просветног савета, Г. Министар просвете одлуком својом СНбр. 4164 од 12 фебруара 1929 године, одобрио је да се часопис „Руски архив" може набављати за све школске и наставничке књижнице.

Г. Министар вера 14 децембра 1929 год. под бр. 17049 наредио је да сва одељења Министарства препоруче својим подручним школама „Руски архив", како би се ђаци по школама што више упознали са братском Русијом те тиме дошло до темељите љубави нашег народа према Русији.

Графички уметнички завод „Планета", Срет. Ил. Обрадовића, Ускочка 8.

САДРЖАЈ:

Страна

Од Уредништва. — ПЕТ ГОДИНА „РУСКОГ АРХИВА“ 5

S. P. — AMERIČKO PRIZNANJE SOVJETSKE RUSIJE I NJEGOV ZNAČAJ 16

А. Ремизов. — УВЕРЕЊЕ О СИРОМАШТВУ 25

Prof. I. Lapšin. — TURGENJEV KAO MISLILAC (Metafizika i estetika) 37

Mark Slonjim. — NOVI TURGENJEV (o pedesetogodišnjici njegove smrti) 47

E. A. LJACKI. DVA SVETA U TOLSTOJEVIM UMETNIČKIM POSTUPCIMA („Vaskrsenje“) 53

Н. Гончарова. — „НА БОРИСТЕНУ“. (Историја стварања балета). Са 5 слика 75

В. Архангелски. — РУСКО НАРОДЊАШТВО СЕДАМДЕСЕТИХ ГОДИНА И „БАБУШКА РУСКЕ РЕВОЛУЦИЈЕ“ (Деведесетогодишњица К. К. Брешковске) са сликом 89

Марина Цветајева. — ПЕСНИЦИ СА ИСТОРИЈОМ И ПЕСНИЦИ БЕЗ ИСТОРИЈЕ 104

С. Постников. — ОТАЦ РУСКИХ ПРИРОДНИХ НАУКА — М. В. ЛОМОНОСОВ (1711—1765 г.) Са сликом 143

N. Meljnikova-Papouškova. — O STARIM I NOVIM RUSKIM IGRAĆKAMA 152

B. Jevrejinov. — SASTANAK IMPERATORA U MNIHOVOM GRADIŠČU (u 1833 godini) 169

Е. Стаљински. — ЗА ПЕТ ГОДИНА. Резултати „Социјалистичке офанзиве“ 178

Д-р Аленсије Јелачић. — ВЕЛИКИ МАЈСТОРИ РУСКЕ КЊИЖЕВНЕ КРИТИКЕ И СОЦИЈАЛНЕ МИСЛИ. IV. А. А. ГРИГОРЈЕВ (1822—1864). Са сликом ... 193

Страна

Д-р Г. Озерецковски. — МЕНДЕЉЕЈЕВ. (О стогодишњици његовог рођења). Са сликом 210

С. Постников. — ПРЕОБРАЖАВАЊЕ РУСИЈЕ (Нова привредна географија Русије) 229

P. Butorac. — MATIJA ZMAJEVIĆ PERAŠTANIN. ORGANIZATOR I ADMIRAL RUSKE FLOTE 1680—1735) 241

С. Верешчан. — КРАТАК ИСТОРИСКИ ПРЕГЛЕД РАЗВИЈАЊА РУСКОГ АГРАРА ПРЕ РАТА. II део (свршетак) 255

Kl. V. Žuhina. — SVOJINA U SSSR 278

Од Уредништва. — БОРИС АЛЕКСЕЈЕВИЧ ЈЕВРЕИНОВ (некролог) 295

ТРАЈКО ЈОВАНОВИЋ († 4-III-1934 г.) 296

НАУНА И КЊИЖЕВНОСТ

Д-р А. Јелачић. — Седми међународни конгрес историчара 297

Д-р М. Голуб. — I. Научне и стручне библиотеке у Совјетској Русији. — II. Библиотеки музеја Румјанцева 303

КЊИГЕ И ЧАСОПИСИ

Т. Махин. — Алексије Јелачић: На прелому. — М. М. Пешић: Нови Јесењин ... ...

А. J. — О. С. Минор 308

Од Уредништва

ПЕТ ГОДИНА „РУСКОГ АРХИВА"

Русија, шести део света, за читавих шеснаест година за остале народе чудна је загонетка. Њен особити политички и економски облик ставио ју је у нарочити положај.

Чим се помене реч Русија код многих људи је то изазивало претставу о земљи једног бунтовничког народа, који захваљујући своме анархизму сам срља у пропаст и прети да повуче са собом у анархистичку провалију и остале народе. Они који су били тога мишљења, налазили су наравно потврду за исто у политици комунистичке странке, која заиста потпомаже све покрете управљене на то да изазову немире у унутрашњем животу других земаља.

Али и ако је то политика владајуће странке, многобројни руски народ има пред собом други циљ т. ј. свој властити развитак и прогрес.

За време великог рата и у доба револуције у њему се породила тежња и појавили импулси за нови живот у коме би се развиле народне стваралачке силе, које су се столећима налазиле у потенцијалном стању. Да те силе одиста постоје, доказује факат појаве дубоких мислилаца, истакнутих научника и уметника у прошлости, који су ушли у Пантеон човечанства. У радовима и делима тих руских великана ми видимо колико се високо узносила стваралачка мисао, неукротива енергија, широке замисли, богатство и оригиналност идеја.

Београдска руска друштвена група „Земгор" стајала је увек на гледишту формираном на објективним чињеницама и дубоко је веровала да ће руски народ наћи свој историјски пут и у историји човечанства заузети место које му као великом народу припада.

У братској Југославији наш је положај био изузетно повољан. Ми живимо у једном народу, који је од вајкада гајио и гаји и данас неизмерну љубав према Русији, и који веома саосећа њеној судбини, искрено се радује њеним успесима и несрећан је у њеним несрећама. За њега изгубити веру у Русију значи изгубити веру у Словенство, постати усамљено острво у мору туђих народа и раса. Стога „Земгору" није било тешко да стече моралну потпору југословенскога

друштва кад је била покренута мисао о издању једног часописа чији би циљ био тумачење оних путева по којима је текао историјски развитак Русије.

Први је господин Станоје Пеливановић предложио издавање сличнога часописа.

Редакција „Руског Архива" уз непосредно учешће господина Пеливановића најзад је коначно одредила карактер часописа и својим сарадницима поставила као услов да се придржавају начела потпуне објективности.

Ми смо сматрали да је пре свега потребно говорити о Русији уопште и о оним путевима по којима се кретао њен развитак у прошлости, и по којима иде и данас. Закон тога развитка, који проистиче из њених објективних услова, природних богатстава и снаге земље удружених са несаломљивом тежњом руског народа ка стваралачком животу, тај закон ми смо сматрали за независан од политичког режима који данас постоји у Русији.

Богатство виталних снага народа Русије независно од каквог било режима потстицало је земљу на широки замах неимарства, а непрегледни простори руских поља и неисцрпна природна богатства сами по себи упућивали су на грандиозност неимарске замисли. Народна љубав према својој земљи, широка концепција претставника руске науке и технике, способност пожртвовања руске интелигенције, једноставност и скромне потребе широких маса, створили су прилике, које нису наилазиле на препреке за остварење тих грандиозних замисли.

Верујући у Русију, Редакција је сматрала да ће се под притиском стваралачких напора руског народа морати да збрише заоштреност спољне совјетске политике.

Редакција је сматрала да ће, пре или после, Русија морати под притиском неизбежног историјског процеса избити на пут непосредног служења сопственим интересима. Први знаци те еволуције већ се показују у изменама спољне политике данашњег режима. Пут на који је влада ступила у последње време на пољу међународних односа несумњиво је да више одговара интересима руског народа, него ли онај којим су они ишли у току последњих петнаест година.

*
* *

Издајући овај 26-27 број ми улазимо у шесту годину живота нашега часописа.

Стога смо тим поводом хтели наше читаоце да потсетимо на наше циљеве које смо у првом броју нашега часописа формулисали овако:

„Покушати показати и приказати праву Русију у целокупном сјају славе њеног генија, покушати пронаћи путоказе њеног развитка, покушати дати појам о њеној огромној стваралачкој снази, проучити њене историјске путеве, пронаћи под пролазним непролазно".

Многострука, разноврсна и разнобојна слика прошле и данашње Русије, у којој се дају наслутити контуре Русије будуће, ето то смо хтели да дамо у нашем часопису.

Није наше да судимо, како смо испунили наш задатак. Неколико судова критике, а могли би смо их навести у много већем броју, — одговориће на ово питање. Хоћемо овде да изнесемо мало статистике и библиографије, које ће објективно приказати наш досадашњи рад.

* * *

За протеклих пет година „Руски Архив" изашао је у ДВАДЕСЕТ И ПЕТ бројева. Тих двадесет пет бројева обухватају преко ТРИ ХИЉАДЕ страница (двеста табака осмине штампаног текста), у којим је објављено близу двеста чланака и стотине приказа. Поједини чланци по обиму и значењу јесу праве монографије. Стотине уметничких прилога разноврсних слика графички приказују различне појаве и факта, обилато илуструјући поједине расправе писаца и сликара који су дали „Руском Архиву" своје књижевне и уметничке прилоге. Поред Руса, који су ту природно у већини, на „Руском Архиву" сарађују (и то не само као преводиоци, него и као аутори) многобројни Југословени. Има аутора и других народности (Француза, Чеха).

Веран своме програму „Руски Архив" је пажљиво проучавао и приказивао и прошлост Русије и њену садашњост. Овој последњој посвећивана је највећа пажња. У чланцима „Руског Архива" обухваћене су све стране руског живота и руске историје, као што ће се одмах видети из прегледа објављене грађе.

Основне проблеме текуће политике, еволуције руске данашњице, трагичне конфликте и непрекидне борбе, у којима се кује модерни руски живот приказује *Е. Стаљински* и *Е. Евгењев (Јевгењев)*. Овај последњи даје *„Политички преглед"*, у којем се региструју сви најважнији политички догађаји (види бројеве: III, 122—129; IV, 136—144; V—VI, 176—185; VII, 168—175; VIII, 159—169; IX, 130—137; X—XI, 202—210; XII, 169—176; XIII, 100—115; XIV—XV, 177—183; XVI—XVII, 171—179; XVIII—XIX, 135—144). Расправе Е. Стаљинског посвећене су следећим темама: *Еволуција руског бољшевизма* (I, 24—36), *Шта је бољшевизам?* (II, 24—37),

Криза нове економске политике (III, 57—68), *Бољшевичке размирице* (IV, 64—78), *Бољшевизам и сељаштво* (V—VI, 72—85), *Да ли је садашњи бољшевизам способан за еволуцију?* (VIII, 44—58), *Русија у новој етапи* (IX, 33—44), *Стаљинизам* (X—XI, 128—140), *Судбина бољшевизма* (XII, 110—120), *Борба бољшевичке дипломације* (XIII, 58—69), *Пјатиљетка и политика* (XIV—XV, 21—32), *Нови Стаљинов преокрет* (XVI—XVII, 64—76), *На граници две пјатиљетке* (XVIII—XIX' 91—108), *Стаљинов неп* (XX—XXI, 101—115), *Нова офанзива стаљинизма* (XXII—XXIII, 208—227) и, најзад, *Путеви совјетске спољне политике* (XXIV—XXV, 126—164). Као што се из овог прегледа види две расправе Стаљинског биле су специјално посвећене руској *спољној* политици.

Проблеми *спољне* политике третирани су још у расправама пок. *И. В. Бајева* (о њему види „Руски Архив" XXIV—XXV, 197—198): *Мореузи и руска дипломација у прошлости и садашњости према томе питању* (X—XI, 69—84 и XII, 92—109) и *Проблем мореуза после светског рата* (XIV—XV, 33—54). Далеки Исток са свим сложеним комплексом његових проблема јавља се у стручним радњама одличног знаоца тих проблема *М. А. Крола: Кина, Јапан, Русија* (V—VI, 16—40), *Јапанско-кинески конфлит и СССР* (XVI—XVII, 19—31) и *Шта се догађа у Манџурији* (XXII—XXIII, 192—207); с тим у вези стоји и чланак *Јелене Извољске: Расположења и струјања у данашњем јапанском друштву* (XXII—XXIII, 163—172). Најзад крупном догађају садашњости, толико актуелном Лондонском пакту о дефиницији нападача посвећен је чланак директора нашег часописа *Владимира Лебедева: Лондонски пакт* (3—VII, 1933, (XXI—XXV, 5—12).

Велику пажњу посвећивао је „Руски Архив" разноврсним *економским* питањима садашње Русије. Бољшевизам је пре свега један огроман *привредни* експеримент: проблеми *индустријализације* Русије (чувена *„пјатиљетка"*) и *колективизације* пољопривреде (знаменити *„кол-хози"*) привлаче на себе, потпуно природно, највећу пажњу.

Овамо спадају и *социјално-економски* проблеми у ширем смислу, као и *финансије*. А за разумевање тих проблема потребна је и *географија*, нарочито *демографија* Совјетског Савеза. Зато се почело у „Руском Архиву са стручним статистичким прегледом. *П. Селиванова: Територија и становништво С.С.С.Р.* (I, 7—23). (Исто тако географски, али и историско-филозофски и социолошки карактер има расправа *С. Постникова: Шестина света* XXXIV—XXV, 185—192). Економске проблеме у ужем смислу највише је проучавао у „Руском Архиву" инж. агрономије *С. И. Верешчак*. Ево тих његових радова: *Комунистички пољопривредни проблем и*

Господин С. Пеливановић

стварност (I, 99—109), *Перспективе пољопривреде у СССР* (II, 53—67), *Конструкција совјетског привредног плана* (III, 29—41), *Суштина питања колективних сељачких газдинстава* („колхози") *у СССР* (IV, 50—63), *Савремено привредно-административно реоганизовање Русије* (са три шеме) (V—VI, 52—71), *Индустријализација СССР* (VII, 33—49), *Сеоски совјети и сељачка колективно-привредна друштва и њихови правни односи* (VIII, 59—70), *Преглед привредне коњунктуре у СССР* (IX, 53—64), *Пољопривредни проблем у СССР* (XI—XII, 113—127), *Пољопривредна производња Русије од предратног доба до данас* (XII, 121—132), *Економски преглед* (XIV—XV, 171—176), (XVI—XVII, 180—185). У вези с тиме стоје и *привредно-историске* студије инж. *Верешчака: Историски преглед руске спољне трговине пре рата* (XXII—XXIII, 173—191) и *Кратак историски преглед развијања руског аграра пре рата* (XXIV—XXV, 165—184).

Пок. проф. *С. О. Загорски* (о њему види „Руски Архив" VIII, 5—6) писао је студије *Финансије СССР* (II, 68—93) и *Национализоване индустрија у систему планске привреде у СССР* (IV, 33—49). О погледима западних ауторитета на совјетску привреду реферисао је *Др. Борис Скоморовски* у чланцима *Карл Кауцки и Ото Бауер о перспективама петогодишњег плана* (XIV—XV, 156—166) и *Совјетска привреда* (XVI—XVII, 138—145). Даље у економику и социјална питања спадају: *Др. Б. Аљабијев: Финансиски план, буџет и финансије петогодишњег плана совјетског савеза* (IX, 45—52) и *Привредна питања на московском партиском конгресу* (X—XI, 104—112), *С. Кон: Савремено економско стање Совјетске Русије* (I, 110—127), *А. Малахов: Социјалне основе руског кооперативног покрета* (VII, 71—85) и *Социјални услови руског задружног покрета под совјетском влашћу* (VIII, 90—108); *Др. А. Бајков: Стране концесије у СССР* (III, 42—56) и *Спољна трговина* (VIII, 71—89); *Ј. Лозовој: Питања расељавања и колонизације у СССР* (II, 94—110); *Борисав Морозов: Проблем спремања стручњака у СССР* (X—XI, 152—162).

Чисто правне проблеме приказује проф. *Б. Миркин-Гецевић: Карактеристика совјетских међународних уговора* (I, 72—84), *Права совјетског грађанина* (II, 11—23); *Закон и законитост у СССР* (III, 11—28); *Конзуларно право Савеза СССР* (IV, 23—32); *Изборно право бољшевичке власти* (V—VI, 41—51) и *Измене у совјетском уставу* (VII, 28—32). Овамо спада и расправа *Н. Ханса: Народне мањине у СССР* (X—XI, 141—151).

Проблемима социјалне културе и живота Русије у широком смислу те речи као и извесним публицистичким посматрањима посвећене су радње више аутора: *В. Г. Архангел-*

ски: Омладина у СССР (II, 128—139); *Стари и нови начин живота у Совјетској Русији* (XVI—XVII, 32—49) и *Како живи радник у СССР* (XXIV—XXV, 121—130), *Н. Каракаш: Живот у СССР према огласима у новинама* (I, 160—166); *С. Постников: Режим покајања* (XX—XXI, 61—75); *Б. Скоморовски: Две Русије* (XII, 133—149); *Е. Кускова: Може ли бити суд о савременој Русији објективан?* (III, 5—10); Др. *Н. Мељникова-Папоушкова: Стара и нова руска интелигенција* (II, 111—127); *П. Истрати и његова слика данашње Русије* (VIII, 109—115); *Како на Западу замишљају стварност са Истока* (X—XI, 62—68); *Совјетска критика и самокритика* (XII, 159—168) и *Још једна слика Русије* (XVI—XVII, 57—63). *Школи и цркви* посвећени су следећи чланци: *Д. М. Одинец: Поглед на народно образовање у Русији* (IV, 79—95 и V—VI, 104—122); *Н. Ханс: Школовање жена у Русији* (V—VI, 123—135); *Н. Каракаш: Слика совјетске школе* (VII, 103—118); *В. Архангелски: Руска црква за време револуције* (III, 69—81) и *Путеви православне цркве у данашњој Русији* (XII, 42—57). *Историји* руског религиозног живота и мисли посвећена је студија Др. *Алексија Јелачића: Протопоп Авакум* (XVIII—XIX, 35—49).

Ванредно велику пажњу поклањао је наш часопис *савременој руској књижевности* као и *Историји руског књижевног стварања, руске мисли и критике*. Ту на првом месту треба споменути многобројне чланке, есеје и студије сталног критичара „Руског Архива" Др. *Марка Слоњима: Струје савремене руске литературе* (1917—1928) (II, 59—71, II, 140—159), *Јединство Толстојево* (II, 3—10), *Портрети савремених руских писаца* (III, 99—112; V—VI, 162—175; VII, 136—151; VIII, 145—158; IX, 102—121) (ови *Портрети* изашли су и посебно као књига издања „Руског Архива"), *Чеховљево дело* (V—VI, 5—15); *Две песникиње* (IV, 99—110); *Нова дела совјетске књижевности* (X—XI, 162—178); *Живот Ф. М. Достојевског* (XII, 10—43); *Александар Блок* (XII, 44—58); *Путеви Русије* (XIII, 78—98); *Живот Лермонтова* (XI—XV, 65—93); *Новости совјетске књижевности* (XX—XXI, 116—129); *Максимилијан Волошин* (XX—XXI, 142—146); *Шта се данас дешава у совјетској литератури* (XXII—XXIII, 82—95); *Пјатиљетка у литератури* (XXIV—XXV, 114—120) и *Један Љењинов претходник* (нова карактеристика и грађа о Нечајеву, XXIV—XXV, 61—83). *Н. Мељникова-Папоушкова: О Блоковом посматрању света* (VII, 152—162) и *Загонетке и одгонетке* (XX—XXI, 130—141) (ради се о овој књижевној врсти у модерној Русији). Историји руске књижевне критике и социјалне мисли посвећио је низ студија Др. *А. Јелачић* под насловом: *Велики мајстори руске књижевне критике и социјалне мисли* (XX—XXI, 76—100; XXII—XXIII, 131—162; XXIV—XXV, 84—101, до сада су изашле студије о Белин-

ском, Чернишевском и Добролубову). Много се писало о *Пушкину:* Др. *М. Гофман: Проучавање Пушкина у СССР* (III, 113—121; *Б. Јеврејинов: Кнез Долгоруков и Пушкинова смрт* (XXII—XXIII, 96—120); *П. Митропан: Смрт Пушкинова у југословенској штампи оног доба* (XXII—XXIII, 121—135; *С. Штајн: Пушкин, Мериме и „Песме Западних Словена"* (XVI—XVII, 96—112) и *Пушкинове словенске студије* (XIV—XV, 94—104). О крупним и оригиналним руским мислиоцима XIX столећа, Чадајеву и Печерину донете су расправе *А. Којре: Петар Чаадајев* (1794—1856) XXII—XXIII, 46—81) и *А. Изјумова: Печеринова враћање Русији* (XXIV—XXV, 42—60). Познати филозоф, проф. *И. Лапшин* изнео је порекло чувене Достојевскове Легенде о Великом Инквизитору: *Како је постала легенда о Великом Инквизитору?* III, 87—98). Исти аутор објавио је и преглед *О филозофском значају руске науке* (I, 37—58; II, 38—52; изашло је и посебно као књижица у издању „Русуког Архива"). Велики савремени руски писац *Алексије Ремизов* обилато је претстављен у „Руском Архиву" и филозофско-критичким расправама и чисто уметничким прилозима. Расправа *Снови код Тургењева* (IX, 21—32; X—XI, 85—103) богато је илустрована од самог аутора, који није само писац, него врло оригиналан цртач. И о скорашњој педесетогодишњици Тургењевљевој писао је Ремизов: *Педесетгодишњица смрти Тургењева* (XXIV-XXV, 19—22). О Достојевском: *Огњена Русија* (XII, 5—9) и *Писмо Достојевском* (XXIV—XXV, 13—18). О Гоголу: *Тајна Гоголја* (V—VI, 86—89); о Блоку: *У спомен Блока* (XIV—XV, 139—140); о Толстоју: *Божанско код Толстоја* (IV,96—98). Критичке забелешке вандредно занимљиве налазимо у чланку *Својим очима* (XXII—XXIII, 5—13), уметничке успомене у *Вечерима* Ђагиљева (VII, 5—8). Народне легенде руског средњег века прерађене су у овим делима: *Китоврас* (XIII, 5—14), *Соломонија* (XIV—XV, 5—20) и *Илија* (XVI—XVII, 6—18). О Ремизову: *Б. Сосински: Алексије Ремизов* (IX, 65—80). Поред Ремизова још два друга крупна претставника савремене русске лепе књижевности дали су своје прилоге нашем Архиву, то су: *Марина Цветајева* и *Евгеније Замјатин.* Цветајева је писала о филозофији песништва: *Песник и време* (XVI—XVII, 146—161), о филозофији уметности уопште: *Уметност у осветљењу савести* (XVIII—XIX, 18—34), о највећим песницима унутра савремене Русије: *Еп и лирика савремене Русије, Владимир Мајаковски и Пастернак* (XXII—XXIII, 14—36), најзад о великој сликарки Н. Гончаровој: *Наталија Гончарова* V-VI, 90-103; IV, 111-122). Замјатин је претресао позоришна питања: *Модерно руско позориште* (XXII-XXIII, 37-45), а дао је и чисто уметнички прилог: *Јола* (XX-XXI, 5-18). Ако споменемо још чланак *Е. Извољске: Француска критика о руској књижевности* (XIII, 70—77), теориску расправу *А. Прокопенка: Еп и*

лирика (XXIV—XXV, 23—26) и књижевне прегледе *Б. Аратова* и *Б. Сосинског* (I, 167—184), ми ћемо исцрпсти оно што се о књижевности у „Руском Архиву писало. О *позоришту* писали су, поред Замјатина, познати редитељ *М. Чехов: Путеви позоришта* (XVI—XVII, 133—137), онда *Н. Мељникова-Папоушкова: Из историје модериог руског позоришта* (I, 128—147) и *Позориште и револуција* (IV, 123—135) и најзад *Н. Гончарова*, знаменита сликарка која је испричала о својој сарадњи на комаду Стравинског „Свадба":*Декорације и костими у „Свадби"* (XX—XXI, 19—31). *О кинематографу* писао је *С. Ефрон: Руска кинематографска индустрија* (XIII, 99—108).

О руској музици и музичком животу у прошлости и садашњости било је у „Руском Архиву" објављено више чланака: *А-Р* (Ваулин) писао је о *Музици у Русији* (II, 169—176), о *Игору Стравинском* (XIV—XV, 105—119) и о специјалној историској теми: *Чеси у руском музичком животу* XVIII *века* (XXIV—XXV), 102—115).

Проф. *И. Лапшин* који се сматра као један од најбољих зналаца руске музике, приказао је *Силуете руских композитора* (V—VI, 136—151; VII, 119—135; VIII, 116—144). *С. П. Орлов* дао је обавештење о *Музичко-хорској култури у Русији некад и сад* (IX, 96—102), и *Црквена музика у Русији* (IX, 81—91). *Б. Јевреjинов* написао је преглед *Музички живот у савременој Русији* (XVI—XVII, 113—132). О Чајковском изашла је расправица *Н. Кнорринга: У уметничкој радионици П. И. Чајковског* (II, 160—1688). И о ликовној уметности много се говорило у „Руском Архиву". Свака стручна расправа о томе била је богато и прегледно илустрована да би читаоци створили себи једну јасну претставу тога о чему пише критичар. Овамо спадају: чланак *Кана: Нова архитектура Совјетске Русије* (XII, 150—158) и неколико студија Дра *Н. Јеленьева: Савремено сликарство Совјетске Русије* (I, 148—159), *Руско сликарство: Григорјев* (V—VI, 152—161), *Добужински* (XIV—XV, 120—133), *Врубељ* (XVIII—XIX, 109—134) и *Савремена руска графика* (X—XI, 181—198). *В. Куковников* дао је кратко тумачење *Руске галерије сликара А. Л. Билиса* (XIII, 14—17) (објављене су репродукције многих слика те галерије — то су слике савремених руских јавних радника, књижевника и т. д.).

Чисто *историске* монографије и расправице, нарочито с обзиром на словенске односе, „Руски Архив" је објављивао у више махова. Овамо спадају ове радње: *Жак Ансел*, професор на Сорбони: *Аустро-руска криза и политика Фон-Билова* (IV, 5—21), *Јован М. Јовановић: Аустрија и Русија на Балкану* (XIII, 17—42; XVIII—XIX, 67—90; XX—XXI, 32—60), *В. Лебедев: Рођење словенске идеје у руском друштву* (X—XI, 5—19), пок. Др. *М. Прелог* (о њему види „Руски Архив" XVI—

XVII) *Руско-југословенски односи у прошлости* (VII, 9—27), *После свесловенског конгреса у Москви год. 1867* (X—XI, 19—40) и *Русија у светлости кореспонденције Рачки-Штросмајер* (XII, 75—91), генерал *Војин Максимовић: Војничке везе и односи Србије са Русијом у току протеклога столећа* (1806—1917) (VIII, 7—43), Др. *J. Папоушек: Основи политичких односа Русије и Чехословачке од 1907 до 1927 год.* (X—XI, 41—61; XII, 62—74), *Н. Ганс: Ф. И. Јанковић-де-Мирјево, срганизатор руског школског система* (VII, 86—95), *И. Бајев: Пољско питање и стара руска власт* (XVI—XVII, 77—95) и *Пољско питање и руско-немачко пријатељство* (XVIII—XIX, 50—66), *Б. Јеврејинов: Бакуњин и Палацки* (XIV—XV, 55—64) и *Руски пројекат за промену аустриске словенске политике* (XVI—XVII,50—56), *J. Извољски: Слободна словенска федерација и М. Бакуњин* (IX, 122—129), *П. Буторац: Марко Мартиновић Пераштанини, учитељ руских кнезова и бојара у поморству* (XXIV—XXV, 30—36) (к томе белешка — импресија *В. Лебедева: У Перасту* XXIV—XXV, 27—29) и најзад *Дон Машура: Седамнаест месеци руске владавине у Будви* XXIV—XXV, 37—41).

Остављајући по страни неколико бележака поводом смрти угледних јавних радника и књижевника, навешћемо још неколико чланака који не спадају у изнете рубрике на које смо, дакако приближно, разделили разноврсну грађу, објављењу у „Руском Архиву. Др. *Јарослав Папоушек: Т. Масарик и Словенство* (IX, 5—20), *В. Минахорјан: Закавказје* (VII, 50—70), *Руски Поморац: Освајање Северног Леденог Океана* (XXIV—XXV, 131—145), *А. Изјумов Архивска реформа у СССР* (XIV—XV, 141—155), *С. Постников: Преглед историске литературе* (XVI—XVII, 162—170) и *К. Г.: Политичко-правно стање руских избеглица* (XIV—XV, 167—170).

* *
*

Пошто смо изнели преглед садржине двадесет пет првих бројева „Руског Архива" навешћемо и неколико судова критике:

Трговински Гласник — ...„Руски Архив" је, у истини, најбоље опремљен и најозбиљнији часопис, који излази на нашем језику, у опште.

Време — Београд, ... Ова свеска Архива представља једну од најинтересантнијих публикација за последњих неколико година. Чланци и студије који се ту доносе представљају заиста добре радове, писане без тенденције, с довољно снаге да се савлада огроман, сасвим супротно оцењиван, материјал. Исто тако, међу сарадницима има личности од несумњивог ауторитета и знања.

Политика — Београд ...„Руски Архив", чини се, дошао је у крајњи час, као израз једне велике социјалне и културне потребе и његов Уређивачки Одбор јасно је обележио у уводном чланку „Наши Циљеви" све

што има у виду, приступајући свом, колико напорном, толико корисном послу..."

Српски књижевни гласник — Београд „...Појава овог часописа користиће свима који желе исцрпне информације о материјалном и духовном животу и еволуцији савремене Русије.

Летопис Матице Српске — Нови Сад„...„Руски Архив" и по предмету својих чланака и по њиховој обради, представља несумњиво један врло озбиљан покушај да се нашој читалачкој публици прикаже душевни и економски живот данашње Русије... Он чини услугу и нама и Русији..."

Novosti — Zagreb. „...Doista, dok drugi evropski narodi troše goleme iznose za skupljanje informacija o Rusiji i o Rusima, bilo bi nerazumno da mi ove, po poznatim stručnjacima u „Arhivu" sabrane i gotove na našem jeziku nam pružene informacije objeručke ne prihvatimo, a poduzeće i njegove inspiratore u ovom korisnom poduzeću ne pomognemo."

Hrvatska Revija — Zagreb „...Mora se priznati: pisci se ovih knjiga nisu dali pomesti kaosom ni u kojem pogledu. Njihova je prednost pred svima drugima, da točno znadu tlo i uvjete i prilike i sredinu, iz koje je došlo i „novo" i uistinu novo. Zbog toga se rezultati ovih autora u mnogo čemu poklapaju s taktičnim korekturama i političkim i kulturnim poslednjih dana ruskoga boljševizma.

Jutro — Ljubljana ...„Želiti je, da ne bi bilo intelegentnega Slovenca, ki ne bi vzel v roke te sjajne revije, ki je pravi ključ v carstvo ruskega duha."

Правда — Београд, ...„Руски Архив" је препоручен и за наше школе, а до сад је доиста, својим великим свескама, објавио знатан материјал о руској уметности, као и о свим манифестацијама живота руског, и у Русији и ван ње, у емиграцији.

Jugoslovenska reč — Zagreb, ...„Petogodišnji rad i materijal, koji je kroz taj period prikazan u „Ruskom Arhivu" — pokazao je, da trud nije bio uzaludan i da je Uredjivački odbor u svojim nastojanjima potpuno uspeo na zahvalnost svih onih koji se zanimaju Velikom Rusijom i njenim strujanjima.

Socijalna revija — Šibenik ...„Ruski Arhiv" izdaju ruski demokrati, ali ozbiljnost i objektivnost mu daju tako pozitivnu notu, da je taj veliki kvartalni časopis neophodno potreban svima koji žele da prate ruske prilike, rusku historiju i rusku budućnost.

The Slavonik Review — London, ...„Like their compatriotes elsewhere, Russian emigrants in Jugoslavia follow with keen interest all

that concerns Russia. Thew have secured practikally all the important works published not only outside Russia, but especially those issued in the Soviet Republic — its offical, publications in particular. On the ground of such works are based excellent „Chronicles," added to almost every mumber of the Review, which thtow light on all aspects of present-day life in Russia and her relations with other countries. Politikal, military, financial, economic and social guestons are surveyed up to date. Numerous reviews of books and periodicals and rich bibliographies close every number.

It is to ce regretted that this valuable Review, being published in Serbian, is not accessible to many readers outside Jugoslavia.

S. P.

AMERIČKO PRIZNANJE SOVJETSKE RUSIJE I NJEGOV ZNAČAJ

Boljševička štampa, govoreći uopšte o rezultatima svetske privredne Konferencije u Londonu, komentarisala ih je nepovoljno, — i ako je baš Savez Sovjeta Socijalističkih Republika trebalo da bude izvanredno zadovoljan sa ovom Konferencijom. Ni u koliko nije preterano reći, da su Sovjeti bili jedini koji su videli korist od ove Konferencije, jer kao što je poznato, u pitanju su ne direktni rezultati velike privredne borbe nego **SISTEM PAKTOVA** i **PROTOKOLA** oko granica Sovjetskog Saveza, koji je Litvinov, baš u Londonu, u vreme svetske privredne Konferencije, uspeo da ostvari.

Govoreći pak o zaključivanju svih ovih paktova i protokola, sovjetska štampa ih je okarakterisala kao još jedan novi dokaz miroljubive, konsekventno sprovodjene politike Moskve, protivstavljajući tu takvu svoju politiku „stalnom i konsekventnom pooštravanju suprotnosti izmedju kapitalističko-imperijalističkih država".

Istina je, i nema sumnje da je sovjetska vlada do sada želela mir i da je, na svoj način, sprovodila politiku mira; — samo, razlozi za sovjetsku miroljubivu politiku imaju svoje objašnjenje ne u iskrenoj miroljubivosti kao takvoj, nego se javljaju kao posledica unutrašnje političke i privredne situacije u Savezu Sovjeta Socijalističkih Republika.

I ovog puta znatno pooštrenje sovjetske privredne krize, koja je dovela do gladi u mnogim krajevima Sovjetske Unije, izazvalo je težnju da se uveća spoljašnje politička sigurnost zemlje.

Fakt je dakle da sovjetska vlada i boljševički režim samo sebe i svog održanja radi, — u današnjoj situaciji — izbegavaju mogućnost ratnih zapleta, kao i da će ih izbegavati, dok to njima bude bilo potrebno.

U svom značajnom govoru o rezultatima prvog petogodišnjeg plana, Staljin je sasvim otvoreno izjavio „da je u prvoj pjatiljetki tempo industrijalizacije morao biti forsiran naročito zbog toga što je sovjetskoj vladi bilo stalo da podigne ratnu industriju i da na taj način obezbedi odbranbenu sposobnost zemlje".

Pored pobrojanih momenata, u unutrašnjoj boljševičkoj politici igra ulogu još jedan naročito, na ime, da se masi moraju pokazati izvesni uspesi.

Propagandističko iskorišćenje zaključenih paktova jasno pokazuje tendenciju da se pažnja ruskog življa skrene sa teškoća svakidašnjice u samoj zemlji i da se „prestiž" sovjetske Rusije, u poredjenju sa kapitalističkim državama, pokaže u što jačoj svetlosti.

*
* *

Ne treba zaboraviti, da je spoljašnje — politički uspeh Litvinova u Londonu bio omogućen u dobroj meri predusretljivošću Francuske. Zaključenje paktova omogućila je u tom momentu podudarnost tendencija sovjetske i francuske spoljašnje politike, i pored sveg tog što se one u svojoj suštini bitno razlikuju.

Dok je spoljašnja politika Francuske u znaku održanja postojećih ugovora, pa prema tom isključuje svaku mogućnost revizije, u akciji za zaključenje londonskih paktova za Sovjetsku Rusiju je bilo najvažnije da se stvore uslovi za sklapanje sporazuma sa Malom Antantom, što implicira priznanje, poštovanje današnjeg stanja stvorenog ugovorima o miru.

Odnosi Sovjetske Rusije sa Čehoslovačkom, zasnovani na jednom polupriznanju, t.j. priznanju „de facto", relativno su prijateljski, te su se u privrednom pogledu mogli razvijati povoljno. Ali ni Prag ni Moskva nisu bili u stanju da pojačaju intimnost i političkih veza, što nije slučaj u koliko se to odnosi isključivo na privredni moment. Naprotiv, opasnost pogoršanja relativno prijateljskih političkih odnosa izmedju Čehoslovačke i Sovjetske Rusije bila je iminentna, kada su se tri države Male Antante još više približile, i kada su, nedavno — Paktom Male Antante — primile medjusobno obavezu, da nijedna od njih ne može, bez saglasnosti drugih dveju, ni davati ni uzimati ma kakve obaveze spoljašnje političke prirode.

Posle Londona situacija je promenjena, i nije isključeno da Čehoslovačka neće još dugo čekati sa priznanjem Sovjeta i „de jure". Takvo priznanje neće u mnogom promeniti spoljašnje političke odnose, ali će zato stvoriti mogućnost za još obimniju izgradnju privrednih odnosa, i za pojačanje čehoslovačko-sovjetskog privrednog prometa.

Što se tiče sovjetskih odnosa sa Rumunijom, teško da se može, u skorom vremenu, očekivati neki sporazum koji bi bio na široj bazi od Protokola koji je nedavno potpisan. Pitanje Besarabije još uvek deli ove dve zemlje, i zato ni Sovjetska Rusija ni Rumunija ne mogu u ovom pitanju činiti nikakve dalje ustupke. Dalje, ni Sovjetska Rusija za Rumuniju pa ni Rumunija za Sovjetsku Rusiju ne pretstavljaju neki veći privredni interes, tako, da obe zemlje bez veće štete, mogu i dalje ostati bez tešnjih veza. Uzgred budi rečeno, danas se go-

vori o pretstojećim pregovorima izmedju Sovjetske Rusije i Rumunije odnosno vaspostavljanja plovidbe na Dnjestru, koja je obustavljena još od 1918 god. Ako se po tom postigne sporazum, bio bi jedan dokaz da i Rumunija i Sovjetska Rusija nastoje, i da su u stanju, da se približe rešavanju bar najakutnijih privrednih graničnih problema.

U takvoj jednoj situaciji, za Sovjetsku Rusiju je vrlo povoljno što se sada i dalje mogu izgradjivati odnosi izmedju Sovjetske Rusije i Turske a da Mala Antanta to neće smatrati kao opasno ugrožavanje „status quo" na Balkanu.

Na ime Sovjetska Rusija ima tendenciju da uzme vodeću ulogu u industrijalizaciji Turske — na što su balkanske države gledale sa nepoverenjem i nezadovoljstvom.

Danas se, sa više strana, radi na proširenju „Istočnog Pakta" podvlačeći, da mu je prvenstven cilj, u smislu opšte političke tendencije, za pacifikaciju Balkana i Bliskog Istoka. Rukovodjena samo miroljubivim tendencijama, Francuska će verovatno pre ili posle pristupiti tom Paktu.

Tu bi se mogli sukobiti interesi Sovjetske Rusije i Francuske. Jasno je da bi Moskva želela, u svojim odnosima prema Maloj Antanti, da postupa samostalno, nesmetano, u koliko je to moguće.

* * *

Kada su u Moskvi nedavno objavljeni japanski diplomatski dokumenti, što po sovjetskom tumačenju dokazuje direktnu odgovornost Japana, kao provokatora konflikta na Dalekom Istoku, to je primljeno u Tokiju sa suviše osetljivosti.

Situacija se izmenila, upravo pogoršala, i latentna sovjetsko-japanska zategnutost odnosa, koja traje još od početka japanskih operacija u Kini i Mandžuriji, ušla je u jedan opasniji stadijum.

Treba podvući da ovaj politički potez Moskve nije bio upravljen isključivo i samo protiv Japana. Na Kremlju su hteli jedan važniji rezultat, tj. da vešto iskoriste japansko-američke suprotnosti interesa i neraspoloženja i da Vašington unapred opredele za sovjetsku stvar.

Moskva je postavila problem sa ciljem, koji dokazuje da svako jačanje položaja Japana na Dalekom Istoku i svaki aktivniji postupak Japanaca protiv Sovjetske Unije znači posredno ugrožavanje američkih interesa; dalje, što god japanska vlada bude smatrala da ima pravo da traži od Sovjetske Rusije, kad-tad tražiće kao pravo i od Amerike.

Objavljivanje ovih dokumenata ujedno je i apel na Francusku.

Novo prijateljstvo, potvrdjeno Paktovima, raznim posetama političara itd., ima u okviru novo-uredjenih odnosa izmedju Moskve, Pariza, Varšave i Male Antante, da stvori Sovjet-

skoj Rusiji potrebno zaledje na Zapadu. Osim toga, Francuska je finansijski direktno zainteresovana za sudbinu istočnih železnica, jer je ista svojevremeno sagradjena novcem, koji je ranije Carska Rusija dobila u Francuskoj. Zato bi francuske nade u rešenje ruskog pitanja, nade koje doduše nisu bile nikada definitivno napuštane, mogle eventualno opet oživeti pomoću ruskih kompenzacija za ovo zaledje, a mogle bi delimično biti čak i ispunjene.

Uz to, iz izjava sovjetske vlade, kao i oštrog, kategoričkog stava sovjetske štampe, moglo se zaključiti, da je Sovjetska Rusija svesna svog položaja, i da, i pored čisto diplomatske akcije, čini — u poslednje vreme sve — da bi završila svoju spremu za eventualno oružano obračunavanje na Dalekom Istoku.

Staljin u svom velikom izveštaju o rezultatima prvog petogodišnjeg plana sasvim otvoreno je priznao vojnički karakter ovog programa, te se može sa sigurnošću pretpostaviti, da su Boljševici u poslednjih pet godina učinili sve što im je bilo moguće, da i u pogledu oružanog sukoba budu spremni za svaku eventualnost. Ne sme se zaboraviti da je u vojničkom pogledu ruski Daleki Istok još od vremena konflikta sa Kinom, tj. još od pre tri godine, stavljen pod vanrednu upravu, koja se rukovodi jedino obzirima zemaljske odbrane. Boljševički odredi u ovim krajevima sjedinjeni su u „naročitu crvenu armiju Dalekog Istoka", kojom komanduje sovjetski general Bliher zvani pobednik Kine.

II.

Ovo je situacija, kada su sovjetsko-američki odnosi stupili u odlučujući stadijum. Prvi put kada kompetentni američki faktor, državni sekretar Hul, nije demantovao vesti o priznanju Saveza Sovjeta Socijalističkih Republika od strane Amerike, nego, naprotiv izjavio da Vlada Severo Sjedinjenih Američkih Država proučava pitanje priznanja, tj. najveću čežnju nosilaca boljševičkog režima.

Još kada je Huver došao na položaj pretsednika, u Moskvi su polagali mnogo nade u promenu američke politike prema Sovjetskoj Rusiji. Govorilo se da će veliki privredni stručnjak Huver, koji je poznavao sve mogućnosti i zahteve Sovjetske Rusije u privrednom pogledu, iz ličnog iskustva stečenog za vreme dugogodišnjeg boravka u Rusiji, stvoriti osnovu za poslovne odnose aktom priznanja „de jure" bez obzira na političke sentimentalnosti. Pored ovog, izbor Huvera došao je baš u vreme kulminacije tako zvanog „amerikanskog orijentisanja" sovjetske industrije. Ovo amerikansko orijentisanje ogledalo se u tom, da je svaki direktor preduzeća ili trusta u Sovjetskoj Rusiji obožavao amerikansku organizaciju i težio da da svemu amerikanski pravac. Naime u ono doba su vrlo rado činili poredjenje izmedju „burnog tempa" industri-

jalizacije u Sovjetskoj Rusiji, i vremena amerikanskih pionira — i verovali da je to dovoljno da se američka iskustva bez daljeg mogu primeniti na privredu Sovjetske Unije. Mnogi znaci govore, da je Herbert Huver, kada je stupio na vlast, stvarno hteo da sprovede priznanje Sovjetske Unije. U Moskvi su imali u toliko pravo, kada su u oceni ličnosti novog pretsednika u prvom redu isticali privredno-tehnički momenat i kada su pretpostavljali da će se Huverovo „besnilo organizacije" baciti na poslove sa Sovjetskom Rusijom.

Pogoršanje američkih privrednih prilika kao i razne okolnosti čisto unutrašnje — političke prirode sprečili su medjutim svaki odlučan korak za promenu dotadašnje politike u pogledu amerikansko-sovjetskih odnosa.

Huver je video kako se svakim danom smanjuje kako njegova lična, tako i popularnost njegove partije, i nije se usudio da svoje izglede u budućoj pretsedničkoj izbornoj kampanji stavi u pitanje, čak ni približavanjem Severnih Američkih Država Sovjetskoj Rusiji.

Tokom vremena, katastrofalno opadanje medjusobne izmene dobara izmedju Severnih Sjedinjenih Američkih Država i Sovjetske Rusije, — prohibitivne carine na sovjetsku uvoznu robu, — komisija američkog poslanika Fiša, koja je imala da ispita da li se pri proizvodnji sovjetsko-ruskih izvoznih dobara stvarno primenjuje prisilni rad itd., stvorili su u Moskvi izrazito anti-amerikansko raspoloženje. Doteralo se dotle, da su u Sovjetskoj Rusiji, u slučaju ponovnog izbora Huvera, očekivali još veće pogoršanje sovjetsko-američkih odnosa.

Franklin D. Ruzvelt, tokom izborne kampanje, nekoliko puta se izjasnio za „pripremanje normalnih odnosa" izmedju Vašingtona i Moskve. Agilne vodje sovjetsko-ruskog trgovačkog društvu u Njujorku, **„Amtorg-Trading Corp."**, koji su za sve vreme vršili neoficijelno funkciju sovjetskih trgovinskih pretstavnika u Americi, vrlo su vešto vodili živu propagandu za poboljšanje amerikanskih poslova sa Sovjetskom Rusijom.

Aktuelne privredne prilike, — teškoće za prodaju proizvoda američke industrije i proizvoda amerikanskih farmera — učinile su da je propaganda našla odjeka. Pri tom su boljševici operisali — u pogledu mogućnosti sovjetskih porudžbina — sa ciframa koje su bez sumnje bile preterane. Sa druge strane pak, amerikanske navike, da uvek gledaju u velikim razmerama učinile su da ovo preterivanje nije palo u oči u onolikoj meri kao što bi to bio slučaj u kojoj drugoj, evropskoj zemlji.

Pritisak američkih privrednih krugova na vašingtonsku vladu postajao je sve jači. Veliki program obnove, koji je samo imao pred očima pretsednik Ruzvelt, po mišljenju privrednih krugova, mogao je se izvesti jedino ako se ponovo dobije „velika ruska pijaca".

Prilikom stupanja na vlast pretsednika Ruzvelta, u prvi mah izgledalo je da će se — u pogledu odnosa sa Sovjetskom Rusijom — zadovoljiti sa tako zvanim „češkim rešenjem".

Kao što je poznato, Čehoslovačka je ubrzo posle rata, priznala Sovjetsku Rusiju samo „de facto". Ovo nije sprečilo obe zemlje da vaspostave jednu vrstu diplomatskih pretstavništava i postave solidnu osnovu za izgradnju medjusobnih privrednih odnosa. Ovim kompromisom Beneš je umirio nacional-demokratske krugove u Čehoslovačkoj, koj su se bili grupisali oko Kramarža i koji su i dalje bili raspoloženi izrazito protiv-sovjetski i staro-ruski.

U izvesnim američkim političkim krugovima hteli su isto ovako kompromisno rešenje, — da bi na taj način privremeno odgodili osetljivo pitanje koordinacije anti-komunističke američke unutrašnje politike sa spoljašnje — političkim potrebama.

Ali, Sovjetska Rusija stavila je do znanja, da u sadašnje vreme i u današnjim prilikama samo „de facto" priznanje ne bi omogućilo izgradnju željenih solidnih privrednih odnosa, i da je vaspostavljanje redovnih diplomatskih odnosa, sa priznanjem „de jure" pretpostavka i prvi uslov.

Opšta politička situacija iziskivala je isto tako priznanje „de jure" Sovjetske Rusije.

„Politika Paktova" koju sovjetska vlada sprovodi u poslednje vreme kao i vanredno okretan način na koji sovjetska vlada iskorišćuje ovu politiku, bez sumnje su i u Americi postigli svoj rezultat.

Protivno Huveru, Ruzvelt je odlučno promenio spoljašnjepolitički stav prema Evropi i stavio u prvi cilj, koji ima da reši Amerika, primirenje Evrope. Sklapanjem mnogobrojnih paktova, postala je Sovjetska Rusija, po mišljenju Amerikanaca, daleko više nego ikada do sada, jedan od najvažnijih faktora evropske politike, zbog čega bi bilo sasvim moguće i uvlačenje Sovjetske Rusije u eventualne evropske konflikte i razračunavanja.

Kako sprovodjenje amerikanskog programa obnove pretpostavlja, u buduće, učvršćenje mira i u Evropi, Severne Sjedinjene Američke Države smatraju da i kroz Sovjetsku Rusiju imaju da delaju u ovom pravcu.

* * *

Naglašeno je o mogućnosti sukoba na Dalekom Istoku kao okolnosti, kojoj se ne pridaje značaj koji ona u stvari ima.

Mnogi ne vide da lokalizovanje nekog eventualnog sovjetsko-japanskog konflikta ne bi bilo moguće iz prostog razloga, što Amerika nikada ne bi mogla, u svom interesu, dopustiti da Japan ojača.

Boljševici su tako postavili problem, a njegovo logično rešenje je, da je u interesu Severnih Sjedinjenih Američkih Dr-

žava i da one imaju da osiguraju zaledje Moskvi, što istovremeno znači opomena Japanu u njegovoj agresivnoj politici.

Dok je Japan ograničavao svoju akciju na Kinu, Amerika je — iako sa osećajima i za i protiv — mogla relativno mirno da posmatra; ali, čim je japanska aktivnost postavila za cilj zahvatanje ruskih krajeva sa svim njihovim bogatstvom i sirovinama, to bi značilo toliko jačanje Japana prema Americi, da bi Ruzvelt u interesu sigurnosti Severnih Američkih Država **morao preduzeti protiv-akciju,** koja bi lako mogla dovesti i do oružanog sukoba. Kad bi japanske trupe prešle na rusku teritoriju, one bi, tako reći, prešle i na američku.

Zadaća vlade Ruzvelta je da ovo spreči, i zato u interesu mira kao i obnove američke privrede, Severne Američke Sjedinjene Države moraju se, htele ne htele, staviti na stranu Sovjetske Rusije.

Priznanje Sovjetske Rusije, posmatrano ovako, nije više za Vašington amerikansko-sovjetsko rusko pitanje **nego jedan problem svetske politike** i što je od prvenstvene važnosti **osiguranje položaja Severnih Sjedinjenih Američkih Država na Dalekom Istoku.**

III.

Sovjetski ustupci, učinjeni prilikom priznanja, najbolje ilustruju koliko je boljševičkoj diktaturi bilo potrebno danas ovakvo priznanje od strane Severnih Američkih Sjedinjenih Država.

Ustupci su u glavnom ovi:

U pitanju komunističke propagande, tako važnom za amerikansku psihologiju, Sovjeti su morali — ne imenujući doduše direktno komunističku internacionalu — pristati na odredbe koje su oštrije i daleko jasnije nego li i u jednom dosadašnjem ugovoru Saveza Sovjeta Soc. Republika, sa ma kojom stranom državom. Litvinov, u pismu upućenom Ruzveltu, izričito izjavljuje, **da se kao organizacije koje stoje pod direktnom kontrolom Saveza Sovjeta Socijalističkih Republika imaju smatrati sve one organizacije, koje primaju finansijsku potporu od Sovjetske države.**

Ovim je Savez Sovjeta Socijalističkih Republika primio prvi put na sebe direktnu odgovornost za Komintern.

U grupu pitanja ove vrste spada i jemstvo Litvinova za slobodu religije Amerikanaca, nastanjenih u Sovjetskoj Rusiji.

Za američku privredu, u pogledu poslovanja sa Sovjetskom Rusijom, od najveće je važnosti, da je sada data nešto veća sloboda u pribavljanju privrednih informacija u Sovjetskoj Uniji, što je do sada potpadalo pod rastegljive sovjetsko-ruske zakonske odredbe odnosno „industrijske špijunaže".

Jedna, isto toliko važna koncesija Sovjeta je odricanje od svih protivzahteva, koje bi Rusija mogla imati prema Americi.

iz doba pre dolaska boljševika na vlast, — tj. iz doba učešća Amerike u intervencijama Saveznika u Rusiji. Tim su Sovjeti pustili iz ruku jedan važan adut u pitanju dugova. Značenje ovog odricanja i njegova važnost može se pretstaviti — ako se uzme u obzir, da se Amerika nije odrekla nijednog svog potraživanja od Rusije, —i da **ova potraživanja imaju da budu regulisana jednim posebnim sporazumom.**

Što se tiče Dalekog Istoka, najvažnija usluga **kapitalističke Amerike Boljševičkoj Rusiji** leži u tom što se Severne Američke Sjedinjene Države obavezuju da neće dozvoliti ništa što bi se odnosilo na „oružanu intervenciju" protiv Sovjetske Rusije, kao i što bi vodilo povredi sovjetsko-ruskog teritorijalnog suvereniteta.

Važnost koja se pridaje problemu Dalekog Istoka vidi se i po tom što Sovjeti šalju u Vašington, kao svog prvog poslanika Trojanovskog, čoveka koji je jedan od najboljih poznavalaca prilika na Dalekom Istoku, koji je bio Sovjetski poslanik u Tokiju.

* * *

I pored svih učinjenih ustupaka boljševici su ipak i sigurno i ovom prilikom ti, koji su dobili u svakom pogledu.

Moglo bi se ići i dalje, tj. da boljševici do danas nšta ni u jednoj situaciji nisu gubili, dok to nikako ne bi mogao biti slučaj za sve one države koje su sa njima dolazile u zvaničan dodir.

Velika Britanija je sa njima vaspostavljala i prekidala i diplomatske pa čak i trgovinske odnose. U svakoj situaciji Velika Britanija je bila ta koja je, u odnosu prema Sovjetskoj Rusiji, kako — kad, imala da se bori izmedju potreba svoje privrede i opasnosti koja je grozila njenom unutrašnjem poretku. Dobijajući izglede povoljne za svoju privredu, dolazila je automatski u opasnost koju su nosili razni zvanični i nezvanični, ali uvek bezobzirni, boljševički agenti i obratno, — obezbedjujući se od boljševičke agitacije, automatski je prestajao svaki izgled na rusku pijacu.

To bi bio dosadašnji bilans britansko-sovjetskih odnosa, čiji je saldo ipak povoljan za Sovjete.

Francuska je do danas postupala najobazrivije, — pa ipak nije uspela da dobije ni priznanje obaveza biv. carske Rusije.

Nemačka je verovala u jedan front interesa sa Sovjetskom Rusijom, — iz čega bi samo ona izvukla korist. Ona je i imala izvesnu korist od privrednih odnosa sa boljševicima — ali joj je ta korist donela više miliona komunista u zemlji.

Sva fatalnost je u tome što je Sovjetska Rusija, s jedne strane, svojim neučešćem — u prvo vreme posle rata — dobrim delom poremetila ili bar doprinela pogoršanju već poremećenih prilika, — dok je docnije, baš uzimanjem učešća, de-

lovala destruktivno, ili najblaže rečeno, doprinosila stalnom i sistematskom opštem pogoršanju.

Sovjetska Rusija, ne bi bila Sovjetska Rusija kada bi mogla da saradjuje sa ostalim svetom onako kako se to očekuje.

Sovjetska Rusija s jedne strane, sve ostalo sa druge strane, — to su dva sveta, koji nemaju dodirnih tačaka.

Da bi se mogla organizovati prava saradnja izmedju ta dva sveta, ta dva u osnovi različna socijalna poretka — ili bi Sovjetska Rusija morala bar da evoluira, zašta do danas nema ni znakova, ili drugi, veći deo, da podje drugim putem, što je isto tako nemoguće.

Amerika je do danas, u odnosu prema Sovjetskoj Rusiji imala jedan naročiti stav; ona nije imala redovne diplomatske odnose — ali je zato ipak redovno učestvovala u sovjetskom uvozu. (Primedba: u 1930 g. na pr. Severne Američke Sjedinjene Države stajale su na prvom mestu u uvozu u Sovjetsku Rusiju).

Da li će Amerika vaspostavljanjem redovnih diplomatskih odnosa sa Savezom Sovjetskih Socijalističkih Republika uspeti da ublaži tešku privrednu krizu, da popravi i osigura svoj položaj na Dalekom Istoku, da stavi šaku na neiscrpna prirodna bogatstva Rusije — pitanje je, isto toliko, koliko je tačno da Sovjetska Rusija sigurno ni u odnosu prema Severnim Američkim Sjedinjenim Državama neće menjati ni svoj program ni svoju dosadašnju taktiku.

УВЕРЕЊЕ О СИРОМАШТВУ

Ја нисам никад због своје невоље никоме желео зла нити сам икоме злобно, ваљда зато што сам дубоко свестан да се ништа не може поправити и да никаква, ма и „најпророчанскија" проклетства ништа неће изменити, а да је физичко истребљење, за шта сам ја потпуно неспособан, самообмана са свим својим последицама веома тешким, како за себе тако и за друге. Препуштам то другима — ко како хоће и може: заиста, све је допуштено!

Човеку је све допуштено! Говорим то не из неке теорије, исцеђене из мене за време свих мојих напрегнутих дана и ноћи, увек за длаку од неког сулудог поступка, говорим то из праксе живота, из опажања, вољних и невољних, и мога сударања — до модрица — са живим животом: тако не само што сваки мисли већ и поступа, а каквим се речима изражавају и да ли се изражавају, то није важно, али то је тако.

Проживео сам живот са доста слободе — увек сам хтео да будем на своју руку и да радим на свој начин, па и радио сам тако, не обзирући се ни на шта. Ништавни људи које је описао Чехов — Чехов је зато и био по укусу публике: „рибар рибара види из далека" — мени су страни; као и пропадање човека, а то је такође Чеховљева тема: како човек пропада, — то није моје пропадање. Ја сам имао а и сад имам неко упорство, започету ствар никад нисам напуштао; нисам подлегао никаквим саблазнима; нисам клонуо ни у каквим ма и најтежим приликама, које су се испречавале преда мном као стрми, непробојни зидови; веровао сам и верујем у човечију вољу — у то никад незадовољено, упорно захтевајуће „хоћу", и у човечији рад — у оно, према снази „могу", али сâм ја целог свог живота нисам урадио ништа паметно, и у том мом сазнању да нисам урадио нити ћу урадити, лежи моје пропадање: име Корнетова не постоји. Последњи покушај да испољим себе — да постанем књижевник, ни до чега ме није довео: ја знам и не варам себе, нити се варам да су границе моје снаге, могућности моје врло ограничене, и више, ма пукао, не могу скочити.

Мени је онда остало само једно, а на то имам права: уверење о сиромаштву.

У „благајни за незапослене" секретар, такође „књижевник" мојих година, изгонећи ме — како друкчије да кажем не знам: тако је махао испред мене мојом молбом да сам ја и нехотице узмицао према вратима.

„Могуће је, — рече он, насрћући на мене, — да ви, господине Корнетове, не можете да схватите дух времена."

„Да ми је бар некакво уверење!" рекох већ на вратима.

Али уместо одговора он ми другарски стеже руку — и ја познадох у њему самога себе, разлика је била само у томе што он још није сумњао у своје могућности и све је приписивао „духу времена" — савремености, са којом се он према својим годинама не слаже.

И ето сад идем куд се само може и куд се не може, за то уверење. Сам себи, већ сам га одавно издао.

*

Дани иду као и увек. Живот још траје. Једни су заузети, као и ја, својом пропашћу, и само да им је да некако проживе, а други ситним аферама. Нико нема никакво „у име", а и какво може сад бити „у име": „култура?" — али зато треба бити културан; „домовина?" — та она је тако далеко и са годинама бива само као прошлост, као успомена; или „политика?" — да, можда је за посебне политичаре она некако „нешто", али за случајне не политичаре... шта још? — па ништа. И никакве наде. Лажу себе, лажу друге, варају у ситницама. Ради чега? Просто се не може ни разумети. Или је можда такав закон свакога распадања.

Алексеј Ивановић Швабрин, рођак чувене личности, покрете лутрију у корист баснописца Куковникова — види се да је данас са баснама потеже у нашем отвореном, у директном, без икаквих алегорија, времену, кидај и користи се случајем! — извлачили су се Куковникови рукописни албуми. Швабрин је направио 50 бројева, али успео је да протури само 40 по 10 франака, и добијених 400 франака предао је Куковникову пред сведоцима Грињевом и Пугачевом. И није прошла ни недеља, а тих 400 франака претвориће се у 5000: нека госпођа, која је узела 5 бројева тј. за 50 фр. причала је својој пријатељици, како је и она учествовала у лутрији и узела „много" бројева и резултати су били сјајни: Куковникову је предато 5000 фр. Пријатељица је испричала опет другој пријатељици. И читав „стомилионити" — тај луди руски Париз говорио је о некаквом срећном Куковникову, који је на својим албумима без вредности ухватио 5000 фр. И никоме није пало на памет да се запита: откуда се између тих „сто милиона", којима није стало ни до каквих албума, нађоше 50 будала, који су тако радо исповртили 10 фр., кад се за књижевно вече неког чувеног књижевника, коме Куковников није ни за мали прст, не може продати ни карта за 5 франака.

За учитељицу Радајеву, која је у француској школи добијала за часове 3860 фр. годишње, тврдили су из најтачнијих извора, да она добија 30.000 фр. Можда је таква слава веома корисна у смислу кредита у трговачким пословима, али за човека који не тргује то је пропаст. Са 3.860 фр. годишње не може се живети, али ма колико да је Радајева молила за часове сви су јој обећавали, али нико није ништа учинио: та она добија 30.000 фр.!

Птицин је једном добио из банке по чеку Копилова 500 фр. У то време дође у банку Питко-Питковски и виде то. И од то доба по „стомилионском" руском Паризу брује: Птицин сваког месеца добија од Копилова помоћ од 500 фр. И сви верују. А кад се Птицин жали да нема новаца, сви се чуде, а имају и чему: „па он, кажу, добија од Копилова помоћ од 500 фр.!

За време гладних година војног комунизма обично су крили шећер од гостију. Не зато што су жалили, ако се деси срећа да добију неколико комадића, не, из сасвим других разлога: ако ти даш не комадић, већ огризину, онда ће се та твоја огризина ускоро претворити у шећерну главу — слава у то доба доста опасна. Ту нема шта да се стрепи. За шпекулацију те неће позвати на одговорност, нити ће те претресати, само у тешким тренутцима твојих 400 франака раструбљени на 5000 као и 3.860 Радајеве — до 30.000, и оних 500 „редовних" Птицинових, осетно ће се испољити. Да, на сличне лажне вести човек се лако хвата: оне умирују. А због чега то? — па само због мира, да не мрднем прстом, да не макнем ногом с места за друге — зато што је природа човечија уопште свињска.

Синоћ је навратио Козлок — варалица и шерет али добар човек, с њим није тешко. Одонда од како ме је Козлок надмудрио, долази ми под именом Аркалаја: чаробњак Аркалај, као што је познато, био је лекар Амадиса Галског, последњег витеза плаћеног мача. И ваљда зато што се он назива „песник", као што и ја важим као „књижевник", тај Аркалај навраћа увек са књижевним новостима, а ако ничега нема, онда сам измисли:

Козлок са задовољством изручи сва дневна нагађања, као и своја лична, кога је баш подразумевао Полетајев у свом интервју „Јеловој шишарци", поправљеној издајничком руком „апотекара" Судока. А мене, који сам тачно у оригиналу и исправљеном облику познавао тај интервју и знао како се оно састављало, било ми је страшно да слушам, просто нисам веровао — у каквој загушљивој тескоби живимо, и како треба сасвим изгубити вид и осетљивост према човеку, па да се тако тумачи.

Сва та нагађања потсетила су ме на причицу о жандарму и студенту, како је пијани студент узвикивао на Нев-

ском проспекту: „цар је будала" — а у кварту куд га је одвео жандарм, уверавао је да он мисли на „немачког", али жандарм му није веровао: „ако сте рекли будала, онда је за нашега!"

Гоголь је делио људе на „човека сукњу" и „човека не сукњу", — ја кажем — човек сукња верује гласовима о човеку више него самоме човеку, а не гласовима о њему; а кад „сукња" свечано изјави, да он није ништа друго него „сукња", то одмах престаје да буде и човек сукња.

Само Козлок није ни помишљао да изјави да је он први тај „човек сукња", Козлок је продужио књижевне новости: „Тирбушон и његов загонетни прст".

Тирбушону, по његовом личном признању, не расте нокат на малом левом прсту, необична појава, и како је био пре месец дана, тако је и данас, све на истом месту, док на другим прстима нокти расту и он их потсеца — шта ли то све значи? — И одговор самога Тирбушона да ће бити рата! — и већ је полако почео да сакупља запушаче из боца и да их ноћу, кад суседи заспе, лепи за зидове своје намештене собе.

А за време чаја Козлок ми је показивао писмо Ромена Ролана, добио га је од Швабрина. Било је јасно да је копија, али Козлок га је издавао за оригинал.

Ромен Ролан, пошто је прочитао француски превод „Крсташких сестара" или како га он назива „Inferno", прави закључак, да нико од јунака из „Бурковог дома", не може да изгради нов живот, а да би се он изградио, потребно је створити нову људску расу — другог човека, а не Маракулина.

> „Vous êtes un des hommes qui avez annoncé et préparé le tremblement de terre, qui a jeté à bas la maison Bourcov... — Mais où sont, dans votre livre „les maîtres d'oeuvres" (au sens „gothique": — les architectes) qui reconstruiront une maison meilleure? Marakouline ne le peut point, ni aucun de ses compagnons de chiourme. C'est une nouvelle race d'hommes qu'il faudroit faire. Le vieil Adame est-il assez jeune encore pour planter dans le ventre d'Eve une graine drue, non mordue par le ver du péché originel et par la vermine des autres moïssures ramassées au long des siècles?... Qui sait? Je lui crie: — „Va-s y, vieux père!" — Il n'en coûte rien, d'essayer! Rien de plus, en tout cas, que d'attendre que la maison, ou lui, tombe..."

А после Козлока, који ми је дао 10 франака „на сиромаштво" и Ромена Ролана, који је узбунио моје вреле мисли о људској беди, дуго нисам могао да заспим, стално сам мислио док се нисам занео у сан.

Приснило ми се да по видику јуре курјаци — чопор! — зли са уздигнутим шапама, као слонови, а неко ми вели: „треба угасити ватру и притајити се!" — а ја пљуснух воду у камин и приљубих се уза зид и видех како вуци пролетеше не спазивши ме од дима који је застро зид. Пробудио сам се са осећањем да ме је беда мимоишла.

А дан је био ведар. Па и тих десет Козлокових франака. Сад никад не морам да идем за уверење, а не знам ни коме бих се још обратио?

Идем тако по улици — слободан од моје сиротиње; „сиротињом" су у старо време код нас називали „тамницу".

— — — — — — — — — — — — — — —

„Le vieil Adame" ... „древни Адам", не, просто „старац Адам", зато што „древни" претпоставља другог „новог" — „обновљеног"— подмлађеног „благодећу" ... „Старац Адам" — старац има још „наклоности": први пролећни дани, осећам, поставио сам ногаре. Нацртао сам себи слику. Овде на нашој улици са таквим кривинама да се пролазници не могу да мимоиђу а да се не ударе — „mademoiselle Pédon et son cabot" — а њен верни Тотор, пошто је срео на таквој кривини тротоара мени непознату Флоранс, први су најавили пролеће. Жупник, који је пролазио мимо, заби нос у молитвеник, док се деца веома заинтересоваше — ишла су у гомили из школе, тражећи авантура — и како су се обрадовали невиђеном осмоножном чудовишту: на једном трупу а с крајева две њушке! А мадмоазел Педон, држећи чврсто на кајишу свога Тотора, посматрала је прву појаву пролећа — тај први пролећни позив и то са тако блиставим лицем — само једном годишње је задеси таква срећа! — могло се заиста рећи да је од њеног лица зрачила и светлост и топлота првог пролетњег дана. Од тога дана ја јој се јављам. Познајем и њу и њеног „кабоа" још од јесенас. Тотор једе „ордир"[1]) и доцкан увече, кад сам прилазио капији, Тотор, ме ухвати за рукав. Уверен сам да ме је сматрао за свеж „ордир": ја са мојом узорном анализом и бачене кости, отпатци и свакојако устајало ђубре — никакве разлике. И одједном, тог ведрог јутра никаквог снебивања: тако природно имао је срећу — случајан сусрет са Флоранс! И никад неће разумети ако рекнем: да уопште није случајна — јер је и господар Флорансе стојао ту и усхићавао својим разговором — познати кабо! — срећну мадмоазел

[1]) Отпаци.

Педон, срећнију од њеног кабоа. Тотор је вршио свој посао, уосталом чега има да се стиди!

„Le vieil Adame" — старче Адаме! ти то нећеш никада разумети нити примити... О „пословним односима" сањао је, чини ми се, једини Розанов, али колико је то туђе у вековима устаљене „људске природе" са њеним „грехом" и њеном „стидљивошћу". А старац се сигурно сместио негде иза пустаре, ограђен од радозналих очију саблажњивом рекламом „buvez les vins du Postillon", а кад би сагледао мене, кратковидог, који ипак отворено гледам свет целим сазнањем тежине и привлачности „природе", „греха", „стидљивости" и „предрасуда" и са својим горким осећањем „људске сиромаштине" и своје „сиротиње", или кад би видео жупника са носом забивеним у молитвеник, који треба да ништа са стране не види, сигурно би се збунио и препознао, као Тотор, који ме је сматрао за „ордир", а кад се сврши церемонија, понављам има још наклоности, потрчаће за хлеб и говеђину — месарница и пекарница су одмах ту, где се живописно сместило осмоножно чудовиште са двема њушкама по крајевима. А пасмина ће добра бити: отац и мати оboје сити, види се газдина пажња — чисти; родиће се паметни пси, умиљате кере са оним нарочитим задахом здраве псине... Једног таквог је ових дана прегазио ауто: са улице су га пренели на тротоар крај колонијалне радње на углу где се труде да не издају обећани купон — треба накупити бар сто купона па да се добије премија! — необично су задовољни кад их купац не опомене, а ја их никад не опомињем због моје „заплашености" — само одакле код мене то прогресивно „снебивање" пред људима? — или оно, што ме никад не напушта: „вреди ли? и „незгодно је!" „можда је случајно или су заборавили?" „и зар је то важно — купон и некаква тричава премија?" На тротоару поред електричног каменог млина који методично меље — не могу да се помирим с тим да негде у Бразилији спаљују и бацају у воду хиљаде џакова кафе! — њушком према млину, који је упркос диму од тек пржене кафе распростирао диван мирис, лежало је псето прегажено аутом, пролазници су се заустављали. И ја, кроз дим удишући кафени ваздух и негодујући на америчанско спаљивање — какви срамни рачуни! — и ја сам постојао над мртвим псом: био је диван са својом сјајном длаком — вук а не пас! Човек умире у породици а звер усамљено, а ту пред свима леш, какво скрнављење! Човеку се у његовом „греху" открила „смрт", човек је — „цар времена", ништа више, али пред „безгрешном" звери само живот и потиштено предосећање, а у том бесконачном животу нема никакве тајне, ништа да човек сакрије и да себе сакрије. Наравно, њој неће ни на памет пасти да подвалује са премијским купонима или, да кад

ја немам за шта кафу да купим, да спаљује или баца у море хиљаде џакова, за које немају купца. Те „безгрешне" звери, које лако могу да се препознају, као што је мој случај, и које се ни најмање не стиде да се користе „природним моментом" и које су често насамарене — јер Тотор је убеђен да је „нашао" Флоранс, а не да га је газда „свео", који се претходно договорио са мадмоазел Педон! — те простодушне звери немају никаквог „прворођног греха", ништа оне нису прекорачиле — нису се огрешиле ни о какав закон, оне имају само „крв" и само „од крви" и по крви", и ништа се „не кажњава"; само један закон — безусловно: „множите се и пуните земљу", одабирајући свој пар по мирису. Ето то је цео круг — псећа, или лисичија, или неке друге звери зверска судбина! Али зар то прегажено псето — зар то није казна? Да ли је заиста тако да се у безгрешном свету не кажњава? Ја не могу да замислим да би и код њих био могућ изненадни бол који се одједном забада у срце са оном „утанчаном, једва видљивом лепотом (Чеховљеве речи) човечијег бола, који неће скоро научити да разумеју и описују, а који може да изрази само музика, онај бол који је Гоголь запазио и у самом весељу, који се излива у звуцима који су увек нераздвојни са сетом, онај исти бол који сустиже човека и у „рајском" безбрижном животу „старосветских спахија", који ће неизоставно искрснути изненада, да, као испод земље, и тад је сваком миру и тишини, свакој „срећи" — крај. Грех, — додајем и плач због греха — бол, смрт — то је човечији круг и судбина! Па и то прегажено псето, које је ништа не слутећи, са „чистом савешћу", убеђено претрчавало на другу страну, журећи се због тог истог благословеног посла „производње", и ето налеће аутомобил, и точком — право по трбуху, црче, и ни капљице крви! — а због чега? — због непажње и необазривости? Или је необазривост, за коју је тако непоправљиво и сурово плаћило псето, — да ли је и то исто што и „препознати се": јер други би на мом месту неопрезног Тотора, који ме је схватио као свеж „ордир" могао у брзини тако да тресне, и кад би Тотор доспео под тешку руку не би ништа друго остало него да дигне шапе и да липше. Онда је јасно да има неке казне — обрачун за „живовање", можда за глупост, али никако није „прворођни грех". „Прворођни грех" је човечији и само човечији: бол и она бездана тмина у самој суштини људској, због које је у свету проливено много суза, а била и постоји свирепост. Сва она огорчена расправљања у Византији о речима и само о речима, расправљања која су се завршавала прогонима, заточењима и погубљењем, као и у патничкој историји руских „старовера", исто тако у доба инквизиције а и сад у совјетском државном марксизму — и то све „за савест" и по „савести". Жао ми је пса. Код Чехова постоји надимак „Синтаксис", а ја

бих га назвао „Камертон". Жао ми је Камертона, жао ми је зверова са њиховим отвореним колутајућим лоптама, кад машући репом који било од њих трчи за својим мени несхватљивим послом. Наравно, немају никакве савести, немају, — ниједна звер не прождире другу по савести, то чине људи и то је њихово преимућство! — ни савести, ни сифилиса, ни генијалности, уопште никаквог „порока" никаквог „скретања природних особина" — скретања од норме, т.ј. оног што се вековима израђивало и постало обично и кроз векове се учврстило, као „закон природе". Не мислим на пијанице, према којима осећам неодољиву привлачност, знам како је тешко имати са њима ма и најмање посла, или какво треба имати стрпљење и издржљивост да се уради нешто сигурно. Не мислим на коцкаре, које жалим и за које се бојим — кушање судбине не бива без казне! — знам да хазард и ризик могу да упропасте сваку ствар, која се као и сваки прави посао ради под неизоставним условима хазарда и ризика. Не мислим на „проливене" жене, које неиздржљиво лажу а нису у моћи да победе у себи тај „порок", премда се кају и муче, — њихова стална неистинитост поткопаће сваку ствар. Не мислим ни на каријеристе, за које сте ви увек само један степен на лествицама по којима се они пентрају да изиђу на површину и неистинити су као и оне лажљиве због своје „неуздржљивости непоправљиве жене.... уосталом сетио сам се средства из Шехеразаде, ти се несрећници могу још и поправити, ако окадимо њихов „фарц" паром од сирћета и алоје, или, по Гоголу, да им се пљуне на реп. Не мислим ни на будале — те недоношчиће са органском маном полувида, полуслуха и полуосећања. Мислим на „грех" Едипа, на Лотове синове, и на много што остаје скривено и тајно чак и за најближе, што „историја прећуткује, и што се понекад може дознати из подробних „ситничарских" биографија великих људи, а још више из њихових дела, где не може бити никакве имитације „пристојности". И само кроз „порок" — „грех" чини ми се да је једина могућност да се „открије тајна", да се „одгонетне загонетка", да се продре у оно што се сматра за „недокучљиво". Треба са некако раштимовати, поступити некако „уз пркос", „противприродно", иначе ће вас сатрти, збрисати — јер сваки самостални корак човека, који само за њега има значај, као и сва открића, чудеса.... научници, песници, свеци, пророци и просто човек кога разликујеш у маси, никад није учињен из сагласности, него увек због нарушавања примљене и устаљене „норме" или због окретања од те „норме". Са цигаретом, немарно, никаква се ствар не може свршити, сем да одеш на „нужду". Чини ми се да „физиолошки" правац у књижевности — описивање свемогућих „потребних" ствари и лирска размишљања о тим стварима неће открити ништа о човеку, о „тајни"

човека, — све су те ствари природне, а тамо где се ради само о природном, тамо је нула, празна хартија. Исто ми тако изгледају разговор и расправе о важним и значајним предметима: ни разговор, ни расправе не могу ништа важно и значајно да кажу ако се говори или пише са оном истом лакоћом, каквом се причају досетке или чувене тричарије: може се натрпати хиљаду великих имена и ништа неће остати, и то не због невештине у изражавању, већ због лакоће. Ако се само храниш или водиш само „нормалан" живот, нећеш далеко отерати. Висинска болест почиње на 5.300 м. а на висини од 7—8000 м. потребно је дисање вештачким кисеоником, значи да би се освојио простор, потребно је скретање од „норме". Постоји „физичка стратосфера", у коју се не може продрети обично без нечега, а постоји и „духовна" стратосфера, до које, водећи нормалан начин живота, никад нећеш доспети. Јест, и на некој духовној висини потребно је вештачко дисање. А то су неки одавно схватили, — шта је у самој ствари окултна гимнастика са „излажењем из себе" или хлистовски и ушкопљенички обреди, вештина узвитланих дервиша и чудеса јога, мазиво „ведовско", причешће — јагоде код наших богомољаца који су сами себе спаљивали, пост, ноћна бдења, ушкопљавање и сви могући облици „полног општења" или, напослетку потпуно незапажени, „настрани", а у суштини мученички живот правих научника? Постоји још једно неписано средство, које није регистровано ни у каквим манастирским уставима и „лествицама", то је игра саме судбине: свакојаки несрећни догађаји у животу са стрпљењем који киње душу, догађаји који избацујући човека из „норме", изражују у њему снагу да дише на тој духовној висини, где би се нормалан човек навикнут на угодност загушио, и никад се не би усудио да се загњури, или, што је исто то, да се уздигне. Има још нешто — ту је и рад природе, њених „слепих" сила — тако је већ и човек удешен „изван других" са „пороком", „ненормално", или га иста природа преиначује: Гоголь је у детињству слушао подневне дозивне гласове; да ли их је чуо због тога што су га болеле уши — цурило му је из ушију, или су му се уши деформисале зато што је чуо гласове које нормално уво не прима?

„Le vieil Adame" — старче Адаме! лудо је што не радиш за порок... сви ти генијални, извитоперени сифилитичари, ти свеци, ти пророци — шта може бити супротније природи од Исаије, који је јео човечији измет, то сам дознао од безумног Блејка, кога је живот витлао, — јест, сви ти безумници и манијаци су и — велики проналазачи..... али они су и рушиоци. Међутим, сав циљ и сва тежња устремљени су на то да се на земљи сазида тако чврста фундаментална зграда, такав Бурков дом најновије хиперамеричке конструкције, куд не би продро никакав „инферно"

— никакав „пакао" са његовим мукама и сном о слободи, са оним непрекидним мукама, које пробијају и најтврђи камен, пећине, где је човек својом вољом сатеран у најцрњу таму. Али шта треба за „рајско" блаженство на Земљи, па да напослетку настане безбрижан живот? Пре свега: ограничене умне способности, без икаквих оштрих углова, већ тупо — Достојевски је то врло јасно осетио, кад је из свог „подземља" погледао на узбуркани људски свет са његовим сном о рајском блаженству, као ја сада из моје слободе, ослобођен моје сиротиње — мадмоазел Педон још више блиста, фебруарско сунце је још сјајније, а небо је ведро! Достојевски има право: да човек постане „јаван радник" треба да отупи. Ваш човек нове расе је тупав. А како би било другојачије: никакве Маракулинове растрзаности и не хватати се никаквих звезда, никаквог полета у стратосферу, задовољавати се малим, само тим обележеним кругом, прећи на некакву сталну диету — разумност, озбиљност, трезвеност — „mange, obéis et dors" — једи, слушај и спавај! — „attention et obéissance — пажња и покорност! — чуо сам већ такву поуку. Да, старац ради на „нормално" — на најнормалније — оно што ће учи у стару навику и у мислима и у осећањима и излити се у најчвршћи облик, да не буде никаквог „бола" — бол је почетак страха, а страх је почетак смрти, — на „бесмртност!" Иначе нашто млатити празну сламу. А можда је то само моје уображење по жељи — то вечито моје узнемирење, сталан немир, сиромаштво које кињи и очајање пред људском сиротињом! — или је сугерисано заразним призором осмоножног чудовишта са две њушке, са исплаженим језицима — кулминациона тачка страсти и снисходљивост благодети зачећа, — цветање првородне грумуљице крви! Иза празног места је празно. Старац се одједном пробудио и кад је мокрио, оштар бол га жацну и он одмах схвати да је то наступ — запаљење оне исте жљезде која и јесте целокупно његово првородно биће — првородна грумуљица крви. Он се покри јорганом преко главе и притаји се, ослушкујући оштар уједајући бол; и само једна жеља: дочекати, истрпети, док се не смири. А ту кроз прозор још и то неподношљиво ведро, прво пролећње јутро, па још треба и устати, и ако ти се и не гледа на свет!

А ако се варам и старац нема никакав наступ бола већ му се од напрезања истеже језик ради неке равнотеже, а језик му је црвен као код Тотора — —

„Je lui crie: — „Va-s y, vieux père!"
— Il n'en coûte rien, d'essayer! Rien de
plus, en tout cas, que d'attendre que la
maison, ou lui, tombe — —"

Интересантно би било погледати каква ли је Флоранс иза празног места .... каква ли од белих, црних, мрких и

жутих, пуначких и танких, које је толико пута описала Шехерезада, каква..... можда, која није никада изучавала „науку љубави" (ars amandi), не витешку, већ источних харема, или је просто обдарена природним инстинктом, сретао сам такве који се примећују само по уздрхтаним ноздрвама и немиру, а служе у некој поштанској канцеларији. Али не могу да заборавим и моју срећну сусетку — зар је таква срећа бити само посматрач! Какве су у мадмоазел Педон чисте и глупе очи! Она је одавно већ излашла из ружичастог доба, усамљена је, једина јој је разонода тај њен „кабо". Али погледајте, како се заруменела, њене вреле усне дишу, као и њене ноздрве, цело јој се лице блиста.... а зашто није она....?

Али шта ме је одједном озарило: „le vieil Adame" — старац Адам... па он је имао другу наклоност: њене ноздрве нису раширене и нема никакве виртуозности беле, црне, мрке и жуте и она није човек већ вештица, та „блистава нападна лепота" — код Гоголја се сна претвара у пса, и модра, са светлећим очима, пије дечију крв, избирајући најобдареније природом — крвљу, да их пренесе на неки виши ступањ, најближи њеном свету вештица, т.ј. да их истанча и коначно „поквари" — учинити да не буду као други. Такве неће запатити „кабоа" и, држећи га на кајишу, да као посматрач осећа пролеће, неће пристати ни да као она са раширеним ноздрвама, немирно устаје и прегледа ваше препоручено писмо.... Поносита и несаломљива, надахњујућа машту, „будимо као богови", никад се не задовољава никаквим рајским непомућеним блаженством, бунтовни немирни дух, због кога је човек постао човек са својим првородним грехом, отров тога духа је — одгонетка Писемског о „греху", да се оно одиграло у сну, а то је истина да се само у сну могла појавити тако јасна мисао и изазивање „будимо као богови"! — блистава нападна лепота, која засењује очи а нормалан се човек узнемири — „немојте" и „оставите ме на миру", ето шта бива код нормалног човека при таквом сусрету. И тај блистави дух који је показао Гоголју Вија, а Достојевском Тарантула, није ништа друго него побуна против тога Вија и Тарантула, те свемоћне слепе силе „тамног корена светског живота" и побуна и сан о некој кући за човека — само не „инферно", али не ни јазбина, макар снабдевена по последњој речи технике, која би била згодна за ограниченог „механичког" човека, тог идеала нормалног човека, вашег архитекте нове расе. А можда је сав жар старца који је имао и другу кобну оданост — „блистава нападна лепота", надахнут тим сном а нова људска раса, чији се зачетак ствара тамо негде иза пустаре припремиће такву револуцију, која неће оставити ни камена на камену од свих тих строго измерених кућица рајског псећег живота.

Сетивши се оних десет франака, јучерашњег поклона варалице и шерета Козлока, сватио сам да купим цигарете. Пошто сам добио двадесет комада „бле", припаљујући запитах продавачицу, како се зове и њен пас.

— Шта ће вам то?

Ја се збуних.

— Тако, — рекох ја, — вићам га сваког дана.

— Зозо, — одговори преко воље газдарица, — али она не иде за туђим људима.

Разумео сам зашто „преко воље" — па какво ми још треба уверење о сиромаштву? — јасно је да је она помислила да сам хтео да јој одмамим пса.

Prof. I. Lapšin

TURGENJEV KAO MISLILAC

(METAFIZIKA I ESTETIKA)

Nesumnjivo je da Turgenjev pripada onom tipu umetnika koji su umeli da **„na život gledaju iz visine"**, to jest koji su imali izvestan filozofski pogled na svet, koji se opet ogledao u njihovim poetskim tvorevinama. I ne samo zato što je Turgenjev u mladosti sanjao da postane profesor filosofije, — ne, on se kroz ceo svoj život interesovao za „svetsku zagonetku", — Hegel, Kant, Fajerbah, Montenj, Šopenhauer, Leopardi imali su udela na formaciju i razitak **njegovog shvatanja sveta** i njegovog mišljenja i vrednosti ljudskog života. Od pesnika bili su mu naročito dragi najveći pretstavnici **filozofske poezije:** Gete, Bajron, Šekspir i Kalderon. On je u ranoj mladosti izgubio naivnu detinjsku veru i kroz ceo život, nepovratno, do smrti prekinuo s crkvenim hrišćanstvom. U šesnaestoj godini porodio se u njemu metafizički skepticizam i ontološki agnosticizam; to se naročito opaža u poludetinjskoj poemi **„Steno"**, koja je nevešta kopija Bajronovog **„Manfreda"**, i u kojoj se prvi put pojavio pesimizam i skepsa Turgenjeva. U pesmi iz 1838 g. on se bavi Hamletovim pitanjem: „Ovde je noć i mrak, a tamo — šta će bti tamo?"

Optimistički panteizam zanosio je Granovskog, Stankevića, Gercena, Botkina i dr. Žemčužnikov je pisao koliko se u Rusiji 30-tih godina zanosilo Hegelom:

U kolima ili taljigama
Krenem li noću iz Brjanska
Puna je misli o Hegelu
Moja glava dvorjanska.

Ako je Turgenjev ovaj momenat sanjalačkog panteizma izrazio u svom **„Rudjinu"**, izrazio ga je samo **objektivno.** Optimistički panteizam nije se nikako poklapao sa mračnim temperamentom Turgenjeva, isto tako kao što mu nije bilo svojstveno mističko stapanje sa blagom Prirodom — Božanstvom i **uosećavanje** u svetlo načelo sveta (Einfühlung). Svoj mistički skepticizam, svoj radikalni fenomenalizam, pomoću kojih nam je pristupačan samo **spoljni svet pojava ali ne i unutrašnji,** Turgenjev sredinom 40-tih godina izražava u duhu Kanta i, **što je**

veoma interesantno, za dvadeset godina pre novokantianskog pokreta proriče preporod Kantove filosofije u Evropi (Lange: Istorija materijalizma, 1866.) Ali Turgenjev od Kanta prihvata samo **„Kritiku čistog razuma** prema kojoj je **metafizika znanja kao nauka nemoguća.** Što se tiče Kantove metafizike vere, on je apsolutno odbacuje. Do kraja njegovog života u njegovom pogledu na svet **ideje o Bogu, slobodi volje i besmrtnosti duše** nisu igrale nikakvu ulogu. Ne može se reći da je on ispovedao dogmatički ateizam, kao Fajerbahovi sledbenici (Turgenjev je duboko cenio njegovu **„Suštinu hrišćanstva"),** ali se ne može reći da je on kadgod u svom životu apsolutno negirao besmrtnost duše, — nikada on nije bio inertni dogmatičar negiranja, ali se njegov skeptički um uvek ustezao pred **problemom života.** S vremena na vreme on se približavao Fajerbahovoj formuli **„Zadovoljimo se svetom onakvim kakav je",** drugi put ga je ona opet odbijala i on je bio gotov da prizna vrednost pozitivne religije, ali se njegov um bunio da prizna hrišćansku metafiziku. S vremena na vreme bio je gotov da u ljudskom razumu, kulturnom progresu, pobedama tehnike i znanja vidi jedno sredstvo za pobedu tragedije čovečanstva, drugi put opet bio je svestan koliko je ljudska misao nemoćna i tražio ishod u smirenju i potpunoj rezignaciji. U mračnoj borbi sa sobom, njegova se duša često miri s **imanentizmom,** sa gordošću ljudske misli koja nema potrebe ni za kakvim dopunjenjem čulnog života i sa smirenjem sa neizbežnim ljudskim patnjama i nemom tajnom smrti.

Kao Puškin i on nebo naziva praznim, praznom bezgraničnošću. Sem toga gotov je da omrzne to nebo, to jest ideju **transcendentnog sveta.**

Te vibracije između dopuštanja i negiranja onoga što je s onu stranu života nisu kolebanja između dva nepokolebljiva, dobro promišljena pogleda na svet, nego kolebanja između dva **osećanja sveta.** Može se reći da je Turgenjev više želeo da veruje no što se to obično misli, a da je u duši Dostojevskog bilo više skepticizma no što to zamišljaju poštovaoci njegove filosofije. Zato oni koji kao Gruzinski misle da je Turgenjev bio i **suviše obrazovan da „padne u misticizam"** i oni koji Turgenjevu pripisuju da je bio tvrdo ubedjen u realnost onoga što je s onu stranu života, podjednako se varaju. Turgenjev nije nikada bio potpuno ni pozitivista, protivnik misticizma, niti ubedjen teoretičar misticizma, — **misticista.** U njemu su se stekle u raznim proporcijama i u različito vreme **skepsa i mistika,** tojest ne filozofska ubedjenja nego raspoloženja, koja kao što je poznato, **odlično se saživljavaju zajedno.**

„Ah, ja ne podnosim nebo, ali život, njegovu realnost, njegove ćudi, njegove navike, njegovu brzo odlazeću lepotu ... sve to obožavam, vezan sam za zemlju". Svemu onome što se može videti na nebu Turgenjev pretpostavlja „žurne pokrete vlažne

patkine nožice kojom ona sebi češe vrat na ivici bare, ili duge, sjajnih kapi vode koje lagano padaju sa njuške nepomične krave, što se tek napila vode iz lokve, u koju je zagazila do kolena". S druge strane, Turgenjevu ne samo da je potpuno tudj ratoborni ateizam, nego u svojim pismima g-dji Lambert on dokazuje da je u životnoj tragediji religija, pozitivna religija sa njenom rezignacijom, jedino pouzdano utočište za čoveka, i on žali što je lišen religiozne vere, i u tome vidi, možda, svoju nesreću. Krajem 50-tih godina Turgenjevljev pogled na svet približuje se pesimističkom idealizmu Šopenhauera. Po izvesnim podacima može se misliti da je Turgenjev bio zanet sistemom frankfurtskog pustinjaka.[1])

Posle smrti Šopenhauer stiče veliku popularnost u Nemačkoj; 70-tih godina Šopenhauera proučava Tolstoj, i on je upravo dao ideju Fetu da prevede na ruski **„Svet, kao volja i pretstava"** (knj. I). I Turgenjev je znao Šopenhauera. Mogu se izdvojiti sledeće dodirne tačke njihovih zajedničkih pogleda na svet:

I.) Metafizički idealizam. Turgenjev je u oblasti umetnosti sam sebe nazivao **realistom,** u oblasti pak metafizike on nije bio pristalica materijalizma. Njegov **fenomenalizam** katkad je naginjao idealizmu, tojest i ako je on sebe smatrao za agnostičara u pitanju o skrivenoj suštini stvari, ipak mu se priroda, kao tvoračka kosmička sila pre pretstavlja kao slepo, nesvesno, elementarno nego kao **duhovno** načelo; ali nikako sveblago. Poznata pesma u prozi: **„Priroda",** kao što je poznato, inspirisana je Leopardijem, ali je ona i u duhu Šopenhauerove metafizike.

II.) Šopenhauer je po nekad govorio da onaj koji nije bar jednom u životu osetio potrebu da pogleda na **život kao na san,** taj nije sposoban uopšte za filozofska mišljenja. Turgenjev je imao veliku sklonost za zbližen̄je sna i jave, — to se, naprimer, vidi iz posmrtne priče **„Silajev",** u kojoj se izlaže misao da se san i realni doživljaji, **po snazi njihovog psihološkog uticaja** na

[1]) U svom pismu Gercenu od 1 novembra 1862 god. Turgenjev mu savetuje: „Šopenhauera, brate, treba čitati što pažljivije, Šopenhauera". Gercen mu u pismu od 22 novembra 1862 g. odgovara: „Opažaš li ti, da ti sa svojim Šopenhauerom (ja i Engeljson smo o Šopenhaueru pisali u 1-oj knjizi „Polarne zvezde", t. j. 1855 g.) postaješ nihilist?" Reč je o Šopenhauerovom pesimističkom pogledu na ljudsku prirodu. U drugom pismu (29 novembra 1862 g.) Gercen zahvaljuje Turgenjevu što ga je potsetio na Šopenhauera, ali ovog poslednjeg naziva „idealnim nihilistom", *budistom i mrtvistom*". Zanimljivo je to da se ovo interesovanje Turgenjeva za Šopenhauera poklapa sa vremenom izdanja *Putovanja u Polesje*", *„Prividjenja"* i *„Dosta"* — pesimističke trilogije koja se po mišljenju prof. Piksanova stvarala od 1857—1863 g. Turgenjev je nesumnjivo svoje interesovanje za Šopenhauera sačuvao do kraja života.

čoveka, katkad ne razlikuju. Nije bez razloga Turgenjev tako visoko cenio **„La vida e Sueno"** od Kalderona. Ja tim ne želim reći da je Turgenjev bio subjektivni idealista, **solipsista,** ali ni Šopenhauer to nije bio. Ne, —za Turgenjeva, kao i za Tolstoja, svet je katkad bio **sistematski organizirana varka, verovatna halucinacija,** kao što to kaže Ten — tu halucinaciju, koja je opšta svima nama, stvara **naša opšta mati — priroda"** kako to kaže Turgenjev.

III.) U pitanju o **vrednosti života** Šopenhauerovi su pogledi slični pogledima Turgenjeva. Istina, Šopenhauer je priznajući progres naučni i estetički odbacivao progres, ali i Turgenjev je, da se izrazim rečima jednoga humoriste, verovao u progres ali ga nije mnogo naglašavao. U „Dosta" pesimizam Turgenjeva potpuno se poklapa sa pesimizmom Šopenhauera — obojicu dovodi u očajanje **nestalnost** svega zemaljskoga — pa i umetničkih dela.

IV.) Hegel je govorio da u očima i pogledu životinja postoji nešto **mistično,** Šopenhauer je svoga crnoga psa nazivao **Atma,** to jest duša sveta, — to je shvatljivo: za monističke idealiste ili panteiste sva su živa bića samo različite manifestacije Jedinoga duhovnog načela sveta — Božanstvene **Ideje ili Volje.** U vezi sa takvim učenjem o istovetnosti svih bića Šopenhauer je kao jedini osnov morala priznavao **aktivnu požrtvovanu ljubav.** Aktom samopožrtvovanja čovek tako reći **eksperimentalno** ispoljava svoju metafizičku suštinu — žrtvujući se za drugoga čovek pokazuje da on duboko oseća **medjusobnu istovetnost svih živih bića.** Tu ideju o medjusobnoj istovetnosti svih bića i ideju o ljubavi kao o najvišoj vrednosti Turgenjev razvija u pesmama u prozi **(„Pas", „Putovanja po moru", „Vrabac"** i drugim svojim delima).

V.) Šopenhauer je uvek podvlačio misao o **nemoćnosti našega intelekta** u njegovoj borbi s impulsima naše volje — on je naš duh uporedjivao sa slepim divom, na čijim ramenima sedi okati paralitičar — ta misao o nemoći našega „ja" u borbi sa potrebama i sa zakonom uzročnosti za svoju slobodu Turgenjevu je veoma draga; pesma u prozi: „Necessitas-vis-libertas" jako potećsa na Šopenhauerovu metaforu, koju smo naveli, kao i na dvostih Grilparcera. Nemoć intelekta pred Voljom i njenim strastima po Šopenhaueru ispada još veća usled **nepromenljivosti** ljudskog karaktera — **kakav u kolevci takav i u grobu** — posle Šopenhauera tu poslovicu ponavlja i Turgenjevljev Potugin. U **„Pesmi triumfalne ljubavi"** Turgenjev kao i Šopenhauer podvlači **iracionalnost i kobnu silu** polne privlačnosti dve individue, u čijem je zbližanju zainteresovan jedino **Genije roda.**

VI.) Šopenhauer je verovao u **proročanske snove i telepatiju.** On je i jednu i drugu pojavu objašnjavao time što je **jedina Volja** u svima nama vanvremenska i vanprostorna — u

njoj su bliska i daleka prošlost, sadašnjost i budućnost dati zajedno. U aktima telepatije i **vidovitosti** u vremenu manifestuje se magičan dodir ljudske svesti i jedine Bitnosti, koja sve obuhvata. Turgenjev teško da je imao takvu čvrstu veru u sličnu madjiju, ali je od početka 50-tih godina do kraja svoga života pokazivao prema njoj **žudnu radoznalost.** Kao pravi umetnik, pri opisivanju sličnih pojava ostajao je uvek u **granicama realizma,** ali mi znamo da je i sam doživljavao jezu (a nipošto blaženstvo) pri dodiru sa onim što se smatra za „natprirodno" i magično. S druge strane, nama je poznato da takvi utisci nisu u njegovoj duši izazvali odlučan preokret ka mističkom idealizmu.

VII.) Najzad, Šopenhauer je na umetnost gledao kao na proziranje svoje vrste u skrivenu suštinu stvari, u carstvo Ideja — **stepena objektivacije sveopšte volje** u sferu **tipova** mineralnog, biljnog i životinjskog carstva i tipično individualnih likova, koji odgovaraju ljudskim karakterma. I Turgenjev je estetičko proziranje u suštinu prirode i ljudi, u „Srce života" dobio od umetnosti — sveta umetnosti. **Azurno carstvo je rajski san:** kao za Puškina, Mocartova muzika je nekoliko rajskih pesama koje nam je uzgred doneo Heruvim, — a nikako površna reprodukcija vidljivih oblika pojava oko nas sa svim onim što je u njima svakidašnje i slučajno.

Sve što je rečeno o sličnosti u pogledima na svet Šopenhauera i Turgenjeva, ne daje nam pravo da govorimo o direktnom **uticaju,** kao ni da zatvorimo oči na duboke razlike njihovih priroda.

U opšte, može se reći da je Turgenjev pristalica čistoga fenomenalizma, da je skeptičar u pitanjima metafizike, ali da naginje čas pozitivizmu, čas mističkom idealizmu.

On, **s jedne strane,** kaže da je ravnodušan prema svemu što je natprirodno, da „individualnosti pretpostavlja Prometeja, Satanu i buntovnički tip. Neka sam ja **atom,** ali ja sam sam svoj gospodar, ja hoću istinu, ne spasenje, i očekujem da je dobijem od razuma a ne od blagodati". **S druge strane,** Turgenjev se priklanja pred dubokom verom Kalderonovom i kaže: „svako poniženje ljudskog dostojanstva pred Božanskom voljom je nov trijumf razuma, jer ono biće koje se tako hrabro odlučuje da prizna svoje ništavilo tim se uzvišuje do fantastičnoga Božanstva, čijom se smatra igračkom, a to Božanstvo je delo njegovih ruku".

II.

Turgenjev je umetnost shvatao kao **oduhotvoreno podražavanje** prirodi, a ne kao prostu **reprodukciju.** Zadatak je umetnosti ne samo reprodukovanje života, nego i njegov preobražaj, u umetnosti dolaze do izraza **ideali** pojedinih naroda kao opštečovečanski ideali, dok su viši pretstavnici nacionalnoga genija genijalni i s opštečovečanske tačke gledišta. Tur-

genjev je sam sebe zvao **realistom,** jer je uvek težio da u umetnosti bude istinit, oslanjajući se na velike količine životnih opažanja, ali u umetničkom stvaranju po njegovom mišljenju veliku ulogu igra i **inventivnost,** igra tvoračke mašte. On osudjuje gledište Černiševskog na umetnost kao na **surogat stvarnosti.** „Ne može se poricati sposobnost ni Slepcovima, ni Rešetnikovima ni Uspenkim, ali gde je zamisao, mašta, inventivnost? Oni ne mogu ništa da izmisle, pa čak se možda tome i raduju: tako smo, misle oni, bliži istini. Istina je vazduh, bez koga se ne može živeti, umetnost je biljka, po nekad veoma fantastična, koja zri i razvija se u tom vazduha; a ta su gospoda **jalovi cvetovi,** koji ništa ne mogu da poseduju" (2 maja 1868 pismo J. P. Polonskom).

Pošto je on realista u smislu težnje velikoj i istinskoj **konkretizaciji** tipova koje slika, Turgenjev napada **naturalizam** — on savetuje umetnicima **da se kroz igru slučajnosti probiju** do tipa. On kori Ostrovskog (povodom „Sirote udavače") što unosi mnogo nepotrebnih detalja i njima zaklanja ono što je bitno, tipično. Tim povodom seća se jednog umetnika u Rimu, koji je svojim kupcima nudio **mikroskop,** da ocene fino crtanje detalja, „Dener, dodaje on, pušta u svoj kabinet ljubitelje kao kuriozum."

U stvaranju tipa Turgenjev skreče pažnju, 1), na proces gomilanja karakterističnih crta — po Turgenjevljevim rečima, kad je stvarao Bazarova imao je pred sobom osim jednog glavnog modela do 50 drugih; 2) tip se ne stvara mehanički, kao kolektivna fotografija, sumirajući automatski bezbrojne oznake — to je **„rdjava beskrajnost"** — genije se sastoji u onoj najmanjoj sitnici koja lik uzdiže do **pesničkog bisera** bez suvišnih detalja, i koja se ne pokorava nikakvom svesnom obračunu; izmedju plodova sitnoga posmatranja i intuicije pravoga umetnika postoji isto takva **kvalitativna** razlika, kao izmedju mnogougaonika upisanog u krug i samoga kruga: „Iz matematike nam je poznato da se samo prava linija izlomljena na beskrajno sitne uglove može beskrajno približiti liniji kruga, ali ne i da se stopi sa njim, isto tako duh, rad, posmatranje sprovode ako se samo može tako izraziti, prave linije. Samo je poeziji data ona talasasta linija lepote, o kojoj je govorio Hogart" (recenzija na „Sirotu udavaču").

Realizam Turgenjeva se ogleda izmedju ostalog 1.) u tome što on često daje sažet konkretni i reljefni opis spoljašnosti, mimike i navika svojih junaka, 2.) on se svesno vežbac da po ljudskoj spoljašnosti **dešifruje** njihovu prošlost i duhovnu formaciju, 3.) što je izmedju spoljašnjeg lika njegovih junaka i njihovog psihičkog sveta uvek postojala neka **organska veza.**

I.) Turgenjev je, isto tako kao i Tolstoj, pišući roman opisivao lica koja u njemu učestvuju. 2.) Turgenjev je voleo da se

bavi tumačenjem unutrašnjeg života čovekovog po njegovoj spoljašnosti, — on je u porodici Viardo uveo igru: jedno je lice letimično crtalo olovkom zamišljeni portre, drugo se pak trudilo da dešifrira njegovu prošlost, navike, profesiju, način mišljenja i t. d. 3.) Kao rezultat toga Turgenjevljeva dela imaju dosta detaljnih, veoma sažetih i reljefnih opisa. U tim opisima mnogo je obraćena pažnja na gestove i mimiku, na ono što Bajron naziva **„music of the face"**. Setimo se samo likova Nauma Ivanova u „Drumskoj nakazi", devojke sa sjajnim nosom u „Dnevniku suvišnog čoveka" i Petuškova.[1])

Proces pisanja vodi od delova ka celini i od celine ka delovima. — Konačni rezultat rada iznenada se pojavljuje u umetnikovoj svesti kao realnost koja **ne zavisi** od njega — tako je bilo i sa Bazarovom — on se jednom javio u svesti Turgenjeva kao neka spoljašnja realnost. „Ja sam sebi ne mogu da pretstavim kako sam ga (Bazarova) napisao. Bio je tu, ne smejte se, molim, **neki fatum**, nešto što je bilo jače od samoga autora, nešto nezavisno od njega. Znam samo jedno: nikad nisam imao nikakvog predubedjenja, nikakvu tendenciju: pisao sam naivno kao da sam se sam divio onome što je izlazilo" (3 jan. 1876, pismo M. E. Saltikovu.) Tvorevina umetnika je srećna sinteza tih dvaju momenata: svesnog razmišljanja detalja po grupama i sazrevanja celoga lika u umetničkoj intuiciji.

Turgenjev napada psevdo-realistički način nemačkih pejzažista Ahenbaha, a takodje i Kalama, koji beleže svaki list na drveću — tako izgleda drvo na rastojanju u **mračnoj-kameri**: „Slika drveća u mračnoj-kameri vezana je sa **veštačkom-koncentracijom** svetlosti — a u umetničkom smislu kao reprodukcija prirodnog utiska jeste **nakaza i grdoba** (pismo Polonskom, 10 sept. 1882). U drugom pismu Polonskom Turgenjev označava (povodom Koroa) **osnovnu ideju impresio-**

[1]) „Naum je gledao ispod očiju i u isti mah drsko, što se retko sreće... male, svetle plave oči, čelo belo i nisko, lice puno i sveže, kosa talasasta, plećat, dežmekast, srednjeg rasta, glavu je držao oborenu, imao je kratak vrat, smeškao se neprijatno bez smeha, kao da se smeje u sebi dok su mu se usne neprijatno razdvajale i pokazivale reo neravnih, sjajnih zuba, govorio je isprekidano sa nekim turobnim prizvukom u glasu".

„Dugolika gospodjica crvena i sjajna nosa, nezgrapno otvorenih, kao otkopčanih ustiju, i žilava vrata koji je napominjao vrat kontrabasa; nesposobna da izgovara reči u vezanom govoru, ona je svoja usta upotrebljavala za neki čudni, dotle nevidjeni osmejak, uz to je oči dizala u vis".

„On (Petuškov) je pušio mnogo, grozničavo, halapljivo dižući obrve, uvlačeći prsa, pušio je zabrinuto, ili bolje reći kao da moli da poslednji put povuče pa da vam odmah ispriča neočekivanu novost, ponekad je čak migao i mahao rukom, žurno završavajući čibuk, kao da se prisetio iznenada nečeg neobičnog, zanimljivog ili važnog".

nizma: ... „ti poredíš utisak koji si dobio od slikarstva, ali ne sa **utiskom koji na tebe čini priroda,** nego svaki pojedini predmet (na pr. drvo) sa tim pojedinim predmetom u prirodi, i čudiš se što na primer ne raspoznaješ lišće i grane na drveću, za koje se sećaš da u prirodi postoje... (30 avg. 1882).

Istu misao izrazio je nekada engleski preteča impresionizma Terner, govoreći da on slika ono što **vidi** a ne ono što **zna.**

Turgenjev, kao mnogi drugi objektivni umetnici, svesno je pribegavao **umetničkom eksperimentisanju** nad ljudima, namerno je izazivao u njima izvesne emocije pomoću **mistifikacije** i onoga što Englezi nazivaju „practical jones". Tako je jednom pozvao k sebi šest svojih prijatelja na bogat ručak, a nije naručio kuvaru da spremi ručak nego se sakrio. Kad su prijatelji došli, bili su začuđeni, ljutili su se, najzad se pojavio i sam domaćin, tobož zbunjen počeo je da **ih** uverava da **ih** je **pozvao** za sutra. On je gospodju Tučkovu plašio pretpostavljajući **ludaka,** i t. d.

Turgenjev je naravno razlikovaao dva plana realnosti — plan **životni i umetnički** plan, ali jasnost njegove **artističke vizualizacije** dostizala je često stepen **halucinacije.** Pričaju kako je jednom Turgenjev sedeo i pisao — napisao je: „Tu se vrata otvoriše i u sobu udje... u tom trenutku njegov jedan znanac otvori vrata i udje u sobu. Turgenjev mu tad reče: „Niste vi trebali da udjete u sobu". U „Silajevu" junak kaže: ja ne znam zašto kažu — **„san, ja sam to video u snu.** Nije li svejedno da li u snu ili na javi — to je teško reći". Turgenjev navodi da su snovi i u njegovm delima igrali izvesnu ulogu. („Priroda"). Njegovi **lični** osećaji (persönliche Gefühle) u odnosu prema njegovim junacima, po njegovom ličnom pričanju, bili su **veoma intenzivni.** On je duboko trpeo zbog smrti svoje „Nesrećnice", kao da je on zbilja bio prisutan na njenom opelu, i sam o tome govori u jednom pismu.

Turgenjev u svojim delima gotovo **uvek** slika samo mračne, tužne, tragične uticaje umetničkih dela na čoveka.[1])

On se u tome slaže sa Tolstojem. Za Veru je čitanje „Fausta" imalo tragičnih posledica. Mariju Pavlovu (u „Zatišju") pred samim njenim samoubistvom zadivio je Puškinov „Ančar", ona ga noću u bašti recituje, opazivši očigledno u njemu neku daleku analogiju sa svojom sudbinom (slika roba); Jelena, slušajući u Veneciji sa Insarovom **Travijatu,** opazila je tužnu analogiju Violetine sudbine, koja umire od jektike i njenoga muža koji je takodje umirao od jektike. Najzad, za Klaru Milić romansa Čajkovskog „Ne, samo onaj ko zna šta znači žudeti za sastankom"... ima sudbonosni smisao. Turgenjev gotovo i ne slika umetnost koja na čoveka

[1]) Izuzetak čine „Pevači", gde je izvanredno opisan čaroban utisak narodne pesme na seljake; a isto tako i Punjin.

deluje podižući i umirujući, kao što to vidimo kod Dostojevskog: u **„Dečku"** (poluodrasli brat i sestra čitaju Dikensa), u **„Jadnicima"** (obodravajući upliv Puškinovog „Staničnog nadzornika" na Makara Devuškina.)

Ma kako da je Turgenjev voléo umetnost, ipak ga i na tom polju (naročito sredinom 60-tih godina) njegov pesimizam ne napušta. Njega stalno privlači lepota u prirodi, ali mu se ta priroda čini tudja čoveku — ni blaga ni otvoreno neprijateljska. „Večito mračna šuma turobno ćuti ili potmulo šušti i kad je čovek vidi još ga dublje i neodoljivije obuzima svest o našoj ništavosti. Teško je čoveku, stvorenju jednoga dana, juče rodjenom a već danas osudjenom na smrt, teško mu je da podnosi hladan, neosetljiv Izidin pogled upravljen u njega. Ne samo drske nade i mladićski snovi smiruju se i gase u njemu, zahvaćeni ledenim dahom stihija, ne, sva njegova duša poniče, gubi dah i oseća da i poslednji brat njegov može nestati sa lica zemlje a da ni jedna iglica ne zadrhti na tim granama" (Putovanje u Polesje[1]).

Ali Turgenjeva ne tišti samo ta ravnodušnost prirode koja sija večnom lepotom, nego i **nestalnost** cele **umetnosti** — „eto što čini da gubim bodrost i veru. Ona (to jest priroda) isto onako pokriva budjom božanstveni lik Fidijevog Jupitera kao i prost golet, i dopušta da miševi pojedu dragocene redove Sofokla.

Ipak, po nekad i sam Turgenjev nalazi neki izlaz iz tih tegobnih misli. Ta tegoba u vezi sa mišlju da je sve prolazno i da će ga **„zdrelo večnosti progutati"** osniva se na naivnom naturalističkom shvatanju **prirode vremena** i njegovog odnosa prema svesti. Beskonačno vreme, **koje postoji samo u sebi,** bez ikakvog odnosa prema svesnome duhu, **vreme** u sebi pokazuje nam **„ružnu beskrajnost".** Turgenjev je u mladosti prošao kroz filosofsku školu i znao je da su vreme i prostor **forme iz sveta pojava** a duh ljudski je vezan za **svevremensko i sveprostorno.** Prolazni čovek je odista **„atom"** koji je osudjen na trenutnu egzistenciju, ali s druge strane i sam prostor i samo vreme postoje u **svesti** kao osnovni **aspekti** osećajnoga sveta. Ljudski duh može biti i smrtan (Turgenjev je bio jako naklonjen da tako misli), ali ipak on se uzdiže mišlju iznad prostora i vremena, on oseća da **sudeluje u večnosti,** — i u tome Turgenjev nalazi utehu svoje vrste. U momentima kad posmatramo prirodne lepote i lepote umetničke i u momentima, kao što smo videli, samopožrtvovanja mi po nekad veoma živo osećamo to naše sudelovanje u nadličnom i večnom načelu. Tajna shvatanja večnosti leži u **trenutku sadašnjega** u višem prozrenju, a ne u beskonačno dugom individualnom zagrobnom životu. U

[1]) Interesantno je da se i Šopenhaueru najviše svidja mračna slika prirode neveseli „Stilleben" Isaka Risdela.

pesmi u prozi **„Stoj"** on opisuje nadahnutu pesmu divne devojke, i taj poetski opis završuje ovim rečima: **„Eto to je ta, otvorena tajna poezije, života i ljubavi.** Eto to je besmrtnost, druge besmrtnosti nema, niti je treba. U tom si trenutku besmrtna. „On će proći i ti ćeš ponovo postati pregršt pepela, žena, dete".

„Ali šta te se tiče? U tom trenutku ti si se uzdigla iznad **svega prolaznoga,** i vremenskoga. **Taj tvoj trenutak neće se završiti nikada.**

Stoj! Daj da i ja uzmem udela u tvojoj besmrtnosti, zaroni u moju dušu odsev tvoje večnosti".

Mark Slonjim

NOVI TURGENJEV

O PEDESETOGODIŠNJICI NJEGOVE SMRTI (1883 — 3 septembra — 1933)

Za onih dvadeset godina od dana Turgenjevljeve smrti do početka novoga veka, i u Rusiji i u Evropi stvorilo se konačno i odredjeno gledište o piscu i njegovim delima. To se gledište pretvorilo u izvesno opšte mesto, i kao takvo podjednako ponavljalo i u školskim udžbenicima i kritikama.

U Rusiji je Turgenjev u glavnom slavljen kao neuporedivi slikar društvenih tipova svoga doba. Pošto je „Lovčevim zapisima" otkrio dušu i ličnost ruskog seljaka pre reforme, on je 50-tih godina prošlog veka počeo da daje galeriju portreta pretstavnika ruske kulturne klase. Počev od Rudjina, tog idealiste 40-tih godina ili Lavreckog iz „Plemićskog gnjezda" preko raznočinca i nihiliste Bazarova u „Ocevima i deci" pa završujući narodnjakom Neždanovom („Novina") ili zapadnjakom Potuginom („Dim") — svi junaci Turgenjevljevih romana bili su živi stubovi, po kojima se mogla izučavati istorija ruske inteligencije. A njegove novele i priče bile su samo dodatak ovom društveno-psihološkom materijalu, naročito s obzirom na raznolikost ruskog inteligenta, koga je Turgenjev nazivao „suvišnim čovekom" ili „Hamletom Ščigrovskoga sreza".

Pesnik ljubavi, tvorac lakih poetičnih ženskih ličnosti kao što je čuvena Liza iz „Plemićskog gnjezda", Turgenjev se uopšte smatrao kao umetnik ženski nežan i lirski, koga po njegovom mekom akvarelističkom načinu slikanja niko nije prevazišao. On je iznosio slabovoljnost i pasivnost ruske duše, melanholiju ruske prirode, neaktivnost ruskog društva. Njegova delatnost bila je posvećena promašenima, sanjalicama, ili brbljivcima, koje čak nije mogla spasti ni ljubav herojskih žena. Ako uzmemo Bazarova, koga autor nagoni na smrt u ranoj mladosti, svi ostali junaci muškarci kod Turgenjeva imaju nečeg ženskog u sebi, a samo junakinje imaju muškosti.

U Evropi — poglavito u Francuskoj i Nemačkoj, a zatim u Italiji i drugim zemljama — Turgenjev je bio prvi ruski pisac koij je zapadnom čitaocu pričao o onoj dalekoj i zagonetnoj zemlji koja se naziva Rusija. Mnogo pre no Dostojevski i Tolstoj Turgenjev je za Zapad bio otkrovenje svoje vrste. Pa ipak nje-

gova dela nisu pobudila interesovanje samo zbog svoje umetničke utančanosti, svoje lirike i poetskih lepota nego i onim što je sačinjavalo njihovu glavnu vrednost u očima domaćih kritičara: oni su slikali život seljaka i inteligenta, dopuštali Evropljaninu da upozna psihološke odlike ruske duše. Mi sad znamo, zahvaljujući čitavom nizu uspomena i stilističkih ispitivanja da je Turgenjev imao veliki uticaj na francuske pisce svoga doba. A. Moroa tvrdi čak da je on u stilu i kompoziciji bio njihov učitelj od 1860 do 1880 godina. Dovoljno je da se setimo uticaja koji je on učinio na Dodea i Mopasana, na Flobera i Zolu. Ali se taj čisto umetnički uticaj odnosio samo na maleni krug isključivo obdarenih služitelja umetnosti, a široke čitalačke mase su i dalje gledale u Turgenjevu realističkog slikara ruskog života i ruske psihologije.

Poznati talijanski naučnik A. de Gubernatis rekao je jednom prilikom da je čitavo jedno pokolenje upoznalo Rusiju preko Turgenjeva. Turgenjev je u izvesnoj meri bio i kriv za to što su za dugi niz godina za zapadnog čitaoca „suvišan čovek" i „Rus" bili sinonimi. Osobine Turgenjevljeve stvaralačke delatnosti — seta, ženskost, liričnost — smatrane su stalno za opšte osobine ruske prirode. A zatim kad je nastalo oduševljavanje za Dostojevskog, Turgenjevu je čak prebacivano što je od „Evrope sakrio rusku strasnost". Početkom XX veka uticaj Turgenjeva bio je konačno istisnut i u Francuskoj i u Nemačkoj sve većim uspesima Tolstoja i Dostojevkog. Ali za poslednjih pet godina (počev od 1928 g.) opaža se ponovo obnavljanje interesa za Turgenjeva, naročito u Francuskoj. Interesantno je to da se to interesovanje poklapa sa promenom mišljenja o piscu, koje je doneo XX vek u Rusiji.

Ta se promena dogodila za poslednjih dvadeset i pet godina pod uticajem raznih uzroka.

Pre svega značajnu ulogu su imali gradja i izučavanje života Turgenjeva. Njegova romantična ljubav prema gospodji Viardo, njegova lutanja, njegovo zanošenje drugim ženama, čiji se slabi trag sačuvao u njegovim delima — sve je to jako privlačilo biografe, a publikovanje pisama i usupomena, kao i jednog dela arhive Turgenjeva, prosuli su novu svetlost na piščevu sudbinu. Ona je ispala mnogo komplikovanija nego što se to moglo pretpostaviti, i što je glavno nimalo onako „akvarelna" nego na protiv tragična. Niz pojedinih momenata iz života Turgenjeva i danas su zagonetka, naročito karakter njegovih odnosa prema gospodji Viardo Garsia, ali su već potpuno jasne osnovne linije njegove duševne drame. On je sam lično pisao jednoj od svojih najznačajnijih korespondentkinja, grofici Lambert, da „u sudbini gotovo svakoga čoveka ima nešto tragično — ili svoje vlastito, ili ono što mu dosude istorija i razvitak naroda". „Svoje" za Turgenjeva je bila tragedija ljubavi. Sledbenici Frojda lako nalaze sad u okolnostima piščevog de-

tinjstva, koje je on proveo pod tutorstvom vlastoljubive majke, u istoriji neuspelog suparništva na ljubavnoj areni sa svojim rodjenim ocem, objašnjenje za onaj čudni pravac kojim je kasnije pošao njegov tragični život. Turgenjeva je privlačio i pobudjivao u njemu strast baš tip žene zapovedničke narav, koja je u sebi oličavala snagu i odlučnost. Njegove junakinje zadivljuju duševnom napregnutošću, one nisu uzete toliko iz ruskog života koliko iz njegovih snova o ženi. On je bio sposoban da se i čisto fizički zanese — ali se to gotovo uvek dogadjalo sa spahiskim ženama ili u opšte sa ženama koje su po svom socijalnom položaju bile ispod njega — kao da mu je bilo potrebno da se pre svega oseti gospodar pa posle muškarac. Ali prava, sveopšta, vatrena ljubav, koja ga je zahvatila celog i sav njegov život do poslednjeg trenutka ispunila ushićenjem i mučenjem, bilo je za njega davanje sebe, samopregor u kome je sa radošću priznavao svoju nemoć i svoje bezumlje. Turgenjev se ne može razumeti ako se ne zna kakvu je ulogu u njegovom životu imala ljubav strasna i sveobuhvatljiva. Ovaj opisivač mekih i nežnih osećanja umeo je da oseti žetoku privlačnost — pa još prema ženi, za koju je Hajne rekao da napominje „užasnu grandioznost egzotične pustinje."

Ono što je najstrašnije u sudbini Turgenjeva jeste to da je ta ljubav, bez obzira na nesumnjivu privremenu uzajamnost, i na dugogodišnje prijateljstvo, nikad nije imala harmoniski završetak nego ga je primoravala da se neprestano muči: rastanak, ljubomora, potreba „podvojenosti", nemogućnost da bude jedini prijatelj gospodje Viardo, lutanje, s vremena na vreme dvosmislen položaj u njenoj kući pokraj živoga muža i mnogobrojne dece, ponižavanja i uvrede — kroz sve je to prošao Turgenjev u toku gotovo 40 godina. I u isto to vreme strahovitom snagom volje umeo je Turgenjev da sakrije svoju duševnu dramu od svoje okoline; ona se mogla samo nazreti po izvesnim znacima i slučajnim primedbama. Iz ljubavne tragedije neposredno nicala je druga — mnogo vidnija, koja je prema tome ostavila mnogo više neosmislenih tragova u prepisci i piščevim delima: gotovo ceo svoj svesni život proživeo je on van otadžbine, osudivši sebe na dobrovoljno progonstvo.

Jeste, doista, Turgenjev je bio „zapadnjak", on je voleo i odlično poznavao zapadnjačku kulturu i smatrao da je zadatak obrazovanog staleža u Rusiji — „da narod poučava civilizaciji". Ali taj ruski gospodin, koji je svoje evropske prijatelje zadivljavao svojim širokim obrazovanem, odličnim poznavanjem jezika, istorije, filosofije i književnosti, strašno žalio za Rusijom. On je bio tipičan Rus, sanjao je o šumama Orlovske gubernije ili petrogradskim ulicama, dok je medjutim živeo u Parizu ili Baden-Badenu. Jedan od najzanimljivijih književnih fakata je taj — da su „Lovčevi zapisi", to delo ovejano svim mirisima rodne grude, obeleženo svim odlikama seljačke Rusije — napisani u

Francuskoj u Parizu i Kurtavenelu (Courtavenel). Svoja najbolja dela Turgenjev je zamislio i izveo u inostranstvu. Sad bolje razumemo onaj lagani veo lirske sete, koji mnogim njegovim slikama iz prirode ili opisima života pridaje naročiti čar: on je produkt uspomena izgnanika koji sanja o otadžbini.

To ne znači da je Turgenjev razneženo i bez pogovora prihvatao i tu otadžbinu i sve što se u njoj dogadjalo. Tragedija odvojenosti od Rusije i razilaženja sa ruskim načinom života ponekad izazivaju kod pisca bolesne nastupe tuge (kao posle pojave „Dima" i napada kritike), oni se komplikuju i tim što Turgenjev nikad nije stvarao sebi iluzije o Rusiji i njenom narodu. Čovek jasne i utančane misli, on je odlično razumeo ruski mrak, azijatstvo, brbljivost i lakomislenost obrazovane klase i strašnu elementarnost narodne pugačovštine. Odatle proizilaze njegovi neprestani konflikti sa „optimistima", sa „slavenofilima" i prijateljima „liberalima", koji su se plašili njegovog pesimizma, njegovih gorkih sentencija: „od svih evropskih naroda ruski narod ima najmanje potrebe za slobodom", ili „u svakom se čoveku nalazi zver koji se daje ukrotiti samo ljubavlju".

I ovde kao i u ličnom životu Turgenjev ostaje usamljen, neshvaćen i primoran da podnosi užasne udarce. On je naravno bio priman u evropskom društvu i po svojim ličnim vezama i zahvaljujući porodici Viardo, u koju su dolazili najistaknutiji pesnici, umetnici i muzičari Francuske i Nemačke — ali on je ipak bio „stranac", „tigar" i „beli medved' kako ga je u šali nazivala Polina Viardo. On nije imao „socijalnu sredinu".

Već u to vreme napadi njegovih zemljaka zbog njegovog života u inostranstvu nisu prestajali, što je dovodilo do nezasluženih uvreda i sukoba, koji su Turgenjevu vrlo teško padali. Sad se zna da je baš „tragedija otadžbine" odigrala značajnu ulogu (naravno pored psihološkog neslaganja) u svadji Turgenjeva s Tolstojem i Dostojevskim, a donekle i sa Gončarovom.

Mada se to može činiti paradoksalnim, ali Turgenjev je baš za to dobro slikao društvene pokrete svoje otadžbine što sam nije u njima učestvovao nego ih je gledao sa strane kao nepristrasni posmatrač.

Izučavanje biografije Turgenjeva poslednjih godina dovelo je do promene književnih ocena. Odmah je postalo jasno da bi bilo vrlo pogrešno posmatrati romane i priče Turgenjeva s tačke gledišta njihove društvene istinitosti i istoriske tačnosti. Naravno, oni su značajni i sa te strane, a istoričar ruskog XIX veka naći će u njima bogatu gradju za karakteritiku naravi i kulture čitave epohe. Ali njihov autobiografski i psihološki karakter je mnogo zanimljiviji. Da ne govorimo o „Lovčevim zapisima", u kojima su opisane različite epizode iz detinjstva i mladosti autorove, i gde poneki opisi slikaju Spaskoje,

imanje Turgenjeva, i njegovu majku, i njegovog učitelja uzetog iz posluge (Punjin i Baburin), — većina Turgenjevljevih priča, kao na primer: „Prva ljubav" strogo su autobiografske. U njegovim rukopisima ima bezbroj dokaza o tome. Isto to treba reći i o romanima, u kojima izvesne ličnosti i događaji nisu ništa drugo nego „transpozicija" piščevih ličnih doživljaja. Podvući ću samo to da Fenjička iz „Oceva i dece" kao dve kaplje vode liči na onu švalju belog rublja Ivanovu sa kojom je Turgenjev imao kćer 1842, a Liza iz „Plemićskog gnjezda" jako potseća na Tatjanu Bakunjinu, s kojom je u to vreme pisac doživeo neuspeli „metafizički roman".

Svi snovi kod Turgenjeva su duboko autobiografski, oni su rastureni u izobilju po njegovim delima, a priče kao: „Prividjenja", „Klara Milić", „Dosta!", „Pesma triumfalne ljubavi" jesu naročita vrsta lirske ispovesti umetnikove, isto kao i izvanredne „Pesme u prozi".

Ti autobiografski elementi nisu slučajni. Na protiv, oni čine osnovu njegovih dela i daju ključ za njegovo razumevanje.

Društveni interesi nisu nikad zauzimali mnogo mesta ni u životu, ni u umetnosti Turgenjeva. On nije imao žara i entuzijazma da učestvuje u borbi ili da bude „društven pisac". On je mogao pričati da „za čoveka koji ima srca postoji samo jedna otadžbina a to je — demokratija", mogao je biti pristalica političkog i socijalnog progresa i visoko ceniti zapadne javne ustanove i državni poredak; on je mogao radoznalo i sa simpatijom pratiti borbu protiv apsolutizma i samovolje u svojoj otadžbini, pomagati, kao što je činio, ruske socijaliste i revolucionare, jednom reči mogao je biti po uverenjima „prosvećeni radikal", kakvim ga je načinila sredina i razmišljanje — ali sve je to odlazilo u pozadinu pred onim što ga je odista mučilo i peklo. Sve što je on stvarao, sve što je pisao uvek je bilo u tesnoj vezi sa njegovom rodjenom sudbinom i njegovim mislima o ljudskoj ništavosti.

„Muva još zuji, a kroz jedan trenutak — 30—40 godina, isto tako su trenutak — ona već neće zujati, i zazujaće ista muva, samo sa drugim nosom, i tako vo vjeki vjekov. Kapljice i pena reke vremena", — u tim rečima Turgenjeva iz jednog njegovog pisma skrivena je sva njegova filosofija. „L'homme le plus triste" pričala je o njemu gospodja Viardo, a ona ga je dobro znala. Hercenova žena, Natalija, bojala ga se i nazivala ga „hladna soba". Ona je nagadjala da se u njemu taji najneutešniji pesimizam.

Turgenjeva nazivaju pesnikom ljubavi, ali on se sa više prava može nazvati pesnikom ljudske fatalnosti i straha od smrti. Najjače i najdublje njegove strane posvećene su „malom insektu", koji mora da ujede, i ravnodušnoj prirodi, koja ne poznaje ni dobra, ni zla: „razum za mene nije zakon — veli priroda u njegovoj pesmi u prozi — i šta je to pravičnost? Ja

sam ti dala život — ja ću ti ga i uzeti i dati ga drugima, crvima, i ljudima... meni je svejedno..."

S mističnim strahom osećao je Turgenjev svemoć smrti i večitu nerazrešivost kosmičkih tajni. S kakvim je užasom pisao o približavanju starosti: „Eto je dolazi, slepa, nema, mračna, hladna, ružna, užasna, večita noć".

On je od noćne, samrtne senke bežao ljubavi i lepoti. I u toliko se strasnije nadnosio nad izvore zaborava jer je znao njihovu kratkotrajnost. Jedna od čari Turgenjevljevog stvaranja je iznošenje lepote svega onoga što je trenutno i osudjeno na propast. Svest o kraju i sveopštoj besmislenosti kao da je pojačavala i prefinjavala Turgenjevljevu osetljivost za ono što je on u jednom pismu gospodji Viardo nazivao „realnošću, čudima, slučajnostima života, njegovom brzo prolaznom lepotom".

Suštinu Turgenjevljevog stvaranja razumeo je Tolstoj, kad je posle piščeve smrti napisao da je kod Turgenjeva bilo tri faze: „vera u lepotu, žensku ljubav, i umetnost; sumnja u to i sumnja u sve; („Dosta"); neformulisana vera u dobro, ali koja ga je nesvesno pokretala."

Prodirna i čista nota tragične sumnje i beznadnosti i dalje zvoni u delima Turgenjeva — i mi smo se sad naučili da bolje razumemo piščeve stvari kao što su „Prividjenja", „Putovanje u Polesje", „Faust", „Pesme u prozi" i „Dosta". U njima nam se otvara novi smisao dela jednog od najtužnijih i najumnijih umetnika XIX veka. I posle 50 godina od njegove smrti njegova dela su sačuvala svoju uzbudjujuću snagu i od svoga autora čine zaista jednog od naših „večitih saputnika".

E. A. Ljacki
(Prevela Lj. Mih.)

DVA SVETA U TOLSTOJEVIM UMETNIČKIM POSTUPCIMA

(„VASKRSENJE")

Roman „Vaskrsenje" kritika je nedovoljno razjasnila. Ona je mnogo više govorila o temi, koja je svojom savremenošću jako uzbudila čitaoce, nego li o umetničkoj vrednosti. Idejna borba, koju je Tolstoj poveo protiv najosetljivijih strana ruske državne vlasti, pokrila je pitanje o umetničkoj veštini autorovoj — u svesti mnogih čitalaca roman je ostao kao neki pamflet. Danas, kad su događaji i ljudi koje je Tolstoj gotovo zahvatio iz života, ušli u istoriju, vreme je da se na „Vaskrsenje" obazremo ne sa publicističke no sa umetničke tačke gledišta. Mi ćemo dozvoliti sebi da učinimo nekoliko opaski, koje će možda pomoći da se kasnije donese estetska ocena o ovom izvanrednom delu. U ovom radu mi ćemo se naročito zadržati na umetničkim postupcima Tolstojevim.

Istorisku stranu društvena svest je dovoljno shvatila, i ona nas interesuje samo u koliko je tesno vezana sa umetničkim sredstvima. Ta sredstva — boje, zraci, senke — naravno isto su onako bogata i raznovrsna kao i slikovita sredstva, koja su stvorila nezaboravnu čar njegovih drugih romana i pripovedaka. Neobična stvarnost, živost lica i dijaloga, unutrašnja istina i strogo poštenje misli — sva ta svojstva Tolstojevog izlaganja nalaze se s uobičajenom veštinom i u „Vaskrsenju". Ali u umetničkim sredstvima ovog romana ima i mnogo novog: pisac je tu potpuno pokazao svoj lični, čisto čovečanski temperament; nekadašnja objektivnost i epska mirnoća pričanja morali su da izdrže ozbiljno iskušenje pred licem srditog i nervoznog moraliste.

U umetničkim načinima to se pre svega pokazalo u oštrom i nervoznom crtanju. Ma šta tu slikao Tolstoj — prirodu, ljude ili državne ustanove, jasna svetlost njegove oštre i prodorne misli padala je onamo gde je po njegovom uverenju vladao mrak nasilja, neznanja i nezasluženе patnje; u koliko je mrak bio neprobojniji, u toliko je napregnutost njegove misli bila jača. Na protiv, na one životne pojave koje su ljudi njegovog

kruga smatrali kao svetle, radosne i lepe, nemilosrdnom rukom bacao je guste i crne boje mržnje i negiranja.

Šta je služilo kao oružje Tolstoju u njegovom strasnom i strašnom napadanju na shvatanja i moral sveta koji ga je okružavao? Da bi se odgovorilo na to pitnje treba se setiti glavnih linija romana, zadržavajući se, na žalost, samo na nekoliko navoda.

Roman je trebao da proizvede dvojni utisak: da u isti mah iznenadi mišljenje i uzbudi moralno osećanje. Sredstva umetničkog slikanja i logične očiglednosti čas su se dodirivala u razvoju sižea, čas razmimoilazila, ali tamo gde su se tesno zbližavala, slivajući se u opštoj težnji, stvarao se komplikovani impresionizam neodoljive logike proverene osećanjem. Taj je impresionizam prenosio čitalačkim nervima ono isto osećanje moćne i preteće snage, koje ljudi imaju od kretanja elektriciteta u vazduhu. Napregnutost, i snaga bliske nepogode, koja još nije grunula — eto to je atmosfera u kojoj se roman događa. Ona se oseća još u prvim redovima romana. „Makako se upinjali ljudi, sakupljeni po nekoliko stotina hiljada na jednom malom mestu, da unakaze onu zemlju na kojoj se tiskaju i guraju, makako kamenjem pritiskivali zemlju da ništa na njoj ne raste . . . Proleće je proleće, pa i u varoši . . . Veseli su bili i rastinje, i tice, i insekti i deca. Ali ljudi, veliki odrasli ljudi ne prestaju da varaju i muče i sebe i jedan drugoga".

Sav roman je sazdan na kontrastu, koji je strogo i dosledno sproveden. Spojni elemenat je misao o naopakom shvatanju zločina i kazne kod ljudi tako zvane obrazovane i državotvorne klase. U veštoj arhitektonici opaža se fin proračun umetnika, koji svoje pričanje vodi na taj način što brzom promenom slika drži čitaočevu pažnju u neprestanoj napregnutosti. Prizori koji svojim krajnjim realizmom zadivljuju, proizvode zaslepljujući utisak spoljašnje i unutrašnje protivurečnosti. Jedan takav prizor uvodi nas u samu suštinu romana. „U ovaj mah kad je Maslova, izmučena dugim putom, došla sa svojim pratiocima žandarmima do zdanja okružnog suda, onaj isti nečak njenih vaspitateljica, knez Dimitrije Ivanović Nehljudov, koji ju je zaveo, ležao je još u svojoj visokoj, izgnječenoj postelji, s madracom, na perini, i, raskopčavši ogrlicu od čiste holandske noćne košulje s uglačanim porupčićima na grudima, pušio je cigaretu." Slika suda za vreme koga Nehljudov poznaje devojku koju je prevario, razorna po izboru spoljnih znakova, smenjuje se opširnim skretanjem, koje je neka kruna romana — na nju Tolstoj nije žalio ni poetičkih boja, ni dubokog nežnog lirizma. U pomenutom skretanju nalazi se i psihološki zaplet jedne od najvažnijih tema sižea; zaplet je prožet komplikovanim raspoloženjem, koje u svom tužnom lirizmu skriva osobine patetičnih pokreta izvesne tajanstvene neizbenosti, koju možda ni sam umetnik nije sebi potpuno razjasnio. Nehljudov

se seća svega što se desilo te noći kad je on, ne mogući da savlada grube fizičke instinkte, zgazio čistu požrtvovanost prve, nežne i poverljive ljubavi. Na mladalačka osećanja Nehljudova i Kaćuše priroda je odgovorila maglovitom i opominjućom noći. „Tamo na reci, u magli, vršio se nekakav neumoran, spor rad, i čas je štalo nešto, čas pucalo, čas se rušilo, čas su kao staklo zvonile tanke sante". Magla, taj simvol nastupajuće neizvesnosti, što skriva svako dobro i zlo, bila je tako jaka da se svetlost lampe u Katjušinom prozoru učinila Nehljudovu kao nešto ogromno i crveno. „Blizu iz magle, u dvorištu zakukureka jedan petao, iz blizine mu se odazvaše drugi . . ." Svi ti zvuci, puni epske mistike, pretili su Nehljudovu kao zlokobni šum ptica i krici zverinja u poetičnim uzletima narodne duše, pomažući dobrom načelu duha da savlada neprijateljsku silu tela. Stojeći pod prozorom Nehljudov je u isti mah čuo kucanje svoga srca i „čudnovate zvuke" sa reke. Taj utisak bio je tako moćan da se može uzeti ne toliko kao objektivno pripovedanje koliko kao Tolstojeve uspomene koje je on preživeo do najsitnijih detalja. Tolstoj i Nehljudov se ovde poklapaju, vaskrsavajući te pojedinosti i unoseći u njih nove crte uzete iz neke neznane tajne duha. Produžimo liniju Nehljudovljevih doživljaja po liniji razvijanja duševne borbe u njemu te tragične noći. Dobro načelo nije uzelo maha nad zlim. Zlo delo se dogodilo. Nehljudov izidje na stepenice i zateče već drugu sliku u prirodi." Na dvorištu beše vidnije: dole na reci lomnjava i jeka i hučanje santi bili su jači, i uz predjašnje zvuke dodje još i žuborenje. Magla poče da se spušta dole, a iza zida od magle ispliva okrnjen mesec, mračno osvetljujući nešto crno i strašno". Priroda nije ostala ravnodušna, i mesec svojom okrnjenošću kao da je koreo Nehljudova, obasja ga svojim bledim turobnim pogledom. Svetlost za dugo ustupi mesto mraku, ali duševna drama u svom početnom činu već posta jasnija.

U ovoj simboličnoj uvertiri, metnutoj u okvir Nehljudovljevog sećanja nalaze se svi elementi dramskoga razvoja. I u koliko se taj razvoj odigrava, čitalac i sam mora da uzme udela u rešenju pitanja: koliko je Tolstoj uspeo da od Nehljudova, „junaka greha" to jest, moralno palog čoveka, načini junaka „vaskrsnuća". Ma kako se postavilo rešenje toga pitanja, ono ne može proći bez sigurnih znanja o slikama, linijama i bojama pomoću kojih je Tolstoj izražavao svoje misli i osećanja u oblicima umetničkog stvaranja.

II

Kako da se snadjemo u onom osobenom umetničkom obliku u koji Tolstoj oblači siže svoga romana? Nećemo se, mislim, prevariti ako primimo osnovnu postavku da se ta osobenost postiže dvostrukošću načela u romanu.U njemu su dve osnovne teme: jedna, čisto psihološka — ona razvija motiv moralnoga pada, koji povlači za sobom svest o krivici; druga —

socijalna, — sadrži u sebi komplikovan niz posmatranja i misli o sredini u kojoj se dogadja razvoj tog psihološkog motiva. On se opet odlikuje jasnom subjektivnom nijansom. Tolstoj se nie trudio da tu subjektivnu nijansu sakrije od čitaoca, i iza nje se lako mogu pogoditi autobiografske crte, — nisu one bez razloga u danom slučaju pripisane baš Nehljudovu, junaku mnogih dogadjaja, koji su se dogodili u životu samoga Tolstoja. Sve što ne ulazi u umetničko razvijanje osnovne teme, koja obuhvata u stvari roman Nehljudova i Maslove, čini strasnu propoved Tolstoja protiv savremenog uredjenja državnog života, i predrasuda i pojmova koji se na njemu osnivaju. Uslovno mi tu propoved ne nazivamo subjektivnom, bez obzira na to što ona sačinjava zaokrugljeno i potpuno gledište na svet ovog velikog tražioca istine. Sadržeći u sebi rezultate ogromnog iskustva teoriske misli i veoma bogat izbor objektivnih, čisto spoljnih posmatranja, ovaj deo je prožet filosofskim i poučnim karakterom, koji je u značajnoj meri odlikuje i po tonu i po sredstvima slikanja od strana posvećenih umetničkoj metamorfozi motiva krivice i vaskrsenja.

Tolstoj i Nehljudov iz romana u suštini žive u jednoj istoj okolini. Iz aristokratskih palata i salona oni postepeno prelaze na izučavanje seljačke kolibe i narodnog života, izučavanje posle kog se otkriva najdalji stepen poznanja ljudske nevolje, nemaštine i patnje. Obojica su svesni svog nemanja prava prema narodu — njih podjednako kida i muči onaj svet sablazni prestoničke civilizacije, koji se po njihovom uverenju osniva na licemerju, nasilju i prevari. Obojica su težili da se iščupaju iz grčevite stege privilegija i raskoši, znamenitosti i egoizma, i obojica se iz raznih uzroka, nisu mogli povući iz toga sveta. Pa ipak ovaj roman nije život Tolstojev nego samo nekoliko ognjenih zrakova bačenih na taj život; Nehljudov je samo svetlucavo prividjenje Tolstoja, jedna od grana njegove komplikovane prirode. Ta grana dobija svoj sjaj i svoj značaj u atmosferi uspomena, koje mnogim stranama daju nežnu i u isti mah tužnu toplinu.

Nećemo se zadržavati na autentičnim opisima dogadjaja iz daleke mladosti Tolstojeve, odakle je potekla ova tužna toplina uspomena, prenesenih na Nehljudova. Jedno je nesumnjivo; lične uspomene Tolstojeve unete su u zamisao romana, koji je trebao da pokaže tajanstveni put koji vodi od krivice do iskupljenja od učinjenog. U samoj stvari uspomena o onom što se desilo ponikla je kod Nehljudova iz dubine zaborava i zavladala je konačno njime, sačuvavši svu svoju skalu vidnih i čujnih utisaka koja je pratila njegov prestup. To se sećanje u suštini veoma razlikuje od onih sećanja koja su ispunjavala strane predjašnjih Tolstojevih dela naročitim čarom. Ovde to sećanje nije ukrašavalo, nije milovalo svežinom života, koji je ključao u krvi i umetničkim nervima, — ono je mučilo, trovalo, nije se moglo zaboraviti. Mučilo je svakim detaljem koji je

ostao u nekad zamagljenoj svesti Nehljudova, svakim zvukom, i pred njim su promakli, pored zaljubljenog pogleda i Kaćušine stidljive milošte, i lomnjava i jeka ledenih santi na reci, šištanje i stenjanje, okrnjeni mesec i „nešto crno i strašno". I dok je sam fakat zavodjenja u sećanju izgubio svoje čulne forme, te se pretvorio u saznanje krivice — zvuci i pretstave uskršnje noći, slično lbikovim ždralima u poznatoj Šilerovoj baladi, istupili su kao prekorni svedoci pred lice njegove savesti. „Dosta dugo behu obraćena na Nehljudova ta dva oka (Maslove na sudu) što tako čudno gledahu, nu kraj sveg straha što ga beše obuzeo, on ne mogade da skine svoj pogled sa tih razrokih očiju sa sjajnim beonjačama. Njemu pade na pamet ona strašna noć kad je pucao led, sa maglom i, što je najglavnije, s onim izvrnutim krnjim mesecem koji pred zoru izidje i osvetli nešto crno i strašno. Ta dva crna oka što gledahu na nj i pored njega potsećahu ga na to nešto crno i strašno." Uporedo sa tim surovim sećanjem što se neumoljivo svetilo nicalo je i drugo, umiljato i nežno. On ostade uporedo sa prvim, kad se Nehljudov bolje zagleda u ženu izvedenu pred sud: „Nije bilo sumnje, to je bila ona ista Kaćuša koja je onoga svetlog Hristovog Vaskrsenja tako nevino ozdo gledala na njega, čoveka koga je volela, svojim zalubljenim očima, koje se smeju od radosti i punoće života."

Svežina mladosti, lakoća i čistota spojena sa tugom uvek bi ponikli u duši Nehljudova kad god bi se setio nasmejane i poverljive Kaćuše — „u beloj haljini sa plavom trakom". I kad god bi se setio nje takve, Nehljudov bi pogledao na sebe. „Razlika izmedju njega kakav je bio tada i kakav je sad — beše ogromna: ona beše ista takva ako ne i veća, kao što beše razlika izmedju Kaćuše u crkvi, i one prostitutke, što je lumpovala sa trgovcem, i kojoj su jutros sudili." Izmedju te dve uspomene rodile su se boje i slike koje je Tolstoj uneo u psihološko tkivo svoga romana.

III.

Ako je tačno gledište, više puta iskazano, da su uspomene kojima je data umetnička forma veoma često, ako ne uvek, oslobodjenje umetnikove duše, onda je i za Tolstoja onaj lični elemenat koji je upotrebljen za metamorfozu Nehljudova bio umetnička ispovest svoje vrste sa ciljem da oslobodi i očisti dušu. Tolstoj je jednom rekao P. I. Birjukovu: „Eto vi pišete o meni samo lepo. To nije tačno niti potpuno. Treba pisati i rdjavo. Ja sam u mladosti živeo vrlo rdjavim životom, i dva dogadjaja iz tog života i još dan danas me muče. Ja vam to velim kao svome biografu i molim vas da to napišete o meni u mojoj biografiji. Ta dva dogadjaja su: veza sa seljankom iz našega sela pre moje ženidbe. O tome ima izvesnih nagoveštavanja u mojoj priči „Djavo". Drugi dogadjaj je prestup koji sam učinio sa sobaricom Mašom, koja je živela u kući moje

tetke. Ona je bila nevina, ja sam je prevario, proterali su je i ona je propala." „Ako se ta kratka priča — veli P. I. Birjukov — dovede u vezu s onim što piše u „Vaskrsenju", možemo izvesti zaključak da je odnos Nehljudova i Kaćuše baš opis toga događaja. Time se može objasniti ona strasnost koju je Tolstoj imao prema ovome sižeu, i zanos s kojim se žurio da svrši i objavi taj roman pre mnogih drugih koje je započeo.[1]) Po podacima biografa može se dopustiti da je ono što mi ovde zovemo lični elemenat, naročito pritiskivalo Tolstoja u doba kad je svoja poslednja dela posvećivao idealnim pretstavama o moralnom savršenstvu, kad je, misleći o bliskom svršetku zemaljskog života, hteo da olakša svojoj savesti, koju su prekori pritiskivali. U svetu ideja i pretstava, u kome je poslednjih godina živeo Tolstoj, događalo se naglo udaljavanje od svega što ga je vezivalo za „kneževski" život Nehljudova, koji je očevidno i dalje mučio pisca grižom savesti, i približavanje svetu prostih, poštenih i radnih ljudi koji žive duhovnim interesima. U tom pravcu se stvarala i umetnička strana „Vaskrsenja" — od sjajnog, neobičnog i donekle retorskog izraza, proračunatog na prefinjeno shvatanje malog broja, ka prostom izrazu ne samo shvatljivom nego i ubedljivom za sve one koji u njemu vide orudje otvorene i poštene misli. Sačuvavši mladićsku jasnost i svežinu boja, koje su tako sjajno pretstavljene u „Hadži Muratu", Tolstoj je namerno istakao u „Vaskrsenju" prostotu, jasnost, ubedljivost i mekoću poetičnog slikanja tamo gde se misao uznosila u svetlu oblast čistote i lepote. Ništa nije smelo da sija veštačkim sjajem i da prikriva razjapljene bezdane poroka i mraka, ništa nije smelo varati i sablažnjavati. Moćna volja Tolstojeva primorala je nepokornu reč da se tesno pribije uz napregnutu misao, koja je tražila izlaza iz protivurečnosti. Nigde se genije piščev nije pokazao tako strog i svestan svoje dužnosti kao i ovom romanu. Može biti da on nikad nije tako uporno radio nad svojim stilom kao tamo gde je najnapregnutije mislio o životu, koji je trebao da govori sam za sebe.[2]) Ukrasi su bili suvišni; stil je namerno trebao da postane surov i mračan, nezgrapan i opor onamo gde se slikao život pun mo-

[1]) „Biografija" kn. III, str. 564—565. O potrebi „Objektivizacije" vlastitih doživljaja, koju je umetnik osećao vidi knjigu prof. I. I. Lapšina: „Umetničko stvaranje", Petrograd 1923, str. 75.

[2]) Pisac ovoga članka imao je prilike da se uveri koliko je Tolstoj radio na stilu „Vaskrsenja". Zahvaljujući ljubaznosti Mr E. G. Millar-a imao je mogućnosti da vidi prvi rukopis romana, koji se čuva u rukopisnom odeljenju British Museum-a. Prerade i promene pojedinih rečenica i reči bile su beskrajne, čitave strane bile su precrtane i iznova pisane. Ponekad je od čitavih prevučenih i precrtanih strana za konačni tekst ostajalo samo nekoliko reči. Koliko se može razabrati jedne iste reči i izrazi prevlačeni su mnogo puta i iznova pisani. Te strane su izvanredno karakteristične.

ralnoga haosa, nasilja i patnje. Ali se težak i neelegantan stil uravnjavao, osvetljavao i sticao ritmički tempo čim je umetnik prelazio na one ljude i predmete koji su u njegovim očima imali očišćavajuću i vaskrsavajuću vlast. To se naročito karakteristično ogleda na formalnim osobinama stila. Koristeći se oprezno sredstvima metaforičnog slikanja, on je naročitu vrednost pridavao epitetima, tim najbližim znacima predmeta koji se želi pretstaviti. Izvedeni veštom rukom majstorskog slikara, ovde onde bačeni na platno teškom i nervoznom rukom, njegovi epiteti su bili većinom zgodno pogodjeni, i njihov se dinamizam vrlo često izražavao glagolsko-priloškim oblicima. Isto su tako jaki svojom konkretnošću i izrazi stvoreni od pretstava uzetih iz široke svakodnevne narodne upotrebe. „Pozadružna žena", „nasmejane, jedva nešto malo kose oči", „volovska figura", „senzualne sladostrasne usne . . ." Još su karakterističniji dvojni epiteti — oni su se obrazovali putem odabiranja prostih epiteta, stvarajući utisak upravo slivanjem odabranih izraza. „Crna nezgrapna robijašica", „suva, sva od žila žena", omalena čvrsta seljanka", „velika, teška, ridja žena mlitava tela", „mala, strašno ružna, prćasta nosa, koščata, žuta žena, — žena advokata", „crn, dronjav čovek, turobna lica", „dugonogo, sivo ždrebe", „nabijen, muskulozan, . . . snažan, prehranjen . . . nadzornik Nemac", „oštar, ljut i neprijatan zadah štalskog djubreta", „malo, plavo dete", deca: „belo, sivo i ružičasto" . . .

Posle epiteta omiljen Tolstojev način bila su poredjenja — ona su svojom konkretnošću, koja jako deluje i na najnerazvijeniju maštu trebala da pojačaju utisak. Težeći da pre svega bude razumljiv, Tolstoj nije izbegavao ni izraze koji su bili u svakodnevnoj upotrebi, upotrebljavao ih je baš onde gde bi ih na njegovom mestu upotrebio svaki prosti čovek, koji želi da svoj govor ukrasi tačnom i smelom reči. Ta poredjenja kod Tolstoja su bila, s jedne strane, stalno upućena na narodne predmete i pojmove. „On (Nehljudov) nije mogao bez obožavanja da gleda u njene kao mokra kupina crne oči". „Ti se ljudi (robijaši) nasilno sjedinjavali sa izuzetno životom pokvarenim razvratnicima, ubicama i zlikovcima, koji su uticali kao kvasac na testo". „Čas je dobra, dobra (žena fabričkog radnika), a čas zaškripi, kao ne podmazana kola" . . . „Nehljudova obuze osećanje slično onom koje mora da oseća konj kad ga glade i miluju zato da metnu na njega uzdu i da ga odvedu da ga upregnu".

Neka poredjenja nisu se ograničavala na prosto približavanje, nego su podizala zavesu nad čitavim duboko promišljenim gledanjem na svet. Predmeti, uzeti za ta poredjenja, pored sve svoje očigledne prostote i čak slučajnosti, kod Tolstoja su se prožimali mračnim simbolizmom. Duboka presićenost mišlju nalazila je u njemu svoj izraz. „Oni (činovnici i tamničari) su osigurani od sažaljenja kao to kamenje od poljskog zelenila".

Zanimljivo je pominjanje kamena u ovim jakim, ljutitim redovima. Tolstoj je toliko voleo život sa svom njegovom raznolikošću i punoćom da se po raznim stupnjevima životnog osećanja koje su oličavali njegovi junaci, može izvesti teorija o tome šta on shvata kao nesreću. Niži stupanj života — najveća nesreća po Tolstoju — u njegovoj pretstavi je uvek bio kamen. „Ona, bednica, nesrećna je kao kamenje" — pisao je u „Ratu i miru" o potištavanju žive ličnosti u kneginjici Mariji Bolkonskoj. U „Vaskrsenju" reč „kamenje" primenjena na ljude koji su služili i služe nasilju, zvoni još moćnije, još tragičnije. Najviša životna snaga sastojala se po Tolstoju u udaljavanju od svega što je nepomično, „kao kamen nesrećno", oslobodjenju od svega što fizički pritiskuje — u duhovnosti svesti prožete ljubavlju i radošću zbog primene ljubavi.

Redje je Tolstoj pribegavao komplikovanim poredjenjima, gde je predmet s kojim se što poredilo dobijao samostalnu predmetnost i pokret. Ta su poredjenja bila u toliko dragocenija što su uvek odgovarala osnovnom i važnom predmetu misli. Taj je predmet za Tolstoja bio uvek čovečanstvo, ljudi. Njemu je Tolstoj posvetio široko, izloženo s hladnokrvnom mirnoćom prave mudrosti, poredjenje sa vodenom stihijom koja teče po zakonu „sve teče" kao smena pokolenja. „Ljudi su kao reke: voda je u svima jednaka, i svugde je jedna ista, ali svaka reka biva čas uska, čas brza, čas široka, čas tiha, čas čista, čas hladna, čas mutna, čas topla. Tako i ljudi. Svaki čovek nosi u sebi klice svih osobina ljudskih, i nekad pokaže jednu, nekad drugu, a često ne liči sam na sebe iako uvek ostaje jedan i isti". Ima čovek nad čim da se zamisli u ovom na oko običnom poredjenju. Njegova psihološka pretpostavka je pre svega osnovna postavka Tolstojeva: svi su ljudi jednaki, i kao ljudi traže da se prema njima podjednako postupa. Različnim ih stvaraju samo razni uslovi u kojima im teče život, i baš u tim uslovima koji izopačuju čovekovu prirodu i leži svako zlo — ono je slično prljavom dnu i obalama na kojima obitava mnogo ljudi, prlja i muti vodu. To zlo podržavaju ljudi čija je priroda već izopačena — čovek „često ne liči sam na sebe, iako uvek ostaje jedan i isti." Poredjenje je sazdano od elemenata Tolstojevog opšteg gledanja na svet koji su dobili simboličan oblik.

Nije to jedini filosofsko-aforistički primer Tolstojevih razmišljanja. Ima u romanu nekoliko dubokih izraza, misli godinama smišljenih koji vaskrsavaju izreke starih mudraca. Forma tih izraza prenosi ih iz sfere tajanstvenih poetskih otkrovenja u shvatanje običnog, neukog čoveka koji traži istinu. „Neki ljudi svoju misao najčešće upotrebljavaju kao igru uma, postupaju sa svojim razumom kao sa velikim zamajnim točkom sa kojega je skinut prenosni kajiš, a u postupcima svojim potčinjavaju se tudjim mislima — običaju, predanju, zakonu." To razmišljanje je bitno, i ono dopunjuje i objašnjava smisao onoga što nailazi, dajući njegovim epskim slikama od-

redjeni logički sadržaj. Uporedo sa čistim apstraktnim sudovima, koji pokazuju očiglednost prostoga i jasnoga shvatanja, Tolstoj je upotrebljavao i komplikovana psihološka, po kakvoći čulna približavanja, koja su vodila originalnom impresionizmu. Dva reda utisaka — vida i sluha sjedinjavao je on da stvori utisak suprotan onome koji smo malo pre posmatrali, — utisci nejasnosti, ružne nezgrapnosti, čudnovatog šuma i spoljne bezobličnosti. Treba samo pažljivo, još bolje glasno pročitati opis koji niže navodimo i raščlaniti ga na odvojene pretstave. On se tiče utisaka Nehljudova, kad je ovaj išao na sastanak sa Maslovom u tamnicu. U sobi za primanje posetilaca našao je nekoliko desetina zatvorenika, koji su se kroz dvojnu rešetku dovikivali sa posetiocima. „Prvo što ga je iznenadilo kad je, otvorivš ivrata, ušao u tu prostoriju, beše zaglušujuća vika stotine glasova, koja se slivala u jednostavno brujanje. Tek kad bliže pridje ljudima koji se, kao kad muve nagrnu na šećer, behu prilepili uz rešetku što je sobu delila na dvoje, — Nehljudov shvati u čemu je stvar."

Poredjenje s muvama koje su nagrnule na šećer, karakteriše radost zatvorenika što su dobili mogućnost da se vide sa rodbinom na slobodi. Ta je radost ispala nezgrapna (logički i gramatički) utisnuta u sliku ljudske gungule, koja se prilepila uz rešetke: izraz „prilepili uz rešetke" tako je namešten da se može odnositi i na ljude i na muve, pojačavajući dejstvo uzajamnog približavanja.

Istaknutim osobinama stila dodaćemo još jednu: Tolstoj se mnogo koristio ponavljanjem pojedinih reči, epiteta, izraza, koji su pridavali osobitu snagu njegovoj misli, samo njemu jednome svojstvenu logičku podvučenost. Razvijajući i udubljavajući misao do njenih krajnjih granica, on se nikad nije koristio hiperbolom, kao sredstvom umetničkoga efekta. U tom smislu kao i u mnogo čemu još, njegov je stil dijametralno suprotan Gogoljevom stilu, u kome svaka metafora, svako pojedino poredjenje živi samostalnim životom nezavisnim od celine. Kao delovi mozaika, oni se mogu vaditi i odvojeno proučavati.

IV

Sa neobičnom ljubavlju beleži Tolstoj svakodnevne sitnice iz prostog i prirodnog života. On kao da se naročito zadržava baš na onim znacima i predmetima koje obrazovan čovek, vaspitan u eleganciji, čistoti i redu ne zapaža. Tek kad se dublje udje u ovaj tanani rad umetničke kičice, čitalac počinje da shvata ne samo predmetno značenje svake slike, nego i piščevo raspoloženje, pokrete i njegovu neumrlu uzvišenu istinu. U sitnim opisnim potezima, u grozničavosti saznanja i pokretima volje Tolstoj je bio možda još veći, još divniji nego li u genijalnoj arhitektonici svojih romana.

Ali umetnički proračun sitnih pojedinosti ne zapaža se lako

— on je prevučen surovim tonovima stroge i zapovedničke misli koja odlučno vlada nad sablaznima mašte. Ti tonovi nisu turobni nego baš surovi i preko mere trezveni — ali zato tim privlačnije i toplije ističu se na opštoj osnovi ublažene, nežne katkad gotovo ženske crte lica i predmeta u kojima Tolstoj slika ljubav i dobro kako obasjavaju dušu mnogih ljudi. On slika seljačku kolibu, ubogu i teskobnu; proletnje sunce raskravilo bare u štalskom djubretu po kome stanovnici kolibe hodaju bosim nogama; kroz maleni dvokrilni prozor ulazi proletnji vazduh i miris uzorane zemlje. Taj miris proleća i zemlje omiljen je Tolstojevoj duši. On ne samo da osvežava turobnu sirotinju seljačkog boravišta, nego se harmonično stapa sa licem ljubaznog i pametnog seljaka, koji je ceo svoj vek proveo u blizini sa majkom zemljom. Ali Tolstoj se ne zadržava samo na pohvalnom slikanju seljačkog rada, on pokazuje i njegovu negativnu stranu. I pored toliko teškog i samopregornog rada stanovnici kolibe su osuđeni na svakojake nemaštine, koje pretstavnici imućnih klasa ne mogu ni da zamisle. On to pokazuje u daljem razvijanju slike, koja će se otkriti pred zbunjenim očima Nehljudova, i unosi u svoju misao, u svoj tipski izbor prostih i na prvi pogled neprimetnih izraza. „Odmah iz hodnika podjoše za njim (Nehljudovom) dva bosa dečka: jedan malo stariji u prljavoj, negda beloj košulji, a drugi mršav u izbledeloj ružičastoj". Evo još jednog primera: „Među njima (ženama što su čekale Nehljudova) beše i ona mršava žena što je lako držala na rukama beskrvno odojče u kapici od krpica. Dete to neprestano se smešilo svojim staračkim malim licem, i neprestano je micalo napregnuto iskrivljenim velikim prstima." Ako je romantika iscrpla rezervu jakih sentimentalno osećajnih pretstava svoje epohe upućenih idealnoj bespredmetnosti, Tolstoj se javio kao njena živa negacija, on je probudio i izdubio emocionalnu dubinu duševnih preživljavanja. On je pokazao koliko su stvarniji i bogatiji rezultati umetničke kičice u oblasti duhovnog života kad se izražavaju prostim i prirodnim izražajnim sredstvima. „Košulja negda bela"; „iskrivljene, kao crvići tanke nožice"; nekadanji vojnik koji razgovaraše sa Nehljudovom držao je svoju poderanu kapu „kao na pobregu" — ne samo u tim primerima, niti u pojedinim potezima i mrljama što se oseća pravilnost koja izgleda kao slučajan pokret umetnikove ruke, nego u rasporedu, slaganju boja, onim ognjenim „tačkama" umetnosti, koje mrtvoj materiji daju duhovnu svetlost. Proročki simbolizam mnogih izraza može se smatrati kao ne proizvoljan, ali ne može se ni obići jednostavno. Bivši vojnik je držao poderanu kapu „kao na pogrebu" pred spahijom koji nije znao kako da mu preda zemlju, kojom su on i njegovi pretci vladali, — čovek ne može da se otrese od osećanja „pogreba" kad dublje udje u ono što je ostalo nedorečeno u rečima iznenadjenih nepoverljivih seljaka. Nehljudov, koji je otišao iz jednoga sveta a nije primljen u drugi,

nije se uzalud osećao kao na zaljuljanim terazijama koje samo s najmnajim naporom mogu pretegnuti čas na jednu čas na drugu stranu". To osećanje Nehljudova nije bilo samo znak psihološkog nego i visoko socijalnog reda.

Otsustvo slučajnih, nepromišljenih i neizradjenih izraza kod Tolstoja može se objasniti, pre svega, time što on nije dopuštao da njegova slika vlada njegovom zamisli. (I. A. Gončarov bio je sušta protivnost Tolstoja u ovom slučaju: „Kad slikam ja vrlo retko znam u tom trenutku šta znači moja slika, portret, karakter . . . ". Vidi: „Bolje i kasno no nikada". Skup. dela knj. VIII. Petrogr. 1912, str. 209). On je svaku reč stavljao s proračunom i namerom. On ne samo što je znao šta hoće da kaže, nego je znao i meru i osobinu reči kojima je izražavao svoju misao, i u tom svesnom znanju intuicija mu je bila stalna i verna saputnica. Obične izraze „objektivno i subjektivno" pri izučavanju Tolstojevog stila često se ne razlikuju. Čak i u prelaznim, čisto opisnim delovima sižea, koji bi po svojoj prirodi, trebali najmanje da izražavaju subjektivni odnos umetnika, Tolstoj se nije odmarao kao mislilac, nego je davao najtananije nijanse opšteg raspoloženja. Zastanimo na jednom od tih prelaznih momenata. Nehljudov se u vagonu upoznao s fabričkim radnikom koji je svojoj ženi nudio rakiju. — „Šta, gospodine? Šta pijemo? Kad radimo niko ne vidi. A kad pijemo — svi vide. Zaradio sam, pa pajim — i ženu častim. I nikog više." Pretstavljajući svoju ženu radnik šaljivo veli o njoj: „Kad je dobra, dobra, a kad zaškripi, kao nenamazana kola". Svakidašnja scena, koja se može sresti na svakom koraku po svojim detaljima zadobija naročito značenje ako se dovede u vezu s opštom dinamikom stila. Radnik je nudio svojoj ženi rakiju, to jest po mišljenju Tolstojevom kvario je, ali ga ovaj nije osudjivao za to jer je iza toga stajao radnikov rad koji ga je izvinjavao. Upoređenje sa „nenamazanim kolima" je tudje fabričnom rečniku: ono daje povod, da se pomisli da je radnik momak koji je od skora ostavio seljačke radove. Prizor ima još jednu nijansu: „Da, da — reče Nehljudov, ne znajući šta da odgovori". Radnik, ako je i pio on je i radio, i zato je Tolstoj bio na njegovoj strani. Ma šta radnik mislio o sebi, o svojem radu i rakiji, on je mogao da ne krije svoje misli — Tolstoj mu je davao za pravo da ih otvoreno, u svakoj prilici izskaže — Nehljudovljeve pak misli bile su sputane, savest nečista i njemu nije ostalo ništa drugo do da iskaže svoje saosećanje zbunjenim odobravanjem. To je jedan veoma sitan detalj, ali on nije slučajan.

V.

Kako se Tolstoj koristio svojim izražajnim sredstvima? On je u „Vaskresenju stavio uporedo dva sveta: svet koji upravlja i sudi i svet kojim se upravlja i kome se sudi. Svaki od ta dva sveta živeo je svojim zasebnim životom, imao svoje pojmove

i svoj način izražavanja. Svakom od ta dva seta posvetio je Tolstoj naročiti stil, koji je oko njih sazdao svoje raspoloženje, svoju svetlost i svoj vazduh. To je bila kombinacija dva jezika, kojima su govorila dva nejednaka dela ruskoga naroda: jednim je jezikom govorila narodna masa od mnogo miliona, masa koja je patila i radila u ime buduće slobode, drugim su se služili ljudi koji su pripadali ništavnoj klasi vladajućih egoista, koji su se — tako je mislio Tolstoj — moralno i fizički raspadali. Jedan je stil bio krepak, muški, čvrst i težak, kao govor i hod umurnoga trudbenika, koji još nije oprao sa sebe zadah znoja i uzorane zemlje. Stil klase pokvarene gradskom civilizacijom, učinio je gospodski razneženim; u njegovoj ohooloj učtivosti oseća se tvrdoća i licemernost. Prvi je bogat poetičnim bojama, pun osećanja, misaon i pun tačnih zapažanja; drugi — bezbojan, nesadržajan i banalan. Roman je u ovom pogledu pun iznenadjujućih primera, koji živo svedoče koliko su težnje i volja Tolstojeva uzimali u tome učešća. Setimo se još jednom poredjenja i epiteta koje je on delio medju obema sferama umetničkog proziranja. Ponore koji su ležali medju obema sferama nije prikrivao mekim prelazima, koji razvoj radnje u „Ratu i miru" čine tako harmoničnim i prirodnim — ovde se pozitivno i negativno ne mešaju izmedju sebe, nego jedno oštro odbija drugo. Tolstoj nije žalio svetle i nežne boje na divnu sliku Kaćuše one uskršnje noći, ali kad je ta Katjuša postala apsenica Maslova, s čim je umetnik uporedio njeno negda „milo" lice? „Celo lice ove žene imadjaše onu naročitu belinu što se vidja na licima ljudi koji dugo vreme provedu u kakvom zatvoru, i koja potseća na klice krompira u podrumu". Sasvim je drugčije pretstavljena Misi Korčagina — ona je iz drugoga sveta. „Misi je, kao uvek, bila vrlo distinguée i lepo, neupadljivo lepo odevena". „Klice krompira" i uporedo „distinguée" dve su pretstave i dva smisla uneta u njih, i oba dubokim korenima idu u dušu Tolstojevu.

Težak, mračan, gotovo grub stil upotrebljavao je Tolstoj da izrazi ružno u spoljašnosti onih koji su lišeni mogućnosti da se o njoj brinu, i taj stil govori čitaocima: da je ta ružnoća spoljašnja, izazvana spoljašnjim prilikama — radom, bolestima, tamnicom i svim njihovim posledicama. „Jedna od tih žena, koja je izdržavala kaznu zbog kradje, beše velika, teška, ridja žena, mlitava i opuštena tela, žutobelog lica i ruku posutih bubuljicama i debela vrata, koji se pomalja iz raskopčane, otvorene ogrlice". Ali taj isti stil postajao je lak i malo značajan u opisima lažnih patnji, na koje su se žalili ljudi iz svetskoga društva. „Domaćica ove kuće nikad nije izlazila iz sobe. Ima već osam godina kako ona tako pred gostima leži, u čipkama, opkljena kadifom, pozlatom, slonovom kosti, bronzom, lakom i cvećem, i nikud ne izlazi i prima kao što sama veli „svoje prijatelje", to jest sve što se po njenom mišljenju čim bilo izdvaja od gomile". Nehljudovu je bila neprijatna „slična biku, samo-

pouzdana, čulna pojava staroga Korčagina", ali isti taj Nehljudov sa zadovoljstvom je gledao glavu jednoga od seljaka „kovrdžave prosede brade" koji ga je potsećao na „Mikel-Anđelovog Mojseja".

Tolstoj je s epskom prostotom opisao kako je Maslova izišla iz tamnice." Vojnici se s apsenicom spustiše niz stepenice i podjoše glavnom izlazu. Na kapiji glavnog izlaza otvoriše se vrata i, prekoračivši preko praga tih vrata u dvorište, izidjoše iz ograde i podjoše kroz varoš sredinom kaldrmisanih ulica. Kočijaši, trgovci, kuvarice, radnici i činovnici zastajahu i radoznalo posmatrahu apsenicu; neki su mahali glavom i mislili: „Eto kako prolaze oni koji se ne vladaju kao mi". U toj slici ogleda se strahovita i neodoljiva moralna zatupljenost ljudi, pokraj kojih su ravnodušni čuvari državnog poretka vodili nesrećnu ženu. Tolstoj ju je oživeo jednim uzgrednim i dirljivim potezom: „Prolazeći ispred brašnare gde su hodali, gegajući, golubovi koje niko nije dirao, apsenica umalo što ne očeša nogom o jednog goluba; golub prnu i, lupajući krilima, prolete pored samog uva apseničinog, tako da ova oseti vetar. Ona se osmehnu a zatim teško uzdahnu, setivši se svojeg položaja". U ovim kratkim, punim dinamike i simboličkog smisla, očigledno brzim redovima nema nijedne ukrasne, nijedne strane reči — nema epiteta, ni metafore — ima samo ono što preko sluha i vida nagoni čovekovo srce da se bolno stegne. Ali ta ista, autorova ruka prenela nas je u čar carske raskoši, biranih reči, gracioznih kretnji, najveće razneženosti i utančanosti koja pripada bogatima i velikima. Nehljudov je svratio jednoj uticajnoj dami, nekoj Mariette, koja mu je trebala pomoći u njegovoj brizi oko apsenika. On udje u pretsoblje gospodske kuće: „Vratar u neobično čistoj livreji, otvori vrata u hodnik, gde je stajao u još čistijoj livreji sa gajtanima lakej za izlazak sa velikolepno raščešljanim bakenbardima i dežurni glasnik u novom čistom mundiru.

— Djeneral ne prima. Djeneralica takodje. Oni će se ovog časa izvoleti izvesti.

„Nehljudov dade pismo grofice Katarine i, izvadivši svoju kartu, pridje stočiću na kom je ležala knjiga za upisivanje posetilaca, i već poče da piše kako vrlo žali što ih nije našao kod kuće, kad se lakej okrete ka stepenicama, vratar izidje na kapiju viknuvši: „Kola!", a glasnik se ukoči, ruke ispruži preko šavova od čakšira i prateći očima omanju tanušnu gospodju, koja silažaše niza stepenice brzim hodom koji nije odgovarao njenoj važnosti.

„Mariette beše u velikom šeširu s perom i u crnoj haljini, u crnom ogrtaču i novim crnim rukavicama; lice joj beše pokriveno velom . . .

— E, dobro, pokušaću da učinim — reče ona (kad joj Nehljudov izloži svoju molbu) i lako udje u meko postavljene karuce, koje se blistahu na suncu lakom svojih krila, i otvori sun-

cobran. Lakej sede na bok, i dade kočijašu znak da ide. Karuce se kretoše, no ona se taj čas dotače suncobranom ledja kočijaševih, i tankonoge lepotice, poengležene kobile, savijajući lepe djemom zauzdane glave, stadoše, kopajući svojim vitkim nogama."

I ovde izgleda kao da je sve prosto, ali treba samo sakupiti sve strane reči pa da se dobije utisak — „livreja", „gajtani", „lakej", „bakenbardi", „dežurni", „mundir", francuski govor Mariette i Nehljudova, „suncobran", „kočijaš", „poengležene" — sve što okružuje omanju ženu koja po shvatanju Tostojevom nije bila ni malo bolja od apsenice Maslove, atmosferom kupljenoga sjaja i lažne civilizacije.

To služenje rečničkim materijalom iz dve razne oblasti — obično svojstvo romana — izraženo je u njemu upadljivije no u kom bilo ranijem delu Tolstojevom. Zagledajmo još obe slike istoga reda. Prva se odnosi na onaj tragični trenutak kad se jedna grupa apsenika, medju kojima je, po uverenju Tolstoja, bilo mnogo nevinih, kretala na put na robiju i naseljenje u Sibir i ona je dirljiva redom svoje maršrute. „Partija, marš! — komandova on (pratilac oficir). Vojnici zveknuše oružjem, osudjenici im nešto doviknuše kao odgovor; medju ženama se začu jauk, i partija, okružena vojnicima u belim bluzama, krenu, podižući prašinu nogama sputanim u okove. Napred idjahu vojnici, za njima, zvečeći lancima, okovani robijaši, po četiri u red, za ovima prognanici, zatim ženske. A zatim podjoše kola, uvrh natovarena slabima i prtljagom; na jednima od tih kola sedela je sva zamotana žena, koja je neprestno vriskala i rlidala." U toj slici, ako se ona odista može nazvati slikom, a ne djavolskom inkarnacijom životnoga haosa, govore ne reči, ne odvojeni pojmovi, nego zvuci, koji prljaju i samo značenje svojih reči, jer ih prati zveka oružja i lupa okova. Umetnik u isto vreme iznosi utisak besposlenog posmatrača i užas čoveka koji misli i koji oseća u sebi ljutitu nemoć.

Patnje Nehljudova koji je gledao polazak apsenika morale su se još više pojačati svešću da se medju apsenicima nalazi i biće, koje je nevino, ili tačnije, koje zbog njegove krivice podnosi sva ta poniženja i muke. Ali Tolstoj od Nehljudova pravi posmatrača strašnoga prizora i nagoni ga da umesto njega govore grupe reči, koje su same po sebi proste i obične, ali su ovde razmeštene u takve zvučne kombinacije da se čitalac dugo ne može osloboditi utiska koji stvara zveka okova i krici očajanja i užasa, i ne može da zaboravi strašna i paćenička lica koja sačinjavaju sliku.

Nehljudov je uskoro video i drugu povorku: preseljavanje porodice Korčagina sa jednog imanja na drugo. Mora se primetiti da u ovom opisu Tolstojev stil nije ni malo podvučen, nego je prezrivo-bezbojan, bez kolorita, koji bi taj opis istakao medju mnogim drugim opisima posvećenim slikanju velikosvetskog života. Očekujući voz Nehljudov u čekaonici prve klase

opazi kretanje publike. „I on pogleda u tom pravcu i opazi gde idu ljudi koji nose u naslonjači jednu gospodju s velom oko glave. Prednji nosilac beše lakej i on se učini poznat Nehljudovu. Stražnji beše takodje poznat vratar sa širitom na kapi. Za naslonjačom idjaše elegantna sobarica u kecelji i sa šiškama, i nošaše zavežljaj nekakav, neki okrugao predmet u kožnoj futroli i suncobrane. Malo dalje iza nje, sa svojim debelim usnama i ukočenim vratom, isprsivši se, idjaše knez Korčagin u putničkoj kapi, a još dalje iza njega Misi, Miša, brat joj od strica, i poznati Nehljudovu diplomat Osten sa svojim dugim vratom, ispalom jabučicom i svagda veselim licem i raspoloženjem. On idjaše i dovršavaše ubedljivo ali očevidno šegačeći se, svoje pričanje nasmejanoj Misi. Poslednji idjaše doktor, srdito pušeći cigaretu".

Obe ove slike govore same za se, i obe krasnorečivo svedoče koliko je Tolstoj bio majstor da u svoj prost i gibak stil putem odgovarajućih reči unese koje bilo raspoloženje, nezavisno od reči koje su ga pogodile.

Tolstoj nije hteo čitaoce svoga kruga da mazi pažnjom prema njihovim bogatim i krasnim domovima, ako to nije zahtevao njegov cilj radi kontrasta. Ali on je opširno pažljivo opisivao unutrašnjost seljačke ili malogradjanske kuće ili neke sobe u provinciskoj gostionici, sve ono što znatni i imućni čitalac nije video. U tim tamnim, prljavim i teskobnim stanovima, tamničkim ćelijama, osudjeničkim etapama krili su se poroci, patnje i smrt — Tolstoj ih je opisivao, ne krijući ništa, na protiv, namerno iznoseći svoju sliku pod nos čitaocima, koji su, kako je on pretpostavljao, sedeli izvaljeni u naslonjačama, sa zapaljenom cigaretom posle obilnog ručka, kao da je osećao zlurado zadovoljstvo da njihovu maštu prenese onamo gde su se ljudi gušili od zagušljivog vazduha i svojim telom hranili gamad. U jednoj slici te vrste, gotovo najskromnijoj u smislu raznih znakova prljavštine i smrada opisano je boravište Kaćušine tetke: „Kućica baba-Matrjonina beše od šest aršina, tako da se na postelji što beše iza peći nije mogao ispružiti veći čovek. Na ovoj je istoj postelji, pomisli Nehljudov, — radjala i posle bolovala Kaćuša". Tu je „kućicu" Tolstoj ugrejao krvlju svoga srca, ali zato s kakvom je hladnoćom ispunio sjajni salon vice-gubernatorke, u kom je Nehljudov video veselo društvo ništavnih, glupih žena što ogovarahu. Iz sveg nameštaja pomenuo je prezrivo samo „divan" na kome je sedela domaćica i stočić za čaj — sve ostalo otišlo je na ženske šešire i buku glasova, koji su govorili prazne i nepotrebne reči: „djeneralica, kako je ona sama sebe nazivala, već se sa sjajnim osmejkom pokloni Nehljudovu iza šešira i glava onih što se behu okupili oko nje kod divana. Na drugom kraju gostinske sobe kod stola sa čajem sedele su gospodje i stajala su gospoda — oficirskog i gradjanskog reda, i čula se neprestana vreva muških i ženskih glasova".

S finoćom karakterističnom za pravog aristokratu, unosio je Tolstoj nijansu prezrive nepažnje u opisima raskoši i bogatstva u trpezarijama i salonima kneževa Korčagina i grofice Čarske. U isto takvoj prezrivoj letimičnosti naslikao je svečanu dosadu viših sudskih ustanova sa sjajnim mundirima ravnodušnih činovnika i livrejama veličantstvenih vratara. S druge strane, sa izvanrednom jasnošću i istinom stvarnosti opisao je osećanja tamnice i tamničkog života. Prljave, smrdljive ćelije, hodnik, po kome neumorno šeta stražar i zaviruje u prozorče na vratima, etapne stanice, na kojima ljudi lude, ako se već ne zaraze tifusom, nadzornikovu sobu za primanje, veoma bogata galerija sudskih i apseničkih tipova, administratore, činovnike i vojnike — začudo koliko raznih poteza iznesenih sa takvim realizmom kao da ih je pisac izučavao ličnim iskustvom. Prizori i naravi apseničkog života koje je Tolstoj izneo imaju karakter epohe koja odlazi u prošlost i čuvaju sav značaj moćnog protesta protiv nasilja i zlobe koji se vrše na zemlji.

VI.

U svojim portretnim karakteristikama „Vaskrsenja" toliko tipičnim da su provincijske sudije imale razloga da u njima vide sebe, Tolstoj je primenjivao naročiti način. Želeći da troši vreme i boje na ocrtavanje spoljašnosti sudija i činovnika, on je pretpostavljao ponekad da u nekoliko zgodno odabranih crta saopšti njihovu prošlost, privatan život, duhovne interese i time kod čitaoca stvori uverenje da slični ljudi, pošto su postigli pri izloženim okolnostima visok položaj, nisu ni mogli biti drugačiji nego što su bili — najobičniji ljudi, sitni okoreli formalisti često tupavi i moralno niski. U ocrtavanju takvih lica Tolstoj je pokazivao jetki sarkazam, kojim se izazivao ceo društveni poredak. Interesovanje za prošlost glavnog lica, što je ostavilo toliko dragocenih za istoriju strana u stvaranju na primer Turgenjeva, koji je voleo biografska otstupanja, kod Tolstoja se izražava samo s nekoliko poteza, ubistvenih po svojoj energiji negiranja. Ti su potezi u isto vreme tako puni života i unutrašnje istine, da su zadobili izvesne tipične crte karakteristične za svoju sredinu i epohu. Čitaoci zaista vide i čuju pomoćnika državnog tužioca, koji je imao udela u osudi Maslove. Osim toga, oni ga ocenjuju po njegovoj vrednosti i sude mu, jer moraju da mu sude i ako to neće. „Pomoćnik državnog tužioca bio je od prirode veoma glup; ali osim toga mu se desila nesreća, te je u gimnaziji položio ispit zrelosti s odlikom, a na univerzitetu dobio nagradu za svoj temat o servitutima iz rimskog prava, pa je s toga u najvećoj meri bio pun samopouzdanja, zadovoljan sobom, čemu je mnogo doprinosio njegov uspeh kod žena, pa je usled svega toga bio preko mere glup..." Ta karakteristika kao da pretstavlja odlemljeni prsten na znaku gluposti i dokazuje koliko je Tolstojevo pero bilo

razdraženo kad je razmišljao o sudskom kolegijumu, koji je bio sposoban da okrivi nevina čoveka (Tolstojevo se razdraženje okrenulo i protiv crkve, koja je pomagala državu. Slika službe božje u tamničkoj crkvi, gruba i uvredljiva za one koji veruju, u svoje vreme bila je izbačena na zahtev iz prvih izdanja. Ona je vraćena u izdanjima inostranim. Pod uticajem prekora Tolstoj nije navaljivao da se taj opis crkvene službe štampa u daljim izdanjima, jer je i sam priznao da je to opisivanje u umetničkom delu neumesno). U tom stanju Tolstoj nije bio sklon da bude snishodljiv i nije im praštao čak ni one osobine njihove ljudske prirode koje, reklo bi se, nisu imale direktnu vezu sa njihovim delom. Njega je na primer moglo da jedi i češljanje zalizaka pretsednika suda i njegov ljubavni odnos sa vratarkom. Čak i pristav, koji u osudi Maslove nije imao nikakva udela, bio je iznesen na sud čitalaca u svojoj odbijajućoj spoljašnosti i načinu života. „Mršav čovek s dugim vratom i krivim hodom, i isto tako iskrivljenom donjom usnom udje u porotničku sobu. Taj sudski pristav bio je pošten čovek, univerzitetskog obrazovanja; ali ni na kojem mestu ne mogade da se skrasi, jer je strahovito mnogo pio".

Nije Tolstoj polaskao ni ujaku Nehljudova, grofu Ivanu Mihailoviću, čoveku „čvrstih uverenja". Uverenja grofa Ivana Mihailoviča još od mladosti sastojala su se u tome da kao što je ptici svojstveno da se hrani crvićima, da bude odevena perjem i paperjem i da leti po vazduhu, tako je i njemu svojstveno da se hrani skupim jelima, koja su pripravili skupi kuvari, da se odeva u najzgodniju i najskuplju odeću, da se vozi na najmirnijim i najbržim kolima, i da stoga sve to treba da bude za njega spremno". Činovnika Toporova, od koga je zavisila sudbina sektaša, proganjanih u Sibir, Tolstoj je isto tako kratko i izrazito okarakterisao... „Dužnost koju je vršio Toporov po svom zadatku pretstavljala je protivrečnost, koju je mogao ne videti samo čovek tup i lišen moralnog osećanja. A Toporov je imao u sebi obe te negativne osobine".

Opisi ljudi iz suda i policije i tamničara čine prirodni svršetak ove galerije državnih službenika koji su po Tolstojevom uverenju podmetnuli mrtve forme umesto realnih, živih interesa naroda o kome se oni brinu.

Ali s druge strane, Tolstoj je nalazio druge reči da naslika portrete ljudi poniženog sveta, ljudi koji su izišli iz radne, siromašne i potlačene sredine... „Feodosija, — Fenička, kako su je drugarice zvale, — bela, rumena, sa sjajnim detinjskim plavim očima i dvema dugim smeđim viticama obavijenim oko male glave, — sasvim mlada, veoma umiljata žena, koja je bila zatvorena zato što je pokušala da otruje muža... Ta dobra, vesela i često nasmejana Feodosija spavala je do Maslove, i ne samo da je zavolela Maslovu, no je čak i smatrala za svoju dužnost da se brine o njoj i da je služi". Od ove slike veje

prost patrijarhalni, seljački život, sa širokom peći, mirisom kupusa i kisela hleba, suvim cvećem iza ikone, i vezenim ubrusom. U početku nedragi muž pomirio se sa Feodosijom, ona ga je zavolela i on je molio da je ne proganjaju, nju kojoj je oprošteno, ali zakon nije priznavao snagu njegovog oproštaja i ona je morala u Sibir.

Slikajući tipove apsenika i apsenica Tolstoj je povlačio naročito karakteristične i uz to neobično zgusnute poteze, kao da ih je rezao iz tvrdog drveta ne ispuštajući iz vida ni najmanju sitnicu. „Korabljova sumorna, mrgodna, puna bora, s otomboljenom kesicom kože pod bradom, visoka snažna žena s kratkim čuperkom smedje, na slepim očima prosede kose, i sa dlakavom bradavicom na obrazu". Tolstoju su bile podjednako drage sve te bradavaice, pegice, namrgodjene obrve, debele usne što ne pokrivaju „bele istaknute zube", ako su se nalazile na ljudima, koje je sudbina pregazila. Na protiv svemu je to bilo mrsko — i raščešljane brade, i pince-nez na nosu, i lornjoni kod dama, i debeli podbraci, i generalska učtivost, kad se iza tih spoljnih znakova otkrivala ravnodušnost prema tudjoj patnji, egoizam, okorelost, nerazvijenost uma i srca.

Svet socijalnih protivrečnosti izložen u romanu bio bi veoma nepotpun da je Tolstoj obišao još jednu kategoriju ljudi, isto tako tudjih i neprijateljskih duhu nasledne i birokratske aristokratije. To su bili revolucionari, dragovoljni i nevoljni, ljudi koji su stradali za svoja ubedjenja, slati u prognostvo i kažnjavani. Pre, u početku svoje književne delatnosti, on ili nije znao za njih ili ih nije zapažao, a kad je govorio o njima, govorio je uvek ne saosećajućim. Ali u koliko se više Tolstoj prožimao narodno-hrišćanskim etičkim pogledima, u toliko se jače u njegovoj duši javljao protest protiv ugnjetavanja i socijalne nepravde. Neprijatelj nasilnog delanja, čak i kad se ticalo mrske državne vlasti, Tolstoj je počeo pažljivo da prati i pratio čitave desetine godina proces, koji je privlačio najosetljivije, najpoštenije i najdarovitije omladince u redove ubedjenih učesnika u revolucionarnoj borbi. Krajem devedesetih godina kad je „Vaskrsenje" pisano, njegov je odnos bio konačno odredjen: on je počeo da ih žali i da ih priznaje kao pozitivne ljude. On je razumeo te ljude. Odbacajući njihove metode kao i pre, on je ocenio njihovu pobunu i bio je zadivljen njihovom požrtvovanošću i gotovošću da trpe za svoje gledište. Ne samo to dužno poštovanje no i dirljivo saučešće izbija iz njegovog slikanja. Takvi su pre svega tipovi puni istine i moralne lepote mladića koji su u revoluciju ulazili ne po pozivu, nego su postajali revolucionari po izvesnim slučajnim okolnostima, koji su zavisili od rdjavih administratora, bezakonja i šikana. Govoreći o političkim revolucionarima Tolstoj je upotrebio u romanu veoma tačno i snažno poredjenje: „Sa tim se ljudima postupalo kako se postupa pri hvatanju ribe na

mrežu: izvlači se na obalu sve što god dospe u mrežu, pa posle se odabira ona krupna riba, koja je potrebna, ne obaziruć se na sitnež koji skapava izdišući bez vode na obali. Tako nahvatavši stotine takvih, koji očevidno ne samo da nisu bili krivi, nego nisu mogli biti ni škodljivi za vladu, držali su ih neki put godinama po zatvorima, gde su se zaražavali tuberkulozom ili ludeli, ili se sami ubijali". Da bi to poredjenje uneo u svoju optužbu, Tolstoju je bilo malo njegove stvaralačke intuicije: trebalo je prethodno napojiti se nečovečanskom pobunom i gnjevom.

Tolstoj je žalio i poštovao te ponosite i nesrećne ljude. Njegov stil je bio zagrejan saučešćem i ljubavlju, i ta osećanja ublažavala su surovu trezvenost njegove izrazite i moćne reči, ali duboko uzbudjenje, čak suze, žrtva srca koje voli, osećali su se u njegovom pričanju o tome kako su živeli i trpeli ti ljudi. Ali je on zagledao u njihove duše, po svom običaju, ne u dramskim trenucima, kad su oni postajali heroji u nejednakoj borbi, nego onda kad su njihova osećanja i misli bile otvorene sa mogućnom prirodnošću i jasnošću. U Tolstojevim opisima, posvećenim tim ljudima nalazi se jedna pojedinost — ona se može lako izneti u primerima. „Iz stražnjih vrata vrckajući se izidje malena, ošišana, mršava, žuta Vera Jefremova sa svojim, dobrim očim..." Taj kratak, strog opis obeležen je jednim znakom progresivne žene toga doba — ošišana. U drugom opisu je dat drugi portret, bez istoriske tipičnosti, manje strog, — to je Marija Pavlovna: „Sve je bilo lepo na toj devojci: i velike bele ruke, i talasasta ošišana kosa, i jak nos i usta, no glavnu milinu njenog lica sačinjavahu kestenjaste, jaganjaste , dobre, iskrene oči. U oba opisa jedna ista crta, uostalom opšta za sve portretne karakteristike toga tipa: oči. Dobre, obično „veoma krupne", često „jaganjaste" — oči kod Tolstoja su izraz njegovih nežnih osećaja, kao svagdašnje pretpostavljanje dobrote i poštenja fizičkoj lepoti.

Naročito je divno opisan kod Tolstoja portret revolucionara Simonsona, koji je zavoleo Maslovu. Mnogo raznih misli i umetničkih intuicija uneo je Tolstoj u ovu izuzetno zanimljivu sliku. Tajna preporoda u duhovnom svetu Tolstojevom dogodila se na način koji ga je morao nagoniti da svoj stav prema „tajnama" uopšte ponovo prouči. Dok je radio nad romanom, koji je započeo poglavito s tim ciljem da dokaže koliko žrtva vaskrsava dušu Nehljudova, Tolstoj je postepeno hladnio prema njemu i potpadao pod uticaj nekakve druge volje ne obelodanjene i prema tome „tajne" možda i za samog Tolstoja. Ta mu je volja pokazala drugi, sigurniji put „vaskrsenja" nego li onaj po kome je Tolstoj vodio svoga junaka. Nehljudov se pokazao nesposoban da primi u sebe tajnu samopožrtvovanja, koja se tako lako i prirodno dogodila u duši Kaćušinoj: čim se živo dotaklo njene duše. Ona je i suviše živo osećala nametljivo

umovanje „Nehljudovljeve žrtve". Prateći i dalje Nehljudova kao junaka psihološkog zapleta, Tolstoj je postepeno duhovnu živost s njega prenosio na Simonsona. Taj čudesni prelaz može se videti samo onde gde se pod spoljašnjim crtama nazire duhovno načelo. Simonson ima „uporan pogled nevinih, dobrih, ugasitoplavih očiju ispod isturenog čela i obrva". Maslova je opazila tu zajednicu suprotnosti i detinjske dobrote i nevinosti pogleda na jednom i istom licu, koja je i nehotice iznenadjivala. Ako po spoljnim znacima Simonsonov portret samo potseća na neke crte Tolstojevog lika, po unutrašnjim znacima on je gotovo Tolstoj iz poslednjeg perioda. Samonson i misli apsolutno onako isto kao što je mislio Tolstoj kad je dublje ušao u logiku revolucionarne borbe. U toj se logici nalaze svi elementi Tolstojevog učenja: „Ta se religija sastojala u tome da je sve na svetu živo, da mrtvog nema, da su svi predmeti koje mi držimo za mrtve, za neorganske, da su svi ti predmeti samo delovi ogromnog tela koje mi ne možemo shvatiti, i da je stoga zadatak čoveka, kao delića velikog organizma, da održava život organizma i svih živih delova njegovih. I stoga je on (Simonson) smatrao da je prestup uništavati život, bio je protiv rata, protiv smrtne kazne, protiv svakog ubijanja ne samo ljudi nego i životinja". Treba samo analisati sintezu Simonsonovog gledišta pa da se u njoj pojave sve strane Tolstojevih pogleda na svet — njegova filosofska prava linija, etička mržnja prema nasilju, asketizam uverenja koji zauzdava strasti i strasna ljubav prema svemu što je puno života i što živi. Tolstoj mu je čak dao i svoju sklonost za teorije i pravila. On je (Simonson) za sve praktične stvari imao svoje teorije: imao je pravila koliko sati treba raditi, koliko se odmarati, kako se hraniti, kako ložiti peć, kako osvetljavati stan". Može se gotovo reći da je Simonson projekcija Tolstoja na svoju vlastitu, idealnu, nedovršenu i nepostignutu sliku. Nehljudov je morao da se divi, zavidi i bude ljubomoran na Simonsona. Kad je povukao paralelu izmedju Nehljudova i Simonsona, Tolstoj je sam morao da oseti kompikovano osećanje sažaljenja i gorčine: ta on je s Nehljudovom stao na pola puta ka očišćenju i moralnoj slobodi, svestan krivice koja se ne da oprati i svom svojom voljom težio je Simonsonu, — u duši i mislima ovog poslednjeg bilo je tako jasno i prosto. Paralela koju je Tolstoj povukao pokazivala je liniju koja je odvajala pravu ljubav koja stvara čudesa od njene fatamorgane, velikodušnosti u čijoj je osnovi bilo saznanje krivice i dužnosti. U tom a ne u drugom kojem tumačenju nalazi se ključ za rešenje osnovne teme romana. „Nehljudov joj je predlagao (Maslovoj) da je uzme za ženu iz velikodušnosti svoje, i zbog onog što je bilo pre; Simonson je voleo nju onakvu kakva je bila sad, voleo ju je prosto zato što ju je voleo". Pravo vaskrsenje dogodilo se ne u duši Nehljudova, i ako je on mnogo razumevao iz Jevandjelja i susreta u životu, već u duši Maslove

pod uticajem sveočišćavajuće sile ljubavi, jedine, požrtvovne i nepromenljive. („Od te noći otpoče za Nehljudova nov život, ne toliko stoga što je stupio u nove uslove života, nego zato što je sve, što se dešavalo s njim od toga doba, imalo za njega sasvim drugi značaj nego ranije.")

O budućem životu Nehljudova kao junaka romana, mogu se praviti razne pretpostavke, ali onaj smisao života do kog je on došao neće se razmimoići s onim smislom koji je na kraju krajeva doveo Tolstoja na stanicu Astapovo. No u tom pogledu izmedju novog pogleda na svet Nehljudova i njegovog umetničkog ovaploćenja leži provalija preko koje verovatno ni sam Tolstoj ne bi uspeo da prebaci most. S razlogom se on nije više vraćao svom junaku.

VII.

Borba koju je Tolstoj pretstavio u „Vaskrsenju" nije samo izvodjenje pažljivo obradjenoga predmeta. Ona se komplikovala borbom koja se odigravala u duši samoga umetnika. S jedne strane, Tolstoj je svetlim zasićenim bojama naslikao život poslednje desetine XIX veka, neposredno po slikama i utiscima, a s druge strane, sam je oblačio togu sudije i osudio površni i nepravedni ljudski sud. Objektivno i subjektivno sticalo se u njemu ne u procesu umetničke težnje da slika bude što savršenija, nego u onom stadijumu približavanja ka umetnosti kad se predmet u svojoj metamorfozi još nije oslobodio od bučne ništavnosti životnog nesklada. Umetnik, ulazeći u svoju radionicu, nije skidao sa sebe sudisku togu i u uzbudjenju umetničkog patosa nije dopustio da se utiša glas gradjanske pobune. Stoga čisto čovečanski protest njegov protiv mehaničkih oblika državnog suda pod njegovom rukom zadobijao je neodoljivu logičku ubedljivost. Taj je proces mogao da proizvede čitav preokret u duši čitaoca, koga životna rutina nije lišila volje. Ali on se nije mogao smiriti s osnovnim zahtevom umetnosti — da izrazi sebe u onom što je sam pretopio i dao mu nov oblik: da pruži svetu svoje lične težnje, misli i vatrena osećanja preko slika, stvorenih bez straha i gnjeva, koji bi drugi mogli opaziti. Da nije Tolstoj zaboravio mudar savet pesnika klasičke objektivnosti Apolona Majkova, koji je za harmoniju rekao:

O najmanjoj crti njenoj strogo razmisli,
Da zadržiš red u spoljašnjem neredu,
Da božanstvo ti izbija u svakom naboru,
A slika tvoja sija ognjem duše tvoje?

Ne, Tolstoj je to znao bolje, nego li ma koji pisac, ali on je „Vaskrsenje" pisao u onom periodu svoga života kad je realna ruska stvarnost sa svojim patnjama i nesavršenošću postala za njega beskrajno draža od svih zahteva objektivne umetnosti. Kako nije bio u stanju da se odrekne organskog nagona da na-

slika slike koje su uzbudjivale njegov umetnički temperament, on je namerno i svesno otkrio svu strahotu državne društvene prakse, koja je po njegovom mišljenju bila tako daleka od ideala koje je Hristos zaveštao. Ne žurbom i opadanjem dara, kao što se to mnogima činilo, objašnjava se taj upadljivi dualitet nepomirljivih načela: umetničkog i hrišćanski-anarhističkog. U takvoj borbi, kad ju je pisac dovodio do kraja, kao što je to ranije bivalo, umetnik je pobedjivao moralistu, i slike koje je on stvorio sijale su ognjem njegove duše. Ali ovde, u ovom delu, gde je Tolstoj ostao protestant moralista, od svih sredstava svoga slikarskog dara ostavio je samo jedno — preglednost, jer je njemu najvažnije bilo to da ljudima udari u oči ne ona istina koja se naziva umetnička istina — ona će se sama od sebe pokazati — nego istina onoga života sa koga je sa svima nakaznostima slikana. Razumljivo je zašto su filistri i površni državnici podigli uzbunu kad se „Vaskrsenje" pojavilo i dali ton konservativnoj štampi, koja je „Vaskrsenje" ocenila kao nesavršeno delo, plod stvaralačkog zamora autorovog i stoga delo koje nije imalo onaj značaj koji su imali „Rat i mir" i „Ana Karenjina". Ali i drugi deo kritike, po listovima, ima veoma malo članaka, koji su se više ili manje opširno zadržavali na umetničkoj vrednosti ovog originalnog i dualističkog romana, stvorenog umetničkom kičicom, koja nije ništa izgubila od svoje svežine i sočnosti, bez obzira na to što su prozori radionice bili širom otvoreni u bučni i nemirni život širokih masa. Zar ličnosti toga romana nisu još tipičnije, još izrazitije stoga, što je Tolstoj kad ih je stvarao čuo krike gomile i molbe za pomoć? Zar sudska lica, svi ti pretsednici, državni tužioci i njihovi pomoćnici, branioci i advokati nisu i psihološki istiniti zbog toga što Tolstoj nije sakrio svoju mržnju prema toj nepravdi, koju su oni, po njegovom ubedjenju, vršili? Zar se može navesti koje bilo drugo delo koje bi izrazitije iznosilo pred sud istorije živa lica civilizovanoga pravosudja, koje je bilo karakteristično za visinu moralnih shvatanja stare epohe? Zar će, najzad, koji bilo čuvar umetničkih vrednosti u budućnosti odreći tim portretima počasno mesto uporedo sa najboljim portretima ruske istoriske galerije?

Na ta pitanja može biti samo jedan odgovor: „Vaskrsenje" je najdragocenij spomenik i umetničke i psihološke književnosti. Za izučavanje Tolstojeve stvaralačke delatnosti ono pretstavlja naročiti interes: u njemu se jasnije i istaknutije, nego li u drugim delima, ogleda strasni rad genija, koji je svoj božanstveni dar cenio prema tome koliko mu je on služio za ostvarenje dobra i istine na zemlji.

Н. Гончарова
(Превела Б. Ковачевић)

„НА БОРИСТЕНУ"

Средином децембра 1932 год. у Grande Opera у Паризу био је први пут приказан балет „На Бористену". То приказивање било је прави празник руске уметности, њена нова велика победа.

У ствари музику је написао Прокофјев, балет израдио — Лифар, декорације — Ларионов а костими су рађени по нацртима сараднице „Руског Архива", Наталије Гончарове. Томе треба додати да су у главним мушким улогама играли Лифар и Јефимов.

Тако се руска уметност, руска уметничка култура још једном испољила кроз сјајну заједницу одличних мајстора.

„Руски Архив" са задовољством објављује чланак Наталије Гончарове*) о томе како је створен тај балет.

14 децембра 1932 год. последња проба на сцени Париске Опере балета „На Бористену" („Sur le Boristhène" музика Прокофјева, кореографија С. Лифара, декорације по нацртима М. Ларионова, а костими по мојим. Сутрадан, 16 децембра 1932 г, претстава пред публиком. Тако звана главна проба (la générale) за штампу и позване није одржана. У толико су са већим узбуђењем чекали премијеру. Сад је и тај балет ушао у репертоар Париске Опере и вероватно ће бити људи који ће му се радовати, као и таквих за које ће он бити огорчење а можда и предмет негодовања. На првој претстави било је гледалаца који су честитали Ларионову, Лифару, Прокофјеву и мени. А поред моје ложе била је ложа пуна нагизданих дама, чије је расположење било доста непријатељско и које су напустиле салу пре свршетка балета. Завеса се ипак, по свршетку балета, много пута дизала и публика је дуго изазивала уметнике.

И данас кад су сва узбуђења прошла и после неколико недеља дошао први дан кад не морам да мислим о костимима, о њиховом ансамблу, детаљима и боји, ја записујем, у колико се још сећам, ток реализације тога балета, који

*) Види чланак г-ђе Марине Цветајеве: „Наталија Гончарова", „Руски Архив" бр. IV и V-VI и чл. Н Гончарове: „Декорације и костими у „Свадби", „Руски Архив" бр. XX-XXI.

је носио старо-грчки назив а пун је савременог живота, савремених тенденција и њихових пројекција у будућности.

„Бористен" је грчки назив Дњепра. За старе река северног ветра, река неиспитаног дела земље, пројекција у бесконачни простор, Река Дњепростроја — неиспитаног експеримента, пројекција у неизвесну будућност.

Балет није просто призор, није просто ритмичко кретање, то је нешто сложеније и опширније и додирује се са великом количином ствари и мисли.

Ларионов и Лифар говорили су ми да мисле дати руски балет у Опери, али какав, о томе се ништа није говорило, никакве се одлуке нису доносиле. И тако, како су слични разговори у позоришту ствар обична и у већини случајева се ничим не свршавају, то сам одлучила да о том пројекту што мање мислим како ме не би одвукло од текућег рада. Серјожу Лифара виђала сам ретко, на пробе припреманих ствари нисам ишла — закулисно позориште је заводљива ствар, која вуче човека, не може се ићи тамо а да се човек не унесе у његову атмосферу, не преживљује оно што се у њему одиграва, не трошећи осећања на привидне ствари. Али зато се Ларионов виђао са Лифарем, одлазио је на пробе у Оперу. Не могу рећи да сам се томе нарочито радовала, Ларионов је упечатљив као дете, изгледало ми је да га је атмосфера балета одвлачила од сликарства. Мора се признати да је за тај период цртао много, мале албумске скице пуне живота и оштрине. Можда ја у својој узнемирености нисам била у праву, јер се мисао и стваралаштво испољавају код сваког уметника другачије. Материјал и прилике, које код једног уметника дају негативне резултате, код другога могу дати позитивне.

Једном пре две године, Ларионов ми је рекао да су он и Лифар коначно решили да израде балет: решили — то је било већ нешто одређеније, неголи мислити. То је значило да Руше, директор Опере, такође није противан да се балет изводи на његовој сцени. Ларионов ми је саопштио да је решено да и мене уведу у посао. Не могу рећи да ме је та намера тог тренутка много обрадовала и то из разних узрока: стрепела сам да у мом делу претстојећег рада (скице костима) нећу бити довољно слободна, а с друге стране да ћу стешњавати и Ларионова (декорације). Зато ми се чинило да би правилније било да он ради и једно и друго, то јест и костиме и декорације. (Јер није било лако одржати се против два урагана као што су Ларионов и Лифар, па још удружених). Осим тога били су и други разлози — за мене је Опера била везана с мојим првим доласком у Париз, са читавим светом осећања и успомена, са драгим необичним Сергијем Павловићем Ђагиљевом, са приказивањем „Златног Петлића", са успоменама понекад летимичних ствари, али од којих после много година срце живље за-

куца — тако да је спремати ствар у Опери било исто што и вратити се у кућу где се преживело много шта радосно и горко.

Један од последњих сусрета са Сергијем Ђагиљевом: призор потпуно трагичан, премда без радње. Последња сезона Ђагиљева давала се у Опери. То је била Ђагиљеву једина зимска париска сезона. Давали су „Петрушку" у коме је некад играо Нежински, који је померио памећу. И у жељи да покушају да пробуде у њему свест, Нежинског су довезли у позориште. Нисам видела први тренутак његовог сусрета са Ђагиљевом и Карсавином, са којом је он у своје време играо у првој претстави „Петрушке", и која је те вечери играла исту улогу. Видела сам Ђагиљева и Нежинског већ на позорници: Ђагиљев га је водио испод руке, Ђагиљеву на прегибу фрака видела се немоћна бледа рука Нежинског. Ђагиљев га је водио као оронулог старца. Ко зна ко је старији у оном свету, где су обојица били кнезови. Приђе им Карсавина у костиму лутке, нашминкана, тек је била завршила своју игру. Ђагиљев није волео да се слика. Његових фотографија има врло мало и оне су махом случајне, али мора бити да је ту посету Нежинског позоришту, у коме је овај започео своју светску каријеру, а вероватно и последњу, Ђагиљев хтео да забележи. Позвали су фотографа, и иза кулиса на позорници Опере саставили су групу: Ђагиљев је ставио руку Нежинском на раме, Карсавина стоји у истом реду мало напред, у играчкој сукњици, позади је режисер Григорјев. Та фотографија је и била штампана на корицама једног париског часописа после смрти Ђагиљева.

Аветињски изглед Карсавине нашминкане за аветињску улогу, аветињско лице полуделог Нежинског, аветињско лице Ђагиљева некако страшно нагнуто према Нежинском и рука Ђагиљева на рамену Нежинског, која је на фотографији одједном постала слична немоћној руци болесног Нежинског. А позади нечије наочари које одблескују, као два ока са оног света. Али зар у привидном животу позоришта није све привидност и реалност заједно?

Биле су наравно и ствари које су ме јако саблажњавале: рад на једној од највећих позорница у Паризу, престиж који се не смањује зато што се на њега навикаваш. Даље рад са Рушеом, кога сам мало познавала, али кога сам често виђала са Ђагиљевом и који се увек пријатељски односио према предузећу Ђагиљева. Осим тога, ја сам познавала и интересантну књигу Ђагиљева о позоришту. Привлачио ме је и рад са Ларионовом и Лифаром. Било ми је јасно да се у таквој заједници може реализовати нешто интересантно.

Лифар, Ларионов и ја почели смо да претресамо ту ствар. За музику су мислили да узму Прокофјева. Међутим, у нашим плановима искрсла је изненадна препрека: са Про-

кофјевом је водила преговоре и Ида Рубинштајн, желећи да му наручи балет за своју трупу. Изгледа да је ствар већ била утврђена, али Лифар је наваљивао и добио пристанак, да се поруџбина Иде Рубинштајн одгоди. Уговор између Прокофјева и Лифара био је потписан. Приликом потписивања уговора са директором Опере ја и Ларионов смо били унесени у уговор.

Позив од Рушеа. Не могу рећи да се нисам узрујавала — човек са којим започињеш нов рад увек је узнемиравајућа загонетка.

Међутим, све је ишло добро. Први састанак је у Опери, у кабинету Рушеа. Дебео тепих прекрива цео под, потпуно угушујући кораке, лавираш између тамног намештаја до тешког писаћег стола, за којим ради директор париске музичке Академије, који нам љубазно устаје у сусрет. Разговор није био дуг — Руше нам је изјавио своју жељу да нам повери израду скица костима и декорација за будући балет, изменьао је са нама неколико речи и тиме се први састанак завршио. Могло се приступити послу. Нас четворо требали смо да створимо нов балет.

Неколико скупова код Прокофјева. Претреса се либрето на који ће се писати музика. Сем Прокофјева и нас присуствовао је и Нувељ, бивши секретар Ђагиљева. Од нас свију он је вероватно најлитерарнији. Решено је било да направимо балет лирског карактера, али само савремен, мешавину класичног са карактеристичним, што је давало велику слободу композитору, балетмајстору и сликару. Наравно да је слобода на позорници релативна ствар: позорница, иако је тродимензионална, ипак не даје могућности да се та тродимензионалност искористи. Та принудна неизговореност везана је са свим што се на позорници догађа. И савлађивање тога можда је један од основних задатака сценског стварања.

Ларионов је предлагао да се направи балет с либретом на Гоголъеву тему „Мајска ноћ". Прокофјев, међутим, рече да је на ту тему написао музику Римски-Корсаков и то написао добро, тако да он не жели да се прихвата исте теме.

Ларионов је предлагао да се направи балет без одређене књижевне теме, већ само са темама кореографског карактера са максимумом искоришћавања позоришних ефеката — осветљења, промене декорација, са узлетима, са месецом који се рађа у дворани, са рефлекторима на сцени и у сали, са разним дубинама и висинама позорнице, са мостом пребаченим са позорнице преко оркестра у салу, са спајањем гротескних момената са лирским, са пешчаним насипом и железничком пругом. Лифар и ја смо интензивно одобравали тај план. Прокофјев је био уздржљивији, а Нувељ отворено иронично расположен. После неколико дана Ли-

фар је одустао од пројекта Ларионова и предложио да се за либрето обратимо Нувељу. Не знам, да ли се бојао сложености задатка који је ставио Ларионов или је имао неке друге разлоге. Либрето смо и даље претресали и он се постепено израдио.

Прокофјев је предлагао да назовемо балет „Једном увече", Лифар „Дњепар", или „На обалама Дњепра". То је разумљиво, Лифар је из Кијева и Дњепар је за њега рођена река. Не знам коме припада назив „Бористен", можда Прокофјеву а можда и литерарном Нувељу, или неком другом познаваоцу класика. Тек оно је било примљено једнодушно.

Приликом претресања либрета Лифар је сваки час клицао: „Дивно, генијално!" Уосталом, то је само његов начин изражавања задовољства, а не и каквоће. Из тог расматрања разних људи, разних по природи и занату, уједињених интересовањем за позориште створио се основни костур либрета, који је поступио, у току рада био донекле измењен а доцније веома критикован и оцењиван, као безначајан и некомпликован.

Поводом тог либрета треба рећи неколико речи, које ће можда објаснити нешто онима који га не одобравају. Прво ћу истаћи његову стварну театралност, рекла бих чак и „балетност" — тема два пара, тема кадрила. Пушкинова Татјана, Олга, Ленски и Оњегин исто је такав некомпликован кадрил, само са врло тужним расплетом. Исто је таква тема и Гетеовог „Wahlverwandschaft". Међутим, ново створени либрето био је тако прост, тако сиромашно изложен и тако сажет, да истину говорећи није остављао никаквог спољашњег ефекта. Само, мени се чини да код либрета није важан његов књижевни облик, већ могућност да буде подлога, а понекад просто и полазна тачка бинске реализације.

Тај једноставни либрето претставља за бинску реализацију велику скалу људских осећања, ван националне и временске средине: љубав, страст, мржњу, завист, властољубље, животну радост, храброст, нежност и самопожртвовање. Вреди истаћи његов унутарњи симетрично-класични склоп, позадину, гомиле, раздељене на групне типове, налик на типове старо-грчких трагедија и романтичарску нијансу целе садржине а поглавито завршетка.

Он је давао много могућности упоредног стављања, спајања и противстављања свакоме од аутора балета. Противстављање Наташе која је готова да све жртвује и Олге која узима од живота свој део среће и заузима место нежне Наташе у срцу безбрижног Сергија; даље, безбрижност Сергија, по карактеру блиског Олги, и Олгиног вереника, који се обазриво наслања на помоћ оца и његових пријатеља и напослетку несаломљивог оца, који по карактеру личи на вереника, али није покретан страшћу и љубомором већ са-

мо потребом да буде по његовој вољи. Весели Серјожини другови, мрачни очеви пријатељи, младе другарице Наташе и Олге и вечна тема љубави са јоргованом или без јоргована — свеједно, негде иза плота цвета и цветање јоргована.

Уосталом, треба навести да се либрето претресало, али не и његови психолошки моменти, то није било ни потребно, мислим да је сваки разумео оне закључке које је требало учинити. Исто тако ни улоге нису биле коначно распоређене, већ само приближно. Скициран је био распоред група — три велике женске, две велике мушке, једна мала група од четири жене, два играча и једна играчица (Ламбал — врло снажна играчица, необично малог раста). Улогу Наташе требала је да игра Спесивцева, која је претстављала право чудо играчке уметности, и у наше доба прва класична играчица.

Две слике: обала Дњепра и унутрашњост дворишта Олгиног оца. Ларионов је, дакле, морао да направи две макете (скице).

Лифар се често налазио са Прокофјевом. Музика и играчко расположење су директно или по супротностима тесно везани. С времена на време позивају мене и Ларионова да чујемо шта је Прокофјев написао од музике. Понекад присуствује и Нувељ, он је изгледа од нас свију најмање одушевљен музиком: скептички се осмејкује и ирониште. Лифар је задовољан, сваки час скаче из велике мрке наслоњаче и кличе: „Дивно, генијално". Ларионов мирно седи у другој наслоњачи и помало изазива друштво, нешто га раздражује, само не знам шта — да ли Серјожини узвици, пошалице Нувелове или шта друго. Али слуша пажљиво. Ја бих желела да схватим, у колико могу то што је написао Прокофјев и да запамтим. И због тога преводим на свој језик оно што чујем, правећи графичку слику звукова. Линије испадају валовите, нема оштрих прекида, нема великих падања и успињања.

Исто сам тако покушавала да запишем и Баха — сасвим други цртеж, Вагнера — опет други нагиби, падање и успињање па затим прекиди, којих некако нема код Прокофјева.

Морам рећи да су се на неколико дана пре претставе балета „Sur le Boristhène", а и после претставе скоро свакодневно појављивале белешке о том балету. При томе о музици Прокофјева неповољне. Нисам музички критичар, али се бојим да су ти чланци често били резултат тога што се од Прокофјева очекивало нешто друго. Али зар један уметник може бити осуђен на то да прави онакве ствари какве од њега очекују. Уосталом, мислим да је распоред великих делова, веза, као и непрекидност линије и у тој ствари иста као и у осталим његовим делима. Само га је романтичарска и сентиментална страна задатка гурнула на другу фактуру,

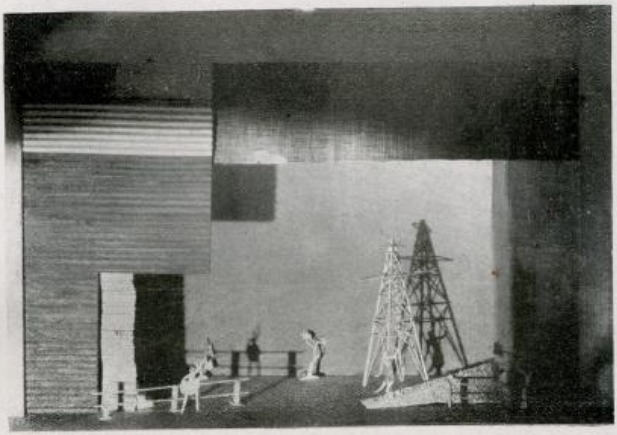

М. ЛАРИОНОВ. Декорације за балет
„На Бористену"

Н. ГОНЧАРОВА. Нацрт костима за балет „На Бористону"

Н. ГОНЧАРОВА. Костим младе у балету „На Бористену"

Н. ГОНЧАРОВА. Костим девојке у балету „На Бористену"

необичну за његове велике ствари, иако у њој има нечег од „Блудног сина". Може бити да би се тачније одредио „Sur le Boristhène", требало би мислити не на велике ствари Прокофјева, већ на његове дивне и нежне романсе: „Сећање на сунце", „Плавооки краљ" и друге. Мислим да је боље наћи пут до ствари неголи мерити је макаквом мером, како се не би лишавали задовољства у оном што чујемо. Нека ме извине за ово неколико реди о музици, можда и сувише смелих од стране једног немузичара.

Истовремено са радом Прокофјева текао је и рад Лифаров — вероватно велика унутарња припрема балетног костура и развитка радње. Ларионов је правио скице (макете) декорација. Одлучио је да не уради само нацрт, као што се обично ради, већ да направи велику макету са кулисама, перваз има, луковима, задњом завесом и осталим. Решио је тако, зато што није хтео да прави декорације цртане на платну, као обично, већ од разног материјала: кишу од металне жице, низ кућа у околини од необојеног дрвета, горњи део кулисе од просмољене хартије и лискуна, кулисе од бојеног и необојеног платна. Наравно, могла се направити само обојена скица и само одредити шта ће се од каквог материјала направити. Али се морало узети у обзир да такво велико предузеће као што је Опера има своје навике у прављењу декорација по скицама и да се те навике нису сасвим подударале са новим материјалом који је желео Ларионов. Док би се макета коју би директор примио морала извести према ономе како је направљена.

Наравно, да су мање компликације могле увек наступити приликом реализације самих декорација, само чињеница да је макета од захтеваног материјала примљена и умањавала је или скоро уништавала могућност несугласице.

Ларионов је одлучио да ради макету у мојој радионици, великој и светлој. У Опери је узео план бине. Брижљиво га разгледао и по њему наручио малу бину од дрвета, наравно врло уопштену и почео да ради. Рад је споро напредовао, налазио је материјал, пажљиво расматрао и често одбацивао услед тежине, велике скупоће, непримљивости у великим комадима, неподударања са осталим материјалом или због тога што је за позорницу био и сувише обичан. Тако, например, уопште није узимао мушему, златну хартију и шљокице. Док је, напротив, необојено дрво, сиво платно, металну мрежу, жицу, пак-папир применљивао у великој количини. У том грубом материјалу испољавала се велика лепота, нежност и романтично расположење, којим је ,уосталом, било прожето четаво остварење тог комада. Ларионов се радовао свакоме новонађеном материјалу, са заносом га је удешавао и лепио. Нарочито фине ствари, као ограде и куле, као и кулисе, у облику неких жалузија биле су изведене по његовим упутствима.

Искрсло је питање, треба ли завеса. Решили су позитивно и Ларионов направи неколико нацрта са летећим чудноватим птицама, које он често мења на своје слике и цртеже. Сива позадина и беле са тамно сивим, скоро црним отсевом, фантастичне птице.

Жућкасти тон, и тице, беле са мрким. Сиво небо или обалски песак и живот на њему са тајанственошћу подводног света

Декорације су биле скоро завршене: сиво небо горе врло тамног тона, а доле врло светло-сребрнастог отсјаја. Киша од жице, која даје утисак тек минуле буре. Трака реке, у облику нагнуте површине, преко целе сцене. Беле воњке потпишане без лишћа. Оне као да су окречене. То су дрвета размештена на разним местима позорнице. На узвишици се види велико чворновато дрво и село, на позадини свега тога дрвена необојена зграда, скроз отворена, нешто као кула за бушење земље, са терасом са стране, са испустом и лествицама. На предњем плану дрвене обојене рељефне кулисе, дрвена необојена ограда, врста плота од дугачког прућа. Десно иста таква ограда крај великог сивкастог дрвета, на позадини кулисе од простог необојеног жућкасто-сивог платна и покретан насип по коме треба Сергије да излази на сцену.

Први нацрт је од коцкастог пак-папира, оног истог у који се замотавају пакети, да би се сачували од влаге, насмољена хартија на коју је налепљена беличаста мрежа. То је прва слика.

Друга слика са истом позадином, само без мреже. Црно дрвеће уместо белог. Узвишица са чворноватим дрветом и селом је склоњена, а лево је извучено нешто као трем од необојеног дрвета са лискуновим зидом-прозором и степеницама. Иза њега је пуштена кулиса од дрвета, нешто као недовршена зграда од брвана, са стубовима и летвама постављеним у косо. Кров је донекле од необојеног платна са причвршћеним конопцима, а донекле је нацртан и напомиње нов кров од сламе. Десна кулиса је — зид од цигаља и црна раван на коју пада сунчева светлост кроз старе гране. Дрво напред исто тако је црно.

План тих двеју декорација, то јест распореда декорација био је доста компликован, пошто дрвета, бунар и ограде нису стојали крај кулиса или задње завесе, већ су били распоређени на самом простору између задње завесе и рампе, што је кореограф могао искористити и пружити нарочита кореографска постројења.

Рад Ларионова над макетом декорације ближио се крају, кад сам се ја подухватила скицирања костима. Нешто специфично руско или украјинско није било, како ми се чинило, јако изражено у музици, а из декорације Ларионова није се осећало директно. У декорацијама је та страна била

пре у детаљима, у некој неухватљивој атмосфери. Ни Лифар није намеравао да у кореографији да ствари специфично руске, а ни мене није примамљивала мисао да за музику Прокофјева створим особе из „Наталке-Полтавке, Сорочинског вашара или Снегурочке". Једном речју сав фолклор, историју и бајку решила сам да оставим на страну и да смислим костиме без тога.

Ствар се одиграва на Дњепру, повратак војника. Пејзаж није летњи, пре је јесењи — веридба је у јесен, зато сам решила да израдим ансамбл костима по тоновима јесењих цветова. Не по ватреној боји георгина, што је захтевало више врелине у музици и не тако сентименталан сиже, већ по тоновима хладне циније, бледих астра и прецветале, потамнеле боце. То је ансамбл у који ће бити утиснути као ретка ружичаста ружа, тачније светло обојен ружичасти пупољак, вереница Олга, а Наташа као божићна ружа са хладним, плавичастим отсјајем. Сергије, као редак издалека донет таман цвет; вереник и отац као свакидашње запрашено зелено лишће — то је због боје: док је облик пре свега удобан за игру, који не стешњава никакав покрет и истовремено даје могућност да повећа утисак боје. Иначе, женски костими нису дугачки, само са врло широким сукњама које покривају велики простор. Док мушки напротив тесно обавијају играче и својом бојом подржавају боје женских костима. Уосталом, једна група мушкараца мора бити тамна и широко да покрива сцену: то су пријатељи Олгиног оца. Тамна, као диск који покрива сунце за време помрачења.

Почела сам да правим мале скице, улазећи у однос група и солиста. Осам девојака, осам Сергијевих другова, отац, вереник, њихових осам пријатеља; опет осам девојака, по четири девојке Наташине другарице и још осам девојака Олгиних другарица; Олга — два костима, Наташа — два костима. Један костим за женску уводну тачку, један костим за два играча, исто тако уводне тачке.

Наташу је требала да игра Спесивцева, и то је донекле предодређивало неке ствари у склапању костима. Она је танка као биљчица, зато сам желела да је обучем у мекану ваздушасту и дугу хаљину. А неке од костима из групе направила сам исто тако доста дугачке.

Олгу је требала да игра Лорсија. Њен костим је био много краћи. И други део девојака требао је да буде такође у кратким костимима. Уводну тачку направила сам раскошну, црно с црвеним.

Кад сам направила нацрте костима, ја сам их пре бојадисања показала Рушеу. Он их је одобрио и молио ме да не потенцирам национални елеменат.

Отприлике у исто доба Руше ми је наручио да направим скице за балет „Дивертисман". Рад на „Дивертисману" јако ми је користио за „Бористен", јер ми је пружао могућ-

ности да се упознам са радионицама Опере и са током њиховог рада.

Пошто сам завршила „Дивертисман", ја се опет прихватих „Sur le Boristhène". Костиме сам обојила по више указаном плану јесењег цвећа. Групе жена затворено ружичасто-љубичасто на светлој позадини. Затим тамно-наранџасто на светлом. Трећа група — млечно жута на светлом. Четврта група, четири девојке, бледо љубичасто-ружичасте са великим коцкама. Мушке групе: Сергијеви другови војници — сиво-плавкаста са сиво-плавим, очеви пријатељи сељаци — црно са тамно црвеним. Солисти: вереник, два костима зеленкастих тонова; отац — исти тонови; али са више контраста и жутим. Сергије — сиво са тамно-плавим и тамно црвено са сивим. Олга ружичаста са црвеним тракама. И Наташа — бело са плавичастим. Уметнута тачка, три једнака костима од црвеног са црним и белим.

Показала сам обојене скице Рушеу. Одобрио их је, само је замолио да тамно ружичасту боју са плавичастим отсјајем заменим неким другим тоном. А то је баш био међупросторни тон између тона сивкасто плавих и женских костима. То је био тон кључ, као горњи централни камен у готском луку. Њега нисам могла склонити а да не покварим читав склоп боја. Постоји једна прича о зидању дуждевог дворца у Венецији: архитект је донео дужду пројект двора — тешка маса зграде диже се несаломљива као отесана стена, док се горе расцветава у прозрачну колонаду. Дужд погледа и рече: „Добро, само бих желео да горњи део буде доле а доњи горе". А архитект одговори: „Добро". И тако сагради-ше дворац.

Не знам, да ли је то заиста било тако, али знам шта је архитекта морао мислити приликом тог разговора. Ја сам такође рекла: „Добро".

Затим одабирањем бесконачно компликованих планова костима сад већ у материјама. Компликованих, зато што је била нарушена проста хармонизација дела и директни прост пут требало је замењивати сложеним, поступним, услед чега се једна група разбијала на много нианси.

Руше је стално одлагао стављање „Бористена". Давали су обновљене репризе старих балета, као „Жизел" „Дивертисман" и „Spectre de la Rose", који је дат истовремено са Бористеном.

Ларионов је био болестан. Скице костима лежале су у радионици са прикаченим уз њих обрасцима. Ја сам радила друге ствари, само се понекад сећајући Бористена, чија је кореографија била већ завршена као и нацрти декорација.

С пролећа 1932 год. опет су почели да говоре о томе да ће „Бористена" дати за време пролећне сезоне. Читав низ компликација у распоређивању улога и груписања уметника, јако су компликовали мој посао око костима. Ускоро се

разјаснило да се тај балет уопште неће давати у пролећној сезони. Наступио је летњи прекид и сви су се разишли. У јесен 1932 године приступили су реализацији декорација а затим и костима.

Ларионов се прихватио декорација и час је са мном а час сам навраћао у радионицу декорација. Ја сам често свраћала у кројачницу, затрпану мојим радом а и другим, јер је истовремено са Бористеном требала да се да велика опера у пет чинова, понављао се велики балет и још једна велика опера у четири чина као и друге ствари, тако да сам се сама морала дивити невероватној енергији Госпође Тибот, директорке кројачнице.

Лифар је опет започео пробе. Наравно, да се много шта из сложене кореографије заборавило. Сем тога неки су играчи у групама били замењени. У почетку је Руше ретко свраћао на пробе. Затим све чешће и чешће, изгледа са све већим интересовањем. На тим пробама приметила сам да Лифар није искористио компликован план Ларионовљеве макете, већ да је умео да искористи предмете који су били на сцени тек пошто их је гурнуо по крајевима бине. То би неизбежно морало да доведе до тешкоћа при коначном регулисању декорација на бини. Требало је имати оно познавање бине, које је имао Ларионов па да се сачува каквоћа декорација пошто се измени њихов план.

Чини ми се да је интересантно истаћи да ниједна проба није по своме расположењу и облику личила на другу. У сваком је кутао некакав нарочити пулс, што је врло компликовано одредити речима: час се осећа одушевљење, па клонулост, веселье, огорчење или мирна енергија. И то независно од расположења појединих учесника, већ из неких сложених разлога: наде, проналазака, успеха и неуспеха.

Уопште се не може рећи да је нови балет изазивао одобравање трупе. То се бар није осећало за време првих проба, на којима сам присуствовала. По граду су исто кружили неповољни гласови. Све је то допирало до нас и није нам баш олакшавало посао, морали смо да удвостручимо енергију.

Томе добу припада и извесна тенденција да се русификира балет, да се у њега унесе велика количина специфично руских покрета.

Опажала се тешкоћа слагања нарочито групног дела кореографије са музичким развитком због сложености ритма и његове недовољне подвучености, о чему је Лифар често говорио за време проба. И то се, наравно, распростро по граду. Мислим, да је то неслагање долазило услед тога што Прокофјев, пошто је био стално по турнејама, није могао тако често присуствовати пробама да лако сложи одлике те партитуре са различитим кореографским тешкоћама. А можда је и сам Лифар требао просто да промисли ка-

ко ће да начини балет не пратећи у стопу сваки такт музуке. И то би га можда навело на неке неочекиване и за њега и за гледаоце ефекте.

Посла је било много, Ларионов је често био на пробама, час у малом фоајеу, час у округлој сали у кубету Опере, које су толико пута приказали Дега, Рејнуар и Форен. Радиле су се наизменично улоге солиста и балетских група. Сад су биле издвојене две велике женске групе.

Једном на проби, Руше је запазио да игре вереника и Сергија сувише личе, иако су типови и карактери личности различити, као и својства играча, који су изводили те улоге, то је натерало Лифара да преради улогу вереника, што ју је учинило још сјајнијом.

Прва проба на бини са декорацијама, само без костима. Узбуђење око размештања, распореда оруђа, ограда дрвећа, куле. Виси ужасан стари тил, нови који треба да буде окачен у место металне мреже, коју је замишљао Ларионов, биће готов тек за последњу пробу. До металне мреже се уопште није могло доћи.

Руше и Ларионов удешавају осветљење, Лифар проба на бини. Он би хтео да по реци пливају људи од самог почетка, за време увертире. Ларионову и мени се тај пројекат веома свиђа и он је потпуно изводљив, али не налази ни на какво одушевљење у трупи, која се некако принципијелно скептички понаша према овом балету. А и директор је доста отворено против пливача.

Проба је на бини са оркестром. Нека места из музике не допиру до уметника на сцени. Балетмајстор се сваки час на то жали и даје упутства диригенту. Дирigује Гровлез.

Проба са костимима на бини, који нису још сасвим готови. На неким уметницима је само један део костима. Други, нарочито жене, не само да су обучене, већ имају и украсе на глави и мало су нашминкане. Изгледа да је све у реду. Одједном, ужасно! мушка група је у трикоу: трико врло рђаво стоји, нарочито панталоне. Оне су рђаво навучене, дају наборе и тако се припијају да играчи изгледају више голи него да су без костима. Ако изведу тако ствар и на претстави, биће скандала. Мора се, да би се то поправило, направити нешто као испуштена кошуља. А да се не би покварила линија, мора бити исте боје, као и цео костим, плавкасто-сиве. Понегде поправке, мале примедбе. Све тече доста добро.

Излаз велике групе с лева: мушкарци износе Лорсију. Лорсија је као сјајна ружа. Сергијеви другови у сиво-плавим костимима сличним цвету плаве цикорије окружују је и високо носе на испруженим рукама. Око њих мрко-наранџасти прстен раскошних женских сукања. Ова група излази на сцену као друга. Директор ми вели да му плавичасти костими изгледају сувише дречећи. Расположење у сали,

у којој се налази врло мало страних, није баш пријатељско. Једна позвана дама говори своме суседу: „Ох, ти костими, не могу да их видим" и одмах спушта трепавице и почиње да дрема, нехотице или намерно, дубине женске душе, нарочито париске, немогуће је испитати. Уосталом после пробе, чујем да јој се костими безусловно свиђају. Дубине женске душе, нарочито париске, непроницљиве су.

Најзад се Прокофјев вратио из Москве. Руше после разговора са мном, Лифаром и Ларионовом, пристаје да донекле одгоди прву претставу, како би Прокофјев могао да присуствује на последњим пробама, нарочито оним са оркестром. Срели смо се сви четворо у округлој сали. То је на врх Опере, на крају узаних ходника и степеница је огромна, слабо осветљена просторија. Играла је цела трупа. Играчи и играчице који не играју стоје или седе поред зида очекујући свој ред. Кад сам ја ушла, проба је већ била почела. Прокофјев седи са Ларионовом и често прилази клавиру и нешто тихо показује и објашњава клавиристи. Посебна места балета се понављају. Два реда играча стоје један наспрам другога и држе се за руке, правећи високо уздигнути мост. Лифар пролази по мосту и скаче са њега. Мало се плашим за њега. Изненадни кореографски ефекат. Прокофјев примећује: „Ниси погодио". Лифар понавља тачно са музиком. Прокофјев примећује: „Сад јеси".

Мало задржавање са кругом бораца. Играчи на разне начине праве покрете, обарајући се један на другог. Та се тачка понавља два или три пута. Али цео балет је већ удешен и добро урађен. Прокофјев је необично уздржљив, не хвали, не радује се, да ми је криво на њега. Јер сам Прокофјев није радио на реализацији те ствари на бини, није радио са диригентом и музичарима, као што је Лифар радио са играчима, као што смо ја и Ларионов радили са материалом у радионицама, упутствима, саветом и изобром.

Претпоследња проба на бини у костимима. У сали су наши. Певачи опере, играчи, људи блиски Опери. Расположење је тешко, натегнуто — не свиђа се. Међутим директор почиње са неким да се препире, бранећи балет. Ту одбрану, за мене неочекивану, никад нећу заборавити. Истина, да је она у атмосфери те хладне сале била јунаштво. За мене је у толико била драгоценија, пошто сам била потпуно убеђена да смо направили диван балет, диван у детаљима, као и у целини. Пришла сам госпођи П. и запитала: „Како вам се свиђа??" — „Уопште ми се не свиђа". — „Шта вам се не допада?" — „Све, костими, декорације, игре". Остало ми је да одговорим: „Знате, баш ме брига, ја знам да је урађена дивна ствар, и све ми је једно, да ли се коме свиђа или не". То је била једина експлозија за време читавога рада. Лифар је често имао те експлозије. Док се код Ла-

рионова не сећам ниједне, и ако је био најплаховитији од свију нас.

Наша проба „Бористена" би завршена. Требали су да пробају други балет. Ја и Ларионов попесмо се у Лифарову ложу. Честитали смо једно другом. Ја рекох: „Ми смо урадили добру ствар, само не знам хоће ли имати успеха". Међутим успех је дошао.

Критика тога балета у париској штампи била је најразноврснија. Напади су понекад били потпуно неочекивани. Али су биле и одушевљене похвале декорацијама, кореографији, музици, костимима; појављивали су се и врло неповољни чланци. И ето баш та разноликост критике, чини ми се, сведочи да балет уопште, а специјално „Бористен", није само призор, већ је дубоко везан свима могућим нитима са животом, са његовим основним законима, са привременим и непривременим мислима.

К. К. Брешко-Брешковска

В. Архангелски
(Превела Б. Ковачевић)

РУСКО НАРОДЊАШТВО СЕДАМДЕСЕТИХ ГОДИНА И „БАБУШКА РУСКЕ РЕВОЛУЦИЈЕ"

ДЕВЕДЕСЕТОГОДИШЊИЦА К. К. БРЕШКОВСКЕ

У малом чешком селу, недалеко од Прага, живи једна од најдивнијих руских жена, К. К. Брешковска, широко позната под именом „Бабушке руске револуције". Јануара ове године она слави свој деведесети рођен-дан.

Деведесет година! Родила се у руској спахиској породици 1844 године. Међу њеним старијим рођацима било је људи који су могли као очевици да причају о најезди Наполеоновој на Москву 1812 г. и о устанку декабриста. А сама она била је из детињства окружена тешким утисцима спахиског живота, који је почивао на ропском раду сељака-кметова. Кримски рат, завршен разбијањем руске армије, први пут је открио њеној свести да тај друштвени поредак не само што ниједна морална свест не може да схвати и прими, већ да је он потпуно непогодан за одбрану од спољњег непријатеља. Пред њеним очима прошло је цело царевање Александра II, који је ступио на престо после севастопољског пораза и приступио реформама државног поретка — ослобођењу сељака, месној самоуправи, реформи судова, слободи штампе, општој војној обавези — и који је доцније, пошто се уплашио од набујале активности прогресивних слојева друштва, опет скренуо на стари реакционарни пут апсолутизма. Познавала је многе истакнуте раднике револуционарне странке „Народне воље", преживела је мрачно време друштвене потиштености под императором Александром III, видела је бујање револуционарних покрета за време царевања Николе II, оружану борбу са апсолутизмом 1905 год. Живо је и непосредно учествовала у идејном и организаторском напредовању нове странке социјал-револуционара, која је подносила године потуцања и робије, живела је у таквим условима који премашају обичну људску снагу и, напослетку, доживела револуцију 1917 год., кад је предузела триумфалан пут из Сибира у Петроград. А затим

нова искушења. Триумф револуције 1917 године испаде привремени. Под именом сељачко-радничке владе у Русији заведоше деспотски режим, који је својим насиљима и злочинима помрачио ужасе апсолутизма. Бабушка руске револуције нашла је сад своје уточиште у Чехословачкој.

По карактеристичним одликама своје духовне организације К. Брешковска припада поколењу седамдесетих година, које је избацило из својих редова такве борце као што су Чајковски, Кропоткин, Лизогуб, Вера Фигнер. То су биле велике, богато обдарене, осетљиве и великодушне природе. Они су жртвовали своју личну срећу, сјајан положај, научну и чиновничку каријеру и дали цео свој живот служењу ономе што су сматрали за своју дужност пред домовином и својим народом. Данас је поколење седамдесетих година скоро сасвим сишло са позорнице. К. К. Брешковска још живи међу нама и претставља оваплоћење једне гране т. званог руског народњаштва.

Руско народњаштво било је велика струја руске друштвене мисли и живота до револуције. Оно је претрпело доста дугу и компликовану еволуцију. У првом добу свог развитка народњаштво се испољавало поглавито у књижевности и мистичком клањању пред руским народом и народним „темељима". Од усхићења народном мудрошћу и клањања народу народњаштво је постепено прешло на одбрану интереса народа и на протест против политичке бесправности радних маса и њихове економске експлоатације. Тако је сентиментално народњаштво првога периода, које се поглавито придржавало погледа десничарских славенофила, поступно еволуирало на страну радикалног народњаштва, које је тежило преуређењу руског живота по опште европским демократским начелима. Демократско радикално народњаштво, које није бранило „мишљења", већ „интересе" радних маса замењено је у руском животу револуционарно-социјалистичким народњаштвом, које је узело на себе борбу за политичко и економско ослобођење народа и преуређење целокупног руског живота на начелима истине и социјалне правде. Различитост програма и тактичких метода руског народњаштва изазвани су, с једне стране, новим појавама руског политичког и економског живота, а с друге, разноликошћу емоционалног живота старих народњака, разликом њихових моралних погледа и интелектуалних захтева. Али и поред свега тога руско народњаштво је у току своје дугачке историје израдило доста одређени друштвени психолошки тип „народњака", који је сачувао своје карактеристичне црте непромењене у току целе еволуције народњачког покрета. „Народњак" јесте човек са дубоком наклоношћу према радним масама, са неуморном вером у њихову стваралачку моћ, са сталним и страсним стремљењем ка преуређењу це-

локупног руског живота на начелима хуманости и социјалне правде. Од доба ослобођења сељака мисао о „народу" (под том речју у то време подразумевали су сељаке) почиње да заузима све више места у расположењима и мислима руског друштва. Чак су се и конзервативци типа Каткова позивали на „мудрост народа", који тобоже свесно поддржава темеље постојећег поретка. За Достојевског је народ био „богоносац", „идеал лепоте човечанства", у њему је био „једини наш спас". Руски народ ће „рећи целом свету, целом европском човечанству и цивилизацији ту своју нову, снажну и још нечувену реч." У „Пишчевом дневнику" 1876 год. Достојевски је писао да су „народни идеали моћни и свети, и да су они спасли народ у вековима мука. Ти су идеали срасли са душом народа и наградили је за навек простодушношћу и поштењем, искреношћу и широким отвореним умом, а све то сачињава најпривлачније хармонично јединење." Полазећи од таквих претстава о руском народу, Достојевски је фанатично проповедао смиреност пред „народном истином". Интелигенција је, по његовом мишљењу, требала не само да служи народу, да га просвећује и брани његове интересе итд., већ и да дели његова схватања, да усвоји његове историске идеале а пре свега његову религију: „волите народ не дижући га до себе, већ се сами снизите пред њим."

Такав је био однос конзервативних кругова руског народњаштва према народу. Крајњи претставници и стваралаци идеологије радикалног народњаштва седамдесетих година, Лавров и Михајловски, бранили су право човечије личности и критички однос према народним погледима на свет и идеалу и покушавали да сложе идеју и идеал личности са култом народа. Интелигенција је била позвана да штити праве *интересе* народа, али ни у колико није обавезна да дели његова *мишљења и схватања*. Поред таквог односа према народу напредна народњачка интелигенција удаљавала се од оног култа народа какав смо видели код правоверних народњака, и прелазила је већ на социјалистичко гледиште, које је на прво место истицало интересе радних маса.

Систем револуционарног народњаштва одговарао је најосновнијим питањима, која су узнемиравала ум и свест људи седамдесетих година, и натеривао их да извуку одговарајуће закључке. Заиста, и после пада крепосног права, социјална неправда била је чињеница, која је бола очи. Сељаци су приликом ослобођења добили ништавне делове земље. Они људи који беху осуђени на тежак рад, били су најнезбринутији и због тога су патили. У широким слојевима сељаштва, на којима је почивала руска култура, још се није осећало врење. Подземна тутњава једва је допирала са подножја руског живота, још се није чуо ни удаљени одјек долазеће

буре, али загонетна сенка коју је бацало многомилионско сељаштво, већ је падала на рад мисли и савести и приморавала радикалну интелигенцију да тражи излазак из животног ћор-сокака у општењу са великим тајанственим народом. „О, кад бих могао — писао је Михаиловски 70-их година — да утонем, да се расплинем у тој сивој грубој маси народа, да се неповратно утопим, али при томе да сачувам ону буктињу идеала и истине коју сам добио од тог народа. О, кад би и ви сви, читаоци моји, дошли до истог решења, нарочито они код којих је буктала светлија од моје . . . Каква би то илуминација испала и какав би велики историски празник она обележила собом. У историји му не би било равног."

У тој пламеној тиради је читаво расположење тога нараштаја и сва теорија „похода у народ", која је захватила интелигенцију седамдесетих година, а међу њима и Брешковску. Треба се „откинути од старога света", треба „од ликујућих, који доконо млатарају окрвављеним рукама", ићи тамо где „раде грубе руке" и где, осим тога, сазрева некаква још несхваћена истина живота. Треба ићи у народ! Треба га упознати са борбеним социјализмом, који обећава оптерећеном радном слоју праву слободу, једнакост и братство, и који нас зове у борбу за ослобођење човечанства и тада ће „настати велики историски празник". Треба ићи у сељаштво са проповешћу социјализма, али зар та иста истина не звучи у јецајима псалмопевца Давида и у бурним изобличавањима Исаије и у евангелском учењу о одрицању од свих земаљских блага и у преданом служењу хришћанском идеалу? Један део омладине, који је био захваћен тежњом да иде у народ, спајао је своје старе детињске религиозне утиске са доцнијим теоријама револуционарног народњаштва и није налазио ништа чудновато што се истовремено заносио личношћу генијалног вође радника Леа из Шпилхагеновог романа „Један борац као и ниједан" и дирљивим ликом кротког учитеља из Назарета, који је пре две хиљаде година обећао мир свима напаћенима и утрпљенима. 1877 год. на познатом „процесу педесеторице" јасно су се испољиле карактеристичне црте делатности младих пропагандискиња, које су ишле у народ са „благом вешћу социјализма, поткрепљеног евангелистичким мотивима.

К. К. Брешковска, занесена „походом у народ", писала је недавно својим пријатељима: „Социјалистичке теорије (и старе и нове) нису биле за мене откровење животне истине. Ја сам их посматрала само као покушај израђивања нових облика заједнице. За мене су то све кодекси *привредног* уређења народа на правичнијим начелима, а не идеали човечије личности са вишим захтевом духовног живота. Говорећи отворено: мене није социјализам, као теорија, водио

у мојим односима према људима и дао ми могућност да увлачим у посао и младе и старе." Тог вишег вођу Брешковска је налазила у Јеванђељу. Боја психолошке религиозности може се опазити код већине оних који су „ишли у народ" да проповедају социјализам и то је давало нарочиту напрегнутост пропаганди. Пошто су се сви имућни непријатељски држали према социјализму а влада га прогањала, то је пропаганда, природно, повлачила за собом гоњења и тешка одрицања. Зато је сваки присталица социјализма морао бити готов на свемогуће прекрете субине, морао се одрећи свог привилегисаног положаја, очекивати прогонство, тамницу, па можда, чак, и смртну казну. Али зар јеванђелско учење не говори о неизбежном крсту, који пада на плећа сваког Христовог следбеника? А зар подвиг и приношење себе на жртву високом социјалистичком идеалу није било само ново изражавање тог истог јеванђелског идеала?

„Хришћански појмови и осећања, васпитана јеванђељем, слика светости аскестизма и самоодрицања — прича о себи истакнута претставница радикалног народњаштва — Вера Фигнер — све ме је то привлачило борбеном социјализму, који ми се чинио као ново јеванђеље, преудешено према промењеним социјалним условима и савременом развитку човечанства. Тако се идеал, створен у детињству хришћанством, у двадесетим годинама преплитао са новим идејама и претварао у идеал друштвеног радника". (Целокупна дела, т. 5)

Тежња радикално-социјалистичке интелигенције ка народу налазила је своје идеолошко уобличавање у радовима Лаврова и Михајловског. „Историска писма" Лаврова са његовим учењем о улози личности у историји и „Борба за индивидуалност" од Михајловског направили су велики и дубок утисак на погледе омладине седамдесетих година и служили су као нов стимул за „поход у народ". Четврто писмо из „Историских писама" названо „Цена прогреса" цело је посвећено доказивању, да је свака удобност живота којом се користи привилегована мањина „купљена крвљу, патњом или радом милиона незбринутих људи". Зато сваки човек који критички мисли а морално је развијен треба пре свега да призна свој неисплативи дуг пред народом, да узме на себе велики а у исто време и тежак задатак да буде борац за свој и тућ развитак и да буде готов на све жртве и патње. Михајловски је гледао на личност као на нешто што је од искони дато, говорио је о њеној борби са друштвом — *организмом*, које тежи да личност сведе на ступањ простог *органа* и учио је да се личност може борити и побеђивати, уздижући средину до себе, уместо што се индивидуалност спушта до нивоа средине. Прогласи Лаврова и Михајловског уливали су омладини седамдесетих година веру у себе,

у велики значај човека, као ствараоца и изграђивача социјалних облика живота, позивали су на подвиг, на жртвовање.

После неколико деценија протеклих од „похода у народ" руске радикално-социјалистичке интелигенције није тешко извести збир оних моралних истина и погрешака које су биле својствене том правцу.

У совјетској штампи често се може наићи на тврђења да су стари тип народњака револуционарне буре потпуно слистиле. Такве се изјаве могу чути и у разним круговима руске емиграције. Међутим, тип „народњака" старога доба, са његовим штићењем стваралаштва у свим областима живота радних маса, са његовом вером у значај личности у историском процесу, са позивом да служи народу итд. не само што није изумро, већ неће изумрети све док у човеку тиња тежња ка социјалној правди и жеља да живи по унутарњој истини. У томе лежи снага народњаштва. А с друге стране, не може се порицати да радикално народњаштво није имало у себи, нарочито у првом добу свога развитка, повелики број погрешних закључака, од којих је најглавнија била наивна романтична претстава о народу и о начинима рада међу радним масама.

Истина је да су народњаци имали револуционарне циљеве — желели су да пренесу управљање целокупном земљом у руке сељачке општине (заједнице), само рад прогагатора био је миран, културан и просветитељски. В. Н. Фигнер пише о себи, да кад је отишла у село са потпуно револуционарним задатком она се, ипак, тако понашала према сељацима да у свим другим земљама сем Русије, не само што је не би гонили, већ би је чак сматрали за корисног друштвеног члана. То што смо ми називали социјалном револуцијом имало је пре карактер мирног преврата, т.ј. мислили смо да ће мањина, пошто увиди немогућност борбе, бити принуђена да уступи место већини, која је постала свесна својих интереса, тако да о проливању крви није било ни говора" („Былое", 1905 г. мај).

Сад већ знамо да главни историски ток није пошао у оном правцу којим су услед својих романтичних појмова о народу и свом раду у њему пошли учесници „похода у народ". Покушај одласка у народ завршио се крахом. Царски апсолутизам похватао је пропагаторе, потрпао у тамнице и отворио низ великих политичких процеса. Логика ствари заповедно је вукла револуционарну интелигенцију на пут политичке борбе. Јула 1879 год. у граду Липецку био је сазван конгрес, на коме је израђен нов програм и одређени нови методи рада. Основни задатак који су народњаци сад себи истакли, био је народовлашће, прелаз врховне власти

у руке народа. Сви присутни на конгресу исказали су да претпостављају мирну идејну борбу, само узалуд су тражили макакве могућности легалне делатности. Таквих путева није било. Онда су силом прилика била предвиђена револуционарна средства. Целокупан програм активне борбе за народну слободу и за даље преуређење руског живота по начелима социјализма постао је полазна тачка за све активне раднике револуције, па и К. К. Брешковске, на чију ћу биографију сада прећи.

*

1931 год. у Америци су штампане на енглеском језику врло интересантне успомене К. Брешковске, које су обухватиле скоро цео њен живот.*) Бацајући поглед на своју ранију делатност Брешковска је писала: „Увек ме је нешто вукло у народ. Цео мој живот био је предан раду у народу од младости па до дубоке старости. Та се делатност мењала само по спољнем облику према приликама у којима сам морала да живим. Наизменично бивала сам пропагатор, крајња револуционарка, учитељица свога народа, практична радница за задовољавање његових потреба па опет пропагатор и оратор, кад је то требало."

Први покушај „похода у народ" Брешковска је предузела 1874 год. Једног јунског дана Брешковска је у пратњи доцније чувеног револуционара Јакова Стефановића и Марије Коленкине изашла из Кијева и упутила се низ Дњепар у правцу Черкаса. Била је обучена као сељанка, повезана марамом, а на леђима висила јој је омања платнена торба. Сапутник Брешковске био је исто тако обучен у сељачко одело, он је у својој торби имао неколико детаљних војних карти Кијевске, Подољске и Херсонске губерније, обућарски алат за рад за време бављења у селу и неколико готових прокламација за сељаке. Сви троје имали су лажне пасоше од Орловског губернатора, које је спремила Коленкина и издавали се за рођаке који траже посла. Брешковска се правила да је њихова тетка и правила се као молер, а Стефановић као обућар. Путници су ишли полако од села до села, посећивали сеоске вашаре, смештали се на неко време поред великих насеља, где је било много скитница, који су тражили рада, разговарала са секташима — штундистима, који су онда изгледали најприступачнији за усвојење социјалистичког учења, проналазили лица која су памтила још делатност декабриста у јужним губернијама Русије. Нарочито много је утисака остављало на Брешковску посећивање сеоских вашара. Осим продаваца и купаца

*) Hidden Springs of the Russian Revolution-Personal memoirs of Catherine Breshkovsky.

на огромним сајамским трговима гурали су се различити људи „без положаја". Они нису ни продавали, ни куповали, већ су стално нешто очекивали. У поцепаном оделу, са испијеним лицима они су лутали од једних кола до других. Било је ту и људи и жена. То су били сељаци без земље, бивши кметови, који су напустили господска имања после пада кметовског права и остали без куће, без заната, без средстава за опстанак. Они су лутали по целој Русији, као парије и свуда су тражили пристаништа и хлеба. Ти људи су радо ступали у разговор и требало је само поставити питање о њиховом личном положају па је разговор могао трајати до увече. Са сваким сајамским даном познаници Брешковске били су све многобројнији, али је и опасност да се не привуче пажња полиције бивала све већа. Међутим новчана средства пропагатора почела су да се исцрпљују. „Синовац" Брешковске, Стефановић слабо је зарађивао својим обућарским занатом. А ни Брешковској није доносило ништа њено бојадисање. И ако само хлеб и сланина нису односили много, ипак се несташица новца јако осећала и Стефановић одлучи да оде у Кијев да пронађе новац. Своју торбу са још неразданим прокламацијама и картама генералног штаба он остави у углу стана, где је живео заједно са Брешковском. Стефановић није стигао ни да се врати из Кијева кад Брешковска би ухапшена, претресена и у углу у Стефановићевој торби најоше доказни материјал — карте и прокламације писане руком Брешковске. После потуцања по различитим провинциским тамницама Брешковску 1875 год. септембра месеца доведоше у Петроград где је у очекивању суђења била затворена у ново подигнуту тамницу, у тако звани Дом претходног затварања, где је већ било 37 жена у добу од 17 до 32 године. Међутим, ускоро су петроградске тамнице почеле да се пуне пропагаторима, похапшеним у разним покрајинама Русије: на Волги, Украјини, Уралу, Криму итд. Ухапшено је било свега 300 младих особа и влада 1878 год. изведе их на суд. До суђења, око стотину младих пропагатора беше већ пропало по затворима. На суђењу је учествовало само 193 осуђених и око 1000 сведока, позваних из унутрашњости; било је ту и одраслих а и ђака. Од одраслих многи су били доста позаборављали а ђаци беху заборавили скоро све чињенице дела. И одрасли а и ђаци својим сведочењем унели су много забуне, с времена на време ублажавали су своје раније исказе а многи су се сасвим одрекли од њих. Многи оптужени одбили су да изиђу на суђење, као на недостојну комедију, а Брешковска је изјавила да има част да припада социјалреволуционарној странци и да владин суд не признаје, зато неће да изиђе на њега. Суд их је у почетку осудио на робију и прогонство, на лишавање свих права, али доцније

се обратио цару са молбом, молећи га да замени робију прогонством у удаљена места. Брешковска је била осуђена на 4 године тешких радова а неколико жена било је прогнано у Сибир.

Таква је историја првог покушаја „одласка у народ". Влада је сматрала мирне пропагаторе за „злочинце", за „банду разбојника", за „частољупце" и није жалила речи да их прикаже на процесу у најодвратнијој боји. Старије поколење интелигената гледало их је као безумнике. Прост народ није веровао да би људи друге средине, па још и обезбеђени, могли да иду на муке због простог народа. Али све то није збуњивало Брешковску. „Знала сам — писала је она у својим успоменама — да ћу полазећи у борбу са деспотизмом и свим његовим неправдама наићи на његов ослонац у потпуној необразованости народних маса и у користољубивим предрасудама господарећих класа. Знала сам да не излазим на борбу само против физичке снаге, већ шта више, против необразованости, мрака и рачуна. Зато се моје душе, ни тада, а ни доцније није коснуло оно што се зове *разочарење* . . . Да би пропаганда социјалистичких идеја и свесност о неизбежној активној борби напослетку продрли у срж народне *свести* и у народним дубинама спремили људе, способне да стану упоредо са борбеним интелигентом, зато је потребно да се некористољубив рад пропагатора продужава из године у годину . . . Веровала сам и знала сам само за неограничену спремност моје душе да се на све рећи и све поднесе!! . .

„Решити се на све и све поднети". У том високом оцењивању личности уопште и „борбеног интелигента" посебице, у признању да главни рад „борбених интелигената" мора бити управљен на борбу са „необразованошћу" једних и „предрасудама" других — у свему томе испољиле су се карактеристичне црте погледа радикално-социјалистичког народњаштва, које су га веома приближавале тако званом утописком социјализму. Међутим, први покушај „похода у народ" за Брешковску је био само прва етапа на њеном страдалничком путу. А напред је требало проћи још много етапа. Брешковска је била осуђена на 4 године робије, али пошто су јој урачунали године проведене у затвору после затварања па до дана суђења, онда је упућише у Сибир у Карску тамницу да живи у тако званој „слободној команди".

Пут из Петрограда до Каре био је дуг и мучан, сибирске пруге тада још није било. Осуђенике су прво возили робијашким бродом по Ками. У Перми дали су десет тројки за осуђенике и једну за официре. На свака кола сместише по једног осуђеника, поред кога су за све време пута морала седети два жандарма. Бесконачан пут био је пред њима. После брзог путовања на коњима, требало је опет прелазити

сибирске реке на осуђеничком броду, препуном тифусних болесника. Затим опет путовање на коњима од једне сибирске станице до друге, заустављање у сибирским тамницама и тако све до Иркуцка.

У Иркуцку су осуђеници морали да оставе болесног друга са женом. После Иркуцка дошла је Чита, Сретенск. Овде се опет морало сести на лађу и пловити око 100 врста до станице Уст-Кара, око које беху разбацани Карски златни рудници. Септембра 1878 год. стигли су напослетку после мучних путовања на Кару. У то време на Кари је било око две хиљаде осуђеника, који су живели по тамницама и у „слободној команди", а за њихово чување у насељима на реци Кари било је око четири хиљаде козачке војске и многобројни чиновници. На челу управе стојао је управник Карског златног рудника. Он је имао неограничену пуномоћ: био је цар и бог у том одбаченом делу Русије. Глад, шибање, хладноћа биле су свакидашње појаве у животу осуђеника. Четвртина затвореника обично је изумирала у току сваке године, а један део је бежао у непроходне сибирске шуме (у тајгу) и тамо пропадао или од глади или од козачког куршума. „Без ужаса се — вели Брешковска — не могу исказати патње, злоупотребе и варварско понашање према осуђеницима. Понижавање, насиље над женама, разуздане нарави власти тешко је описати речима. Мржња и одвратност затвореника према власти долазила је дотле да су осуђеници при првој могућности отварали гробове тек закопаних чиновника и забадали кочеве у њихове лешеве."

Зграда тамнице била је окружена зидовима. Иза зидова тамничких налазиле су се зграде за Козаке и за тамничку управу, а око њих било је разбацано много оронулих колиба и чатрља. Ту су живели слободњаци, и кривични и политички осуђеници, који су већ издржали свој рок тамничког режима. Слободњаци нису имали права да излазе изван граница свога насеља а на испирање злата ишли су под јаком козачком стражом. Брешковску су, пошто је стигла на Кару ставили у ред слободњака, и она се усели у мало сељачко купатило заједно са женом једног политичког затвореника. Између нових стана Брешковске и домовине простирале су се огромне пустиње, брзе и широке сибирске реке, планински гребени, непроходне сибирске шуме, за оно доба колосално растојање од пет-шест хиљада врста, по коме су Брешковску возили у току два месеца. Откуд се онда могло ту мислити о повратку у Русију, али „ја сам — пише Брешковска — стално мислила само о томе. О бегству! Оно је испуњавало моју душу и распаљивало унутарњу нестрпљивост, изазивало страсну чежњу за слободом. Ја сам цело време само о томе мислила. И тад сам на првом месту осећала своју дужност пред својим изабраним делом и друговима сарад-

ницима. Далеко од њих, трошећи узалудно своју снагу, гледала сам на себе као на некорисно створење, које не уме да се извуче из ропског положаја, а само је криво за то. Нисам могла да будем мирна ни у каквим приликама. Моја брига о бегству није ме напуштала ни за тренутак. У свакидањем животу ништа није могло да заустави моју пажњу. Све на шта сам наилазила, интересовало ме је у колико би ми помогло при бегству. Ја сам загледала све, слушала, тражила људе, дружила се, али никад нисам заборављала на могућност да их увучем у онај посао који је једино могао да ме изведе на пут борбе, на одбрану велике идеје једнакости и братства. Сваки дан оклевања чинио ми се грешан."

Припреме за бегство са Каре свршиле су се за Брешковску неуспешно. Други озбиљнији покушај бегства Брешковска је предузела заједно са три своја друга из Баргузина, где су је власти преместиле фебруара 1879 год. Баргузин је био удаљен на хиљаду врста од Каре. Са севера и истока опкољавале су га планине покривене шумом. На запад се простирало огромно Бајкалско језеро. Дуж језера ишли су поштански путеви, али они су били незгодни за бегство. Могућан је био само један пут — на исток. Преко планинских гребена могло се по правој линији — као што птице лете — изићи кроз 6—7 дана на Читу, а одатле до Владивостока, где су већ крстариле стране лађе. Брешковска заједно са своја три друга изгнаника још пре доласка у Баргузин, решила је да бежи јединим приступачним путем — на исток. То је био врло смео и неразуман корак. Човек који није проучио тајгу и планинске прелазе осуђен је на неминовну пропаст, ако би ризиковао да се пусти на пут од хиљаде врсти. Али тешкоће пута нису зауставиле Брешковску и њене другове. Тражење сигурног вође, поступно куповање под разним невиним изговорима теретних коња, припрема провијанта, мапа, компаса, оружја, новаца — све је то одузело две године. Почетком 1881 год. све припреме беху завршене. У очи бегства по тамној ноћи бегунци су превукли секире, пушке, седла и цео провијант на обалу реке, натоварили на чамац и превезли на супротну обалу, у шуму, на две врсте низ реку. Тамо се већ налазио вођа, који је требао да остане са стварима до следеће ноћи. На исти начин су идуће ноћи били превезени и четири коња. Они су били одмах оседлани, натоварени и бегунци кренуше на пут, рачунајући да преко ноћ одмакну што даље од Баргузина, да се склоне у тајгу до следеће ноћи и да даљи пут продуже ноћу. За бегунцима је у разним правцима била послата потера. Бегунци су одмицали са великим тешкоћама. Испало је да вођа није добро познавао пут и после неколико дана побеже. Морали су ићи по компасу, да губе читаве дане на узалудне успоне, да секирама просецају пут, да насумце бирају пут, док су се у

подножју планинског гребена на разне стране вијугали шумовити кланци. Бегунци су се око две недеље храбро борили са свемогућим препрекама, али били су опкољени потером и приморани да се предаду. Одузели су им оружје, новац и стрпали их у тамницу. Брешковска је била осуђеница и то је погоршало њену кривицу. Баргузинска тамница осудила је Брешковску на основу тад постојећег закона о бегунцима на 40 шиба и четири године робије. А њени другови у бегству били су послати у Јакутску област. Брешковска је била ослобођена од телесне казне, али у марту 1882 годбила је упућена колима поново на Кару да издржи досуђену јој казну.

Проћоше четири године живота на робији и Брешковску протераше у Селенгинск. Та мртва административна тачка на граници Кине, није дозвољавала покушаје за бегство. Овде је Брешковска провела седам дугих чамотињских година. „Огањ хрлења ка револуционарном раду горео је у мени не гасећи се — пише Брешковска о своме животу у Селенгинску — мисао о томе није ме напуштала ни дан ни ноћ. Осећање дужности и части с једне стране, а с друге мисао о неправдама и свирепостима које се врше над народом, нису ми давале ни за тренутак да се заборавим. Да заглушим осећање горчине, које ме је гризло ја се одлучих да искупим свој нерад крајњим терористичким режимом. Сад, кад погледам уназад, чудим се како је мој организам могао да издржи ону глад, хладноћу и страшан напор при раду, који сам употребљавала да дођем до средстава која сам слала у тамнице и јакутске насеобине, једном речи цео тај режим, на какав сам сама себе осудила у тражењу мира својој души. За то време успела сам једино да се користим законом о уписивању у сељаке." Четири године после уписивања Брешковска је добила сељачки пасош, са којим је могла живети по целом Сибиру, с њиме је она путовала из једне сибирске вароши у другу тражећи своје старе другове и оснивајући кружоке међу омладином у Иркуцку, Томску, Могоевску и Тјумену. 11 септембра 1896 год. Брешковска је добила дозволу за одлазак у Европску Русију. Пре 22 год. оставила је била Русију у цвету младости а сад се враћа са седом главом, али са истом неукротивом ревлуционарном енергијом. У Русији је брзо прешла на нелегалан положај и у току једанаест година успела је да обиђе 36 губернија, стварајући међу сељацима братства и савезе, да води неуморан рад међу интелектуалном омладином, да оснива сељачке новине и да непосредно учествује у формирању и сналажењу нове народњачке странке која је дошла да смени народовољце, странке социјалиста-револуционара. „Сматрам те годин — вели о себи Брешковска — за најпродуктивније године мога живота." Руске власти предузимале су најенергич-

није мере за хапшење старе револуционарке, али Брешковска је увек успевала да избегне хапшење, све до 17 септембра 1906 год. док њен траг није потказао чувени провокатор Азеф. Послаше је у Петроград у Петропавловску тврђаву. 1910 год. суд је осудио Брешковску, тада тешко болесну од бубрега на прогонство у Сибир и августа 1910 г. Брешковску довезоше у сибирски град на Лени, у Киренск. Колибу Брешковске чували су и дању и ноћу 12 стражара. Они су пратили Брешковску у шетњу, у купатило и уопште ишли су свуда за њом ма куд се макла. Најстроже је било забрањено пуштати Брешковску у град, а нарочито не пуштати је да седне у чамац. Пред колибом је била стражара и од сваког ко би дошао код Брешковске захтевали су објаву, а после би га затварали и протеривали из града. Стање је било наснашљиво, и Брешковска одлучи да бежи из Киренска. Новембра 1913 год. Брешковска преобучена у мушко одело и опишана изишла је из куће, села у кола у забаченој уличици и са два друга — кочијашем и спроводником, упути се на југ, у Иркуцк. У њеној колиби у улози „болесне" старице Брешковске лежао је покривен преко главе један политички изгнаник. Брешковска је рачунала да ће се на сибирским коњима прећи пут од хиљаду врста за четири дана. Телеграфске жице су другови из Киренске били пресекли из предосторожности, тако да је Брешковска могла сматрати да је њено бегство успело. Али на 40 врста пред Иркуцком пресрете је командант полиције са жандармима, одредом Козака и коњаницима, лиши слободе и затвори у Иркутску тамницу. На ћелију Брешковске по наредби тамничког надзорника ударише печате. Јуна 1914 г. Брешковску прикључише партији, коју су упутили у Јакутску област, посадише је у кола као немоћну старицу и поред Киренска повезоше на далеки север у Јакутску област. Тамо је Брешковска стигла средином јуна. Претстојала је тешка осмомесечна зима са неиздржљивим мразевима, који су достизали до 50°. Уместо пролећа — месец дана непрестане непогоде а после — два месеца спарног лета и опет месец дана дубоког лепљивог блата. Брешковска је већ онда имала 70 година. Судбина се у то доба смиловала на болесну старицу. У то време у Америци је започела агитација и спремали су петицију влади да се Брешковска премести у топлије пределе као и да јој се дозволи прелаз у Америку. Септембра месеца Брешковској су дозволили да се врати у Иркуцк, куд је стигла 1 децембра пошто је прешла на коњима 1400 врста. У Иркуцку Брешковска се тешко разболи, али ипак њен стан је стално био под будним надзором. Маја 1916 год. била је премештена у топлији градић Минусинск, а 1917 год. марта месеца била је телеграфски из Петрограда ослобођена и упутила се поново у Европску Русију, која је била захваћена

бурним валом фебруарске револуције. За Брешковску је наступио нов период живота. Ми га за сада нећемо описивати. Рећи ћемо само то, да је Брешковска остала и остаће до последњег даха верна ономе што је сматрала за своју животну дужност. Осврћући се на своју прошлост Брешковска пише у својим успоменама: „Цео мој живот, то је стално потуцање. Ја сам могла имати при себи само торбу са стварима а све остало што је претстављало сувишак, остајало је тамо где се и нагомилало. Исто је било и са мојом преписком. Она је разбацана у пакетима по целом Сибиру и по целој Русији. Тамо су и фотографије пријатеља и познаника. У самој ствари, шта сам могла имати при себи, кад сам стално хрлила „послу", или вечито била забринута питањем бегства? Ни адресе, ни слике, ни писма — ништа нисам могла задржати уз себе, увек сам се лишавала свега што ми је мило и драго. Тако и живим целог века као просјак!... По биографијама великих људи видела сам да тежња ка планинским врховима није никад била ослобођена прогањања и свирепих казни, ја сам све то знала и цело сам време била заузета основним питањем, шта могу још да допринесем на олтар идејног покрета и куд да управим своју снагу. Све остало толико се потчињавало том основном питању, да су жеље, потребе, навике, макако драге и привлачне биле, ћутке и у трен ока уступали место мотиву живота који је све одређивао."

Ако се сумирају спољни резултати животног пута Брешковске од 1874 год. од почетка њеног одлажења у народ онда ћемо добити следеће:

14 година робије у тамници,
13 година изгнанства у Сибиру,
10 година конспиративног рада (од тога 7 година илегално),
6 година под надзором, и свега
8 месеци 1917 год. слободног рада у Русији.

На свој животни пут Брешковска је ступила са великим осећањем негодовања против неправде и свирепости „крепосног права" и велике љубави према човеку и саосећањем за његове патње. Свом великом задатку — ослобођењу човечије личности од свих облика угњетавања — она је остала верна целог свог дугог живота. Видела је хиљаде и хиљаде људи, преживела је велике животне буре, поднела велике патње, али једна звезда водиља стајала је непрестано пред њоме: треба звати и спремати људе за светлу будућност. Треба да радни народ научи да извојује слободу, да савлада експлоатацију рада, да заштити правичност, да својом пробуђеном енергијом сазида нови свет, свет истине, правичности и љубави према људима. И за време свог лутања по руској земљи она је неуморно указивала свима са којима је

долазила у додир, на ту звезду водиљу, одушевљавала их својом вером, будила њихову снагу, увлачила их у борбу, својим примером их позивала на напорни подвиг жртвовање и радосно подношење животних бура, незгода и патњи. Брешковска је заиста „бабушка руске револуције". Њена духовна деца, унуци и праунуци расејани су далеко изван граница своје домовине. У додиру са њоме они су налазили јасан одговор на своја мучна питања о смислу свога живота, као и снажан потстрек за рад. Брешковска је Рускиња, али њено име познато је у разним земљама старога и новога света.

Дан њене деведесетогодишњице празник је и за оног ко је на своме тешком животном путу имао срећу да сретне тог неуморног борца за човечију слободу, која је бодро и радосно подносила све незгоде и са зачуђавајућом милоштом и добротом према сваком патнику.

Марина Цветајева
(Превела Б. Ковачевић)

ПЕСНИЦИ СА ИСТОРИЈОМ И ПЕСНИЦИ БЕЗ ИСТОРИЈЕ

Нико још није два пута загазио у исту реку.
Хераклит.

Сунце излази и залази, и опет хита на мјесто своје одакле излази.

Вјетар иде на југ и обрће се на сјевер; иде једнако обрћући се, и у обртању свом враћа се.
Проповедник.

Преда мном је у једној књизи прво издање, од ове 1933 год., целокупног песничког стварања Пастернака. Без мало 500 страна ситног слога. 1912—1932. Двадесет година. Пола хиљаде страна.

Вратимо се за педесет година унатраг, када ни нас, ни нашег света, ни самог Бориса Пастернака још није било, и погађајмо мало: шта може бити двадесетогодишње стварање двадесетогодишњице, од које три године припадају светском рату, још три године грађанском рату, а следећих дванаест изграђивању новога света, — и то каквог изграђивања! после каквог расула! — а само прве две припадају самом човеку, самом песнику, као да му је дато да научи дисати, тачније, да удахне ваздуха за све што доцније следује, кад му лирски, слободно, целим грудима лире и целом лиром груди неће бити могуће да дише, — шта може бити лирска двадесетогодишњица такве историске двадесетогодишњице?

И то исто питање — заменивши „може" са „могло", поставимо себи крајем следеће педесетогодишњице, кад ћемо сви ми, Пастернакови савременици, а и сам Пастернак, као и све наше историске и остале судбине, бити као на длану, тј. ући ћемо у моћ предања, тј. уопште нас неће бити, проћи ћемо. Будућност је земља предања о нама, иста као и прошлост, земља погађања о нама, премда би изгледало обрнуто! Док је садашњица сићушни земљоуз наше делатности.

И тако, са сићушног места радње наше делатности, потрудимо се да одговоримо и погађању и предању: њима — и вама!

Борис Пастернак је песник без развитка. Он је одмах почео од себе, и то се никад није изменило. Шта је то песничко ја? Проширимо, или тачније, сузимо питање. Шта је то језично ја? Речник није распоред речи, напр. онај Гоголев период, који познајемо пре него што уђемо у смисао.

Шта је то песничко ја? Изгледа — људско ја изражено у распеваном говору. Али само изгледа, јер су стихови, често, испољавање оног скривеног, пригушеног, па чак и угушеног, што и сам човек у себи не познаје, и не би ни познао, да нема песме, дара песме. Поље деловања сила непознатих лицу које дела и које упознаје тек у тренутку деловања. Тојест, скоро потпуна аналогија са сном. Кад би имали могућност — неки је имају, а нарочито деца — да управљамо својим сновима, аналогија би била потпуна. Оно што је у теби скривено и закопано, преко стихова је отворено и испољено — то и јесте твоје песничко ја, сањарско ја.

Другим речима, песничко ја јесте преданост душе сновима дате врсте, посећивање песника од стране датих снова, тајни извор не његове воље, већ читаве његове природе.

Песничко ја је сањарско ја, плус језично ја (распевано говорно). Песничко ја је сањарско ја, пробуђено распеваном рёчју и остварено само у њој.

Такав је *збир* песничке личности. Такав је *закон* песничке *издвојености*. Зато су сви песници тако слични — и тако неслични. Слични су по том што сви без изузетка — сањају. Неслични су тиме *шта* сањају. Исто су тако слични као сан, и неслични као снови.

* * *

Сви се песници деле на песнике са развићем и песнике без развића. Песнике са историјом и песнике без историје.

Прве графички можемо претставити стрелом пуштеном у бесконачност, а друге — кругом.

Над првима (облик стреле) јесте закон поступности самооткривања. Они откривају себе преко појава које сусрећу, са сваким следећим кораком и предметом.

Моје — туђе, потребно — излишно, случајно — вечно. Све је за њих пробни камен. Пробни камен њихове моћи, која расте са сваком препреком. Њихово откривање самих себе јесте самопознање кроз свет, самопознање душе кроз видљиви свет. Њихов пут јесте пут искуства. А од њиховог проласка остаје нам физичко осећање ветра, ваздуха, који они расецају челом. Дува ветар од њих.

Њихов пут је без осврtања. Искуство се само од себе слаже и одлаже негде позади у виду пртљага на леђима, који никад не грби леђа. На врећу иза леђа се не осврће. Пешак не познаје своју врећу — док му не затреба: до одмориштa. Гете *Геца Берлихингена* са Гетеом из *Метаморфозе*

биљака — не познаје се. *Узевши од онога себе* у врећу све што му је требало, оставио га је у дивним шумама своје и Германијине младости, и онда — даље. Да је зрели Гете срео на завијутку пута себе онаквог — можда се не би ни познао, у сваком случају би хтео да га позна. Не говорим о Гетеовој личности, већ о Гетеу стваоцу, и узимам тај велики пример, као најочигледнији.

Песници са историјом (исто што и људи са историјом, исто што и сама историја) чак се ни себе не одричу, они се просто не осврћу на себе, немају кад, само даље. Такав је закон кретања и надирања.

Гете из Геца, Гете из Вертера, Гете из Римских елегија, Гете из Метаморфозе биљака, Гете из Науке о бојама — где је он? Свуда. Нигде. Колико је њих. Толико колико корака. Корачао је увек нови. Полазио је један а стизао други. *Он* је био само неуморност његове стваралачке воље, мишић који је подизао стопалу тог пешака. Он је био само лични стваралачки мишић. Као и Пушкин. А можда, то и јесте геније?

Усамљеност таквих пешака! Траже *оног*, а ти га више не би ни познао. Заволели су једног, а ти си га већ одбацио. Поверили су се једноме, а ти си га прекорачио. Од Гетеа, до његове осамдесет треће, смртне године, захтевали су Геца (двадесетогодишњицу). И на мањем али ближем примеру: од Блока — *Дванаесторице* још једнако захтевају *Непознату!*

О томе ево генијалних редова нашег руског гетеовца, песника и филозофа Вјачеслава Иванова, који сад траје дане у Падови:

Чье имя с крыш вострубите
Укрылся под чужим.
Кого и нынѣ любите —
Уж мною не любим.

—

Чије име с кровова трубите
Крије се већ под туђим.
Кога и данас волите —
Ја га не волим већ.

Овде није ствар до узраста — сви се ми мењамо. Ствар није у томе што зрели Гете није разумевао своју личну младост, — има песника који се у старости подмлађују, — Гетеова *Трилогија страсти* написана је од седамдесетогодишњег старца! Ствар је у смени, у хоризонтима који се откривају, у просторима раније застртим. Ствар је у бројности минута, у неизбројним задацима, у несавладљивим, Колумбовим снагама у њему. А врећа на леђима (Гете је и физички ишао са правом врећом за камење и минерале) све је тежа и тежа. А пут се стално простире. А сенке — расту. Не можеш *истрошити* снагу, ни находати се *пута!*

Песници са историјом су пре свега песници теме. Ми увек знамо о чему они пишу, а ако никад не сазнамо куда су ишли, то по свршетку њиховог пута ипак сазнајемо да је то куда — било увек (постојање циља). Они су ретко чисти лиричари. Они су сувише велики по обиму и замаху, њима је тесно унутра у своме *ја* — чак и највећем, или они тако проширују то ја, да од њега ништа не остављају, просто га сливају са ивицама хоризонта. (Гете, Пушкин). Човечије *ја* постаје *ја* земље — народа — датог континента — столећа — тисућлећа — небеског свода... (Геолошко ја Гетеа. „Ја живим у тисућлећима"). Тема таквог песника је повод за новог себе, које није увек људско. Цео њихов земаљски пут је низ преоваплоћавања — али не увек у човека. Из човека у — камен, цветак, сазвежђе. Они као да извршују на себи све дане стварања.

Песници са историјом су пре свега песници воље. Не говорим о остварљивој вољи, која се подразумева: нико неће посумњати да је таква физичка громада, као што је Фауст, или просто поема од хиљаду редака — самоникла. Сами могу ничи осам, шеснаест, ретко двадесет реди. Лирска плима нам најчешће ставља пред ноге само срчу, премда и најдрагоценију! Говорим о вољи за избор, о вољи — избору. Одлучити се, не само да постанеш другојачији, већ баш такав. Одлучити се да се растанеш са самим собом. Одлучити, као јунак из бајке, десно — или лево — или право (и као тај јунак из бајке никад натраг!). Пушкин, пробудивши се једног јутра, одлучује: — Данас пишем Моцарта! Тај Моцарт је одрицање од многих других визија и делања, збир избора, т.ј. жртва. Може се рећи, говорећи речима из речника савремености: песник са историјом одбацује све што није на његовој *генералној* линији: његове личности, дара, историје. Избира његов непогрешиви инстинкт за главно. Зато ми по свршетку Пушкиновог пута имамо осећај да Пушкин није могао да не напише оно што је написао и да напише оно што није написао. И нико од нас не жали што се у корист Гоголја одрекао замисли „Мртвих душа", које су лежале на Гоголјевој генералној линији. (Песник са историјом има јасан поглед и на друге, нарочито Пушкин).

Основна црта таквих песника је — стремљење циљу. Песници без историје не могу да имају стремљење циљу. Он ни сам не зна шта ће на њега да нанесе лирска плима.

Чиста лирика је без замисли. Не може се решити да се види баш такав и такав сан, осети такво и такво осећање. Чиста лирика је чисто стање преживљавања — претрпљавања, а у прекидима („док Аполон не позове песника на свету жртву..."), тачније у осекама надахнућа — стање неограниченог сиромаштва. Море је отишло и све однело, и до *свога часа* неће вратити. Ужасавајуће и стално висење у

ваздуху на часној речи вероломног надахнућа. А ако ме одједном — упусти?

Чиста лирика је само запис наших снова и осећања, плус молба да се снови и осећања никада не заврше . . . Ако од лиричара тражимо *још* — како ли тек он то *„још"* тражи!

Лиричар нема зашта да се ухвати: он нема ни костур теме, ни обавезне часове рада за столом, ни материјала из којег црпе и којим је заузет, чак и запушен у часовима осеке, он цео виси на длаци поверења.

Не очекујте жртву: чист лиричар ничим не жртвује, он је и онако радостан, што је *нешто* дошло! Не очекујте од њега морално одабирање — ма шта дошло, „зло" или „добро", он је тако задовољан што је уопште дошло да вама (друштву, моралу, Богу) ништа неће уступити.

Лиричару је дата само остварљива воља: таман толико да рашчлани дарове плиме.

Чиста лирика је само запис наших снова и осећања. У колико је лиричар већи — у толико је запис чистији.

*

Пешак и столпник. Јер песник без историје је столпник, исто што и спавач. Ма шта се дешавало око његовог стуба, ма шта стварали (или рушили), историски вали — он ипак чује само своје, види своје, зна своје. (Ма шта се *одигравало* — он само *сања*). Понекад, изгледа нешто сасвим велико, као Борис Пастернак, али и ситно и велико, неодољиво и неодољиво снажно нас вуче у зачарани круг сна. Ми се такође *каменимо*.

У колико нису изразити и заразни испричани нам туђи снови, у толико су неизрециви лирски снови, који нас узрујавају, више него сопствени снови!

Уж ва горой дремучею
Погас вечерній луч.
Едва струей гремучею
Сверкает жаркій ключ.

—

Већ се за гором тамном
Гаси вечерњи зрак,
А на извору жуборавом
Још трепери живи млаз.

Ти редови младог Љермонтова јачи су од свих мојих детињских снова, али не само детињских и не само мојих.

О песницима без историје може се рећи да су се њихова душа и личност изградиле већ у утроби матере. Они ништа не уче, ништа не сазнају што већ не би знали, они управо сазнају (што им је већ познато), ни о чему не питају, они само — испољавају. Очигледност (искуство) за њих није ништа.

Круг њиховог знања понекад је врло мали. Они не израшћују из њега. Круг њиховог знања понекад је врло велики, они га никад не сужавају — да би угодили искуству. Они су дошли на свет не да сазнаду, већ да кажу оно што већ знају, све што знају — ако је то много, једино што знају — ако је то једно.

Они су дошли на свет да јаве. Чисти лиричари, само лиричари не пуштају у себе ниједно страно тело за које они имају свој инстинкт, као што га песници са историјом имају — на своју генералну линију. Читав емпириски свет је за њих страно тело. У том погледу они имају свој избор, тачније одабирање, још тачније отпор. Али отпор целокупне њихове природе, а не само воље. А обично несвестан. У томе су они, као и у многоме, а можда и у свему — деца. Свет је за њих: — Не тако! — Не, овако. Сам знам! Боље знам! Шта он зна? Оно што другачије не може. Они су потпуно на супротности: ја сам свет (подразумевам људски свет: друштво, породица, морал, господарења црква, наука, здрав смисао, сваки облик власти, целокупно људско уређење, укључујући ту и фамозни „прогрес". Унесите се у стихове и биографије, која је увек — једно).

За песнике са историјом нема страних тела, они свесно учествују у свету. Ја = свет. Од људског до васионског.

У томе лежи разлика генија од лирског генија. Јер постоји и чисто лирски геније. Али о таквима се никад не вели: геније. Закопчаност, осуђеност лирског генија на самога себе, назива се придевом „лирски". Исто као безграничност, па чак и безличност генија — отсутношћу па чак и немогућношћу сваког придева. (Сваки придев, дајући тачан смисао, ограничава).

Ја не може бити геније. Геније се може назвати ја, обухи се у извесно име, прођи кроз извесног смртника, узети на послугу извесне земаљске одлике. Не заборавимо да је геније код старих народа значио потпуно тачно, више и благо биће, божанство *изнад*, а не самог човека. Гете је био геније зато што је над њим лебдео геније. Тај геније га је и повукао и одржавао до границе осамдесет треће године, — до последње стране Другога Фауста. Исти тај геније испољио се и на његовом бесмртном лицу.

*

Последње, а можда и најпростије објашњење. Чиста лирика живи осећањима. Осећања су увек иста. Код осећања нема развитка. Код осећања нема редовне доследности. Сва су дата одједном, сва осећања која ће нам кадгод пасти у део да их осетимо, уплетеним фитиљом буктиње од рођења су утиснута у наше груди. Осећање (детињство човека, народа, планете) увек почиње максимумом, а код јаких људи и песника одржавају се на максимуму. Осећању није потребан

повод, оно је само повод за све. Осећању није потребно искуство, оно из раније и боље све зна. (Свако осећање је *предосећање*). У коме почива љубав — тај воли, у коме гњев — тај се срди, а у коме увреде — тај је од рођења увређен. Увредљивост ствара увреду. Осећању не треба искуство, оно из раније зна да је изгубило. Осећање нема шта да ради на периферији видљивости, оно је у центру, оно само је центар. Осећање нема шта да тражи по путевима, оно зна да ће доћи и довести — у себе.

Зачарани круг. Сањарски круг. Мађијски круг.
Дакле, још једном:
Мисао је стрела.
Осећање је круг.

*

Таква је по суштини чисто лирска врста песника, природа чисте лирике. А ако нам се понекад чини да се и они развијају, мењају, то се не развија и не мења њихова основа, већ само њихов речник, њихова језична готовина.

Ретко су коме од чистих лиричара дате одједном *one* речи — његове речи! Они често у својој немоћи почињу са туђим, не својим, већ општим речима (тад се они, уосталом, и свињају већини, која у њима познаје своје лично ништа!) и када они, понекад врло брзо, проговоре својим језиком — нама изгледа да су се променили и израсли. Међутим, нису они порасли, израсло је и дорасло до њих њихово језично ја. И највећи музичар не може да се покаже на дечијој клавијатури.

Има деце која се рађају са готовом душом. Нема детета које се рађа са готовим говором. (Било је само једно — Моцарт). И чисти лиричари уче се да говоре, јер је језик песников физика његовог стваралаштва, тело његове душе, а свако тело подлежи развитку. А најтеже од свега лиричару полази за руком баш та своја реч, а не своје осећање, пошто га он има од рођења.

Али нема чистог лиричара који не би већ у детињству дао себе, коначног себе, кобногa себе, који не би најавио целог себе у некој строфи од четири или осам стихова, потпунијој, исцрпнијој, какву доцније више никад неће дати, строфи која би могла да послужи као епиграф о целом његовом стварању, као формула читаве његове судбине. Прва строфа, која би могла бити и последња строфа предживотна, а могла би бити и претсмртна (натпис на надгробној плочи).

Такво је Љермонтовљево „Једро". Чисти лиричари су, већином, деца врло рано развијена (и врло кратког века животног, или стваралачког), тачније врло ране проницљивости, — предосећања своје лирске осуђености, — вундер-

кинди у пуном смислу речи, са будним осећањем судбине т. ј. себе.

Песник са историјом никад не зна шта ће с њим бити. То зна његов гениј, који га води и који му открива таман толико колико је потребно за слободан корак: осећање правца и најближи циљ, стално скривајући основни циљ иза завијутка. Чисти лиричар стално зна да са њиме ништа неће бити, да он ништа неће имати, сем себе самог: своје лирско трагично лично преживљавање.

Узмимо Пушкина, који је почео гимназиским стиховима и Љермонтова — Једром. У првим гимназиским стиховима Пушкина апсолутно не разазнајемо, само гениј Державина могао је на живом лицу, у живом гласу, и живом гесту младића сагледати у њему будућег генија. Док је шеснаестогодишње Љермонтовљево „Једро" — сав Љермонтов, Љермонтов узрујања, увреде, двобоја, смрти. Пушкин није могао имати такво „Једро" — не због неразвијености дара — он је био одарен исто као и Љермонтов. Пушкин је просто, као сваки песник са историјом, као и сама историја, започео испочетка, као и Гете, цео свој живот је провео im Werden (у стању постајања), док је Љермонтов одмах — био. Пушкину, да би упознао себе, требало је да проживи не један живот, већ стотину. Док је Љермонтову, да би познао себе, требало само да се роди.

Од наших савременика навешћу три изузетна случаја по савршенству рођене лирске својствености. Ану Ахматову, Осипа Мандељштама и Бориса Пастернака, песнике који су се родили са својим речником и максималном изразитошћу.

Кад млада Ахматова, у првим песмама своје прве књиге даје своју љубавну забуну редовима:

На десну руку сам навукла,
Рукавицу са леве руке —

она једним ударом даје сву женску и сву лирску забуну, — целокупне емпирике! — једним потезом пера овековечује вечни нервни гест жене и песника, који у великим тренуцима живота одједном заборављају где је десна а где лева — не само рукавица, већ и рука, и страна света, који одједном залутају од све поузданости: путем очигледне па чак и парајуће тачности детаља стабилизира и симболизира више неголи душевно стање, — читав душевни склоп. (Песник, кад испусти перо, а жена руку вољеног човека, не знају одмах — где је десна, а где лева рука:...) Једном речју, од два реда Ахматове потиче низ богатих и широких асоцијација, које се шире као кругови од баченог камена. У томе двостиху је цела жена, цео песник и цела Ахматова у њеној непоновљености која се не да подражавати. До Ахматове код нас није нико *тако* записао гест. И нико после ње.

(Ни најмање не исцрпљујемо Ахматову хватањем тог геста, дајем само једну од њених карактеристичних одлика). Већ — или још? — рекла сам године 1916 о Ахматовој, која је започела 1912 — истим кондиром из истога мора. Данас, после седамнаест година видим да је онда, не желећи и не слутећи, дала формулу лирске неизменљивости. Ослушнимо лик, он даје дубину. Загледајмо се у крегање: оно даје округлину. Округлину црпећег покрета, по самој својој суштини дубоког. Кондир, Море. Обоје заједно дају обим. Можда бих данас, после седамнаест година мислећи о томе рекла: истим ведром из истог бунара, ценећи тачност лика више него његову лепоту. Само суштина лика остала би иста. Дајем то као још један образац лирске неизменљивости.

Нико још преда мном није рекао о Ахматовој — или Пастернаку: — увек једно исто! досадило нам! као што се „увек исто" не може рећи о мору, које по речима истог тог Пастернака:

> Дотужа све, само теби није дато да дојадиш!
> Дани пролазе, пролазе године и хиљаде хиљада година...

Јер Ахматова и Пастернак не грабе са површине мора (срца), већ са дна (бездана) његовог. Они исто тако не могу да досаде, као што не може да досади сан, увек један, са сновима увек другим. Као што не може да досади стање сна.

Кад прилазиш ствари, треба да знаш шта се од ње може очекивати. И очекивати од ње — баш њу саму, оно што сачињава њену суштину. Кад прилазиш мору — и лиричару — онда идеш за истим, а не за новим, за понављањем, а не за продужавањем. Лирика је као и море, чак кад га и први пут раскриваш, увек га *прочитаваш*, док реку, која мимо тече, као и Пушкина што мимо иде, ако си се родио на њиховим обалама — увек читаш *даље*. Разлика долазећег — одлазећег, попречног, понављаног, успављивог, лирског морског кретања — и уздужног, само једном, неповратног — речног. Разлика пребивања и пролазности. Реку волиш зато што је стално друга, море за то што је увек исто. Ако хоћеш новине — настани се крај реке.

Лирика је као и море, само се смирује, само узнемирава, само у себи извршује. Није залуду Хераклит рекао: „Нико још није два пута загазио у исту реку — не узимајући за симбол тока — море, које је сваког дана гледао пред собом и које је познавао, већ — реку.

Кад идеш мору и лиричару, не идеш за неповратом тока, већ за повратношћу валова, не за непонављањем тренутака и пролазности, већ баш за понављањем морских и лирских непредвиђености, за непроменљивошћу тих смена и промена, за неизоставношћу свога ишчуђавања њима.

Обнављање! Ето њихове моћи над нама, моћи помоћу

које се држи целокупно богослужење, целокупна чаролија, све чини, сва изазивања, све клетве, сви савези људски и нељудски. Чак се и мртваци три пута изазивају.

Ко може рећи великом и истинитом: буди другачији!

Постој! ето наше ћутљиве молбе.

Песнику са историјом ми велимо: — Гледај даље! Песнику без историје: — Зарони дубље. Једном: — Даље! Другом: — Још!

А ако нам песници понекад постају досадни својом једноликошћу, то је због недовољне дубине, плиткоће (или усахњивања) тог лика, а не зато што је тај лик увек — један. (Усахло море није више море). Ако нам понекад песници досаде једноликошћу — узимам на себе да докажем да то *није* велики песник, нити велики лик. Ако смо таљирић схватили као море, то није његова кривица.

Сама лирика поред све своје осуђености на саму себе — ипак је неисцрпна. (Можда је најбоља формула лирике и лирске суштине: *осуђеност на неисцрпност!)* Што више црпеш, то више остаје. Зато се та врста никад и не уништава. Зато се ми тако жудно бацамо на сваког новог лиричара — можда ће овај исцрпсти њену суштину која јесте душа. И тиме ће утолити нашу? Као да нас сви они напајају горком, сланом, зеленом морском водом а ми свакоме новоме верујемо да је то — вода за пиће. И опет је — горка! (Не заборавимо да је састав мора, састав крви и — састав лирике — један исти).

А са досадним песницима — исто је што и са досадним људима: не дотужа што је увек једнако, већ истоветност ништавила, понекад врло разноликог. Како су убиствено једнаке, поред све различитости, рекламе на зидовима, како су убиствено једнаке, поред све разногласности, новине на столу, како су убиствено једнаке, поред све разноликости, Парижанке на улицама, као да све то: рекламе, новине и Парижанке — није различито, већ увек исто. На свима уличним завијуцима, у свим радњама, трамвајима, лицитационим и концертним салама, — небројено, маколико их било, — а увек *једно!* И то једно су — *сви!*

Досади се кад је уместо лица нешто горе од маске: отисак масовне производње безличности: асигнационе банкноте без икакве златне подлоге! кад уместо својих речи — макако нескладних — зазвуче макако сјајне туђе (а и које одмах губе сјај, као вуна на мртвој звери). Досади се само понављање туђих речи у устима сабеседника. Шта више, кад ђам се досади понављање, знајте да су те речи сигурно туђе, нису створене, већ поновљене. Јер човек не може себе да понови. Поновити себе у речима немогуће је, а свака промена говора — није више понављање, него претварање, т. ј. друга ствар, друга суштина. Чак кад би се човек трудио да

понови своју личну већ исказану мисао, сваки пут јој ма и нехотице мења облик, и нека је само мало промени, одмах упада у другу и говори нову. Или да је научи напамет. Кад се песник јавно „понавља", то само значи да је одвојен од свога стваралачког *ја*, да краде од себе, као од туђина.

Кад говорим о обнављању, као оси лирике, не говорим о обнављању својих или туђих снова и ликова, већ о повраћању лирског вала и једнородности лирског састава.

Вал се увек враћа — и увек ће се вратити друкчији.

Са истом водом — други вал.
Важно је да је он *вал*.
Важно је да ће се — *вратити*.
Важно је да ће се вратити увек *другачији*.

Најважније од свега је да — макако се другачији вратио, увек ће се вратити — *морски*.

Шта почива у валу? Састав и мишић. Исто је и у лирици.

Поновност није понављање. Поновност лежи у природи саме ствари, у основи саме природе. При поновности (сталности рашћења) датих облика дрвета, ниједан храст није понављање суседног, а на истом храсту ниједан лист није понављање претходног. Поновност у природи је стварање истог таквог, али не тог; сличног, не истоветног; новог, а не старог; постоји стварање, а не понављање.

Сваки наредни лист је наредна варијација на вечиту тему храста. Поновност је у природи бесконачно варирање јединства теме.

Понављања нема у природи, оно је ван природе, а чим је ван ње, оно је и ван стварања. Тако и јесте. Понавља само машина; код „песника који понављају" — машина сећања, која издвојена од стваралачких извора постаје чист механизам. Понављање је чисто механичко поновно произвођење неизоставно туђег, ма и свог личног. Тако ја, кад научим напамет своју сопствену мисао, понављам је као туђу, без учешћа стваралаштва. Стваралачко, т. ј. моје, може бити само интонација, т. ј. осећање са којим је ја изговарам и мењам јој облик и језично и мисаоно суседство у коме је износим. Али кад ја, например, пишем на белом листићу голу формулу, коју сам ја пронашао: Etre vaut mieux qu'avoir (боље је бити него имати), ја понављам ствар која исто тако не припада као и макоја алгебарска формула. Ствар се може створити само један пут.

Самопонављање, т. ј. самоподражавање је ствар чисто спољашња. Природа кад ствара свој наредни лист, не гледа на већ постојеће створене листове, не гледа јер цео облик будућег листа има у себи: ствара из себе по унутрашњем

лику и без обрасца ствара. Бог је створио човека по своме лику и подобију, *себе* није поновио.

Свако песничко самопонављање и самоподражавање и уопште подражавање пре свега је подражавање форме. Краду од себе или суседа извесну врсту стиха, извесне језичне обрте, извесне *јавне* ликове, све до теме (тако су Пастернака, например, сви краду кишу коју нико, сем њега једиког, не воли, и која никоме, сем њему једноме не иде у корист). Суштину (своју или туђу) нико не може да украде. Пошто се суштина не може подражавати. Зато су све подражавајуће песме мртве. А ако нису мртве и узрујавају нас живим немиром — онда нису подражавање, већ претварање. Подражавати, значи убити, у сваком случају разбити ствар, да би се видело како је она начињена — да би украли од ње тајну њеног живота — и све поновно васпоставити, сем живота.

II

Има песника који почињу од минимума и завршавају максимумом, а има их који од максимума завршавају минимумом (усахнуће стваралачке жице). Има их који почињу максимумом, и на том максимуму се одржавају до последњег реда. Од наших савременика такви су, већ поменути, Пастернак и Ахматова. Они нису никада давали ни више, ни мање, одржали су се на томе максимуму свога испољавања. Ако је пут једних — откривање себе, онда ови уопште немају никаквог пута. Они су од рођења ту. Њихово детиње њуњорење је — збир, а не извор.

Звук осторожный и глухой
Плода, сорвавшагося съ древа,
Среди немолчнаго нашья
Глубокой тишины лѣсной

—

Звук обазрив и потмуо
Плода што пада са дрвета,
Уз непрестану мелодију
Дубоке шумске тишине.

— Четворостих четрнаестогодишњег О. Мандељштама, где је цео његов речник и сав размер целог Мандељштама. Аутоформула. Од чега је најпре пренуло уво тога лиричара? Звук јабуке која пада, акустичка визија округлине. Шта има овде од четрнаестих година? Ништа. А шта од Мандељштама? Све. И то баш зрелост падајућег плода. Та строфа је онај исти падајући плод који он слика. И као од двостиха Ахматове — необично широки кругови асоцијације. Оно округло и топло, оно округло и хладно, оно августовско,

оно — Августово (Империско), оно хесперидино, оно Парисово, оно Едемово, оно Адамово (грлено) — све то даје Мандељштам машти читаоца у једној јединој строфи. (Евокативна моћ лиричара!) Карактеристично је за целокупну лирику, што је он дајући ту јабуку, није изрично именовао. И доиста, у извесном смислу, са те јабуке никад није сишао.

Ко ће рећи о песничком путу (узимам највеће и неоспорне лиричаре) Хајнеа, Бајрона, Шелија, Верлена, Љермонтова? Они су застрли свет својим осећањима, вапајима, уздасима и визијама, залили су га својим сузама, запалили са четири стране својим негодовањем....

На њима да се учимо? Не. Од њих и за њих да се мучимо.

Тако се на мој руски начин изврће француска пословица: Les heureux n'ont pas d'histoire.

Једини изузетак: чист лиричар са развитком, историјом и путем, јесте Александар Блок. Али, пошто сам рекла са развитком, видим да сам узела не само погрешан правац, већ и супротни суштини и судбини Блока — реч. Развитак претпоставља хармонију. Може ли бити катастрофалног развитка? И зар може бити хармоније тамо где је потпуни раскид душе? Дакле, не играјући се речима, већ строго захтевајући од њих и одговарајући за њих, велим: Блок се у току целог свог песничког пута није развијао, већ раскидао.

О Блоку се може рећи да је он од себе једног отишао ка неком другоме. Из једнога, који га је мучио, у другог себе, који га је још више мучио. Нарочита особина Блока је што се он још надао — да оде од самог себе. Тако човек на смрт рањен плахо бежи од ране, тако се болесник сели из земље у земљу, затим из собе у собу и напослетку са једног бока на други.

Ако нам се Блок показује као песник с историјом, онда је та историја — само његова — Блокова, лирског песника, саме лирике — мучења. Ако нам Блок изгледа као песник са путом онда је тај пут — само бежање по кругу, од самога себе.

Зауставити се да се одахне.

И у кућуући да себе поново нађеш!

Разлика код Блока је само у томе што је он од рођења потрчао док су други — стали.

Само једном се Блок отргао од себе — на свирепу улицу револуције. То је био скок умирућег са постеље, оног који бежи од смрти — на улицу, која га неће видети, у гомилу, која ће га згазити. У физички онемоћалу и духовно раскомадану личност Блока улетела је стихија Револуције са својим песмама и демонима и смрвила је то тело. Не забора-

вимо да је последња реч *Дванаесторице* — Христос, једна од првих речи Блока.

Таква је историја, развитак и пут тог чистог лиричара.

III

Мислим да сам већ одговорила на почетно питање о Борису Пастернаку, које ћу и овде поновити: шта може бити лирско стваралаштво таквих двеју деценија (1912—1932 г.)

Потребни су биографски подаци: Б. Пастернак је од 1914 год. одлазио из Русије само једанпут, на два месеца, значи све године рата, Револуције и изграђивања провео је у самом гротлу, под маљем догађаја.

Да ли га је тај маљ прековао? Тачније, шта је тај маљ оставио од њега?

Почнимо од почетка, од Б. Пастернака скоро дечака, још пре рата.

Когда за лиры лабиринт
Поэты взор вперяя —
Налѣво развернется Инд,
Правѣй пойдет Евфрат.

А посреди, меж сим и тѣм,
Со страшной простотой
Легендѣ вѣдомый Эдем
Взовьет свой ствольный строй.

Он вырастет надъ пришлецом
И прошумит: мой сын!
Я историческим лицом
Вошел в семью лѣсин.

Кад иза лира ливиринта
Песници упере поглед свој —
Лево ће се прострти Инд,
На десно ће поћи Еуфрат.

А посреди између овог и тог,
Са страшном простотом
Легенди познати Едем
Развиће својих стабала ред.

Он ће израсти над дошљаком
И зашуштаће: сине мој!
Ја сам на историски начин
Ушао у породицу грмова.

Гле, стоји младић на улазу живота. Шта види? Куд гледа? Каква се лична и светска историја отвара пред њим?

Тигар — Еуфрат — а посреди Едем — и он, који улази у тај Едем, у мит Едема, који за њега није мит, није историско лице за њега једине постојеће историје: раја, природе, земље, где је све увек. Први корак младића Пастернака јесте *назад* у рај, у *дубину* у рај, јер по визији Андерсена Едемов врт цео какав је био, са свим оним што је у њему било, отишао је под земљу, где и данас и на вјеки вјеков — цвета. Пастернак, као што се родио, тако је и ишчезао са површине догађаја: нестао. И као што ће доцније, после једне деценије ма како се трудио да постане ма и последња жбица у колима друге историје, људске историје — макар зрно песка под точковима њеногa ваљка, у пуном смислу речи *„историско наличје"*, неизоставно остати историско лице у земљи храстова и врба.

Круг, у коме се Б. Пастернак сузио или раширио (растворио) — огроман је. Тај круг је — природа. Његове груди су препуне природе до прскања. Изгледа да је он првим дахом удахнуо, усисао је сву — и одједном се загрцнуо — а целог доцнијег живота он је са сваким стихом (дахом) издише, али је никад неће изданути. Његове песме стално потсећају на експлозију, али експлозију — како би рекли? — биљну. Тако врба у првом пупљењу младог зеленила издалека личи на експлозију: зелене паре природе. Онај мој читалац који се некад деси у пролеће на једном од брежуљака чешког Прага окруженог врбама — сетиће ме се. У Пастернаку, као и у сваком пролећу, експлодира читав парни казан природе — и читав лирски казан.

Ево његовог одређивања поезије 1917 год.:

Это — круто налившийся свист,
Это — щелканье сдавленных льдинок,
Это — ночь, леденящая лист,
Это — двух соловьев поединок...

То је снажан цвркут птица,
То је крцкање стиснутих санти,
То је ноћ која леди лист,
То је двобој два славуја.

А следеће редове ја бих назвала: обим поезије:

Но чем эта шесня полней —
Тем полночь над нею просторней.
Тем глубже отдача корней.
Когда она бьется о корни.

Али што је песма потпунија,
У толико је ноћ над њом просторнија,

У толико је дубље подавање корена
Кад она удара у њих.

Тешко је из 500 страна Пастернака издвојити природу, много би било лакше исцедити неприроду, и ако сумњам да би се код њега на тих 500 страна могла наћи ма и једна без биљке, животиње и какве друге напомене о природи, визије, бића. Од ископаваних мамута, са којим он пореди заљубљеног песника:

Любимая! Жуть! Когда любит поэт —
Влюбляется бог неприкаянный!
И хаос опять вылезает на свет,
Как во времена ископаемых . . . .

Мила! Страшно! Кад песник воли,
Тад се заљубљује непокајани бог,
И хаос опет излази у свет
Као у доба ових што их данас ископавамо.

— од природе, коју није видео очи у очи (али која је цела у њему) — до свакидашње, подножне природе, коју у целој њеној радиности и подробности виде само мала деца, због свога малог раста, и коју кад израсту занавек престају да виде — цела Пастернакова књига је — природа.

Кад велим да је Борис Пастернак пре свега песник природе, ја не мислим о неизбежној природи у стварању сваког лиричара.

То није неизбежна лирска природна *основа*, на којој се крећу иста општа лирска осећања: туге, увреде, љубави, успомене, која се разликују једна од других само извесном заједничком интонацијом. То није заједничко место лирике на заједничком месту природе. То није заједничко, до величанства, место природе у песничком стварању Виктора Ига. То није туга уопште на основици Ламартиновог „Језера". Али то није ни прозрачна алегорија једног од највећих лиричара — Хајнеа, где ружа неизоставно означава девојку, а бор младића и то увек песника, младића песника уопште, који тужи за палмом, која се увек покаже да је људско биће, младићско или женствено, само увек људски облик туге тог људског бора. То није копирајући лист природе на сталном лицу лирике. Али то није ни једнолико-монотона егоцентрична природа романтичара, где ништа не личи на себе, све личи на јунака, а сви јунаци један на другог — сви на једно романтично лице. То није песник који се диже као романтична стена и са самог себе сурвава се као водопад у свој сопствени душевни понор. То није море, које је исто што и Љермонтов, по коме лети једро, које је исти тај Љермонтов. То није друкчије приказан Пушкинов „Анчар

— Дрво смрти", где је дрво само повод за описивање људске свирепости. То није ни природа Алексеја Толстоја која осећа свет:

Благосиљам Вас, шуме,
Долине, горе, њиве, воде —

редови који дивно износе песниково осећање света, али који никако не дају ни шуме, ни долине, ни горе, ни њиве, које су овде — већ је то само мера песниковог, душевног обима, испољавање његовог душевног замаха. То није ни посматрачка природа Тјутчева:

Не то, что мните вы, природа,
Не слепок, не бездушный лик:
В ней есть душа, в ней есть свобода,
В ней есть любовь, в ней есть язык.

— —

Није природа оно што мислите
Није земљани, ни бездушни лик:
У њој има душе, и слободе,
У њој има љубави, у њој је језик.

Каква је то душа, љубав, језик? Из ових редова Тјутчева ми то не сазнајемо, ми сазнајемо само душу, љубав и језик самог Тјутчева. А истовремено, то није *објект природе* прозаичара. То није природа дата погледом сељака, ловца, горштака, нити дата Толстојевим погледом знања (додајте томе још и генија).

То је друга врста — то није *живописчева* природа, није разливена природа Гогоља, где се одједном разлила и свим се бојама обојила цела његова језична палета. То није зачараност *речи* над нама. Али то није ни маћиска природа истог тог Гогоља, то није „дивни Дњепар при тихом времену", који нас од почетка омађијава речима, звучањем тих речи које нам изгледа као жуборење самога Дњепра, упркос мирноће његовог тока о којој нам те речи говоре и због које су и створене. То није реч чаролије над нама. (Гогољев Дњепар је као и Љермонтовљево „Већ је иза планине неме" — облик најчистије песничке маћије, то је најчистија маћиска поезија, где ниједна ствар не личи на себе, где по народној изреци „и вода није вода, нити је земља — земља", где су *маћиски* Дњепар и *маћиски* Тифлис, где речи Тифлис и Дњепар добијају сасвим нову необичну пуноћу: испуњене не собом, већ зачараношћу).

Напослетку, и ако је то из свег постојећег Пастернаку најближе, ипак то није природопоклонство Ничеово и његове раније претходнице Бетини, где је сунце — Бог, а чело од његовог додира постаје — свето.

Ту је пауза, јер маколико набрајали песника и прозаи-

чара — њихова природа никад неће бити Пастернакова природа. Јер Пастернакова природа је необична.

То није основица.

Али није ни „*он*" (аутор).

Али није ни „*она*" (објект).

Али није ни „*оно*" (божанство над њим).

Пастернакова природа јесте — она сама. Она је сама радно лице.

Све до Пастернака природе су биле даване кроз човека. А природа Пастернакова је без човека, таман толико од човека, колико да се оствари у речи. Сваки песник у дрвету познаје себе. Док се Пастернак осећа као дрво. Њега природа као да је одрвенила, начинила га дрветом, да кроз његово људско стабло шушти на свој начин. Ако је Паскал назвао човека „трском која мисли", онда Пастернак чак није ни трска која мисли, или бар не мисли људски.

Особином природе да буде сама за себе објашњава се њено постојање и неискључивост у Пастернаковом стваралаштву. Ако се не може због његовог јединог и невиђеног претпостављања природе, о коме ћу говорити у своје време, рећи да је она код њега сва без претпостављања, онда се може рећи, да је она код њега сва без искључивања.

Том особином природе објашњава се њена делатност код Пастернака. Не делује писац већ она. Сама она. Самоделатност. Истичем то на многобројним примерима.

Том одликом природе објашњава се њена вредност у стваралаштву Пастернака. Код њега природа никад није повод, она је — циљ. Самоциљ.

И напослетку том њеном особином објашњава се њено непрестајање, неодвајање од Пастернаковог стваралаштва. За Пастернака није карктеристичан његов боравак у природи, већ немогућност макаквог, ма и најмањег његовог отсуствовања из ње. Човек не може тако боравити у природи, нити природа може тако бивати у човеку, тако природа може боравити само у природи. Самоборављење.

Из чега је јасно да је сам Пастернак — створење, не само седмог (кад се свет, стварањем човека распао на „ја" и све остало) већ одређеног биљног дана стварања. И да је његово рођење, као човека, неспоразум. Да је цело његово стваралаштво само поправка те за нас срећне, а за њега кобне природне омашке. Као што се дешавају омашке у *полу* — овде, пред нашим очима је омашка у *облику*. Јер чак и кад Пастернак говори сам од себе и за себе и онда је то само као глас у хору, на равној нози са сваким другим нељудским радним лицем природе. Увек као упоредно постојање а не издвајање. Као раван а не као глава. Тако жбун може, например, шуштати о свом *личном* ситном раду.

Док поред њега храст шуми о својој храстовој радости. А сви заједно су шума: хор.

Ма о чему говорио Пастернак, о свом личном и то само о људском — о жени, зграда, догађају — то ће увек бити природа, враћање ствари у крило природе.

Он је усамљен само између људи, и то не као сваки човек, већ као не — човек.

Смешно је после свега реченог говорити о Пастернаковој љубави према природи. Љубав је пре свега — наше отстојање од ствари и, у најбољем случају уништавање тог отстојања, то јест — спајање. Узмимо из људског света материнство. Ниједна мати неће кад је сама рећи да своје дете — воли, веома воли, воли га више од свега и свију, да њега једино воли и т. д. А ако то и говори то су речи за друге. Зато што га она више неголи воли. Она је оно и оно је она. Тако је и код Пастернака са природом. Волети то је признати да си ван ње. Док је Пастернак у њој, она, *једно* са њом и не може да је „воли". Може се рећи да он не даје дрво из срца већ из сржи. Зато нам се чини да он не уме да говори. Да говори, али не као човек. Били би у праву кад би схватили да не говори о људским стварима.

Лирско *ја*, самоциљ свих лирских песника, код Пастернака је у служби његовог биљног (морског, степског, небеског, планинског) *ја*, свих безбројних *ја* природе. Сва безбројна *ја* природе и сачињавају његово лирско *ја*. Лирско *ја* је само стабљика живе трске неодвојене од земље, кроз коју струји сок, од ког постаје звук. Пастернаков звук је зелени сок свег биља. Његово лирско *ја* је само артериски суд, који храни и разноси даље зелену крв природе. Последње Пастернаково *ја* — није лично, није људско, то је крв дрвета, со таласа. Зато је он најособенији од свих лиричара.

Давай ронять слова,
Как сад — янтарь и щедру....
Разсѣянно и щедро —
Едва — едва — едва....

Дај да капљемо речи,
Као врт — њилибар и сок ...
Расипно и издашно —
Па ипак једва, једва.

IV

Весна, я с улицы, где тополь удивлен,
Где даль пугается, где дом упасть боится,
Где воздух синь, как узелок с бѣльем
У вышисавшагося из больницы.

Пролеће је, ја сам с улице, где топола зачуђено стоји.
Где даљина стрепи, где кућа од пада се боји,
Где је ваздух плавкаст, као завежљај с рубљем
Оног што излази из болнице.

Зачуђено — стрепи — боји се?... Ко?... Болесник који зими излази из болнице? Сам песник излазећи зими из болнице? Не, — топола, кућа, даљина, и у њима и кроз њих, Пастернак. Топола, која се чуди изненада пуклој даљини — куће које се плаше нагле стрмени и као да падају без својих снежних ослонаца. А онај завежљај са рубљем — код болесника што излази на ваздух? Не, сам ваздух, испран, измивен, заплављен плавилом пролећа. (И слика болничких кошуља на конопцу изнад барица узлепршаних, усковитланих.) А све заједно — слика посрћућег од немоћи и среће — *ја*.

Ево још једног обрасца самоделатности природе:

А завтьм прощалось лѣто
С полустанком. Снявши шапку
Сто слѣпящих фотографій
Ночью снял на память гром.

А затим лето се опраштало
Са постајом. А гром, пошто скиде капу,
Сто муњевитих фотографија
Сними ноћу за успомену.

Какав је први, првобитни утисак тог четворостиха?

Стално укрштање муња, што се у народу, не знам због чега, али тако дивно и убедљиво зове „врапчија ноћ". И опет, ко се то пошта? Песник са постајом? Не, већ само лето. Ко то, пошто је скинуо капу, кврцка дугметом апарата? Телеграфиста на станици? Сам песник? Не, нешто јаче и више, — гром! Последњи гром жуборавог руског лета.

„1865 год. у округу Лоаре ударио је гром у радника, који се од непогоде завукао под крушку. Кад су га у несвести пренели кући ,опазиште изванредну ствар: на његовим грудима се била утиснула грана крушке."

(Гастон Тисандје „Научне беседе", глава „Деловање муње".)

Из тога видимо да гром заиста сам снима. Да су сва „фантазија" и све „слободе" *великог* песника — само потврђивање природиног закона непознатог обичном човеку. У том случају нама је дато више да видимо, и то: самог Пастернака, ничице под дрветом, са граном утиснутом на грудима од рођења па за навек. Сви су песници — обележени. То је Пастернаково обележје.

Тако је кроз целу књигу. У њој је све нарочито. Као

код детета: река се купа, жбун се хлади . . . Приписивање људских особина природи? Али ко нам јемчи да се река стварно не купа у самој себи, да се жбун због себе сам не хлади, да пут заиста не одлази сам од себе. Па код свих народа пут „иде" или „одлази". И ко од нас није осетио, враћајући се ноћу познатом стазом или непознатом забаченом улицом, да нас дрвеће, са обеју страна, заиста прати, и ко од нас одлазећи са омиљеног места није осећао да нас дрвеће одиста прати, („гледај, мама, дрво је потрчало"") да маше, трчи, заостаје. Само је код деце и код народа, наивних егоцентрика самоделатност природе обраћена на човека, док је код Пастернака, егоцентрика *природе* — обраћена на саму себе.

Ево, без и једне личне напомене о себи, Пастернаково подне:

Текли лучи. Текли жуки с отливом.
Стекло стрекоз сновало по щекам.
Был полон лъс мерцаньем кропотливым,
Как под щипцами у часовщика.

Казалось, онъ уснул под стук цыфири,
Тогда как выше, въ шерщком янтарь,
Испытаннъйшіе часы в эвирь
Переставляют, сьърив по жарь.

Сливали се зраци. Сливали јеленци с отсјајем.
Стакло вилиних коњица трепћерило на образима.
Сва шума беше пуна сићушног светлуцања,
Као под часовничаревим штипаљкама.

Изгледа да је заспао уз звркање рачунаљке,
Док горе у опором ћилибару,
Најиспробанији часовник у етеру
Навијају, сравнивши га по сунцу . . .

Ту је јеленак са отсјајем, а и одблесак вилиног коњица на човечијем образу преливеног златом. И све то тече. Све је то: јеленак, вилин коњиц, образ — једно, са истим правом, подједнако: живо и божанствено. Речима другога песника:

Све је у мени и ја сам у свему.

Ево земаљске љубави, коју је Пастернак дао у њеном најтежем али и најомамљивијем испољавању — полуопцу:

Поцѣлуй был, как лъто. Он медлил и медлил.
Лишь потом разражалась гроза.
Пил, как птицы .... Тянул до потери сознанья ....

Пољубац је био као лего. Он је трајао, трајао
Само је после бризнула непогода.
Пио је, као птице . . . Исисавао до несвести.

До такве чистоте: дати пољубац птице, која пије из кишног удубљења начињеног непогодом, до такве чистоте, дивоте и тачности нико још није дошао.

А ево у једном реду цела визија поезије::

Тетрадь подставлена — струись!

Свеска је подметнута — сливај се!

То „сливај се" само нас односи на једино Пастернаково претпостављање у природи: на кишу. (Може се рећи да Пастернак у природи све претпоставља, а кишу — више од свега!) Кишом и Пастернаковим сузама натопљена је цела књига. Али код њега небо најмање плаче сузама. Код њега небо бризне у плач. Његово небо је велико дете. Као и сам Пастернак. Јер Пастернаков искључиви, поражавајући, једноличан култ кише јесте најобичнији култ деце. Свако дете је кишопоклоник. А ако плаче због кише, то само због тога што га не пуштају на кишу. Док Пастернак, кад оде под кишу — не би се никако ни вратио.

Ево осећања гране под кишом:

Ты в вѣтрѣ, вѣткой пробующем,
Не время ль птицам пѣть,
Намокшая воробушком,
Сиреневая вѣтвь.

Ти си на ветру који граном проба
Да л' је време птицама за песму,
Покисла као врабац,
Јоргованова грано!

А ево шта бива на киши са цветом, са самом чашицом:

Душистою вѣткою машучи,
Вашвая вшопьмах это благо,
Бѣжала из чашечки в чашечку
Грозой одуренная влага . . .

На чашечку с чашечки скатываясь
Скользнула по двум — и в обѣих
Огромною каплей агашоваю
Повисла, сверкает, робѣет.

Машући мирисном граном
Сишући у помрчини то благо,
Бежала је из чашице у чашицу
Непогодом омамљена влага.

Котрљајући се са чашице на чашицу
Клизнула је по двема — и у обема
Као огромна агатова капљица
Обиснула је, блиста, стрепи.

А ево и слике *целе* кише, пролећне кише, једне из првих дана Револуције:

Усмѣхнулся черемухъ, всхлипнул, смочил
Лак экипажей, деревьев трепет....
— — — — — — — — — —

Лужи на камнѣ. Как полное слез
Горло — глубокія розы в жгучих,
Влажных алмазах. Мокрый нахлест
Счастья на лицах, деревьях, тучах...

Осмехну се зови, шмркну, покваси
Лак екипажа, дрвећа дрхтај . . .
— — — — — — — — —

Локвице на камењу. Као сузама препуњено
Грло — дубоке руже у врелим
Влажним алемовима. Мокри траг
Среће на лицима, дрвећу, облацима . . .

Ево слике земље која се испарава од непогоде:

Гроза, какъ жрец, сожгла сирень
И дымом жертвенным застлала
Глаза и тучи....

Непогода је као жрец, спалила јоргован
И жртвеним димом застрла
Очи и облаке . . .

А ево насупрот свечаности жреца, најскромније животно биће:

Точно стиранный передник
Туча сохнет и лепечет.

Као оprана кецеља
Облак се суши и шушти.

И потпуно зачуђавајућа слика прашнога пута пред непогоду:

Накрапывало, но не гнулись
И травы в грозовом мѣшкѣ.
Лишь пыль глотала дождь в пилюлях,
Желѣзо в тихом порошкѣ.
Селенье не ждало цѣленья,
Был мак, как обморок глубок...

Попрскивало је али се нису сагибале
Траве у затишју непогоде.
Само је прашина гутала кишу у пилулама,
Гвожђе у тихоме прашку.
Село није чекало исцељења
А мак беше дубок, као несвестица . . .

А ево и краја кише:

И вдруг пахнуло выпиской
Из тысячи больниц.

И одједном замирисa изласком
Из хиљаду болница.

Чак се и лавор за умивање претвара код њега у алписки поток:

Я умолял приблизишь час,
Когда за окнами у Вас
Нагорным ледником
Бушует умывальный шаз....

Молио сам да приближите час,
Кад иза прозора код вас,
Као планински леденик
Бесни умиваоник.

Може се рећи, да су Пастернаковој књизи очи на мокром, веома мокром месту. Тако понекад у планинама, идеш — стазица, прођеш неколико корачаји — поточић, идеш по поточићу, скачеш, а не скренеш ли на време — обара те поток, који се сурвава на тебе. Подземна вода алписких стрмени.

А доказивати Пастернакове сузе, живу кишу његовог лица — тешко је. Пастернак плаче за свашта, свако нарирање осећања код њега се испољава сузама.

То нису шкрте мушке сузе, са датумом и адресом („последњи пут сам плакао тад и тад, ту и ту"), којих се стиде и које крију и које, стидећи се и крију̀ћи их, баш због њихове реткости цене тежином злата, — то нису самосвесне, избројане, злопамтилачке, у сваком случају — које памте и увек запамћене мушке сузе.

Али то нису ни женске сузе — пре свега и највише због слабости (што ни најмање не умањује њихову болећивост!) то нису вечите сузе женске немоћи, запостављености, увређености — сувишног трпљења. То нису сузе унижења и увреде.

Али то нису ни људске сузе о којима други руски песник пише:

Слезы людскія, о, слезы людскія
Льетесь вы ранней и поздней порой,
Льетесь, безвѣстныя, льешесь, незримыя,
Неистощимыя, неисчислимыя,
Льетесь как льются струи дождевыя
В осень глухую, порою ночной.

Сузе људске, о, ви сузе људске
Лијете се и рано и касно,
Лијете се незнане и несагледане,
Неисцрпне, неизбројне.
Лијете се, као млазеви кише
У дубоку јесен, у те ноћи тавне.

Пастернакове сузе су пре свега испољавање снаге, снаге његових осећања, — сувишак живота, који одилази кроз сузе и строфе, кипи као казан страсти. Може се рећи да кад је Пастернаку најбоље, кад је јачи од свега, кад је највише — *он*, тада плаче.

И сады, и пруды, и ограды
И кипящее бѣлыми воплями
Міровданье — лишь страсти разряды
Человѣческим сердцем накопленной.

И вртови, и језерца, и ограде,
И васиона узаврела очајним вапајима
Све је то испољавање страсти
У људском срцу нагомилане.

Исто и истраживање пљуска.

Ни женске, ни мушке већ — лирске. Пастернакове сузе су лирско разбацивање, од кога живи лирика.

Највише сам истицала Пастернакову кишу и зеленило. Нека мој братски српски читалац прими на поверење, да су му исто тако страсно описани и сунце, и ветар, и снег — од разбарушене мећаве новембра до априлске цветне, — све стихије, сва доба године и дана, сви догађаји и стања природе, цела њена физика и психика, сви климатски појасеви душе и планете — од вечитог леда бесмртности до живе суше страсти, — све што је у тој књизи, све је природа, — а чега нема у тој књизи, тога нема ни у природи. (А чега у природи нема?) И поред најбрижљивијег геолошког, географског испитивања не бисте могли пронаћи да нешто недостаје. Све је ту на лицу места. А то је Пастернаково лице.

Али о једној нарочитој особини тог Пастернаковог живљења у природи морам да говорим посебно. То је његово живљење у — времену. Мислим да је најважнији догађај

Пастернакове душе и живота, при коначном сумирању болова и радости, баш само време, јутарњи бистри поглед кроз прозор, а до погледа — начуљено уво: — „Но шта је, како је тамо?" И на какво било то „шта": киша, сунце, мећава, или просто тмури дан, који народ дивно назива „светим", Пастернак је већ срећан, заиста срећан. Ето коме заиста није тешко да Бог угоди! Јер у целој књизи ни једног тужења на врућину, хладноћу, блато — и то *какво* блато! И ако се он у једној од својих песама неуморно гњура у ведро за мокрим убрусом, који му се ту одмах угрева на челу, или у другом, у другима — сав се, преко плећа и ушију умотава у шал — онда је то врућина, на којој пси бесне, а мраз од кога пси (сузама) плачу, за њега је то гњурање у ведро и умотавање у шал — највеће блаженство. Тим својим боравком у Времену он потсећа само на једног: на Пруста (на кога уопште многим потсећа), који је баш свакодневном времену, догађај свакодневног времена иза прозора и у соби посветио једну од незаборавних глава свог бесмртног дела.

Пастернаково стваралаштво је пре свега и после свега лирска метеорологија и метеоролошка лирика.

Јер кад Пастернак говори, ми осећамо да он то говори не само о најважнијем догађају свога живота, већ и о нашем. Тако говори само заљубљен човек. Тако само летописац говори.

Ако понекад Пастернак, пошто се занесе у писање, то јест у сан, те иза сна запита децу: „Мили моји, које је сад тисућлеће напољу?" Да л' је лепо време, то неће никада запитати, а после 500 година, још ћемо *ми* од њега дознати. Годину 1917 Русија неће заборавити, али не само због Керенског! (који је, између осталог био удостојен једним од *најуспелијих* песникових пљускова! Ни кончића му сувог није оставио!)

А каква, по Пастернаку, настаје *историска* двадесетогодишњица? Прво, необична по својој метеорологији. Сталне кише, сталне мећаве, сталне буре, врућине, поплаве . . . Пастернакова књига је пре свега нека врста метеоролошке Револуције. Ако се сума свих тих природних догађаја распореди по данима, онда ће на сваки дан тих двеју деценија, на истој тачки земаљске кугле, доћи бар по четири буре, три мећаве, две поплаве и једна олујина. Природа се, или тачније: време, у Пастернаковој књизи — истрошила. За двадесет година у Пастернаковој књизи излило се више пљускова, неголи за двеста година, разлило се више река, неголи у покрајини Мисури, родило се више месеца, неголи за време читавог постојања Персије и расцветало се више дрвета неголи у Едему.

Та нас реч непосредно доводи Творцу и Едема и самога Пастернака:

Ты спросишь, кто велит,
Чтоб август былъ великъ,
Кому ничто не мелко,
Кто погруженъ в отдѣлку
Кленового листа
И с дней Еклезіаста
Не покидал поста
За теской аллебастра.

Ты спросишь, кто велит,
Чтоб август был велик
Чтоб губы астр и далій,
Осеннія, страдали?
Чтоб мелкій лист ракит
С сѣдых каріатид
Слетал на сѣдость плит
Осенних госпиталей?

Ты спросишь — кто велит?
Всесильный Бог деталей
Всесильный Бог любви
Ягайлов и Ядвиг.

Запитаћеш ко заповеда
Да август буде велик,
Ком ништа није ситно,
Ко је задубљен у дотеривање
Кленовога листа.
И од дана Проповедника
Није напуштао место
Крај мистрије алабастра?

Запитаћеш ко заповеда
Да август буде велик,
Да усне јесењих астра
И далија — пате?
Да ситан лист раките
Са седих каријатида
Слеће на седе плоче
Болница јесењих?

Запитаћеш — ко заповеда?
Свесилни Бог детаља,
Свесилни Бог љубави,
Јагајла и Јадвига.

Тако Пастернак одговара на питање: Бог.

V.

Да будемо поштени. Потрудимо се да одговоримо. Природа. Време. А „Поручник Шмит"? А цео „Потемкин"? А цела „Деветсто пета година?" Песме са темом и то чисто грађанском. А све муке Русије? А цело радовање новоме свету? А сва револуционарна и социјалистичка признања, најзад?

Не може се очекивати да се човек који познаје буру у шуми, не одазове на њу у свету. (А најмање да ће се од ње сакрити под јастук!) Уколико је револуција — стихија, Пастернак се одазвао на њу одмах. Само како се одазвао? У томе је — све.

Но моросило, и тоичась
Шли пыльным рынком тучи,
Как рекруты, за хутор, поутру.
Брели не час, не вьк —
Как плънные аветрійцы,
Как тихій хрип,
Какъ хрип:
Исшшь, сестрица!

Сипило је, и тапкајући
Милили су прашњавим тргом облаци,
Као регрути иза салаша, јутром,
Вукли су се дуго, дуго —
Као заробљени Аустријанци,
Ко тихи промукли глас,
Као промукли глас:
Воде, сестро!

То је његов први одјек на рат. У облацима он види регруте, а у шуштању мокрог дрвећа чује јаук непријатеља.

Нашу родину буря сожгла —
Узнаешь ли гнъздо свое, птенчик?

Нашу је домовину бура спржила,
Да л' ћеш познати своје гнездо, тићу?

То је његов први одзив на Револуцију. А ево и слике степе у Револуцији:

Она, туманная взвилась,
Революцьонною копной . . . .

Она је замагљена узлетела
Као револуционарни сноп . . .

— и даље, о самом ваздуху степе (и, наравно и о самом себи)

Он чует, он впивает дух
Солдатских бунтов и зарниц
Он замер обращаясь в слух....
Ложится. Слышит: Обернись.

Он слути, усисава дух
Војничких побуна и муња,
Он се притаја претварајући се у слух . . .
Леже. И чује: Обрни се.

То је још 1917 год. А што даље — све више.

Даље је цео „Морнар у Москви", који уноси у маловодну седмобрежну Москву читава два мора: морско и револуционарно, па још и треће разливено, јер морнар је пијан — као морнар у пристаништу, толико пијан да и кућу на углу сматра за свој брод. Морнар је по Пастернаковом великодушном изражавању, као море, које у себи спаја „са звездама — дно".

Даље је цела „Висока болест" — висока и бесмртна болест *песме* усред опште смртне болести гладног тифуса, са тужном сликом самога песника:

А сзади в заревь легенд,
Идеалист — интеллигент
Печатал и писал плакаты
Про радость своего заката.

А позади у пожару легенди,
Идеалиста — интелигент
Штампао је и писао плакате
О радости свог заласка.

(Борис Пастернак се једини од песника Револуције осмелио да се дигне у одбрану упљуване и лево и десно интелигенције). — „Висока Болест" са скоро страшном визијом краја царства.

И усшавал орел двуглавый,
По Псковской области кружа,
От стягивавшейся облавы
Невидимаго мятежа.

Ах, если бы им мог попасться
Путь, что на карту не попал!
Но быстро таяли запасы
Отмъченных на картах шпал.

Они сорша перебирали
Исщипаннаго полотна.
Вездѣ ручьи вдоль рельс играли,
Но будущность была мутна.

Сужался круг, рѣдѣли сосны,
Два солнца вепрѣшились в окнѣ
Одно всходило из за ТОСНА,
Другое заходило в ДѢТѢ.

Клону двоглави орао,
По Псковској области кружећи,
Од све тешње хајке
Невидљивог метежа.

Ах, да су могли наћи пут
Што у карту ушао није!
Али брзо нестајаху резерве,
Трагова обележених на картама.

Они су претурали врсте
Исцепаног платна.*)
Потоци су поред пруга вијугали,
Ал' будућност беше мутна.

Сужавао се круг, нестајали борови,
Два сунца сретоше се у прозору
Једно се рађало иза **Тосна,**
А друго је залазило у **Дну.****)

— и са упоредом сликом вође на трибини, на којој је —

Он вырос раньше, чѣм вошел
Он проскользнул неуслѣдимо
Сквозь строй преиятствій и подмог
Как этот в комнашу без дыма
Грозы влешающій комок.

Он је израстао пре него што је ушао,
Он се провукао без трага
Кроз строј препрека и помоћи
Као што у собу — без дима,
Улеће комад буре.

Даље је — „Деветсто Пета Година" са поднасловима: Очеви — Детињство — Сељаци и фабрички радници — Мор-

---

*) Игра речи— полотно значи и платно а уједно и пруга. Смисао да је пруга већ искварена и није им могла служити.

) **Тосно и **Дно** — историске станице. Кроз једну је допутовао Љењин а на станици Дно цар се одрекао престола.

ски устанак (Потемкин) — Студенти — Москва у децембру. (Датум писања 1926 год.) Даље — Поручник Шмит (1927 г.) — и напослетку последње признање, већ 1932 год.:

Прощальных слез не осуша,
Проплакав вечер цьлый,
Уходит с Запада душа —
Ей нечего там дьлать.

———

Не осушивши сузе растанка,
Проплакавши вече цело,
Душа одлази са Запада,
Јер тамо за њу нема дела.

— то јест потпуно и отворено одрицање од прећашњег самог себе, од своје филозофске младости у Ломоносовљевом градићу Марбургу, потпун и отворен акт грађанског насиља над самим собом. (Пастернака нико није приморавао „да одлази са Запада", јер песника нико ништа не може да натера. Овде је ствар компликованија од владине наредбе).

Мислим да сам поштено одговорила, поштеније се не може. Ниједна велика тема, ниједан велики дан савремености нису прошли мимо мог спавајућег столпника. Он је одјекнуо на све. Али — како је одјекнуо?

Из дубине своје својствене, непоновљене, непоправљиво лирске суштине, дајући својим епским и грађанским мотивима сва своја природна и „временска" блага. Дајући темама — по омиљеној узречици Пастернака, код кога су и звезде у лишћу „као код куће" — да без препрека и пуновласно у његовој лирској ризници буду као код куће. Може се рећи да је у својим епским темама Пастернак више лиричар, више природа, више Пастернак неголи Пастернак.

Али будимо пажљиви према избору самих тема. И 1905 година и Поручник Шмит — то су Пастернакове успомене из детињства, које је већ само по себи чиста лирика. Дакле није „избор", већ оно што само дође и набуја. И да није било Октобарске револуције, Пастернак би ипак написао и 1905 годину и Шмита, не као „поруџбину времена", већ као заповест савести. Сви смо ми дужни сопственом детињству, јер нико од нас (ваљда једини Гете) није испунио оно што је сам себи у детињству, сопственом детињству, обећао и једина могућност да се то исплати јесте да се искаже то детињство. И што је још важније од дуга: детињство је вечити напајајући извор, лирика је враћање натраг тим изворима, у рај — па макакав грађански пакао био тај рај. Рај — зато што је и сам био рајски. Рај, зато што је растао. И тако Пастернак као свако дете и као сваки лиричар није могао да се не одазове на своје детињство. На мит

свога детињства, који се завршио историјом. Не само заповест савести већ и неодољиви позив сећања.

Какво је његово схватање и одзив, јасно је од првог реда „Очева", прве главе 1905 године. Он говори о дореволуционарној подземној ноћи Русије из епохе Александра I.

Это было вчера, и родись мы лет на тридцать раньше,
Подойди со двора в керосиновой мгле фонарей,
Средь мерцанья реторт мы нашли бы, что те лаборантши —
Наши матери или приятельницы матерей ....

То је било јуче, и да смо се родили тридесет година раније,
Да смо се привукли споља у петролеумској магли фењера,
Усред светлуцања реторта, пронашли би да су те лаборанткиње
Наше мајке, или пријатељице наших матера.*)

Враћање у своје, у материнско, у очинско детињство. Враћање у крило. Не само не револуционарни, већ најдревнији култ — култ предака.

Ево прве главе 1905 године — Детињство, где су у једном замаху дати — прво виђење младића композитора Пастернака са великим композитором Скрјабином:

Раздается звонок. Голоса приближаются: Скрябинъ.
О, куда мнѣ бѣжать отъ шагов моего божества!

Разлеже се звонце. Гласови се приближују: Скрјабин!
О куд да побегнем од корака мог божанства!

— и експлозија бомбе, која је убила старатеља Пастернакове школе (Живопис и вајање).

Снѣг идет цѣлый день, он идет еще подъ вечер. За ночь
Прояснѣется. Утром — громовый раскатъ изъ Кремля:
— Попечитель училища на смерть — Сергѣй Александрычъ!
Я грозу полюбил в эти первые дни февраля.

Снег пада целог дана, пада још и у вече. Преко ноћи се
Разведрава. У јутру громовни удар из Кремља:
— Старатељ школе мртав — Сергеј Александрић!
Ја заволех буру у те прве дане фебруара.

— Природа! Природа! Ево како њему изгледа сељачка буна 1905 год.:

И громадами зарев
Командует море бород

И огромним отсјајима пожара
Заповеда море од брада.

*) Ту се говори о младим терористкињама Народне Воље, које су справљале бомбе.

Ево слике гробља после грађанске сахране Баумана:

Гдѣ то долг отдавали послѣдній, и он уже отдан.
Молкнет карканье в паркѣ и прах на Ваганьковѣ) нѣм.*
На погостѣ травы начинают хозяйничать звѣзды,
Дремлет небо, зарывшись в серебряный лѣс хризантем.

Негде су одавали последњу почаст и већ су је одали.
Смирује се грактање врана у парку, а прах је на Ваганькову нем.
У области трава почињу да газдују звезде,
Дрема небо загњурено у сребрну шуму хризантема.

Ево последње главе Деветсто пете године — Москва у децембру — са овом сликом празне улице.

Вымирает ходок и рѣдчает, как зубр, офицер.

Изумире пешак и проређује се официр као бизон.

— која нас одмах преноси у Беловешку шуму; и са оваквом сликом нечијег бегства:

Перед нами бѣжал и подошвы лизал переулок,
Рядом сад холодѣл, шелестя ледяным серебром.

Пред нама се вила и лизала ђонове уличица,
Поред нас се врт хладио шуштећи леденим сребром.

— са закључном сликом Москве у пламену:

Как воронье гнѣздо под деревья горящаго сада
Сносит крышу со склада кружась бѣсноватый снаряд.

Као вране гнездо под дрвеће запаљеног врта,
Носи побеснела граната кров са складишта.

А ево и „Поручника Шмита" са мраком који удара о прозорске капке, са чакљом која тражи по дну своје личне пучине, са бескућништвом пространства, са поверљивошћу дрвећа, са вихором, који откида фразе „као кленове и брестове", са лишћем и лозама што црвене до корења, са расклаћеним друмским кораком, са обалским светионицима, који се трзају у довикивању, са дрвећем што се свија у три обруча, са кипарисима који устају, прилазе и климају...

Доказивати природу у Пастернаковим грађанским песмама — исто је што и доказивати је на ненасељеном острву. Ако ћемо већ доказивати, онда боље човеково присуство на томе острву, присуство поручника Шмита у поеми његовог имена. Наравно, трагова има. Уз стрпљивост и пажњу ми ћемо, најзад, испитати централну фигуру нашега хероја. Али, унапред ћемо рећи да је тај центар чисто формалан, да је макоје дрво, поред кога је ишао Шмит (а које је Пастернак само поменуо), макоји споменик по коме се успињао —

*) Ваганьково гробље у Москви.

хиљаду пута живљи, убедљивији и централнији од њега самог, са свим његовим достоверним писмима, говорима и дневницима. Овде је насупрот пословици која гласи: од дрвета се не види шума — од шуме Пастернакове природе заиста се не види дрво: његов јунак. Пастернак се само закачио за Шмита, да поново и још једном да све помахнитале стихије, плус песму — лирику. И он их је *тако* дао да је центар остао — празан. Уклоните од Шмита све оно што држи притисак дрвећа, пљускање таласа, пространства, времена, ослабите тај притисак и фигура Пастернаковог Шмита срушиће се као фантом. Зашто? Зато што Борис Пастернак, насупрот сваком лиричару, није довео свог јунака у склад са околином, није га појачао, већ га је усред усковитланог око њега лирског вихора, из поштовања према историји: голој чињеници и животу, према „животу, какав је", оставио га онаквог какав је био. Не само што га није појачао, већ га је грандиозношћу позадине смањио. Просто — убио. Кад дрвеће Севастопољског булевара, у складу са заставама, изговара: — Кунемо се! — Шмит не може тако да говори, као што говори код Пастернака: као сваки од нас. Поручник Шмит би добио од најпростије фактичне биографије, где просто људска писма, стрпљиво, али и без надахнућа стављена у риме од стране Пастернака, не би патила толико од суседства таквих лирских и природних богатстава где се просто достојно Шмитово биће не би такмичило са достојном, али ни из далека простом и нељудском суштином самог Пастернака.

Ако је Шмит истрајао у својој историској позадини, али лирску па још и Пастернакову позадину није издржао. А и ко би од нас непреобраћених могао и да издржи?

Код Пастернака не би изгубио само некакав људски апсолут. А ниједно дрвце још никада није изгубило.

VI

Остаје нам још једно: песник за последњих пет година. Загњуримо се у његову последњу књигу „Таласи"

Гуртом сворачиваясь в трубки,
Во весь разгон моей тоски,
Ко мнѣ бегут мои поступки
Исцышаннаго — гребешки.

Их цьма, им нѣт числа и смѣты
Их смысл еще досель не поли,
Но все в них смѣною одѣто,
Как цѣной моря — цѣнье волн.

У гомили устају вијући се у колуте
Из свег залета моје туге,

Јуре к мени моји поступци:
Као таласи преживљеног.

Њих је много, нема им броја
Њихов смисао још ни сада није потпун,
Али све је у њима променом заодевено,
Као пеном мора — певање валова.

Ето пред какве нас вале ставља песник. И пада нам напамет, други, али само као *мало* дете, које никад није постало велико — Дикенсов Пол Домби, са његовим вечитим питањем — себи и свему: „О чему говоре морски вали?" У мислима стављам ове речи као епиграф у Пастернаковој књизи:

О чему шуме Пастернакови вали?

Ево слике праскозорја на Кавказу, са редовима значајним за доба и земљу:

Шли тучи. Разсвѣло не разом.
Свѣтало, но не разсвѣло.

Гомилали се облаци. Зарудило је, ал' не одједном.
Свитало је, ал' није свануло.

Ево слике кавкаске шуме, где Пастернак сам потврђује природину особину, да код њега буде сама собом.

Он сам плѣнял, как описанье,
Он что-то знал и сообщал...

Сам је очаравао као опис,
Он је нешто знао и саопштавао је.

А ево у четири реди формула Грузије:

Мы были в Грузіи. Помножим
Нужду на нѣжность, ад на рай.
Теплицу льдам, возьмем подножьем —
И мы получим этот край.

Били смо у Грузији. Помножимо
Беду са нежношћу, пакао са рајем
Вечито лето узмимо за подножје леда.
Па ћемо добити тај крај.

И уздах самога песника, шта би било да је имао среће, да се ту роди —

Я вмѣстю жизни виршеписца
Повел бы жизнь самих поэм!

Уместо живота стихотворца
Започео бих живот самих поема!

... Слика осмокилометарске пусте обале, која све прима и брише, што јој ми, мале наизменичне фигурице, носимо — Балада о деци која спавају. — Још и балада о Шопеновом концерту на обали Дњепра. — Лето. — Песникова смрт (Мајаковског). — Породична слика уз Брамсову музику ...

Ево и савета напуштеној жени:

— Са хоризонтом ступи у преписку!

— не знајући, да се таквим саветима може користити само онај коме они не требају, т.ј. — сам песник. А ево коме се песник, који даје такве великодушне и свирепе савете, сам обраћа за савет, шта да ради са женом, коју оставља:

Пока смѣняя рощи вязовыя,
Курчавится лѣсная мелочь,
Что шепчешь ты, что мнѣ подсказываешь,
Кавказ, Кавказ, о что мнѣ дѣлать!

———

Сад, замењујући шумарске бреста
Кудрави се шумска ситнеж,
Шта шапћеш ти, шта ми дошаптаваш
Кавказу, Кавказу, о, шта да чиним!

— О тежини љубави. — „Стално снег и снег", са тако неочекиваним аутобиографским полетом: „Бар киша што пре да падне!" — Пролеће, са оваквим обраћањем Богу:

И сверху окуни свой лик
Как в зеркало, в мое спасибо!

——

И одозго загњури свој лик
Као у огледало, у моје хвала!

Песма другој драгани: удаљеној, без Пастернаковог савета „преписке са хоризонтом" и која због те преписке заборавља да се дописује са песником.

Чак му и одећа вољене жене личи на делић природе:

Ты появишся у двери
В чем-то ѣлом без причуд —
В чем-то вирям из тѣх матерій,
Из которых хлопья шьют.

——

Појавићеш се на вратима
У нечем белом без украса —
У нечему од оних материја
Од којих се прамење снега шије.

Али ако му се вољена жена, заједно са својом одећом, чини као фрагменат природе, исто му се тако и оно што је најмање живо — леденици — показују у облику бесмртних (живих) душа:

Как усопших представшія души
Были всѣ ледники на лицо.

Као душе преминулих
Сви су ледници били ту.

Ако се некад пред вама, читаоче мој, поведе разговор да ли у Русији верују или не верују у Бога, позовите се на *најомиљенијег и најчитанијег* песника Русије — на Пастернака. Бог, у сваком случају божанственост, распростр је свуда у Пастернаковом делу. Може се рећи да Пастернак и не излази из Бога. А штампање његовог имена изазива само осмех. *Шило се у џаку не може сакрити.* Код њега се Бог оштрицом леденика пробија из затвореног џака насилног ћутања. Бог учествује у Пастернаковом стварању не само као личност која се помиње или на коју се позива, већ и сам, чак и без Пастернаковог знања, учествује радно, као Пастернакова природа, чији је аутор — Он. Сачувати такву чистоту поред све необузданости доба, такву доброту, а што је најглавније — узвишеност — заиста је дело Божије руке. У читавој књизи, у целом двадесетогодишњем лирском животу изливеном на 500 страна, нећете наћи ниједан ред, који унижава лиру. Та лирика је, заиста, на висини *лире*, предмета, који искључује само једно: *пискост*.

... Химна лепоте у лику лепотице — Ноћна соба, где мирише ноћна љубичица (по народски „ноћна љубичица") — Усамљеност у кући завејаној мећавом — Присуство вољене жене — Опет Шопен — Кавкавски орахов гај (1917 г. био је Уралски!) — довикивање Кавказа са Тиролом — О цени крви сваког бољег ретка, са изванредно чудесном формулом граница уметности:

... Когда строку диктуеш чувство
Оно на сцену шлет — раба.
И тут кончается искусство,
И дышат почва и судьба.

Кад песму диктира осећање,
На сцену оно шаље — роба.
Уметност се тад свршава
А дишу тле и судбина.

Може се рећи, да „уметност" у том погледу код Пастернака никад није ни започињала, тојест од почетка деловало је тле и судбина.

О женском удесу (једино, од свију питања савремености, које је захватило песниково срце, питање блиско, приређено целој лирици — и наравно — без одговора) — Смрт музичара — и последње, опет о женској судбини.

Ово неколико комадића Пастернакове плиме, које сам вам пружила, мислим да ће бити доста да читалац схвати каква је пред њим плима и какав је пред њим песник.

1912—1933 год. Ако и има промена — то су чисто језичне, чак речничке, — унети су неки обрти и предмети нове употребе и речника. Зато не треба тужити. Проширивање речника је увек на добро, и песник никад не може довољно да га прошири, под условом да га неће проширивати само напред већ и назад. Осим тога, цела руска песничка савременост толико је позајмила од Пастернака, толико га искористила, да није грех ако и он позајми од *животне* савремености — десетину речи па чак и „речца". Али није суштина у томе, већ у томе што је Пастернакова лирска суштина недирнута и непроменљива. Незатрпан никаквим „темама", не залуђен никаквим „питањима", он целом својом висином стоји пред нама на стубу своје усамљености, премда се такво стојање руске савремености назива „устајалим животом" . . .

Пускай пожизненосшь задачи
Врастающей в завпшы дней,
Зовется „жизнію сидячей" —
И о такой грущу по ней.

——

Нека се животност задатка
Која прожима заветe дана
Устајалим животом зове,
Ипак и за тим тужим.

Животни и бесмртни Пастернаков задатак познајемо. Испољити себе. Вратити Богу његов неисцрпни дар. Творцу — његов неисцрпни дар — стваралаштво.

Ако се и опажа неко померање Пастернака за минуле две деценије, то је померање у правцу човека. Природа, која се мало окренула према њему лицем жене. Уврежене жене. Али тај покрет је голим оком потпуно немогуће ухватити. Тако леденици миле, тако храст обрашњује у прстенове. Може бити кад би Пастернак проживео још хиљаду година, хиљаду прве би постао људски човек као и ми сви . . . Засад само неколико нових прстенова на сржи храста.

Књига таласа је лирски дневник песника.

Где је та књига написана? Свуда!

Кад? Свакад.

Две сталне основе стварања.

——

И — последње питање, које је било прво: шта је од њега оставио данас већ петнаестогодишњи мађ?

Льет дождь. Мнѣ снится, из ребят
Я взят в науку к исполину
И силю под шум мѣсящій глину . . .

Лије киша. Сањам да сам као дечак
Дат на учење исполину,
И спавам уз шум који меси глину . . .

И тако и лупу чекића и секира света што се руши и ствара, уз звук личних тврђења о „блиском обзорју социјализма" Пастернак спава дечијим, мајиским, лирским сном, . . . Као што се само у раном детињству спава.

Кламар, 1 јула 1933

С. Постников.

ОТАЦ РУСКИХ ПРИРОДНИХ НАУКА

М. В. ЛОМОНОСОВ (1711—1765 г. г.)

Име Ломоносова је свакоме Русу, а можда и уопште писменом Словену, познато још из раног доба, из првих година школовања. Али досад је чак и међу образованим словенским људима Ломоносов боље познат као књижевник писац, него као научник. Међутим, да је Ломоносов био Француз, Немац или Енглез, имао би име светског гласа, упоредо са Њутоном, Лапласом, Лавоазјеом и другим научницима. Један од биографа Ломоносова, академик В. Н. Стеклов, почиње своју књигу о њему речима познатог француског научника Миљеа: — „Није довољно само родити се као велики човек, треба се још родити и на време", а Ломоносов се, вели Стеклов, родио као велики човек али „не у своје време", престигавши испред свога столећа више неголи за сто година, и зато у оним манифестацијама свога генија које му дају право на стварну величину, није био оцењен према вредности, не само од својих савременика, већ и сто година доцније. Научне радове Ломоносова скоро су и заборавили, не схвативши њихову важност и значај. А име Ломоносова сад се чешће спомиње као име самониклог генија, који је изашао из неписмене сељачке средине дивљег севера и постао чувени руски песник.

Међутим, сам Ломоносов за свој лични позив сматрао је рад на природним наукама, у „хемиској професији", као што се сам изражавао у писму Шувалову. И целим својим бићем, свим својим мислима тежио је том раду. Академик Ваљден у своме говору на свечаној седници Руске Академије наука 8 нов. 1911 год. изјавио је да је Ломоносов био „створен да изврши преокрет у хемији и физици". Међутим, у животу је освојио положај својим одама и трагедијама за царско позориште, које је морао да пише по наредби царице Јелисавете Петровне.

Само један од савременика Ломоносова схватио је целокупну дубину и својственост његовог научног генија. То је био највећи геометар света, берлински професор Ајлер. Из приватних Ајлерових писама, објављених тек после смрти његове и Ломоносова, дознајемо да је Ајлер стављао Ломоносова у читавом низу питања физике и хемије на прво место према другим научницима Европе Дотле се већина

савремених научника понашала према Ломоносову равнодушно или шта више и непријатељски, називајући га потсмешљиво „руски Њутон". То се нарочито односи на руску академску средину, коју су у то доба сачињавали већином Немци, који понекад нису знали ни руски језик.

Хемија је у доба Ломоносова била у повоју. Лавоазје, савременик Ломоносова, сматра се као творац научне хемије, која је дотле била скоро „хемиска кухиња", — која није далеко отишла од алхемије средњих векова. Међутим, Лавоазјеова истраживања појавила су се скоро двадесет година после радова Ломоносова, у којима је овај са много већом одређеношћу и упорношћу утврђивао основе хемије. Али — сматрало се да су идеје Лавоазјеа створиле преокрет у хемији, епоху у историји развитка те науке, док је Ломоносов своје идеје држао сам, док је био жив, а са његовом смрћу биле су заборављене. Исто тако, треба Ломоносова признати за творца новог правца у хемији — физичко-хемиског. „Ако сравнимо гигантски програм физичко-хемиских експеримената Ломоносова", вели академик Ваљден, „са савременим стањем физичке хемије, на пример, по класичном уџбенику В. Оствалда, нас ће просто да запрепасти истоветност научног материјала који је замислио Ломоносов, и који је доцније у току 150 година створила физичка хемија. Па ипак, без обзира на све то Ломоносов није постао у историји људског развића ни Њутон, ни Лавоазје. У том погледу он дели судбину многих руских научника и проналазача, чији даровити и генијални радови нису налазили у своме завичају на одговарајућу културну средину и прилике, како би њихова открића постала не само њихово лично благо, већ да наиђу на оцену и следбенике. Ломоносов је као друштвени и књижевни радник урадио врло много за просвету у Русији, али као научник он је остао самоникли геније, тућ оној средини у којој је живео и радио. Прошло је више од сто година, док су његови сународници разумели и оценили сву величину и замах тог сељака, приморца са крајњег севера.

Слика тако беспримерне стваралачке снаге, која је поникла у сељачкој средини у најсуровијем добу „крепосног права", кад је већ одрасли сељак Ломоносов, да би могао ступити у московску школу, морао дати лажне исправе о свом тобожњем племићском или поповском пореклу, снажни и у целини обухваћен лик, који се тако оштро истиче на анекдотској позадини Академије Наука онога доба, труди се да пружи у својој занимљивој књизи совјетски писац Георгије Шторм (Рад и живот Михаила Ломоносова. Преглед у девет глава и шест сцена, Госиздат, Москва 1932 г.). Шторм вели да је изабрао за своје приказивање Ломоносова, емпирика и рационалисту, простака и пркосника, зато што су

М. В. Ломоносов
(1711—1765 г.)

његови *радови* били првина руске научне мисли, а *живот* — упорна борба са назадњаштвом средине и академском рутином: зато што је он сањао о добу кад ће се на нашим универзитетима „појавити многи Ломоносови", сањао је о томе остајући усамљен.

Штормово приповедање има нарочити карактер. Аутор у свом постскриптуму вели да је одбацио саблазан обичне форме романа и зауставио се на *„прегледу"*, тј. низу ситних епизода, које треба да у целини створе општу слику. Цело приповедање је испреплетано низом уводних новела — сцена, које се састоје из мало познатих историских анекдота, које нису везане са радњом, али играју улогу коментара за епоху. На тај начин, Ломоносов је уметнут у мозаички историски оквир, доследно изведен како у детаљима живота, тако и у погледу језика. При томе је аутор умерено искористио историски материјал историје, не претрпавајући га архаизмима.

Првом главом свога приповедања Шторм нас, као неким скицама, засебним сликама одмах уводи у епоху царице Ане Јоановне и Бирона. Нарочито је рељефна слика седнице Сената, на којој се баш решавала судбина Ломоносова.

Седницу води седа лисица Остерман, тресући шиљату њушкицу, грбећи се и кашљуцајући: „кха . . . кха — господо сенат . . . господо кабинет-министри.

Черкаски реферише да у Академији намеравају да штампају историју,*) а тиме ће средства и хартију бадава да утроше.

— То се не сме допустити, — прекида Черкаског сувопарни Головкин, како се у страним државама не би какви гласови пронели.

— Недавно сам, — вели смешећи се Корф, — писао у Фрајбург да нам пошљу Немце, потребне за рударство. Али, како сам чуо од дошљака, таквих људи нема у Фрајбургу. Мислим да ћемо морати послати Русе преко мора за ту науку. Неће ли господа сенатори рећи да је и за овај посао лудо трошити.

Остерман се упиње да понови осмех барона Корфа и вели:

— Иван-Албрехте, — историја је једно, а маркшајдери су друго. Шта је са тим вашим московским ћацима, хоће ли доћи?

— Ученици „спаских школа" биће ускоро позвани . . .

Тако је било решено одашиљање Ломоносова у иностранство, као једног од најспособнијих ученика „Спаских школа".

Какво је време било онда и у каквим се приликама ро-

*) Татишчева.

дио генијални научник емпирик и рационалиста, који је устао против спекулативних теорија у природним наукама, не обраћајући пажњу на ауторитете светских научника, показује следећа ствар, која се после одашиљања у иностранство претресала у Сенату.

Сенатори и министри слушају отсечног, као метроном, секретара.

„Јула 20 датума; вољом Божијом изгорела је половина града до тла, а из заостале половине миле буба-швабе у поље, види се да ће и на ту половину пасти гњев Божији, и та половина има да изгори, што су и стари запазили. Тога ради Државном Сенату чиним претставку: неће ли бити заповеђено житељима града да покупе своју сиротињу, а осталу половину града да запале, како се град не би запалио у невреме и све ствари изгореле."

... Пиши, оштро добацује Головкин, — половина града је изгорела, наредити грађанима да зидају ..."

— „А у будуће, војвода да не лаже, другу половину да не пали, буба-швабама и старим људима да не верује, већ да чека вољу Божју.

У иностранству Ломоносов је пробавио око четири године. Чувени немачки филозоф и математичар Христијан Волф, који је руководио учење руских младића, давао је најбоље оцене о раду Ломоносова, и ако су се младићи понашали доста немирно, не изостајући од обичних немачких студентских пијанки тога доба.

Кад се Ломоносов после многих доживљаја напослетку вратио у домовину, у Академији су га дочекали такође Немци, Шумахер, Аман, Крафт и Делин; али, насупрот својим земљацима, они му нису признали неке нарочите врлине и посадили су га за најбезначајнији посао.

— Ја сам одлично радио хемију, говорио је Ломоносов академицима на пријему, — металургију и рударску вештину, као и распознавање рудних жица, земаља, соли и вода. Осим тога могу и другима да тумачим географију и механику ...

— Охо! — да тумачите другима! — оте се сувоме надутом Крафту. Шумахер умирује Ломоносова и говори:

— За вас је већ нађен посао. Ви ћете преписивати каталоге минералне колекције. Господин Аман ће вам све објаснити.

Али млади научник, који је доцније целог живота ратовао са својим недаровитим непријатељима, од првих корака почео је већ да истиче своја права ...

— Кад сам пошао преко мора, било ми је речено да, ако се усавршим у извесним наукама, ако покажем своје пробе и потребна сведочанства добијем, онда ћу по своме

повратку бити удостојен звања ванредног професора. Сведочанства и специмене (пробе) приложио сам уз две дисертације. Молим господу академике да их прегледају.

— Ви се сувише журите . . .

И опет кроз неко време:

— Каталог минерала требали сте преписати до колекције ћилибара.

— Преписао сам већ деведесет страна, господине Амане.

— Онда употребите своје време за превод чланка за прилог уз „Ведомости".

— Чланак сам такође превео.

— Журба може постати за вас узрок многих неприлика. У Академији немају обичај да журе.

— Моје дисертације прегледају се већ четврти месец. У том обичају ја не видим ништа добро.

— Зато се о вама лепо говори на двору. Ода је написана врло вештим стиховима.

Ломоносов слеже раменима.

Он је и преводилац, и преписивач и уређивач мириљавих травних трица . . . а о постављању за „професора" ништа се и не чује . . . Најгоре је што нема плате. Живи како знаш . . .

После две године . . . за време нове царице Јелисавете Петровне опет отезање.

— Ваше благородије, нећете ме ваљда одвраћати? Ја сам намеран да Академији наука поднесем предлог . . .

— Какав?

— О стварању хемиске лабораторије.

Ћутање . . .

— Ја бих могао да радим на корист домовине . . .

Ћутање . . .

Напослетку, обишавши професорску седницу, Ломоносов је поднео молбу кабинету за своје постављење. Дали су му место асистента уместо професора. Дозволили су му да приватно даје, онима који желе, часове хемије, познавања природе, а исто тако и из песништва и стиха. Јавио се свега један студент.

Није било посла, пријатеља. Била је само тупа чамотиња, стиснути зуби, усамљеност. Академици су стајали као зид. Рус је имао и сувише особено држање. Преводио је оде . . . Пио . . . Било је јасно: сељак се размеће и прави занимљив.

А сељак се није повлачио, ратовао је са академицима. Резултат свега хапшење Ломоносова на цело пола године.

— У чему је снага ваших доказа, господине Ломоносове.

Асистент подноси дисертацију за звање професора . . . Академици га слушају . . .

— У погледу флогистона,*) — вели Ломоносов, — мислим, доста је познато да се олово кад се пече смањује по маси а повећава у тежини, а то никако не може бити да вишак потиче од материје ватре.

— Онда од чега? . . . заједљиво примећују Милер и Хејнихус.

Пржени метал није ништа друго до метал који је ступио у везу са ваздухом.

— У чему је снага ваших доказа? . . .

— Правио сам огите у добро заливеним стакленим судовима и тим опитима се доказало да је мишљење славног Роберта Бојла лажно, пошто без пропуштања ваздуха тежина сагорелог олова остаје иста . . .

— И ви хоћете да кажете . . .

— Да флогистон или огњена материја — није ништа више, него празна басна, коју је сјајно измислио хемичар Стал.

— У чему је снага ваше сумње? . . . Саветник се обраћа Хејнихусу . . .

— Он исказује гледишта супротна примљеним.

— То је нечувено . . . вели Сигезбек. Дисертација се не може примити у том облику . . . Нека изнова преради.

— И о флогистону да све избаци.

. . . Мораћемо причекати док мисли господина асистента не постану пристојније . . .

Асистент се смешка.

— Или док преко мора не објаве исте мисли пре мојих.

— Ви мислите да идете против целог научног света, то је похвално?

— Произвођења неће бити, — изјављује Шумахер. — Седница се закључује.

У двору Разумовског, у Москви, низале се свечаности једна за другом. У то доба допутовала је у Москву царица Јелисавета Петровна. У Москви је био и Ломоносов. На једној забави царица обраћа нарочиту пажњу на Ломоносова и наређује Шувалову да седне крај њега и да га пита чиме се он сада бави.

Ломоносов исприча Шувалову да је пронашао мозаичну масу и да намерава да отвори фабрику перли и ђинђува.

Мало доцније Шувалов опет прилази Ломоносову и вели:

— Царица би желела да види руску историју написану твојим стилом. Ја бих ти саветовао да сасвим оставиш науку

*) Флогистон — „огњена материја", која се тобоже издваја из физичких тела при сагоревању и условљава тај процес: заблуда која се укоренила у науци 18 века од хемичара Стала.

и да прећеш на историју и поезију. То је много пријатније. Па и ја пишем песме...

Ломоносов поцрвени...

— Што се тиче физике и хемије... да их сасвим напустим... за то немам потребу а ни могућности...

— Како знаш; уосталом, честитам. Њено величанство поклања ти за фабрику село у Копорском срезу и двеста сељака.

„Имам четири села, писао је Ломоносов Ајлеру у Берлин, хвалећи се својим успесима и иметком, царица ми је поклонила 226 сељака са 1000 десјатина земље". Сад је становао у великој кући, имао је своју личну лабораторију.

„Господин Франклин се, читао је он даље своје писмо, тако далеко упустио, да хоће да извлачи из атмосфере онај страховити огањ који често упропашћује читаве земље.

Он је дувао, љутито климао главом и мрмљао.

— У мојој теорији о узроку електричне снаге нисам господину Франклину ништа дужан. Ја сам тај узрок произвео из понирања горње атмосфере, из наступајућих великих мразева тј. из чињеница непознатих у Франклиновом завичају... Сем тога, о сличности северне светлости са кометским реповима ја сам већ много раније мислио и говорио. Моја ода о северној светлости писана је седам стотина четрдесет и седме године...

Шувалов са незадовољним изгледом намрштених седих обрва, приближује се Ломоносову.

— Шта, ти си, — вели он, мичући опуштеном усном, — заборавио на каквом се месту налазиш. Те си се усудио да вучеш пажеве за уши.

— Ваше превасходство.

— Не труди се. Претседник (Академије, Разумовски) неће ни да чује за тебе... Ми ћемо те сасвим отстранити од Академије.

Ћилибарске очи гледају упорно, не трепћући...

— Мене не можете отстранити од Академије, сем да Академију отстраните од мене...

— Познато вам је, — вели Ломоносов Шумахеру, да сам прошлог пролећа лежао дванаест недеља на самртничкој постељи а и сад сам тешко болестан.

... Али, пошто сам при здравој памети не могу да трпим рушење Академије. То се тиче господина Шлецера, који једва натуца руски језик са лексиконом, а усудио се да састави „Граматику", па још посеже и за руским старинама. Његово знање није стварно. Он не може да буде професор...

Изволте погледати . . . „Бојарин" долази од „баран"[1]) и од „дурака",[2]), „Дева"[3]) од доње саксонског Tif — „сука"[4]) . . . — Тричарије, — вели Шлецер, — он не може да ми опрости „Граматику", премда је и сам исто тако мало чуо о научној етимологији, као и морнар о логаритмима.

И све су симпатије на страни Шлецеровој, а проклетства на Ломоносова, без обзира на то што је он саставио Руску Граматику, чијом се појавом у средини 18 века, по речима Грота, Руси могу поносити.

Пред крај свога живота био је мећан.. Заједно са Шуваловом сматра се као стваралац Московског универзитета У Академији је играо велику улогу. Песме су му створиле положај на двору. Царице Јелисавета и Катарина сматрале су за своју дужност да га материјлно помажу.

Али требало је два века да се научнику Ломоносову ода дужно признање, зато што је он поранио за два века.

Он је први утврдио закон одржавања материје, прекинуо је са флогистоном и увео теразије у хемију пре Лавоазјеа, коме се приписују све три заслуге.

Атмосферски електрицитет објаснио је узајамним трењем делића паре. Откриће које је московски универзитет признао за његово после осамдесет година. Дао је претходну хипотезу атома. Кружним кретањем честица објаснио је појаву топлоте, наговестивши доцнију теорију атома Виљема Томсона.

За време проласка Венере кроз диск Сунца била су посматрања на опсерваторији. Он је седео код куће са нагарвљеним стаклетом. Његови другови нису ништа открили. Он је пронашао атмосферу. То није произвело утисак ни у Петрограду, ни у иностранству. Запазио је кристалност злата и бакра, и сличност кристала са кристалима соли. Стварање наслага камене соли објаснио је испарењем затворених базена, који су се одвојили од мора. Доказао је биљно порекло каменог угља и ћилибара. Пронашао је законе стварања кристала и један од првих у Европи почео је да мери њихове углове.

Дао је науку о растворима, нову теорију о светлости, пројекат „пута Северним океаном у Индију", предвиђајући постојање слободних од леда простора. После сто осам година по указаном путу прошао је аустриски научник Пајер.

---

[1]) ован; [2]) будала; [3]) девојка; [4]) кучка.

На крају књиге Шторм пише:

Он је распрскавао. Жеђ! Требало је напојити два века. Друкчије се није могло. Европа је посматрала без усхићења, понекад се подругивала, намигивала је.

У Немачкој је растао Гете. Ускоро ће он почети да пипа свет, да испитује светлост, треперење жица, да посматра да ли су боје јаче у топлоти или на мразу. Њега ће назвати — „огледалом васељене".

А наш Руски Гете — Михаило Васиљевић Ломоносов, отишао је из живота непризнат и усамљен.

N. Meljnikova-Papouškova
(Preveo E. Zaharov)

O STARIM I NOVIM RUSKIM IGRAČKAMA

Prve igračke

Igračka zaista pretstavlja prvo ispoljavanje ljudske ljubavi i u još većoj meri nežnosti. Ona kao da simbolizuje nesebičnu želju da se drugom — mladjem i slabijem pruži radost. Gde su i kako stvorene prve igračke, to nam nije tačno poznato, ali se može smelo pretpostaviti da onaj pećinski čovek koji je počeo da ukrašava svoj stan primitivnim crtežima, može biti i prvi u izradi igrački, da je on od drveta ili kamena napravio malog mamuta, radi zabave svoga deteta.

Prva svedočanstva o igračkama na teritoriji koju zauzima Rusija idu u jedanaesti vek. Poznati istoričar P. N. Miljukov bavio se krajem prošlog stoleća otkopavanjima u mogilama rjazanske okoline; u jednom od takvih grobova, kako sam istoričar priča, on je našao „interesantnu igračku zakopanu nad dečjim kosturom. Ova igračka je zviždaljka od gline, koja veoma mnogo potseća na današnjeg „petlića". Na vratu se nalazi otvor, na koji se duva, a na ledjima, sa obe strane, i iza repa pet rupica namenjenih graduiranju visine zvuka". Kao muzikalan čovek, P. N. Miljukov proučio je muzičke mogućnosti ove zviždaljke i uverio se da ona daje originalnu, takozvanu indisku gamu.

Naravno, ovaj dokumenat kao takav veoma je interesantan, ali o ruskim igračkama on nam govori malo, i ne može se reći kome je plemenu pripadalo ona dete što je živelo skoro pre hiljadu godina tamo gde se nalazi danas Rjazanska gubernija. Tačniji podaci, naime oni koje je prikupio drugi ruski istoričar, Zabelin u svojim knjigama „Život ruskih careva i carica" odnose se na mnogo kasniju epohu: to je, pretežnim delom, sedamnaesti vek. Iz citata koje navodimo videćemo da je „istoga dana, t.j. septembra 21 godine 1635, po ličnoj naredbi caričinoj za carevu decu kupljeno raznih stvari za zabavu i plaćeno 21 altin . . ." Gotovo sto godina kasnije, nailazi se na sličnu zabelešku: „26 oktobra 1721 godine kupljeno je u Moskvi raznih igračaka carevoj kćeri Natalij Petrovnoj i velikom

knezu Petru Aleksejeviču i knjeginjici, i ove igračke poslate su u Petrograd, a naime: tri krave, dva jelena, četiri jagnjeta, dva para labudova, dva petla, jedna plovka, uz nju tri deteta, grad sa vojnicima; za sve je plaćeno 4 rublje, 9 altina i 4 denjge." Pouzdanost ovih manuskripata potvrđuje se i onim što je nađeno prilikom otkopavanja. Tako, na primer, za vreme radova u Kremlju nađeno je, krajem prošlog veka, nekoliko igrački od gline, koje pretstavljaju životinje, ptice i čoveka. Sve je ovo bilo dosta oštećeno, a odnosilo se na šesnaesto i sedamnaesto stoleće. U drugim krajevima Rusije nađeni su slični predmeti, koji su svedočili da su proizvodnja igrački, domaća izrada za zabavljanje bili tada dosta razvijeni. Tako dolazimo do novog vremena, kada nastupa promena, i iz oblasti istorije i muzeja prelazimo na realno i lično.

Dve vrste igračaka

Ruska deca ove epohe, za razliku od većine evropske dece, učestvuju, i ako nesvesno, u velikoj borbi zapadnjaka i slovenofila, koja je podelila u dva tabora ne samo takozvano društvo, već, u suštini, i ceo narod. Ovo se dogodilo zahvaljujući tome što je svet igračke bio podeljen baš zbog onog istog Petra Prvog, koji je i ovamo uneo strane uticaje. Shvativši, kako izgleda prvi, pedagoški uticaj igračke, ali, s druge strane, uočavajući u njoj samo utilitarne ciljeve, Petar je počeo da kupuje u Holandiji, Nemačkoj i Engleskoj, a zatim i da poručuje za decu, ono što u stvari nije bilo igračka. Poručivao je miniaturne modele brodova, instrumenata, usavršenih razboja i, šta više, oružje. Danas, svesni toga da su ove stvari jednim delom korisne, mi ih ne nazivamo igračkama, već učilima. Naravno, sve ove stvari bile su pristupačne samo deci, čiji su roditelji pripadali višim staležima, dok je glavna masa i dalje upotrebljavala igračke koje su pravili roditelji ili zanatlije.

Ovo se stanje promenilo osetno tek krajem devetnaestog veka, kad se pristupilo izradi igrački po fabrikama. Tada, naporedo sa evropskom igračkom dosta dobrom, ali prekomerno realističkom i standartnom, počinje da se pojavljuje njena veoma slaba, ali jevtina ruska imitacija. Zahvaljujući svojoj neobičnosti, a, takodje izvesnom oreolu gospodstvenosti, ova nesavremena, ali u isti mah relativno pristupačna igračka pridobila je široke krugove varoškog stanovništva i čak imućnije seljaštvo. Seljačka igračka izgledala je svim ovim ljudima suviše prosta, nedostojna da udje u kuću u kojoj se čulo za Evropu.

Pre trideset — trideset pet godina, t.j. za vreme moga detinjstva, deci inteligencije, ovog staleža, koje je, tako reći, progutao jednim delom plemstvo, malogradjanski stalež i seljaštvo, ruska igračka bila je poznata samo slučajno, jer roditelji svesno, a katkad čak i tendenciozno, nisu je puštali da

prodre u dečju sobu. Možda su stoga oni koji danas imaju od 40 do 50 godina, bili iznenadjeni, već izišavši iz detinjstva, originalnošću, a često i lepotom obične narodne igračke, koja se mogla naći, početkom dvadesetog stoleća, po vašarima, u provincijskim kućama i po nekim muzejima.

Medja dva stoleća u mnogome je značila granicu ili preloma u opštem posmatranju sveta. Na jednoj strani, približno u isto vreme uzima u društvu maha onaj ruski umetnički pravac, koji je zvanično sankcionisan, bez ikakve naučne baze, od Aleksandra Trećeg i celog duha njegove vladavine, a na drugoj strani nauka o umetnosti dostigla je tako visok nivo da bi mogla otkriti i najnepristupačnije lepote. Baš tada je otkrivena sva vrednost vizantijsko ruske ikone. Baš od tada su narodnu umetnost počeli posmatrati ne kao ispoljavanje neke apsolutne, a u isti mah maglovite originalnosti, već kao samostalnu estetičku vrednost, samostalnu i pored neizvornosti stvaralačkog momenta. Ovo je bio otsudan trenutak — ne za život, koji se približavao kraju, već za ocenu ruske igračke, ovog veoma značajnog područja narodne umetnosti. Bilo je i takvih entuzijasta (kao, primer, Bertram i nekoliko mecena iz redova bogatih trgovaca), koji su sanjali tada o ponovnom uvodjenju u život stare ruske igračke u njenom starom ili približno istom obliku, ali mrtvo telo može da se galvanizira samo za kratki trenutak: tajna njegovog oživljavanja za uvek je skrivena od nas.

Šta je ruska narodna igračka

Glavni proizvodjač narodne igračke u Rusiji bio je seljak, koji je igračku izradjivao radi domaće upotrebe, ili „kustar", tj. zanatlija, koji radi u svojoj kući kada mu to domaći poslovi dopuštaju. I jedan i drugi su narodni umetnici, koji kroz igračku izražavaju svet što ih okružava. Izmene igračke pokazuju kako se taj svet menja, a u poslednje vreme i ruši. Na taj način, jedna na prvi pogled beznačajna stvar kao što je dečja igračka dobija socialnu, a katkad i političku funkciju. Dalje, potrebno je još imati u vidu da igračka, čiji je neposredni cilj uvek da raduje, pretpostavlja uvek maštu, plastično ovaploćenje bajke, katkad potpuno fantastične. U igračkama — konjima, jahačima, kućama, dvorima, kolibama, kolima — spaja se realni, jednostavni original sa bogatom maštom stvaraoca, koji životinjama daje neobične boje, vojnicima navlači nevidjeno sjajne uniforme, damama stavlja na glave šešire, čiji sjaj prevazilazi i sjaj kruna, a stanove seljaka ulepšavanjem diže na nivo dvorova. I to nije samo slučaj kod ruskih igračaka. Nikad neću zaboraviti drvenu češku igračku sa Pošumavja, koja je pretstavljala ženu sa drvenim šeširom, na kome se nalazilo ogromno pero, pravo guščije pero.

I pored svoje široke rasprostranjenosti, narodna igračka nije se izradjivala u svim krajevima Rusije. Kao i svaka grana

umetnosti, ona je imala svoje centre. U prvom redu, to je reon čuvene Trojičko Sergijevske lavre, zatim Vladimirska gubernija, gde je bio i toliko poznat po umetnosti ikona Paleh, dalje Vjatska gubernija i najzad Poltavščina. U svim ovim mestima izradjivane su razne igračke. Neka mesta, kao Troice Sergijevo, bila su čuvena po radovima na drvetu, druga — Vjatka i Poltava — po grnčarskoj proizvodnji, uz to raznolikoj.

Narod u masi teško savladjuje hronologiju; pojam konkretne prošlosti stran mu je u prilično meri. Stoga, pokazujući neku mesnu znamenitost ili otpevavši pesmu seljak će početi da uverava da ona postoji iz nezapamćene davnine, da je o njoj govorio još njegov ded i tako dalje. Medjutim, pri bližem upoznavanju i analizi utvrdiće se možda da je maksimalna starost ove pojave — nekih osamdeset do sto godina. Ali ima i suprotnih pojava — kad se u potpuno novo stvaranje, naročito verbalno, unose delići drukčijeg veoma starog stvaranja, i pri tome kontrast se apsolutno ne oseća. Što se tiče igrački, veoma starih originala, izuzev nekoliko stvari, nadjene prilikom otkopavanja, o kojima smo govorili, nema. Prvo, igračka se lako lomi, a drugo — odrasli je tretiraju kao zabavu, koja prestaje da zaslužuje pažnju čim dete poraste. Ali, u naknadu za to, zahvaljujući tradicionalnosti i konservatizmu seljaka — umetnika, mi dobijamo igračku izradjenu relativno nedavno, ali gotovo u svemu sličnu onoj što je živela pre sto, sto pedeset i više godina. Na taj način pružena nam je mogućnost da i u vremenu umiranja ovog žanra, dokučimo njegovu unutrašnju istoriju i stvorimo pretpostavku o njegovoj suštini.

Epoha poslednjeg procvata ruske igračke poklapa se u znatnoj meri sa epohom Aleksandra Prvog i sa ratom 1812 godine. Ali, kao i svaka druga umetnost, kao i mala umetnost čak, i ova njena grana obavijena je legendom. Već smo rekli da je jedan od glavnih centara za izradu bila Trojičko Sergijevska lavra. Ne znam ko — kućni zanatlija, trgovci ili hadžije, u svakom slučaju neko od njih ubacio je u legendu o Svetom Sergiju Radoneškom odlomak o tome kako je on poklanjao deci što su dolazila k njemu u pustinju igračke sopstvene izrade. Ova varijanta legende stvorila je kod hadžija tradiciju da kupuju, prilikom hadžiluka, igračke za svoju decu. Pored ove pesničke legende, postojala je i druga koja je saopštavala da je prve igračke od drveta počeo da izradjuje gluvi palančanin „Tatjga". Njegova prva velika lutka dopala se preprodavcima, koji su naručili druge stvari; tako se tobože razvio zanat. Kao što se vidi iz zapisa, koje je objavio Zabelin, u stvari proizvodnja igrački postojala je ovde mnogo ranije. Sem drvene rezane igračke, glatko izdeljane, u veselim bojama, u istom reonu počinje tokom devetnaestog stoleća izrada igrački od kartona i drugog materijala. Ali to su već polunarodni i u

maloj meri umetnički predmeti. Glavni njihov nedostatak je u tome što zanatlije nisu raspolagali dobrim kalupima i oni su iskorišćavali sve što im je dolazilo pod ruku. Relativno nedavno jednom kućnom zanatliji bili su naručeni manekeni i on, u nedostatku modela, ponudio je jednom svom pomoćniku da legne u glinu i da tako stvori formu. Pomoćnik se skinuo, legao u glinu i ostavio u njoj otisak svoga tela. Tako je dobijena forma za maneken.

„Hoće li maneken dobro da ispadne?" — upitali su zanatliju. „Dosta dobro, samo ovaj moj pomoćnik nije dovoljno razvijen, isuviše je mršav..." — odgovorio je ovaj. Smatram da ovaj slučaj dovoljno pokazuje kakvim se slučajnim putevima kretala umetnost neprosvećenih nepismenih ruskih masa. Svaki je lutao sam, kao što je to slučaj sa pravim umetnicima; svaki od njih razvijao je svoju veštinu, tražeći je u tami, bez upućivanja i pomoći. Niko nije davao sergijevskom kućnom zanatliji teme. On ih je uzimao iz života, koji ga je okružavao. Niko ga nije učio da usavršava svoj dar, koji je oduševljavao blisku i daleku decu.

Istorija igračke iz reona Vjatke veoma je slična u suštini na istoriju trojičko sergijevske igračke. Razlika je postojala samo u materijalu. U Vjatskoj oblasti igračku nisu pravili od drveta, već od gline. Vjatska igračka stvorena je u okolini grada, na čisto seljačkom naselju Vjatka-Dimkovo. Ona je duboko tradicionalna. Po suštini, to je zaustavljena prošlost, nekim čudom sačuvana od istoriskih bura. Ove igračke prave (kao i u Čehoslovačkoj, u Domanlickom kraju i u nekim slovačkim mestima) grnčari u slobodnom vremenu; čim se igračka osuši stavljaju je u plamen obične peći, a zatim u mleko pomešano sa kredom, usled čega ona postaje potpuno bela. Ali procedura ovim nije završena. Na igračku, snežne beline, temperom se stavlja ornament žarkih boja, a po njemu se lepi zlatna hartija. Samo se po sebi razume da tu logika ne igra nikakve uloge: često su konji, na primer, pokriveni crvenim prugama sa zlatnim tačkama, a ptice ili prasad su karirani. Nećemo govoriti o istorijama pojedinih centara za izradu igrački, pošto su ove istorije stereotipne.

Revolucija i tematika igračke

Svaki umetnik, izuzev čiste liričare, crpe mnogo iz spoljnog sveta za svoje stvaranje. Ruski seljak, koji je živeo u prilično monotonom miljeu, uzimao je teme za igračke ili iz svakidašnjeg života ili iz onoga što je za njega u spoljnom svetu značilo iznenadjenje. Prvom redu predmeta pripadaju domaće i neke divlje životinje, a naročito medved, kome se pridaju lepe osobine: on se tako često prikazuje kao dadilja ili muzičar; dalje poljski i kućni radovi i, najzad, razne razonode: ljuljaške, sankanje, igra uz armuniku i tako dalje. Ne treba, medju-

tim, smatrati da su ove igračke izuzetno realističke. Ne, često im se daje kolorit bajke, a ponekad i taj oblik. Na primer, u nizu vjatskih igračkí, pored obične plovke, postoji i plovka „nagizdana", pokrivena nekom vrstom ogrtača, sva u drečećim bojama.

Ali dosta često možemo da naidjemo u svetu igračkí i na prikazivanje pojava, koje nisu vezane neposredno sa životom seljaka, pojava što su zadivile maštu kućnog zanatlije svojom neočekivanošću, veselošću ili surovošću. Ovoj vrsti igračke, pre svega, pripadaju veoma elegantni kavaljeri i dame, obučeni po modi prve polovine prošlog veka. Ova moda sačuvana je, kroz igračke, i do naših dana. Veoma često muškarci su obučeni u uniforme, koje, i pored svoje fantastičnosti, potsećaju na sjajnu Napoleonovu epohu. Pošto je gospodin, posednik u stara vremena gotovo uvek bio oficir, seoski umetnik prikazivao ga je veoma često u šarenom fraku ali sa epoletama i ogromno visokim cilindrom. Današnji sovjetski istoričari igračke smatraju da je igračka ovog roda revolucionarna i vide u njoj satiru na život viših klasa. Dozvoljćemo sebi da u to posumnjamo, pošto nerealnost kostima i poza svih ovih gizdavaca i pomodarki mora da se pripiše bujnoj mašti narodnog umetnika. Ona pripada istoj kategoriji kao i crveni konji ili zeleni, sa zlatnim šarama, psi. Revolucionarnija je ili, bolje rečeno, protkanija protestom ona igračka koja prikazuje grupu u kretanju — fizičko kažnjavanje seljaka. Naravno, ovo nije bila igračka u pravom smislu ove reči, već sitna plastika, kao i „Poljaci ubijaju Ivana Susanina" ili „Rusi brane Kremlj od Francuza". Uopšte, istoričari ovog žanra ne razlikuju dovoljno stvari koje su bile namenjene deci, od stvari namenjenih odraslima. Ove poslednje, ako ne politički, a ono unutrašnje u umetničkom pogledu uvek su bile revolucionarne. Nije igračka, svakako, figura popularnog generala Skobeljeva, koja se mogla videti u seoskoj kolibi čak i blizu ikone, ali se u izradjivanju i kultu ove figure ispoljavao izvesan protest, jer Skobeljev je, po shvatanju seljaka, bio zaštitnik slabih. Iz starih vremena sačuvana je i satirično data figura kaludjera, koji nosi na ledjima golu ženu pokrivenu snopom. Ova stvarčica ima svoju dosta interesantnu istoriju, koja pokazuje u isti mah da je ovakve ideje i teme narod dobijao, u većini slučajevva, spolja. Krajem devetnaestog stoleća izradjena je u Francuskoj sa ovom temom jevtina gravira, koja je u Rusiji dobila dosta široku rasprostranjenost u krugovima tako zvanih „volterijanaca". Po ovoj graviri napravljena je, posle 30—40 godina, u maloj fabrici porcelana, koja je svoje izradjevine namenjivala prvenstveno potrošnji malogradjana, mala porcelanska statua. Počeo je proces i izrada statue bila je zabranjena. Nekoliko decenija kasnije, ista tema, veoma uprošćena, doživljuje svoju obnovu u rukama seoskog majstora, koji je, svakako video relativno retku

porcelansku stvarčicu. Zanimljivo je da policija počinje borbu i protiv ovog proizvoda kućne radinosti, ali već sa manje uspeha nego u prvom slučaju.

Političko revolucioarna igračka ili bolje rečeno, zabavni predmet za odrasle pojavljuje se naporedo sa revolucijom. Tako je, na primer, napravljena od drveta igračka pod nazivom „Apsolutizam", koja je pretstavljala cara na nekoj hidri što se nalazila na glavama tri žandarma. Ova stvar bila je napravljena grubo, po očiglednoj inspiriciji spolja. Ne tvrdim da je rusko seljaštvo bilo monarhistički raspoloženo — stvarnost svedoči obrnuto. Ali je pojam hidre apsolutizma, naravno, bio stran seljaštvu. Istom žanru pripadaju, na primer, zaspali pazikuće, koji su u Rusiji bili gotovo svi službenici tajne policije: svojim spavanjem oni oličavaju kraj ili slabljenje vlasti, komično prikazivanje žandarma kao kasice za štednju i tako dalje. Prema kazivanju obaveštenih stručnjaka, postojala je tobož igračka „Radnik u lancima". Iz simpatije prema radniku, njegova spoljašnost i kostim bili su mnogo idealizovani.

Od starog novome

Postepeno vidimo kako igračke i srodne joj stvarčice — narodne izradjevine prelaze od starog novome. Veoma je karakteristično što se stvarnost igračke gotovo ne menja i da sve ovo nije preporod, nije novo rodjenje, već samo podmladjivanje. Upravo klasične su u ovom pogledu metarmorfoze, koje je doživela igračka „Žderonja". Ona se sastojala od dosta velike drvene figure, koja je pretstavljala čoveka u sedećem stavu; u njegova otvorena usta uleću po krugu od žice guske, plovke, kokoške, šunka, kobasice i tako dalje. U stvari, to je Rableov junak Gargantua, napravljen po francuskoj narodnoj gravuri, koja je u svoje vreme došla u Rusiju i stekla tamo velike simpatije. Prvobitno Žderonja je imao tursko odelo i čalmu. Ali za vreme odbrane Sevastopolja on se pretvara u Kozaka i ne guta više guske i šunku, već miniaturne Egleze i Francuze. Za vreme balkanskih ratova njegove žrtve postaju Turci, za vreme japanskog rata — Japanci, a u Svetskom ratu — Nemci. Ova etapa bila je poslednja, koju sam videla. Veoma je mogućno da je on kasnije gutao bele oficire ili poljske vojnike. Verbalni antimilitarizam sovjetske žurnalistike ne bi mogao da tu posluži kao prepreka, pošto se lutke — crveni vojnici i mornari izradjuju danas u velikim količinama od mekog materiala u SSSR, kako za unutrašnju upotrebu, tako i za eksport — o tome ima obaveštenja u časopisima „Crvene novine" i „Crvena njiva" i u listu „Večernja Moskva".

Stari tip preporadjanja i preruševanja igračke nije stran ni sovjetskom režimu. Tako, na primer, na pokretnoj igračci, koja prikazuje grupu što pije čaj, kućne zanatlije zamenjuju figure imućnih seljaka figurama crvenih vojnika, koje više od-

govaraju oficielnom pravcu. Još jednostavnije prilagodjen je današnjici Čika-Mraz, koji u Rusiji zamenjuje znatno zapadnog Svetog Nikolu. Od ove figure napravljen je drvoseča. Šem jelke data mu je sekira a suviše patriarhalna bela brada je potkraćena. One iste sergijevske kućne zanatlije modernizovale su i klovna što se prevrće; pre svega su ga nazvali „fizkulturnikom" (licem koje se bavi fizičkom kulturom), a zatim su zbrisali sa klovnovog lica šarenilo cirkuskog maskiranja. Ali kada trgovac ili zanatlija počinje da juri po svaku cenu za zahtevima današnjice, znajući da u protivnom slučaju može da umre od gladi, njegova prilagodjavanja i neukusnosti su beskrajne. Baš na ovom principu bila je stvorena igračka pod nazivom „Čubarovci". Oni koji bar malo prate društveni život u SSSR, pamte, nema sumnje, jedan odvratan zločin — zversko silovanje devojke u Čubarovskom sokaku. Na ovaj slučaj imala je da potseti igračka, koja se sastojala iz pokretnih delova, za koje su bile pričvršćene figure devojke i krivaca u trku. Može se reći da ruskim proizvodjačima igrački ipak služi na čast što oni bar nisu pravili krvoločne igračke, kakve su nam ostale posle francuske revolucije, kada se deci, a izmedju ostalih i prestolonasledniku, bačenom u tamnicu, davane male giljotine da bi deca mogla na ptičicama da se vežbaju u sečenju glava. Samo u daljoj paraleli na ovako štetnu igračku potseća kanap za preskakanje, čije su drške pretstavljale obešene. Za verodostojnost postojanja ovakve igračke ipak ne jemčim, pošto pišem o njoj na osnovu tudjih reči.

Šta su Sovjeti dali igračci

Sovjetska revolucija nije pretendovala samo na reorganizaciju političkog i socialnog poretka, već i na potpuno preuredjenje života na bazi proleterske psihologije. Teorijski to je potpuno shvatljivo pošto ruski marksizam nije bio nauka o socialnim zakonima i socializmu, već era jedne grupe ljudi, koji su verovali, slično jednoj od junakinja Čehovljevog „Ujka Vanje" da će „posle dve-tri stotine godina život biti lepši i mi ćemo ugledati nebo u dijamantima". Postojala je razlika samo u onom roku koji je davan svetu da se popravi. Čehovljevi heroji bili su spori ljudi, jednom rečju „trula inteligencija". Puni krepke vere u buduće mlade naraštaje, oni su odmeravali period od dve-tri stotine godina. Boljševici su grozničavo lupali nogom i zahtevali da, saglasno njihovoj naredbi, već sutradan sve bude dobro i na novi način. Za sada možemo da kažemo samo ono što su jednovremeno istakli komunistički prvaci, Lenjin, a naročito Trocki: da je mnogo lakše promeniti hod politike nego hod života i njegovih ispoljavanja.

Iz primera, koje smo naveli u prethodnom izlaganju, očigledno je da i igračka u svome životu nije mogla da mimoidje

neke neizbežne i neotklonjive faze. Ono što je narodna igračka tokom poslednjih godina doživljavala u SSSR nije bilo ništa drugo do borba tradicionalne, u život snažno uvedene forme sa sadržinom, koja je ovoj formi bila strana, nametnuta spolja. Sam N. Cereteli, pisac nedavno izdanog rada o ruskoj seoskoj igračci, priznaje „da bi bilo preterano jednostavno misliti da se igračka menjala (a mi ćemo dodati: i da će se menjati) pod uticajem socialne narudžbine." Pa ipak, on nekoliko stranica dalje uverava da se za poslednje godine pokazala vidna promena tematike (valja razumeti: prave, a ne podmetnute tematike) u proizvodnji igrački. Možemo da priznamo da se ova nova tematika, ipak nametnuta spolja, ispoljava valjda isključivo u antireligioznim igračkama — u drvenim predmetima što imaju oblik sveštenika, u „bibabo" što pretstavljaju kaludjere i u takozvanim „matreškama", tj. drvenim figurama, koje se stavljaju jedna u drugu. Ranije su one bile slične seoskim ženama ili ženama velmoža, uz obilnu primenu upadljivih boja, a sada su to Bog Otac sa golubom — Svetim Duhom, Muhamed, Buda, Papa rimski, arhijerej i tako dalje. Po svome obliku, ove su igračke namenjene sasvim maloj deci, kojoj ovakva sadržina nije, svakako, pristupačna.

Činjenica da je „Gosplan" 1930 godine priznao da je neophodno potrebno u ubrzanom tempu stvoriti nove osnove za proizvodnju igrački, svedoči da ne samo sa narodnom, već i sa svakom drugom igračkom stvar u Sovjetskoj Rusiji nije stajala najbolje. Rat, a kasnije revolucija, odvojili su Rusiju od Evrope i učinili su skoro nemogućnim uvoz igrački; pored kućnih zanatlija, na rusko tržište izbacivale su igračke Varšava i Riga, koje su danas takodje van ruskih granica. Izgledalo je da ruska proizvodnja igrački dobija teren širi nego ikad; medjutim, videli smo potpuno obrnutu sliku. Rat je počeo da se obara na glavne centre kućne radinosti, iz kojih je većina radnika otišla na front. Zadruge, u prvo vreme rdjavo organizovane i slabe, ne mogu da spasu stvar. Nemaština i glad, koje je donela revolucija, završavaju započeto: jednima nije do kupovine igrački; drugima nije do njihove izrade, pošto se mora ići na džakom da se dodje do hleba i krompira, a uz to ruke, nepomične na jakoj hladnoći, ne mogu da izdrže alat. Ali i oni proizvodjači igrački, koji su preživeli ovo doba i, slično Polehovskim slikarima ikona, vratili su se svome zanatu, behu stavljeni pred nove teškoće. Rusi su uvek voleli da ističu bogatstvo svoje zemlje i uveravali da bi Evropa bez njih odavno umrla od gladi, dok se u stvari, medjutim, pokazalo obrnuto. Neka naročita životna nepraktičnost i prekomerna izdašnost imale su za posledicu da se u SSSR posle revolucije počeo osećati nedostatak u svima mogućim stvarima, a naročito u sirovinama. To je veoma osetno pogodilo i proizvodjače igrački. Nije bilo, na primer, lipovog drveta, u kome su rezane igračke, nije

bilo boja, nije bilo olova za spajanje pojedinih delova, bravica za male kutije, nekih grnčarskih potreba, alata za rezanje i tako dalje. Dalje, pošto je narodna igračka kao produkt seljačkog staleža, koji boljševici nisu voleli zbog njegovih „kulačkih" (sopstveničkih) ideala, bila osuđena na dosledno uništavanje, činjeni su pokušaji njene zamene igračkom proleterskom. Ali i na ovom frontu nije se pokazao povoljan rezultat, kao što se može suditi baš po onome što donosi sovjetska štampa. Tako, na primer, u avgustu mesecu 1933 godine u „Večernjoj Moskvi" pojavljuje se članak „Sovjetski Nirnberg" (podrazumeva se Sergjevski posad), koji sadrži ove redove:

„Umetnik dugo nije ulazio u proizvodnju igračke. Za to su donekle krive kooperativne organizacije, koje su smatrale umetnika suvišnim.

Zagorski, koji se nalazi blizu centra, bio je u boljim uslovima. Ali umetnika vodje u proizvodnji igrački u Zagorsku dugo nije bilo. Tek posle godinu dana, kad je ovamo došao muzej, a kasnije i eksperimentalni institut, igračke, majstori za njihovu izradu i radnici fabrika igrački počeli su da shvataju da nova tematika traži nove oblike.

Za stvaranje ovih novih oblika igračke neophodno je potrebno stvoriti novi tip umetnika, koji specialno radi u proizvodnji igrački. Na Zapadu to je odavno poznato. U nas do danas umetnici se u proizvodnji igrački pojavljuju kao gosti. Ipak, sada se utvrdjuje da su čak i ova gostovanja plodna. Vataginu i Edimovu, na primer, pošlo je za rukom da u korenu prerade igračku, koja pretstavlja životinju: umesto starih, smešnih životinja, kravica i konjića, parčadi drveta u bojama tih životinja, pojavile su se spretne, majstorski izradjene igračke. Grupa mladih umetnika oštroumno je izmislila malu „kolhosku" („kolhoz" znači kolektivno gazdinstvo) igračku, koja detetu pruža jasnu pretstavu o toku najvažnijih poljoprivrednih radova. Umetik Andrejev stvorio je niz interesantnih primeraka sovjetske vojne igračke.

Sve su ovo za sada samo probe. Kooperativne organizacije dosta sporo prenose na tržište novu umetničku igračku. Naročiti metodički biro, stvoren pri Vsekomprosvetu (Komesarijatu za prosvetu), prišao je igračci, ne zna se zašto, sa puritanskom strogošću. U broj „neprihvatljivih" ušle su sve distrakcione igračke (na primer, odlično izradjene po stranim mustrama figure pajaca), a za „prihvatljive" oglašen je niz slabih u umetničkom pogledu, vašarskih i očigledno ispunjenih duhom prilagodjavanja igrački."

Kad je već gradjanin Berezark, autor citiranog članka, pomenuo „kolhosku" igračku, moramo reći da je njegova pohvala neumesna. O ovoj igračci mogli smo da sudimo po fotografiji, koja je reprodukovana u jednom od sovjetskih ilustrovanih listova. Po našem mišljenju, ova igračka pripada tipu po-

znatog i pre rata „obora", a, kako izgleda, igračka se pravi po staroj stranoj mustri, pošto medju domaćim životinjama vidimo magarca, koji nije naročito popularan u Rusiji. Ovom kompletu dodate su poljoprvredne mašine, ali one na igračci ne funkcionišu, već su izrezane od drveta. Mora se, medjutim, reći jedna reč u zaštitu ovih izrezanih drvenih igrački. Ako je autor članka u „Večernjoj Moskvi" imao u vidu fabričnu proizvodnju igrački, valja istaći da ona obično nije pribegavala drvetu, već kartonu. Medjutim, domaća radinost, i pored svoje velike jevtinoće i primitivnih sredstava proizvodnje, postizavala je i duboki realizam, i umetničku obradu. Dalje, kao nešto novo i originalno sovjetsko, u listovima i časopisima reklamira se kombinovana metalna igračka „Mehano", koja je na Zapadu opšte poznata. Radi izrade ove igračke postoji, šta više, u Harkovu specialna fabrika, ali da bi „Mehano" postojala nije bila potrebna revolucija, kao što ona nije bila potrebna ni za izgradnju železnica, mostova, vodovoda i elektrifikacije, koji se, po nekom nesporazumu, smatraju osvajanjima i uspesima komunističkog proletariata.

Da se vratimo našem citatu. Čak i sovjetskim stručnjacima ne izgleda normalno što se distrakciona igračka odbacuje sistematski i što se zamenjuje isključivo ideološkom igračkom. Očigledno je da se pri izradi igračke radost koju ona ima da donese detetu više ne uzima u obzir, kao što režim uopšte ne ceni dovoljno ljudsku individualnost. Suva ideja, koja ima da preparira decu tako da se ona vremenom pretvore u jednoobrazne sovjetske gradjane, jasno dominira u uputstvima, koja se daju za izradu igrački. Stoga umesto one često besmislene, ali vesele stvari, koju su deci pružale kućne zanatlije, vidimo drvene čekrke, traktore, tankove i tako dalje, koji se kreću pomoću konopaca (a ne mehanizma, kao što je to slučaj kod mehaničke igračke), i koje, posle dan-dva dete može samo da slomi i da gurne negde dalje. Radi pravdanja sovjetskih pedagoga i uopšte inspiratora igračke može se navesti samo jedna činjenica — da i nekomunistički doratni pedagozi nisu posmatrali ništa bolje. Prihvativši veoma korisnu i plodnu ideju da učenje mora biti zanimljivo, oni su naredili da se izradi čitav niz igrački — učila, koje su drugi pedagozi počeli da primenjuju. Mnoge su stvari odlično uspele: tu spadaju učila za fiziku, mineralne i zoološke kolekcije, ali naporedo s tim bilo je stvari koje zaista moraju da zagorčavaju deci život. Lično sam osetila na svojoj koži ili, bolje rečeno, na svojim nervima delovanje zoološke i botaničke tombole na tri jezika; ova svakodnevna igra za uvek je uništila u meni želju da učestvujem u ma kakvim igrama — zabavnim ili hazardnim. Ogroman vrt, polja i razne životinje, a isto tako divne priče bake o seoskom, gotovo po Rusou, životu kraj Volge sve je ovo ipak doprinelo tome da strana nomenklatura, koja je sa pedagoškom

istrajnošću ubacivana u moju jadnu glavu, ipak nije umrtvila u mome srcu ogromnu ljubav prema prirodi, ljubav što ne ulazi u okvire klasificiranih kartona, pa čak ni u okvir knjiga.

Sudbina proizvodjača igrački

Kao što se vidi iz svega prethodnog, ruska narodna igračka pravljena je na domaći način a pravili su je ili seljaci u vremenu kad nije bilo poljskih radova, ili sitni zanatlija, kod kojih su znanja, a često i nekomplikovani umetnički dar, prelazili sa kolena na koleno. Ova je pojava uopšte svojstvena narodnoj umetnosti i mi je zapažamo i u Čehoslovačkoj dan danji. Proizvodjači su retko bili i prodavci. O pokladama u Petrogradu ili o prvoj nedelji Velikog posta i o Trojici u Moskvi, kada su održavani specifični sajmovi, pretvoreni kasnije, u naše vreme, u narodna veselja, mogle su se videti, izmedju buradi sa kiselim kupusom, izmedju ogromnih količina spravljenih na razne načine pečuraka, izmedju vašarskih šatra, iz kojih su izbacivali svoje dosetke „dedovi", izmedju ringišpila i najfantastičnijih panoptikuma, i niske sanke pune šarene, vesele robe. Tu su prodavane vjatske izradjevine od gline, drvene iz Troice-Sergijeva i Vladimirskih sela. Ove su izradjevine donosili proizvodjači, a gradjani su ih kupovali, na radost i zadovoljstvo svojoj deci. Ali, naravno, to su bili izuzeci, koji su ušli u život; inače je sve išlo preko preprodavaca. Čak i hadžije, koji su dolazili u Kijevsku i Troicko-Sergijevsku lavru, nisu kupovali igračke kod proizvodjača, već kod preprodavaca što su na ovoj sitnoj robi zaradjivali od 50% do 150%. Preprodavci su, šta više strogo čuvali od kupaca adrese proizvodjača igrački. Ova pojedinost tesno vezana sa celokupnom prirodom poluindustrijskog narodnog stvaranja: ako se želi utvrditi tačno mesto proizvodnje igrački na Šumavi, u Orgičkim Gorama ili na Češko-Moravskoj Visočini, mora se često pribegavati manevrisanju, i pored toga što cilj nije takmičenje sa pravim prodavcima.

Najpredredenije kućne zanatlije pokušale su oko 1910 godine da se udruže u zadruge, koje bi posedovale svoje magacine u velikim gradovima.

Posao je napredovao sporo, ali je kasnije ipak krenuo zahvaljujući raznim mecenama. Rat i revolucija uništili su gotovo sve, ali čim je život dobio malo mirniji tok, on je ponova stavio na dnevni red i ovo pitanje. I pored svetskog i gradjanskog rata, veliki broj ljudi nije umeo da radi ništa drugo sem pravljenja igrački. Kao što su slikari ikona iz Paleha i Istere prešli sa duhovnog slikarstva na svetovno, tako su i proizvodjači igračaka bili primorani da napuste stare pesničke oblike i da se prihvate izrade igrački — čekrka i crvenih vojnika od pliša. Sovjetska država, koja ne samo teži da osvoji svaku granu proizvodnje, već i ne dopušta uopšte privatnu inicijativu, nije se zainteresovala za kućne proizvodjače izvesnih predmeta; ona je

htela, iskoristivši njihove dispozicije i sposobnosti, da promeni postupno njihov način života i karakter rada. U početku pribeglo se staroj metodi, tj. formiranju zadruga, u koje su uvođeni umetnički i idejni vođi, što je imalo da podigne i nivo igračke i životni nivo kućnog zanatlije. O tome kakva je nova igračka već smo govorili. Što se pak tiče zarade ovih ljudi, koji već ne rade samo po svojim kućama, već i u specijalnim zgradama veoma sličnim fabrikama, evo nekoliko podataka: 1929 godine mesečna zarada kućnog zanatlije iznosila je 35 rubalja, 1930 — 58, 1931 — 80, a 1932 — 100 rubalja. Uzimajući u obzir da na slobodnim pijacama kilogram masti staje 10 rubalja, kilogram šećera — nova, skromnija cena — 15 rubulja, par cipela — 100 do 120 rubalja i tako dalje, očigledno je da su im bolje prilike nepoznate, čak i u tom slučaju ako oni dobijaju životne namirnice po specijalnim kartama, tj. dva puta jevtinije. Očigledno je da se ideal životnog blagostanja nije promenio mnogo od epohe vojnog komunizma kada je pevana ova poluzvanična pesma:

„Ah, krompir je delikatesa,
Pionirov ideal!
Ne zna šta je uživanje,
Ko nije jeo krompira."

Veće zarade onemogućava nepogodnost kvaliteta drveta za one koji izradjuju drvene igračke, rdjava boja, neumešnost kućnih zanatlija u radu po preciznim porudžbinama i u tačnom isporučivaju na vreme, a isto tako otsustvo importnog materiala kao što su bravice i tako dalje, o čemu smo, uostalom, već govorili.

Gotovo neprimetno ove transformirane zadruge pretvorile su se u prave fabrike, u kojima je šarena igračka, proizvod kućne radinosti, izgubila svoju privlačnost. U svoje vreme Lamartin je napisao:

„O bezdušne stvari, zar vi imate dušu!"

U svome životu, kao i u nastavku pesme, iz koje smo citirali jedan stih, on je dao pozitivan odgovor: da, takozvane mrtve i bezdušne stvari imaju svoju specifičnu dušu, koja pati pod jarmom kao i ljudska duša. Potrebno je dodati da je ova duša bila progonjena i umrtvljena u ruskoj narodnoj igračci, koja je u našim danima završila svoj mnogovekovni život.

Igračka od gline ili drveta nije umela i nije mogla da protestuje, ali su se medju majstorima našli takvi koji su istakli svoje argumente, istina često dosta naivne. Pre svega kada su još 1929 godine učinjeni pokušaji da proizvodjači igrački budu organizovani u fabrikama, neki od proizvodjača izjavili su, oslanjajući se na svoje čisto umetničko iskustvo, da se prava igračka ne može izraditi pomoću mašine pošto „igračka voli

ruku i pouzdano oko". Dalje, protiv ovakvih planova izjasnili su se najbolji još živi majstori, koji su, i pored tradicije, hteli da rade samostalno. Naravno, pobedila je većina, ali su ipak ostali pojedinci, koji se nalaze van opšteg kruga, radeći na svoj način. Tako, na primer, 1932 godine umrla je u okolini Vjatke starica Merzina, kako izgleda jedini majstor u pravljenju od gline onih divnih belih i šarenih životinja, dama i kavaljera, koje će uskoro kolekcionari i istoričari života tražiti kao najredje dokumente. O drugom majstoru iste vrednosti Larionu Zotkinu, koji je pravio najviše figure životinja, govori Cereteli u svojoj knjizi. Zotkin je bio, kao i svi ostali proizvodjači narodnih igrački, seljak, koji je poznavao i grnčarski zanat. Živeo je u selu Abaševu srednje volškog kraja. „Kod Zotkina, — priča autor, — kupio sam nekoliko zviždaljki i „gospodja". Jedna od Zotkinovih zviždaljki ima neobičan siže. Ona pretstavlja psa, kome je stavilo prednje šape na grudi malo psetance. Već po ovoj igračci može se suditi o neposrednosti i talentu majstora. Sledećeg leta ponova sam bio u Abaševu. Sa Zotkinom sam se našao već kao stari prijatelj. Rešen da napravi za mene igračke, koje je obećao, on je u jeku poljskih radova seo da radi sa glinom, da se posveti poslu, koji je toliko voleo. Kroz izvesno vreme Zotkin, u prazničnom odelu, praćen od žene i mladje kćeri, doneo mi je čitavu korpu igrački. Trebalo je videti sa kakvom je ljubavlju i nežnošću vadio on iz korpe svaku stvar, milujući je nežno rukom i zagledajući me, tražeći na taj način pohvalu za svoju umetnost. Zotkin je izvadio iz korpe pse od gline, potpuno istovetne po formi, ali u raznim bojama, i dugo je držao u rukama jednog psa — kestenjaste boje, sa tamnozelenom glavom, pokrivenog srebrnim bobicama. „Ovo je osobito pseto", sa nekom naročitom nežnošću u glasu reče on; kao da je hteo sugerirati mi da ovo pseto nije obično pseto — igračka, već „osobito". Ubedljiv ton grnčara i zaista divna igračka naterali su me da poverujem da je ovo stvarno neko neobično „osobito pseto". I igračke Zotkinove izrade najbolje pretstavljaju životinje. Od domaćih životinja njegove izrade imam jagnje, jarca, kravu, plovku, ćurana i petla."

I ovaj majstor, sposoban da odbaci rad koji ga, sa porodicom, hrani cele godine, radi fantastičnih zelenih pasa i crvenih sa zlatnim šarama jaganjcima, takodje je umro nedavno, ne ušavši ni u jedan kolektiv. Najzad, poslednji u ovoj originalnoj plejadi, o kome bi bilo preporučljivo kazati nekoliko reči, jeste Pičugin iz Trojičko-Sergijevskog posada. Ne bi se moglo reći da je on najtalentovaniji, ali je u svome kraju Pičugin najbolji majstor. Najaktivniji je u protestima. On je još u životu, iako je veoma star. I pored svemogućih navaljivanja i uticaja, Pičugin nije otišao u fabriku, gde je zauzet takodje u proizvodnji igrački, njegov sin. Živi u trošnoj maloj kolibici, ponavlja-

jući u raznim varijacijama svoj omiljeni predmet: klovna-muzičara. Ovo je mala i vesela figura, snabdevena nekomplikovanim mehanizmom, čiju tajnu Pičugin ipak ne misli da saopšti. Figura drži pod miškom idealno napravljenu malu violinu, a posle spuštanja federa počinje da se savija i da lupa u doboš. Pre revolucije Pičugin je izlagao svoje izradjevine ne samo u Rusiji, već i u inostranstvu i stoga poseduje mnogobrojne nagrade i diplome istaknute na zidovima njegove kolibice. Ovo su poslednji Mohikanci, koji još na stari način izradjuju jednostavnu, ali simpatičnu rusku igračku.

Eksport

Sem krzna polarnih životinja, lana, drveta, kože i još nekih artikala, SSSR pokušava da izvozi i egzotiku. U prvom redu egzotici pripadaju carske dragocenosti, nameštaj, srebro — stvari, koje sa oduševljenjem kupuju bogataši svih država, bogataši što poznaju dvorski život samo po filmovima; dalje su predmeti prodaje antikviteti — ikone, slike, starinsko posudje, crkvene odežde, istočno aziske izradjevine i, najzad, prodaji se izlažu predmeti narodne umetnosti prilagodjeni traženjima i potrebama prosečnog Evropejca. Najbolji umetnici iz Paleha izradjuju pudrijere i tabakere, tkači vešti u radu sa skupocenim materijama prave ženske torbice za veče i cipele, vezilje kvare oči nad čaršavima i ubrusima. Smatram da će ne samo za kupce, već i za privrednike uopšte biti interesantno da dobiju podatke o tome koliko se cene takvi sovjetski vezovi u Evropi. Potpuno je shvatljivo da u stalnoj trci za valutom sovjetski ekonomski faktori do minimuma obaraju cene robi koja se namenjuje izvozu, ali i pri dempingu ima da bude isplaćen bar rad, kad se već ne može dobiti cena koštanja. Tako, na primer, platneni čaršav za sto, izvezen rukom, dužine tri metra, sa dvanaest salveta, može da se kupi u nekim evropskim državama za blizu 140 čehoslovačkih kruna. Ovakav čaršav, izradjen u Slovačkoj ili u brdima, prodaje se, ne u radnji, već kod torbara — preprodavca za 800 čehoslovačkih kruna najmanje. A poznato je da se u Čehoslovačkoj ovakav posao ceni veoma nisko u poredjenju sa Egleskom ili Francuskoj, pošto ga žene obavljaju u okviru kućne radinosti. Ovakva vezilja oko četrdesete godine, ako i ne izgubi vid potpuno, izgubi ga u znatnoj meri.

Protiv preprodavaca koji eksploatišu rad vezilja, vodi se borba. Bilo bi interesantno utvrditi koliko prima u SSSR za ovakav rad vezilja i kako ona izlazi na kraj pri tamošnjoj skupoći najpotrebnijih životnih namirnica.

Sudeći po onome što se piše u časopisima i listovima, u poslednje vreme i igračke, uporedo sa sitnim priozvodima od poludragog kamenja i slonove kosti, postaju izvozni artikl. Moram priznati da, i pored svog velikog interesovanja za ovo pitanje, nisam uspela da vidim ni u jednoj od evropskih drža-

va koje sam posećivala ni jednu sovjetsku eksportiranu igračku. Uostalom, veoma je moguće da sam rdjavo ili neumešno tražila.

Prema podacima koje sam uspela da prikupim, blizu 50% svih igrački sovjetske proizvodnje izvozi se u inostranstvo; šta ova cifra realno znači, teško je reći, pošto je nemogućno dobiti prave, neprocentualne podatke o celoj proizvodnji igrački. Sem toga, radi malo većeg preciziranja slike, valjalo bi uzeti u obzir i to da se pod kategoriju igrački pri izvozu stavljaju kako fabrični proizvodi, tako i narodne igračke onih majstora što su još u životu, a i svemoguće kutijice, pudrijere, tabakere i tako dalje, koje izradjuju manje više umetnički domaći zanatlije i umetnici. Sovjetska industrija lutaka pokušava donekle, šta više, da prilagodi svoje proizvode ukusu evropskog potrošača, ali kakvi pojmovi o inostranim naravima i životu vladaju tamo, može se suditi na osnovu ova dva odlomka koji takodje imaju veze sa pitanjem igrački. Prvi odlomak uzimam iz „Večernje Moskve": „Strana igračka poslednjih godina veoma je karakteristična za epohu zaparloženosti kapitalizma. Poratna strana igračka po pravilu je igračka fantastična, često sa mističnom nijansom. U upotrebu ulaze igračke za odrasle, koje ukrašavaju budoare, spavaće sobe i automobile, igrajući faktički ulogu amuleta. Pojavljuju se futurističke i bespredmetne igračke". Zaista, čovek se uči dok je živ pa opet ostaje nenaučen.

Nisam baš mogla da se zakunem da u našim radnjama nema sovjetskih eksportiranih igrački, ali da u nas nema mistične igračke, u to mogu da se zakunem i da čak stavim ruku u vatru, sem ako se mistikom ne smatra, na primer, oduševljenje za jojo širom cele Evrope i slične gluposti. Drugi odlomak uzimamo iz knjige Ceretelia, kojoj smo već pribegavali nekoliko puta. „Pojavivši se u oči imperialističkog rata (ističem još jednom da je ova knjiga izišla krajem 1933 godine), moda igrački za odrasle zauzela je danas na Zapadu stabilan položaj. To su obično raskošne mekane lutke od svile, štofa, lamea i tako dalje. One se mogu videti u salonima, izmedju jastuka na divanima, u luksuznim automobilima, na stolovima noćnih restorana i tako dalje. Ove lutke pretstavljaju napuderisane markize, pjeroe, harlekine, svemoguće bajadere, ptice, majmune i tako dalje. Bolje nego evropski život, ovi odlomci prikazuju nam, naravno, sovjetsku pretstavu o luksuzu. Uglavnom, kolika je to beda, koliki haos planova! Luksuz konfekcionih i universalnih radnja, u kojima se mogu naći gomile lutki od raznih materija, smatra se u SSSR za pravo zlato, a nekomplikovano i dosta neukusno blagostanje i konfor malog gradjanina i radnika — za luksuz zaparloženog kapitalizma. Prosečni nivo intelekta mase sovjetskih gradjana takav je da se oni zaustavljaju kao očarani pred bezvrednim sitnicama, koje su ranije na-

zivane „pariski artikli", a sada pretstavljaju predmet prodaje u svim jevtinim magazinima cele Evrope. Dovoljno je pogledati šta kupuju oni koji dolaze iz Sovjetske Rusije, da bi se steklo uverenje o njihovom baš neminovno buržoaskom i, šta više, malogradjanskom ukusu.

Prema ovakvim pojmovima izradjuje se u Sovjetskoj Rusiji deo igrački, namenjen izvozu u inostranstvo. Kakvi su to predmeti i kako oni izgledaju možemo da saznamo iz završnih stranica knjige „Ruska seljačka igračka". „Posmatrajući eksportne lutke zadruge „Umetnik", i nehotice čovek se seća njihovih preteča — zapadnih igrački za odrasle, toliko su svi ovi Eskimi, Uzbeci, Čerkezi podvučeno egzotični i daleki od dečjeg razumevanja. U Državnom muzeju igrački nalaze se mustre takvih lutki za eksport, koje prikazuju radnika sa čekićem, seljanku sa vilama, crvenog vojnika i mornara sa puškama u rukama. Najbolje su ispali radnik i seljak. Crveni mornar pretstavljen je kao degenerik životinjskog izgleda sa klempavim ušima, a crveni vojnik kao sentimentalni mladić — lepotan, mal'te ne sa veštačkim mladežom na obrazu. Ovakve „crvene vojnike" možete da vidite, svakako, na sceni, u baletima. Slične igračke mogu da imaju velikog uspeha u zapadnim salonima, ali nije obavezno u igračci za eksport sprovodjenje ovakvog povladjivanja ukusima goreg dela naših zapadnih kupaca". Da evropski ukus nije tu ni najmanje kriv, očigledno je, smatram, svakome. Mnogo je interesantnija činjenica da naivna propaganda pomoću igračke i neumešno prilagodjavanje kupcu padaju u oči iskusnijim i prefinjenijim sovjetkim stručnjacima i kritičarima, koji preporučuju napuštanje ovakvih metoda.

B. Jevrejinov
(Prevela Bran. Ž. Kovačević)

SASTANAK U MNIHOVOM GRADIŠČU

Tačno pre sto godina, septembra 1833 god. u malom gradiću severne Češke, Mnihovom Gradišču (nemački — Münchengrätz), desio se čuveni sastanak izmedju ruskog cara Nikole I i austriskog cara Franje I.

U Evropi tek što se behu odigrali krupni dogadjaji, koji su ustalasali davno mnenje i izmešali karte evropske politike. Julska revolucija u Francuskoj, nacionalni nemiri u Nemačkoj i Italiji, otcepljenje Belgije od Holandije, naposletku, krvavi ustanak u Poljskoj, — prirodno da je sve to uznemiravalo i uzrujavalo vodeće krugove dveju imperija, Ruske i Austriske. Dolazila je opasnost, opšta za obe monarhije, — pojavila se ogromna avet revolucije.

Strah od zajedničke grozne opasnosti diktirao je potrebu potpunog uzajamnog urazumljavanja i poverenja. Medjutim, krajem 20-ih godina XIX veka ne samo što nije postojalo poverenje izmedju petrogradskog i bečkog dvora, već se ispoljilo čak i neko neprijateljstvo i uzajamno odbijanje, zbog različitih pogleda na Istočno pitanje.

Evropski sistem, stvoren epohom kongresa bio je nestabilan. Sistem je imao jednu slabu tačku, jedno osetljivo mesto — istočno pitanje. Tu su se politički i ekonomski interesi velikih država čudnovato splitali, stvarajući nova zbližavanja i nova odbijanja. Grčki ustanak je jasno pokazao korenitu razliku izmedju Austrije i Rusije u pogledu stvari Bližega Istoka. Meternihova politika bila je prema Rusiji sve neprijateljskija, te nije čudo što se Nikola I trudio da u istočnom pitanju nadje podršku u „morskim" državama, Engleskoj i Francuskoj.

Na poglede mladog ruskog cara u pitanjima spoljne politike izgleda da je veliki uticaj imalo izveśće Pozzo-di-Borga[1]), ruskog poslanika u Parizu, koji je odlučno kritikovao celokupnu politiku Svetoga Saveza, iz koje je po njegovom mišljenju svu korist izvlačila samo Austrija.

Februara 1826 god. u Petrograd je stigao junak sa Vater-

[1]) Pozzo-di-Borgo, Karl Osipović, docnije grof, rodio se u Ajačiu na Korzici 1768 g., umro u Parizu 1842 g., od 1814 do 1832 — ruski poslanik u Francuskoj.

loa, vojvoda Velington radi neposrednih pregovora sa ruskom vladom po istočnom pitanju. Ti su pregovori doveli do potpisivanja petrogradskog protokola 23 marta 1826 god., kojim je potvrdjen englesko-ruski pristanak da zajednički rade na pomirenju Porte sa pobunjenim Grcima.

Meternih je bio van sebe od gnjeva kad je doznao o englesko-ruskom ugovoru, smatrajući to kao početak propadanja Svetog Saveza, onog kontinentalnog sistema na kome je „počivao mir i blagostanje Evrope". Kaning[2]) je bio najljući neprijatelj, zato ga je na svaki način trebalo diskreditirati u očima ruske vlade. „Ce n'est pas un incendiaire, veli o njemu Meternih, mais dés qu'un incendie éclate, on est sûr de le trouver entre le feu et les pompes".[3])

Ali dalji dogadjaji samo su pojačali nemir Meternihov i još jače podvukli izolovanost Austrije: ruska eskadra admirala Senjavina bila je svečano dočekana u Portsmutu a u julu 1827 god. izmedju Rusije, Engleske i Francuske bio je zaključen t.zv. „londonski ugovor" po istočnom pitanju, a 8-og oktobra (stari kalendar) iste godine tursko-egipatska flota bila je uništena pod Navarinom ujedinjenim morskim silama Engleske, Francuske i Rusije. Meternih se nije predavao. Produžio je da intrigira u Carigradu protiv Rusije, starajući se na sve načine da podupre agresivnost Turaka prema Rusiji. Ali on je isto tako energično radio i u Petrogradu, imajući u okolini carevoj pouzdane prijatelje i saveznike. Treba imati u vidu, da je Nikola I u svojoj grkofilskoj politici prvih godina vlade morao da savladjuje opoziciju mnogih bliskih mu lica, sa čijim mišljenjem je morao da računa. Tako, naprimer, carević Konstantin Pavlović ni iz daleka nije odobravao onaj pravac koji je ruska spoljna politika uzela u početku vlade Nikole I.

Rusko-turski rat 1828-29 god. koji je završen jedrenskim mirom, bio je pokušaj da se samostalno, ne vodeći računa o Austriji reši istočno pitanje onako kako je za Rusiju najpoželjnije. Docnije, govoreći o političkim značaju susreta dvaju careva u Mihovom Gradištu, dodirnuću i pitanje, šta je ruska vlada težila da postigne tih godina na Bližem Istoku. Namere Rusije nisu bile poznate Meternihu, samo ma kakve da su bile, uspesi ruskog oružja nisu mogli biti prijatni Austriji. Rusko-turski rat 1828-29 god. izgledalo je da će morati pojačati netrpeljivost i nesuglasice izmedju Beča i Petrograda.

Bojeći se da će nesuglasice odvesti obe države suviše daleko a osećajući i izolovanost svoga položaja, prestareli car Franja[4]) I još 1828 god. iznese misao o potrebi ličnog sastan-

[2]) Kaning (1770—1827) engl. državnik, protivnik Svetog Saveza. Pomagao je Grke u pobuni protiv Turaka.

[3]) N. Šilder, Nikola I i Vost. vopros — R. st. 1900 oktobar.

[4]) Austriski car Franja I (1768—1835), sin cara Leopolda II.

ka ruskog i austriskog monarha. Ali Nikola I odbio je taj predlog, smatrajući takav sastanak za prevremen i bespredmetan: on se opravdano plašio da veže svoju spoljnu politiku sa Meternihovim računima.

Ali uskoro posle zaključenja jedrenskog mira, u Evropi se, kao što sam već rekao, odigraše važni događaji iz kojih je Austrija požurila da izvuče za sebe maksimalne koristi: u Francuskoj je buknula revolucija i prijatelj Nikole I, kralj Karlo X morao je da ustupi presto Ludviku-Filipu; raspala se i Niderlandska monarhija, gde je bila kraljica rodjena sestra Nikole I, Ana Pavlovna; počelo je komešanje u nemačkim državicama, naposletku se digla i Poljska. Revolucija je bila gotova da preplavi svu Evropu. Tako je bar Meternihu izgledalo.

Caru Nikoli I bili su, naravno, organski odvratni svi narodni pokreti. Njega nije nateralo ni saučešće prema jednovercima, niti idealna težnja da im stvori slobodu da se zauzme za pobunjene Grke, već politički račun, nasušna potreba realne politike. Zato je prirodno što se car Nikola I rešio da aktivno istupi u odbranu legitimnog reda, da zaustavi revolucionarni talas koji je bio gotov da poplavi Evropu.

Ako je ranije na spoljnju politiku Nikole I imao izvesnog uticaja protivnik Svetog Saveza i Meterniha, pronicljivi korzikanac Pozzo-di-Borgo, sada su novim raspoloženjima ruskog cara najbolje odgovarale misli koje je iskazao drugi ruski istaknuti diplomata, baron Brunov.[5])

„Stvarna korist Rusije zahteva, pisao je bar. Brunov,[6]) da držimo revolucionarni duh daleko od sebe pomoću zemalja, koje nas dele od ognjišta revolucije. Održavati izmedju nas i Francuske moralnu pregradu koja se sastoji iz nama prijateljski raspoloženih država i monarhija, koje su čvrsto zasnovane na načelima koja su slična našima, — takav je pravi i stalni interes Rusije".

Te „prijateljski raspoložene države" čvrsto zasnovane „na sličnim načelima bile su Austrija i Pruska. Nova politika cara Nikole I odbrane principa legitimizma morala se nasloniti baš na njih.

U tako novim prilikama sastanak oba cara ne samo što nije nailazio ni na kakve prepreke, već je, naprotiv, bio veoma poželjan. Zato kad je 1831 god. austriski car u razgovoru sa ruskim poslanikom Tatiščevom[7]) ponovo izjavio svoju želju da se lično sastane sa Nikolom I, ta je misao u Petrogradu bila

[5]) Baron Brunov, Filip Ivanović, docnije grof, (1797—1875) igrao je vidnu ulogu u medjunarodnoj politici Rusije za vreme Nikole I, naročito kao ruski pretstavnik u Engleskoj od 1840 g.

[6]) Zbornik M. R. I. Društva. III. 31, 1880.

[7]) Dimitrije Tatiščev (1767—1848), ruski poslanik u Beču od 1827 do 1842, veliki obožavalač Meterniha.

blagonaklono primljena. U svakom slučaju teren za taj sastanak već je bio raščišćen ličnim sastankom vodja spoljne politike ruske i austriske, Neseljroda i Meterniha u Karlsbadu, kao i misijom grofa A. F. Orlova[8]) u Beču 1830 god. gde je taj prijatelj i ljubimac Nikole I potpuno potpao pod dominirajući Meternihov uticaj.

Sastanak dva cara, kao što sam već rekao, održan je septembra 1833 god. Za mesto sastanka bio je izabran zamak grafa Hristijana fon Valdenštajn-Kartenberga[9]) u Mnihovom Gradišču, severoistočno od Praga.[10]) Mnihovo-Gradiški sastanak je dosta podrobno opisan u jednoj od knjiga S. S. Tatiščeva,[11]) samo datumi dogadjaja kod njega nisu uvek tačni, u opisivanju ima grešaka, a mnoge karakteristične crte i činjenice su uopšte propuštene. Opšta slika toga sastanka protokolarno se može vaspostaviti po vrlo retkoj i zanimljivoj knjizi pod naslovom: „Denkbuch über die Anwesenheit Ihrer K. K. Majestäten Franz der Ersten und Caroline Augusta in Böhmen im Jahre 1833, Prag 1836".

Austriski carski par stigao je u Mnihovo-Gradišče 3 septembra svečano dočekan od sopstvenika zamka i stanovništva varošice. Za doček gostiju bili su, kao obično u takvim prilikama podignuti slavoluci, zamak je bio dekorisan, pripremljena odeljenja za mnogobrojnu svitu. Odmah po dolasku carica Karolina[12]) je požurila da razgleda odaje, odredjene za ruskog cara.

Uveče 6-og septembra stigli su u Mnihovo-Gradišče veliki herceg Karlo Fridrih Saksen-Vajmar Ejzemahski sa suprugom, velikom kneginjom Marijom Pavlovnom, sestrom cara Nikole. 10-og septembra očekivao se dolazak ruskog cara. Na granicu Pruske bio je poslat da ga dočeka oberstburggraf Češke grof Karl fon Hotek. Sam car Franja u kolima sa šest konja, izišao je na susret ruskom monarhu do sela Podol i tamo ga čekao do pozne večeri u domu sudije Berana.

Kad je dobio izvešće da će car Nikola stići mnogo docnije — ruski car je prvo krenuo ladjom iz Petrograda, ali usled jake bure morao se vratiti i produžiti put na konjima — car Fra-

---

[8]) Grof Orlov, Aleksej Fedorović, docnije knez (1787—1862), učestvovao je kao komandant gardiskog konjičkog puka u ugušivanju dekabrističke pobune, zauzimao je čitav niz diplomatskih i vojnih položaja; od 1844 — kom. žandarmerije.

[9]) Grof Hristijan fon Valdštajn-Vartenberg (1794—1858), pretsednik Muzeja Češke Kraljevine, oženjen Marijom Tun.

[10]) U crkvi toga zamka počiva prah čuvenog vojskovodje iz 30-godišnjeg rata — Valenštajna.

[11]) „Imp. Nikolaj I i inostr. dvory", S. P. B. 1859 str. 45 i dalje

[12]) Carica Karolina Augusta (1792—1872), kći bavarskog kralja Maksimilijana Josifa, od 1816 god. četvrta supruga Franje I.

nja se zajedno sa hercogom i hercoginjom od Vajmara vratio u zamak grofa Valdštajna. U to vreme car Nikola leteo je bez zaustavljanja, nadoknadjujući izgubljeno vreme i predveče istog dana 10-og septembra — približavao se već Mnihovom Gradišču. Austriski car brzo obavešten stigao je da ga sretne iza gradskog djerma. Sakupljeni narod priredio je svečan doček ruskom monarhu. Pozdravili su ga sa 101 hitcem iz topova. Prisusretu monarsi su se prijateljski poljubili, a car Nikola je ljubazno rekao Meternihu „da je došao, da stane pod komandu svog komandira". Uveče je u zamku bila priredjena porodična večera.

Sutradan, 11-og septembra car Nikola Pavlović primao je čestitanja povodom imendana svog naslednika careviča Aleksandra, zatim je igrao bilijara sa kneginjom Meternih. Uveče je stigao u Mnihovo Gradišče pruski kronprinc Fridrih Viljem. 12-og septembra u zamku je bila održana smotra počasne straže, a 13-og je graf Valdštajn pripremio veliki lov na jarebice, ali car Franja nije mogao da učestvuje u njemu zbog hladnog vremena. Tada se i car Nikola reši da ostane u zamku. Izvinio se pred grofom Valdštajnom i pri tom mu rekao: „Ako ja podjem u lov, onda će i vaš car smatrati za svoju dužnost da ide; medjutim, njemu preti opasnost da nazebe, a ja nemam prava da u ovako teško vreme izlažem vašu zemlju a i celu Evropu riziku da izgubi takvog monarha." Istog dana uveče u domaćem pozorištu davana je svečana pretstava.

U subotu 14-og septembra bio je organizovan lov na jelene, tada se car Franja vozio sa ruskim carem u čezama i ubio jelena sa osmokrakim rogovima. Sutradan, u nedelju 15-og septembra posle službe, održana je svečana parada II bataljona strelaca, a posle je isti bataljon na polju u Najzicu izveo u prisustvu oba monarha razne vojne vežbe. Nikola I bio je veoma zadovoljan manevrima i predao je komandiru bataljona, grofu Gravizu, komandorski orden sv. Ane. Iste večeri u pozorištu zamka davana je jedna Rosinijeva opera.

Ujutru 16-og septembra na polju izmedju sela Hrast i Bezdečin kraj grada Mlada Boleslava održani su veliki manevri svih rodova vojske pod oružjem pod vodjstvom feldmaršala kneza Vindišgreca. Manevri su prošli s velikim uspehom; naročito se istakao husarski puk koji je bio pod komandom barona fon-Vilanda. Car Nikola je otvoreno pokazao svoje oduševljenje povodom sjajnog stanja i junački vežbi Vilandovih husara. Tada car Franja, po Meternihovom savetu, požuri se da ruskog cara odredi za starešinu tog husarskog puka. Kad su svršeni manevri, vojske su prodefilovale paradnim maršem ispred oba monarha.

Istoga dana posle manevara visoki gosti su pregledali u Mlad-Boleslavi fabriku cica Kehlina i Zinlera, gde je naročitu pažnju ruskog cara privukla nova ogromna parna mašina. Za-

tim su oba cara posetili Vaspitni dom pešadiskog puka barona Palombini, obišli razrede, gde je car Franja zapitao jednog pitomca: „šta je tvoja prva dužnost?" — „Boriti se i umreti za vaše visočanstvo", bez razmišljanja odgovori dečak. Taj se odgovor neobično svideo car Nikoli, a car Franja sa osmehom reče: „tako je, junače, svi morate misliti tako".

17-og septembra, kako beleži Spomenica, car Nikola posetio je svoga poslanika na bečkom dvoru Tatiščeva, i imao sa njim duži razgovor. Uveče u zamku je opet davana svečana pretstava. Sutradan, 18-og septembra, bio je organizovan veliki lov na fazane, u kom su ovoga puta, zahvaljujući lepom vremenu učestvovala i oba monarha. Prilikom tog lova ubijeno je nekoliko stotina fazana. U četvrtak 19-og septembra, na velikom polju ispred grada Mlada-Boleslava IX husarski puk barona Vilanda, čije vodjstvo tek što je preduzeo ruski car, ponovo je izvodio vojne vežbe u prisustvu oba cara i pruskog kronprinca. Car Nikola, obučen u uniformu pukovnika IX husarskog puka austrijske armije, na svečanoj smotri posle manevara proveo je „svoj" puk paradnim maršem ispred austriskog carskog para.

Istoga dana uveče car Nikola I oprostio se sa austriskim carem i herceginjom Vajmarskom, svojom sestrom, i preko noći otputovao kroz Sobotku, Ičin, Trutiov prema šleskoj granici. Spomenica podrobno nabraja sva ona lica koja su sačinjavala mnogobrojnu svitu ruskog cara. Nikolu I pratili su za vreme njegovog puta u Mnihovo-Gradišče ministar dvora, general knez Volkonski, ministar inostranih dela graf Neseljrode, baron Brunov, Kudrjavski, baron Saken, graf Hrepigović, general graf Orlov, general graf Benkendorf, pukovnik knez Suvorov, doktor Arent, sekretari, fon Kriger i fon-Pozen, Hofmajster Miler, načelnik pomorskog štaba viceadmiral knez Menjšikov, poslanik Tatiščev, statski savetnik Gervejs, general grof Adlerberg, grof Medem, baron Baheraht i carićina dvorska dama Jelisaveta Bezobrazova.[13])

Takve su činjenice i spoljni oblik sastanka dva cara u Mnihovom-Gradišču: parade, pretstave, lov, svečanosti. Ali iza te spoljašnje sjajne strane skrivala se i poslovna strana. Usred žagora svečanosti i blistavih parada vodili su se realni pregovori političkog karaktera, utvrdjivale su se osnovne tačke onog istog austrisko- ruskog ugovora, koji je u toku dvadeset godina, sve do Krimskog rata služio kao glavna baza ruske spoljne politike. Sastanak u Mnihovom-Gradišču odredio je celu jednu epohu u oblasti ruskih spoljnih odnosa.

U čemu se sastojao ugovor postignut u Mnihovom Gra-

[13]) Poslednja primedba je naročito zanimljiva. Nikola I išao je u Mnihovo Gradišče sam bez supruge, zato prisustvo dvorske gospodje Bezobrazovao u sviti mora nas potstaći na razmišljanje.

dišću? Pre svega zaslužuje pažnju pokušaj da se tačno utvrdi osnova, na kojoj bi obe države mogle zajednički učestvovati u turskim poslovima, ne krnjeći svoje posebne koristi i interese. Vâdeli smo već da je različito gledanje na istočno pitanje bilo glavni razlog za razmimoilaženje austriske i ruske politike dvadesetih godina.

Palmerston[14]) je mislio da su se u Mnihovom-Gradišću Rusija i Austrija dogovorile da podele Tursku.[15]) To je, naravno, izazvalo njegovo veliko uznemirenje. Ali slutnje engleskog državnika nisu bile opravdane: cilj austro-ruskog ugovora nije bio deoba Turske, već na protiv, zadržavanje stutusquo i obezbedjenje Otomanske carevine od svih nadiranja.

Ta formula je naročito privlačila i zadovoljavala Meterniha. Činilo mu se da je u Mnihovom-Gradišću jednom za uvek primorao Rusiju da se odrekne svojih vekovnih težnji za Carigradom i za rušenje Turske, što je bilo opasno za Austriju. On je slavio veliku pobedu i neobično se ponosio rezultatima Mnihovo-Gradišćanskog sastanka. „Kad je Rusija išla drugim putevima, a ne mojim, — govorio je Meternih, — ja sam je napustio; a danas sam ja s njome, zato što ona ide mojim putem".[16])

Te su reči samo donekle tačne. Stvar je u tome da car Nikola kad se zauzimao za Grke i započeo rat sa Turskom 1828 god. uopšte nije imao u izgledu uništenje Turske, zato se ugovor u Mnihovom-Gradišću ne može smatrati kao odricanje Rusije od njenih „vekovnih težnji" i popuštanje austriskom gledištu. Još 1829 god. posle sjajnih uspeha ruskog oružja u borbi sa Turcima, kad je pokrenuto pitanje o daljem postojanju Turske, car Nikola je odredio naročiti komitet pod pretsedništvom grofa Kočubeja, kome je bilo povereno da svestrano rasmotri pitanje o tome u koliko je za Rusiju koristan eventualni raspad Otomanske carevine.

Komitet, pošto je saslušao memorandum Neseljroda i naročiti izveštaj Daškova, došao je do zaključka, da „koristi od ostajanja Otomanske carevine u Evropi prevazilaze štetu" i da će raspadanje Turske „biti protivno stvarnim interesima Rusije." To mišljenje je odredilo dalji pravac ruske politike u istočnom pitanju. Januara 1833 godine grof Neseljrode podneo je Nikoli I referat, u kome je konstatovao istovetnost težnja Rusije i Austrije da se očuva Turska. Februara iste godine ruski car u razgovrou sa austriskim poslanikom grofom Fikelmonom istakao je da je saglasnost izmedju Rusije i Austrije u

[14]) Palmerston (1748—1865), engleski ministar inostranih dela od 1830 do 1831 godine.

[15]) F. Martens, Zbornik ugovora i konvencija. T. IV 1. 1878

[16]) Prokesch-Osters, Mehmel-Ali, Vice-König von Aegypten. Wien 1877 godine.

istočnom pitanju potpuno moguća, zato što se „Rusija odrekla cilja koji joj je postavila Katarina II".[17])

Značaj Mnihovo-Gradiščanske konvencije sastojao se u tome što je ona odlukama i zaključcima ruske vlade dala oblik medjunarodne obaveze. Ugovor iz Mnihovog-Gradišča utvrdjivao je sledeće tačke: 1) neophodna potreba da se održava postojanje Otomanske carevine pod upravom sadanje dinastije, 2) obaveza da se zajedničkim silama usprotive svakoj kombinaciji koja bi išla na štetu prava vrhovne vlasti u Turskoj Tajne tačke konvencije specijalno su se odnosile na to da se ne dozvoli egipatskom paši da zauzme vlast u Turskoj.

Sastanak u Mnihovom-Gradišču doveo je ne samo do utvrdjivanaja istovetnosti u pogledima Rusije i Austrije na Istočno pitanje, već je doprineo regulisanju čitavog niza pitanja vezanih za vlast Rusije, Austrije i Pruske u Poljskoj. Još od poljskog ustanka 1830 god. izmedju zainteresovanih država započeli su pregovori o boljem obezbedjenju vlasti u odgovarajućim poljskim pokrajinama i o što celishodnijoj i energičnijoj borbi sa poljskim revolucionarima. Tatiščev, ruski poslanik u Beču izneo je misao o potrebi zaključenja naročitog trojnog pakta izmedju Rusije, Austrije i Pruske radi ukazivanja pomoći „protiv buntovnika poljskoga porekla".

Misao Tatiščeva svidela se Meternihu, pa je knezu Paskeviču-Erivanskom bilo povereno da izradi projekt ugovora po tome pitanju. Na kraju Mnihovo-Gradiščanski sastanak je doveo do ugovora sa sledećim tačkama: 1) uzajamna oružana pomoć protiv pobunjenika, 2) izdavanje političkih prestupnika, 3) nadzor nad licima tako zvanog „mešovitog" podanstva i nad tajnim društvima. Tim ugovorom Rusija i Austrija su utvrdjivale neku vrstu uzajamne garancije mirnog upravljanja poljskim zemljama.

U tesnoj vezi sa Mnihovo-Gradiščanskim pregovorima nalazi se i trojna austro-prusko-ruska konvencija za zajedničku delatnost protiv revolucionara, potpisana sredinom oktobra 1933 god. u Berlinu i koja je potvrdjivala pravo Austrije, Pruske i Rusije na uzajamnu pomoć „protiv buntovnika i neprijatelja zakonitog reda". U toj konvenciji tri vladaoca su objavila „da su po zrelom rasmatranju onih opasnosti koje jednako prete poretku ustanovljenom u Evropi javnim pravom i ugovorima, jednodušno rešili da učvrste zaštitni sistem koji čini nepokolebivu osnovu njihove politike" u uverenju, da je „uzajamno potpomaganje vlada neophodno potrebno da se održi nezavisnost država i prava koja odatle ističu u interesu opšte evropskog mira".[18])

Berlinska konvencija od 1833 god. karakteristična je i važ-

[17]) F. Martens, Zbornik ugovora i konvencija III, IV, 1, 1878.

[18]) S. S. Tatiščev, Vnešnjaja politika imp. Nikolaja I. SPB. 1887.

na po tome što se u njoj prvi put po vaspostavljanju saveznickih odnosa izmedju Rusije, Austrije i Pruske uvelo načelo medjunarodne solidarnosti: odsada se napad izvršen na ma koju ugovornu stranu imao smatrati kao stvar i zadatak opšte, zajedničke odbrane. Pruska je bila pozvana da „čuva" mir na severu Evrope, Austriji je dat pod nadzor ceo jug, a Rusija, pored nadzora nad Poljskom, morala je da bude opšta rezerva saveza.

Tako je Mnihovo-Gradiščanski sastanak likvidirao nesuglasicu Rusije i Austrije i istočnom pitanju i uspostavio ravnotežu one zaštitne politike koje se Nikola I pridržavao sve do kraja svoje vlade. U tome leži smisao i značaj septembarskog sastanka careva u malenom gradiću severne Češke. A specijalne koristi za Austriju bile su što je dobila sigurnu potporu u Rusiji protiv opasnosti revolucije, učvrstila je svoj uticaj na male države Nemačke i Italije i obezbedila se od neprijatnosti samostalne politike Rusije na bližem Istoku. Rezultati dosta veliki.

Pogled na taj sastanak i njegove rezultate potvrdjuje tačnost gledišta S. S. Tatiščeva,[19]) koji je izrekao misao, da se caru Nikoli „svidjao sam poredak austriskog dvora, unutarnji i spoljni, dominiranje vojno-aristokratskog elementa, tradicionalna veličina monarha udružena s velikom prostotom svakidašnjeg ponašanja i s patrijarhalnom dobrodušnošću u odnosu monarha i članova njegovog doma prema podanicima". Takvo naklonjeno raspoloženje ruskoga cara nesumnjivo da je olakšavalo vodjenje pregovora i potpomoglo uspostavljanju zajedničkih pogleda u pitanjima političkog karaktera. U tom pogledu car Franja I i Meternih su odlično znali šta su radili, kad su uporno zvali car Nikolu da poseti Austriju. Njihov se račun potpuno opravdao.

---

[19]) S S. Tatiščev, Imp. Nikolaj i inostr. dvory, SPB, 1889. str. 46.

Е. Стаљински
(Превео Тр. Ј.)

ЗА ПЕТ ГОДИНА

РЕЗУЛТАТИ „СОЦИЈАЛИСТИЧКЕ ОФАНЗИВЕ"

У Москви је службено објављено о сазиву сверуског конгреса бољшевичке странке у јануару. Овај крупан догађај у животу СССР већ је изазвао најразличнија тумачења и претпоставке у светској штампи. Ствар је у томе што конгрес ВКП, који је формално највиша суверена политичка инстанца и извор власти у Совјетском савезу, није сазиван већ неке четири године. И то без обзира на то што је у току поменутог периода вршено најрадикалније ново изграђивање — боље рушење — целокупног социјално-привредног поретка послереволуциске Русије и што су се пред владом, која управља по овлашћењу странке, јављали тешки и опасни проблеми, везани са самим опстанком диктатуре. Стога је разумљиво што је одлука о сазиву конгреса деловала као неочекивана сензација своје врсте, која наговештава нове, може бити врло важне, измене у бољшевичкој политици.

Последњи конгрес ВКП одржан је у јулу 1930 г. Он је био „историски" у том смислу што је на њему Стаљин објавио своје знаменито гесло „широке социјалистичке офанзиве", која се практично сводила, на првом месту, на насилно уништавање „кулаштва" и пуну колективизацију све руске пољопривреде. Стаљиново гесло је значило укидање „непа" и почетак новог и моћног комунистичког притиска против „ситно-буржоаске стихије", тј. против основног сељачког масива Русије. Под знаком овога гесла истрајно је спровођена у току година које су од тада прошле — „генерална линија" бољшевизма, која је, не осврћући се ни на шта и не повлачећи се ни пред чим, тежила највећем убрзању „темпа изградње социјализма"...

На дневном реду новог конгреса ВКП, који се сазива за јануар, има питања привредног значаја. Али не може бити сумње, да се његов главни задатак неће састојати у томе. Таква питања су стојала пред партијом и у току периода који нас раставља од јула 1930 г., па ипак за све то време конгрес ниједаред није сазван. Највероватније је да се у даном случају ради о томе да се у особито свечаној фор-

ми конгреских говора и резолуција сведу и објаве резултати еволуције која се обавила у Русији од онога времена кад је Стаљин огласио своје знаменито гесло. Та еволуција, која је преображавала живот Совјетског савеза, довела је до озбиљних измена и у самом карактеру бољшевичке диктатуре. Ово последње је, може бити, најбитнија и најзначајнија црта те еволуције. И конгрес ће баш њу морати особито рељефно да истакне. А, по свој вероватности, он се ради тога и сазива.

*

Шта претставља руска стварност сад, уочи новог конгреса ВКП, после завршетка пјатиљетке за четири године и прве године другог петогодишњег плана? Ако се она погледа чак и ненаоружаним оком, и онда неће бити тешко да се, пре свега, види да у једном одређеном, али врло важном правцу, правцу који има основно значење за народ, контраст између онога што се морало постићи и онога што се стварно постигло постао је још већи но што је био пређашњих година.

Русија се нагло индустријализовала. Земља је засута мноштвом нових радионица и фабрика. Изграђени су невиђени индустријски џинови. Подигнуте су циклопске творевине, као Дњепрострој, који својом огромношћу, величином замисли, запрепашћује човекову уобразиљу. Државна статистика објављује потпуно астрономске цифре о производњи совјетске индустрије. Упоредо са овим у СССР, који је толико далеко коракнуо на путу индустријализације, који је тукао рекорде у изградњи индустрије, недостатак у роби добио је упадљивије облике него икад. Такву оскудицу у индустријским артиклима, потребним за задовољење најнеопходнијих потреба становништва, такву оскудицу која се осећа у индустријализованој Русији — не знају чак најзаосталије и сиромашне пољопривредне државе европске. Чак и таква роба као што су обућа, одећа, тканине, предмети за домаће потребе, и не говорећи о другим — налазе се на совјетском тржишту у најмањој количини, која ни приближно не одговара тражњи. Кад је совјетска влада остварујући пјатиљетку обраћала главну пажњу тешкој индустрији, њени гласници су објављивали да ће се баш на бази тешке индустрије лако и брзо развити лака индустрија, која производи предмете за широку потрошњу. Они су доказивали да баш оваква изградња индустрије обезбеђује снабдевање становништва огромним количинама индустријских израђевина у будућности. Али ево већ више од године дана, откад је завршена прва пјатиљетка, а положај је у том погледу постао још гори но пређе.

У прошлој години сам Стаљин је издао наређење да се утростручи производња предмета за широку употребу, али

и наређење моћног диктатора остало је овај пут неизвршено.

Врло важна грана лаке индустрије, индустрија памука, повећала је своју производњу за минулу година за 1½% ...

Још горе, боље још страшније, са поменутог гледишта, стоји у тој години у области пољопривреде. Ту се поновило исто, али с још страшнијим последицама.

На крају прошле године више од ⅓ све зиратне земље СССР већ се налазило под режимом колективизације. У колективизираној земљорадњи производња је преведена на систем крупних газдинстава. Она је у знатној мери машинизована и механизована. Некадашња примитивна оруђа, ралице, косе, српови, у огромним количинама замењена су машинама и механизмима. Вредност новог савршеног пољопривредног инвентара, каквим су снабдевени совхози и колхози, иде на милијарде рубаља. Упоредо са овим знатно је порасла и површина посејане земље. Осем тога, службена статистика стално објављује податке о повећању производности земљорадње, о порасту приноса, па ипак, и поред свега тога и без обзира на то што 1932 г., у сваком случају, није могла бити названа неродном, од самог почетка 1932 г. страшна глад погодила је огромне области Русије, Украјине, Северног Кавказа, Доње Волге. Услед глади опустели су читави, некад напредни, пољопривредни предели; глад је у читавом низу насеља ускрснула страхоте из 1921—1922 године.

Саопштења иностраних дописника, новинара, који су успели да обиђу крајеве у којима је владала глад — били су потресни . . .

Ево кратког одломка из дугачког чланка америчког новинара г. Ланга, који је овог лета пропутовао један део Русије. Г. Ланг је сарадник социалистичког листа Vorwärts, који излази у Њу-Јорку, и добро влада руским језиком.

„Глад ,глад, глад". За неколико дана нашег бављења у Љењинграду ми смо већ видели ту глад лице у лице и она нас је поразила. Још мрачнија нам се показала слика живота у Москви, Али све то отишло је у позадину кад смо се нашли у Украјини и видели шта бива у Кијеву, Бердичеву, Житомиру и малим варошима и селима.

Тако је, на великим површинама Русије — својим очима смо видели то у Украјини — пустошила и још и данас*) пустоши нескривана глад: с тифусом од глади; с несклоњеним лешевима поднадулим од глади, са замрлим селима, становништво којих је исељено, изумрло или се разбежало од глади".

Други амерички новинар, московски дописник „New-

*) Чланак је написан крајем септембра.

York-Tymes"-а, г. Дурант, познат по својим нескривеним симпатијама према бољшевичком режиму, такође потврђује у последње време, у једном од својих редовних дописа, да је у Русији, у току последњег лета, владала глад." Одиста, Дурант додаје да је сад то већ прошлост, јер је настало извесно побољшање.

Али ипак, по тврђењу овог истог Дуранта, у знатном делу Украјине не само самостални сељаци, већ и колхозници преко лета су се разбежали из села, гоњени глађу. Због тога је ради збирања жетве бољшевичка власт морала принудно мобилизовати варошко становништво и упутити га у поља. У Харкову, на пример, прича Дурант, мобилисано је за пољопривредне радове 75% свега здравог варошког становништва. Пошто се у колхозима појавило жито, сељаци су опет почели да се враћају у масама. Такво је било стање пре нове жетве у огромном делу Русије. Ако је варош трпела велике тешкоће у снабдевању животним намирницама, село је преживљавало све страхоте праве глади.

*
* *

Такве су супротности садашње руске стварности, ако се о њој суди по спољним знацима, који избијају са злокобном рељефношћу и дају боју онамошњем животу. Они се сами намећу погледу и остаје само да се констатује. Али, да би се објасниле ове супротности, треба од видљивог да се пређе на невидљиво и да се прибегне анализи. Потребно је покушати проанализовати резултате економске политике бољшевичке владе за последњих пет година, а на првом месту у области индустрије.

У стању совјетске индустрије крије се кључ за разумевање свих политичко-економских процеса који се обављају у СССР. Индустрија је најзад почетак и крај петогодишњег плана и ради ње је сам тај план и замишљен. Њено стање, успеси или неуспеси индустријализације одређују према томе правац и скретања тако зване „генералне линије партије", којој се непоштедно прилагођава сва привредна делатност државе и практикује потребна политичка диктатура, која одговара задацима истакнутим спровођењем генералне линије. Стање совјетске индустрије, како у претходним годинама тако и сад, одликује се једном основном цртом. Та црта је огромна диспропорција између размаха изградње индустрије, количине у њу уложених капитала и количине производа које индустрија даје.

Производња совјетске индустрије, и по количини и по каквоћи, не одговара ни напорима учињеним за изградњу индустрије, ни колосалним жртвама, које су јој приношене и приносе се и данас. По свршетку пјатиљетке за четири го-

дине, совјетска индустрија, у којој су инвестирани капитали превазишли предвиђања по плану, у области производње не само није извршила план, него је чак и знатно подбацила од њега.

Четврта година прве пјатиљетке морала је по програму попунити тај мањак у производњи, а и онемогућити такво заостајање у будућности. Али од тога није било ништа. И на крају прве године друге пјатиљетке морала се констатовати иста појава. Само у угљарству, у којем је у току последње четири године владало стално застајање, и у индустрији за прераду нафте успело се да се постигну озбиљни резултати.

Тако је угљарска индустрија за 9 месеца извршила 68% плана, а индустрија нафте за исти период извршила, ако се верује службеној статистици, 66,9% годишњег плана.

Неки успеси су постигнути и у металургиској индустрији, али ако је овде и постигнуто извесно повећање производње у поређењу према претходним годинама, задатци по плану остали су непотпуно извршени. И више од тога: у 1933 години оне гране тешке индустрије које су радиле по систему утакмице развијале су се на штету других грана чак те исте тешке индустрије које су сматране за мање важне, а и да се не говори о другим секторима индустријског фронта. Тако је вађење гвоздене руде за 8 месеца дало само 55% плана; црна металургија по свима облицима производње за 9 месеца извршила је годишњи план за 56,5%.

Од водећих грана, осем тога, јако заостаје индустрија обојених метала, која је за 9 месеца извршила само 39,7% годишњег плана.

Производња пољопривредних и транспортних машина, једна од најглавнијих грана совјетске индустрије, по писању листа „Економическая жизнь", стоји у овој години горе но у прошлој.

Производња кровног плеха, у поређењу с претходном годином, спала је на ⅓, жице и ексера на 60%.

„Обрада обојених метала и изградња машина за транспорт јесу највећма болесни сектори тешке индустрије, пише „Економическая жизнь". Упоредо са овим двема основним гранама заостаје читав низ других. У те се могу убројати индустрија лака и анилинских боја, које раде с нижим нивоом према претходној години. **Заостаје према прошлој години** и индустрија стакла и порцулана, заостају за темпом пораста црне металургије фабрике каса. Заостајање и другостепених грана од основних, размимоилажење између цинова и „кепеца" доводи у опасност развитак целокупне индустрије."

Заостајање по количини од планских задатака у совјетској индустрији још, међутим, не даје праве размере неиз-

вршења плана у тој области. Јер заостајање се појачава, као и пре, лошим квалитетом производа совјетске индустрије. А та околност, природно, значи стварно смањивање и оних цифара о количини које даје службена статистика.

„План прве године друге пјатиљетке, писала је недавно „Правда" даће доказ о побољшању каквоће, о умењу да се ради по новом. Извршење плана у погледу каквоће, побољшање каквоће производа биће мисао водиља у борби за план." Али та иста „Правда", поред свег свог разумљивог оптимизма, принуђена је констатовати да „занемаривање ове сврхе доводи до најозбиљнијих губитака у најразличнијим привредним гранама". Стварно, види се да је процент шкартираних производа и дандањи необично велики у совјетској индустрији. И поред свих напора уперених на борбу са овом појавом, она ипак остаје најопасније болно место. Напротив, у читавом низу предузећа, међу њима и у најкрупнијим, процент шкарта је још порастао у поређењу с претходном годином. На тај начин, ако се совјетска индустрија непрекидно проширује услед све већих размера у њеном изграђивању, упоредо с тим у њој није настало никакво **стварно скретање к побољшању**.

Оно што се већ у том погледу јасно оцртало у трећој „решавајућој" години пјатиљетке и даље остаје непромењено све до данас.

Бољшевичка влада је успела да изради огроман број радионица и фабрика. Али још ни до данас није јој пошло за руком да у њима организује правилну производњу, која би, и по количини и по каквоћи, давала производе који би одговарали механичкој снази индустријских предузећа. Индустрија се проширује, али њена производња није у складу с тим проширивањем.

Ми смо већ више пута имали прилике да на страницама „Руског архива" објашњавамо узроке те појаве.

Главни узрок састоји се у пребрзом темпу индустријализације, у томе што је бољшевичка влада одредила и сувише кратко време за претварање аграрне сељачке Русије у индустријски напредну државу.

За тако кратко време, уз помоћ иностраних инжењера и техничких лица, могу се изградити огромна индустријска предузећа. Али се не могу тако брзо створити потребни услови за рад таквог индустријског развитка у огромној сразмери, чак и кад се располаже оружјем најжешће диктатуре.

Претставници бољшевичке власти не могу порицати чињеницу лоше организације производње у совјетској индустрији, јер ту чињеницу наобориво потврђује заостајање у количини производа. Само они то називају другим речима. Сви неуспеси и дефекти објашњавају се тиме што „ми још

нисмо завладали техничким процесом производње, још нисмо освојили нову технику." „У томе је, објавио је Молотов у једном од својих последњих говора, наш главни задатак. Кад будемо освојили технику, тада ће отпочети рашћење производње."

Али од онога времена, кад се приступило остварењу прве пјатиљетке прошло је већ пет година, па ипак се још мора говорити о потреби да се завлада техничким процесом производње у индустрији.

Ово стање совјетске индустрије, базе свег привредног система бољшевизма, објашњава онај очајан економски положај у којем се налази СССР.

Оно објашњава зашто су се од самог приступа ка спровођењу пјатиљетке и до дандањи услови живота народних маса Русије непрекидно погоршавали. Изградња совјетске индустрије гута огромна народна материјална средства, али услед лоше организације њене производње, она узима од становништва много пута више но што му даје. Она услед тога упропашћује становништво, а на првом месту сељаке, од којих се та средства претежно добијају. И што се више проширује совјетска индустрија, у толико веће жртве јој се морају приносити и у толико тежи постаје живот народа. Тиме се све шири слојеви становништва осуђују на пропаст у име Молоха бољшевичке индустријализације.

У почетку се држало да ће индустријализација, подижући економски ниво државе, тим самим увећати и дохотке становништва, које би услед тога могло лако одвајати потребне суме за даљу изградњу, не подвргавајући се крајној оскудици.

У складу с тим надама, земља је морала преживети огромне напоре само у току првих двеју година пјатиљетке, а затим ју је чекала награда с каматом. Кад се те наде нису остариле, у први ред је стављена колективизација пољопривреде, и у послереволуцијској историји Русије отворена је нова драматична глава.

*

По првом петогодишњем плану колективизација пољопривреде у току четири године морала је обухватити само 20% сељачких газдинстава СССР.

По замисли њених аутора, колективизација је морала остварити два необично важна практична циља.

Прво, да повиси производност руске земљорадње, да повећа обим њене производње.

Друго, да совјетској држави олакша скупљање жита од сељака, који су се јако опирали приликом прибирања житарица, тежећи да сачувају што више зрна за себе. У петогодишњем плану била је наговештена колективизација само 20% газдинстава, пошто су његови творци полазили од

убеђења да се ради постизавања очекиваних резултата, колхози морају стварати само на машинској бази и снабдевати се потпунце најсавршенијим механичким оруђима и инвентаром.

Стварање колхоза је морало значити не само прелаз од индивидуалног газдинства ка колективном, већ и од примитивних заосталих метода експлоатације к најнапреднијој пољопривредној техници.

Совјетска индустрија чак и при најуспелијем извршењу плана израђеног за њу могла је извршити овај задатак само за једну петину руске пољопривреде. Али првих година пјатиљетке држава, којој су била потребна све већа новчана средства, почела је јако повећавати резерве жита, а сељаци, бранећи се од упропашћавања, почели су давати још очајнији отпор но пре.

И тим поводом Стаљин је тад избацио ново гесло „пуне колективизације". Не 20% газдинства, већ сву руску пољопривреду колективизирати за четири године. У овој жестокој борби за жито, која се као прави пожар разбуктала по целој земљи између државе и сељака, колективизација је морала појачати позиције државе и ослабити могућност отпора сељаштва. Она је морала дати такве резултате још и стога, што је у исто време — као услов за њено извршење — истакнуто друго гесло „уништење кулаштва као класе", тј. најактивнијег и најјачег сеоског слоја, способног да групише око себе сву осталу сељачку масу.

Техничко-привредне побуде отишле су при том, природно, у позадину.

Стаљин је уверавао да и сам прелаз од индивидуалног газдинства ка колективном већ даје повећање производности, чак и кад колхози нису стављени на машинску базу.

У ствари, први нови покушај пуне колективизације бољшевичка власт није извршила услед повољних резултата петогодишњег плана, већ управо обратно, *услед појачалих тешкоћа у његовом остваривању*.

Овај први покушај извршен применом отвореног насиља над сељацима створио је за бољшевичку диктатуру толико опасан положај, да се тај покушај, као што је познато, морао убрзо обуставити.

Стаљин је извео маневар повлачења необично „елегантно". Он је објавио свој чувени чланак „Вртоглавица од успеха", у којем је сву кривицу пребацио на извршиоце на терену, презриво их називајући, а себе самог истакао у улози заштитника правих сељачких интереса.

Али то је био само „предах". Бољшевичка влада није могла напустити пуну колективизацију стога што је ради даље социјалистичке офанзиве било потребно да се из села извлаче велика материјална средства. Није прошла ни годи-

на, а пуно колективизовање је обновљено. Бољшевичка власт, као што и ваља, овај пут боље припремљена, почела је свежим снагама концентричан напад на још већма ослабелу за то време сељачку масу.

У другој половини 1932 г. колективизација руске пољопривреде, по изјави Стаљина, „у главном је била већ завршена". Више од 75% пољопривредне територије Русије било је покривено совхозима и колхозима. „Кулаке" су у исто време потпуно „ликвидирали" и неколико милиона сељака, доспелих у ову категорију, послани су у свет, а делом су прогнани у Сибир, на далеки Север и затворени у концентрационим логорима.

Али ни пуна колективизација није оправдала наде које су у њу полагане.

Управо у 1932 години, **која је била година пуне колективизације,** бољшевичка власт је морала издржати прави рат са сељацима око прикупљања жита. Сељаци, иако силом удружени у колхозе, дали су органима совјетске владе за прикупљање жита још већи отпор но претходних година и у многим местима су шта више помогнути од месних комуниста.

У овом питању узајамног односа између власти и сељака није ништа промењено чињеницом што су сељаци постали колхозници, јер је проблем битно остао исти.

Карактеришући положај пољопривреде у 1932 г., Стаљин, на конференцији бољшевичке партије, изјавио је да је и принос био већи но у претходној години, али прикупљање жита је *вршено с већим тешкоћама но раније*. Пуна колективизација је само појачала отпор сељака. Овакав резултат као да је осуђивао овај чиновски експеримент који је Стаљин учинио. Али комунистички диктатор је неуспех објаснио тиме што посао није довршен. На тој истој конференцији он је објавио своју нову теорију: „Удружење сељака у колхозе не значи да је социјализам у селу изграђен и да су све тешкоће уклоњене. Напротив, најтежи задатак за комунисте тек сад почиње".

Тај задатак Стаљин је формулисао као овлађивање самим процесом производње у пољопривреди, другим речима, **као стварање моћне комунистичке власти у пољопривреди.** И као средство за извршење овог задатка кремаљски властодржац је означио „учвршћење моћи пролетерске диктатуре".

Практичан израз ово гесло је добило у стварању политичких одељака МТС у селу. Неколико десетина хиљада опробаних комуниста било је за ту сврху кренуто из центра у село. Они су дошли у помоћ месним комунистима не као добровољни трудбеници, већ као више старешинство своје врсте, као непосредни изасланици централне власти,

као претставници диктатуре и извршиоци њених наређења. Њима су дате огромне прерогативе и изузетна пуномоћија и стављени су изнад месних комунистичких организација, које су потчињене њиховој контроли. Њихова је мисија била, **да се колхози потчине власти комуниста, који врше налоге центра, и да пазе да се ти налози спроводе у живот.**

То је већ било продирање диктатуре у само крило пољопривреде, стварање њене тврђаве у унутрашњем оквиру ове привредне гране, а не само спољни утицај, како је то практиковано пре тога времена. То је било „овлађивање самим процесом пољопривредне производње". Упоредо са овим Кремљ је спровео још једну меру, која је овај пут морала помоћи успешно обављање прикупљања жита. Последњих година (од 1926—1927) систем прикупљања пољопривредних производа био је основан на контрактацији.

Сељаци су се обавезивали уговором да дају држави одређен део укупног приноса жита. (У плоднијим реонима од ¼ до ⅓ укупног приноса при осредњој плодности). То је, дакако, давало несталну величину, и количина жита коју је власт могла узети од сељака зависила је од величине укупног приноса. Одлуком совјетске владе од 19 јануара 1933 г. систем уговора у прикупљању жита укинут је и уведене су утврђене количине жита по хектару које морају предати држави, како колхозници тако и индивидуални произвођачи.

Поменута одлука гласи: „За разлику од прошлих година предаја жита држави у овој години вршиће се не по променљивим плановима, већ по утврђеним непроменљивим нормама установљеним законом. То значи да се при предаји жита неће ни под каквим условима признати никакви планови на које се буде наишло.

Норме за предају жита држави у процентима према средњој плодности код индивидуалних произвођача у главним произвођачким реонима колебале су се од 26% до 64,3%, код колхоза, које не опслужују машинско-тракторне станице (МТС) — од 23,9% до 56,9% и код колхоза које опслужују МТС од 40,2% до 67,9%.

Ове цифре показују да су ове непроменљиве норме за предају жита држави веома високе.

Основна разлика између пређашње и нове праксе састоји се у томе што је раније држава узимала од индивидуалних произвођача и колхозника известан пропорционалан део стварно сабране жетве. А сад она одузима унапред утврђену количину жита са сваког хектара независно од тога колико је жетва донела и колико остаје произвођачима за властиту исхрану и друге потребе. Разлика је још и у томе што, како апсолутно, тако и релативно бољшевичка

власт узима од сељака већу количину пољопривредних производа но пре.

Нове мере према селу потпуно су овај пут оправдале наде полагане у њих.

У 1932—33 години, захваљујући енергичном раду политодјела, прикупљање жита, без обзира на необично висок процент, било је извршено у потпуности. Држава је добила своје жито. Али су зато сељаци остали с тако мршавим резервама, да је у знатном делу државе настала права глад, а други срећнији пољопривредни реони Русије осуђени су на веома тешко исхрањивање. И то и поред тога што је 1932—33 г. жетва била добра.

Тешкоће у исхрани и глад нису изазвани оскудним приносом, већ тиме што је држава одузела сељацима сувише велике количине жита.

Може се потпуно тачно утврдити, да је права глад са свима својим страхотама пустошила управо у оним реонима, где је процент прикупљаног жита необично висок. Ствар је у томе што производња руске земљорадње још није тако висока, да би могла у исто време задовољити све обимније захтеве државе и покрити исхрану и друге потребе сеоског становништва. Та је околност досад и била главни узрок борбе око жита између бољшевичке власти и сељака.

И зато, кад је 1932—33 г. држава добила свој део у потпуности — у селу је настала глад.

Земљорадничка производња у Русији, одиста, расте. Тако, засејана површина, која је у 1913 г. износила 114,7 милиона хектара, у 1932 г. достигла је већ 132 милиона хектара. Површина засејана индустријским биљкама у 1932 г. је близу три пута већа од предратне. Укупна производња житарица такође је расла, али не у непрекидном темпу.

Али пораст производње жита у Русији недовољан је и не успева да иде у корак с порастом становништва. Количина жита, бар пре 1933—34 г., која је долазила на једног становника још увек је била нижа од количине у плодним предратним годинама (1909—1913). А уз то је дошло одузимање све већих количина пољопривредних производа за рачун државе. О томе јасно сведочи околност што се од почетка пјатиљетке количина жита на душу сеоског становништва смањила.

Тако је после свих одузимања, на душу сеоског становништва долазило у 1928 г. 4,25 центнера, у 1931 г. — 2,66, у 1932 г. — 2,82 и у 1933 г. — 3,19 центнера.*) У томе је одгонетка загонетке.

*) Ове цифре узете су из „Билтена екон. код. пр. С. И. Прокоповича."

Кад би пољопривреда СССР под утицајем колективизације дала онај нагли прираштај производње, на који је рачунала власт, онда би, и поред високог процента одузимања жита, сељаци могли живети у благостању.

Али то се није догодило, а држава је одузимала свој део у таквим количинама, као да је њена нада на пораст производње остварена. Да се спроведе овако необична операција над становништвом од преко сто милиона, потребно је било, природно, да се појача моћ пролетерске диктатуре. Требало је село тако чврсто везати њеним ланцима, да би се онемогућио сваки отпор с његове стране.

Крајем 1933 г. прикупљање жита је први пут изведено до одређеног времена. У 1933 г. је, одиста, била добра жетва. Али ни сами претставници бољшевичке власти не скривају да је такав резултат постигнут не толико услед доброг приноса, колико услед планског и непоштедног притиска диктатуре.

„Организованости с којом се ове године пришло прикупљању жита, писала су „Известия", много су припомогли нов закон о предаји жита и делатност политичких одељака МТС". Ово исто је с поносом изјавио у свом говору и Молотов.

*

Досад су бољшевици завладали у селу и над селом. Појачање моћи пролетерске диктатуре, по захтеву Стаљина, изродило се у продирање пролетерске власти у саму пољопривреду и завлађивање земљорадничком производњом, као што је она раније завладала индустријском производњом.

Ово огромно појачање бољшевичке диктатуре у привредној области мора, природно, бити праћено њеним политичким појачањем и изазваће у овој грани привреде одговарајуће измене.

Све већа примена насилних метода у економији увек се испољавала на самом карактеру диктатуре уопште и упућивала њену еволуцију у правцу све оштријих облика. Оваква еволуција настала је у СССР убрзо после Љењинове смрти, али се она почела обављати необично брзим темпом у периоду пјатиљетке.

У Русији, од самог увођења бољшевичког режима, становништво је потпуно лишено слободе и створена је неограничена диктатура једне партије — ВКП.

Изгледало је немогућно да се диктатура може појачавати, али то је била заблуда. Пооштрење диктатуре политички се испољило у **укидању унутрашње слободе у редовима саме партије**, у име које је уведена диктатура, замењујући партијску демократију начелима личног апсолутизма.

То је био један од крајњих парадокса послереволуцијс-

ске историје Русије; партија која је створила диктатуру, упоредо са јачањем диктатуре, остала је без утицаја.

Али још већи парадокс је то што је од тога — од чињенице што је диктаторска партија губила своју унутрашњу независност — и за саму државу терет диктатуре бивао још тежи и мрак још гушћи.

Бољшевичка партија је укинула све политичке тековине револуције. **Али она сама, у колико је постојала као партија, била је остатак тих тековина.**

Уништивши демократију, она сама је, усред мора бесправности била као острвце демократије, јер њени чланови, у границама комунистичке идеологије и дисциплине, имали су слободу говора и мисли, уверења и критике. Иако су ту, макар и веома ограничену, слободу имали само бољшевици — повлашћен слој револуције, ипак је то имало огроман значај.

На конгресима бољшевичке партије, отворено, гласно, пред лицем целе земље, претресана су најважнија политичка и привредна питања, иступали су опозиционари који су критиковали линију већине, борили су се разни правци. У тим препиркама, у тој борби, макар и веома магловито и у осакаћеном облику, ипак су се чули потмули одјеци расположења народа.

Кад је слобода дискусије у ВКП. по наређењу Стаљина укинута, све је коначно умукло у Русији. То је био почетак прелаза диктатуре у њене крајње форме. Он је био извршен под притиском два основна узрока: огромних тешкоћа које су искрсавале на путу бољшевизма и непроменљиве његове тежње да их уклони насилним и принудним мерама, бојећи се да ће у противном случају изгубити своју власт.

Да би, после пропале наде на блиску светску револуцију, политика бољшевизма скренула другим правцем под геслом „изграђивања социализма у једној држави", требало је прегазити троцкисте, који су у том видели издају комунизма.

Да би се спровело „уништење кулаштва као класе", требало је да се сломи десна опозиција и да се коначно укине унутрашња слобода дискусије у партији, чак и на таквим заседањима партијских организација на којима се није гласало.

Да би се приступило пуној колективизацији, требало је дефинитивно избацити из руководећих партијских институција све оне који нису уливали поверење Стаљину.

Да би се појачала „моћ пролетерске диктатуре" у селу, требало је „смањити" власт месних комуниста и над њима поставити старешинство у лицу политодјела МТС, који су непосредно потчињени центру и које је он и упутио.

Ова необично важна мера била је тежак ударац по последњим остатцима унутрашње независности у партији. Бар у својим местима комунистичке организације имале су пуну власт и били су господари ситуације. Сад је и томе дошао крај.

Бољшевичка партија — која се сад само условно може називати партијом —, као и сав руски живот изграђени су на једној **обавезној** догми, догми стаљинизма. Њен унутрашњи режим је режим **обавезности** гледишта формулисаваних **необоривим ауторитетом.** И сваки покушај да се та гледишта критикују изједначује се с контрареволуцијом. У томе је њена организација слична с католичком црквом. Политички пак она се претворила у ослонац и заклон личног апсолутизма Стаљина, који собом оличава неприкосновен ауторитет и извор комунистичке истине. Стаљин оличава неприкосновен ауторитет с тога што је његова свевласт безгранична. У колико је уништавана унутрашња независност партије, у колико су грубо, секиром, отсецана једно за другим њена крила и у колико је насилним мерама искорењавана партијска опозиција, власт диктатуре, колективно остваривана кроз партију, усретсредила се само у рукама Стаљина, човека, који је руководио целом овом дуготрајном хируршком операцијом. Сад је власт Стаљина стварно неограничена. Он говори и поступа као прави и једини господар државе.

Лични апсолутизам Стаљина који стоји над Русијом и над партијом — таква је завршна црта унутрашње еволуције бољшевичке диктатуре.

На конгресу ВКП резултати те еволуције биће осветљени бенгалском ватром свечаних говора, славопојкама, овацијама.

Довољно је погледати шта се сад чини у совјетској штампи. Поздраве Стаљину шаљу из свих крајева Русије. Њега називају „великим вођом радника целог света", „нашим великим вођом", „гениалним вођом међународног пролетаријата", „нашим великим Стаљином". Сви највиши достојанственици СССР, чак и Ворошилов, Молотов, Коганович, Калињин на исти глас завршавају своје говоре неизоставном славопојком Стаљину, којем се приписују сви успеси бољшевизма. Кад говорници помену његово име, сви присутни устају и приређују бурне овације.

Конгрес ће бити апотеоза Стаљину, јер ће се на њему величати оно што бољшевици називају својом историјском победом, резултати социалистичке офанзиве којом **руководи Стаљин.**

„Бољшевичка партија којом управља вођа радника целог света, друг Стаљин, пишу „Известия", одржала је победу историјског значаја, која своди резултате целог тог

изграђивања социализма у нашој држави". Лист кратко излаже те резултате:

„У току периода између XVI и XVII партијског конгреса, развивши социалистичку офанзиву на целом фронту, постигавши нечувене успехе у развитку социалистичке индустрије, партија је одлучно преобразила — на основу пуне колективизације и ликвидације кулаштва као класе — пољопривредну базу народне привреде. Позиције индивидуалног газдинства потпуно су освојене у свима пољопривредним реонима земље. Створена је најкрупнија у свету социалистичка пољопривреда, снабдевена најсавршенијим техничким оруђима.

Резултати социалистичке офанзиве безусловно су импозантни и грандиозни.

Програм петогодишње изградње индустрије извршен је и преко плана. Створена је огромна индустрија, која је својина државе и која по својим размерама у неколико превазилази предратну. Потпуно је колективизована пољопривреда у највећој пољопривредној држави на земљиној кугли. Непрегледна поља Русије покривена су совхозима и колхозима. Отпор сељака је сломљен. Они социални слојеви села, који су могли бити особито опасни за бољшевичку диктатуру — као „кулаштво" и индивидуални пољопривредници — уништени су или доведени до потпуне немоћи. Стаљин је победио.

Ови „резултати" ће бити лајтмотив свих говора на конгресу у славу Стаљина.

Нико неће показати другу страну медаље. Нико неће рећи каквом је ценом плаћена та победа, ни колико је огромних и страшних жртава принесено на олтар Стаљиновог изграђивања. Нико се, дакако, неће дотаћи оног што је главно и основно и неће изјавити да, и поред свих тих сјајних резултата, народне масе Русије живе у још тежим условима и подносе још већу оскудицу но пре пет година.

Досад је свемоћ Стаљина била чињеница коју су сви признавали, али коју нису отворено објављивали. Сад ће на конгресу та чињеница бити гласно саопштена целом народу.

Конгрес ће службено огласити Стаљина за „вођу", за црвеног „duce" Русије. Овај значајан скуп биће као крунисање Стаљина за цара. И то ће бити главни политички резултат, „који ће завршити читаву једну етапу изграђивања социализма".

Аполон Григорјев
(1822—1864 г.)

Д-р Алексије Јелачић

ВЕЛИКИ МАЈСТОРИ РУСКЕ КЊИЖЕВНЕ КРИТИКЕ И СОЦИЈАЛНЕ МИСЛИ

IV. *А. А. Григорјев (1822—1864).*

Ван великог тока руске књижевне критике уопште, доста усамљено и одвојено од великих струја и школа руске социјалне мисли стајао је Аполон Григорјев. Ипак то је толико јака и крупна личност, толико леп таленат руске књижевности да би била штета изоставити га у овој нашој серији прегледа руских књижевних критичара и социјалних мислилаца. Југословенским читаоцима он је посве непознат. Па и у Русији његова судбина је била доста чудновата.

Аполон Александровић Григорјев био је унук сељака-кмета, који се сам некако ослободио и доспео чак до племићског звања, постао човек богат и угледан. Отац писчев био је већ племић и чиновник московске општине. Живот у кући Григорјева био је више мање старински, налик на живот имућних московских грађана. Григорјев се родио, као незаконито дете, јула месеца 1882 године у дому за нахочад и тек је касније био посињен. Детињство и рану младост провео је у кући родитељској, где нису били потпуно занемарени књижевни интереси. Средњу школу је учио у универзитетском пансиону, а вишу школу у Москви на правном факултету. Ту је имао многе талентоване другове а и професоре. Године 1842 Григорјев је с великим успехом завршио факултет. Поред стручних студија он се у то доба много бавио руском и страном књижевношћу, и био је потпуно упућен у интензиван живот ондашње руске интелигенције. Тада су се стварале чувене школе западњака и словенофила, тада су се у руском просветном друштву укрштали утицаји Хегела и његове школе са Шелингом. По свршеном школовању, остајући даље под родитељским кровом, Григорјев је неко време био у служби на Универзитету као секретар универзитета. Доба свог детињства и ране младости Григорјев је испричао у низу уметничких слика или скица, које су изашле пред крај његовог живота под насловом „Моја књижевна и морална лутања". Ово дело није завршено али пре-

ставља један ванредно занимљив прилог не само за биографију и историју књижевног стварања Григорјева, него и за познавање његовог доба. Има у том делу нешто налик на „Детињство" и „Дечаштво" Лава Толстоја и на знамените успомене Херценове. Ипак држим да претерује њихов савремени издавач (Спиридонов), кад ставља те успомене на један ниво са успоменама Херценовим. И по обради и по садржини оне свакако изостају иза Херцена[1]).

Григорјев је почео своју књижевну каријеру још године 1843 једном песмом, која је објављена у часопису „Москвитјанин" чувеног историчара и публициста Михајла Погодина. И касније се Григорјев јављао као песник и с оригиналним песмама и с преводима (напр. Шекспира). Први и једини за живота зборник његових песама изашао је год. 1846, па је био доста повољно оцењен од стране Белинског. Међутим, критика и публика нису баш много мариле музу Григорјева, тако да је он све до у последње време остао као песник мало запажен, а касније и потпуно заборављен. Међутим, тај неповољни суд о Григорјеву песнику изгледа да није потпуно оправдан. Нико мањи него велики руски песник Александар Блок много је ценио песме Григорјева, па их је г. 1916 објавио поново и коментарисао у посебној збирци. Неке од песама Григорјева сведоче о дубини његовог осећања, о његовом страсном лирском темпераменту. Иначе он у њима чешће даје одушке својим јадима несрећне љубави. Прва велика несрећна љубав га је натерала да напусти очев дом, и његову драгу Москву, лепу службу и осигурану егзистенцију и да се сели у Петроград, где га је чекала потпуна неизвесност, беда и несталност живота једног литерарног боема. После неколико година, проведених у Петрограду, Григорјев се враћа у Москву, где улази у дирекцију „Москвитјанина" као један од уредника и као члан такозване „младе редакције" тог часописа. То је било време (1851—55) најтеже реакције у Русији и конзервативни „Москвитјанин", који ипак није био слуга режима, заузимао је, уз њутање свега напредног, једно угледно место у духовном животу руске интелигенције. Григорјев је био активни учесник једног мешовитог друштва, у коме су се признати и талентовани књижевници састајали са богатим трговцима „љубитељима књижества", са свакојаким боемима и певачима Циганима. Најзнаменитији члан тога друштва био је онда млад, на почетку своје каријере, али већ славан позоришни писац Александар Островски. Григорјев се заносио његовим комадима и личношћу и видео је у њему једнога новог пророка. Он је чак опевао Островског и његов рад у једној оди под

[1]) Мои литературные и нравственные скитальчества, у издању Academia, стр. 3—164. Уп. издање Спиридонова.

насловом „Уметност и истина", прожетој руским шовинизмом[2]).

Иначе Григорјев је неуморно радио у „Москвитјанину" и неколико његових чланака као напр. „Руска књижевност г. 1851" или „Руска лепа књижевност г. 1852" привукли су општу пажњу и ако су изазвали жучне прекоре и исмејавање у петроградским часописима. Као и сви руски књижевници и конзервативни Григорјев морао је да трпи од цензуре. Тако напр. његов на широкој основици замишљен велики чланак о стварању Островског био је забрањен већ на почетку. Поред цензуре, било је чешће и других сметња Григорјеву приликом писања његових расправа и чланака. Он је тешко радио систематски, волео је да се расплине у недоглед у свакојаким темама и идејама, које су му успут долазиле, изван главне теме и стога обично није стигао да доврши рад. Сметала му је такође и неуредност његовог живота. После прве несрећне љубави следовале су и друге исто тако безнадне, несрећне. Несрећан је био и његов брак, а и случајне везе са женама, које му нису никако одговарале. Али је највећа несрећа у животу Григорјева била ужасна злоупотреба алкохола. Он је патолошки много пио и то је био главни узрок његове преране смрти.

Године 1856 престао је „Москвитјанин". Григорјев је изгубио стално место где је могао објављивати своје књижевне радове и где је могао зарадити злехуду награду за једну скромну егзистенцију (Погодин је јако експлоатисао своје сараднике). Григорјев се бавио у Петрограду, путовао је у иностранство, напр. у Италију, која га је очарала, и у Париз, где се појављивао у чудноватом староруском костиму, у свиленој кошуљи и високим чизмама, правећи ексцесе и изазивајући чућење Француза. Његова појава у Петрограду у великом часопису „Рускоје слово", који је издавао богати и просвећени мецена гроф Кушељев-Безбородко, била је тријумфална. То је био можда први и свакако последњи тријумф Григорјева.

Последње године он је уређивао недељни лист „Јакор" (Котва), сарађивао је у часописима браће Достојевских „Време" и „Епоха". Кратко време пред смрт управо бежао је из Петрограда, примивши се за наставника руског језика и књижевности у војној школи у Оренбургу на граници азиске

[2]) Наводимо најкарактеристичније место ове оде у преводу прозом: „Нека лаж буде мила старој Европи или Америци, младој, али без зуба, болесној превременом старошћу . . . Али је наша Русија јака. У њој има пуно снаге, ватре: и воли Русија истину, и благодет Господа је њој дала способност да разуме истину. И само у њој налази сада уточиште оно што чини човека племенитим . . ." („Москвитјанин", фебруара 1854.).

Русије. Последњи месеци његовог живота били су нарочито бедни. Он је чак доспео у затвор због дугова. Тек неколико дана пред смрт њега је откупила нека добротворка. Смрт је дошла брзо, готово изненада. Григорјев је тек ушао у своју четрдесет трећу годину. На сахрану скупило се веома мало света. Потресну тужну слику те сахране дао је познати романописац Боборикин[3]).

Иза смрти Григорјев је био брзо заборављен. Године 1876 његов блиски пријатељ и поштовалац Никола Страхов је издао прву свеску његових целокупних дела. Али се издавање није могло наставити због мешања интереса публике за Григорјева. Поједини чланци његови били су ипак прештампавани као узорне критичке расправе. За време светског рата појачан је интерес према Григорјеву највише због његовог национализма. Тада је изашло више расправа о њему, тада је Александар Блок издао поменуту збирку његових песама, тада је предузето монументално издање његових дела. Прва свеска штампана је г. 1918, а уредио ју је Василије Спиридонов. То је узорно издање са ванредно занимљивим и обилатим коментаром[4]). Али и овом приликом је прва свеска остала опет последња.

Најзад у колекцији „Споменици литерарног живота" издавачко предузеће Academia је објавило врло лепу књигу са аутобиографском грађом самога Григорјева и са одломцима успомена о њему. Све је то уредио и коментарисао познати критичар и писац Иванов-Разумник[5]).

На тај начин ми располажемо ипак довољном грађом за познавање, приказ и критику мисли Аполона Григорјева.

*
* *

Приказати у једном кратком систему или синтези идеје Аполона Григорјева није лака ствар. Он се често губио у противречностима, у неодређеној употреби термина, у китњастим и замршеним изразима. Поред тога, он је стално волео да се одваја од главне теме, да се занесе споредним истраживањима, а понекад и досеткама, анегдотама, уметничким сликама, а и жучном полемиком. Ни њега нису штедели савременици: често пута, у колико нису прелазили ћутке преко њихових расправа, извргавали су га ругли, вадили из контекста неку необрађену реченицу и необичан израз па су се трудили да Григорјева прикажу у ружној и смешној светлости, да га обаспу погрдама и досеткама. И сада је понекад тешко и муч-

[3]) У издању „Academia" стр. 663—672.

[4]) Полное собрание сочинений и писем Аполлона Григорьева. Петроград 1918.

[5]) Аполлон Григорьев. Воспоминания Москва—Ленинград 1930.

но читати Григорјева. Али он је свакако заслужио лепши пријем и бољу судбину, него што их је доживео Прво, треба се сетити оног што каже у предговору целокупним делима Григорјева први њихов издавач Страхов: „Треба да предмети наших мисли чине саставни део нашег живота, адиђар нашега срца. Такав предмет је био заиста за Аполона Григорјева наша књижевност (управо лепа књижевност)"[6]).

Књижевност је била управо главни, готово једини предмет мисли и рада Аполона Григорјева. Али књижевност није била за њега нешто одвојено од живота, него, напротив, она се везала најприснијим везама са стварним животом. Филозоф и критичар руске лепе књижевности, Григорјев је неизбежно постао филозоф и критичар целокупног руског живота, а успут се стално осврtао и на важне појаве духовног живота човечанства уопште. Што је он, и поред великог талента и огромне ерудиције, имао само релативно кратког трајан и слаб успех и у књижевности и код публике, ово се објашњава с једне стране извесном замршеношћу његовог излагања и несређеношћу његовог стила, али још више тиме што је Григорјев стајао више мање ван великих школа, праваца и струја ондашње руске књижевности и живота, ма да је у многоме сличан словенофилима.

Оно што га везује са словенофилима, то је пре свега заједнички филозофски извор: Григорјев као и словенофили потиче од великог немачког филозофа Шелинга. У чланку „Критички поглед на основе, значај и методе савремене уметничке критике", посвећеном песнику Мајкову, он наводи као мото речи Шелинга[7]). И на више других места он наводи Шелинга или дословно или својим речима и велича немачког мудраца. Код Шелинга Григорјев је нашао идеју специјалне мисије, коју је Божје провиђење доделило сваком народу. Он верује, као и словенофили, у нарочиту и велику мисију руског народа. Али ту мисију народ може да изврши само ако чува своје оригинално „ја", своју колективну личност, индивидуалност. Треба будно бранити самосвојна начела народног живота. Ето у чему су главне сличности Григорјева и словенофила. Али он ипак није био словенофил, одваја се од њих и говори о њима и суди посве самостално као о некој посебној струји јавног мишљења и књижевног стварања, у коју он сам не спада. После ових напомена да поку-

[6]) Сочинения Аполлона Григорьева св. I. издани: Н. Н. Страхов Петроград, 1876, предговор стр. I.

[7]) Штампано први пут у „Библиотеци за читање" 1858 бр. 1. Прештампано код Страхова стр. 191—229. Ево тог Шелинговог мота: „Die im Innern des Bewusstseins wieder aufstehenden und als theogonisch sich erweiternden Mächte, können keine anderen als die erzeugenden selbst sein".

шамо ипак синтетизирати погледе Григорјева према његовим главним расправама из различитог доба.

Григорјев је више пута говорио о томе шта је то критика и какве су дужности критичара. Критичарима он додељује један ванредно велики значај, али само оним критичарима који неће да чине духовно насиље над уметношћу и књижевношћу. Он је делио критику на *естетску, теоријску, историјску* и *органску*. Прави критичар, према њему, јесте „напола уметник, можда чак и нешто налик на правог уметника, код кога снага просуђивања, анализе, надмашује снагу стваралачку. Питања живота, његове тајне тежње, његове јавне болести блиске су осетљивој организацији критичара исто тако као и стваралачкој организацији уметника[8]." „Било критике куца у заједници са билом живота[9])."

Григорјев, као и његови савременици Чернишевски и Доброљубов, одбацују естетску критику. Доброљубов је био готов да ову критику препусти „осетљивим госпођицама". Григорјев је тврдио да је естеска критика далеко од живота, и да она критика која се бави искључиво техничким питањима, у суштини није никаква критика. Међутим, теориска критика није боље прошла код Григорјева. Он је на једном месту у наведеном чланку чак употребио за т. зв. „теоретичаре" доста крупну и донекле грубу реч: „глупост" („тупоумие") теоретичара. Ово нас мора зачудити када узмемо у обзир да је под теоретичарима Григорјев подразумевао своје велике савременике Чернишевског, Доброљубова, Писарева и цео њихов правац. Он им је уписивао у грех отсуство вере, недостатак дубоких осећања и обожавање разума. Григорјев је до дна душе мрзео рационализам, ма да је признавао његову оправданост у извесном смислу. Он је врло лепо, у низу сјајних страница, посвећених просвети и књижевности XVIII века, показао постанак и развиће рационализма. Али он је оспоравао способност и снагу разума да реши велике проблеме и мучне загонетке, које се односе на саму срж живота, на оно што је у животу најбитније, најдрагоценије. Разум не може да реши и обухвати све. Он тежи да све премаже истом бојом. Међутим, живот је шарен, а истина није једнобојна и једноставна, него сложена, многострука, шарена („цветна"). Ово неће да разумеју „теоретичари" т. ј. рационалисти.

Специјално о својим савременицима рационалистима као књижевним критичарима Григорјев је судио потпуно негативно зато што су они порицали, по његовом мишљењу, највиши значај уметности, потчињавајући уметност извесним унапред замишљеним догматским идејама. Григорјев

[8]) Дела Григорјева, изд. Страхова, стр. 204.
[9]) Исто, стр. 205.

пак страсно је протестовао против догматизма и диктатуре разума. Управо његов поглед на све и основна линија његове критичке мисли јесте протест срца против разума, интуиције против дискурсивног мишљења. Ако пак пређемо на изворе ових књижевних, критичких и филозофских схватања руских мислилаца критичара, ми ту видимо сукоб између следбеника Шелинга (Григорјев, донекле словенофили и Хегела донекле Белински и западњаци, а највише Чернишевски, који се ослањао на левог Хегеловца, Фајербаха). О „теоретичарима" Григорјев се и овако изразио: „Појавио се правац који у уметничким делима стално тражи унапред замишљене теориске циљеве који леже ван њих; варварски поглед, који цени живе творевине велике уметности само утолико у колико оне служе циљу наметнутом од стране теорије..."[10]) Међутим, на једном месту Григорјев брани никог другог него Белинског, издвајајући га из реда теоретичара: „Ја постајем овде бранилац, не свога посла, него делатности енергичног и талентованог човека, сећање на чији велики уметнички дар разумевања, на ватрену љубав према истини и на ретку неспособност његове природе да се њој успротиви, драго ми је без обзира на битну разлику мојих уверења моралних и друштвених и његових уверења..."[11])".

Белинског, за разлику од „теоретичара", Григорјев је прогласио носиоцем „историске критике". Ова критика покушава да проучи и прикаже смену поколења и филиацију идеја. Уметничка, поглавито књижевна дела јављају се код ових критичара и добијају своје тумачење, као продукат историске друштвене средине и животних догађаја прошлости једног народа, односно човечанства. У анализи и критици назора „историске критике" Григорјев, као и у другим својим идејама, јесте претходник великих француских историчара и мислилаца Тена и Ренана, нарочито првог (ми овим нећемо да кажемо да је постојала некаква зависност између непознатог на западу руског критичара и француских писаца, него бележимо само једну занимљиву сличност идеја). Могло би се рећи да термин „историска критика", нарочито у колико је примењен на Белинског, није баш много згодан. Остаје мало нејасно у чему је разлика између историске и органске критике којој припада сам Григорјев. Ова нејасност јесте једна од многобројних нејасности Григорјева и рекао бих једна од најважнијих. Григорјев се бави постанком историске школе, и ту наводи познате немачке филологе и историчаре права, нарочито римског (напр. Савињи). Бави

[10]) Исто, стр. 194 и сл.

[11]) Исто, стр. 194. Издавач најновијег издања дела Григорјева, Спиридонов истиче како је Григорјев тобоже прави наследник Белинског, а да то није Доброљубов. Држим да је Спиридонов у заблуди.

се он и теориском критиком хегелизма, на који се у првом реду ослањао Белински. Он хоће да прикаже битне погрешке и противречности у које запада Хегелова школа. „Полазећи од принципа тежње ка бескрајном, овај правац пада у груби материјализам . . . И све ово се дешава зато што се уместо стварне полазне тачке, човечје душе, узима једна тачка уображена, претпоставља се да је нешто стварно апстрактни дух човечанства . . .[12]). Овде је Григорјев ванредно лепо уочио супротност између полазне тачке Хегелове науке, а то је вера у *апсолут* или *апсолутни дух*, који се оваплоћује у развоју васионе и човечанства и тако зв. „дијалектичког материјализма", с којим је већ имао посла Григорјев ма да није још знао за тај термин.

Завршавајући свој приказ и критику „историског правца" Григорјев резимира овако: „није у праву историски правац, али је у праву историско осећање". Ово осећање јесте од прилике осећање органске везе између појава живота, осећање целине и јединства живота. „Изгледа да је то једна сасвим једноставна истина да је живот нешто органско, и да се све појаве његове везане међу собом, а међутим ова истина је била заиста Колумбово јаје." [13])

„Дубоку и ватрену веру у историју дало је први пут историско осећање. Ова вера, али само искључиво, као вера, а нипошто као формула јесте прва законита одредба. У правилној методи историске критике налазимо веру у то да је живот органско јединство . . ." [14])

Дакле, историска школа била је у толико симпатична Григорјеву, у колико је она, не логичким мишљењем, него интуитивно схватила органски развој. Сам израз „*органска критика*" био је код Григорјева непотпуно разрађен, нејасан и донекле противречан. С једне стране, уметност код Григорјева има улогу једне водеће снаге, водећег органа живота. Зато критика која води рачуна о таквој једној улози уметности, добија назив „органске критике". Али ми би рекли да употреба овог термина баш у овоме смислу не само да није задовољавајућа, него је чак можда рђава. Много вреднија пажње и оправданија јесте друга интерпретација органске критике, која полази од Шелинговог схватања процеса развића васионе и човечанства. „Развијају се народни организми. Сваки овакав организам који се створио на овај и онај начин, који је изменио своју првобитну традицију, у своје традиције и веровања уноси свој органски принцип у живог света... Сваки такав организам је затворен сам у себи,

[12]) Стр. 207, уп. стр. 575.
[13]) Стр. 219.
[14]) Стр. 223.

сам за себе је неопходан, сам има пуномоћ да живи сходно законима који су њему природни, а није дужан да служи као прелазан облик за друге; јединство између ових организама, јединство непроменљиво, које не подлеже никаквом развићу, које је подједнако из почетка, јесте истина човечје душе"[15]).

„Велики је значај уметности. Она сама, ја никад нећу престати да понављам ово, уноси у свет нешто ново, органско, потребно животу.. Уметник је, пре свега, човек, т.ј. биће од меса и крви, потомак таквих и таквих предака, син одређене епохе, одређене земље, одређеног краја у земљи, разуме се најдаровитији од све друге своје браће, најосетљивији на крв, на природу места, на историју, једном речју он припада одређеном типу и сам је најпотпунији или један од најпотпунијих израза типа; и поред тога он има своју личну природу и свој посебни живот; има најзад снагу која му је дата, или боље рећи, сам је он велика стваралачка снага која ради према вишем закону..."[16])".

Према карактеру уметности одређује Григорјев и улогу критике. Полазећи од „свести о целини душе људске и јединства њеног идеала"[17]) „уметност је отсјај идеалног света, док је критика — тумачење тог отсјаја. Закон којим се тај отсјај тумачи, излази не из отсјаја, који је увек као појава више мање ограничен, него из суштине самог идеала. Између уметности и критике има органска веза у свести о идеалном, и критика зато не може и не сме да буде слепо историска, него мора да буде, бар треба да тежи да буде исто толико органска као и сама уметност, уносећи анализом смисао у она органска начела живота којима уметност својом синтезом дају снагу и крв."[18])

Ипак широка публика и стручни кругови остајали су у извесној недоумици, шта је то управо органска критика. Тражили су од Григорјева да он ствар конкретизира и да у њу унесе више светлости. Између других ово је захтевао од Григорјева и његов велики пријатељ, нико мањи него сам Достојевски. У часопису овог последњег, у „Епохи", појавила се последња расправа Григорјева написана већ кратко време пре његове смрти. Као већина његових великих чланака и ова расправа објављена под насловом „Парадокси органске критике" остала је недовршена. Као мото за свој чланак Григорјев је узео познати стих Грибоједова „О чему то? Па о све-

[15]) Стр. 210.

[16]) стр. 202 и сл. Упореди баш Теново учење коју смо споменули у тексту (в. „Philosophie de l'art" и „Histoire de la litterature anglaise")

[17]) Стр. 225.

[18]) Стр. 229.

му". И заиста он је ту говорио о свему и свачему, али није расветлио потпуно ствар и на крају је ставио руску пословицу: „Ово је само увод у скаску, а скаска ће тек доћи". Али њему није било суђено да настави и завршн започету теорију органске критике: уместо ње је дошла неумитна смрт... У чланку „Парадокси" Григорјев стално помиње живот, животни процес, живе снаге... Он говори да је Белински биодвострук и у једном Белинском, тако рећи органском, тражи ослонца против другог Белинског, рационалисте. „Логички захтеви голога ума неизбежно на известан начин постижу у овај тренутак своје крајње границе и зато неизбежно улазе у извесне форме, у извесне теорије. Примењене на живот, који брзо тече, ове форме постају несавршене, неспретне, скоро већ у исти онај тренутак када се рађају, јер оне у ствари нису ништа друго него резултат упознатог т.ј. прошлог живота, и према њима се може боље применити дубоки стих из дубоке песме Тјутчева:

„Исказана мисао је лаж..."

Григорјев напокон позива „мисаоне људе да се уче од живота и на његовим органским појавама"[19]).

Како је Григорјев судио о уметности, види се донекле већ из овог што каже о критици, том тумачу уметности. Али ми ћемо навести још неколико његових значајних погледа на уметност. У чланку „О истини и искрености у уметности" Григорјев објављује: „Живот талента јесте истина". Ван истине не може бити уметности. Али какав је однос између уметности и морала? На ово Григорјев одговара овако: „Или су мислиоци који су претресали ово питање решавали га потпуним уништавањем уметности у корист морала, одакле се јављао појам о уметности речи, као о нечем што спроводи нешто корисно у моралном и друштвеном смислу; или су мислиоци, оправдано узбуђени таквим погледом који ништи везу уметности речи са уметношћу слике и звука, јер корисно сликарство и вајарство и корисна музика не могу постојати — изнети тврдњу да је уметност циљ сама за себе, и ван себе не може да има ма какав циљ и не сме да га има. На једној страни стоји Шилер,... чији је идеал уметника потпуно дидактичан... и наш Гоголь...; на другој страни Гете и Пушкин."[20])

Међутим, творевине уметности исто толико су живе и самосвојне, као и појаве самог живота, исто тако се рађају а не израђују као све што је живо. Питање о томе какав се живот изражава уметношћу, шта управо добија свој отсјај

[19]) „Епоха" г. 1864 бр. 5—6 и у изд. Страхова стр. 614, 617, 624 и сл. 639 и 643.

[20]) Изд. Страхова, стр. 134 и сл.

у уметничким облицима? Историска школа има свој готов одговор: уметност је отсјај друштвеног живота" [21])

„Уметност је идеалан израз живота... Уметник изграђује за увек само животно законите типове, јер на њему лежи обавеза да говори истину и да у духу истине заузме позитиван или негативан став према појавама живота. Истина јесте светлост, која обасјава живот, која у њему одваја случајно од битног, пролазно и привремено од непролазног и вечитог. Уметник се, као носилац светлости и правде, јавља на тај начин у својству највишег претставника моралних појава околног живота т.ј. свога народа и свога века. Прави уметник не може бити другојачији. Најјачи пример таквог једног уметника ми имамо у нашем Пушкину, чија права уметничка и зато у највећем степену истинољубива и обдарена способношћу опажања природа, све више и више скидајући са себе кору туђих народа, одбацујући прашину страних утицаја, почела је најзад да се уздиже до коренитих народних верских контемплација, које су највиша контрола животних и народних елемената, које улазе у појам морала"[22]). Ту се наговештава највиша синтеза уметности, морала и религије, синтеза којој тежи Григорјев.

„Уметност, као израз истине живота, нема права да и једног тренутка буде неистинита: у истини је њена искреност, у истини њен морал, у истини — њена објективност"[23]).

Над уметношћу лебди велико начело живота, јер уметност и живот су у обостраној зависности: „Само оно што је живо, само оно што је *рођено*, само оно што је примило месо и крв, живи и делује.[24]). *Само веровање — принцип срца може напунити живот садржином*". Ту опет Григорјев иступа против рационалистичког принципа у животу и уметности. Уметност је право море, бескрајно и заталасано. Очаран путник кроз уметничке творевине губи се усред тих таласа. Или је можда боље упоредити уметност са многоструким и шареним путом природе где на човека навалују све нове и нове импресије?... Али треба да уметничка дела буду плод правог надахнућа, израз унутарњих снага генија, које неодољиво избијају ван и рађају своје творевине.

У вези с тиме Григорјев се изјашњава овако: „У контемплацији првокласних т.ј. *рођених*, а не *израђених* творевина уметности можемо да се потпуно изгубимо, као што се губи мисао у контемплацији живота и живих појава. Као *рођене* и то рођене од најбољих сокова, од најмоћнијих снага живота, оне саме рађају и вечито ће рађати нова питања о ис-

[21]) „Москвитјанин" г. 1855 бр. 15—16 и код Стархова, стр. 140.
[22]) Издање Страхова, стр. 142.
[23]) Исто, стр. 179.
[24]) Исто, стр. 218.

том животу чије су оне биле цвеће, о истом тлу у које су оне бациле семе. Бескрајне су и неприступачне нашем истраживању манифестације стваралачке снаге, оне немају дна, оне су дубоке и у исти мах прозирне, кроз њих се види њихова идеална садржина, вечита као људска душа; оне се не могу издвојити из општег ланца људских контемплација, као што се не може издвојити из општег ланца судбине човечанства онај живот који су они изразили у вечитом типу и с којим су оне везане помоћу најистанчанијих нерава."[25]). Међутим, у колебљивом посматрању уметности живота Григорјев као да даје уметности један виши значај над самим животом: „Уметност везана са животом, види ипак даље него сам живот; а ово што је већ у животу, ово што се осећа у ваздуху времена — стално или пролазно — она ће то ухватити као жива и приказати тако да ће сваки осетити истину приказа, да ће се сваки дивити како да њему самом ова виша истина живота није била већ и пре толико јасна. Уметност уме да ухвати вечито текући живот, који непрекидно јури, те га издваја у трајне облике, везујући их опет на тајанствен начин са општом идејом људске душе"[26]). Овде вреди скренути пажњу на овај израз „тајанствен": Григорјев свуда тражи мистику.

Још остаје да издвојимо укратко погледе Григорјева на везу уметности и морала. „Питање о вези између уметности и морала остављено је у своје природне границе; утврђено је да се уметничка контемплација по природи својој не одваја од моралне контемплације, да подвојеност уметничке контемплације и моралне уноси у саму уметност известан порок или недостатак . . ."[27]).

„Уметност је у својој суштини морална, у колико је она животно снажна и уколико она сам живот контролише помоћу идеала. Ту нема *покоравања* уметности моралу, јер у у појам потчињености улази мисао о подвојености односа између оног ко заповеда, и оног ко слуша; уметност пак, као појава животна и народна, постајући израз највиших појмова живота, тиме само испуњава своју улогу, постиже само своју истину"[28]).

Своје филозофске, моралне и естетске принципе, који су, као што смо се могли уверити из наведених карактеристичних цитата, били донекле завијени у мистичну маглу, Григорјев је примењивао на приказ, тумачења и критике дела руске књижевности. Он је говорио о њеним текућим појавама, он је давао веће прегледе а и расправе делом историског, делом

[25]) Исто, стр. 192.
[26]) Исто, стр. 413.
[27]) Исто, стр. 178.
[28]) Исто, стр. 144.

теориског карактера. Основно гледиште и мерило Григорјева био је национални принцип; Григорјев је ценио највише у руској књижевности оно што је било по његовом схватању истински народно, национално, а у појединим књижевницима истицао је националне њихове црте ,чак и покрајинске елементе. „Сваки крај, вели он у својој врло лепој и опширној расправи о Тургењеву (поводом „Племићског гнезда"), има свој живи песнички одјек, сваки тип свој сталан и наслеђен израз."[29]).

Оно што се звало романтизмом, он је сматрао као нешто туђе руском духу и зато га није марио. „И сада нам је тешко да одговоримо јасно и коначно на питање: шта је то управо романтизам? .. Све је ово романтизам, а све је ово веома различно, тако различно да нема никаквих међусобних додирних тачака и веза..." И даље, враћајући се на сам термин *романтизам*, каже ово: „Неспретно име измишљено у неспретно доба, у доба т.зв. романтичне реакције, која је у Немачкој била сасвим близу лудила..."[30]). Мало неочекиване речи у устима Григорјева-шелинговца и присташе „органских" и „националних" принципа. Једна струја романтизма, баш она која је у Русији имала највиши утицај, *бајронизам*, највише је изазивала негативно расположење Григорјева. За њега је бајронизам „кужна болест". „У њему је било аморалности у толико, у колико има неистине... У Бајрону је, дакле, очигледна не аморалност, него недостатак моралног идеала, протест против неправде без свести о правди"[31]).

Интересанто да је Григорјев заузео један посве негативан став према Љермонтову. И личност песника, и његово стварање, и нарочито његови типови — све је то и антипатично и неразумљиво за Григорјева. „Љермонтов није ништа више него случајна кужна болест! као привиђење једног туђег света; *истина* његовог песништва јесте песништво живота малог према своме обиму, који се губи у бескрајном мору другог живота"[32]). Печорин, тај „јунак нашег доба", изазива погрде и гнушање Григорјева, а затим он још суровије суди о Печориновим следбеницима, приказаним у многобројним сада већ готово заборављеним романима и приповеткама оних писаца који су подражавали „Јунаку нашег доба". Ову тобожњу „Љермонтовљеву школу", која је знатним делом била нека врста патворевине и карикатуре на Љермонтова и у песми и у прози, Григорјев осуђује и исмева без икакве поштеде.

У Пушкину, кога он обожава, Григорјев налази борбу

[29]) Исто, стр. 310.
[30]) Исто, стр. 275 и 277.
[31]) Исто, стр. 153—155.
[32]) Исто, стр. 161.

туђинских и националних начела и типова. И зато баш онај део Пушкиновог стварања који није наишао на врло повољан пријем код Белинског, а који је уопште дуже времена остајао мање непознат и мање цењен, а то је Пушкинова проза, изазива највеће усхићење Григорјева. За њега личност Ивана Петровића Белкина, измишљена од Пушкина, тобожњег аутора „Приповедака Белкина" и „Историје села Горјухина" јесте идеалан руски тип. Стварајући њега и дела која је тај тобоже написао, а исто тако „Капетанову кћер" и „Дубровског", Пушкин је победио туђе и оваплотио прави народни живот и његове идеале.

„Пушкин је наше све. Пушкин је претставник свег нашег духовног, нарочитог, свега што остаје као наше душевно, нарочито после наших сукоба о туђим, са другим световима. Пушкин је једина потпуна слика наше народне личности, самосвојна појава, која је примила у се, приликом најразноврснијих сукоба са другим особинама и организмима све оно што је требало примити, а која је одбацивала све оно што је требало одбацити, потпуна и заокругљена слика, али слика још без боја него обележена само линијама..."[33]).

„У Пушкину се највише, као у првој заокругљеној слици руске природе, у којој су дошли до израза обим и границе њених симпатија огледала она борба, онај тренутак нашег духовног живота, ма да тај велики човек није био роб него господар овог великог тренутка"[34]). Ту Григорјев мисли на велики прелом, кад је наступила победа националних начела у руској књижевности и када је оборен романтизам.

Од Пушкина, према Григорјеву, воде своје порекло све здраве и важне појаве руске књижевности: „Све се истинске и праве тежње савремене наше књижевности налазе у духовној родбинској вези са Пушкиновим тежњама, и право од њих воде своје порекло. У Пушкину се за дуго времена, ако не за увек, завршио наш духовни процес"[35]).

И Тургењева, кога је необично ценио, ма да је Тургењев био по назорима западњак, Григорјев сматра за настављача најбоље Пушкинове традиције. Говорећи о Тургењеву веома подробно и повољно, Григорјев износи између осталог и ово: „У нама се стварао органски процес, који је означио своје границе у нашој највећој, јединој потпуној уметничкој појави — у Пушкину — процес борбе Ивана Петровића Белкина са Силвијем (јунак „Пуцња"), Херманом (јунак „Даме пик"), Алеком (јунак „Цигана") ит.д. Претставник овог процеса у свима његовим фазама био је у наше доба Тургењев,

[33]) Исто, стр. 238. Упореди чувени говор о Пушкину Достојевског и његов поглед на Пушкина као на „свечовека".

[34]) Исто, стр. 244.

[35]) Исто, стр. 246.

и ето у чему је његов велики историски значај. Он није заповедао овом процесу, није имао као Пушкин дар да зачара разбуктале елементе, није био свесна т.ј. генијална снага, која гледа у даљину, која обухвата будуће границе, — али се он као висока песничка природа одазвао на сва струјања оних епоха и процеса које је он преживео, саопштавајући нам искрено сав свој унутарњи свет, и непосредно и смело доводио је свако струјање до његових крајњих последица. На романтизам Љермонтова он је одговорио са „три слике", на Љермонтовљеве у принципу а Гоголјеве по облику приказе стварности у трагички мрачном или трагички прљавом облику — поемом, „Спахија", на сентиментални романтизам десничарског хегелијанизма — „Јашом Пасинковом", а на сентиментални натурализам својим драмама и одличном приповетком „Пјетушков"; на идеалистичку школу народњаштва — сеоском Офелијом у „Ловчевим записима" . . [36]).

Расправа о Тургењеву била је изазвана, као што је споменуто, „Племићским гнездом". „Шта је речено *Племићским Гнездом?* Сав умни живот доба после Пушкина, од магловитих његових почетака у околини Станкчевиевој, до оштрог истицања проблема од стране Белинског и од оштрог наступа Белинског до попуштања веома знатног —, које је учинила мисао животу и тлу . . . Борба словенофилства и западњаштва и борба живота са теоријом — словенофилском или западњачком, све једно — завршава се у песничким сликама типа Тургењева победом животом над теоријама . . ."[37])

Али највише, изнад Тургењева, изнад Гоголја, готово са истим пијететом као и Пушкина, постављао је Григорјев на неизмерну висину Островског. За њега је стварање Островског — највиша синтеза руских народних начела. Григорјев је тумачио и хвалио Островског и у прози и у песмама. А када су се појавили знаменити чланци Доброљубова, који је искористио Островског да би што јаче ударио на старо-руско назадњаштво и мрачњаштво, Григорјев се бескрајно наљутио и у великој срџби порицао Доброљубовљево тумачење комедија и драма Островског, нарочито у чланку „После *Олује* Островског". У овом чланку налазимо дефиницију тога шта је народна књижевност: „Књижевност је *народна* у ширем смислу те речи, када се у њеним *назорима на свет* огледају назори *целокупног народа*, који су дошли само до тачнијег, потпунијег и тако рећи лепшег са гледишта уметности израза у његовим напредним слојевима, када су њени *типови* разноврсни, али општи, већ створени у опште народном животу; када се у њеним облицима види лепота као што је схвата на-

[36]) Исто, стр. 357 и сл.

[37]) Исто, стр. 425.

род... Када је њен *језик* — сав језик народа, који се развио према коренитим језичним законима..."[38]).

Прави национални књижевник у томе смислу јесте Островски.

У великом спору словенофила и западњака Григорјев је заузео један независан став, приказајући њихов развој, сукоб и, као што је он мислио, пад у низу чланака објављених под општим насловом „Развитак идеје народности у нашој књижевности од смрти Пушкина"[39]). Григорјев је налазио да су словенофили и западњаци одиграли своју улогу„ да више нема „источног" и „западног" правца. Он је био против оних који се клањају идолима, који не мисле здраво, који се боје идола; а и једне и друге он је налазио у оба логора, али много више у логору западњака, који се онда претворио у логор оних који све негирају (ту се мислило на групу око „Савременика" са Доброљубовом и Чернишевским на челу, омражену од стране Григорјева и редакције Достојевскових часописа).

„Словенофилство, ако је и пало, али је пало са славом. Западњаштво је дошло до тужне неопходности да каже своју последњу реч, и реч је ова била једнодушно, једногласно, тако рећи од целе земље одбачена са негодовањем. Па није се могло друкчије: славенофилство је веровало слепо, фанатички у њему самом непознату суштину народног живота и вера му је уписана у заслугу. Западњаштво је пошло против тока живота: оно није хтело да призна појаве живота."[40]) Григорјев претерује у својој констатацији: нити је славенофилство пало, нити је западњаштво било „једнодушно и једногласно" одбачено. То је обична претераност Григорјева. Али ипак његова критика и тумачење оба правца веома је занимљиво.

„Ватрене присташе словенофилства су фанатички приповедали, у облику догме, мисао да је Западу одзвонило, да су основи његовог живота већ разбијени или ће бити разбијени, сходно ономе што су до душе тврдили и сами теоретичари Запада. Прљави пак адепти мрачњаштва и постојећег реда прихватали су ове речи да је Запад био и прошао и преводили су их тврдњом да је Запад иструлео"[41]).

Веома је карактеристично овде са колико презира Григорјев говори о мрачњацима, којима је чак посветио посебан чланак у којем налазимо при крају и ове значајне речи, из којих се види да је Григорјев понекад умео да схвати смисао и значај напредне руске критике и социјалне мисли:

[38]) Исто, стр. 477.

[39]) „Време" г. 1862, прештампано код Страхова, стр. 482—613.

[40]) Изд. Страхова, стр. 483.

[41]) Исто, стр. 486.

„Може да се каже да је јарост мрачњака, немоћна и смешна у својим манифестацијама, припомогла потпуној и за извесно време искључивој победи негативних назора . . . јер су на страни негативних назора били онда живот и књижевност"[42]) „Према томе, није се западњаштво борило са националним, него са лажним облицима у којима се јавља идеја националног. И кривица западњаштва, ако може да буде кривица код историске појаве, није, разуме се, у томе што је она порицала лажне форме, него у томе што је у лажним формама видела саму идеју... Снага западњаштва била је у негацији лажних форми националног. Тек што су се појавиле уместо лажних форми праве, оно је морало да падне па и збиља је пало".[43])

„Западњаштво је понављало своју стару песму да нас је Петар Велики увео у круг светског, свечовечанског живота, песму чију истинитост нико ко има здраву памет није оспоравао и не оспорава, и није хтео да дâ у овом општем светском животу право нашим народним особинама, тврдоглаво се трудио да нас натера да понављамо туђ живот и ропски га настављамо и у науци и у друштвеном уређењу".[44])

Као што се види Григорјев је више нападао западњаштво него словенофилство. Укратко, он је формулисао погрешку обеју школа: западњаштво није умело да цени Русију пре Петра Великог, док словенофилство није разумело Петрове реформе.

Белински је био претставник западњаштва, али и претходник целог „негативног" правца. О њему у вези с тиме Григорјев је судио овако: „Било би неумесно да се задржавамо на подробној анализи свих последица овог начела негације и централизације, чији је претставник био Белински, и да наводимо све његове испаде против националног уопште, против *нашег* националног, против могућности покрајинске малоруске литературе и песништва, против значаја истога у историји човечанства. Време је изрекло свој суд над овом доктрином, опровргло је њу и фактима (Шевченко), истраживањима научника (Буслајев), општом симпатијом према националном, која се све више и свуда шири. Заблуде Белинскога имале су у суштини ствари један карактер који је произлазио из једног извора, а то је из искључиво историског погледа на ствари. На дну овога погледа, без обзира на његове разноврсне облике лежи идеја апстрактног човечанства. Идеја без икакве наде јер се у њој идеал стално налази у будућности, у њој сваки тренутак васељенског живота јесте

[42]) Исто, стр. 612.
[43]) Исто, стр. 542.
[44]) Исто, стр. 484.

прелазна форма ка другој исто тако прелазној форми..."[48]) У овим последњим речима налазимо опет покушај обрачуна са Хегелом и његовим руским следбеницима — Белинским и западњацима.

Григорјев се знатно разликовао од главних и типичних носилаца руске напредне социјалне и литерарно-критичке мисли. Он је био пре свега мистичар и националиста. Али својом хуманошћу, својом вером у народ он се није издвајао из општег величанственог хора руске књижевности тог најбољег израза идеала истине и правде.

---

[48]) Исто, стр. 574.

Др. Г. Озерецковски
(Превела Б. Ковачевић)

МЕНДЕЉЕЈЕВ

(О СТОГОДИШЊИЦИ ЊЕГОВОГ РОЂЕЊА)

Дешава се на петроградском универзитету. Свечан призор. Ректор А. Н. Бекетов са огромном гривом седе косе. Професори: Меншуткин, Бутлеров, Иностранцев, Докучајев, Овсјаников, Совјетов, Вагнер . . . Једни стоје, други седе. Дворана пуна публике. Одједном лица живахнуше: „Мендељејев, Мендељејев . . . Кроз пролаз између столица кретао се човек нарочитог облика. Доста високог раста, нешто подигнутих рамена, велика грива тршаве плаве косе, сјајне плаве очи, правилан нос, лепа линија уста, озбиљно изразито лице, брзи покрети. Ишао је брзо, нагнут целим стасом напред, као да сече ваздух . . . Изглед ауторитативан и величанствен, међутим сви су се осмехивали . . . Предмет целокупне пажње, сам није обраћао никакву пажњу на около стојеће . . .")[1]

*

Димитрије Ивановић Мендељејев потиче из руске породице, — по оцу из свештеничке средине, а по мајци — из трговачке. Његов деда — Павле Максимовић *Соколов*, био је свештеник села Тихомандрици, у Вишњеволоцком срезу, Тверској губернији. Имао је четири сина, којима су у богословији дали разна презимена: Покровски (Василију), Мендељејев (Ивану), Соколов (Тимофеју), — по оцу, и Тихомандрицки (Александру), по селу где му је отац био свештеник. Иван Павловић Мендељејев после семинарије није отишао у свештенике, већ изабере педагошку делатност, заврши Петроградски педагошки институт и би постављен за учитеља у Тоболску главну народну школу, која је доцније претворена у гимназију. Ту у Тоболску ожени се Маријом Димитријевном Корниљевом. Корниљеви су имали фабрику стакла (у Армезјанки, на 25 врста од Тоболска) и фабрику хартије, били су предузимљиви и културни људи, али у то време су

[1]) Опис се односи отприлике на 1879—80 год. А. И. Мендељејева: „Мендељејев у животу", издање Сабашњикова 1928 године. Његову спољашност упоређивали су час са Фаустом, час са Гарибалдијем, или са Зевсом, Микел-Анђеловим Мојсијем, или Саваотом.

осиромашили: отац Марије Димитријевне изгубио је после болести памћење, а мати му је умрла рано. Децу је васпитавала дадиља . . .

Марија Димитријевна била је интелигентна жена, начитана. — „Сву радост и утеху налазим у читању . . .“ „Књиге су најбољи пријатељи мога живота“, вели она у својим писмима. Она је имала чврст карактер, била је паметна, пословна и страсно одана мужу и деци. Њој је припадала водећа улога у породици, пошто је Иван Павловић био неодлучан и мек човек. 1818 године Мендељејев отац био је премештен у Тамбов, а доцније (1822 год.) у Саратов и напослетку 1827 г. поново у Тоболск за директора гимназије и школа Тоболске губерније. Ту у Тоболску Мендељејевима се роди и 14-то дете — Димитрије. Те године Мендељејеве задеси велика несрећа: Иван Павловић ослепи[1]) и морао је да се пензионише са малом пензијом. Главна брига о издржавању и васпитавању многобројне породице пала је на Марију Димитријевну. Њен брат Василије Димитријевић, потпуно јој са повереньем препусти вођење фабрике стакла, с тим да се користи приходима са фабрике. Без капитала, без трговачких веза прихвати се Марија Димитријевна да уреди упропашћену фабрику и умела је да је доведе у ред, да васпита породицу и да сачува углед у друштву. Децу је држала строго и од малена их је навикавала на рад. А Мињењку је као најмлађег и даровитог необично волела. Морали су да живе поред фабрике. Али кад је дошло време за дечије учење, она пређе у Тоболск, где је бдила над њиховим васпитањем па је чак и задатке учила са њима. Детињство у селу, фабрика стакла, патријархалчи склоп породице, раденицамати, све је то безусловно оставило свог трага у души Димитрија Ивановића.

Од седме године дали су га у Тоболску гимназију, где је показао велико интересовање за математику, физику и историју (из малена истицао се својом способношћу за рачун и добрим памћењем). Мињењка није учио најбоље, нарочито није волео језике, и из латинског је често добијао двојке, јединице па чак и нуле. Али при крају године обично би се извукао, тако да ни једном није понављао, а гимназију је завршио добро. Најбоље ученике примали су на универзитет као стипендисте, али Мендељејев, без обзира на његове способности, по вредноћи ни издалека није био међу првима, зато није могао да рачуна на стипендију. Ту је мати употребила сву своју енергију, да пружи сину више образовање. У почетку је покушавала да га смести на московски универзи-

[1]) После три године, после успеле операције катаракта, њему се поврати вид, али место није могао више да добије.

тет, али без успеха,[1]) затим у Петрограду на медицинско хируршку академију. Димитрије Ивановић покуша да присуствује обдукцији, али не издржа и паде у несвест. Напослетку, после дугих напора, са специјалном дозволом (преко реда[2]), Мендељејев пошто положи испит би примљен у Главни педагошки институт на физичко-математички факултет. Да би била ближе сину мати остаде у Петрограду, пошто ликвидира своје послове у Тоболску. Али не поживе дуго и 21 септембра исте године (1850) умре и би сахрањена на Волковом гробљу поред цркве, где је доцније и Димитрије Ивановић купио за себе место. Можемо судити о љубави Мендељејева према матери и о њеном значају за Мендељејева по томе што је много доцније, 37 година после њене смрти, посветио њеној успомени једно од својих најкапиталнијих дела: „Испитивање водених раствора по специфичној тежини". — Успомени моје мајке Марије Димитријевне Мендељејеве. „Ово дело посвећује мајци њен мезимац. Она га је могла подићи само својим радом, управљајући фабриком; васпитавала га је примером, исправљала љубављу, и да би га дала на науке, извукла га је из Сибира, трошећи последња средства и снагу. Умирући завештала је: избегавати латинску самообману, бити истрајан у раду, а не на речима и стрпљиво гражити божанску или научну истину, јер је схватала колико често дијалектика обмањује, колико се још много мора дознати и како се помоћу науке без насиља, са љубављу, али енергично уклањају предрасуде, неистина и погрешке а постиже се: чување истине, слобода даљег развитка, опште добро и унутарње благостање. Завете мајке сматра за свете Д. Мендељејев".

II.

Педагошки институт био је виша школа, интернат са строгим правилима, строгим захтевима, и строгом дисциплином, али са високим научним животом. Институт је имао за оно време добру библиотеку, хемиску лабораторију, физички кабинет, а, што је најглавније, директор и професори били су истакнути научници.[3]) Студената је било мало, и профе-

[1]) У то време на универзитет су примали ђаке са свршеном средњом школом истог округа, за Тоболск је био одређен казански универзитет.

[2]) Примање у Институт вршено је један пут у две године, те — 1850 год. — није било примања.

[3]) Директор је био „заслужени професор" московског универзитета академик И. И. Давидов. На физичко-математичком факултету предавали су: математику — академик М. В. Остроградски, физику — акад. проф. Е. Х. Ленц, астрономију — проф. А. Н. Савић, хемију — проф. А. А. Воскресенски, минералогију и геологију — проф. С. С.

сори су одлично познавали свакога.[1]) Због немања погодних уџбеника за многе предмете, студенти су морали сами да састављају предавања, која су професори проверавали. Томе треба додати још и узајамно општење и дискусије са вршњацима па да се добије права слика околине у којој је Мендељејев живео. Тамо су били и математичари, и природњаци, и филолози, и правници. Строгост режима ублажавало је очинско старање културне управе. Значај Педагошког института биографи Мендељејева често не цене довољно. Не заборавимо да му је приликом ступања у њега било свега 16 година. Овде у Институту, после домаће слободе, од несташног и ленјог гимназисте он се претвори у озбиљног студента и просто је гутао науку, зачуђавајући све својом радљивошћу . . . Овде је научио на систематски рад и ту је његов велики таленат добио научни правац. Мендељејев је требао да почне предавања од друге поливине, јер је ступио у Институт оне године кад није вршено примање, зато прва година његовог рада није била нарочито успешна. Истина да је по оценама могао да пређе у старији разред,али он добровољно идуће године започе испочетка. Од свих предмета Мендељејева највише привлачи хемија. Још као студент штампао је два рада, оба „о анализи ортита и пироксена из Финске", а при крају студија поднео је озбиљну кандидатску дисертацију: „О изоморфизму у вези са другим односима облика према саставу".

Завршне испите Мендељејев је положио сјајно, а из хемије је показао такво озбиљно познавање и јасно схватање науке, да су лица присутна на испиту, а међу њима и академик Ј. Ф. Фрицше, обасули проф. Воскресенског честитањима због тако даровитог ученика. Мендељејев је завршио курс Института (1855 год.) као први, са златном медаљом, и био је остављен у Институту да се спрема за испит магистра.

Поремећено здравље није му дозволило да остане у престоници. Од прве године свога бављења у Петрограду Димитрије Ивановић је почео да побољева, болест се појачала, поче избацивати крв и он леже у постељу. Конференција Института хитно је израдила Мендељејеву прелазак на кијевски институт, али он се толико био навикао на Институт, да није хтео да га напусти, продужио је да учи и у болници, где је често морао да лежи. На његово здравље утицали су влажна петроградска клима а и смрт вољене мајке, и напрегнуто

Куторга, ботанику — проф. И. О. Шиловски а доцније акад. Ф. И. Рупрехт, зоологију — акад. Ф. Ф. Брант, педагогику — Н. А. Вишњеградски.

[1]) У старијим разредима бивало је обично мање од десет ђака. Тако су са Мендељејевом завршили свега три природњака и четири математичара.

учење, као и наследност (његов отац и три одрасле сестре умрле су од сушице).

Мендељејев је добио за професора у Симферопољској гимназији. Пре одласка њега је прегледао проф. Здекауер и дао му писмо за професора мед. П. И. Пирогова, у коме је претпостављао да Мендељејев неће проживети 8—9 месеци. Симферопољска гимназија била је затворена због рата (Кримског рата), а сам проф. Пирогов налазио се у домену војних операција. Мендељејев оде до Пирогова. Овај га пажљиво прегледа, да му потребне савете и врати писмо, рекавши, — „Сачувајте то писмо и некад га вратите Здекауеру. Ви ћете преживети нас обојицу". Тако се и догоди, Мендељејев доби отсуство и не врати се у Симферопоље, већ оде у Одесу, где је био постављен за професора у I Одеску гимназију, предавао је природне науке, спремао се за магистарски испит и писао је дисертацију. 1 маја 1856 год., пошто доби отсуство, отпутова у Петроград, где је у мају на универзитету положио испит за магистра хемије, а 9 септембра одбранио магистарску дисертацију: „О специфичној тежини". 21 октобра исте год. одбранио је дисертацију „provenia legendi" и „ О структури алкално земних једињења", а 9 јануара 1857 год. био је потврђен за доцента Петроградског универзитета за катедру хемије. У то доба Мендељејев је имао само 23 године. Јануара 1859 год. био је послат у иностранство ради усавршавања у хемији. Изабрао је Хајделберг, где су били Буизен, Кирхоф и Коп. На универзитету слушао је само предавања, а за себе је удесио личну малу лабораторију. Штампао је неколико озбиљних радова на неколико језика о капиларности, ширењу течности и апсолутној температури кључања (Ендрјус је доцније назвао „критичном температуром") . Мендељејев постаје чувен у иностранству.

Фебруара 1861 год. вратио се у Петроград. У јесен поче да предаје органску хемију, отштампа о њој опширна предавања и би удостојен великом премијом Демидова, штампа чланке, уређује низ техничких приручника; истовремено предаје и хемију у Институту саобраћаја, у Инжињерској школи, у другом кадетском корпусу а доцније у Технолошком институту и на Бетушевском течају . . . 1856 год. брани докторску дисертацију на тему: „О везивању алкохола са водом". Исте године потврђен је за ванредног професора Петроградског универзитета; 1867 год. добио је катедру за неорганску хемију или, како је он назвао — „за општу хемију". Ту се његов таленат развио у свој својој ширини. Мендељејев приступи израђивању предавања, појавише се чувене „Основе хемије", а заједно „Периодични закон" и „Периодични (природни) систем елемената", што је створило Мендељејеву такву славу у целом свету, коју није по-

стигао ни један од руских научњака. Постојање законитости и сродности по групама покушавали су да утврде и неки други научници. О таквим сродним елементима по групама говорио је још 1829 год. Добрејнер, тад се појавио закон тријада. 1862 год. Берије де Шанкуртоа претпоставио је да је разлика међу атомским тежинама стална, и да се те тежине размештају по одређеној кривој линији. Тај рад не само што није био познат у Немачкој, у толико пре у Русији, већ чак ни у Француској није нико обратио озбиљну пажњу на њега, толико је у њему поред елемената истине било много свега и свачега[1]). 1864 год. Лотар Мајер (Немац) изнео је претпоставку о класификацији на 6 група, а 1865 г. Енглез Њуланде истакао је закон „октава" (рад у то време такође непознат у Немачкој и Русији). Али општег закона није било, сем тога било је толико лажних хипотеза, и, наведимо речи Енглеза Тилдена[2]) „још се није био појавио пророк, видовити, коме би кроз копрену глупости и неуверености, која је застирала људима очи, било дато да види истину". Тај видовити пророк испао је Мендељејев. Основни правац мисли Мендељејева видео се већ из кандидатске дисертације: „О изоморфизму у вези са другим односима *облика према саставу*". Веза облика са садржином („облика са саставом") привлачила је двадесетогодишњег Мендељејева; иста је идеја у чланку „О узајамном односу неких физичких тела са њиховим хемиским реакцијама". У својим предавањима о органској хемији (1863) он говори: „Специфична тежина тела, њихов однос према топлоти, везивање, коофицијент скупљања, покретљивост течности, кристални облик, светлосни односи и многе друге особине тела морају бити у више или мање директном односу и зависити од тежине делића њиховог састава". Доцније (1869 г.) већ директан закон: „Величине атомне тежине одређује карактер елемената, као што величина делића одређује својства сложеног тела". Марта 1869 године Мендељејев је поднео реферат Руском хемиском друштву: „О узајамном односу особина са атомном тежином елемента", поред других у њему су били следећи закони: „Елементи распоређени по величини њихове атомске тежине представљају јасну периодичност особина", „треба чекати откривање још непознатих простих тела, например елемената сличних са алуминиумом и силицијумом у односу као 65 према 75. Немачки превод тог реферата био је штампан још 1869 год. „Zeitschrift der Chemie". Лотар Мајер

1) Види Compte-Rendu de l'Academie de Science стр. 55, стр. 600.

2) Tilden „Mendeleef Memorial. Lecture 21 X. 1909." Memor. Lect. „Chemic. Soc." London 1914.

се одмах придружио закључцима Мендељејева[1]). 1871 године у реферату: „Природни систем елемената и његова примена на показивање особина неких елемената" Мендељејев говори у њему о потреби да се промене атомске тежине низа елемената (Се, Ве, J, У, и др.), подробно указује особине још непознатих елемената називајући их: акалуминијумом, екасилицијем и екабором и даје таблицу елемената. Стварно отсуствовање тада још непронађених елемената сматрало се за недостатак система, међутим, у том претсказивању елемената који су недостајали и њихових особина јасно се испољио геније Мендељејева.

Сам Мендељејев у својим „Основима" овако пише о проналажењу „Периодичног закона". — „Написао сам на карти називе свих познатих елемената, њихове атомске тежине и главне особине и покушавао сам да их распоредим редом по величини њихове атомске тежине" . . . Такво је примитивно и скромно објашњење . . . Међутим, у то време неке атомске тежине биле су одређене потпуно нетачно, напр. берилијум, један од основних елемената, квариј је ред распореда и цео заједнички општи систем. Сем тога низ елемената није био још познат . . . Мендељејев је утврдио и стварне атомске тежине елемената, који су уносили неред у његов систем, довео је у ред њен централни део, предсказујући непознате елементе и изранице указујући њихове особине и њихова једињења. Његова предсказања су се сјајно оправдала: 1875 год. у Француској Лекок-де Боабодран пронашао је у цинку елемент галијум (који је Мендељејев предсказао и назвао га акалуминијем), 1879 г. Норвежанин Милеон пронашао је скандијум (код Мендељејева екабор). Њихове особине су се потпуно подударале са предсказивањима Мендељејева и његов периодични закон постао је научни догађај велике важности.

Периодични закон Мендељејева послужио је као огроман стимул за научне мисли целога света. А саму идеју периодичности[2]) почели су да примењују приликом изучавања разноликих појава; да траже узајамни однос . . . Тај покрет

[1]) Л. Мајер пошто се придружио закључцима Мендељејева сматрао је да је његова класификација „у основи" једнака са системом М. Премда је она имала 6 група и била ближе таблицама Шанкуртоа и Х. Њуландса. Међутим следеће, 1870 год. он даје у „Liebig Annalen" нову таблицу са 8 група, па чак ни елементи нису у њој распоређени онако, како треба, а и сама периодичност није јасна. Сем тога он сам пише, да може да дода само једну примедбу ономе што је рекао Мендељејев као објашњење за своју таблицу, — и он даје дијаграм атомских облика, која заиста одлично потврђује периодични закон Мендељејева.

[2]) А и таблица је добила „нулску" групу и радиоактивне елементе.

ни данас не престаје и до сад се с њиме у вези налазе и најновији покушаји да се установи склоп хемиских атома и савремено гледиште на електрицитет. Сваки ђак у целом свету, који учи хемију зна за име Мендељејева. Зауставимо се укратко само још на једном важном открићу у хемији. Већ у првим радовима Мендељејева о течностима он утврђује појам о карактеристичној за сваку течност температури, коју је назвао „апсолутном температуром кључања" (1859), која се опажа приликом преласка течности у пару. Карактеришући те температуре, Мендељејев је извео закључак да неуспех да се „стални гасови" претворе у течност објашњава њиховом недовољном расхлађеношћу. Ту температуру је доцније пронашао Енглез Ендрјус, пришавши јој са друге стране (изучавајући стишљивост несталних гасова) и назвавши је „критичном температуром, под којим је именом и ушла у хемију. Мендељејев је одмах указао да је она иста са „температуром апсолутног кључања", коју је он извео приликом проучавања течности. Постојање везе између гасова и течности учврстило се је, оно је послужило као основа за испитивања Ван-дер-Валса, који је дао математичку формулу и општи израз за оба стања (гаса и течности). Развитак технике охлађивања потврдио је претпоставку Мендељејева о недовољном охлађењу примењиваном за стални гасове. Сад су течни ваздух и течан кисеоник постали роба . . . И ту сјајну страну хемије започео је Мендељејев. Много доцније (1884 год.) Мендељејев је нашао просту формулу за ширење течности,[1]) тад кад су до њега примењивали сложене емпиријске формуле са неколико константи. Торпе и Рикер везали су формулу Мендељејева са једначином Ван-дер-Валса . . . Опет велики корак науке. Још један пример способности Мендељејева — да нађе просто у сложеним односима, премда су они били пред очима многих истраживача.

Искључива појава била су и „Основи хемије", где се Мендељејев није показао само као велики научник, већ и као изванредан педагог. (Прво издање изишло је почетком 1869 год. а последње — почетком 1871 год.). „Основе" су се створиле из предавања која је Мендељејев читао на Петроградском универзитету. За његова живота издржале су 8 издања, преведене су на неколико европских језика а у Енглеској су напр. издржале 3 издања. Единбуршки универзитет, производећи Мендељејева на степен доктора „honoris causa", у својој мотивацији на прво место ставља „Основе хемије" и „ . . . аутора уџбеника хемије и многих радова у научним часописима о апсолутној температури кључања, периодичног закона хемиских елемената и другим физичким и хемиским предметима".

[1]) $Vt = Vo\,(1 - Kt)^{-1}$

Мендељејев је заиста писао о многим „физичким и хемиским предметима". Овде улази и опширно „Испитивање водених раствора по специфичној тежини" са оригиналном „хидратном" теоријом и монографије (две) „О отпору течности и ваздухопловству" и низ других . . .

Али Мендељејев се бави и питањима индустрије. При томе, као и свугде, интересују га основе: нафта, угаљ, гвожђе, со и т.д.

Руска индустрија нафте створила се пред његовим очима и уз његово активно учешће. Још 1863 год. он, по позиву индустријалца нафте Кокарева, коме није полазило за руком његова фабрика за пречишћавање нафте, посећује Баку. Мендељејев помаже Кокареву, али успут изучава и сав посао око нафте заинтересован њиме. Од тог тренутка он постаје ватрени присталица стварања крупне руске индустрије нафте и бори се за одбацивање система откупљивања, који се практиковао. Пошто посети париску светску изложбу и упозна се на њој са стањем и брзим развојем индустрије нафте у Америци, он у своме извештају одваја специјалну главу производњи петролеума и парафина; поново протестује против система откупа у Русији, препоручује дубоко бушење, описује начине добијања, обрађивања, указује на значај нафтаних продуката, даје цене роби на месту и у пристаништима, узима учешће у одговарајућој комисији при Министарству финансија. 1876 г. иде на светску изложбу у Филаделфији, посећује изворе нафте у Пенсилванији; на повратку сплази на Кавказ и следеће године (1873) издаје — „Индустрију нафте у Пенсилванији и на Кавказу", где истиче оригиналну и смелу теорију порекла нафте („минералну"), први даје начин фракционирања нафте, доказује разлику између америчке и руске нафте (по резултатима пречишћавања, по саставу и по физичким особинама).

Рад са нафтом интересује Мендељејева до краја живота . . . Он поново 1880 год. и 1886 год. посећује Баку, штампа рад „Где треба подићи фабрику нафте", „Бакинску индустрију нафте" (оба рада 1886 г.), разрађује питања о осветљавању тешким (безопасним) уљима и о лампама за њих, по његовој иницијативи приређује се конкурс за такве лампе при руском физичко-хемиском друштву; бави се питањима одводника нафте („Мишљење о Баку-Батумском нафто одводнику" — 1885 год.), порезе на нафту, штити мере за појевтињавање петролеума, као једно од средстава да се подигне продукција села у зимље доба.

Развитак руске индустрије нафте крајем 60-их година, превазишао је сва очекивања, и Русија је претекла Америку . . .

Мендељејева исто тако интересују и питања каменог угља у Доњецком базену (руде и соли); он одлази тамо,

предсказујући Доњецком базену светску будућност.[1]) Заустављa се на угљеној индустрији и у „Основима хемије".

Као почасни члан Савета трговине и мануфактуре, Мендељејев је био позван да учествује у саветовању за израду нове царинске тарифе (1889 год.). Мендељејев није сматрао за потребно да расматра само поднесене му чланке о хемиским продуктима. Он је био убеђен да су све гране индустрије везане између себе и зато је узео са интересовањем да проучава целу тарифу, а 1891 год. издаје своју „Целисходну тарифу" са подробним објашњењима и са излагањем својих погледа на руску индустрију, њену будућност и жељеним мерама за њено цветање (Мендељејев је био присталица привлачења страног капитала и заштите домаће индустрије од стране конкуренције).

1899 год. упркос својих година и здравља он иде на Урал да се упозна са индустријом гвожђа . . . После неколико месеци издаје обиман рад: „Уралска индустрија гвожђа у 1899 год."

Сем тога под његовом редакцијом изишла је „Библиотека индустриских знања", он је издао и „Основе фабричне индустрије", чланци написани у енциклопедиском речнику Брокхауза и... као циљ науке Мендељејев је сматрао „предвиђање и корист, а наука је могла ту корист донети у индустрији (по његовим речима „буктиња науке") . . .

III

Потребно је да се зауставимо на два важна момента у личном животу Мендељејева, — на његовом другом браку[2]) и на одласку са универзитета. У првом браку Мендељејев је био ожењен Феозејом Никитичном рођеном Љешчејевом. Може се рећи да се није сам оженио, већ да га је оженила његова сестра Олга Ивановна Басаргина,[3]) која није имала деце и више неголи друге сестре обраћала је пажњу на свог млађег брата Димитрија. Сама му је нашла девојку (старију од њега за шест година), при томе Мендељејев у почетку није пристајао, па је чак као вереник писао својој сестри, да „уколико се он више зближава са својом вереницом, у толико више осећа, да нема у себи оних осећања, која треба да има вереник" . . . Сестра је наваљивала, позивајући се на

[1]) „Светски значај каменог угља у Доњецком базену", Северни Весник 1888 год.

[2]) Састављено поглавито по успоменама друге жене Мендељејева: А. И. Мендељејева, „Мендељејев у животу". Изд. Сабашњикова 1928 г.

[3]) Жена декабриста.

своје лично искуство,[1]) па чак и на Гетеа[2]) . . . Из тога брака Мендељејев је имао двоје деце: Владимира и Олгу: после рођења другог детета брак је фактички престао да постоји.

Крајем 80-их година Мендељејев се упознао са Аном Ивановном Поповом,[3]) младом уметницом, која је живела код његове сестре Екатарине Ивановне Капустине.

Од првог тренутка Мендељејев је осетио према њој јаку симпатију, која је прешла у љубав. Али Мендељејев је био ожењен, а Ана Ивановна је имала вереника у свом месту на Дону.[4])

Једном је Димитрије Ивановић играо шах са Аном Ивановном. Ова се била замислила над потезем и после жељећи нешто да запита, погледа на Димитрија Ивановића. Он је седео, поклонивши руком очи и плакао. „Ја сам тако усамљен, тако усамљен . . . Усамљен сам увек, целог живота; али никад нисам то тако болно осећао, као сад . . . Опростите, опростите. Не треба да вас збуњујем", и Мендељејев изиђе.

Један детаљ. Од првог дана познанства Мендељејев је почео је да пише Ани Ивановној писма, која јој међутим није предавао, нити слао, већ их је остављао у своју фијоку. Чак ни у њима није било одређене наде на брак, већ су сва била прожмана осећањем обожавања, без наде, али непобедивог и стихиског . . . Свуда говори, да би желео да буде степеник, да помогне Ани Ивановној да се подигне више . . . Велика душа и снажан поток набујалог осећања"[5]) . . . Све је то изражено у снажном и оригиналном облику. Ни Ана Ивановна није могла да остане равнодушна. Обе стране су се снажно борили са осећањем . . . Екатарина Ивановна Капустина преће у други стан[6]) . . . Али стање духа Димитрија Ивановића било је тако потиштено (стрепили су за његово здравље), да су написали родитељима Ане Ивановне, са молбом да даду пристанак за брак. Отац је узео тад Ану Ивановну из стана Капустине[7]) . . . Мендељејев је почео да је

[1]) Њен први брак са Медведевом, човеком знатно старијим од ње и за кога је пошла без љубави, био је срећан. О другом браку са Басаргином, то се не може рећи, и ако је био из „страсне љубави".

[2]) Нема већег греха него преварити девојку.

[3]) Млађа од Мендељејева за 26 год. рођ. 27. февр. 1860 год.

[4]) Она према њему није осећала нешто нарочито, а и сама изјава била јој је учињена писмом и за њу потпуно неочекивано.

[5]) А. И. Мендељејева: „Мендељејев у животу". Изд. Сабашњикова 1928.

[6]) Е. И. Капустина становала је у то време у универзитетском стану код брата.

[7]) Потсетимо на разлику у годинама (26), постојање вереника А. И. и двоје деце и жене Мендељејева. Сем тога у прво време жена му није давала развод брака.

сачекује код вратница Академије . . . Тад отац упути Ану Ивановну у иностранство — у Италију. А Димитрије Ивановић поможе јој да се пакује и испрати је . . . А пошто је испратио потпуно зачами. Написа тестамент. Решио се да оде на конгрес у Алжир и успут да падне с лађе у море[1]).

Стање Д. Мендељејева духа испољило се и у раду, и у разговорима. Његови пријатељи, професори: Бекетов, Иностранцев, Докучајев и Крајевић скупе се на саветовање и одлуче да оду код жене Димитрија Ивановића и да је убеде да дâ развод. Тако и учинише. У разговору са њом они јој указаше и на стање здравља Димитрија Ивановића и на његов значај за науку и Русију. Жена пристаде на развод и Димитрије Ивановић отпутова, али не у Алжир већ у Италију. Тамо Ана Ивановна пристаде да постане његова жена. 1882 год. у Адмиралтејској цркви била је њихова свадба. Проживели су врло срећно 27 година заједно. Жена му је била веран друг и Димитрије Ивановић је умро на њеним рукама.

Други важан догађај у животу Мендељејева био је његов одлазак са Петроградског универзитета. 1890 год. на универзитету су били немири, скупљали се на зборове . . . Димитрије Ивановић је понекад ишао на те скупове, понекад је и говорио и то врло често оштро против мишљења већине студената, али студенти су га волели и ценили за искреност . . . Или им је на тим зборовима читао . . . предавање о некаквом димарганцу и екабору, о значају науке, о служењу науци . . . Једном је универзитет окружила полиција. Мендељејев, не желећи сукобе, хапшења, искључења, пође на збор и предложи студентима да саставе петицију, сам узе да је однесе министру, али с тим да се студенти разиђу и немири престану. Тако и решише. Студенти се разиђоше и сукоба са полицијом није било. Жеље студената беху искључиво академског карактера.

Увече истога дана Мендељејев оде код министра (гр. Дељанова) али га није затекао, те остави петицију са писменим објашњењем. После неколико дана петиција би враћена са следећим спроводним актом: „По наредби Министра народне просвете предложен акт враћа се дејствительном статском саветнику професору Мендељејеву, пошто ни Министар нити ико од службеника Његовог императорског величанства нема права да прима слична акта.

Његовом превасходству
Д. И. Мендељејеву
№ 4221, 16 марта 1890 год.

Мендељејев није никоме рекао о томе акту, али студенти су ипак некако сазнали. Нереди се поновише. Менде-

[1]) То јој је признао тек у браку.

љејев поднесе оставку и не измени своју одлуку, без обзира на све молбе факултета и Савета универзитета, доврши своја предавања и оде. Био је дубоко потресен. (33 године је био професор, дајући сву снагу науци). У почетку се никуд није показивао, никога није примао . . . Међутим није могао да седи без посла. Реши се да издаје бесцензурни велики дневни лист „Полет", али кад доби дозволу за цензурни лист, на пусти мисао о новинама. Али без посла, наравно, није остао. Томе добу припада његова интензивна делатност у комисији за израду царинске тарифе, појављује се његова „Целисходна тарифа са прегледом „руске индустрије, њених потреба и перспектива". 1891 год. добија предлог прво од Министра морнарице а доцније и од Министра војске да се прихвати израде бездимног барута (у то време је у иностранству био пронађен бездимни пушчани барут). И путује у иностранство да проучи тај посао, са великим тешкоћама набавља обрасце и по повратку у удешеној лабораторији министарства војске заједно са сарадницима проналази најбољи тип барута погодан и за топове.

1882 год. буде постављен за директора Депоа мера и тежине. Са одушевљењем прихвата тај нов посао, пошто се ту „чиста наука тесно сплела са праксом". Под његовом управом та установа буде претворена у Палату мера и тежине и достиже сјајан положај. (На тој дужности је Менделејев и умро.)

V

После одласка са универзитета, а нарочито после његове „Целисходне тарифе", Менделејев почиње још више да се интересује социјално-економским питањима и на крају свог живота даје рад из економије, назван: „Ка упознавању Русије". Менделејев није био учени економист, сем тога, предосећајући смрт изражавао је своје мисли на брзину не развијајући их. „Све ми се чини, вели он у „Ка познавању Русије", да ја последњи пут говорим са мојим немногобројним слушаоцима, зато пишем не развијајући, просто у журби"[1] . . . Имао је право, — неколико месеци после изласка књиге, њега је нестало . . . Погрешио је само у једном, читаоци су били многобројни и књига је за тих последњих шест месеци живота Менделејева имала четири издања, што је за њега било велика радост. И та „журба" и отсутност „економске учености", приморава нас да будемо врло обазриви у критици неких његових закона, у толико пре посебних фраза и мисли. Али, без обзира на могућност такве

[1]) Д. Менделејев. „Ка познавању Русије" стр. 14. Изд. Милавида Минхен.

критике „Ка познавању Русије" је изванредна ствар и актуелност тог дела није још изгубљена.

Јапански рат и доцнији догађаји силно су узнемиравали Мендељејева. „Много га је узнемиравало стање умова и празна општа критика", говори он у својим аутобиографским забелешкама, он се обраћа ономе што „представља одлике објективности и такве тачности, која је приступачна нашем добу" и узима за основу тог свог рада (последњег). Сверуски попис 1897 год. — то је била слободна обрада. Мендељејев поставља себи три задатка: да одреди приближно значење пољопривреде и индустрије за Русију, као и њихову могућу судбину, друго, да нађе центар Русије, и треће, да састави такву карту Русије где би тај центар био истакнут на првом плану. Реч је о централној тачки становништва Русије, а не њене територије. Задаци се постављају „динамично", то није само „познавање Русије", већ и путеви Русије (за центар — могућност раздвајања општег кретања становништва приликом следећег пописа). — Аутор износи своје богато животно искуство, погледе, наводи у тексту статистичке податке других земаља . . . Књига је врло богата мислима (спорним и беспорним) Мендељејев подвргава анализи податке о распоређивању становништва по роду занимања, примењује логички начин, одвајајући „храниоце" од „укућана", долази до закључка да је онда распрострањено мишљење о Русији, као о искључиво земљорадничкој земљи, нетачно, већ да је и постојећи број земљорадника велики и не одговара интересима Русије. Он сматра да се Русија мора преиначавати на индустриској бази, премда „сам ја, пише он[1]), већ старац и не могу да се одрекнем љубави према сеоском животу и земљорадњи, али мислим да схватам дух времена и будућност". Слажући се са Листом, Мендељејев сматра да „земљорадничко-привредна делатност"... „сачињавајући велики успех основног стања људског друштва", у развитку мора да губи свој значај. Њене су могућности ограничене, као што је ограничена и потреба човека за храном, док је развитак индустрије безграничан. Индустриски рад је погоднији у Русији, он мора појачано да се развија, да пружи могућност изласка пољопривредном становништву, које у читавом низу реона већ отворено осећа скученост у земљи.

Нађена централна (теориска) тачка становништва Русије налази се у Тамбовској губернији „северо-источно од Козлова и на запад од Моршанска", док центар површине Русије лежи у Јенисејској губ. нешто јужније од Туруханска а недалеко од поларног круга.

Уз издање је приложена и карта (трећи задатак).

[1]) „Ка познавању Русије", стр. 14 — прим., минхенско изд.

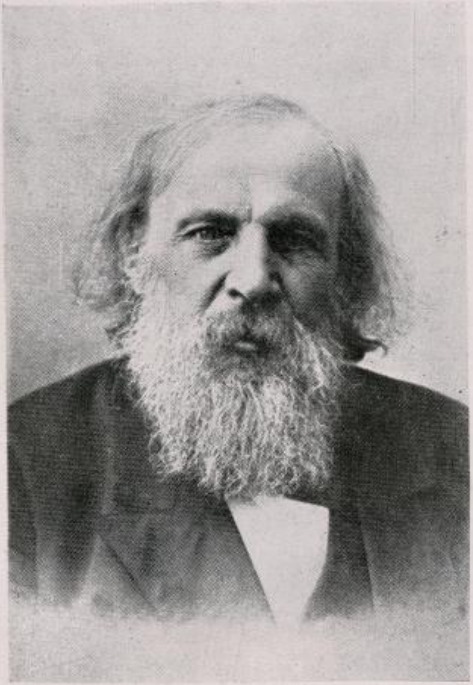

Д. М. Менделејев
(1834—1907)

Наша карактеристика делатности Мендељејева била би непотпуна, ако се не би зауставили још на једној његовој црти, као научника (па и као човека). По типу свога мишљења он је био филозоф (у најширем смислу речи) филозоф хемичар, филозоф природњак, филозоф економиста. Мендељејев је тако осећао. Он је тражио идеју водиљу, закон, смисао, поредак природни или ако хоћете Божји, пошто је Мендељејев био побожан човек. „Периодични закон" који је открио, сматрао је за природан закон; њему је било својствено „органско схватање државе". Као економиста он је био типичан народни економист. У посебним делима је тражио и видео закон или корист општег или целог. У својим предавањима или штампаном делу често је правио екскурзије у област животне, или „хемиске", или неке друге филозофије. Ако се томе дода још и дар педагога, необична искреност, огромна ерудиција, онда се може схватити колико су занимљива била његова предавања.[1])

Немогуће је у чланку осветлити потпуно делатност Мендељејева. Он је писао и о пољопривредним заједницама, а задругарској производњи сира, о експертизи у судским стварима, о преобразовању гимназије, о спиритизму, о календарском стилу, о лету на балону (и сам је летео са великом опасношћу по живот),[2]) о освојењу северног пола, о уметности . . Није било комисије за велика питања индустрије или вишег образовања, а да Мендељејев није био у којој. Општи број књига, брошура, бележака, које је штам-

[1]) Све успомене о Мендељејеву слажу се у томе и проф. Густавсона и А. И. Мендељејева и његови слушаоци: хем. В. А. Јаковљев и физ. проф. В. П. Вејнберг . . . Међутим Мендељејев се није могао назвати „оратор". Ево исечака из успомена двају последњих: „Разлеже се заглушни дуги аплауз. Кроз мала врата на катедру ступа снажно, мало погрбљена фигура Д. И. Он се клања аудиторији, ауплауз трешти још јаче, он маше руком . . . „Но, па зашто лупате. Само ћете длanове подбити" . . . Наступа тишина Д. И. почиње да говори. Лектор развлачи фразу некако нарочито, тражећи реч, развлачи неко време, е-е... и реч је нађена, снажна, оштра, сликовита. Говор тече даље . . . навикли сте се... цените . . . запрепашћујете се дубином и богатством садржине . . . то је сама наука . . . филозофија науке . . ." Други, сем тога, подвлаче надахнутост, полет мисли, богату дикцију . . .

[2]) 7 авг. 1887 г. Мендељејев се дигао у аеростату у г. Клину Московске губ. да посматра потпуно помрачење сунца. Предлог је добио пре недељу дана од претс. Руског техничког друштва. Ствар је била организована примитивно, није било чак ни карте предела Клинског среза, требало је копирати од среског капетана, а анероид добили су од грофа А. В. Олсуфјева и то цепни. Крај корпе и аеростата скупило се много народа. Нека дама прво је молила а после захтевала да је узму са собом. Снага аеростата није била довољна за двоје (аеро-

пао више од 350 бројева; од тога је две трећине оригиналан рад... Мендељејев је у иностранству познат као чувен хемичар, нарочиту славу уживао је у Енглеској, док радови о техничким и економским питањима штампани на руском и у иностранству не беху познати, а у Русији су наилазили на доста противника. Мендељејев је имао степене доктора „honoris causa" од универзитета: Единбуршког, Оксфордског, Кембричког, Хетингенског, Принсетонског; био је члан Велико-британског краљевог института, Академије — Француске, Пруске, Српске, Бонске, Дублинске, Римске, Болоњске, Туринске, Мађарске, Шведске, Белгиске, Краковске, почасни члан друштва Лондонског, Немачког-хемиског итд. Имао је медаље: Деви, Фарадеја, Копеја и почасно звање Фарадејског лектора. Потпуна научничка титула састоји се више него од сто назива. Исто је тако био и члан Руске Академије уметности, али не и Академије наука.

VI

Мендељејев је служио науци, подвлачио је важност чисте науке, тражење истине. Сматрао је за задатак науке „предвиђања и корист" и тако је хтео да ту корист пружи свима: и „бунтовном студенту", и сељаку, и индустријалцу, и влади, а највише и пре свега Русији. За њу га је душа болела, с њом је нераздвојно срастао. Све што се тицало Русије, руског живота — све је то дирало и тицало се Мендељејева. Он је претседавао у многим комисијама, слао министрима писма у виду реферата, писао о најразноликијим питањима... Тешко је и немогуће претставити себи човека више руског, који се осећао толико Рус. То се осећа у свему и у малом и у великом. Његови резултати су га радовали као резултати руске науке... Кад је умро Достојевски, онда Мендељејев, дошавши на универзитет, у аудиторију, корачао је неко време мрачан и нерасположен, а после уместо предавања из хемије, поче да говори о Достојевском. „Причали су, да је направио такву карактеристику, да, по речима студента, ни пре ни после није било дубље, снажније и продорније. Запрепашћени студенти су слушали, тихо се разишли и за

статом је управљао авијатир А. М. Ковањко). Све се то видело већ у последњем моменту (прво су сели обојица, али балон се мало одиже па опет падне на земљу и повуче их ка језеру). Тада Мендељејев искрца Ковањка, олакша балон колико је могао и полете сам, потпуно неупућен... Балон се подигао на висину више од две врсте. Спустио се крај села Спаса — на углу Кашазенског среза, Тверске губ. При спуштању помагали су му дотрчали сељаци. Све се свршило повољно, узнемирење је било велико, јер се пронео глас да су видели балон али без Мендељејева. Види Чулајев: „Д. И. Мендељејев. Живот и делатност".

навек сачували у сећању успомену на то предавање, кад је геније говорио о геniју."[1])

1904 год. 27 јануара навршило се 50 година његозог научног рада и 70 год. живота. Маса депутација. Али Мендељејев је био тужан. Започео је јапански рат, добијен извештај, да је неколико лађа потопљено, а гласови се проносили да је цела флота. Мендељејев је заплакао и рекао: „И ја ћу поћи да ратујем..." Неуспели рат и доцније догађаје подносио је тешко. Почео је брзо да стари, да побољева...

У првој половини јануара 1907 год. Мендељејев примајући А. Филозофова, министра трговине и индустрије у Палати мера и тежине, назебе. Лекар нађе да има суво запаљење плућне марамице, али он није легао у постељу већ је продужио да ради... Наишла је сестра М. И. Попова да га обиђе. Мендељејев је седео за столом у својој соби бесан и страшан. Перо у руци... Свратила је још једном — једва седи а перо у руци. „То перо у руци, као пушка војника, смртно рањеног, али који остаје на свом месту до смене[2])... Последње речи, које је написао у недовршеном рукопису „Ка познавању Русије" (за ново издање) биле су: „Као закључак, сматрам за неопходно ма и у општим цртама да искажем..." Лекар је нашао јако запаљење плућа. Мендељејева су наговорили да легне. Био је у заносу, тешко је дисао, много се мучио кад би дошао к себи, па ипак је тражио да му се чита на глас: „Путовања по северном полу" Жила Верна. У 11 сати увече он затражи чешаљ, очешљао се и рече да ставе чешаљ натраг у сто, „после не могу да нађем". У 1 сат ноћи попио је мало млека, додао: „нећу више да пијем. Није се опраштао нити је уопште говорио о смрти, премда се смрти није бојао, писао је и говорио о њој, давао претсмртне наредбе жени и деци. „Можда је знао да умире, али није хтео да узнемирује и узрујава породицу, коју воли ватрено и нежно..." Ујутру је почео да дише све ређе и тише а у 5 сати (20-I-1907) издану.

На смрт Мендељејева одазвао се сав научни свет Европе. Ево једног телеграма проф. Диара:[3])

„Губитак руског хемичара, чија је слава бесмртна, тежак је целом свету."

---

[1]) Кад је први пут била изнесена кандидатура Димитрија Ивановића за члана Академије Наука, њу је оборио претседник Академије гр. А. Толстој, који није волео Мендељејева, зато што је овај док је Толстој био министар просвете оштро устао против пројекта Толстоја да преобрази гимназију. Доцније су М. ипак хтели да изаберу за члана, али онда сам М. није пристао.

[2]) Из успомена: Н. Ј. Капустина Губкина: „Успомени Д. И. Мендељејева — Породична хроника у писмима."

[3]) Проф. хемије Кембрицског универзитета.

Непрегледна маса народа испратила је његово тело у цркву Технолошког Института и после на Волково гробље. Омладина са венцима и са високо издигнутом над њиховим главама таблицом са Периодичним системом елемента...

Мендељејев је дао свој мозак у службу науке. „Кад би ушли у собу где су мозгови људи који се истичу својим умним радом, вама би пао у очи мозак Мендељејева лепотом облика, интензивношћу вијуга... У овом случају, развитак бројности вијуга одговара генијалности..."[1])

Наводимо одломке из говора акад. Д. П. Коновалова на гробу:

„Драги, незаборављени учитељу... Све што се у природи истицало, све што је необично, вукло је неуздржљиво твој ум к себи. Било то помрачење сунца, поларни ледови, тајна порекла нафте, или напослетку и сам васионски етар... Са истом упорношћу мисли пратио си ширење гасова и течности и лагано колебање теразија и премештање центра велике руске државе. Неколико је поколења црпло и још ће црпсти научно надахнуће у твојим творевинама. Многима си ти улио жеђ за научном истином... Велики учитељу! Слава земљи Руској.

У фебруару (27 по ст.) 1934 год. навршило се сто година од дана рођења Димитрија Ивановића Мендељејева.

---

[1]) Из реф. проф. Вајнберга о резултатима рада проф. Бехтерева и проф. Вајнберга, на мозгу Мендељејева.

С. Постников
(Превео Тр. Ј.)

ПРЕОБРАЖАВАЊЕ РУСИЈЕ

(НОВА ПРИВРЕДНА ГЕОГРАФИЈЕ РУСИЈЕ)

Руска историја се наставља...

Још недавно је један руски интелигент који је проживео петнаест година под тешком бољшевичком влашћу и тек у јесен 1933 године доспео у Ригу — са болом говорио новинарима, да емигрантска штампа, борећи се са совјетском влашћу, ни најмање не цени и не признаје онај напор који Руси под невероватно тешким условима чине и који ће чинити. Живећи у својој отаџбини, наши људи се и даље баве науком, врше испитивања, разрађују рудна блага, обележавају и граде нове путеве, буде производне снаге у земљи, задивљују странце својим успесима у уметности. Чега, ради примера, чега има специфично бољшевичког или, рецимо, совјетског у лету на аеростату у стратосферу. Међутим, кад руски научници и техничари, првог дана свог покушаја да се дигну у стратосферу, нису успели, емигрантска штампа је тим поводом одмах сутрадан показала у својим ступцима такву злурадост да би се могло помислити да је сам Стаљин градио аеростат. И то и поред чињенице да се Пикар тек, чини се, петог дана успео дићи: и никоме тада није пало на ум да му се руга. Али кад су се Руси другог дана ипак подигли и постигли рекорд висине, потукавши на том пољу Пикара, чак и тада је један део емигрантске штампе покушао да осумњичи апарате за мерење висине. Могле би се навести стотине примера оваквог држања емиграције према раду руских научника који су остали у завичају. Ово би се могло објаснити околношћу што је за већину емиграције руска историја зауставила свој ход у марту 1917 године. Све што се догодило и што се догађа и чини после поменутог датума стоји — по њиховом мишљењу — ван руске историје, то је вражји посао, који неће оставити никаквог творачког трага у будућој, правој руској историји... А, међутим, и испод бољшевичког варка, и поред све бољшевичке фразеологије, и иза чисто комунистичких експеримената може се пратити основни економски ход развитка државе, који је прави наставак прећашњег природног развоја Русије. Све

оно што се сад чини у СССР у погледу развића производних снага било је пројектовано још пре револуције. Ту нема никаквих нових открића. Радови и тврдње чувеног руског научника Д. Мендељејева у почетку овога века у области нафте, каменог угља и гвоздене руде предвидели су све оно што су потом бољшевици унели у своју прву пјатиљетку. У недавно објављеним успоменама бившег царског министра Коковцева „Из моје прошлости" потпуно тачно се указује, на пример, у погледу разраде Кузњецког басена, да је још пре рата била почета разрада богатстава ове области. Уопште, бољшевици не желе да чују кад им се указује на Мендељејева, као на научника који је прорицао привредно развијање Русије. Мендељејев је писао да сама природа, давши Русима много земље, дуге зиме и богата лежишта руда на површини, отворено их позива на експлоатацију подземног рудног блага... Геолошка истраживања треба умножити и њихове резултате учинити приступачнима за све... И даље, већ потпуно бољшевички, Мендељејев говори, да „кад би имао могућности, у централној Русији, чак око саме Москве, он би предузео тако дубоко истраживање вертикалним копањем и бушењем, о каквом досад нема ни помена... Треба само замислити да ће се око Москве наћи моћни слојеви каменог угља, да би ова мисао постала јасна." Бољшевици су, као по упутству Мендељејева, нашли угаљ у Московској губернији.

За једну од својих најкрупнијих заслуга бољшевици сматрају стварање индустриских центара на југу и на истоку Русије, док се раније наша индустрија налазила груписана у центру и око Петрограда. Али овај исти Мендељејев, у својој књизи „Ка познавању Русије" истраједо је указивао да се центар наше насељености и наше индустрије неизбежно мора кретати и са севера на југ, и са запада на исток.

Јако предратно индустриско развијање Русије захтевало је нове начине, нове погледе и нове правце. Још тада научна друштва и истраживачки институти бавили су се разрађивањем разних пројеката и вршењем геолошких и других истраживања. Може се без претеривања рећи да је материјал за све пројекте прве пјатиљетке узиман или из реферата „Императорског техничког друштва" или из других сличних установа. Дњепрострој, Волховстрој, Свирстрој, Печорска нафта, Кузњецки угаљ, пројекти канала — све је то улазило у планове руских економиста и техничара. Одиста, већину ових планова бољшевици приводе у дело на свој начин. Принудан рад, отсуство трговачког интереса, често несклад међу разним пројектима и недовољна смишљеност неких од њих, који су се случајно допали вођама, отсуство жеље да се одржи принцип самоиздржавања предузећа и низ других узрока — уносе потпуно оригиналан карактер

у општу систему економије СССР. Најживљи темпо различног изграђивања у СССР, крај сиромаштва и некултурности земље, често доводе до неуспеха многе планове, чије би остварење у нормалним приликама давало земљи огромну добит. Па ипак присуствујемо темељном преображавању привредне Русије. То не треба порицати, и с тим треба рачунати на првом месту приликом проучавања питања о будућности економије Русије. Али ово привредно преображавање Русије, ова нова привредна географија Русије, понављам, није неки бољшевички проналазак или авантура: на то се мислило још за време светског рата. У Императорском техничком друштву, године 1916, саслушан је специјалан реферат А. В. Пешехонова о економској политици за време рата и после рата. У том реферату се јасно указивало да је и сам рат већ унео такве нове факторе који ће потпуно изменити Русију и створити јој нову привредну географију. Посебице се тад указивало на огроман значај претстојећег грађења Об—Беломорске железничке пруге, која је морала везати Сибир, богат шумом, крзном и житом, с незамрзљивим пристаништима Мурмана. Пешехонов и други говорили су да ће се у најближој будућности морати створити у Русији нови економски центри, да ће морати настати осетна померања у размештају производних снага земље.

Остављајући потпуно на страну социјалне и државне форме бољшевичког изграђивања, морају се поменути следећа три основна типа бољшевичке економије, од којих сваки захвата отприлике пет година. У првом периоду, у доба такозваног ратног комунизма, бољшевици су јели наследство које им је остало од претходног режима и државну економију доводили су до апсурда. У следећем периоду, за време пет година непа, потчињавајући се законима буржоаске економије, они су учинили много напора да обнове стару привреду земље и достигну ниво индустриског и пољопривредног живота из 1913 године. Да се о овоме уверимо, довољно је да разгледамо литературу поводом десетогодишњице совјетске власти. Најзад, у трећем периоду, у годинама тако зване прве пјатиљетке, бољшевици су развили планове новог изграђивања Русије. Те планове они везују с питањем о увођењу социјализма „у једној земљи". Социјализма, наравно, у Русији нема, пошто изједначење становништва у сиромаштини, издвајање повлашћеног бирократског и командујућег слоја, принудан рад и касарнски живот, са владом полициског режима — још није социјализам. Али нову економију земље они, разуме се, стварају.

У пређашњој Русији запажала се особито упадљива неравноправност територијалног размештаја производних снага. Више од три четвртине индустрије било је усретсређено

у четири реона: Московском, Ивано-Вознесенском, Петроградском и у Украјини. Друге области, као Сибир, Средња Азија, Кавказ, Закавказје били су снабдевени и сировинама и готово нису имали индустриских предузећа. И ова неравномерност размештаја прозводних снага владала је у свима гранама народне привреде.

Црна металургија била је готово у целости сконцентрисана на југу Русије. У 1913 г. фабрике Донбаса и Дњепарског краја производиле су 74% сировог гвожђа, остала количина отпадала је на мале, техничке заостале фабрике Урала и центра, које су радиле са дрвеним угљем. Вађење каменог угља малне потпуно било је збијено у Донбасу, чији је удео у целокупној производњи угља у Русији 1913 године износио 87%. Израда машина, веома слабо развијена, углавном је била усретсређена у централним реонима — на територији садање Московске и Љењинградске области и у Украјини. Индустрија памука такође је била груписана на територији садашње Московске, Ивановске и Љењинградске области ... Сва индустрија шећера налазила се у Украјини и у централној черноземној области.

У вези са оваквим збијањем индустриског живота у центру државе и око њега, у незнатном степену су била проучена огромна природна богатства Русије, о чему је горе наведено мишљење Мендељејева.

Бољшевици су јасно схватили незгоде таквог размештаја производних снага у земљи и при разрађивању планова за прву пјатиљетку руководили су се свим оним што је у том погледу наговештавала историја привредног развитка Русије и што је руска економска наука већ пре тога проучила и ставила на дневни ред државне привредне политике. Истина, у недавно изашлој књизи „Итоги выполнения первого пятилетняго плана развития народнаго хозяйства Союза ССР" (изданне Плановой Комиссии, Москва 1933 г., стр. 275) указује се да су у плану пјатиљетке нашла израза основна упутства Маркса, Енгелса, Љењина и Стаљина, у области рационалног размештаја производних снага у социјалистичкој привреди и изграђивања супротности између вароши и села. Али све ово је само обавезна фразеологија и неукусан зачин ономе што је совјетска власт принуђена да чини, у колико врши државне функције.

Пре свега треба поменути огроман рад, који су руски научници извршили на проучавању природних богатстава земље. У часопису „Наши достижения" (№ 4 за 1933 г.), који уређује М. Горки, наводе се неке цифре о освајању рудних блага. Пре 1918 г. геолошким снимањем обухваћено је свега 1,843.000 кв км., а за последњих 15 година та цифра се повећала четворостуко достигавши 7,048.000 кв. км. Више од 80.000 радника и 12.000 инжењера и техничара ра-

дили су у оквиру савезног геолошког истраживања у 1931—1932 г. У 1928 г. радило је 628 истраживачких група, а у 1932 г. таквих група је било 1970, при чему се за рад ових група у највећем броју примењују механичке бургије: у доба пре револуције њих готово никако није ни било, у 1928 г. радиле су 62 бургије, а у 1932 г. — 740. У 1928 г. избушено је механичким путем 24 хиљаде метара, а у 1932 г. било је избушено 334 хиљада метара, тј. 14 пута више. Као плод ових напора, утврђено је геолошко-истраживачком службом да резерве бакра износе 15,000.000 тона, тј. 20 пута више но што је било у почетку светског рата. Резерве мангана увећане су три и по пута. Пре револуције резерве гвоздене руде рачунате су у 2056 милиона тона, а у 1933 г. те резерве износе 9378 милиона тона. Резерве нафте бележе данас 3 милијарде тона. Резерве цинка повећане су 6 и по пута (6,500.000 тона), резерве пронађеног олова 7 пута. Пронађени су и узети у експлоатацију *апатити* хибиногорског реона на Мурману, који је у 1932 г. дао 500.000 тона првокласне сировине за гнојење земље. Раније су ови апатити били потпуно непознати.

Академик И. Е. Губкин изјављује да су развитак геолошко-истраживачких радова и нова организација геолошке службе дали за кратко време сјајне резултате и обогатили државу налазом моћне базе минералних сировина готово за све потребе, а особито за оне које чине основицу тешке индустрије: гвожђе, обојене метале, угаљ и нафту, а исто тако и за нерудне минерале. Бољшевици тврде у свом часопису, да је до почетка 1933 године проучено 33,9% целокупне површине Савеза, док је до 1918 г. било проучено само 8,5%. Претпоставимо да је цифра 33,9% јако преувеличана, да ступањ проучености може бити такође споран и релативан, ипак се мора признати, да су геолошко-истраживачки радови за последњих десет-петнаест година открили нова огромна богатства Русије и дали опсежан материјал за њену нову привредну географију.*)

Али геолошка истраживања су само прва етапа. Друга етапа је експлоатација рудног блага и организација свих видова индустријских предузећа. Колико је совјетска влада, при решавању овога питања, придавала значај равномернијој расподели индустрије у земљи, показује њена одлука о обустави даљег изграђивања индустрије у великим центри-

*) Између осталог, ради упознавања с карактером радова руских савремених истраживачких експедиција дају занимљив материјал „Научно-популярные очерки Експедиции всесоюзної Академии наук 1931 года" (изд. Академии наук 1932 г.), који обухватају шездесет девет извештаја разних експедиција, за време лета у најудаљенијим крајевима Совјетског Савеза.

ма, као Москва и Љењинград, и о појачању изградње на истоку и у различним националним реонима. Шеснаести конгрес комунистичке странке, дајући потпору овој одлуци, још у почетку 1930 г. обележио је као животно неопходан услов за брзу индустријализацију земље стварање — упоредо с јужном угљено металургијском базом — стварање на истоку другог основног угљено-металургијског центра СССР, путем искоришћавања пребогатих лежишта угља и руда на Уралу и у Сибиру. Поред овога Конгрес је обележио као неопходну потребу убрзање развитка у источним реонима (Урал, Сибир, Казакстан, Средња Азија) и других грана индустрије, које би се ослањале на месне изворе сировина (металургија обојених метала, текстилна индустрија и др.).

Неисцрпна лежишта каменог угља Кузнецког басена, Караганде и других реона, гвоздена руда Урала и Сибира, светског значаја лежишта обојених метала у Казакстану и Средњој Азији, пребогати извори водених снага, шумски масиви, нова лежишта нафте и др. јавили су се као природна основица за кретање индустрије на исток.

Као плод изградње прве пјатиљетке у црној металургији, улога источних реона СССР у целокупној количини ливеног гвожђа попела се од 21% у 1927—28 г. на 25% у 1932 г. Али ово повећање удела источних реона је резултат увођења у експлоатацију само првих агрегата металургијских фабрика у Магнитогорску и Кузнецку. Пун рад ових фабрика ће, наравно, уједаред још више повисити овај удео. Тако напр., магнитогорска фабрика је крајем прве пјатиљетке радила само са две високе пећи, међутим она се изграђује са осам високих пећи. Стаљинска фабрика Кузнецког басена од четири високе пећи које су у изградњи увела је 1932 г. у експлоатацију само једну.

У области индустрије каменог угља удео истока повећао се од 11,7% у 1913 г. на 19% у 1927 г., а у току пјатиљетке порастао до 25,8%. Крајем прве пјатиљетке, уместо једног значајног угљеног реона — Донбаса, Русија већ има седам веома значајних реона: Донбас, Кузбас, Караганда, Чељабинск, Кизел, Черемхово и Подмосковски басен. Кузбас је повећао вађење од 878 хиљада тона у 1913 г. на 7,3 милиона тона у 1932 г. Караганда, која раније никако није радила, израсла је у огроман угљени реон, који је већ 1932 г. дао 723 хиљаде тона угља, са огромним перспективама даљег развоја... Јако је порасла извађена количина угља и у другим реонима.

Врше се промене и у размештају индустрије нафте. Последњих година у експлоатацију су уведена лежишта читавог низа нових реона, који имају велике перспективе индустриског развитка (Мајкоп, Урал, Стерлинтамак и др.) и

развијени су реони, у којима је раније нафта добивана у незнатним количинама. Удео ових реона у индустриским резервама нафте, ништаван у почетку пјатиљетке, попео се на 12 процената крајем пјатиљетке; у геолошким пак резервама нафте он износи већ 35%.

Стварање моћне угљо-металургиске базе на истоку условило је развитак и израде машина у том делу државе. У току прве пјатиљетке у источним областима су подигнута следећа основна предузећа за фабрикацију машина: Свердловски завод за металургиска оруђа, Чељабинска фабрика трактора, Чељабинска фабрика шмиргла и точила, Иркутска фабрика рударских оруђа, Ташкентска фабрика пољопривредних машина, Салдинска фабрика гвоздених конструкција Кузнецкстроја и Магнитостроја. Осим овога реконструисан је низ фабрика: Златоустовска инструментална, Ташкентска за прераду метала, Уст-Каповска за израду вагона, Чељабинска фабрика пољопривредних машина, Пермска фабрика сепаратора, Даљ завод. Појачано је грађење бродоградилишта на далеком Истоку, оживљен је рад Тагиљске фабрике за израду текстилних машина, Сибирске фабрике за израду текстилних машина, Сибирске радионице за израду рударских оруђа, Свердловског завода за хемијску апарату-ру, фабрика за електроапаратуру, Карбураторске фабрике на средњој Волги. Почета је изградња Кузнецке фабрике локомотива, Орске фабрике локомотива, фабрике мотора у Башкирији и др.

Просто набројање ових фабрика на Волги, на Уралу и у Сибиру даје сасвим необичну слику њиховог развоја индустрије у овим областима.

У области хемиске индустрије, највећма заосталој грани индустрије у Русији, откривени су потпуно нови слојеви и створен је низ нових фабрика. Тако, на пример, пронађене су огромне резерве у слојевима апатита у Хибинама (Мурман), богати слојеви фосфорита (у Казакстану, на средњој Волги, у центру, у Украјини), светског значаја слојеви калијевих соли на Уралу, лежаји сумпора у средњој Азији и на средњој Волги и др. На основу ових открића створена су ова предузећа: фабрике сумпорне киселине (Пољевска, Красно-Уралска и др.), фабрике азотних и других гнојива (Березники, Бобрики, Черноречје, Константиново, Акјубинск и др.), створена је индустрија фосфоритних гнојива из апатитових руда полустрва Кола, а исто тако из фосфорита Вјатског краја и Казакстана, развијено је вађење калијевих соли на Уралу итд. Овоме треба додати још низ нових хемиских фабрика, које раде на одбрани земље.

Сасвим необичну улогу у индустриском развитку Русије почео је играти електрицитет. Електрификација Русије још

од доба Љењина привлачила је совјетску власт. Данас у СССР има 43 велике реонске електричне централе. Моћ станица свих области, које улазе у састав групе староиндустриских реона, тј. Петроградске, Московске, Ивановске и Нижегородског краја, за последњих пет година, повећала се од 819,8 хиљада киловата на 1555,1 хиљаду киловата. Веома брз пораст моћи електричних центара у току прве пјатиљетке опет извршен је на истоку, посебице на Уралу, где се снага повећава од 131,1 хиљада киловата у 1928 г. на 434 хиљаде киловата у 1932 г. У Украјини, заједно са Донбасом, снага електричних центара у 1932 г. доведена је до 1428,9 хиљада киловата... У Закавказју снага електричних центара такође се повећала на 220,5 хиљада киловата.

Међу ново сагрђеним и последњих година из темеља преуређеним електричним централама посебно се истичу ове: Каширска са 186 хиљада киловата, Шантурска 136 хиљада киловата, Московска варошка 107 хиљада киловата, Црвени Октобар (Љењинград) 111 хиљада киловата, Штеровска (Донбас) 157 хиљада киловата, Зуевска (Донбас) 150 хиљ. киловата, Горгрес (Нижњи Новгород) 158 хиљ. киловата, Чељабинска 100 хиљ. киловата, Црвена Звезда (Баку) 109 хиљ. киловата и највећа у Европи Дњепрогез са снагом од 310 хиљада киловата, која може бити појачана до 558 хиљада киловата.

Снага електричних централа Русије у 1913 г. износила је 1093 хиљ. киловата; међу овима реонске централе имале су снагу 170 хиљ. киловата. У 1932 г. снага свих централа попела се на 4567 хиљ. киловата, при чему на реонске централе долази већ 2624 хиљ. киловата, тј. прође је снага реонских централа чинила само 15,5% снаге електричних центара целе Русије, а сад се тај процент попео на 57,7. Електричне централе крупних размера постале су тековина не само центара, већ и периферије.

Развој индустриске изградње на Истоку није се ограничио само на гране тешке индустрије. На бази властитих сировина и властитих енергетичних извора у источном делу Русије је подигнут читав низ предузећа за прераду памука, коже и за израду обуће. Створена је широка мрежа предузећа за индустрију исхране.

Међу предузећима лаке индустрије извештај о извршењу петогодишњег плана набраја ове новоподигнуте фабрике: за предење свиле у републикама Средње Азије и Закавказја, за прераду памука у Фергану и Ашхабаду, велику фабрику за прераду коже у вароши Фрунзе, а исто тако и изградњу два огромна комбината за прераду памука у Ташкенту и Барнаулу.

У складу са развојем индустрије на истоку Русије, развијало се и изграђивање транспортних средстава. Од 14.000

км нових железничких путева чије је изграђивање отпочело, и 6.000 км, предатих крајем пјатиљетке у експлоатацију — око 80% налазе се у источним реонима. У експлоатацију су ушле линије: Боровје—Акмолинск—Караганда, Љењинск—Новосибирск и др. У истом периоду завршена је изградња најважније по дужини Туркестанско-Сибирске пруге — „Турксиб" —, којом је успостављена међуреонска веза између средње Азије и Сибира. Ова магистрала, чије је грађење почело још за време царистичке владе, имаће огроман значај за развитак производних снага у реонима који се наслањају на њу.

Али у свима навођеним извештајима о индустрискоj изградњи нема података о ратној индустрији и о свему ономе што је непосредно везано са одбраном земље. А међутим, зна се да у том правцу бољшевици чине највеће напоре. Последње године, у вези са догађајима на Далеком Истоку, многи досадашњи планови потиснути су у други ред и сви напори су управљени на припремање одбране земље. А то је опет везано са изградњом на Истоку. Делимична обавештења о тој делатности совјетске владе, која случајно доспеју у страну штампу, говоре о великим тековинама у тој грани индустрије. Источни Сибир претвара се у добро наоружани логор, Урал и западни Сибир оспособљавају се, као позадина, за снабдевање фронта свима потребама.

У вези с развитком индустрије у Русији расте, природно, број варошког становништва. Пораст градова уопште може служити као добро мерило промена које се дешавају у привредној структури земље. Варошко становништво Русије од 1914 г. повећало се до данас за 10 милиона, тј. у 1933 г. износи 35 милиона (у 1914 г. 25 милиона). Пораст појединих варошн изражен је у овим цифрама: Петроград је у 1917 г. имао 2.165.000 становника, а у 1933 г. 2.839.000, Москва 1.701.000 (1917 г.), и 3.752.000 (1933 г.), Иваново—Вознесенск 85.000 и 19.000, Нижњи Новгород 126.000 и 477.000, Стаљинград (Царицин) 132.000 и 412.000, Кијево 467.000 и 538.000, Харков 313.000 и 646.000, Ростов на Дону 210.000 и 520.000, Луганск 40.000 и 120.000, Перм 47.000 и 270.000, Свердловск (Екатеринбург) 65.000 и 481.000, Чељабинск 46.000 и 217.000, Новосибирск 69.000 и 294.000, Кемерово (Шчегаевск у Сибиру) 4.000 и 104.000, Прокоповск (у Сибиру) 10.000 и 117.000, Горловка (у Донбасу) 7.000 и 110.000, Тифлис 246.000 и 414.000, Грозни 45.000 и 201.000, Ериван 34.000 и 107.000, Макеевка 18.000 и 100.000, Стаљино (Јузовка) 52.000 и 227.0000, Баку 245.000 и 709.000.

Тако се повећава број становништва старих варошн и омањих места, која су се сад претворила у велике градове. Један део овог повећавања, наравно, може се приписати по-

већању административних функција некојих градова, као Москва, Тифлис, Харков, делом се пак може објаснити бекством осиромашеног и пролетаризованог сеоског становништва у вароши, али основни пораст градова је несумњиво настао услед појачане индустриске делатности у њима. Довољно је загледати имена појединих вароши, па да се уверимо о томе. Све су оне везане за извесну индустриску грану. То потврђују и из темеља подигнути нови градови, непосредно везани са индустријом: Свир 25.000 становника (електрична станица за Љењинград), Бобрики (близу Туле), 47.000 са својим слојевима угља, чувени Магнитогорск 230.000 и не мање чувени Кузнецк 249.000 са својим огромним слојевима угља и скупоцене руде.

Још има консервативаца који држе да се Русија и даље може проучавати по старим уџбеницима географије. Нажалост, то би била историја, али не данашња привредна географија Русије. Преда мном лежи занимљива популарна књижица „Нове тачке на карти СССР". У предговору ове књиге пита се: о каквим се новим тачкама на карти Русије говори у овој књижици? Зар у великим атласима нису подробно забележена сва насеља и све индустриске тачке? А потпуно умесно састављачи ове књиге на ово питање одговарају да се нове тачке Русије не могу наћи на старим картама, а ако су некоје од њих и обележене на тим картама — обележене су са другим значењем, него што га данас имају. Огроман замах изграђивања на једној шестини света прекраја старе карте... мења и само лице земље. Поред старих, насељенијих реона, стварају се нови индустриски центри. У суседству с некадањим ничу нова огромна предузећа. Посред давнашњег, познатог откривају се потпуно неочекиване, непредвиђене могућности. Ово чему није обраћана пажња — расте у огромну величину. Богатства која су се досад скривала у недрима земље излазе на видело, дају подлогу за џиновско изграђивање.

Северно од Петрограда незнане хибинске тундре дају пребогату хемиску сировину. Крај Москве, скромни мајдани угља, у којима се добијао подмосковски угаљ лоше каквоће, уступају место огромном комбинату (Бобрики). На месту Запорошке Сече створен је идеални Дњепрогез.

Број ових примера нових творевина око нас, говоре аутори цитиране књиге, може се увећати до бесконачности. Чак и Урал, најстарији, испробани центар нашег рударства, пружа неочекивана изненађења у виду слојева калија јединствених у свету.

Али знамо ли ми добро те нове тачке, које су се појавиле на карти Русије? — Можемо и сами поновити ово питање заједно с писцима поменуте књиге.

Шта је Малиново, Кашпир? На шта се односи овакав

тропски назив, као „Индига"? Зашто је незнатан Игоркин зимовник претворен у пристаниште Игорка? Шта је Ангарострој? Зашто тако дуго траје препирка о керчкој руди? Зашто се толико много говори о три „К" — Караганда, Кара-Бугаз, Кара-Мазар? У чему је значај УКК, највећег на свету Урало-Кузнецког комбината?

Поменута књижица хоће да исприча о главним центрима изградње. Ако ми се буде дала прилика, ја бих с великим интересовањем на страницама „Руског Архива", заједно са читаоцем, разгледао ове центре у њиховој конкретној средини и делатности, а овде, услед недостатка места, ограничићу се само на просто набрајање. У књизи су описана 34 индустриска центра.

На северо-западу Русије: Поларни комбинат у Хибинама, Свирстрој, Волховски алуминиски комбинат.

У центру: Бобриковски комбинат, Тулски железни троугаоник, Курска магнетска аномалија.

Украјина: Дњепрострој и Дњепрогез, Дњепрокомбинат, Харковска фабрика трактора, Криворожстрој, Железни кутић Крима.

Поволжје: Нижегородска фабрика аутомобила, Саратовска фабрика комбајна (пољопривредних машина), Велика Волга (пројекти за хидроелектричну станицу), Халилово (руда), Волшки шкриљци.

Урал: Камо-Печорска веза, Березњаковски комбинат, Соликамски комбинат, Нови Тигил, Чељабинска фабрика трактора.

Урало-Кузбас: Урало-Кузнецки комбинат, Магнитострој, Кузбас, Кузнецкстрој, Кемерово, Транспорт Урало-Кузбаса.

Казакстан: Караганда (угаљ и руда), Прибалхашстрој (обојени метали), Тау-Сагиз („совјетски каучук").

Средња Азија: Изградња на реци Чирик, Кара-Бугаз (соли и хемијске сировине).

Сибир: Игарка (пристаниште на ушћу Јенисеја), Ангарострој.

Један део ове изградње је већ остварен, као што је горе речено, а други део је у пројекту, много штошта је у процесу изградње. А у целини земљи се даје огроман размах да испољи своје производне снаге.

Ма шта се догодило с Русијом у политичком погледу, сав овај досад описан напоран рад последње деценије на развијању производних индустриских снага не може пропасти, пошто је изазван природним економским развитком земље. Али не може се исто рећи о делатности бољшевика у области пољопривреде. Одиста, и ту се врши огроман експеримент, какав историја није забележила у овој привредној грани. Доста ће бити да се укаже само на ово: просечна

посејана површина индивидуалних газдинстава, која су у 1928 г. укупно сачињавала 97,3% целокупне засејане земље, износила је 4,5 ха. А крајем 1932 г. у колхозе је улазило 14,7 милиона сељачких газдинстава, који су обухватали 75,6% целокупне засејане површине. У току прве пјатиљетке крупно сељачко газдинство је постало претежна форма производње у Русији.

Ево таблице која показује извршене измене у пољопривреди:

Удео и просечна величина једног газдинства по секторима

Газдинства	1928 г.		1932 г.	
	Удео у засејаној површини (у %)	Просечна засејана површина на једно газдинство (у Ха)	Удео у засејаној површини (у %)	Просечна и засејана површина на једно газдинство (у Ха)
Индивидуална	97,3	4,5	22,0	3,15
Колхози	1 2	42,0	68,0	434,0
Совхози	1,5	544,0	10,0	2.303,0

Совхози и колхози груписали су у себи основну масу засејаних површина; у вези с тим њихов удео у засејаној површини порастао је од 2,7% у 1928 г. на 78% у 1932 г. Осем овога, бољшевици су учинили много напора и у смислу новог размештаја пољопривреде, у правцу специјализације пољопривредних реона. Посебну пажњу обратили су стварању нових реона за производњу памука, тако да се посејана површина под памуком за последњих пет година повећала за 223,7 процената (од 971 хиљада ха на 2172 хиљаде хектара у 1932 г.).

У извештају о првој пјатиљетки глава посвећена пољопривреди пуна је потресних цифара о порасту колхоза, о огромном броју трактора уведених у пољопривреду (у 1932 год. било их је 148.480), о милиардским расходима на пољопривредне машине уопште, о проширењу засејане површине и завршава се указивањем на огорчену борбу с непријатељима и противницима социјалистичког преображавања села. У недавном свом говору претседник совнаркома, Молотов, рекао је, да је у 1933 г. успешно прикупљање жита у селима извршено, углавном, захваљујући сеоским политотдјелима (политичким одељењима) у које су упућене на рад десетине хиљада комуниста.

P. Butorac

MATIJA ZMAJEVIĆ PERAŠTANIN

ORGANIZATOR I ADMIRAL RUSKE FLOTE (1680—1735

Zavjera protiv peraškog kapetana kneza Vicka Bujovića. — Kneževa pogibija (1709). — Matija bježi iz domovine.

Godine 1709 pašovaše u Perastu knez Vicko Bujović. Odlična roda, čovjek od glasa. Mlad, srčan, neustrašiv, mejdandžija, zulumćar.

Kad je saveznička vojska mletačka, papinska, malteška i toskanska za četrnaestgodišnjeg morejskog rata (1684—1699) opsjedala tvrdi turski grad Novi (1687), Bujović kao zapovjednik jakih peraških odreda bi Osmanliji strah i trepet. Tri godine prje toga (23-V-1684) golobrado osamnaestogodišnje momče odnije pobjedu u dvoboju sa čuvenim novskim kapetanom Osmanagom Ibrahimagićem. Dognao ga Osmanaga kraj Kamenara na uzan komad morskoga žala, Krvnicu. Ali ga Bujović u zadnjem trenu probode, kad već bi u skrajnoj opasnosti, da u moru zaglavi[1]). — Sa tri oružana broda i 350 ljudi zadje u krvavu borbu sa tripolitanskim gusarima. O svom trošku ogradi brod i udari na gusare[2]). Zato ga mletačka republika, skupa sa muškim potomcima, obdari naslovom i čašću kneza (conte) i komburskim feudom (28-III-1704)[3]).

Neki turski zapovjednik povjeri za vrijeme rata svoju kćer peraškome kapetanu Krstu (Krilu) Zmajeviću (kapetanovao 1861), ocu nadbiskupa Vicka i Matije. Odgoji ju on kao svoju. Nu knez ju osramoti i odvede u Dubrovnik. Iz Dubrovnika ga izagnaju uz globu od 2000 dukata, jer izbatina jednoga plemića koji je imao odnošaja s njome.[4])

Nakon Krstove smrti okomi se knez Bujović na imanje Zmajevićeve udovice, i uspije da je materijalno ošteti.

Knez i dalje ne mirovaše. Da se lako domogne bogata plijena, a ujedno upropasti naprednu kuću Tripa Štukanovića, od-

[1]) Mač je agin još u kući peraških kneževa Vickovića.

[2]) Per. opć. arh., Zelena knjiga (Libro Verde), biva, knjiga zapisnika o odlukama općinskoga zbora, III.

[3]) Ibid.

[4]) U Dubrovniku se dešavalo da su plemići napadali na žene građana po ulicama. Vidi: Rad Jugoslav. akadem., knj 53, 137.

važna junaka, nagovori Tripova sina Marka, da s brodom svojim nenadno nasrne na neki turski brod pod Dračem, pun dragocjene robe. Sporazumješe se za diobu plijena. Štukanović navali sa svojim oružanim brodom obnoć. Poubija nekoliko Turaka. Odvuče turski brod u Otranto. Državna vlast se morala umiješati. Štukanovići nastradaše. Bujović se ne samo izvuče, nego još bi i nagradjen. Nasta razdor izmedju Štukanovića, bliske svojte Zmajevića, i Bujovića. — Potom upropasti knez kuću Fiamengovu, a svadi se sa Zambelom.

I sve mu je divno uspijevalo.

Zadjene se i s Nikolićima i s njihovim srodnicima Marinovićima.

Po starom peraškom zakonu nje smio kapetan da bez dozvole zbora potroši vše od pet malih dukata. Knez Bujović zatraži kao kapetan više puta čas većih čas manjih svota od sina **Marka Martinovića,** poznatog slavnog pomorca[5]), tadašnjeg općinskog prokuratora i blagajnika. Njega je radi njegove besprekidne otsutnosti zamenjivao sin mu klerik, jer se općinske časti čuvahu u plemićkim kućama. Mladić neiskusan davao mu novac. Ne htje knez kasnije da išta prizna. A tako ni pregledači računa. Zahtijevahu od Martinovića da on plati.

Zatim oduze dobar komad zemlje Stojšićima i Braticama.

Uz to se i kneževa žena, podrijetlom Turkinja, vladala vrlo slobodno. Svak je preziraše.

Knez svojom bahatošću najzad svakomu dodija. Jednom napane knez u crkvi opata Zambelu, prijeteći mu umorstvom. Napane i nadbiskupa Vicka Zmajevića, vrijedjajući mu moral. Nasta stoga velika uzbuna, nakon čega ga svrgnu s kapetanske časti[6]).

Sad knez stade da pomalo skuplja oko sebe i svoje palače naoružane „brave" i turske srodnike svoje žene. Pod kućom držaše brodove Ulcinjana, zakletih peraških dušmana. Privuče i neke uglednije mještane, njih do 47. Pa posla tobož na ime općine u Mletke pritužbu, potpisanu od te četrdesetisedmorice, na opata Zambelu. On je, veli, kamen smutnje, neka ga uklone. Nadbiskupa tuži u Rim, u ime grada Perasta. — Tako ostali dio mjesta življaše u preteškoj i tjeskobnoj neizvjesnosti.

Novoga kapetana, svoga nasljednika, i suce prezirao je. Oni bijahu potpuno nemoćni pred zulumom što ga on sa svojim ljudima činjaše na seljanima i njhovu posjedu.

Peraška općina branila po izričitom nalogu providurovom Ulcinjanima da robu prodaju pod Perastom, da se neredi

[5]) Sravni o *M. Martinoviću* moj članak u zadnjem broju Ruskog Arhiva.

[6]) To bi g. 1708 (12-III), kad izaberu kapetanom ili načelnikom Zuana (Ivana) Matoševića, a općinskim prokuratorom Matiju Zmajevića. Zelena knjiga, II, 111.

ne izazivlju. Kad jednom tako odaleče Ulcinjane, uzme ih knez u zaštitu i dovede pod palaču. Peraštani, osobito oni u upravi, uskomešaju se. Navale na jednoga kneževa rodjaka što se desi na trgu sv. Nikole. Nu taj umače u svoju kuću. Sin knežev, koji je taj sukob motrio, dojavi to ocu. Knez smjesta ode naoružan sa dva svoja „brava" Dubrovčanina, koji mu bijahu pouzdanici, i sa sinom, svi pod oružjem. Pridruže mu se na putu dva rodjaka i jedan pandur iz Kaštela. Na pjaci stade da izazivlje mjesto i upravnike. Peraštani se, medju njima neki Štukanović, približe, naoružani samo bodežima, kako se tad uvijek nosilo. Nasta kavga. Pa kreševo. Pogibe Bujović sa dva Dubrovčanina.

Još se u općini čuva portret knežev. Obučen je sav u oklop. Ponosita držanja, bezobziran, snažnih poteza u licu. Oči odaju neodvisnu i strastvenu dušu.

Marko Martinović opisa ove dogadjaje i prilike u posebnom spisu[7]). Pri kraju opisa spominje, kako se knez napokon stao da oblači po francusku, što je bilo vrlo skupo, brijući brkove, sa perčinom i uskim mačem. Na koncu ističe, da je sve gola istina, što napisa; mogu da to posvjedoče suvremeni očevici, a i on sam, koji je bio općinski sudac, dok je to pisao. Svršava prosvjedom, ako nije istina, da mu se glava otsiječe nasred trga sv. Marka[8]).

Matiji Zmajeviću bilo je tada trideset godina. Rodjen u Perastu 6 siječnja 1680, od oca Krila, kako se sam potpisivao, ili Kristofala, čovjeka vična trgovini, vješta moru i maču, i majke Jelene Burovice[9]), posveti se od mladih godina moru, praktično učeći i brodogradnju. Sudjelovaše i u životu rodnoga grada: tako je 1704 prokurator svetišta Gospe od Škrpelja, a 1708 bi izabran, kako je već istaknuto, za općinskog prokuratora[10]).

Nego, kobna, a za Matiju sretna pogibija kneževa s proljeća godine 1709 dade daljemu toku njegova života neočekivan smjer. Matija, jedan od glavnih sukrivaca, zajedno s dru-

[7]) Sull'uccissione di Bujovich, per. općin. arh., svezak: Affari Comunità (1723—1788).

[8]) U Mlecima.

[9]) Krstio ga je opat Karlo Francki, kumovao je Ivan Bujović i Katarina, žena proslavljenoga junaka kapetana Tripa Štukanovića. „Libro dei Battezati", II, 5, nadžupskog arhiva ima ovo pod signaturom 20 god. 1680: Mattio Figliolo leg-mo di Christoffalo Zmaevich et di su moglie Ellena naque adj 6 genaro fu Battezato dal R-mo sig-r abb- te D. Carllo Franchi è fù compare il sr Gio: Buiović et la comare la s-a Cattarina moglie die Cap. Triffon Stucanovich.

[10]) Zelena knjiga, II, 105, 111. Ima tu još sačuvan potpis Matijin. To naročito ističem, jer M. boravak u Perastu i uopće u ovim stranama svršava godinom 1710. Nakon toga se M. nije više vratio u domovinu.

gim urotnicima pobježe iz domovine i u prvi čas zakloni se u Dubrovnik.

Presuda protiv urotnika i ubojica Vicka Bujovića donesena je u Splitu 8 svibnja 1710, a proglašena u Perastu 25 lipnja[11]).

Zuane Tripa Štukanovića, Matija pok. Krila Zmajevića, Luka pok. Nikole Vučićevića, Matija Nikolić i neki Batista nepoznata podrijetla (sa Rijeke), glavni sukrivci umorstva Bujovićeva i sluga mu Bajkovića i Colombini-ja, za vazda su prognani sa svega mletačkog područja; uhvate li se, biće obješeni o vratu na visokim vješalima; prije ovršenja kazne Štukanoviću i Vučićeviću otsjeći će se desna ruka i o vratu objesiti; ko ih uhvati ili ubije, dobiće nagradu od 3000 dukata unutar države, 4000 izvana, i to od njihovih dobara, ako ih bude, ako li ne, polovicu; dobra im padaju pod zapljenu, a zapljeni ne može da smeta nikakav ugovor oko tih dobara, uglavljen šest mjeseca prije umorstva ili iza umorstva. Vijeće Desetorice moći će ih riješiti izgona nakon trideset godina, ako se izmire sa nasljednicima ubijenih, te ako Zmajević, Vučićević, Nikolić i Batista isplate državnoj blagajni 300 dukata za nasljednike Bajkovića i Colombini-ja, da im se podijeli po pola. A ni tad neće smjeti da dodju ni da se zadržavaju bilo gdje u Mletačkoj Arbaniji, nego tek petnaest godina nakon oslobodjenja.

Ostali sukrivci biše takodje osudjeni, ali blaže.

U mjesecu svibnju 1710 prima Zmajević obavijest od svojih rodjaka i bližih prijatelja. Uopće su Peraštani imali mnogo dodira sa Dubrovnikom. Kada mu se nada zgoda, piše svojoj ženi i pouzdanicima uglavnom o domaćim stvarima. Osjetio je da mu treba mnogo novca. Ipak je imao volje da strica Ivana Zmajevića pozabavi kadikad pokojim pisamcem.

Presuda ga mletačka ne pogodi. Slobodni je Dubrovnik znao da zaštiti i zulumćare.

Carigradski poklisar P. A. Tolstoj prima Matiju u rusku službu — Veliki sjeverni rat (1700—1721) — Rusko-turski rat god. 1711 — Zmajević i Tolstoj u tamnici Sedmoro Kula — Opis tamnice i tamnovanje — Oslobodjenje (1712)

Ali je već te godine (1710) Matija u Carigradu. Poveza se sa ruskim poslanikom P. A. Tolstojem, koji je na tome položaju naslijedio Dimitrija Galicina. Tolstoj je krajem 17. vijeka obišao dalmatinsko primorje i stigao u Boku Kotorsku. On opisa svoj put. U Novome zateče neke Ruse što bijahu kao i on proputovali Italiju. I u Perastu se zadrža. Još se u gradu očuvala predaja da je ruski putnik sa svojim drugom bio ugošćen

[11]) Per. opć. arh., svez. „Affari d. Com." i „Docum. scelti di stor. perast. (1441—1796)".

u kući Zmajevićevoj. Zato mu Tolstoj, stari peraški znanac, sad ruski poklisar u Carigradu, odvrati milo za drago. Primi Zmajevića u rusku službu u činu kapetana i zaštiti kao rodjeno dijete.

Godine 1711 čami Matija skupa sa ruskim poklisarom u groznoj tamnici Sedmoro Kula u Carigradu.

Još od 1700 bjesnio je na sjeveroistoku Evrope težak rat, što potraja sve do 1721. Veliki sjeverni rat poništi moć švedsku. Podiže na njeno mjesto Rusiju kao veliku silu. Ruska pobjeda kod Poltave (1709) zada Švedskoj smrtan udarac. Rusi osvojiše baltičko primorje. Još 1707 Petar izgradi baltičku flotu, doraslu švedskoj. Nakon poltavske pogibije kralj švedski Karlo jedva se bijegom spasi u Tursku. Turci mu ukažu gostoprimstvo. Najprije u Benderu na Dnjestru, pa u Dimotici kod Jedrena. Ali istom 1711 odluči se sultan Ahmed III na rat s Rusijom. Tako dospu na robiju Zmajević i Tolstoj.

Tamnica Sedmoro Kula u Carigradu bješe grozna. Namijenjena vezirima i velikim pašama. Bez svijetla, bez zraka. Nije to bilo kao na kršćanskome zapadu, gdje se ipak moglo doći s kime u dodir. Ni dodira ni razgovora. Ali su Turci podmitljivi. Zmajević nadje načina da se dopisuje sa peraškim rodjacima, znancima i ženom, koja osta doma sa nejakim djevojčicama. S proljeća ga 1711 bolno dirnu smrt obožavane majke, pa nekih srodnika i prijatelja. Utješila ga duboka religioznost. Ne mogla ju da zamrači prirodjena mu neka sklonost na avanture ni svakojake životne teškoće.

Strašno je bilo boraviti sedamnaest stepenica ispod zemlje, medju nevjernicima. Usred ljudi svakovrsna kroja i položaja. Unaokolo samo verige, užad, sprave za mučenje. Natpisi su nijemo svjedočili gdje dokončaše mnogi paše i veziri. Ali je Zmajević imao i sreću u nesreći. Življaše sam u jednoj izbi sa Tolstojem. Zamilova ga poklisar kao svoje dijete, a Matija mu posluži kao ocu.

Ruski je poklisar bio otmen čovjek, dobar i plemenit. A i vidjen. Toliko da se katkad i sam Veliki Gospodar inkognito nadglednuo, ja li straža u redu.

Medjutim se u tamnici u lipnju uzbojaše što će biti s njima. Bavio se Tolstoj mišlju, po izričitom nalogu carevom, da velikim novcem otkupi Zmajevića, koji je medjutim prebolio tešku bolest, pa da ga pošlje u Englesku ili u Livorno: tu će kupiti šest bojnih ladja, snabdjeti ih i dojedriti u arhipelag (egejski), da se tu poigra s turskom flotom. Zmajević opet smišljaše kako će iz svoje ljubljene daleke otadžbine probrati kapetane za ruske djemije. Ta i onako su Peraštani slovili za pomorce i bojovnike. I sve bi se to na dobro svršilo, da Turke ne zbuni Zmajevićev kapetanski čin. Uz druge nevolje zagrozi im i kuga. Nemila je bolest zahvatila i sultanove dvore. Kraj

Matije ko boluje ko umire, a ko je već mrtav. Srećom da je harala zimi, veljače i ožujka. Da je bilo ljeto, ne ostade niko, jer se ni vrata za prozraku ne otvoriše nigda. I sluga mu umre. Kao večeras mu napravi krevet, a sutridan veče uginu.

Petar računaše u ratu sa Turcima na suradnju južnih Slavena. Obmana. Prisiljen da kupi mir, 12 srpnja 1711. izgubi Azov (na Azovskom Moru). Ipak postanu unaprijed odnosi Rusije s južnim Slavenima važan činilac u istočnome pitanju. Karlo još tri godine potsticaše Turke, dok im konačno ne dojadi. Morade natrag u domovinu, kad ga htjedoše Švedi da svrgnu (1714).

Utamničenici Sedmoro Kula kasno se domognu slobode. Tek svibnja 1712. Ali im ne sinu sloboda u svem sjaju. Valjda radi neizvjesnosti, prouzročene rovarenjem Karlovim protiv Rusije. Još se rujna nalaze u tamnovanju. Sada dvanaest stepenica pod zemljom. Ali Matija dobi sad slobodu, da piše po svakoj prilici.

Matija pred carem Petrom Velikim u Karlovim Varima (1712) — Zmajević je imao glavni udio u pobjedi ruske flote kod Ganguta (1714) — Oprema baltičku flotu i postaje šautbenaht (1719) — Operacije na švedskoj obali

Rad slavnoga Martinovića utre Zmajeviću put u Rusiju. Samo što je Martinovićev dočeo, kad je Matijina karijera počinjala.

Bilo je još Peraštana što imadoše častan udio pri tadašnjoj obnovi Rusije. Peraštani bjehu dovoljno poznati u carevini, koja je na potstrek carev otvorila svoja vrata uticajima zapadne kulture. Samo što Rusija ne upi duha zapadnjačke civilizacije; prisvoji tek njeznu tehničku stranu. Pri toj obnovi imadoše Peraštani častan udio.[12])

Petar je rado dočekao Zmajevića u Karlovim Varima. Trebalo mu vrsnih ljudi za more. Bez uredjene flote nije se mogla da potpuno skrha Švedska.

Listopada god. 1712 nadje se Matija u Petrovaradinu. Tu bi zadržan 40 dana u kontumaciji. Ode u Beč. Osta tu tri dana, da obavi neke poslove u ruskoga poklisara. Stiže sretno u Karlove Vari (Karlsbad), gdje se nadje car sa svitom. Bilo je to carevo drugo putovanje. U Petrovaradin prispiju za njim pisma baruna Šafirova[13]) iz Carigrada. Putovanje mu je bilo teško,

[12]) Kasnije je Peraštanin liječnik dr. Šimun *Mazarović* poslužio Rusiji u diplomatskoj misiji u Perziji. Podaci o Krušali i drugima djelomice u knjizi F. Viskovića, Storia di Perasto 274—279.

[13]) Po privatnom saopćenju A. V. Solovjeva moralo bi se ovako čitati ovo prezime, a ne „Lastirov" kako u pismu Zmajevićevu, što smatra S. za preinaku ruskog imena.

osobito preko loših puteva kroz Bugarsku. Ubrzo stiže Matija do cara. Začudi se i svita careva. Ne spavaše nego u Beču. Odmah preda pisma pratnji. Istoga dana po objedu primi ga car s velikom pažnjom. Okretno mu Matija odgovaraše na mnoga važna pitanja. I car osta zadovoljan. Pa kad se propita, kako mu bi ropstvu, i doču da Matiju zaduha mori, povjeri ga liječniku. Car ga pozva na ispit. Bilo je to trećega studenoga. Izrešeta ga više od dva sata teškim pitanjima iz nautike i vojnih struka, kao vještak. Ispit potpuno zadovolji cara, da se i sam začudi. Odredi ga za kapetana bojnog broda: neka podje u Petrograd i bira ladju koju hoće.

Sad pisa Zmajević rodjaku Štukanoviću u Perast, da mu se javlja ili preko Carigrada za Moskvu na Savu Vladislavića, velikog carevog pouzdanika, rodom Novljanina, ili preko Mletaka po vitezu Caretta, a ovaj će da šalje na careva tajnika Andriju Ostermanna. Mogao bi i ravno Ostermannu, ali latinski.

Čekalo ga dugo putovanje: iz Češke preko Saksonske i Brandenburga u Danzg, pa u Rigu, pa u Petrograd. Očekivao je da mu se dadu pisma za Menšikova, koji se tada nalazio u Pomoraniji. I car Petar će, veli Matija u pismu od 3 studenoga 1712, naskoro u Pomoraniju preko Drezde i Berlina. Preporuča rodjaku svoju bijednu obitelj, bolesnu ženu i djevojčice. Nada se da će od cara dobiti pismo za mletački senat. Traži obavijest je li došlo do kakvog sporazuma sa Bujovićima.

Kako stiže u Rusiju potkraj 1712, dobi Matija u galijskoj floti (galernij flot), brodovlja lakih jedinica, koje je s lakoće kretanja imalo veliku ulogu u ratnim operacijama, čin kapetana prvoga ranga sa 30 rubalja mjesečne plate. Naredne godine Matija je u Finskoj, bavi se po škverima, upravlja posebnim odredima galija i postaje kapetan komandor.[14])

U to je g. 1714 Matijin brat Vicko bio uzdignut na čast zadarskoga madbiskupa. Matija pismeno zahvaljuje papi Klementu XI na počasti, iskazanoj bratu mu i njemu, jer ga papa bješe imenovao svojim vitezom. Zapovjednik, tako se on zove (praefectus), ruskoga brodovlja obećava, da će u svome djelokrugu poraditi da se ruski narod upozna što bolje sa katolicizmom. Sagradio je on sam u Petrogradu, prijestolnici i arsenalu mornarice, crkvu i namjestio svećenike.[15])

Godine 1714 Matija je u finskim škverima pod glavnim za-

[14]) Ruska pergamena o imenovanju u per. općin. arhivu nosi nadnevak 1-V-1714.

[15]) A. Theiner, Vetera Monumenta Slavorum Meridionalium, II, 246—247 iz zbirke vatikanskog arhiva „Literae diversae", vol. 113, fol. 175. — U izvještaju Splićanina Mate Karamana, filologa, o Rusiji, iz g. 1739, poslatu Propagandi u Rim (priopćio O. Pierling Starine X, 102, I XV), spominje se, kako je u Rusiji Petra Velikoga bilo na službi dese-

povjedništvom admirala grofa Apraksina. U gangutskom boju zapovijedaše prvim odredom galija, poslatih da obidju švedsku flotu. Potom zaokruži Erenšeldov odred, dok ne stignu ostale galije. Pak, za vrijeme, kad taj odred švedske flote stisnu Rusi pri obali i onemoguće, vodijaše operacije desnoga krila ruske flote.

Vojna je g. 1714 svršila za Matiju s uspjehom. Pod njegovim vodstvom zarobe Rusi Švedima šest galija i jednu fregatu sa šautbenahtom, (tj., kapetanom brodova, danas kontradmiralom). To je dakako bilo kod Ganguta s Erenšeldom. Matija sve pripisa višnjoj pomoći. [16]) Ovom prilikom, kod Ganguta, kad se znamenita bitka svršila punom pobjedom Zmajevićevom, Matija spase ispod švedske flote 120 ruskih galija, zaštiti caru život, porazi švedsku flotu pred Petrom Velikim i zarobi, kako je već rečeno, švedskoga kontradmirala.[17])

U kolovozu boluje opet u Petrogradu. Apraksin se zauze za nj, „jer je čovjek premnogo dobar."[18])

Studenoga se u dva pisma na rodjaka (3-XI) tuži na umor. Prezaposlen je. Ugrabio je od noćnog počinka, da piše. Ne može da odoli. Ljeti na vojnu, zimi, da sprema vojnu. Ljeti vodi mornaricu, zimi radove oko opreme. Zimovanje za nj ne znači odmor. Samo su dvojica u floti starija od njega: admiral, njegov veliki zaštitnik, i viceadmiral, car. Tako pade sve na njega. Matija je bio vješt organizator. Od listopada do prvih dana svibnja zimovao je. Sledjeno je more, pa se na more ne može. Ide se konjima, a ne brodovima. Tek kad led otopi, može se na neprijatelja. Zima je užasna. Brani jedino šuma i krzno. — Sila je švedska već ponižena. Vojna je te godine zla nanijela Švedima i na kopnu i na moru. Rusi se zaletljeli sve do na otok Aland nedaleko Stockholma. Sve razruše. Onda se proslijedilo preko Finske i Laponske preko svega botničkoga zaliva. Bez ikakvog otpora. Obje zemlje zaposjednu Rusi. Perasta se uže-

tak generala katolika: uz Škota Gordona i Irca Lessi-ja i Zmajević Dalmatinac. U katoličkoj crkvi hospicija, prije isusovačkoj, pa franjevaca reformata, dozvoli car porabu zvona što ih iz Švedske donesoše Lessi i Zmajević. — Matijinom protekcijom sagradi O. Mikalandjelo Vestinjanin u Petrogradu crkvu separatno od hospicija. Starine X, 105.

[16]) Iz njegova pisma rodjaku.

[17]) Starine X, u spomenutim izvještajima Karaman, 104.

[18]) Podatke o Zmajevićevoj karijeri u ruskoj floti crpem iz ruskih zapisaka uzetih iz ruskih arhiva, na koje sam naišao u ostavštini pok. prof. S. Vulovića. Ostale podatke iz njegova života i ruske službe iz njegovih pisama, koja imam pri sebi, a pripadahu spomenutoj ostavštini. Ova će Matijina pisma po po *prvi put* biti objelodanjena u narednom broju R. A.

lio. Čezne da ugleda svoje. I tu težnju više puta opetuje snažnim izrazima. Neka se za nj peraški kler moli, da se vrati u domaju, kad je jednom uložio sve sile za povratak! Ali se boji da će ga zadržati za još jednu vojnu do mira. Raspreda se na svu žurbu o miru u Brunswichu. Želi vruće, neka se jednom rat dovrši. Malo čudno. Vojni krugovi smatraju rat za vrelo dohodaka i slave. Proslavio se već Matija. Ali ga slava nije obmanula. A ni novac. Hoće samo mir. I povratak. Inače će i kosti ostaviti u Rusiji, jer ga bez prekida zaduha mori. Preporuča ženi, neka podje do Novoga u majke viteza Save Vladislavića. Pokloniće joj se. Iskazaće joj usrdnu harnost za ljubav što mu iskazuje Sava. I umoliće ju, neka piše sinu, da se zauzme u cara za njegov povratak. Sava mu je i otac i majka.[10]) Matiju uvijek zove u goste. A pouzdanik je carev i savjetnik. Poštivan i ljubljen i od cara i od svekolike carevine. Doći će preko Mletaka ulak mu Mihajlo Pavlov i do Boke. Obavijestiće ju na riječi o njegovu stanju.

Godine 1715 dobi Matija časnu zadaću. Odveze svojim odredom gardu u Kopenhagen, pa u Reval, pa u Rigu i Gapsal (Hapsal u Estonskoj), i na kraju u Libavu, gdje i prezimi. Opet je 1716 u Kopenhagenu s istim odredom, pa u Rostocku, gdje i prezimi. Listopada zaželi ostavku zbog bolesti. Ne saglasi se Gospodar. Ne htjede Petar da otpusti vrsna čovjeka. Naredne godine (2-VII) otplovi iz Rostocka. Potkraj kolovoza nadje se u Revalu. Otplovi g. 1718 iz Revala u Gangut. Tu se Petar prekrca na njegove galije sa korabalja (korabljeni flot = teške bojne djemije) i odveze u Abo, pa u alandske škvere. Početkom rujna vrati se u Petrograd.

17 siječnja 1719 imenovan je Matija šautbenahtom (kontradmiralom) galiske flote. 25 travnja izvijesti ga Šafirov, kako je izdat carski manifest protiv isusovaca. Gone se iz Rusije, jer stoje u odvisnosti od rimskoga cara (Karla VI). Neka o tome obavijesti katolike, da se ne smute! Matija piše bratu: obavijestiće o tome ponajprije Vatikan, pa ostali katolički svijet, da ne bude uzbune uzalud. Predložiće Matija katoličkoj općini,

[10]) Sava Vladislavić iz Novoga dotjerao je u Rusiju do velikog značaja. Tajni savjetnik, „grof raguzinski i ilirski", vršio je važnu ulogu u diplomaciji, trgovini i finansijama ruske države. Vladislavić je bio ušao u uske veze sa već spomenutim poslanikom Tolstojem u Carigrad i preveo za cara Petra Orbinijevo djelo „Il regno degli Slavi" na ruski jezik. — O Vladislavoviću vidi još članak dra. A. Jelačića „Južni Sloveni na dvoru Petra Velikog" u beogradskoj Politici (16-V-1932); Zatim članak A. V. Solovjeva o ruskim pitomcima M. Martinovića u pariskom tjedniku „Rossija i Slavjanstvo" (br. 81. od 14-VI-1930) i T. Popovića, Hercegnovi, I (1924), 115—118.

da potraži franjevce za službu dviju crkava u Petrogradu i u Moskvi. Da ima — veli — medju njima koji Slaven, osobito od onih što služe slavenski, bilo bi na najveće dobro i velik uhar. Potrebno je znanje talijanskoga i njemačkoga jezika. I slavenskoga radi Poljaka. Iako ima razlike izmedju slavenskoga i poljskoga, lako će se razumjeti.[20]) Medju Slavenima valja znati slavenski i liturgiju slavenski vršiti. Kroz vjekove se to odnemarilo. Matija osjeća slavenski. Nije čudo. U primorju južne Dalmacije plemenska oznaka nije tad bila oštro istaknuta. Ali se snažno osjećala slavenska pripadnost. Bilo je i shvaćanja za slavensko bratinstvo. S Rusijom i s Poljskom osobito. Matija je od malena usisao taj duh. Tradicije kuće Zmajevićeve bile su sveosve slavenske.

Te je godine (1719) Matija na floti galija pod načelništvom grofa Apraksina u alandskim škverima. Odatle otplovi s odredom galija na izvidjanje put Vaksgolma. Na povratku napane švedsku obalu, razarajući nemilo. Pismo od rodjaka Mateja Štukanovića, kasnijega barskoga nadbiskupa, komu su upravljena malne sva sačuvana Matijina pisma, zateklo ga je u Švedskoj. Tad je sva Švedska bila u krvi i plamenu. Svuda žalost. Pustošenje. Izgore više gradova. I neki od najbogatijih i najljepših. „I nama se neprijateljima sažalilo", — veli Matija u pismu od 16 listopada na rodjaka Mateja. Propade na stotine mjesta i na tisuće sela. Ne poštede Rusi ni raskošnih palača ni perivoja. Pa ni rudnike, poglavit prihod kraljevske blagajne i izvor narodne privrede. Ni tvornice bakra i gvoždja. Ovo sve izvede laka flota pod vodstvom velikoga admirala i njegovim. Ali je Apraksin kao generalisimus vodio operacije na kopnu, pa sva flota pade njemu na pleća. A nije tu bilo šale. Stočetrdeset i tri galije, osim drugih ladja za prevoz. Sve se dokonča s uspjehom. Sam ga car ističe u tiskanom izvješću, što ga posla senatu.

Od njegove se slabosti očekuje, piše rodjaku, da umnoži flotu i pribavi momčad za laku flotu. Toliko, da se uzmognu u Švedskoj iskrcati tolike snage, da premaše svaku dušmansku prepreku. Nadao se da će neprijatelj na vrat na nos potpisati mir. Tako bi i on jednom medju svoje. Htio bi Matija ogrliti sestru i svaka (Burovića). Dvije su mu kćerke u manastiru. Jedna kod kuće. Piše i njoj. Preporuča ženi, da kćerke odgoji s onom čudorednošću kojom je ona sama podignuta. Kuća inače zna da ide dobro, kad ju s razborom upravlja brat nadbiskup.

Potkraj 1719 i kroz 1720 saveznici uglave mir sa Švedskom. Samo Rusija ne, iako joj se opriječi Engleska. Rusi, koji bjehu osvojili baltičke pokrajine i Finsku, provale trećom na istočnu

[20]) Ibid., 254, vatik. arhiv, Nunziatura di Polonia, vol. 149.

obalu Švedske. Na 31 siječnja godine 1721 Matija je označen za člana admiralskoga kolegija. Na švedskoj se obali haralo, divljalo. To prinudi Švede na mir u Nystadu (10 rujna 1721) u Finskoj. Švedi ustupe Rusima Ingriju, Estonsku, Livonsku, najveći dio Karelije sa Wiborgom, otoke Ösel, Mön i Dagö. Car isplati dva milijuna talira i vrati Finsku.

Matija, viceadmiral (1721), osniva i gradi u Tavrovu južnu ruski flotu (1722) — Pogreb Petra Velikoga (1725) — Zmajević admiral (1727) — Umire u Tavrovu god. 1735

Slava je ruskog oružja ovjenčala i Zmajevića. Ali ne vidje domovine. U rujnu mu povjere upravu flotskih radionica. A 22 listopada dobi čin viceadmirala. Godine 1722 u otsustvu Apraksina imao je glavnu zapovijed nad lakom flotom. Naredne godine dobi važan zadatak: 8. travnja bi mu stavljeno u dužnost, da izgradi u Voronežu mornaricu pramova[21]) i galija. Ali Matija smatraše da će to lakše izvesti u Tavrovu. Uz arsenal Tavrov na rijeci Voronežu[22]) pri Donu nikne i drugi u Branskoj na rijeci Desni, pritoku Sejma, koji kod Kijeva utiče u Dnjepar. U Tavrovu sagradi Matija 15 pramova i 15 galija. Kako su pramovi ladje sa spljoštenim dnom, radilo se ovdje, bar djelomice, o gradnji rječne flote. Svakako je Matija dao zametak južnoj ruskoj floti, koja će kasnije svršit znamenitu ulogu u sticanju i održanju južnog ruskog posjeda, kako je organizovao, opremio i osnažio sjevernu baltičku. Ali ga 4 lipnja stiže kazna. Oduzmu mu pet mjeseci plate. Zaposlio je prerevni čovjek bez dozvole admiralskoga kolegija radnike i u praznik. I na sam Uskrs. Posao je bio vrlo težak. Da se dovrši, trebalo je više godina. A on ga je dovršio u deset mjeseca. Car

[21]) Pram (franc. prâme) je ratna ladja sa spljoštenim dnom; našao sam zanimljive uzorke pramova u pariškome muzeju mornarice (Louvre).

[22]) *Tavrov* nije isto što i luka *Taganrog* na Azovskome moru. Tavrov je počešće spomenut u Matijinim pismima, pače je i oporuka mu vlastoručno pisana talijanski, datirana g. 1732 u Tavrovu (u zadarskoj biblioteci „Paravia"). Radi se dakle o arsenalskome naselju što ga je organizovao Matija za povjerenu izgradnju južne flote, kraj grada Voroneža. Kasnije, kad se Rusi ustališe u južnim predjelima pri Crnome Moru, napustiše Tavrov. — Kad je jednom riječ o oporuci, napomenuti je, da je prava oporuka kavalira Matije (Mattio) Zmajevića, „Almiraglio della Flotta di S.M. Imple di tutta la Russia", datirana 7-VIII-1730, a registrovana je u Zadar. bibliot. Matija je imenovao općinu svojim baštinikom po smrti nadbiskupa Vicka plemenitoga gospodina Iv. Krst. Vicka konta Burovića, s obvezom da preuzme prezime obitelji Zmajević. Burović izjavljuje 12-VII-1769 u Kotoru, da se otsad zove konte Ivan Krstitelj Vicko Zmajević. Kotor. sudski arhiv, svezak 161, 217—218.

je bio silno zadovoljan. Ali ga baš radi njegove odlične službe ne htje da otpusti. A on je to vruće želio. Valjda ga ova želja i potače da onako ubrza radom.

10 listopada bi Matija opozvan u Petrograd. Radovi su oko opreme brodovlja u Tavrovu bili već ranije dokončani. Tako je Matija začetnik ruske flote na jugu, koja posta velikoj carevini najjači oslon, kako joj bi ona baltička na sjeveru.

U Petrogradu preuze g. 1725 upravu nad flotom galija i lukom. U admiralskome kolegiju sav rad pade na nj. Ljuta ga je groznica obuzela u Voronježu. Tuži se rodjaku na 27 ožujka. Mislio je da će umrijeti. Vratio se na dvor ima dvije sedmice. Ne može da opiše svoje trude. Ali ga carica (Katarina I) vanredno pazi. A tako i sav senat. Samo neće moći natrag. Umro je neprispodobljivi car. A herojska mu djela i vrsnoće imale da da produže život u vjekove. Bio mu je obećao car još o carićinu krunisanju, da će mu dozvoliti povratak, netom dovrši voronješki posao. A sad mu čast brani da pita. A i mig je dat odozgo da ostane. Bio je Matija vanredan organizator. U 20 mjeseci opremi svu rusku flotu tako da na prvi znak može da otplovi kamo bilo. A kad je otišao u Voronježe, nije tamo našao ni čavla. Budi uvijek blagoslovljena — veli Matija — Božja dobrota, što se udostojala zaći u moja nastojanja! I velika je bila sva ta flota: 17 velikih bojnih djemija (vašeli), 145 galija, 30 brigantina, a sa brodicama i prevoznim brodovima oko 400. Mrtva cara sprovedoše prošle sednice. Vanrednim sjajem. Nosili su se kraljevski i carinski ukrasi i oznake. On je nosio krunu kojom se g. 1642 krunisao car Mihajlo Romanov. Sad je na dvoru duboka žalost. Ne vide se livreje, ni konji ni kola. Sve zastrto. Došao je u Rusiju i knez Stjepan Bujović. Bio je to sin umorenoga Vicka. Ogrlio ga Matija. Rado bi mu pomogao. Teško će ići; kasno je već. U carskoj se službi više ne pomišlja na nova mjesta.

21 svibnja te godine (1725) obdare ga odličjem sv. Aleksandra Nevskoga. Nosili su ga u Rusiji vrhovi u državnoj službi. Imao je tad Zmajević ugledna prijatelja na dvoru. Menšikov bijaše svemožan. Ljubimac žene Petrove i nasljednice, carice Katarine I (1725—1727), dok ga g. 1727 ne obore. Te iste godine 7 svibnja uspe se Matija do najviše časti u ruskoj floti. Bi imenovan admiralom.[32])

[32]) Kad je vojvoda od Holsteina, uzevši za ženu princesu Anu, kćerku Petra i Katarine, zatražio od svoje taste flotu, da se iskrca u Dansku i prisili ruskim oružjem kralja da mu povrati zapremljene gradove, podvoji se dvor. Jedni su poduprli ovu osnovu, drugi se bojali (princ Menšikov) da ne dodje do pobune u Rusiji i do svrgnuća kraljice taste. Admiral Zmajević, komu se imalo povjeriti iskrcavanje četa, izloži pred

Sad se desi u životu velikog čovjeka nešto teško. Njegovi ga potčinjenici počeše da prokazuju tajno: služi se državnim materijalom, ljudma. Kao da je nešto trebalo da mu slavu pomrači. Možda je htio Matija da se tim putem otme ruskoj službi. Predadu ga sudu. Pronadju ga kriva. Pravorijek je glasio: na smrt. Pomilova ga car, Petar II (1727—1730). Ali ga ponizi na čin viceadmirala i odredi za zapovjednika astrahanske luke na Kaspijskome Moru. Otplati pomalo državnoj blagajni 4960 rubalja.[24]) Iste godine u rujnu označe ga glavnim zapovjednikom u Tavrovu. Tu se nalazio i lipnja 1729. Stupi u upravu admiralstva. Zaklopi u Tavrovu i vjedje godine 1735.

Veliki je čovjek imao prvu ulogu pri uskrsenju jake ruske mornarice, kojoj se podavala velika važnost za tadašnje i buduće političke osnove ogromne carevine, pa ga Rusi časno pokopaju u Moskvi.

Kosti Matijeve smiriše se u ruskoj zemlji. Zamilova je njegovo slavensko srce kao majku.

Ima još u Perastu Zmajevićevih spomena. Sačuvaše Peraštani živ spomen na svoga velikana. Još i danas, kad izdiše to nekoć slavno stjecište herojstva i uma.

U općini se čuva svilena ruska rastava andrejevska sa crvenom kontraadmiralskom vrpcom. I njegova sablja. Na srebrenu joj balčaku zmaj, grb kuće Zmajevićeve. Kad ju je općina primila u baštinu, odluči zbor, da se njome paše novi kapetan (načelnik), kad preuzme dužnost.[25]) I radilo se tako do u novije doba.

Matija pokloni i župskoj crkvi sv. Nikole veliko srebreno kandilo, na kome su bila urezana obilježja raznih stepena što ih je imao u ruskoj floti.

Na grimiznome poprsju gradske zaštitnice Gospe od Škrpjela još vise njegova odličja. I ono ratničko sv. Jurja, ruska počast za vojne zasluge. U peraških odlikovanika bila je to praksa kroz vjekove, da svoja odličja poklanjaju za poprsje Gospine slike.

U vijećnici peraške općine još visi portret Matije Zmajevića, koji je Petru Velikome dao ono što mu ne doniješe ni prinčevi, ni bojari, pitomci Martinovićevi, iz Perasta, učilišta prvih ruskih navigatora, jer pomorac ne postade niti jedan od njih. Značajan je Matija u crnu oklopu s bijelom vlasuljom, prokušan u patnji, otmen, samosvijestan, pronicav. Kao da mu

senat, kako je osim flote potrebito imati magazine i 30,000 pješaka u Pomoraniji. Ovaj odgovor zadovolji obje strane, pa se njegovu mišljenju prilagodi cio dvor. Starine X, 104—105.

[24]) Iz ruskih zapisaka.

[25]) Zelena knjiga, II.

se lice ponešto mrači: srce mu se stezalo, kad je nagoviještao propast Perastu, pišući rodjaku. Perast, biser Boke, i Boka sva, taj kutić neba, zamiru danas. A pogled slavnog admirala kao da još uči, što može duh preduzetan i ustrajan.[26])

---

[26]) O Matiji sam već podrobno pisao, na osnovu arhivskog materijala, g. 1928 u svojim ogledima „Zmajevići", 35—26; esej o M. iz ove zbirke upotpunio sam za R. A., a inž. F. Bančić, u obliku kakav je u zbirci, dao ga je prevesti na njemački jezik, da zainteresuje holandsku učenu javnost za Perast, *slavenski Zaandam* (mjesto u Holandiji, gdje je učio Petar Veliki brodogradnju). Sdavni još: A. Solovjev, o. c.; Starine XXXV, 397—399. Spominju ga, osim drugih: Viscovich, o. c., 277; Gelcich, Cenni per la storia d. studi nautici in Dalmazia, 12; Popović, Herceg-Novi I, 150[139]; A. Bassich, Notizie della vita e degli scritti di tre illustri perastini (Ragusa 1833); Idem, Festa dell'anno centenario secondo della riportata vittoria XV Maggio MDCLIV dai Perastini ecc. (Trieste 1857), 16; F. M. Appendimi, Memorie spettanti ad alcuni uomini illustri di Cattaro (Ragusa 1811); S. Gliubich, Dizionario biografico degli uomini illustri della Dalmazia (Vienna 1856).

С. Верешчак, инж. агр.

КРАТАК ИСТОРИСКИ ПРЕГЛЕД РАЗВИЈАЊА РУСКОГ АГРАРА ПРЕ РАТА

II

(Свршетак*)

10. Гајење и производња индустриског биља: а) Шећерна репа, б) Памук, в) Лан, г) Конопља, д) Сунцокрет, е) Дуван, ж) Грожђе, 3) Чај, и) Пиринач. — 11. Проблем ђубрења земљишта. — 12. Сточарство; а) Крупна рогата стока, б) Овчарство, в) Свињарство, г) Коњарство, д) Краве. — 13. Равнотежа сточарства и ратарства. — 14. Утицај транспорта, индустрије и пијаце на аграр. — 15. Закључак.

ГАЈЕЊЕ И ПРОИЗВОДЊА ИНДУСТРИСКОГ БИЉА

Важна грана руске пољопривреде била је гајење биља индустриског значаја. Ова грана је била нарочито важна не само у економском значају већ и у привредно културном смислу. По томе како се развијала производња пољопривредних сировина индустриског значаја може се судити о културном ниво-у пољопривреде и о развијању прерађивачке индустрије, односно по томе може се видети развијање индустријализације аграра.

Истовремено, по томе како је била развијена грана индустриских сировина може се видети форма, начин и правац развијања целе пољопривреде.

У индустриска биља спадају: шећерна репа, памук, лан, конопља, сунцокрет и др.

а. *Шећерна репа*

Предратна Русија (европски део) сејала је шећерну репу поглавито у 13 реона (губернија). Северна тачка сејања била је Тулска губернија. На југу се шећерна репа сејала претежно у украјинским губернијама, Пољској, на Северном Кавказу (Кубанска област) и у Азији (Сир-Дарјанска област).

*) Види „Руски Архив" бр. XXIV—XXV.

Целокупна усевна површина шећерне репе пре рата 1912—1913 године (у хиљадама десјатина) показује следеће димензије.

	1912 г.	1913 г.
Усевна површина сељака и приватних имања	486	446
Усевна површина имања шећерних фабрика	216	223
Целокупна усевна површина	702	669

Из наведених цифара види се да су шећерне фабрике располагале са око ⅓, а село и приватна имања око ⅔ целокупне усевне површине за шећерну репу.

Просечни принос шећерне репе са једне десјатине (једна десјатина има 1,093 хектара) износио је од прилике око 1000 пуди (један пуд износи 16,38 килограма) т.ј. око 160 метарских центи. Како је просечни капацитет шећерних састојака у руској шећ. репи износио око 160 од сто, то продукција фабричног шећера по једној десјатини није била већа од 118 пуди (око 20 метарских центи), односно око 12 од сто продукције сирове шећ. репе по хектару. У поређењу са просечним приносом европских земаља (200—250 мтц. сирове шећерне репе), принос руске сирове шећерне репе као што се види по обиму био је мали, а и по квалитету слабији. На пример, капацитет шећерних састојака чешке и немачке шећерне репе достиже 20—22 од сто. Оваква разлика потиче из разлике културе, техничког обрађивања и нормалног ђубрења земљишта и т. д...

Просечна годишња продукција фабричног шећера у Русији износила је око 1,4 милијарди килограма (12 од сто целокупне продукције сирове шећерне репе), тако да је на сваку живу душу просечно могло доћи највише око 8 килограма шећера. Али, кад се узме у обзир извоз, потрошња за фабричне сврхе, прилично висока цена и друге чињенице, просечна предратна унутрашња потрошња шећера на сваку живу душу стварно није могла бити већа 1,5 килограм (приближно). Нарочито је била ниска потрошња шећера на селу. Село је трошило шећера врло мало, нарочито, у забаченим крајевима где се шећер готово и није трошио.

1913 године целокупна продукција шећерне репе износила је 750 милиона пуди, т.ј. око 120 милиона мтц. Највише се шећерна репа сејала у следећих пет губернија, које су се сматрале као типичне за културу шећерне репе.

	Сетва [у хиљ. десјатина]	Принос са 1 дес. [у пуд.]	Целокупна жетва [у мил. пуд.]	Број фабрика
Кијевска	173	1.180	200	75
Подољска	137	950	130	52
Курска	82	1.220	100	23
Харковска	70	1.370	90	29
Волинска	32	1.010	30	15

У ових пет губернија било је 65 од сто свих руских шећерних фабрика и 70 од сто целокупне усевне површине за шећерну репу. Пошто шећерна репа као интензивна биљка у пољопривреди игра велику улогу, то су пет наведених губернија биле сматране у предратној Русији као водећи интензивни реони, ма да се пре рата култура шећерне репе уводила постепено и у друге реоне, као на пример у Кубанску област (северни Кавказ), што по својој прилици показује да се терен интензивне експлоатације већ и пре рата постепено проширивао.

б. Памук

У предратној Русији памук се сејао претежно у средњој Азији и у Транскавказу. То су били типски реони за гајење памука.

Размер усевне површине, принос са једне десјатине и глобалну продукцију сировог памука показује следећа таблица (1914 г.).

	Усевне површине [у 1000 десјатина]	Принос сировог памука са 1 дес.	Глобална продукција сиров. пам. [у мил. пуд.]
Кавказ	75	50	3.7
Средња Азија	396[1])	75	34.0

Овде није урачуната усевна површина Хиве и Бухаре (средња Азија) око 100.000 десјатина са општом продукцијом око 4 милиона пуди сировог памука. Са овим реонима целокупна продукција сировог памука износила би око 41,7 милиона пуди.

Под утицајем скакања пијачних цена размер експлоатационе површине стално се проширивао, тако да се на пример, 1915 и 1916 г. сејање памука, укупно са Хивом и Бухаром, проширило на 791.500 десјатина.

Према томе повећала се и општа продукција влакна од памука (рачуна се да се од 3,5 пуда сировог памука добивало 1 пуд влакна). 1912 године продукција влакна од памука износила је 13 милиона пуди. 1915 г. — 20,4 миилона пуди, и 1916 г. — 16,4 милиноа пуди. Али и поред тога ова продукција за руске потребе ипак није била довољна. Због повећаних унутрашњих потреба, Русија је морала стално увозити памук са стране. Просечно годишње Русија је увозила страног памука у влакну око 12 милиона пуди, у суми око 110 милиона рубаља. Из овога већ се види да је продукција домаћег памука могла задовољити једва половину потребе земље. За Русију био је нарочито потребан египатски памук, за производњу појединих нарочитих врста пређе. Памук те врсте предратна Русија није култивисала.

[1]) 1913 г. — 438.000 десјатина, принос са 1 десјатине — 59 пуди, глобална продукција — 28,8 милиона пуди.

Снабдевање руских фабрика домаћим и страним памуком пре рата вршило се на следећи начин (у милионима пуди).

	Домаћи памук	Страни памук	Свега
1912 г.	13,1	10,8	23,9
1913 г.	14,2	13,5	27,7
1914 г.	17,2	7,3	24,5
1915 г.	21,9	6,3	28,2
1916 г.	17,0	3,3	20,3

Нагло смањивање увоза страног памука, што се види из таблице, почев од 1914 г., објашњава се ратним догађајима, када је Русија била блокирана од стране непријатељске ратне флоте. 1914 г. у Русији радило је 9,1 милиона вретена са годишњом продукцијом прађе од прилике 23 милиона пуди и са укупним бројем 500 хиљада запослених радника.

в. *Лан*

Лан се сејао у Русији готово у свима губернијама. Целокупна усевна површина лана до 1912 г. износила је око 1,4 милиона десјатина, а 1913 г. проширила се на 1,5 милиона десјатина. Нарочито је важан значај имао лан за оне губерније где се он сејао за продукцију влакна (лан „долгунец"). Таквих губернија било је 27. То су у главном северозападне и скоро све губерније северно од централне црничне области. Сем тога лан се сејао и у Сибиру. Улога типичних губернија (27) у општој продукцији лана за влакно види се из следеће таблице:

	Усевна површина лана у милионима десјатина	
	Целокупна усевна површина	Усевна површина 27 типич. губернија
1912 г.	1,4	1,0
1913 г.	1,5	1,1

Пре рата Русија је сејала две основне врсте лана: 75 од сто за влакно и 25 од сто за семе.

Главне губерније за продукцију лана у влакну биле су следеће:

	Усевна површина у хиљадама десјатина.	
	1912 г.	1913 г.
Смоленска губернија	124	135
Вјатска „	113	116
Тверска „	108	111
Псковска „	96	102
Лифландија „ (садашња Литва)	60	58
Витебска „	52	48
Пермска „	45	48
Костромска „	46	49
Ковенска „	42	42
Јарославска „	40	37

Целокупна продукција влакна од лана свих 27 типичних губернија износила је 1912 г. 32,5 милиона пуди и 1913 г. — 32 милиона пуди. Уопште, у производњи лана за влакно предратна Русија била је на првом месту у свету, што се види из поређења са светским државама које су у продукцији лана играле важну улогу.

Продукција влакна од лана у појединим важнијим земљама 1912 г. (у милионима пуди)

Русија	32,5 мил. пуди	Ирска	0,7 мил. пуди
Аустро-Угарска	2,3 мил. пуди	Италија	0,2 мил. пуди
Француска	1,3 мил. пуди	Румунија	0,3 мил. пуди
Белгија	1,1 мил. пуди	Јапан	1,3 мил. пуди
Холандија	0,7		

За време рата производња лана за влакно се стално повећавала. На ово је утицало повећање цена мануфактурној роби с једне стране, и повећање производње сељачког простог платна, с друге стране. Под утицајем ових околности усевна површина лана се повећала, нарочито у Сибиру, где се особито повећала кућна производња сељачког платна. Због недостатка фабричне мануфактурне јевтине робе култура лана учврстила се тамо где се она дотле слабо развијала или се уопште није развијала.

Продукција лана за семе, које се употребљавало за производњу уља, за храну и за техничке сврхе (боје, линолеума ит.д.), пре рата (1913 г.) повећала се на близу 33,4 милиона пуди, тако да је и у овом случају Русија долазила на прво место у свету.

Због задовољавајуће продукције лана Русија је била у могућности извозити ланено влакно у иностранство. Просечно годишње извозило се влакна од лана око 15 милиона пуди, т.ј. око 2,5 милиона мтц.

г. *Конопља*

Исто као и лан конопља се сејала у многим губернијама. Величина усевне површине за конопљу и размер продукције куделе били су следећи:

	Целокупна усевна површина (у хиљ. дес.	Општа продукција куделе (у мил. пуд.)	Продукција куделе са 1 десјатине (у мил. пуд.)	Општа прод. семена (у мил. пуд.)
1912 г.	621	24,3	39	25,3
1913 г.	613	25,7	42	26,8

Наведене цифре показују да је пре рата производња конопље била добро развијена. Ма да се усевна површина лагано повећавала ипак је продукција куделе била увек задовољавајућа, што у исто време показује да се производња конопље вршила на интензиван начин.

Најглавније типске губерније за конопљу биле су следеће:

	Усевна површина у хиљадама десјатина		
	1912 г.	1913 г.	Општа продукција кудеља [у мил. пуд.]
Орловска губ.	72	73	2,3
Курска „	60	55	2,6
Черниговска „	44	44	1,6
Пензенска „	39	39	1,9
Томска „	39	35	1,2
Полтавска „	23	24	1,5
Воронешка „	25	22	1,2
Калушка „	20	20	0,6

За време рата усевна површина конопље по свој прилици се смањила, али после се опет брзо успоставила. Од опште продукције кудеље Русија је извозила свега 15 од сто, што је просечно годишње износило око 2,9 милиона пуди кудеље, т.ј. око 490 хиљада мтц. Руска конопља била је увек доброг квалитета. Од 100 пуди сирове конопље добијало се око 70 пуди чисте кудеље (70 од сто).

Исто тако и каквоћа семена била је добра. Продукција уља од конопљиног семена износила је око 21 од сто, односно од 100 пуди семена добијало се око 21 пуд уља.

д. Сунцокрет

Сунцокрет се сејао претежно у реонима европске Русије (две трећине целокупне усевне површине) и на северном Кавказу. У азиским реонима сунцокрет се сејао у мањој мери.

Целокупна површина сунцокрета по појединим деловима Русије је распоређена овако:

	Целокупна усевна површ. [у хиљ. дес.]		Целок. продукција [у мил. пудова]		Продукција са 1 десјатине [у пуд.]	
	1913 г.	1914 г.	1913 г.	1914 г.	1913 г.	1914 г.
Европска Русија	531	597	28	27,6	53	46
Северни Кавказ	282	280	13,8	21,5	49	47
Азиски реом	15	18	0,42	0,64	28	36
Свега	828	894	42,2	50	51	55

Из ових података излази да је северни Кавказ у култури сунцокрета био напреднији од свих осталих реона. Сама Кубанска козачка област сејала је годишње сунцокрета око 275 хиљада десјатина. Сунцокрет те области био је увек доброг техничког значаја. Баш је зато овај реон пре рата био главни центар индустрије уља од сунцокрета. На другом месту у култури сунцокрета била је Воронешка губернија, где се усевна површина 1914 године повећала на 230 хиљада десјатина. Доста се сејало сунцокрета у Саратовској губернији — 175 хиљада десјатина, у Тамбов-

ској губернији — 54 хиљада десјатина, у Донској области — 45 хиљада десјатина, у Харковској губернији — око 38 хиљада десјатина ит.д. Све ове губерније биле су типске за културу сунцокрета. Просечна продукција уља од сунцокрета износила је од прилике 21 од сто. Сунцокрет са северног Кавказа давао је чак и већи проценат уља.

За време рата усевна површина сунцокрета се много повећала, тако да је 1916 године она већ обухватала око 1.100 хиљада десјатина. То се објашњава повећаном унутрашњом потрошњом уља од сунцокрета у исхрани становништва.

Како сунцокрет спада у биља отпорна према суши, то се усевна површина сунцокрета повећавала поглавито у југоисточним правцу, т.ј. у оним реонима где се суша периодично појављује, на име у југоисточном делу средње и доње Волге.

е. *Дуван*

У Русији се култивишу две основне врсте дувана: руски дуван, који се иначе зове „махорка", и жути, или турски дуван. Целокупна усевна површина дувана „махорке" и жутог дувана 1914. г. износила је око 68,5 хиљада десјатина. Од овога 61 од сто пада на европски део Русије и остало на Кавказ, и на југоисточна азиска подручја.

Више се сејала „махорка" (око 70 од сто целокупне усевне површине дувана). Остало (30 од сто површине ишло је на жути дуван. Укупна сума сетве и приноса „махорке" и жутог дувана 1913 и 1914 г. по појединим деловима Русије изгледала је оваква:

	Усевна површина [у хиљ. десјатина]		Целок. продукција [у хиљ. пудова]		Продукција са 1 десјатине [у пуд.]	
	1913 г.	1914 г.	1913 г.	1914 г.	1913 г.	1914 г.
Европска Русија	35	35	5.000	4.000	141	115
Кавказ	21	32	1.365	2.000	65	63
Источни Сибир	0,332	0,330	30	36	226	240
Западни Сибир	0,332	0,330	43	49	130	150
Туркестан	0,075	0,075	4,6	4,6	61	61
Амурски реон	0,296	0,254	13,2	14,0	44	55
	57,2	68,4	6.500	6.200	113	91

Висока продукција са једне десјатине, која из таблице пада читаоцу у очи, односи се на „махорку", која даје принос увек неколико пута већи од приноса жутог дувана. Принос жутог дувана по једној десјатини износи од прилике 65 пуди.

Типски реони за „махорку" су били следеће губерније: Черниговска, Полтавска, Тамбовска, Рјазанска и Саратовска. У култури жутог дувана на прво место истицали су се кавкаски реони — Кубанска област, и подручје Сухума (Транс-

кавказ). По квалитету сухумски жути дуван био је најбољи. Исто тако био је добро цењен и кримски жути дуван. Количина продукције дувана, нарочито жутог, за Русију није била задовољавајућа. Да задовољи домаће потребе љубитеља пушења Русија је стално повећавала усевне површине за „махорку", која је због своје јевтиноће била врло популарна у ширим слојевима, нарочито на селу и у радничким масама. Што се тиче жутог дувана, који је, због цене, чинио неку врсту луксуза, то се он више трошио по варошима и чак се извозио за иностранство. За време рата површина плантажа жутог дувана се смањила, напротив сејање „махорке" се повећало. То се десило због смањене потрошње жутог дувана, и повећане потрошње „махорке".

ж. *Грожђе*

Целокупна површина винограда у предратној Русији била је распоређена на следећи начин:

	Целок. површ. винограда [у хиљ. дес.]	Продук. грожђа [у мил. пуд]	Продукција 1 десјатине [у пудовима]
Европска Русија	112	11,8	105
Северни Кавказ	20	7,2	363
Транскавказ	85	13,5	159
Туркестан	30	2,5	78
	247	35	141

Целокупна продукција шире износила је годишње око 18,8 милиона ведара (1 ведро износи 12,2 литара). Таблица показује да је на првом месту по површини под виноградима био европски део Русије, на другом — Транскавказ. У продукцији грожђа са једне десјатине на прво место истицао се северни Кавказ и на друго Транскавказ. То је потпуно логично јер је Кавказ по своме географском положају и по климатским особинама најпогоднији реон за виноградарство и воћарство. Шта више у Транскавказу виноградарство и воћарство су биле основне привредне гране. У Европској Русији највећи виноградарски реон била је Бесарабија (78 хиљада десјатина, односно 70 од сто целокупне површине винограда Европске Русије). Пошто је Бесарабија сада одвојена од Русије, то је виноградарство европске Русије тиме јако ослабило.

У привредном, односно у економском смислу, на првом месту било је кавкаско виноградарство, на другом — кримско, На Кавказу и на Криму производили су чувена јака и десертна вина.

з. *Чај*

Култура руског чаја пре рата налазила се тек на почетку свог развијања. Ова се култура развијала само у Батум-

ској области (Чаквински чај) и делимично у Кутаиској губернији. Гајење чаја се налазило у рукама приватних фирми и у рукама различитих надлештава (удјелноје вједомоство — имање царске породице).

Целокупна површина плантажа за чај износила је око 900 десјатина, а продукција чаја (1914 г.) повећала се на близу 8.350 пуди, односно 136.105 килограма. Пошто је култура чаја била тек на почетку свог развијања, руски домаћи чај није могао конкурисати страном, и за то је Русија много увозила страни чај.

и. *Пиринач*

Усевна површина пиринча пре рата проширила се на 247.00 десјатина, а општа продукција износила је од прилике 23 милиона пуди. Принос са једне десјатине попео се на 93 пуда. По појединим предратним реонима производња пиринча (1913 г.) била је распоређена овако:

	Целокупна усевна површина [у дес.]	Целок. продукција [у хиљ. пудова]	Просечни принос са 1 дес. [у пудовима]
Северни Кавказ	486	25,3	52
Транскавказ	26.056	1.558	60
Туркестан	220.735	21.428	98
	247.277	23.011	70

Пиринач се највише сејао и производио у Туркестану, и у Транскавказу. Нарочито је транскавкаски пиринач био доброг квалитета и успешно конкурисао свим врстама страног пиринча. Због тога је увоз страног пиринча у Русију био ограничен.

ПРОБЛЕМ ЂУБРЕЊА ЗЕМЉИШТА

Ђубрење земљишта за руску пољопривреду пре рата било је један од најважнијих и најосновнијих проблема. У време када су европске земље већ давно обратиле пажњу обрађивању земље и коришћењу вештачког ђубрења, Русија, односно руско село, имало је о томе сасвим слаб појам. То је наравно, утицало на слаб принос руског села. Док је Белгија употребљавала просечно око 3,5 метарских центи вештачког ђубрета по једном хектару, Немачка — око 1,5 мтц., Енглеска око 0,8 мтц., Француска око 0,5 мтц., Русија је трошило свега око 0,01 мтц. истог. Ова чињеница имала је велике негативне последице и директно је утицала на смањивање жетвеног приноса руске пољопривреде. Тако да је просечни принос са усевне јединице (десјатине) био у неколико пута мањи од приноса европских напредних земаља, на пример од Белгије и Немачке. Стално заостајање у пољопривредној жетви ставило је Русију у зависан положај од европске технике. Наравно, да је просечни жетвени

принос Русије био на одговарајућој висини, европске земље не би успеле са интензификацијом своје пољопривреде. Чињеница је да се европска интензификација стварно развијала услед заосталости руске пољопривреде, која се, због своје мале економске отпорности, није могла еманциповати од утицаја европске пијаце. Њен извоз пољопривредних производа увек је био ограничен само на сирове продукте што је по свој прилици, давало Европи могућности да развија прерађивачку индустрију, и потпомагало и да интензифицира пољопривреду.

Пре рата (1913 г) вештачко ђубре у Русији употребљавало се мало. За време рата употреба овог ђубрета се смањила на крајњи минимум. Треба, између осталог, подвући да се вештачко ђубре у Русији пре рата више употребљавало за индустријска биља: шећерна репа, кромпир, памук, дуван, лан ит.д., поглавито, само у великим приватним имањима. Међутим, употреба вештачког ђубрета на селу и у мањим приватним имањима била је врло мала, и износила свега око 1,5 милиона пуди годишње. Житне културе скоро уопште нису биле ни ђубрене вештачким ђубретом. Колико се употребљавало појединих врста вештачког ђубрета у пољопривреди до 1913 г. видећемо из следећих бројева (у хиљадама пуди).

Суперфосфат	9.00
Томасово брашно	6.000
Брашно од кости	1.000
Брашно од фосфорита	500
Калијум	2.000
Азотне соли	1.000

Свега од прилике 19,5 милиона пуда.

Пошто домаћа производња вештачког ђубрета није била довољно развијена, Русија је морала увозити приличне количине страног ђубрета.

Домаћа производња појединих врста ђубрета (у тонама).

	1905	1909	1911	1913	1914
Фосфорит	29.585	21.522	25.737	25.000	—
Суперфосфат	40.500	64.800	174.400	225.000	—

Увоз појединих врста ђубрета (у тонама)

Чилска шалитра	—	15.663	31.731	43.382	53.932
Сумпорноамона со	—	15	13	7	—
Цијаналијум	—	—	—	2.322	1.355
Суперфосфат	—	75.323	154.725	169.859	122.442
Томасово брашно	—	97.402	139.635	186.417	118.683
Гуано	—	5	5.797	63	129
Фосфорит	—	23.162	29.010	53.576	20.308
Калијум	—	38.447	68.071	76.978	52.620

Ова статистика показује да је Русија пре рата вештачког ђубрета више увозила но производила, иако је познато да је исцрпљеност руског земљишта већ пре рата захтевала повећање домаће производње. Више су се увозиле фосфорне соли, калијум и чилска шалитра. Нарочито су црнични реони захтевали вештачко ђубрење, што руска хемиска индустрија ни издалека није могла задовољити. Фосфорно брашно и суперфосфат производили су се у недовољним количинама. Азотне соли готово се уопште нису производиле. С друге стране, цене вештачког ђубрета за велику масу сељака нису биле приступачне. Сем тога, сељак није имао потребних машина за увођење у земљу вештачког ђубрета. За ове прилике вештачко ђубрење могло је бити рентабилно само за културе које су давале веће приносе: шећерна репа, памук, дуван, итд., односно за биља техничког значаја. Ваља подвући да се у Европи примењивање вештачког ђубрета сматрало рентабилним кад цена потрошеном ђубрету по једном хектару није премашала цену 6—7 килограма пшенице. У Русији се напротив, сматрало за рентабилно и када цена ђубрету није била већа од 14—15 килограма пшенице. Била је још једна важна чињеница: руски суперфосфат по своме квалитету био је слабији од страног. Према просечном капацитету фосфорне киселине у страном суперфосфату 15—16 од сто, капацитет исте у руском суперфосфату износио је од прилике 12—12,5 од сто. Тиме је Русија, увозећи страни суперфосфат, с једне стране повећавала квалитет ђубрења, а с друге нивелисала цену домаћем суперфосфату, али у исто време тиме се везала за страну хемиску индустрију.

Поред тога, требало би узети у обзир и то да је Русија сталним извозом концентрисаних продукта за исхрану стоке, као што су: мекиње, разни отпаци од индустрије уља, шећера итд. смањивала квалитет домаћег шталског ђубрета и обогатила хемиским састојцима европско шталско ђубре. Због нерационалне исхране стоке руско шталско ђубре добијало је мањи капацитет фосфора и других важних супстанција који у процесу ђубрења играју важне функције, а у коме су руски, нарочито црнични реони, већ пре рата показивали знаке оскудице.

СТОЧАРСТВО

Велики значај сточарства за Русију био је у томе што је, поред хранљивих продукта и сировина за индустриске сврхе, сточарство снабдевало пољопривреду живом вучном снагом, и ђубретом, без чега би се пољопривреда тешко могла уопште развијати.

Сточарство у свим земљама претставља један део капитала пољопривреде. По томе како се развија сточарство, може се судити о целокупној култури пољопривреде. По

себи је разумљиво да под утицајем техничког напретка сточарство стално еволуира према општем капацитету потрошње радне снаге и хране. На основу свих општих начела потрудићемо се да у кратко прикажемо ову важну грану руског предратног аграра.

Сточарство предратне Русије по своме привредном значају заузимало је у пољопривреди друго место. Већ 1910 године народни приход од сточарства износио по прилици 2.016 милиона рубаља.

Према реалној улози у народном приходу сточарство се делило на следеће категорије.

а. *Крупна рогата стока*

	У милионима рубаља
Млеко и млечни продукти	1.173
Месо	300
Кожа	45
	1.518
Коњи	162
Коже и длаке од коња ит.д.	8
	170

б. *Овчарство*

Месо и маст	100
Вуна	53
Сирово крзно	20
	173

в. *Свињарство*

Месо и сланина	155
Свега	2.016

Из овога може се видети да се око 75 од сто прихода добијало од крупне стоке.

Сточарство, као привредна грана, обухватало је различите расе и врсте стоке према географским, климатским, културним и другим особинама.

1913 г. целокупна количина појединих врста стоке по појединим деловима Русије била је следећа (у милионима грла).

	Коњи	Крупна рогата стока	Овце	Свиње	Кокошке
Европска Русија	22,8	32,0	41,4	13,5	0,9
Пољска	1,1	2,0	0,7	0,5	0,009
Кавказ	2,1	6,3	12,2	1,2	1,1
Средња Азија	4,7	5,6	20,7	0,2	3,4
Сибир	5,1	6,4	5,7	1,5	0,3
	35,8	52,3	80,7	16,9	5,7

Главна маса стоке, изузев коза, била је гајена у европској Русији, и то: 64 од сто коња, 60 од сто крава, 51 од сто оваца и 80 од сто свиња. Гајење коза међутим развијало се претежно у средњој Азији (60 од сто целокупне масе коза).

Од овце гајиле се две врсте: прва, за месо, са грубом вуном. Ова врста чинила је главну масу оваца — 76,3 милиона грла. Продукција вуне од ове врсте оваца износила је око 2 килограма по 1 грлу. У другу врсту спадале су овце са танком вуном, чија је продукција вуне по једном грлу износила око 3 и по килограма. Оваца ове врсте било је свега око 4,5 милиона грла. Према томе, целокупна продукција грубе и танке вуне износила је око 130 милиона килограма. Али због велике потрошње вуне на селу за домаће потребе робни део опште продукције није био на висини, тако да је Русија увек морала увозити вуну за индустријске сврхе са стране.

г. *Коњарство.*

Коњи су били гајени нарочито у јужним и југозападним руским пределима. Нарочите племените врсте коња (сем познатих орловских и козачких коња) Русија, с обзиром на потребе, у маси гајила је мало.

Само у козачким реонима гајење коња било је донекле рационално и на велико развијено. Узрок томе био је у нарочитом полувојничком начину живота Козака и у интензивној експлоатацији живе снаге, за коју су, сем волова, били употребљавани на велико и коњи; док се у осталим деловима Русије на селу гајење коња на велико тек развијало и није могло још да покаже пре рата потпуне резултате. Слабо гајење расних коња на селу може се објаснити ниским економским и културним стањем већег дела сељака, као и недостатком сеоске земље за ливаде.

На каквом се нивоу уопште налазило сточарство у Русији може се видети бар из тога колико је стоке долазило на сваких 100 становника по појединим деловима Русије.

	Коња	Крупне рогате стоке	Оваца	Свиња	Кова
Европска Русија	18,1	25,4	32,9	10,7	0,7
Пољска	11,0	18,2	6,2	4,6	0,1
Кавказ	17,1	50,6	97,7	9,7	8,8
Средња Азија	43,4	51,3	189,0	1,6	31,0
Сибир	51,8	65,9	58,2	15,3	2,8
По целој Русији	20,9	30,7	47,3	9,9	3,3

Дакле, у развијању сточарства на велико на првоме месту био је Сибир, на другом средња Азија и на трећем Кавказ (нарочито северни Кавказ). Узрок овоме, с једне стране, јесте у нарочитим приликама тих крајева, који су располагали великим ненасељеним просторијама, где се стока могла

јевтино гајити на велико; и с друге стране, у слабо развијеној комуникационој мрежи, где су коњи и волови експлоатисани на велико за превозна средства и као теглећа снага у пољопривреди. Ово се нарочито односи на средњу Азију и на Сибир.

У Европској Русији гајење крупне стоке исто тако било је развијено, али не у одговарајућој мери. То је због отсуства земљишних просторија за ливаде на селу. Према томе гајење расне стоке се налазило у рукама државе и приватних лица, који су располагали одговарајућим комплексима земље за организоване сточарске станице.

Заиста, у европском делу Русије постојала је мрежа државних станица за гајење расне стоке, али до душе ове су станице служиле више војним сврхама и интересима приватних лица но општим потребама села.

Упоредимо ли Русију са осталим аграрним земљама по количини стоке на 100 становника, запазићемо да је она увек била на последњем месту.

	Коња	Крупне рогате стоке	Оваца	Свиња
Аргентина (1912 год.)	131	404	1.160	40
Канада (1915 год.)	37	75	25	39
С. А. Д. (1915 г.)	22	59	51	65
Аустралија (1913 г.)	52	236	1.746	16
Нова Зеландија (1911 г.)	40	200	2.289	35
Русија	20,9	30,7	47,3	9,9

За време рата број стоке према 1913 г. смањивао се на следећи начин: 1916 г. број сељачких коња износио је 30 милиона грла (1913 г. — 35,8 милиона грла), крупне рогате стоке било је 48,4 милиона грла (1913 г. — 52,3 милиона грла), количина оваца остала је готово непромењена, број свиња се попео на 18,6 милиона грла (1913 г. — 16,9 милиона грла) ит.д. Дакле, рат је у главном донео смањивање броја крупне стоке.

У европском делу Русије теглећа стока (коњи, волови) највише су се гајили у производњачким пољопривредним реонима, што показује да је пре рата руска пољопривреда више користила живу теглећу снагу.

Целокупна маса 22,2 милиона коња, у европском делу Русије, већином су били сељачки радни коњи. Овом треба додати још 3 милиона волова и 800.000 камила. То је била сва жива радна енергија, којом је Русија располагала а која се могла употребити за експлоатацију. Узевши у обзир целокупну усевну површину која је пре рата износила око 116 милиона хектара, излази да ако би сва жива сточна снага била употребљена за пољопривреду, онда би на сваку јединицу живе вучне енергије долазило више од 4,5 хектара, што показује тежак терет и недостатак експлоатационе енергије у пољопривреди.

д. Краве.

Од опште масе крупне рогате стоке, која је до 1916 г. износила 48,4 милиона грла, крава је било око 45 мил. грла. Већином су то биле сељачке краве, чија просечна годишња продукција млека укупно није била већа од 45 милијарди килограма, односно није била већа од 1.000 млека по крави. Продукција млека варошких крава исто тако се мало разликовала од продукције сеоских крава и износила је просечно по прилици око 1.100 килограма млека по крави. Слично томе, теориски, просечна годишња продукција млека за сваког *сеоског* становника била је по прилици 200 килограма млека. Од тога за домаће потребе трошило се око 170 килограма, а остало се продавало. У варошима просечна годишња потрошња млека за сваког становника била је већа, трошило се од прилике око 200 килограма. Из овога излази да су сељачке краве у општој маси давале слабу пијачну продукцију због чега је новчани приход села од крава био мали. То нарочито вреди за села која су удаљена од варошких центара. Само у јужним реонима европске Русије: у Херсонској губернији, и у свим козачким областима, као и у Ставропољској губернији продукција млека је била на одговарајућем просечном нивоу. Узрок је био у томе што се сточарство, као што је било речено горе, развијало у овим реонима боље него у осталим унутрашњим сеоским реонима европске Русије.

Такође и продукција меса као и потрошња истог пре рата у Русији није била висока. Просечна годишња потрошња меса за сваког варошког становника износила је по прилици 7,8 пуда, т.ј. око 30 килограма, а за сваког сеоског становника око 12,5 килограма.

У потрошњи сточних продуката млека, меса ит.д. на првом месту увек је био Сибир, на другом, сви екстензивни реони европске Русије и Кавказ. Ово је због тога што је у овим реонима продуктивно сточарство за млеко и месо било више развијено од осталих реона. Нарочито се Сибир увек истицао као реон богат млеком и месом. У овоме делу Русије (у Томској и Тоболској губернији) развијале су се чувене јаке задруге за гајење млечне стоке и за прерађивање млека. Масло сибирских млечних задруга било је познато на светској пијаци. Оно се извозило у иностранство и по квалитету конкурисало страном маслу.

РАВНОТЕЖА СТОЧАРСТВА И РАТАРСТВА

Из горе наведених података види се да је Русија у поређењу са привредним европским земљама располагала са доста великим бројем стоке, нарочито коња. То је долазило отуда што је у пољопривредним земљама вучну снагу замењивала механичка, и количине радне стоке су смањиване.

док су у Русији, напротив, услед слабе експлоатације механичке енергије количине радне стоке расле. Наиме у Русији су се мењале само врсте радне стоке. Тако, у реонима где се дрвено рало заменило гвозденим плугом, смањивао се број коња и расла количина тешких волова. Другим речима, промене у количинама појединих врста радне стоке биле су проузроковане променом алата и оруђа за обрађивање земље. Стварно, Русија се разликовала од привредних земаља у следећем: док се у привредним земљама жива радна стока, потиснута механичком енергијом, замењивала одговарајућом продуктивном стоком (радни коњи су се замењивали стоком која продукује месо и млеко, воловима, свињама ит.д.), дотле се у Русији, напротив, једна врста радне стоке замењивала другом врстом радне стоке: радни коњи радним воловима и обрнуто. Дакле, равнотежа између сточарства и ратарства у Русији мењала се стварно у вези с променама и са начином експлоатације земље. То је доводило до тога да се у реонима где су се усевне површине повећавале, количине крупне и ситне продуктивне стоке се смањивале, а повећавао се број радне стоке. Напротив, екстензивним реонима, где је за јевтину исхрану стоке било више магућности: Сибир, средње азиске равнице ит.д., количине свих врста стоке су расле.

Исто тако и начин експлоатације појединих пољских култура утицао је на промене у гајењу стоке. У интензивним реонима више се обраћала пажња не на количину него на културу стоке, напротив, у екстензивним реонима стока се гајила без нарочитог обзира на културу, већ у главном за продукцију сировине на велико. У првоме и у другом случају иницијатива гајења стоке припадала је већим делом крупним предузећима, приватним који се бавили гајењем стоке на велико (Херсонска губернија, северни Кавказ, Ставропољска губернија ит.д.) и сељачким, нарочитим сточарским удруженима (Сибир) и најзад Козацима.

Поремећена равнотежа између сточарства и ратарства показала се у несразмери продукције између ове две основне гране, тако да је пољска грана и поред своје релативно ниске продукције давала два пут већу продукцију од сточарства. Ма да је пијачна тражња сточних продуката сваке године расла, ипак је несразмера између продукције и потребе била велика. Из горњих цифара видели смо колико је мала била пијачна потрошња млека и меса. И сваке године потрошња ових продуката се смањивала, што је наравно, морало негативно утицати не само на равнотежу сточарства и ратарства већ и на равнотежу индустрије, пољопривреде и трговине, односно на равнотежу целокупне привреде.

Почев од XX столећа већ се запажало да несразмера између сточарства и ратарства ремети не само равнотежу у по-

љопривреди, већ и равнотежу у целој националној привреди. Запажало се да индустрија и трговина напредују брже од развијања продукције пољопривреде.

Развијање руске индустрије и трговине и проширавање економских веза са осталим светом захтевало је од пољопривреде већу и бољу продукцију. Али, услед техничке заосталости и структурних особина, руска пољопривреда није била у стању да у пуној мери одговори захтевима пијаце. То је опет било због тога што је повећавање продукције пољске гране зависило не од интензивне и рационалне експлоатације, односно не од повећавања приноса са једне усевне површине, већ од сталног повећавања усевних површина, које су се повећавале под притиском популације, односно под притиском повећавања унутрашње потрошње. Ова чињеница доводила је до тога да пијачни део продукције никако није могао да се дигне на потребну висину. Интензивна експлоатација земље развијала се само у реонима где је густина становништва била већа, односно где је унутрашња потрошња расла, и где је било мање могућности за освојење нових слободних земљишних просторија. То се у главном запажало у западним и централним реонима европске Русије. Али треба нагласити да, иако се у овим реонима због несташице слободне земље експлоатација вршила на начин повећавања приноса са усевне јединице, ипак се услед недостатка техничких средстава, 90 од сто усевне површине и у овим реонима обрађивало не по многопољском већ по тропољском систему, тојест, није се водило обзира о захтевима агрономије.

У току десет последњих предратних година усевне површине целокупне Русије повећале су се за 16 од сто, и проширавање се развијало на исток и југо-исток, где се сејала претежно пшеница, јечам и друго зрнасто биље. Ово показује да се проширена површина једноставно експлоатисала, што је доводило до сталног исцрпљења земљишта и изазивало периодична колебања жетвених приноса. У вези с тим, пољопривреда, ма да је осећала утицај пијаце, ипак није еволуирала у рационално организованим формама и није могла бити у складу са осталим привредним гранама.

Значи, главна чињеница која је утицала на нестабилност пољопривреде, увек је била у заосталим формама и у несавременом начину господарења. *Стално проширавање усевних површина на бази тропољског система распарчавало је земљу и стварало за сточарство такве услове да се оно није могло рационално развијати*, и то нарочито у централној Русији. Међутим, пораст варошког становништва, развој индустрије и трговине захтевали су повећање размене робе између вароши и села, и тражили су од пољопривреде повећање продукције, особито сточне. Ове захтеве и потра-

живања су могли задовољити само они реони где су села живела у изобиљу; напротив, у реонима где је пијачна продукција села била ниска, развој размене робе вршио се слабо.

УТИЦАЈ ТРАНСПОРТА, ИНДУСТРИЈЕ И ПИЈАЦЕ НА АГРАР

По примеру сваке друге напредне земље Русија је тежила да развије индустрију и пољопривреду. Земља са великом територијом морала је имати развијену домаћу индустрију, нарочито за прерађивање пољопривредних сировина, како би домаће сировине добиле већу валутну вредност. До душе, овоме су сметале, сем горе наведених привредно-економских чињеница, још и организација индустрије, пијаце и релативно слаба мрежа транспорта, наиме слаба веза индустрије и варошке пијаце са селом. Рационална организација транспорта увек је била главни предуслов за развијање пољопривреде, особито сточарске гране. Исто тако без индустрије за прерађивање пољопривредних сировина, а нарочито продуката од стоке: меса, млека, кожа, итд. руска пољопривреда није могла да напредује у складу са другим великим земљама.

Упоредимо ли Русију са Америком, која исто тако располаже великом територијом запазићемо следеће карактеристичне особине: у Русији пре рата на 100 засејаних десјатина било је 103 грла стоке, у Сједињеним Америчким Државама — 212 ,тј. два пута више. Ово је због тога што је у Америци била више развијена индустрија за прераду пољопривредних сировина. Године 1915 Америка је дала прерађених сточних продуката у суми од 1.370 милиона долара, извоз конзервних продуката од меса износио је 643 милиона долара. У исто време извоз пшенице чинио је 579 милиона долара. Напротив, Русија и у најбоље време (1913) г. била је у могућности да извезе пшенице у суми 240 милиона рубаља (једна рубља је износила око пола долара) и продуката од меса свега у суми 8 милиона рубаља. Тиме је Русија, пошто је била претежно пољопривредна земља, у којој су житне културе имале главни значај, стално губила своју улогу на светској пијаци.

Од 1905 године до 1913 године извоз руских житних продуката преживљавао је следеће карактеристичне промене:

Просечни годишњи извоз у милионима пудова

	1901—1905 г.	1911—1913 г.
Пшеница	230	104
Раж	76	39
Овас	77	56
Кукуруз	35	54
Јечам	123	222

Запажају се врло интересантне чињенице: извоз главног валутног продукта, пшенице, смањивао се, истовремено извоз продуката за храну стоке (кукуруз, јечам) повећао се. Ово се десило не само због смањивања светских цена пшенице, већ и због повећавања унутрашње потрошње исте. Наспрам повољне светске цене и смањивање унутрашње потрошње стварало је повољне услове за извоз јечма и кукуруза.

У извозу сточних продуката, запажало се да се пре рата извоз тих продуката из Русије повећавао. Развијао се извоз сувог свињског меса и крављег масла у Енглеску, као и извоз живе стоке за месо у Немачку. У исто време треба рећи да је увоз расне стоке из Немачке за Русију био већи од увоза руске стоке за Немачку, тако да је трговачки биланс у размени стоке између ове две земље увек био активан за Немачку а не за Русију. И друго, Немачка као главни потрошач руских пољопривредних сировина (30 од сто од целокупног извоза) увек је осетно утицала ценама на еволуцију извоза и на развијање пољопривреде. У осталом, ова земља је увек играла кобну улогу у развијању руског аграра.

Европска пијаца сваке године повећавала је захтеве на пољопривредне продукте, што је утицало на одређивање квалитета робе, тако да се стварао стандарт пољопривредног извоза. Рентирали су се продукти стандартног квалитета, док је нестандартна роба имала лошију прођу. То је Русију много тангирало, јер је она од тога много губила. Стални напредак интензификације европске пољопривреде и стандартизације потрошње показивао је технички напредак, што је, по својој прилици, утицало на еволуцију и руске пољопривреде, али, на жалост, не у таквој мери да руска пољопривреда повећа своју конкурентну способност, јер се налазила у сталној техничкој заосталости.

Техничка заосталост руске пољопривреде утицала је на смањивање приноса, а повећавање унутрашње потрошње земље спречавало је развијање руског извоза.

Сем овог, на еволуцију руског аграра утицала је и географска расподела индустриских центара, т.ј. удаљеност индустриских центара од главних база пољопривредних сировина. На пример, шећерна и алкохолна индустрија биле су груписане претежно у општим индустриским центрима и око крупних спахиских имања, тако да је агрикултурни значај индустриских грана за прерађивање у великом делу сеоске пољопрвреде био слабији но што је требало. Није се обраћала довољна пажња на рационално развијање таквих важних индустриских грана које би могле утицати на развијање културе памука, културе оваца са танком вуном, шећерне репе итд.

Слабо развијање индустријализације руског аграра и неодговарајући географски положај индустрије имао је велики историски значај, тако да је руски аграр еволуирао не у правцу повећавања инвестиционог капитала и организоване и интензивне експлоатације природних богатстава, него у правцу проширавања усевних површина без рационалног искоришћавања радне енергије и природних могућности.

ЗАКЉУЧАК

Историја показује да рационална организација народне привреде у земљама са великом територијом, са разноликим климатским приликама и са великим природним богатствима не може напредовати без хармоничког развијања индустрије, пољопривреде, транспорта и пијаце. У таквим земљама напредак пољопривреде увек је везан за претходно развијање свих привредних грана и нарочито транспортних веза (С.А.Д., Аустралија итд.).

Ако проучимо пажљиво економску историју, запазићемо да је до друге половине XIX века, од када је светска привреда почела да се организује на бази парног транспорта, свет се поделио на три групације: на индустриске земље, које су загосподариле на светској пијаци, на аграрне које су биле економски потчињене индустриским земљама као лиферанти сировина и хране за те земље. Трећу групу су чиниле аграрно-индустриске земље, које су, као и аграрне земље, биле увек зависне од економије индустриских земаља, јер су индустриске земље због развијеног транспорта (Енглеска) у то време загосподариле на светској пијаци.

Од друге половине XIX столећа почела се развијати индустрија скоро у свима европским, и у прекоокеанским земљама. Почела се развијати домаћа индустрија и у Русији.

На почетку XX века Немачка се претворила у типску индустриску земљу. Француска, Сједињене Америчке Државе, Јапан, Данска, Шведска итд. у аграрно-индустриске и после у индустриско-аграрне земље, односно у земље где је техника пустила дубоко корена у две основне привредне гране: аграр и у варошку привреду.

Међутим, Русија до 1900 године још није могла да се довољно технички развије ни у индустрији ни у аграру, како су то захтевале домаће потребе. Ни у једној грани она није могла да се еманципује од стране технике, а камо ли да конкурише страној роби. Тек од 1900 године запажа се развијања индустрије, али је на жалост тај процес био прекинут ратом.

Пре рата и за време рата се показало да у економској конкуренцији више успевају оне земље у којима је народна привреда развијена двострано; на име у којима су пољо-

привредне и индустриске гране биле узајамно тесно повезане. За једнострано развијене индустриске и аграрне земље ситуација се све више отежавала општим напредовањем индустријализације у целоме свету. Довољно развијене земље имале су увек предмућство, јер су могле конкурисати истовремено аграрним и индустриским производима, односно могле су снабдевати сировинама индустриске земље и индустриском робом аграрне земље. Извоз непрерађених сировина таквих земаља постепено се смањивао на рачун задовољавања унутрашњих потреба и на рачун повећавања извоза полупрерађевина и готове робе, од чега је њихов извоз добијао све већу вредност. Тако Америка пре рата, док је чувала равнотежу између аграра и индустрије, лако је конкурисала свим земљама, снабдевајући Европу сировинама, полупрерађевинама и хранљивим продуктима, а аграрне земље (Јужну Америку, Азију итд. готовом индустриском робом.

Напредовање земаља у којима су аграр и индустрија хармонично повезани, развија се нормалније, јер се интереси између вароши и села узајамно подударају. У таквим земљама варошка индустрија задовољава потребе села, а село даје вароши потребне пољопривредне сировине и храну. То се зове унутрашња географска расподела рада, која је увек основа интегралног економског развијања земље.

На подлози те географске расподеле рада, земље у којима су основне гране развијене, резистентније су економским потресима, односно економским кризама, од земаља са једнострано развијеном привредом. У осталом, ове чињенице до сада скоро нигде нису узимане у обзир. Нису се узимале у обзир ни у предратној Русији, где се свака привредна грана развијала без обзира на перспективе, већ у вези са привременим околностима, односно, у вези са хосом пијачне конјунктуре, од које је руска пољопривреда много зависила. Ово се нарочито истиче у производњи индустриског биља, коју и поред свих могућности руска привреда није могла ни повећати ни побољшати, како су то захтевали интереси земље; напротив, морала је увозити исте из иностранства: памук, танка вуна итд. Крајње речено, без техничког преуређења руска пољопривреда није могла производити оне врсте сировина које је индустрија требала за продукцију стандартне робе. Затим, неповезаност индустрије и пољопривреде била је у томе да је пољопривреда увек заостајала од индустрије, која се морала прилагодити модерним захтевима пијаце. Пољопривреда се увек оснивала на производњи хранљивих продуката и сировина који су више одговарали њеним техничким способностима. Слабо технички развијена руска пољопривреда није могла прозво-

дити поједине важне врсте сировина у задовољавајућим количинама, и ставила је индустрију у зависан положај од страних сировина, које су у осталом биле боље и јевтиније од домаћих. Према томе, предратна Русија, ма да је развијала индустрију и тежила повећати њену реалну улогу у народној економији, ипак је увек била земља у којој је заостала пољопривреда играла кобну улогу.

Постоје мишљења према којима изгледа да је Русија пре рата већ била на сигурном путу индустријализације. Ова мишљења оснивају се на промени улоге индустрије и пољопривреде у народном приходу. Пошто је статистика показивала да је улога индустрије у народном приходу порасла, а улога пољопривреде се смањила, створило се убеђење да је Русија већ пре рата била на путу индустријализације. На основу проучавања народног прихода од професора С. Н. Прокоповича, улога индустрије и пољопривреде у народном приходу се променила на следећи начин:

Процентуална улога у народном приходу појединих привредних грана

	1900 г.	1913 г.
Пољопривреда, шумарство и рибарство	54,9	49,7
Индустрија, трговина и транспорт	45,1	50,3

Према овој статистици изгледа да се заиста 1913 г. индустрија у народном приходу повећала. Али кад се узме у обзир вредност продукције, која се годишње у индустрији повећавала за 4,3 од сто и у трговини за 4,7 од сто, док се вредност продукције пољопривреде повећала само за 2,6 од сто, онда немо доћи до другог закључка. Да је Русија доиста била на путу индустријализације, не би се пољопривредна продукција стално смањивала, напротив, онда би се повећавала. Значи, процентуална улога у народном приходу индустрије не показује правац развијања, који се боље види по реалној улози појединих грана у продукцији.

Проширавање усевних површина и истовремено смањивање вредности продукције не може означавати интензиван правац развијања пољопривреде, јер би то било у потпуној противречности [illegible] ојмом и задатком индустријализације, која мора утицати на повећавање вредности продукције. Значи, развитак индустрије у предратној Русији није још добило таквог замаха да би индустрија могла благотворно утицати на производњу пољопривреде. Чињеница је да се предратни руски аграр, изузев мали део реона и појединих места, у већем делу увек налазио на ниском ступњу, односно увек је био у заосталости.

Послератни догађаји показују колико је било неоправ-

дано мишљење оних који су мислили да се Русија пре рата налазила на путу стварне индустријализације. *Ово неопрезно мишљење потекло је из мешања уског појма развијања индустрије са интегралним појмом развијања индустријализације.* У осталом, необорена је тврдња да је пре рата руски аграр дошао до таквог стања ствари које чини да земља ни данас не може изићи на крај са социјалним компликацијама и не може средити економске прилике. По свему изгледа да ће се земља још дуго налазити у социјално-економском врењу, док изиђе на прави пут индустријализације, када ће пољопривреда и индустрија у узајамном складу производити блага потребна за земљу.

Kl. V. Žuhina
(Preveo T. J.)

SVOJINA U SSSR

Kod mnogih će naslov ovoga rada izazvati nedoumicu. Zar se može govoriti o pravu svojine u SSSR; postoji li ono tamo? U pretstavi mnogih ono je uništeno i izbrisano iz života zemlje zanavek.

Prilazeći proučavanju pitanja o stanju prava svojine u Sovjetskoj Rusiji, nailazimo na neobičnu pojavu. Proučavanje zakonodavnih normi koje uredjuju položaj prava svojine, dovodi nas, kao što će se videti iz daljeg mog izlaganja, do ubedjenja, da u suštni te norme ne sadrže u sebi ničega što bi unosilo oštru principijelnu razliku izmedju njih i odgovarajućih normi tako zvanog buržoaskog zakonodavstva, tj. zakonodavstva svih kulturnih država.

Znatno sužavajući sferu ustanove privatne svojine, te norme, dakako, ne stvaraju ništa što ne bi već bilo nagoveštено u buržoaskom pravu. One su dalje razvijanje principa na kojima već počiva savremeno pravo i same po sebi ne isključuju mogućnost normalnog razvitka i učvršćivanja prava privatne svojine. Dokaz su ovome godine tako zvanog „nepa" (nove ekonomske politike) u 1922—27 g., kad je, pod zaštitom ovih normi pravo svojine brzo počelo cvetati i jačati. I, razume se, bez obzira na to što te norme važe i danas, neukinute i stalno primenjivane, za svakog je jasno da se danas ne može ni govoriti ne samo o kakvom bilo razvitku prava svojine, već i o njegovom iole normalnom čvrstom položaju. Posle užasa pune kolektivizacije, koja je sprovodjena konfiskacijom celokupnog imanja „kulaka" (podrobno će o tome biti govora u daljem izlaganju), posle prelaza sve trgovine, sve privrede u sferu planiranja, privatna svojina je zakunjala i jedva životari. Oblast koju u narodnoj privredi zauzima privreda na njoj osnovana — ogromno se smanjila i sve više se smanjuje.

Što su ovakve promene u sudbini prava svojine postale moguće, i pored postojanja normi koje dopuštaju, kao u doba „nepa", sasvim drukčiju sudbinu, uzrok treba tražiti u onome što je odlika cele sovjetske države, što je osnovna odlika boljševičkog uredjenja u poredjenju sa uredjenjem država predjašnjeg pravnog tipa, od država koje pripadaju onome što zovemo evropskom civilizacijom. Ta odlika se sastoji u sovjet-

skom držanju prema pravu. Odricanje značenja prava, kao moralne vrednosti, priznanje prava samo kao ljuske privrede, lišenje svakog nezavisnog značenja, formulisanje prava kao „oblika" politike vladajuće klase, politike koja se sprovodi aparatom državne vlasti" (Pašukanis) ili „sistem društvenih odnosa, koji odgovara interesima vladajuće klase i koji se održava njenom organizovanom snagom" (Stučka) — eto kakvo je shvatanje prava u novom režimu, eto tog temelja na kojem pokušavaju da izgrade sovjetsku državu. Ovakva definicija prava, koja se, kao što se vidi, potpuno podudara sa definicijom I j e r i n g a, ili koja se primenjuje u uslovima diktature, u otsustvu pravne atmosfere, dovodi često do zamene prava politikom. „Odlika našeg sovjetskog prava, rekao je Pašukanis na II skupštini pravnika-marksista, sastoji se u tome što je pravo vezano za sistem kretanja, za sistem prelaza iz jedne etape u drugu, za dialektički sistem naše politike. Zato ono nikako ne može i ne sme da se pretvori — iako neki to pokušavaju — u zaledjen, okamenjen, u sebe zatvoren, formalnologički pravni sistem.. U osnovi sistema sovjetskog prava leži politički klasni cilj, koji odgovara celokupnom pravcu naše politike, a ne kakvim bilo apstraktnim pravnim principima, kao što to vidimo u buržoaskom pravu. Stoga teoriska i praktična obrada našeg prava i njegova primena i tumačenje moraju uvek i svuda polaziti od ovih političkih postavki. Sovjetsko pravo, bez obzira na jedinstvo klasne suštine, odlikuje se izmenljivošću i pokretnošću."

Ova izmenljivost i pokretnost prava, ovo otsustvo prestave o pravu, kao o nekoj nepokolebljivoj, čvrstoj suštini, stvorili su mogućnost različnog položaja prava svojine i pored postojanja jednih i istih normi, koje ga regulišu. Položaj prava svojine u godine izdanja Gradjanskog kodeksa, u vreme „nepa", u vreme kad je privatna svojina odahnula, kad je politika vlasti bila upravljena na pojačanje i učvršćenje gradjanskog obrta s namerom da se zemlja, umrtvljena posle eksperimenata ratnog komunizma, oživi, — i položaj tog istog prava, počinjući od 1929 godine, od godine prelaza na plansku prvredu, — bitno se razlikuju medju sobom. Dakako, norme koje su oživele pravo svojine, pravo uništeno u godinama ratnog komunizma, postoje i važe i danas. I pored povremenih napada na njih, one nalaze vatrene branioce kod većine sovjetskih pravnika, i, vrlo verovatno, važiće još pozadugo.

Kakve su te norme?

Pravo svojine u SSSR, uništeno u vreme ratnog komunizma, vraćeno je u život Gradjanskim kodeksom od 31 oktobra 1922 g., kojim se ono regulisava i danas. Ovaj kodeks je izradjen po pandektnoj sistemi, koju su njegovi tvorci pozajmili iz nemačkog Gradjanskog zakonika, s podelom na opšti i po-

sebni deo, od kojih ovaj poslednji sadrži stvarno, obligaciono i nasledno pravo. Uticaj nemačkog Gradjanskog zakonika izbija ne samo u sistemu, već i u samom sadržaju norama Gradjanskog zakonika. Osobito je to upadljivo u obligacionom pravu. Znatan uticaj je imao i ruski predrevolucijski projekt Gradjanskog zakonika.

Bitan i karakterističan za Gradjanski zakonik je član I, koji daje rukovodni princip celom gradjanskom pravu Sovjetske Rusije.

Taj član glasi: „Gradjanska prava štiti zakon, izuzimajući slučajeve, kad se ona ostvaruju u suprotnosti s njihovom socialno-privrednom namenom."

U svoje vreme ovaj član je izazvao mnoga uzbudjenja, sumnje i mnoge prepirke u sovjetskoj pravnoj štampi i u sudskoj praksi. Nije bilo lako da mu se ujedared da odgovarajuća pravna vrednost. Sadašnje tumačenje i primena ovog člana, kakvu mu daju, kako u sovjetskoj. štampi, tako i u praksi, nisu u skladu s prvobitnom namerom njegovog tvorca, jednoga od glavnih autora Gradjanskog kodeksa — profesora Gojhbarga. U vezi sa ovim članom Gojhbargu je učinjeno mnogo zamerака od strane sovjetskih pravnika, koji su ga optuživali zbog „diguitizma", jer je pokušao da ga presadi na sovjetsko zemljište.

Suština teorije „diguitizma", teorije socialno-službenog karaktera privatnog prava, sastoji se u oglašenju prava za socialnu funkciju, za obavezu koja leži na svakom držaocu prava. Njen pretstavnik, Charles L. Duguit još 1912 g. u svojim „Les transformations générales du droit privé" pisao je „Vlasnik, tj. držalac imanja već usled činjenice svog vlasništva, podleži ispunjavanju izvesnih, vezanih s tim vlasništvom, obaveza. Ako on ne ispunjava ove obaveze, vlast je u pravu da se umeša i da ga prinudi na vršenje socialne funkcije svojine, koja se sastoji u upotrebi „bogatstava saobrazno njihovoj nameni". U skladu sa ovim Gojhbarg u svom „Privrednom pravu" str. 69 tvrdi: „Ostvarenje prava svojine nije ostavljeno uvidjavnosti sopstvenika, već leži na njemu kao obaveza, čija ga neizvršenje može lišiti toga prava". Kao tipičan primer on navodi slučaj s vodenicom, čijim je radom zainteresovano sve okolno stanovništvo. Ako njen vlasnik ne želi da je iskoristi prema njenoj nameni, od čega pati celokupno stanovništvo, vodenica mu se može oduzeti.

Ova teorija, dopuštajući individui da vrši samo radnje korisne društvu, pretvara individuu od subjekta prava u subjekt obaveze, čije poreklo je veoma nejasno. Teorija prava koja počiva na ovakvoj obavezi prestaje biti teorija prava. Prvobitna zamisao autora Gradjanskog kodeksa, autora koji je nameravao da ovu teoriju sprovede u život — nije uspela da bude os-

tvarena. Prema gledištu ustaljenom kako u sudskoj praksi, tako iu pravnoj štampi i u pravničkim društvima SSSR (vidi V. S. Ju., E. S. Ju. za 1929 g., zapisnike sa sastanaka pravničkih društava) član I izražava ne pretvaranje subjektivnog prava u socialnu funkciju, već samo postavljanje odredjenih granica tome pravu, tj. on zabranjuje svako anti-socialno iskorišćavanje prava svojine, zahteva da se pri iskorišćavanju prava ne povredi društveni interes. Radi tačnijeg odredjivanja uslova, koji moraju izražavati anti-socialno iskorišćavanje prava sa strane njegovog subjekta, pravnici praktičari pribegli su članu 4, koji glasi: „U cilju razvijanja proizvodnih snaga u državi ostavlja se gradjanska pravna sposobnost svima gradjanima, koji nisu sudom ograničeni u svojim pravima". Pojmom „razvijanja proizvodnih snaga u državi" ovaj član dopunjava sadržinu člana I i načelo izraženo u njemu i zajedno s njim i članom 30, koji smatra za nevažeće ne samo pogodbe, zaključene s ciljem protivnim zakonu ili s ciljem da se zakon obidje, već i pogodbe, upravljene da se ošteti država — služi, prilikom priznavanja gradjanima SSSR prava svojine, kao granica preko koje subjekt ne može ići.

Licu koje ima pravo svojine uskraćuje se iskorišćavanje toga prava, ako je upravljeno protiv razvijanja proizvodnih snaga u državi. Iz ovoga pre svega izlazi da svako pravo ne podleži primeni člana I, već samo takvo, upotreba kojega stoji u vezi s razvitkom proizvodnih snaga u državi, tj. pravo na sredstva za proizvodnju. U slučaju koji navodi Gojhbarg, vodenica će biti oduzeta od vlasnika koji je ne iskorišćava. Medjutim, to će se dogoditi ne zato što član I, kako to tumači Gojhbarg, nameće nosiocu prava obavezu delanja, obavezu ostvarenja njegova prava, već stoga, što je u danom slučaju iskorišćavanje prava od strane vlasnika vodenice anti-socialno, nanosi štetu razvijanju proizvodnih snaga zemlje.

U postavljanju ovih granica sovjetski pravnici vide nešto svojstveno samo sovjetskom pravu, nešto što ga jako odlikuje od tako zvanog buržoaskog prava, tj. prava svih ostalih zakonodavstava.

Dok sovjetsko pravo, tvrde oni, dajući pravo svojim gradjanima, stavlja granice, držeći se načela — sve što nije dopušteno, zabranjeno je, — buržoasko zakonodavstvo drži se formule: sve što nije zabranjeno zakonom, dopušteno je. Medjutim, ovo nije sasvim tačno. Usled nemogućnosti da pravo obuhvati i zakonom formuliše sve raznovrsne slučajeve u životu, najnovije buržoasko pravo daje ovakvu opštu formulu: nije dopušteno u gradjanskom smislu ne samo ono što je izričnо zabranjeno zakonom gradjanskim ili krivičnim, već i ono što, iako nepredvidjeno zakonom, ne odgovara tako zvanim dobrim naravima, tj. opšteusvojenim gledištima na zahteve, koje nam

nameću naše moralno osećanje i pravna svest, i na kojima počiva većina zakonskih norm. Poštovanje tih zahteva i stvara „dobre naravi" u društvu. Pojam „dobre naravi", poznat, kako švajcarskom, tako, delimično, i francuskom zakonodavstvu, dobio je pravo, potpuno razviće u nemačkom zakonodavstvu i poglavito u nemačkoj sudskoj praksi. Član 138 nemačkog Građanskog zakonika glasi: „Pogodbe protivne dobrim naravima — nevažeće su" i 826 — „Ko namerno učini drugome štetu protivnu dobrim naravima, obavezan je da tu štetu naknadi". Pojam dobrih naravi, slično socialno-privrednoj nameni, ne podaje se definiciji, ne može biti ispunjen odredjenom sadržinom i u svakom konkretnom slučaju pitanje o skladu pogodbe sa „dobrim naravima" mora se ostaviti uvidjavnosti sudije. U ovom pogledu, zahvaljujući postojanju čl. 4 s njegovim razvijanjem proizvodnih snaga u državi, zadatak sudije je znatno lakši. Po definiciji nemačkog Reichsgerichta — „nema svaka povreda moralnih zahteva uticaja na poništavanje pogodbe, već samo potvrda takvih zahteva, čije poštovanje pretstavlja važan interes društva". (Otto Dick, Der Verstoss gegen die guten Sitten in gerichtlichem Praxis). Na taj način, odlučujući momenat je ovde, kao i pri „socialno-privrednoj nameni" — povreda društvenog interesa: moralnog, u slučajevima, kad su u pitanju „dobre naravi", i privrednog, kad je reč o „socialno-privrednoj nameni".

Pojam „dobre naravi" u nemačkom zakonodavstvu služi: 1) kao granica dogovorne slobode (čl. 138) i 2) kao samostalno obrazloženje odgovornosti za pričinjenu štetu, samostalan izvor prava za traženje naknade (čl. 826). U toku čitavih deset godina ovaj pojam je široko primenjivan u nemačkoj sudskoj praksi u borbi s lažju, prevarom, eksploatacijom raznih vrsta, sa svima mogućim nesavesnostima i zloupotrebama, uopšte,sa uspehom iskorišćavajući svoju socialnu vaspitnu i privrednu ulogu.

Ova ustanova otvara vrata javno-pravnim gledištima u privatnom pravu i stavlja granice iskorišćavanju privatnih prava. Prema ovome formuli sovjetskog prava „nije dopušteno sve ono što, iako nije zabranjeno zakonom, ali je protivno socialno-privrednoj nameni prava, tj. protivno društveno-privrednim interesima", — odgovara formuli nemačkog prava „nije dopušteno sve što je protivno „dobrim naravima", tj. društveno moralnom interesu. Granice, postavljene čl. 1 za iskorišćenje prava svojine, nisu, prema ovome, nešto što jako protivreči, buržoaskom pravu, što se mnogo odlikuje od njega. Nešto slično nalazimo i u buržoaskom pravu. Ove granice, koje postoje za svako pravo svojine, treba imati u vidu, kad se prelazi na proučavanje pitanja o položaju prava svojine u Sovjetskoj Rusiji.

Na pitanje, šta pretstavlja pravo svojine, kakva je njegova sadržina, odgovara član 58 Gradjanskog zakonika, u skladu s ruskim predreformnim zakonodavstvom, definišući to pravo, kao pravo držati, koristiti se i raspolagati imanjima. Po sili člana 1 iskorišćavanje tog prava ne sme vredjati društveni interes, pri čemu će se takvim iskorišćavanjem smatrati ne samo grabljivo iskorišćavanje, nesavesnost, eksploatacija nevolje drugog lica, zlonamerno iskorišćavanje svoga prava s odredjenom namerom da se drugi ošteti, već i neiskorišćavanje imanja namenjenog da služi razvijanju proizvodnih snaga u državi. Odluke plenuma Vrhovnog suda RSFSR, koje zaključuju negdašnja rešenja kasacionih odeljenja Senata i koje se objavljuje radi jednoobraznog tumačenja i primene zakona, daju ovakva rukovodna objašnjenja po ovom predmetu: 1) na osnovu čl. 1 može se vlasnicima oduzeti imanje, koje se odnosi na sredstva za proizvodnju; 2) takvo imanje može biti oduzeto onda, kad sopstvenik iskorišćava svoje pravo na njega suprotno njegovoj socialno-privrednoj nameni; 3) kao opšte pravilo, naknada za oduzeto imanje obavezna je, izuzimajući imanja predana u smislu denacionalizacije; 4) može biti i predaje imanja u privremeno iskorišćavanje; 5) pitanje o oduzimanju imanja rešava sud, a mogu ga pokrenuti prokuratura i ispolkomi (izvršni odbori) — odluke od 23 novembra 1926 do 20 decembra 1927 g.

Šta je objekt prava svojine? Za kakvo je imanje moguća, prema terminoligiji zakona, uspostava prava držanja, korišćenja i raspolaganja, tj. prava svojine? Malne sva zakonodavstva nabrajaju niz izuzetaka iz broja imanja, koja mogu biti objekt prava svojine, s pogledom na društveni interes.

Sovjetsko pravo znatno povećava broj mogućstava, izuzetih iz gradjanskog prometa potpuno ili delimično. U vezi sa ograničenjem imućstava koja mogu biti objekt prava svojine, Gradjanski zakonik razlikuje tri oblika svojine po njenim subjektma: svojinu državnu, kooperativnu i privatnu.

Svojina države može biti imućstvo svake vrste.

Iz objekata privatne svojine potpuno se isključuju, po sili čl. 53, **zemlja** sa svojim rudnim blagom, šumama i vodama, železničke pruge za društveno iskorišćavanje, njihov vozni park, aeroplani. Ipak, vozni park železnica može prelaziti u privatnu svojinu kad se pohaba, kad mu konstrukcija zastari, kad se više ne može iskorišćavati, ali uvek samo po odobrenju Narkomata. Aeroplani mogu biti, kao koncesionirani, svojina društava i grupa, stvorenih radi eksploatacije vazdušnog saobraćaja.

Kao opšte pravilo važi da objekt privatne svojine ne mogu biti preduzeća sa brojem radnika većim od 10, a u nekojim granama radinosti većim od 20, telegraf, telefon, radiotelefon i

druga orudja, koja imaju državni značaj (elevatori, hladnjače, električna postrojenja). Ovakva imanja mogu pripadati privatnim licima samo na osnovu specialnih koncesija, dobijenih od vlade — čl. 55. Držalac prava na ovakva imanja može ih preneti na drugo lice samo po istoj proceduri, po kojoj je izdata i koncesija, ako, razume se, u koncesionom aktu nije bilo ugovoreno pravo sopstvenika na predaju bez pomenute procedure.

Govorimo „svojina", u skladu s terminologijom Gradjanskog zakonika, koji u čl. 55 govori „preduzeća, sa brojem radnika većim od zakonom odredjenog, telegraf i radiotelegraf, kao i druga postrojenja državnog značaja, mogu biti predmet privatne svojine ne drugojače, već na osnovu koncesije, izdejstvovane od vlade". U suštini, držanje ovakve vrste imanja jedva da se može nazvati svojinom, usled vremenske ograničenosti toga prava, unesene u koncesiju.

S obzirom na društvenu bezbednost i državni monopol, ograničeno je pravo svojine za imanja kao što su oružje, ratna sprema, eksplozivne materije, platina i metali platinske grupe, helium, radium, materije koje sadrže alkohol iznad zakonom ograničene jačine, jaki otrovi. Na osnovu čl. 56 sve pobrojano može biti predmet gradjanskog prometa samo po odobrenju nalležnih organa vlasti.

Prema ovome nikad i ni u kom obliku ne mogu biti predmeti privatne svojine samo zemlja i železničke pruge za društveno iskorišćavanje. Zemlja se može nalaziti samo ustupljena u rad svakome gradjaninu, i ustupljena bez roka i bez naknade.

Sva pitanja, vezana za odnose prema zemlji, izuzeta su iz oblasti Gradjanskog zakonika i regulisana su posebnim Zakonikom o zemlji.

Pravo korišćenja zemljom za obavljanje poljoprivrede može biti ostvareno, kako u sastavu zemljoradničkih društava, tako i bez ulaženja u njih, dakle lično (čl. 10 Zakonika o zemlji).

Subjekt ovog originalnog prava, prava bez ograničenog roka, bez naknade i naslednog, jeste zemljoradnička porodica, privatno poljoprivredno gazdinstvo (dvor) — čl. 65 Z. o z.

U pogledu površine zemljišta, subjekt prava iskorišćavanja — zemlepolzovatelj —, po terminologiji zakona, — ima pravo korišćenja, držanja, i ograničenog raspolaganja, koje se sastoji u pravu da se zemlja, sva ili delimice, izda pod arendu za novac ili za predmete u naturi — čl. 28 Z. o. z. Arenda na zemlju, kako govori o tome izveštaj Gradjanske kasacione kolegije Verhsuda za 1925., pretstavlja veoma rasprostranjenu pojavu, pri čemu ona često nosi karakter potčinjavanja arendatora. Korisnik zemlje ne može zemlju ni prodati, ni založit.

U odnosu pak prema svim postrojenjima, zgradama, use-

vima, drvetima i uopšte svemu što je vezano za komad zemlje koji se nalazi u rukama korisnika zemlje — njemu pripada pravo svojine. (čl. 25 Z. o z.).

Ovo pravo prestaje, kako to tačno odredjuje zakon, samo u slučajevima: a) dobrovoljnog otkaza svih članova zemljoradničke porodice („dvora"), b) prestanka vodjenja samostalnog gazdinstva, v) prevare od strane „dvora", g) konačnog prenosa „dvora" na drugo mesto, d) zauzeća zemlje po utvrdjenoj proceduri za državne i društvene potrebe (železnice, puteve, eksploatacija rudnog blaga itd.), e) sudske odluke za prestupe pobrojane u zakonu — čl. II Z. o z.

Novim zakonom o zemlji od 1929 g., koji je dobio ime „Obščija načala zemlepoljzovania i zemleustrojstva", stvara se mogućnost nove deobe zemlje, deobe koja se vrši na rokove i po odredbama koje daje zakonodavstvo Saveznih republika i dopušta se u slučajevima: 1) zemljoustrojstva, 2) prelaza savršenijim oblicima privrede, 3) potrebe borbe protiv kulaštva, 4) izuzimanja zemlje za državne i društvene potrebe.

Razlika kooperativne svojine od privatne svojine sastoji se samo u tome što objekt prve mogu biti i preduzeća sa brojem radnika većim od 10, koja u privatnoj svojini mogu biti samo na osnovu naročite koncesije.

Pored suženja kruga imanja koja mogu biti objekt prava svojine, zakon ustanovljava niz drugih ograničenja za privatne vlasnike. Tako, specialna ograničenja za raspolaganje imanjem nalazimo u čl. 418, prema kojem je krug lica-naslednika, kako po zakonu, tako i po testamentu, ograničen na neposredne potomke i na preživelog supruga, a isto tako na lica nesposobna za rad a bez imanja, koja su se stvarno nalazila na potpunom izdržavanju pokojnikovom najmanje godinu dana pre njegove smrti. U 1928 godini odobrena su zaveštavanja u korist pravnih lica — državnih, društvenih i kooperativnih organizacija. Zakon od 28 maja 1928 godine uvodi tako zvani zakonski deo — poznat i zapadnim zakonodavstvima: Tim zakonom se zabranjuje odbiti od nasledstva nepunoletne zakonske naslednike, kao i ostavljati im imanje od ¾ onog dela koji moraju dobiti po zakonu. To je nazvano željom da se deca zaštite od skitanja (bezprizornosti). U prvi mah, ograničenje je dodirivalo i sumu kojom se moglo raspolagati na slučaj smrti, tj. kao nasledstvo moglo je prelaziti na naslednike imanje ne skuplje od 10.000 rubalja. 29 januara 1926 g. to ograničenje je ukinuto, kako je rečeno u dekretu — „radi olakšanja mogućnosti za nastavak rada postojećih industrijskih i trgovačkih preduzeća posle smrti njihovih vlasnika, a isto tako i u svrsi stvaranja povoljnih uslova radi obrazovanja i priliva u zemlju materijalnih i novčanih sredstava". Tad je ukinuto i ograničenje iz Gradjanskog zakonka, koje je zabranjivalo davanje darova skupljih od 10.000 rubalja.

Ograničenje koje se odnosi specialno na pravo svojine nad zgradama, nalazimo u čl. 182, po kojem u rukama jednog lica, njegovog supruga, nepunoletne dece ne može biti više od jedne kuće i nijedno lice ne može prodati više od jedne zgrade u toku tri godine.

Pravo svojine je apsolutno pravo, tj. pravo, u kojem pravu aktivnog subjekta odgovara obaveza svih gradjana da se uzdržavaju od radnji, koje ga narušavaju, pravo štićeno od svakog narušitelja. U skladu sa ovim čl. 59 objavljuje — „sopstvenik ima pravo da zahteva odstranjenje svake povrede svog prava". U slučaju gubitka poseda pravo svojine ide za stvarju i daje pravo da se taj predmet svojine pribavi, kako od nesavesnog, tako i od savesnog vlasnika. Razliku izmedju nesavesnih i savesnih vlasnika čl. 59 čini u vezi s pitanjem o vraćanju dohodaka. Nesavesni vlasnik je dužan da zajedno s predmetom svojine vrati sve dohotke, koje je izvukao dokle ga je držao, a savesni — samo dohotke, izvučene od onoga vremena, kad je saznao da objekt prava drži neosnovano. Pravo da se imućstvo oduzme od savesnog vlasnika, koji ga je pribavio ne neposredno od sopstvenika, priznaje se privatnim licima samo u tom slučaju kad je imućstvo sopstvenik izgubio ili mu je ono oteto. Državno pak imućstvo može biti oduzeto od svakog savesnog ili nesavesnog držaoca u svima prilakama. Medjutim, hartje od vrednosti na donosioca i novčanice ne mogu biti oduzete od savesnog prisvajača čak ni onda, ako bi pripadale državi, a ni onda ako bi ih njihovi privatni sopstvenici izgubili ili bi im bile otete.

Imućstva, koja su prešla u posed radnika pre 22 maja 1922 g., njihovi sopstvenici nemaju prava da traže da im se vrate. Ova odredba ima u vidu svojinu emigranata.

Osim individualne svojine, Gradjanksi zakonik zna i svojinu zajedničku, koja se mora iskoriščavati i kojom se mora raspolagati po većini glasova (čl. 61 i 62).

Od načina pribavljanja prava svojine, koje teorija prava deli na prvobitne, tj. takve, pri kojima se pravo svojine u licu danog subjekta ustanovljava nezavisno od volje drugog lica, i proizvodne, tj. takve, pri kojima se pravo svojine u licu danog subjekta ustanovljava na osnovu prava njegovog prethodnika, Gradjanski zakonik zna samo jedan proizvodan način — ugovor, utvrdjujući kao moment prelaza za pokretnosti — moment zaključenja ugovora, a za nekretnine — moment predaje (čl. 66). Pomenuću uzgred da su posebni uslovi stvoreni za prelaz prava svojine nad traktorima, za koje, po zakonu od 1920 godine, pravo svojine prelazi tek od momenta registracije kod poljoprivrednih organa. Ako traktor prelazi u svojinu neke državne ustanove, kooperative ili kolhoza, pomenuti organi nemaju prava da odbiju registraciju, već je moraju izvršiti od-

mah. Ako ga pak kupuje privatno lice, registracija se odlaže za jedan mesec, u toku kojega prvenstveno pravo kupovine imaju poljoprivredni organi, državne i kooperativne ustanove i kolhozi.

Ma da ih Gradjanski zakonik izrično ne pominje, u načine za sticanje prava svojine, poznate sovjetskom pravu, treba dodati još: posed savesnog kupca, koji je prisvojio stvar ne neposredno od sopstvenika, niti izgubljenu ili ukradenu od sopstvenika; nasledstvo, akte denacionalizacije i demunicipalizacija, tj. odlike dotičnih ustanova o vraćanju nekadašnjem sopstveniku njegovog imanja, oglašenog za državnu ili društvenu svojinu. Ti akti ne uspostavljaju predjašnje pravo svojine, već stvaraju novo samostalno pravo (odluke plenuma Vrhovnog suda od 11 maja 1925 g., 17 novembra i 10 maja 1925 g.).

Gradjanski zakonik ne zna za zastarelost poseda, kao osnov sticanja prava svojine, ali nešto u obliku surogata stvoreno je sudskom praksom pod imenom privredno-radne veze. Pod ovom vezom treba shvatiti, po definiciji Verhsuda, „svaku vrstu brižljivog staranja faktičkog držaoca prema tom imućstvu, u skladu s njegovom privrednom namenom, u pogledu kuća, na primer, preduzimanje potrebnih mera za čuvanje kuće od rušenja".

Princip privredno-radne veze primenjuje sudska praksa, pre svega i u glavnom, pri rešavanju pitanja o denacionalizaciji varoških kuća, pri čemu postojanje te veze daje preimućstvo licima koja su je ustanovila, prema licima koja raspolažu samo formalnim dokazima o svom pravu (odluka plenuma Vrhsuda 11 maja, 17 oktobra, 10 maja 1925 g.). Osim toga princip privredno-radne veze primenjuje se pri rešavanju sporova o pravu svojine i na kuće u selima, i to one koje nisu prešle u svojinu države i ne podleže denacionalizaciji — na primer, kad je držalac kuće stekao ovu povredom dekreta o zabrani pogodaba za kuće i nepokretnosti ili je prigrabio u toku revolucije, sud je u pravu da takvog držaoca oglasi za sopstvenika na osnovu privredno-radne veze (20 juna 1927 g.). Ovde se, prema tome, privredno-radna veza javlja kao osnov prava svojine. Premda postojanje u nekog lica veće privredno-radne veze sa imućstvom, no što je slučaj u sopstvenika i osporavanja na toj osnovi već izdatog u korist sopstvenika akta denacionalizacije — ne dopušta se (2 decembra 1925 g.).

Verhsud kategorično osporava mogućnost da rasmatra privredno-radnu vezu kao nezavisan način nicanja prava svojine i u svojoj odluci od 26 oktobra 1927 g. objašnjava: „privredno-radna veza nije nezavisan osnov stvaranja prava svojine. U pogledu varoških zgrada ona se javlja kao znak po kom država određuje lica koja mogu dobiti kuću prema denacionali-

zaciji. U pogledu pak zgrada u selima postojanje privredno-radne veze može služiti kao osnov da se imućstvo — ako nije stvarno prešlo u ruke države — ostavi u rukama faktičnog držaoca i da se njegovo pravo formuliše sudskim rešenjem, ali ovakvo proširivanje primene principa privredno-radne veze dopušteno je, razume se, samo u interesu onoga koji radi".

I tako, za kuće u selima privredno-radna veza takodje je osnov prava svojine, iako samo kao izuzetak, prilikom regulisavanja odnosa, neposredno ili posredno vezanih za epohu izdavanja dekreta ratnog komunizma. Kao opšti princip sovjetskog prava, primenjivan na uslove stvorenog normalnog prometa imućstava, Verhsud smatra to nedopuštenim.

Gradjanski zakonik, odričući dobavnu zastarelost i priznajući samo amortizacionu trogodišnju tražbinsku zastarelost, koja uništava pravo na potraživanje, ali ne i samo materijalno pravo, koje na neograničeno vreme ostaje sopstveniku — dovodi, naravno, do krajnje nejasnosti odnosa.

Ako je sopstvenik izgubio pravo da zahteva vraćanje predmeta, kome sad pripada pravo da ga zakonski drži, da ga iskorišćava i da raspolaže njim? Pravo sopstvenika je potpuno bez sadržaja. Stvarni držalac nikad neće postati sopstvenik, ma koliko vremena proteklo. Ja sam uspela naći odluku Verhsuda po jednom takvom slučaju, koja, medjutim, nikako ne može biti pravno osnovana. Ovom odlukom od 27 juna 1929 g., usled toga što je tužilac izgubio pravo na potraživanje, jer su protekle četiri godine, i nemogućnosti da druga parnična strana stekne pravo svojine na to imućstvo zbog otsustva dobavne zastarelosti, imanje je oglašeno za imanje bez sopstvenika i, kao takvo, za državnu svojinu. Medjutim, pod pojam „imanje bez sopstvenika" ne može biti podvedeno, pošto, prvo, postoji formalno, ničim neprekinuto tužiočevo pravo svojine na nj i, drugo, stvarno držanje od strane tuženoga. Ovaj slučaj može biti rešen samo uvodjenjem dobavne zastarelosti u zakon ili pak, kako već postoje presedani u sovjetskoj praksi, priznanjem prava tuženome, usled postojanja privredno-radne veze, kao zaloge zastarelosti držanja.

Za državnu svojinu, pored svih izloženih načina, kao način za ustanovljavanje prava svojine postojanje sopstvenika imanja (čl. 68, 68a, b, v, g, d, e), i znatost ili otsustvo subjekta prava svojine na imućstvo je u pitanju. Za privatnu svojinu imanje bez sopstvenika ne može nikad i ni pod kakvim uslovima biti osnov za sticanje prava. Nalazač izgubljene stvari mora odmah o tome izvestiti lice koje ju je izgubilo, ili prijaviti nalazak miliciji i predati joj nadjenu stvar (čl. 68a). Ako se za šest meseca lice koje je izgubilo stvar ne javi ili ne bude pronadjeno, stvar prelazi u državnu svojinu (čl. 68g).

Potpunim ćutanjem obilazi Gradjanski zakonik pitanje o dru-

gim prvobitnim načelima nicanja prava svojine, kao prisvajanje (hvatanje divljači, ribe, branje šumskih plodova), združivanje, mešanje plodova i, najzad, prerada stvari, tj. stvaranje nove stvari od tudjeg materijala, neosnovano na ugovoru. Ćutanje o poslednjem, posebice, izgleda neshvatljivo i stvara stalne teškoće pri regulisavanju imovinskih odnosa.

Prestanak prava svojine mogućan je na osnovu Gradjanskog zakonika, kako po volji subjekta prava, po sili ugovora, tako i protiv volje njegovog nosioca. U ovakve slučajeve spadaju gubitak držanja, u vezi sa sticanjem držanja u dobroj nameri od strane drugog lica, ne neposredno od sopstvenika, pri čem sopstvenik stvar nije ni ukrao ni izgubio, nejavljanje sopstvenika za šest meseci po gubitku i, najzad, rekvizicija i konfiskacija od strane državne vlasti, predvidjene čl. 69, 70. Za rekviziciju se smatra prinudno otudjivanje za državne potrebe uz oštetu sopstvenika po srednjim tržišnim cenama. Ona se vrši samo po odluci „Soveta Rada i Odbrane".

Konfiskacija je prinudno otudjivanje imućstva od strane države bez naknade, i ona se primenjuje kao kazna po presudi sudskih organa, a isto tako i po naredjenjima administrativnih vlasti u slučajevima tačno pobrojanim u zakonu, na primer carinskih vlasti i organa Narodnog komisarijata pošta i telegrafa. Imućstvo koncesionih preduzeća može se podvrgnuti rekviziciji ili konfiskaciji isključivo u slučajevima i po proceduri, koji su predvidjeni u koncesionom ugovoru.

Posebno treba pomenuti prestanak prava svojine, kao prinudno oštetno otudjivanje imućstava po sudskoj presudi u slučaju primene čl. 1 tj. u slučaju anti-socialnog iskorišćavanja prava.

Pravo pokretanja pitanja o prestanku prava svojine pripada, po objašnjenju Verhsuda, prokuraturi i ispolkomima. Do poslednjeg vremena, u koliko se to može pratiti po ni približno potpunom materijalu, Verhsud odlučno stoji na gledištu, da u slučaju prestanka prava svojine na osnovu čl. 1, tj. usled antisocialnog iskorišćavanja prava, potrebna je ekvivalentna oštšeta. Navela sam već odluke Verhsuda povodom toga, koje se odnose na 1926—1927 g. U 1931 g. na prvom svesaveznom skupu marksista pravnika Pašukanis ljutito govori o tome što je plenum Verhsuda uporno i metodski poništavao sve presude Gradjanskog kasacionog kolegiuma o oduzimanju imućstva bez naknade, pozivajući se na opšti princip zakona, koji je pretsednik Vrhovnog suda, Stučka, formulisao ovako: „Oduzimanje imanja bez naknade u gradjanskom pravu dopušta se samo u slučajevima, izrično predvidjenim u zakonu. U svima ostalim slučajevima prinudno otudjivanje imućstva dopušta se samo uz naknadu ekvivalenta po proceduri i u granicama utvrdjenim Gradjanskim zakonikom ili drugim zakonom".

Stoga Verhsud uporno zahteva, prilikom primene čl. 1, naknadu vrednosti imanja. Pašukanis smatra unošenje ovog principa izvitoperavanjem klasne linije, nastalim u periodu kad je primena čl. 1 dobila osobito praktično značenje u periodu koji je prethodio punoj kolektivizaciji, u periodu zaoštrene borbe s kulakom u 1927—28 g.

Govoreći o konfiskaciji imućstva, ne može se ćutke obići zakon kojii vredja naše osećanje prava, zakon od 1 februara 1930 g. o merama za učvršćenje socialističkog preustrojstva poljoprvrede u reonima pune kolektivizacije i za borbu s kulacima, poznat obično pod imenom dekret o raskulačivanju. Ovim zakonom pokrajinskim (oblasnim) izvršnim komitetima i vladama autonomnih republika davalo se pravo da u reonima pune kolektivizacije (a kao takvi su označeni, po odluci CK VKP (b) od 6 januara 1930 g. reoni donje Volge, srednje Volge, severnog Kavkaza i stepski deo Ukrajine) primenjuju sve potrebne mere za borbu s kulaštvom sve do potpune konfiskacije imanja kulaka i njihovog iseljavanja iz pojedinih krajeva. Konfiskovano imanje mora se uneti u nedeljive fondove kolhoza kao ulog siromaha i nadničara, koji stupaju u kolhoz. Ova oštra mera, koja omogućava da se administrativnim putem bez suda lišava prava čitava kategorija lica, koja često nema nikakve krivice, osim što pripada odredjenoj kategoriji imućnih ljudi, nalazi se, dakako, u protivnosti sa svakim gradjanskim poretkom, te prema tome i sa sovjetskim. To priznaje i sam Staljin, koji je u svom članku od 21 januara „Ka pitanju o politici likvidacije kulaštva kao klase", objavljenom pre izdanja ovog zakona, pisao: „Protivreče li postojeći zakoni i naredjenja politici likvidacije kulaštva kao klase? Nesumnjivo je da protivreče. Sad se ti zakoni i ta naredjenja moraju odgurnuti u stranu u reonu pune kolektivizacije". Ova mera č sto adminstrativnog karaktera, koja je u odredjenim pokrajinama stvorila izuzetke od opšte zakonske procedure, stoji van veze s normama gradjanskog poretka u SSSR, ne menjajući karakter i značaj tih normi, već ih, po izrazu Staljina, potiskujući u stranu.

Medjutim, iako je zakonodavstvo ostalo neizmenjeno, ne može se umanjiti ub stven značaj ove mere za položaj prava svojine, naročito s pogledom na njegovu primenu. Treba se setiti, da je imućstvo mnogih hiljada lica bilo oduzeto po sili ove mere bez suda, bez ikakve krivice. Posle ovog dekreta ne može se govoriti ni o kakvoj čvrstini pravnog položaja privatne svojine u Sovjetskoj Rusiji.

Prelazeći na proučavanje pitanja o držanju sovjetske sudske prakse prema pravu svojine, treba zabeležiti, da posmatranja o tome, koja se za mene završuju 1927 godinom — pokazuju da se sudska praksa u licu Verhsuda drži prema pravu

svojine i bezbednosti gradjanskog prometa zaštitnički brižljivo. Pored navedenih odluka, u vezi sa čl. 1, gde se Verhsud javlja kao zaštitnik principa prava svojine, osobito su mnogobrojna njegova objašnjenja povodom primene čl. 33, na osnovu kojeg se može tražiti raskid pogodbe u slučajevima kad je lice pod uticajem krajnje nužde stupilo u nepovoljnu pogodbu. Ovaj član postavlja iste granice ugovoračke slobode, kao i čl. 138 nemačkog Gradjanskog zakonika, u nešto blažoj formi, pošto nemački Gradjanski zakonik za raskid pogodbe smatra kao dovoljno ne samo postojanje kranje nužde, već i prosto nužde, lakomislenosti ili neiskrenosti. U svojim definicijama pod br. 17, 162, 179 za 1923 g. Verhsud naglašuje potrebu veoma opreznog držanja prema zahtevima za raskid pogodbe na osnovu čl. 33, govoreći da „njegova primena ne sme se izroditi u formu, koja potkopava veru u sigurnost pogodaba uopšte. U 1927 godini u odluci I—III Verhsud opet objašnjava: „Cela linija sovjetskog zakonodavstva upravljena je na jačanje gradjanskog prometa, pa, prema tome, i na učvršćivanje onih privrednih odnosa, koji su uustanovljeni medju pojedinim učesnicima u prometu. To donosi sudu još veće dužnosti da najbrižljivije ispita sve uslove pod kojima su pogodbe zaključene, kako ne bi, samo na prohtev zanteresovanih strana, podrivao stvorene imovinske odnose". Treba da naglasim, da se ove odluke odnose na epohu „nep"-a, perioda, koji je prethodio novom napadu na privatnu svojinu.

I tako pregled prava svojine u Sovjetskoj Rusiji dovodi do zaključka, da juridički sovjetsko pravo nije unelo nikakvih principielnih izmena, ničega što bi se oštro odlikovalo od buržoaskog prava, ničega što bi ovome bilo nepoznato, ili što bi iz temelja menjalo suštinu prava svojine. Osnovne postavke sovjetskog gradjanskog prava, koje regulišu pravo svojine, uopšte, osem neznatnih izmena, ponavljaju odredbe zakonodavstva zapadnih država.

Bitna odlika sovjetskog prava je, na prvi pogled, postojanje čl. 1 i potpuno izuzimanje iz broja imućstava koja mogu postati objektom prava svojine, zemlje s njenim rudnim blagom, šuma i voda i delimično krupnih preduzeća i transporta. Ali ni jedno ni drugo nisu nešto što ne bi bilo poznato pravu zapadnih država.

Zahtev čl. 1 o čuvanju društvenog interesa pri iskorišćavanju prava svojine, kako smo videli, poznat je zapadnim zakonodavstvima. Posebno, osobito razviće ovaj zahtev je, iako donekle izmenjen, dobio u nemačkom pravu.

Izuzetci iz broja imućstava, koja mogu biti objekt privatne svojine, sa obzirom na društven interes, dopušteni su i dopuštaju se u svima buržoaskim zakonodavstvima. Još u rimskom pravu nekoje stvari su obeležavane kao nesposobne da

postanu objekt prava privatne svojine, već su bile ostavljene opštem iskorišćavanju svih gradjana, ma da su pripadale državi. U ruskom predrevolucijskom pravu takvi objekti su bili veliki i poštanski putevi od 30 hvati širine (koji su čak i kad se zatvore za opšte iskorišćavanje ostajali državna svojina), plovne velike reke i jezera, morske vode. Ubrojavši u takve objekte i zemlju, sovjetsko pravo nije unelo nikakve principielne izmene. Setimo se, uzgred, da je pravo svojine na rudna blaga i šume ukinuo Petar I i uspostavila ga tek Katarina II.

Od davnina, u pogledu svojine nad zemljom, u buržoaskim zakonodavstvima zapaža se odredjena tendencija da se pravo vlasnika ograniči. Oslanjajući se na ta ograničenja, stvaraju se čak čitavi odeljci imovinskog prava — rudarsko, vodno, susedsko. Po svršetku rata u čitavom nizu država sprovedena je agrarna reforma, koja se sastojala u ekspropriaciji krupnih poseda zemlje od sopstvenika, sa svrhom da se zemlja razda seljacima bez zemlje ili sa malo zemlje. Površina zemlje, koja je mogla biti u privatnom posedu jednog lica, maksimirana je.

Za zemlje dobijene u svojinu po sili agrarne reforme, skoro svuda je ustanovljen naročiti pravni režim: u toku odredjenog vremena sopstvenik nije imao prava da dobijenu zemlju otudji ili založi. Osem toga nametala mu se dužnost da svoju zemlju iskoristi prema njenoj nameni. Vršenje ove dužnosti povlačilo je za sobom oduzimanje zemlje.

Prema ovome, pravo na zemlju u Sovjetskoj Rusiji znatno sužava sferu primene privatne svojine, pa ipak svoje klice ima u buržoaskom pravu.

Takva je pravna osnovica prava svojine u Rusiji. Ona, kao što sam već ukazala, ipak, ni približno ne odgovara stvarnosti. Oštra razlika privatne svojine u SSSR od svojine u buržoaskim državama pada u oči svakom, čak i površnom, posmatraču. Uzrok tome ne leži u normama sovjetskog prava, već u držanju vlasti prema tim normama. Zakonske odredbe, koje regulišu privatna imovinska prava, smatraju se kao prolazan ustupak, kao nešto što će morati biti pobedjeno i tokom vremena likvidovano. Osobito nagla težnja da se izžive privatno-svojinski odnosi, da se zamene odnosima osnovanim na društvenoj svojini, zapaža se u životu SSSR, počinjući od 1929 godine. Tendencija zaštite bezbednosti gradjanskog prometa, koja je predje postojala, iščezava i zamenjuje se geslom istiskivanja privatne svojine, stešnjavanja privatne svojine svima mogućim sredstvima. U ovo vreme spada odluka G. K. K. Verhsuda, koja daje uputstvo, veoma karakteristično za upoznavanje držanja sovjetske vlade prema privatnoj svojini u pomenutom periodu. U sporovima o pravu svojine Gradjanski kasacioni kolegium polazi od osnovnog principa, da svako imućstvo smatra za državno sve donde dok se ne dokaže protivno (30 maja 1929).

Kad se želi da pretstavi pravi položaj privatne svojine, a ne položaj kakav nam se čini na osnovu zakonskih normi, treba uzeti u obzir onaj klasni duh kojim je, kao i sve uopšte u SSSR, prožeto sovjetsko pravosudje. Sovjetske sudije, kojima pored ostalog nije zajemčena nezavisnost i nesmenljivost, obavezni su da se pri rešavanju sporova rukovode ne samo zakonskim odredbama, već i svojom revolucionarnom savešću, te često zakonske zahteve potčinjavaju zahtevima političkog momenta.

Usled oglašenja najvažnijih oblika imućstva — zemlje, krupnih preduzeća, transporta — za svojinu države, usled celokupnog pravca sovjetske politike, oblast, zauzeta u privredi SSSR, privredom osnovanom na privatnoj svojini i s njom vezanim privatno pravnim odnosima — ogromno se suzila, pa se i dalje sužava. Da bi se imala pretstava o tome u šta su se u glavnom izlili privatno-pravni odnosi, zanimljivo je upoznati se sa izveštajem o radu G. K. K. Verhsuda za 1928 g. Po tom izveštaju 23% svih radjenih sporova u toj godini pada na tražbine za pričinjene štete (u glavnom telesnih povreda), tražbine iz ugovora o najmu imućstava, znatan deo čine stanbeni sporovi — 22%, iz kupovine, prodaje i liferacija — 13%, sporovi oko pokretnosti — 12%, sporovi oko zakupa 6%, nasledstveni i porodični — 3%, društva — 3%, železnički 2,5%, zajmovi i menice — 2,5%, autorsko pravo — 2,5%, najmljen rad — 2,5%, ostali 8%.

Po sastavu parničara, 50% zauzimaju sporovi državnih organa s privatnim licima, 19% privatnih lica medju sobom, 9% privatnih lica s kooperativama, 12% državnih organa s kooperativama i 8% državnih organa medju sobom.

Dok se sektor individualno-svojinskog domaćinstva i dalje sužava, posmatranje sovjetskog gazdinstva pokazuje sve veće raščenje i jačanje kooperativne svojine, koja se od privatne, na osnovu Gradjanskog zakonika, odlikuje samo po tome da kooperativna svojina može imati kao objekt preduzeća, u kojima radi više od 10 ljudi. U oblasti trgovačkog kapitala, ona je potisnula državni kapital sa prvog mesta koje je zauzimao. U sferi proizvodnje pretežan značaj pripada joj u oblasti poljoprirvede. U industriji najveću ulogu, kao sopstvenik, igra država. Ova društvena svojina (državna, kooperativna i kolhozna) zakonom od 8 avgusta 1932 godine oglašena je za neprikosnovenu. Za njenu povredu propisana je najveća kazna — streljanje. U vezi sa ovim zakonom, u svom referatu zajedničkom zasedanju CIK i CKVKP 7 januara 1933 g., Staljin je izjavio: „Temelj našeg sistema je društvena svojina, onako isto, kako je temelj kapitalizma — privatna".

Završavajući pregled sovjetskog prava, treba da napomenem, da je život, ona opšta pometnja, izazvana u državi mera-

ma vlasti, nagnala vlast da privremeno obustavi svoje napade na privatnu svojinu, počete u 1929 g. U proleće prošle (1932), godine dekretom od 20 maja, uporedo sa smanjenjem poljoprivrednog poreza seljacima, kako pojedincima, tako i kolhoznicima, bilo je dopušteno da prodaju viškove svojih proizvoda po slobodnim cenama. Time je načinjen prodor u sistemu monopola državne trgovine, stvorenom s prelazom na plansku privredu. Potreba da se zaustavi raspad, da se učvrsti poljuljana privreda nagnali su vlastodršce da se sete zakonitosti, potrebe čvrstog pravnog poretka, a ne da se drže „gipkog promenljivog sistema". U junu 1932 g. izdan je dekret o revzakonosti, koji propisuje kazne za samovoljna hapšenja, premetačine, nasilnu kolektivizaciju imućstva, mešanje mesnih vlasti u raspolaganje kolhoznom imovinom itd. Uporno podvlače takvi javni radnici, kao Kaganovič i sam Staljin, u svojim javnim istupanjima, a sovjetska štampa širi misao o privatno-svojinskom karakteru imućstva takve vrste, kao što su sitna stoka, živina, majur, vrt itd. čak i za lica koja stupaju u kolhoz, o zakonitosti tog karaktera i potrebi da se to imućstvo obezbedi sopstvenicima od nasrtaja svake vrste.

Sam generalni prokuror SSSR Krilenko drži vatren govor u zasedanju komisije NKJU u 1932 g. o potrebi otpora prema svima nasrtajima na privatno-pravne odnose.

„Liberman, veli on, učio je o potrebi uništenja svih privatno-pravnih odnosa. A za njim su mali libermani u svima krajevima Saveza činili porazna nasilja i otmice u vidu prinudnog pretvaranja u društvenu svojinu rogate stoke, živine, imućstva, sa obzirom na svakojake levičarske izopačenosti, teorijski obrazloženih od Libermana. Lenjin je ove eksperimente nazivao najvećom glupošću, štetom i zločinom. U sadašnjim uslovima, o izumiranju uloge prava, kao regulišućeg faktora, mogu govoriti u najboljem slučaju glupaci ili fantasti, a u najgorem prikriveni trockisti."

Čemu će odvesti ovo zasad tek nagoveštено prinudno skretanje, koliko je ono duboko i značajno, teško je reći. Može se reći samo jedno: sve donde dok pravu ne bude zajemčeno mesto koje mu pripada, dok pravo ne bude zaštićeno od zamene prava politikom — sve dotle svi pokušaji borbe za zakonitost, borbe koja je sad objavljena u SSSR, svi pokušaji za stvaranje čvrstog državnog i privrednog stroja osudjeni su na neuspeh.

БОРИС АЛЕКСЕЈЕВИЧ ЈЕВРЕЈИНОВ

Двадесет седмог октобра у Прагу је умро млади руски научник, историчар, сталан сарадник нашег часописа, Борис Алексејевич Јевреjинов. Смрт је однела сасвим младог човека, кога је очекивао велики научни и друштвени рад. Симпатичан и тих карактер покојникова, његова ваздашња питомост и уздржљивост привлачили су к њему све који су се с њим састајали.

Б. А. Јевреинов родио се 1888 године на породичном имању у Курској губернији. У 1913 години завршио је историско-филошки факултет Петроградског универзитета, и заузео положај примирителног судије у Љговском уjезду Курске губерниje. Године 1917 био је срески комесар привремене владе.

Али Б. А. се није бавио само политиком. Њега је понајвише привлачио научни рад. У Прагу је положио магистарске испите и добио је звање приват-доцента за катедру руске историје. Знатно учешће је узимао у прашком Историском друштву, у научној комисији Руског историског заграничног архива и у руској академској групи, чији је секретар био читав низ година. Б. А., као историчар, много је радио у чешким архивама, где се посебице интересовао боравком Бакуњина у Прагу. Осим овога радио је, у породичним архивама познатих чешких поседника Шварценберга. Главни историски интерес Б. А. био је усрсређен на деветнаести век: декабристи, Бакуњин, реформа од 61 године — то су теме над којима је највише проводио. Сви

његови књижевни радови побројани су у „Биографији руских научних радова у иностранству", издатој 1931 г. у Београду. Томе треба додати још његове чланке из последњих година у „Руском архиву", „Централној Европи", у немачком часопису „Источна Европа" и др.

Али Б. А. Јевреинов се бавио и уметношћу. Добро је познавао руску музику и сам лепо певао. Често је суделовао на прашким концертима. Уз његово непосредно учешће у Прагу је створено Руско музичко друштво. Б. А. је недавно, заједно са И. И. Лапшином, разрадио за америчко социолошко друштво таблице о предметима руске музике. Као разноврсно обдарен човек, Б. А. је писао и песме и приповетке. Али то више за себе и за пријатеље.

С великом тугом и жалошћу руска прашка колонија отпратила је до гроба свог још младог, даровитог и симпатичног члана. Његова велика породица — жена и троје деце — примила је многе изразе саучешћа, како од стране Руса, тако и од Чеха, чији су научни и музички кругови добро знали Б. А.

Красан човек, отмена душа, добар супруг и отац, неуморан радник, учен историчар, коме судбина није дала могућности да се развије како ваља, књижевник, музичар и уопште образован и културан човек — ето слике човека који нас је за навек оставио.

ТРАЈКО ЈОВАНОВИЋ

† 4 МАРТА 1934 Г.

Пред завршетком овог броја „Руског Архива" Уредништво је добило вест о смрти г. Трајка Јовановића. Покојник стално сарађивао је, као преводилац, и у свему потпомагао је часопис. Стекао је код свих сарадника к себи нарочите симпатије.

Његова је смрт тешко погодила „Руски Архив", који је у њему изгубио не само доброг сарадника, већ и одличног пријатеља.

У име своје и свих сарадника Уредништво часописа „Руски Архив" изјављује породици покојног дубоку жалост.

НАУКА И КЊИЖЕВНОСТ

Седми међународни конгрес историчара

Конгреси на којима се скупљају историчари целог света сваке пете године у појединим земљама, добијају све већи научни, културни, друштвени, а и међународно-политички значај. На последњем конгресу, који је августа 1933 г., одржан у Варшави, очекивало се видно учешће руских научника и нарочито подробно претресање питања источно европске, специјално руске историје. Стога је институт за проучавање Русије и Југославије овластио г. Др. Алексија Јелачића (који је на конгресу требао да учествује као члан сталне међународне комисије за проучавање просвећеног апсолутизма) да заступа Институт на том конгресу.

Уредништво „Руског Архива" доноси извештај г. Јелачића, сматрајући да он за читаоце „Архива" претставља известан већи интерес.

Уредништво

Историчари готово целог културног света створили су своју велику међународну организацију. На челу те организације налази се један међународни одбор са јуридичким седиштем у Вашингтону, али са стварним седиштем у Паризу. Тамо ради његов биро (генерални секретар, веома активан г. Мишел Леритије у сталном контакту са међународним институтом за међународну кооперацију) и тамо се издаје билтен тог одбора. Пленарне седнице одбора одржавају се према потреби у појединим земљама. Свака земља, учлањена у међународну организацију историчара има свој земаљски одбор. Неки од тих одбора су веома активни. Првенствени посао међународне централе састоји се у организацији конгреса и у одржавању континуитета међународног рада. Светска организација историчара постала је после светског рата све јача и разгранатија и треба признати да је она знатан фактор међународног зближавања.

Први конгрес историчара одржан је у Паризу године 1898, други у Риму 1903, трећи у Берлину 1908, четврти у Лондону 1913, на њему је донет значајан за словенску науку закључак да се руски језик прими као међународни на свима скуповима историчара. Занимљиво је да је тај закључак био после заборављен, и није се до овог последњег конгреса примењивао, а на византолошком конгресу године 1930 у Атини чак и оспораван право употребе руског језика. Међутим, ако се допусти употреба више јези-

ка на међународном скупу (а сада има их на конгресима историчара, например, пет као и у Друштву народа), онда је сасвим оправдан захтев о употреби руског језика. Пети конгрес је био позван у Петроград, и за њега се већ одмах иза лондонског конгреса чињене велике припреме, али су светски рат и револуција омели тај конгрес. После рата историчари су се скупили у Бриселу 1923, али су на том конгресу били отсутни Немци, Аустријанци, Мађари, Турци и Бугари, као и Русија. Прави интернационални конгрес, према томе, одржан је тек уОслу 1928. Учествовали су претставници око 40 земаља са четири континента и број учесника премашао је хиљаду. Главна сензација конгреса састојала се у доласку совјетске делегације коју је предводио чувени историчар марксистичког правца и заступник руског комесара просвете Михајло Покровски. Али партиски опредељени комунисти нису били у већини у тој делегацији. Конгрес уОслу одржан је у исто време кад је потписан у Паризу Бријан—Келогов пакт. Расположење на конгресу, у вези с тиме и са веома повољном економском коњунктуром у свету, било је најлепше. Предвиђен је велики успех међународне сарадње и научних међународних предузећа. Историчари су већали у веома пријатељском расположењу, и нарочито су немачки научници наглашавали братство, и узели видног учешћа у манифестацији коју су приредили конгресисти на адресу Пољске, једногласно прихватајући позив пољске делегације да седми конгрес буде одржан у Варшави. У совјетским новинама после конгреса могло се додуше читати како је совјетска делегација водила некакву борбу и била је под бојкотом. Међутим, писац ових редака, који је веома пажљиво пратио цео ток конгреса и конгресних екскурзија, није могао запазити неке нарочите анимозности према совјетским научницима. Напротив, њихова предавања била су врло добро посећивана, полемика с њима вођена у формама највеће куртоазије и приликом различитих излета и друштвених приредаба њима су указивани, као и другима, знаци пажње. Истина да је на великом банкету здравица покојног Покровског, наишла на хладан пријем, док је здравица талијанског министра, фашисте Феделе била пропраћена великим аплаузом, али то су већ чисто политички моменти који немају везе с научним радом и сарадњом. Био је још један моменат, о коме се много говорило уОслу, а који је нашао одјека и у светској и у совјетској штампи. Чувени руски научник Михајло Ростовцев, који је предводио делегацију Северно-америчке Уније, изјавио је у једном конзервативном норвешком листу, како га чуди што је конгрес изабрао за члана претседништва г. Покровског, који је, прво, претставник једне догме или секте, а друго учинио је велики број неколегијалних и анти-научних поступака, отпустивши из службе или отстранивши од предавања и премештивши у музеје и архиве велики број својих руских колега. Извесна оправданост г. Ростовцева није се могла оспоравати, али у исто време конгрес није могао да изостави претставнике руске науке, а као такви сматрају се само они који долазе из Русије, а бирати по својој вољи неког другог у делегацији, а њеног шефа искључити, конгрес није имао право. Протест г. Ростовцева носио је платонски ка-

рактер и остао је усамљен. Треба још споменути и завршетак целе епизоде у кулоарима конгреса. Неколико ванпартиских руских научника били су приморани да опровргну изјаву г. Ростовцева, те су изјавили да наука у Русији ужива највећу слободу. Нико не може оспоравати да се на науци у Русији врло много ради; не само природне и техничке науке, него и историја, напредују у многим правцима. Специјално треба истаћи велике збирке драгоцене грађе које су објављене. Многе су публикације заиста за дивљење, али за највише дивљење јесте напор и пожртвованост руских научника који раде под ванредно тешким материјалним и моралним околностима. У те околности, које стално ометају успех рада, спадају и прогањања којим су често изврнути и историчари најлојалнији према режиму (а и научници других струка).

Између шестог и седмог конгреса историчара међународна ситуација је постала веома мутна. У појединим земљама настале су крупне промене, а и економска ситуација света постала је веома тешка. Чак се сумњало да ли ће конгрес бити одржан. Међутим, крајем 1932 године јавио се са првим циркуларом генерални секретар конгреса г. Др. Тадеуш Мантајфел, доцент Варшавског универзитета. Датум конгреса био је фиксиран, и историчари су се позивали да пријаве свој долазак и своје теме. Треба ту споменути да се у току свих приправних радова припремни одбор и нарочито г. Мантајфел показао на ванредној висини. У опште, функционисање целог конгресног апарата било је беспрекорно.

Број учесника конгреса био је преко очекивања веома велики, премашивши опет хиљаду душа. Али релативно учешће иностранства било је знатно мање него на претходним конгресима: у Варшави око половине учесника били су Пољаци. Изостале су неке земље. Тако Литва није била заступљена, пошто нема дипломатских односа са Пољском; Бугарска и понеке јужноамеричке државе нису биле заступљене из економских разлога. Али било је делегата из земаља раније отсутних: био је, например, најављен долазак више научника из Индије, али стварно су дошли из Индије један католички свештеник, Европљанин, и један прави правцати Индус, додуше само студент универзитета, али који је привукао већу пажњу него многи светски капацитети. Пољаке је нарочито одушевило што се тај младић — иначе хришћанин — звао Јадвига.

Совјетска делегација није више изазивала сензацију. Совјети су чврсто ушли у међународни живот. Покровски је у међувремену умро, а обећани долазак првокласних бољшевичких научника Бухарина и бившег комесара просвете Луначарског био је отказан у последњем тренутку. Луначарски, истина, био је болестан, али недолазак Бухарина и многих других совјетских научника, чија су предавања била већ унета у програм, остао је необјашњен. Говорило се свашта, али пошто немам сигурних података, нећу да правим нагађања. Највеће су делегације после пољске биле француска и талијанска. Ове две земље увек се старају и не жале трошка да буду достојно и на видан начин претстављене на међународним скуповима. Талијани су учествовали у свима секцијама и у свима комисијама. Нарочито су се постарали да буде што више пред-

вања у вези са пољском историјом.

Сумњало се да ће доћи немачка делегација. Али Немци су ипак дошли, само у много мањем броју него уОслу. И по броју учесника и по квалитету Немачка је могла бити много јача. Говорило се да су сви немачки научници присталице садањег режима и да нико други није могао да дође. Свакако, ни Јевреја, ни марксиста из Немачке није било. Немци су се држали веома резервисано, али понекад нису се устезали да наглашавају свој хитлеризам не само сакременталним фашистичким поздравом (дизање руке) него и директно цитирајући „вођу" Хитлера.

Мађарска се потрудила да узме на конгресу видно учешће и оно је било доста запажено. Треба споменути колико Мађарска ради у иностранству на пропаганди помоћу науке.

Сакупљени у толико лепом броју из 35 земаља, историчари су се одали свом послу у духу већ освећене међународне солидарности и пријатељске сарадње. Али нису већали ведра чела, јер се стално осећала кобна резлика између године 1933 и 1928 у општој ситуацији. Треба напоменути још да је констатовано колике велике сметње напретку науке чине разноврсне баријере и друге запреке мирним односима између народа. После ових општих напомена о конгресу предазим на извесне специјалне детаље у вези са Русијом.

★

О историји Русије предавало се на конгресу доста мало.

Професор г. **Петар Савицки** (Праг), један од твораца и неуморних пропагандиста т.зв. евразиске школе у руској историографији, одржао је предавање на руском језику, а у секцији петнаестој (историја источне Европе) под насловом „Евразиска концепција руске историје". Узгред буди речено да се први послужио руским језиком на конгресу у дискусији поводом предавања прашког професора Бидлоа бивши петроградски ректор г. Державин. Овај угледни совјетски научник ословио је сакупљене из многих земаља научнике са старинским руским предратним апостофирањем „Милостивые Государыни и милостивые Государи". У своме опширном предавању г. Савицки је покушао да докаже, како су биле лабаве везе Русије и њене историје са Западом и његовом историјом. Омиљена теза „евразиске" школе о првенственом значају географских чињеница дошла је до прилично лепог изражаја у излагању г. Савицког. Русија је нераздвојни, управо главни део евразиске целине. Да би се могла добро упознати и приказати њена прошлост, по којој ми можемо правити извесне претпоставке о њеној будућности, треба добро проучити географске особине земљишта на којем се одиграва њена историја и проучити нарочито његове особине. Г. Савицки је отсечно наглашавао, колико се мало пажње поклањала пре његове школе тим евразиским особинама а и везама руске историје са историјом азиских народа. Те су везе много значајније него европске везе. Нарочито је занимљив био у предавању г. Савицког овај моменат кад је наглазио „евразиски" карактер бољшевичке револуције и совјетског експеримента. То је мало претерано рећи, али слушалац није се могао отети утиску као да је Џингис-Хан значајнији за разумевање порекла Љењинове идеологије од самога Карла Маркса! Предавање г. Савиц-

ког требало је да буде одржано још на првој седници секције која је била ванредно обилно посећена. Очекивала се веома живахна дискусија, али је стицајем околности предавање дошло на ред не само последњег дана него последњег часа конгреса. Зато је одржано, под председништвом г. Державина, пред готово празном салом. У дискусији је узео учешћа писац ових редака који је критиковао основну конструкцију Евразијаца. Много већу пажњу привукла је мала интервенција г. Савицког поводом предавања угледног пољског професора г. Оскара Халецког, чију смо ванредно лепу историју Пољске, уочи отварања конгреса објављену на француском језику, сви добили на поклон. Сјајно предавање г. Халецког тицало се учешћа Пољске у решавању источног питања од Казимира Великог до Јана Собјеског. То је био пример мајсторске синтезе. Г. Савицки је приметио да, кад се спомиње улога Пољске у одбрани хришћанства и европске културе, вреди споменути и сличне уloге руских галичких кнежева. Сасвим неочекивано ова интервенција дала је повода ђенералштабном мајору пољске војске г. Отону Ласковском да испољи своју жучну анимозност против старе Москве и царске Русије. Вреди забележити да огроман број присутних Пољака готово никако није повлађивао г. Ласковском и да је у пољској штампи био доста оштро прекорен. Ову малу епизоду ја сам сматрао вредном спомена као ванредно карактеристичну. Расположење Пољака према Русији се радикално мења. Што је било — било, а сада се гледа у бољу будућност која треба да донесе потпуно срећене и братске односе.

О научном раду у Русији једино је реферисала гђа **А. Панкратова** из Москве. Доста темпераментна и искусна говорница, она је на немачком језику изложила главне линије великог научног предузећа које је сада у току у Русији. Ради се о историји појединих великих фабрика, коју пишу радници тих фабрика, а уређују стручни историчари. Изашло је, чини ми се, 6 дебелих свезака које нам је на седници секције за социалну историју показала гђа Панкратова. Између осталих и огромна фабрика машина бивша Путилова у Петрограду добила је своју историју. Пошто нисам упознат са овим делима не могу да судим о њиховој вредности, али свакако је овај покушај вредан пажње и занимљив. Успут је гђа Панкратова изјавила како је лакше бавити се историјом и успешније иде посао у Русији него у Европи, где су по њеном суду прилике катастрофалне.

Са великим интересовањем могло се очекивати саопштење г. Јерусалимског, професора Московског универзитета, о политици царске Русије на Балкану на крају деветнаестог и на почетку двадесетог столећа. Саопштење је требало да буде основано на великој архивалној грађи. Али судити о његовој садржини према кратко штампаном резимеу није могућно, а сам референт није дошао на конгрес.

Предавања веома угледних комуниста и совјетских научника г. г. Вјачеслава Волгина, сталног секретара Свесавезне академије наука у Петрограду и Николе Лукина, професора универзитета у Москви, тицала су се историје социјализма и комунизма. Г. Волгин предавао је на завршној плепарној седници конгреса: тема је била веома општег карактера — од Бабефа до Маркса.

Веома активан био је професор московског универзитета Преображенски, чије је учешће у дискусијама поводом више реферата било унапред пријављено (то су т.зв. „званични" опоненти). Његово предавање тицало се „Руско јапанског рата и његовог утицаја на образовање Антанте". Предавање је било основано на веома важним архивским документима и главна се његова теза састојала у томе да је руски пораз у томе рату послужио као главни услов за стварање Велике Антанте. Приликом дискусије десила се јединствена мала чарка између једнога совјетског и једног немачког научника, у којој се испољила донекле национал-социалистичка настројеност тог Немца према марксизму.

Неколицина украјинских научника, делом из Галиције, делом из руске Украјине, који стално бораве у Пољској поднели су такође резултате својих радова.

Например, професор варшавског универзитета г. Мирон Кордуба доказивао је да је украјинска нација, као таква, никла већ у четрнаестом столећу, док професор богословије у Лавову г. Никола Чубати тврди како нема никаквих додирних тачака између руског и украјинског права! Парадоксалне и више него сумњиве тврдње г. Чубатог наишле су на оштру критику.

Са највећом пажњом и поштовањем према уваженом референту саслушано је опширно предавање пражког академика г. Јарослава Бидла. Штета је била што се стари професор тешко изражава, иначе његово мисаоно предавање „Шта је историја Источне Европе" заслуживало је потпуно ону пажњу која му је била поклоњена. Уколико смо могли разабрати, у историју источне Европе референт уводи поред историје Руса (Источних Словена) још у извесном смислу и историју византиског културног света на Балкану, и разуме се историју несловенских народа и племена у Русији. Поред тога г. Бидло је предложио једну нову и занимљиву периодизацију источно европске историје, коју би хтео разделити у једанаест периода. Реферат је изазвао велику и плодну дискусију, у којој су се господа Државин и Савицки послужили руским језиком.

Познати руски слависта, професор Петроградског универзитета Н. С. Државин одржао је предавање из историје Јужних Словена „Словени и Византија у шестом столећу". Предавање изгледа да је требало указати на неке нове путеве. Међутим г. Државин није изнео никаквих нових чињеница, сем навлаш изнете тврдње како се код Срба већ шестог столећа развија капитализам. Г. Државину су лепо опонирали г. г. Људмил Хауптман, професор универзитета у Загребу, и Јован Радонић, делегат Српске краљевске академије. Дискусија се водила у формама перфектне куртоазије. Из југословенске историје била су још предавања г. Дра Јосипа Матла из Граца, који је опет изнео опширне податке о културној еволуцији свих Јужних Словена у ново доба, г. Радонића који је изложио све што је учињено од стране Српске академије за издавање докумената дубровачког архива, обавестивши стране научнике о великим збиркама тог архива, и, најзад, писца ових редака, који је у комисији за изучавање просвећеног апсолутизма реферисао о мерама тог апсолутизма за побољшање стања сељака у Хрватској осамнаестог

столећа (делом основано на необјављеној грађи).

Руски научници, чланови различних делегација, били су доста активни учесници конгреса. Највећу пажњу привлачио је, као и увек на конгресима, знаменити археолог и историчар старог века г. Михајло Ростовцев. Он је изнео у предавању, сјајном по облику и дубоком по садржини, сасвим нове резултате својих ископавања на Еуфрату. Релативно млад научник г. Андрија Грабар, професор универзитета у Страсбургу, изложио је вануредно значајна опажања из историје уметности Источне Европе. Суштина саопштења г. Грабара састојала се у томе што је он подвукао велике узајамне везе и утицаје народних уметности (например, српско-руске утицаје).

Завршујући свој извештај о конгресу хоћу да истакнем строго научну атмосферу у којој је он у главном протекао. Изгледа да је интересовање према стручном раду било веће, него што бива понекад на конгресима. Можда то није без везе са споменутом депресијом духова у другим правцима. Свакако, овакве велике међународне приредбе плодне су и корисне, а када успеју служе на част оној земљи у којој су одржане.

Др. Алексије Јелачић

Научне и стручне библиотеке у Совјетској Русији

I

1929 год. по наредби владе у Совјетском Савезу био је извршен преглед научних библиотека. Резултати тог прегледа, објављени у 1 и 2 бр. „Библиографије и Библиотекарства" пружају следећу слику.

Прегледу је било подвргнуто свега 434 библиотека. Тај број, наравно, ниуколио не показује општу количину научних и стручних библиотека. Он обухвата само оне библиотеке чији број књига премаша цифру од пет хиљада књига. Друкчије речено, ту су унесене само тако зване цензове библиотеке. Остале научне и стручне библиотеке у износу 576 са општим бројем књига од 467.000 остале су ван прегледа.

Наведене 434 библиотеке располажу, према подацима комисије имовином од 44.787.700 свезака, од којих 35.029.00 претстављају материјал већ потпуно обрађен, а осталих 9.758.700 односе се на фондове необрађене и за размену.

Највећи број научних библиотека, и то 328, налази се на територији РСФСР. Укупан број књига који оне стављају на расположење својим читаоцима износи 27.808.800, што сачињава приближно 80% од општег комплекса књига. На другом месту после РСФСР стоји Украјина, која има само 16% библиотека и 5.348.700 свезака. Затим долазе по броју библиотека, и јачини својих фондова Белорусија, Закавказје, Узбечка и Туркменска република. Интересантно је истаћи да се у Закавкаској републици где је сконцентрисано 4,6% научних библиотека Савеза и 949.800 књига налази више од милион (1.001.000) књига, досада још необрађених. Исто се запажа и у другим двема републикама. Та чињеница сведочи не само о младости самих научних библиотека, које нису још стигле да обраде и савладају ону огромну масу књига, које су одједном биле сконцентрисане, већ и о недостатку квалификованих радника, који би те књиге морали описати и дати их читаоцу.

Ако све ове библиотеке поделимо по врсти књига, онда ће се добити да испред свих стоје т.зв., универзалне библиотеке. Њих има више од 21% (91 јединица). Оне служе свима областима науке и имају у својим полицама 27.704.000 књига. Разумљиво је да тако велика количина књига захтева и одговарајућу количину радне снаге. По подацима комисије, у тим библиотекама је запослено 1.983 радника, што износи више од половине (54%) свих стручних библиотекара Савеза. Такво стање универзалних библиотека објашњава се тиме што њима припадају и државне јавне библиотеке, ти своје врсте колоси библиотекарског света, који својим бројем обезбеђују доминирајући став целе универзалне групе. Упоредо са том групом стоје библиотеке социјалноекономске. Њих има око 81. Али број њихових књига далеко је од оног масива који је сконцентрисан у универзалним библиотекама (4.888.800 библиотечких јединица). Следећу групу сачињавају техничке и индустриске библиотеке. Иза њих на четвртом месту стоје пољопривредне, затим медицинско-санитетске, географске и остале библиотеке.

Сем класификације библиотека по струци, комисија их је поделила још и по надлежним министарствима.

Овде су на првом месту, како се могло и очекивати, државне јавне библиотеке. И ако их има свега 18, оне ипак поседују 40% од целокупног фонда књига научних и стручних библиотека у земљи и 30,3% од свих библиотекарских радника. То је снажна и најкомпактнија библиотечка група савеза. Њихов изузетан положај допушта им да се њима дају и такве функције, које остале библиотеке других типова не би могле савладати, и то скупљање и одржавање старе и нове литературе како у целој земљи, тако и по појединим савезним републикама. Слабије, али ипак од значаја су и универзитетске и уопште вузовске библиотеке. По броју јединица то је најмногобројнија група, али по броју књига је иза прве групе и садржи у себи 25,2% од свих књижних фондова земље и 25,1% библиотечких радника.

На трећем месту по својој величини стоје библиотеке по академијама, научно-издавачким и осталим научним установама. Општи број библиотека тога типа доста је велики — 85, али број њихових књига износи само 9,6% од опште количине.

Доста велики значај имају и библиотеке по музејима и галеријама. Њих има 56 јединица, а заједнички број књига премаша три милиона. Другачији карактер имају библиотеке по наркоматима и њиховим месним органима. Поникле у доба после револуције, често на већ постојећим резервама, оне су се брзо развиле у значајну групу. Неке од њих стале су упоредо са великим научним библиотекама, и пошто су постале приступачне не само узаном кругу научника, већ и широким круговима читалаца, оне врше у општем систему библиотека веома корисну улогу.

II

Библиотена музеја Румјанцева

Као што је познато, до револуције (а и низ година после ње), улога централне руске библиотеке припадала је „Јавној библиотеци" у Петрограду.

Большевичка влада, пошто је пренела центар свога становања у Мо-

скву, није хтела да се обазире на историски значај и право „Јавне библиотеке", већ је створила своју свесавезну библиотеку у Москви давши јој име: „Свесавезна јавна библиотека В. И. Љењина". За њено оснивање послужила је библиотека музеја Румјанцева. На тај начин историја Љењинове библиотеке, која је поникла 6 фебруара 1925 год. Није ништа друго до историја библиотеке, коју је основао познати мецена — руски канцелар гроф Н. П. Румјанцев. Гроф Румјанцев био је посветио цео свој живот скупљању и издавању рукописних споменика руске историје. Али не само он сам већ и — Малиновски, Круг, Калајдович, Стројев, Кепен и Аделунг — сви су они скупљали за њега књиге, поглавито дела која су се тицала историје и географије руског Севера. Мисао грофа Румјанцева ишла је за тим да створи велику националну библиотеку. На жалост, њему није било суђено да оствари ту идеју. Умро је 1826 год. завештававши сву своју колекцију своме брату Сергију Петровићу Румјанцеву. Његов брат, извршујући његову вољу, одлучио је да преда библиотеку и музеј руској влади с тим условом да их ова отвори за публику. Влада је примила овај дар и 22 марта 1828 год. извршен је акт предаје министарству народне просвете. Заједно са колекцијама С. П. Румјанцев је предао влади и кућу за музеј, сазидану на Енглеској обали и препоручио им за првог библиотекара Востокова, који је и раније водио бригу о колекцијама гр. Румјанцева. Тога тренутка музејска библиотека имала је 28.542 књига и 1.050 рукописа, који су припадали искључиво грофу Румјанцеву.

1830 год. обављено је отварање музеја. Али Музеј у Петрограду није имао среће. Четрдесетих година управљање музејем било је спојено са управом царске јавне библиотеке, тако да је помоћник директора библиотеке био и директор музеја. Од 1846 год. тај је положај заузимао кнез В. Одојевски. Постојање музеја поред библиотеке, на коју се обраћала главна пажња, а исто тако и недовољна средства осећала су се на судбини установе. Музеј је поступно опадао. Та чињеница је побудила Одојевског да се обрати влади са предлогом: 1) Да се музеј пресели у Москву; 2) да се преда некој научној установи и 3) да се одреде средства за попуњавање његове библиотеке. После дугих спорова, који су трајали неколико година, тај предлог је напослетку победио и 1861 год. музеј је био пресељен у Москву. Ипак треба истаћи да предлог кнеза Одојевског, и ако је био остварен, ипак није био потпуно остварен. Пресељење у Москву било је извршено без одређене материјалне базе, услед чега је музеј и у Москви био доведен у зависност од случајних прилога.

Па ипак је преласком у Москву за музеј Румјанцева настало доба напретка. Нарочито се развијало рукописно дељење. У њега су ушли: колекција масонских рукописа и књиге грофа С. С. Ланског; збирка руско словенских рукописа Т. Ф. Большакова: збирка староруских повеља и аката историско-правне садржине П. А. Муханова, чувена колекција руско словенских рукописа и књиге старе штампарске вештине ученог библиографа Ундољског и др. Захваљујући свему томе рукописни одељак библиотеке постигао је ускоро светски глас.

Међутим, није напредовао само отсек рукописа, већ је такође напредовао и отсек штампаних ствари.

Ту су притицале читаве приватне библиотеке.

Добили су библиотеке Чаадајева, Вијелгорског, Веневитинова, Одојевског, Полторацког, Нила Попова, Бороздина, Бецког, Ешевског, Лукашевича, Погодина и др. Истовремено прикупљана су издања јужноруских и западно-руских типографија, унијатска издања и словенски рукописи Јужне Русије. Посебно су добили колекцију малоруских аката из XVI и XVII столећа, коју је био прикупио историчар Малорусије Маркевич. Напослетку и право обавезног примерка, које је библиотека добила 1866 год., пружило јој је пуну могућност да скупља и текућу штампарску продукцију читаве Русије.

1877 год. библиотека је набавила једну од најређих вредности музеја, Архангелско јеванђеље, које се сматра за најстарије после Остромировог.

Краће речено, у то доба библиотека Румјанцева поступно се ширило у велику установу опште националног карактера. 1895 год. у њој је било само рукописа на 6.400, не говорећи о томе да је њен фонд књига премашио пола милиона.

Ми сада немамо тачне податке да судимо о томе каквим је богатством располагала библиотека у моменту револуције. Може се само утврдити да је њено напредовање било стално и чврсто, тако да је до 1917 год. она претстављала по величини трећу библиотеку у Русији, са фондом књига око милион и по библиотечких јединица. Са почетком револуције за библиотеку је настала епоха нове реорганизације и напретка.

1921 год. музеј Румјанцева био је ликвидиран. Његова галерија слика била је издвојена као самосталан музеј западног сликарства, етнографски отсек био је претворен у Централни музеј познавања народа, а отсек старина био је предат у Државни историски музеј.

Пошто је постала потпуно самостална јединица, библиотека музеја била је проглашена 6 фебруара 1925 год. за „Свесавезну јавну библиотеку Љењинову". Од тог часа њен избор књига је необично порастао. Тај пораст није извршен само на рачун предавања читавог низа приватних библиотека, већ и директном инкорпорацијом огромних библиотечких комплекса, који су раније припадали разним установама. Тако је библиотека добила збирку књига С. Шереметјева (40 хиљада), Воронцова-Дашкова, Барјатинских, Јусупових, Рјабушинског, Орлова-Давидова, Мавроса, С. Трубецког и Зубалова. Сем тога њој су биле придодате библиотека Духовне академије, Лавровска библиотека (600 хиљада прим.), библиотека Московског епархиалног дома, Духовне семинарије (150 хиљ.) и Државна библиотека за народно образовање. Исти прирашатј одиграо се и у отсеку рукописа. Њему је било придодато 1270 драгоцених рукописа Сергијевске филијале, много старих рукописа и књига, старе штампе Рогошког гробља, зборници Е. Јегерова, архиве Њекрасова, Ертеља, Гољцева, Чехова, преписка Буланова, Свистунова и Кановниџиних. Само то још није све. Специјални емисари пронашли су и предали библиотеци чувену колекцију Гебранки, која је припадала барону Хинцбургу. Напослетку, 1929 год. уз библиотеку је био створен нарочити сектор — централна војна библиотека Савеза. За њену основу послужила је бивша библиотека Главног штаба, која је бројала преко

триста и више хиљада прим. и била на светском гласу. Заједно са новим притицајем војни сектор се преобратио у јак фонд стручне литературе, чији је пораст био обезбеђен нарочитим дотацијама министарства војног.

Ако се уз то још узме у обзир да библиотека као централна књижница има право на два обавезна примерка из читаве Русије, онда је лако замислити каквим фондом књига она располаже (око 3½ мил.) Природно, да је такво повећање библиотеке захтевало и одговарајуће повећање персонала. И то, до 1914 год. у библиотеци је било запослено само 102 човека, а сад је тај број порастао на 320. Упоредо с тим библиотека је добила нову зграду, подигнуту по свим правилима савременог грађења библиотека, са предрачуном, отприлике, на 8 милиона примерака.

Данас библиотека располаже са два каталога: азбучним и систематским. Дупликат првога стављен је још 1927 год. на расположење читаоцима, што се тиче другога, он је изведен тек за 70%. Међутим, и сада тај каталог располаже са милион назива. Од 1931 год. библиотека је приступила састављању предметног каталога. Осим ових каталога, који пружају могућност читаоцу да добије какво обавештење, у библиотеци ради од 1918 год. нарочити консултациони библиографски биро. И ако његов рад, по признању самих бољшевика, не претендује на исцрпну потпуност, он је ипак нов облик активног рада са читаоцем. Утицај тога рада простире се далеко ван читаонице. Пошта разноси одговоре бироа на библиографска питања читалаца у све крајеве и области СССР.

Овде, наравно, није место да се упуштамо у расматрање техничких и структурних облика библиотечке организације, али правичност захтева да се истакне да „Свесавезна јавна библиотека Љењинова", пошто је примила све најновије резултате библиотечке праксе, иде испред многих библиотека светскога имена. Заслуга за то не припада, наравно, бољшевицима, већ оним културним радницима које бољшевици уништавају.

Др. Илија Голуб

КЊИГЕ И ЧАСОПИСИ

Алексеј Јелачић: „На прелому" Београд 1933. — Издање књижарнице Геце Кона. Стр. 78.

Ми преживљујемо веома важну историјску епоху. Нема сумње да је огроман научни и технички прогрес, који је човечанство за последњих сто педесет година постигло, морао створити колизију између уобичајених, дубоко укорењених у њему погледа на свет и стварности. Нико неће порицати да наше схватање живота и наши узајамни односи почивају на традицијама и психолошким навикама наслеђеним од епохе која је претходила столећу техничкога прогреса. Научна открића и технички изуми, којима се почетком прошлога столећа па до наших дана човечанство обогатило, толико су опширни да људска свест није у стању да се за тако кратко време навикне на њих и да створи времену одговарајуће гледиште. Бруно Х. Биргел у својој књизи „Die Weltanschauung des modernen Menschen" пише: „Од времена Гетеа па до данас, дакле у току једнога столећа, лице света, области ширења живота, животне могућности и услови изменили су се кардинално, док су сви ти елементи за читавих четири хиљаде година од доба Хамурабе па до вајмарског мудраца у главним цртама били исти".

Савремена економска криза, која се огледа и у нашем духовном свету, потврђује да ми још нисмо успели да израдимо потребну филозофију која би одговарала времену и да још нисмо нашли водеће идеје историског процеса у који је човечанство ступило. Једном речи, ми живимо у доба економског и духовног прелома и тражења нових идеја водиља.

Доктор А. Јелачић, бавећи се упоредо историјом и питањима социјалне филозофије, написао је читав низ чланака по разним часописима, који су посвећени прегледу оне књижевности која тумачи најактуелнија савремена питања. 1933 године он је те поједине чланке поново прегледао и издао као одвојену брошуру под насловом „На прелому". У чланку „Чежња за миром" аутор упознаје читаоца с историјом идеја и идеала, цитирајући мислиоце као што су Данте, Кант, Кондорсе. Наравно, желећи да расмотримо питање о историјском развитку човечанства ми пре свега треба да видимо како су тај развитак претстављали великани мисли. У овим Дантеовим речима можемо да поцрпемо онај живахни оптимизам који ће нам дозволити да бодро погледамо у будућност: „О роде људски, кроз какве несреће и зла, кроз какве бродоломе треба да прођеш, болујући и умом и чулима, док се не увериш о сласти Божанске мудрости, која ти говори гласом трубе Светог Духа: како је добро и слатко браћи живети у заједници". Како је стварност далека од овог надахнутог поклича Дантеовог видимо то из пророчанских речи Достојевскога које Јелачић наводи: „Треба створити братство пошто пото... Међутим, у природи Запада њега нема; него, напротив, постоји начело лично, начело појединаца, начело нарочитог самочувања, саможивости, самоодређења за своје властито ЈА, супротстављања овога ЈА

целокупној природи и свим осталим људима, као аутономног нарочитог принципа, потпуно једнаког и исте вредности са осталим светом..."

Слика нашега времена, које је пошло другим путевима сасвим супротним онима на које су упућивали најбољи претставници људске мисли, види се из г. Јелачићеве анализе Ремарковог дела „На западном фронту ништа ново", Еренбургових „десет коњских снага" и „Јединственог фронта" (в. чланке: „На рубу смрти", „Механизација живота" и „Човек машина" и „Краљ шибица").

Наше време је одиста ишчупало из наше душе корене спасоносног оптимизма, и зато је и било могуће рођење идеје „о природној и начелној крволочности човека" код Освалда Шпенглера. У књизи „De Mensch und die Technik", коју писац наводи (В. чланак: „У очекивању краја") ми видимо напад на племенито схватање људске природе и на успехе човечанског генија. Шпенглер тврди да је „човек грабљива звер, борац и освајач; он мрзи све што је ван њега, а у својој борби за живот служи се **изумима и проналасцима"**. На тај начин оно што су прећашњи мислиоци сматрали за привремено и пролазно у човековој природи, што се његовим унутрашњим усавршавањем може исправити, Шпенглер сматра за сталну суштину човекове природе. „Сурова борба остаје животни закон". За Шпенглера из савременог положаја нема излаза: „само сањалице верују у излаз; оптимизам је кукавичлук".

Људска мисао се у сваком случају не може помирити са овако суровом осудом коју видимо у речима Шпенглера. У чланку „У тражењу излаза" г. Јелачић наводи мишљење професора париског универзитета Жозефа Бартелеми: „Наше доба није одвише весело; али за то, оно доноси својом занимљивошћу. То није више рушевина, него је радионица у којој се уз шкрипу тестера и лупњаву чекића гради нови свет". По његовом мишљењу излаз из савремене кризе треба тражити у државној реформи. Бартелеми проучава нове политичке форме — фашизам. Али фашизам са његове тачке гледишта не даје кардинално решење на савремена питања. То се решење по Бартелемијевом мишљењу налази у извесној реорганизацији савремене демократије с тим да се сачувају постојеће економске форме.

Том мишљењу г. Јелачић супоставља мишљење неких руских научника које ови износе у часопису „Нови Град". Ти научници прилазе проблему са метафизичке тачке гледишта. Они „Нови град" схватају као „Град Божји" (Civitas Dei) Они у магли будућности предосећају долазак новог друштвеног поретка. „Ми смо спремни да ово уређење назовемо радним, јер ће рад, а не капитал, заузети у њему почасно место, али ми се не заносимо маштањем о апсолутном државном принудном регулисању рада, — ми хоћемо да сачувамо начело слободе и стварања у привредном процесу... Свет иде у правцу радног друштва, па треба настојати да ово друштво буде до максимума слободно. То се не може остварити без духовног препорода људи..."

Анализу о пореклу развитка и савременог стања постојећих економских форми даје књига Фрида „Das Ende des Kapitalismus", коју је Јелачић исцрпно расмотрио. Фрид каже: „Привредни живот укочио се као нека врста апстракције, крв се

потпуно претворила у дух, привредни посао обавља се помоћу рачунице на арку хартије; чист рачунски појам новца као платежног средства невезаног више ни за што реално, влада над привредним човеком, затвара у чауру и последње остатке душе и осећања... Богат човек сања о рају сигурно обезбеђене рите; сиромах напротив налази своју срећу у универзалној радњи. Последња реална веза између човека и предмета потрошње ишчезава..."

Јелачић је сврати своју пажњу и на земљу где се под руководством бољшевика уводе нове реформе људског друштва. (Чланак „Савремена руска омладина"). Он се задржао на питању о духовном садржају савремене руске омладине, јер само омладина може у будућности да коначно утврди или одбаци оне форме које се нису стварале у процесу органскога развића једне земље него у атмосфери револуционарне експлозије и насиља. Из Јелачићевог излагања ми видимо да омладина још није створила одређено гледиште на више човечанске моралне вредности, да је процес формулисања новог погледа на свет далеко од тога да је завршен и да стабилност новога поретка није загарантована психолошким препорођајем широких маса.

Брошура г. Јелачића завршава се описом његове посете Г. председнику Масарику; стари хуманиста је дубоки оптимиста. Он вели: „Ја дубоко верујем у то да су катастрофе прошле, да разум преовлађује и побеђује, да правда постаје општија, да ће морално начело триумфовати."

Вера у славље правде унутину треба да послужи као извор оптимизма у наше доба, које на несрећу даје више импулса дубоком песимизму него ли радосној нади. Али да се у наше време дође до правде потребан је интензиван рад мисли, мисли слободне од предрасуда и традиција прошлости. Брошура Доктора А. Јелачића излаже најистакнутије идеје које карактеришу наше доба, и може да послужи као користан приручник онима који би пожелели да дубље схвате савременост и да створе себи правилан суд о путевима којима иде развој модерног друштва. **Т. Махин**

М. М. Пешић: Нови Јесењин. Београд, 1933. Изд. Књижарнице Геце Кона стр. 222

Сергије Јесењин је значајна појава у руској књижевности последњега доба. У руску књижевност дошао је са села, доносећи са собом сељачку љубав за природу и оригиналан духовни свет руског сељака. Поставши признат песник он је и даље носио у својој души тај свет. Никада бучни и сјајни град није могао заглушити у њему његову сељачку природу. Градски живот није захватио Јесењина, нити је изазвао у његовој души неки одзив. Јесењин је нову револуцију дочекао као почетак новога живота за сељаштво, у њој је видео будуће славље сеоско-духовног елемента и коначно ослобођење сељаштва од остатака феудализма. Међутим, револуција је под вођством бољшевика пошла другим путем; пролетеријат је био проглашен за водећу класу, а за главни принцип узет је марксизам, који је руском народу био туђ, и који је сељаштво убрајао у редове противника револуције. Сеоски елеменат у новим условима није нашао себи излаза. Сељак песник Јесењин, који је у својој ро-

њеној земљи претстављао сељачко море, био је сувишан. Да пева град и његову културу таленат Јесењинов није могао, Јесењин признаде да је његова мисија завршена и трагично завршн свој живот. Тако је за кратко време над руском земљом синуо поетски геније руског села и оставио за увек неизгладив траг у руској књижевности.

Господин М. М. Пешић, велики познавалац класичне и савремене руске књижевности, сврати је своју пажњу на Јесењинове творевине и посветио му своја два рада. Последњи, под именом „Нови Јесењин", тек што се појавио у продаји (прва књига М. М. Пешића: „Сергије Јесењин" изишла је 1931 год.).

Кад смо прочитали ново дело М. М. Пешића, уверили смо се да је аутор савесно пришао томе питању и изучио о њему сав материјал који је могао добавити. Фактички подаци који се тичу песникове биографије пажљиво су проучени, исцрпно изложени и пропраћени личним закључцима аутора, са којима се морамо сложити. Господин Пешић је поред обичног биографског описа, дао исцрпну слику руских књижевних праваца у време кад је Јесењин ступио на књижевну позорницу, што допушта читаоцу да схвати оригиналност Јесењиновог стварања. Г. Пешић је детаљно изучио и песников однос према Исидори Дункан. Материјал који је томе питању посвећен допушта читаоцу да потпуно објективно схвати значај који је Исидора Дункан имала у Јесењиновом животу.

Осим овога што смо рекли морамо скренути пажњу и на то да је г. Пешић ту тему радио с великом љубављу. Захваљујући томе песниково дело и песникова личност излазе пред читаоца као значајна појава у руској књижевности послереволуционарне периоде. Та оцена је потпуно тачна, јер се Јесењин може неоспорно сматрати за ненадмашног песника, који је у својој личности дао одраз духовне структуре руског сељака. **Т. Махин**

О. С. Минор
Париз 1933
стр. 144 и 4 слике

Политички црвени крст у Паризу, који се брине за политичке жртве у Русији, објавио је у корист тих жртава књижицу под горњим насловом, коју је године 1919 у облику чланака дао за руске новине „Руски војник грађанин у Француској" покојни јавни радник, револуционар Осип Соломоновић Минор (о њему види „Руски Архив" св. 20-21). Политички црвени крст је имао заиста срећну идеју да ове „успомене војника револуције" изда у једној целини. То је историски и људски документ велике вредности и ванредног интереса.

Успомене покојног Минора уводе нас у живот и менталитет оних руских младих идеалиста који су друге половине осамдесетих година наставили борбу за народна права. Они су сматрали да том борбом плаћају свој дуг народу. У томе је и био велики и етички смисао њихове борбе и њихових тешких жртава. Полициски надзор, па онда хапшење, саслушавање и истрага, истражни затвор, протеривање и интернирање, затим Сибир и најзад и робија (за неке и вешала) таква је била судбина тих младих идеалиста. Али они нису клонули духом, него су показали несаломљиву енергију и веру у бољу будућност. За време једног прогона ми смо, прича Минор, проводили читаве дане у читању и разговорима, тугујући за до-

мовином, чврсто верујући да ће настати време када се они који воле домовину неће из ње протеривати..." (стр. 63). На жалост, епоха о којој су они сањали, дошла је само тек на кратко време, и сам Минор и толики други његови једномишљеници нашли су се опет на стазама прогонства... Говорећи о трагичној смрти Л. Когана Бершитајна, кога су обесили у Сибиру ни крив ни дужног, Минор се болно сећа судбине и свог онда малог сина Димитрија, кога су тридесет година касније стрељали бољшевици. „Не можемо се без бола сетити друга Наталије Осиповне, жене обешеног мужа и мајке стрељаног сина..." (стр. 86).

Аутор прича ванредно и једноставно, без икаквих украса, усклика и кићења. Али његово причање је савршено и у погледу чисто језичном и стилском, и у погледу расположења, духа и чисто фактичке стране приповедања. Факта су изнад свега значајна и занимљива. Човек се не може отети од импресије да присуствује, након толиких година и у сасвим другој средини, оним догађајима о којима Минор прича, и да преживљује оно што су преживљавали млади идеалисти „војници револуције".

Вреди забележити зашто је Минор био осуђен на вечиту робију и на који начин. Група политичких прогоњених, које нису извели ни пред редовни, ни пред ванредни суд, административном пресудом министарства унутрашњих дела конфинирани су у Средње-Колимск, малу паланчицу на далеком североистоку Сибира. Нису ни стигли у место опредељења, него су се задржали у Јакутску, одакле се даље није могло због страшне зиме (око 70 испод нуле). Међутим, власти су хтеле да их пошто пото спроведу, заједно са женама и малом децом, на место коначног опредељења, терајући их у очигледну смрт преко хиљада километара залеђених пустиња. Минор и другови одбили су да се покоре, дошло је до сукоба са властима које су употребиле оружје. Више ненаоружаних револуционара убијено је и рањено, а затим су сви који су остали у животу, међу њима и тешко рањени Коган Бершитајн, изведени пред нарочити војни суд који је судио по неким прастарим законима и, не саслушавши чак оптужене, осудио их све на вешала. Више власти потврдиле су пресуду над тројицом осуђеника, а остали су послати на вечиту робију или на дуги рок. То је тако звана „јакутска трагедија".

Књига Миморова јесте једна од најпоучнијих књига модерне руске историје.

Др. А. Ј.

Издање Научног Одељења „Земгора" у Краљевини Југославији, Београд, Коларчева улица 9. Телефон 20737 — Уредник, проф. ПАВЛЕ СТЕВАНОВИЋ Професорска колонија улица Рачкога бр. 3 — Власник удружење „ЗЕМГОР", Коларчева, 9 — Претседник „Земгора" Т. МАХИН, Земун, Руска улица бр. 7.

РУСКИ АРХИВ

ЧАСОПИС ЗА ПОЛИТИКУ, КУЛТУРУ И ПРИВРЕДУ РУСИЈЕ

УРЕЂУЈЕ ОДБОР

XXVIII-XXIX

БЕОГРАД 1934

На основу мишљења Главног просветног савета, Г. Министар просвете одлуком својом СНбр. 4164 од 12 фебруара 1929 године, одобрио је да се часопис „Руски архив" може набављати за све школске и наставничке књижнице.

Г. Министар вера 14 децембра 1929 год. под. бр. 17040 наредио је да сва одељења Министарства препоруче својим подручним школама „Руски архив", како би се ђаци по школама што више упознали са братском Русијом те тиме дошло до темељите љубави нашег народа према Русији.

Графички уметнички завод „Планета", Ср. Ил. Обрадовић, Ускочка бр. 8

САДРЖАЈ:

Страна

А. Ремизов. — ЧВОРОВИ 5
Е. Љацки. — ТОЛСТОЈ И ПРИРОДА 14
Aleksandar Prokopenko. — BIOLOGIJA LIRSKOG PRINCIPA (ogled o lirskom osećanju sveta) 32
Проф. И. Лапшин. — ГОГОЉЕВА ЕСТЕТИКА 49
Алексеј Ремизов. — ПУСТИЊА У СРЦУ. МАЂИСКИ ГОГОЉЕВ ПУТ (са сликом Н. В. Гоголја) 67
M. Krolj. — SOVJETSKA RUSIJA, JAPAN I SJEDINJENE AMERIČKE DRŽAVE 74
Ф. Махин — СТРАТЕГИСКИ ПОЛОЖАЈ НА ДАЛЕКОМ ИСТОКУ (са 2 шеме) 92
Otto Winkler. — NACIONAL-SOCIALIZAM I SLOVENI ... 115
Јов. М. Јовановић. — ОДЛУЧУЈУЋИ КОРАК У СВЕТСКОМ РАТУ 138
Dr. Алексије Јелачић. — ВЕЛИКИ МАЈСТОРИ РУСКЕ КЊИЖЕВНЕ КРИТИКЕ И СОЦИЈАЛНЕ МИСЛИ XIX СТОЛЕЋА. V. Д. И. ПИСАРЕВ (1840—1868). (Са сликом Д. И. Писарева) 161
N. Meljnikova-Papouškova. — LIKOVNA UMETNOST I NJENA EVOLUCIJA U SSSP. 184
Dr. Никола Јелењев. — РУСКО СЛИКАРСТВО. АЛЕКСАНДАР БЕЊУА (са 5 слика) 196
Клавдија Жухина. — САВРЕМЕНО РУСКО ПОРОДИЧНО ПРАВО 219
Инж.-агр. С. Верешчак. — РУСКИ АГРАР ПОСЛЕ РАТА 136
Dr. I. D. Golub. — IVAN FJODOROV — PRVI RUSKI ŠTAMPAR 260
А. Бајков. — ОСНОВНИ РЕЗУЛТАТИ ПЕТОГОДИШЊЕГ ПЛАНА СССР. 268
Ф. Махин. — ДРУГА ПЈАТИЉЕТКА СССР. 281

ХРОНИКА:

1. Организација и администрација државе 299
2. Међународни одељак 301
3. Финансије 308
4. Спољна трговина 309
5. Привредни одељак 313
6. Пољопривреда 315
7. Државно скупљање жита 316
8. Саобраћај 316
9. Културно-просветни одељак 316
10. Станбени проблем и исхрана 318

КЊИГЕ И ЧАСОПИСИ

Dr. A Јелачић. — А. С. Тагер. Царская Россия и дело Бейлиса. Руска Историја у немачкој светској историји. — Труды института по славяноведению 319

Алексеј Ремизов
(Превела Бранислава Ковачевић)

ЧВОРОВИ

У човечијем сећању постоје чворови, и у тим чворовима је „живот" човека, а ти су чворови на цео живот. Догод је човек жив. Вели да се пред смрт људи „сећају целог живота". Да ли је то тако? да није то само један књижевни поступак? Пред смрт ти ништа не пада на памет — „само мучење телесно" (Достојевски) и ништа више. Зато што је „смрт" само некакав прекид, али никако крај — јер и сама реч „крај" такође је из лепе књижевности. Чворове човечијег сећања можемо да испитујемо до бесконачности. Теме и типови великих писаца јасан су пример сећања које одлази у бездан. Али не само Гоголь, Толстој и Достојевски, већ и сви ми — стални или просто сарадници, гости и туђи, и они који штампају своје књиге у издавачким предузећима и они који, као Корњетов, стрпљиво преписују без икакве наде да им се изда, све једно, сви ми донекле на својим некаквим пристрасностима, на мотивима који изненада долећу, јасно видимо по њиховој јасној безузрочности наше прауспомене, и ко не осећа да се о некаквом крају може говорити само у приповеткама вештачки ограниченим. Чворови прате човека на путевима живота: одједном се сетиш нечег или ти се присни: у сновима није само откровење или претсказивиње времена (кад видите у сну Сушилова — биће кише), већ и дубока сећања, која потичу из дубине. Написати књигу „чворова", значи написати више него цео живот, датиран годином рођења, а таква ће књига бити о ономе што не могу да заборавим.

Зар могу да заборавим недељно манастирско звоно, што се као густо, тешко сребро разливало преко црвених Захаровских димњака и непрегледних Свесвјатских градина са одгрнутим зеленим лејама и лако и звонко продирало у отворене прозоре дечије собе, размичући као врбино пруће чврсте храстове решетке — предосторожност и препрека за месечаре. Родио сам се у срцу Москве, у Замоскворечју крај Каменог „Каиновог" моста, и прво што сам угледао биле су Кремљевске куле обасјане месечином, а румени звон Иванове звонаре — беше први зов на који сам уздрхтао. Али моје сећање почиње доцније, кад сам с мајком прешао на Јаузу, и тамо је прошло моје детињство у близини најстаријег мо-

сковског манастира -- Андронијѐвог. У летња блистава недељна јутра, кад се Москва заблиста у злату кубета и брујн позивом на службу, од свег звоњења, звон тога звона, налазећи ме у соби или на Јаузи, на оним стрмим стазицама, где је забрањено ићи и где спавају или лутају само „мачори“ са Хитровке, будио је у мени неко мучно сећање! Слушао сам га претворивши се сав у слух, као што се слуша песма — има код свакога таквих песама успомена, као нешто неизрециво познато, а нисам могао да га оживим: осећајући се на земљи потпуно заборављен, ја сам са горчином очекивао да ће ми неко или нешто дошанути то, да ће ме неко ословити — неко познат. И данас кад у Андронијѐвом манастиру рашчишћавају Рубљевљеве фреске, мени је много што постало јасно. А схватио сам још много раније, док сам читао житије протопоп Авакума: седео је у Андронијѐвом манастиру на ланцу, бачен у мрачну ћелију, која је — „ушла у земљу: „нико ми није долазио, само мишеви и буба-швабе, а попци цврче и бува има доста“. И оно исто звоно — „густ и тежак звон“ изазвао је у сећању Достојевског по пламености најврелији лик у светској књижевности: мати која моли сина за опроштај („Момче“). Хоћу да кажем да осећам непрекидност живота духа и продирање у дубину живота: уметност Андреје Рубљева, патње и реч Авакума и то пламено сећање Достојевског — тај вихор бола -- Мати са њеним „дубоким лаганим и дугачким поклоном“, све је то прошло путевима мога духа и завртело се у недељном брујању звона старог московског манастира. И знам да ћу тај звон — од њега почиње мој чудновати скитнички живот — понети са собом.

Пролетње зелено вече, код суседа је процветала зова, и ти бели цветови су за мене као кестени с пролећа у Паризу. Изашао сам, кад се потпуно смркло, а зеленило је одједном поцрнело. Мати је отишла на бденије и дуго је већ нема, — изишао сам да је пресретнем. Одмах сам је видео и то тако јасно, иако је због своје кратковидости никад не бих могао видети: она као да се зауставила, или се споро кретала, али како споро! и ја сам разумео да јој је врло тешко — с ногом нешто не ваља. Пожурих јој у сусрет, узех је под руку и не гледајући је, не распитајући, почели смо да идемо, а ја осетих такву тежину, као да нисам водио, већ носио човека. И оно што се могло прећи за минут, отегло ми се сат. И кад смо, напослетку, ушли у претсобље и она збацила капут са себе — како је дубока туга почивала као сенка око њених усана! — у једној руци кишобран а у другој мој штап, ниско нагнута над земљом, као четвороношке, уђе она у собу — и црне сузе, ја то и сад видим тако неизгладиво до бола, црне потекоше из њених преплашених напаћених очију.

Да није то моја патничка сен — бол од ког никако не могу да одем? Некаква жена у метроу диже се на станици и

упути вратима: у рукама јој беше велики завежљај, који јој је сметао. И кад је искорачила из вагона, врата су се аутоматски затворила, пригњечивши јој скут. Да истог тренутка није неко од суседа успео да отвори врата, воз би је у кретању оборио и увукао под точкове. И воз крену. Кроз прозор сам летимично опазио били незгодни завежљај, видео сам и оно што је могло да се деси, — и туп тиштави бол ме опече: видео сам — али не у прозору — већ тамо — видим до најситнијих подробности намучено лице, преплашене укочене очи и одерану кожу на пригњеченим као мрква прстима.

Ви, нераздвојни моји сапутници, бол и сиротиња, на каквом путу и кад је био — не сећате се? — наш први сусрет? Булоњска шума ми је пред очима, али до ње доћи да изгориш. Таква је била јулска жега. Поред мене седи жена натоварена старежи. Не можеш да схватиш, да ли је стара или није — такав умор и на лицу и на рукама, опуштеним заједно са завежљајем и сломљеним кавезом. Видело се да није села да чека трамвај, већ да, пошто одахне, с муком устане и с муком продужи свој усијани пут. Видео сам кроз њене тешке спуштене капке — у њеним очима лежао је пут понора. А то је била сама сиротиња — тако близу — раме уз раме. И ја сам је познао: такве не моле — на њиховом путу остао је само камен.

Place de la Madeleine — крај каменог постоља Мадлен на плочнику — не може се обићи; близу је сумрак али је све још видно; оштар ветар је шибао и терао: у трк — али она је седела — или се њен пут завршио? — глава умотана у крпе тресла се, и цела она, све њене крпе су подрхтавале — било је хладно до бола, и ја помислих: „ја бих викао". Али она није викала; њено лице беше црвено опарено, и као опарени пацов шапицама, тако је она рукама кретала, као да се умивала.

И после у метроу, кад сам се враћао кући — час разласка: народ се делио у два таласа, али и преко глава сам видео: он је стајао засебно, ван реда, никуд се не журећи — па он и нема никуда да путује а нема ни зашта — каква страшна хладноћа! — и каква напуштеност, са каквим је очајањем гледао он!.

Зар могу да заборавим „столповни" напев Велике Московске Успенске Саборне — једногласни унисон литије и проткан сребром песмин покров — ту плавичасту дубину — древне напеве, који се дизаху као плави росни тамњан до саме прозрачне августовске зоре бесконачног бденија у очи Велике Госпојине. Да ли сам се родио такав — и у томе је моје дубоко сећање или је из детињства у мој слух неприметно ушао — песмин склад; начин и ритам древних напева. А тај напев и ритам нису наметнути гласови, већ глас саме руске земље. И тај тон и ритам су — моја мера и мој —

суд. И у сребрном сливању Гогољевих речи, које ми је засјало из црне ноћи на Дикањки, дознао сам његов тон и ритам руске земље.

Зар могу да заборавим камене клизаве плоче, тесне дворатке код Николе Великорјецког — у храму Василија Блаженог и оне тешке вериге по зидовима — каквим сам их очима гледао? То су биле моје вериге — да их добровољно ставим на себе и пођем у свет на испаштање. Али једном изашавши на Црвени трг и нехотице клонећи се крвавог кобног места, одједном се заустави: јасно изнад мене изговарао је писарев глас — „заповедио је да га држе под чврстом стражом, окованих руку и ногу а о врату ланац".

Trances perpetuelles .... стрепња од околине или стални страх. Неразвезани чвор, који се никада неће развезати. Окружен сам сталним страхом и немогуће ми је да се навикнем. Бојим се да прелазим улицу, бојим се мостова — ветар ће ми однети шешир у Сену, а тако је јачи онда и мене са шеширом, а кад су нас у Нарви потерали на станицу да истоварујемо пртљаг — Нарвски мост и сада сањам! — стао сам четвороношке; бојим се аутомобила, аутобуса, трамваја, аутокара и коња тако ретких у Паризу — бојим се да се возим аутокаром и аутобусом, а, наравно, у аутомобилу ми се све чини — или ће ме преврнути, или на неког налетети: бојим се да путујем железницом и метром, увек помишљам на судare, а сви пролазећи коњи прете да ме ударе копитом; на аеропланима и то без икаквог апарата као тибетански лама летим у сну сасвим без страха. Кад хоћу да заспим, одједном се презам и ослушкујем да се није што десило, да не гори? И устајем да прегледам да ли је затворен гас, али и без пожара ја се бојим ноћи; колико пута, у првом сну, одједном видим бледо плаву звезду, или сјајну куглу која се распрскава негде у мом мозгу, или сив челични аутомобил, потпуно тандрчући точковима пролеће кроз моју главу, стресе ме таква дрхтавица од које пролази сваки сан. А за време непогоде — дању или ноћу — увек страхујем да гром не удари у кућу. Ја никад не једем рибу — стрепим да се не задавим кошчицом, и те ми се кошчице привиђају у сваком јелу и са страхом се уклањам од сваке жилице. У позоришту и на концерту седим као на иглама: све ми се чини, срушиће се таваница или ће букнути ватра. У биоскоп никад не идем. Замислите мој немир и вечерњу стрепњу кад сам читаве две године морао да проживим не у суседству, већ над биоскопом! У берберници се бојим бријача, бријем се сам, али ипак кад се за време шишања оштри бријач, оштрица ми улива ужас. На улици страх ме вреба иза углова, а у кућама иза врата. А кад се нађем на селу, почињу друге страхоте: бојим се паса, крава; плаше ме комарци, јеленци, пчеле, осе, зоље, који улећу кроз прозор и слепи мишеви што падају као камен

— све живо, сва „природа", која се креће, гамиже и плоди: а и ствари — увек може пасти и чукнути те по глави. Зими се бојим мраза, у јесен кише, с пролећа — да не назебем, а лети — непогода. Сваког дана се будим и потпуно мирно говорим да је то мој последњи дан, а кад лежем да је то моја последња ноћ. И увек се бојим некакве изненадне погибије — неке „напрасне" смрти. И дању и ноћу стално сам на опрезу и страху: бојим се писама — са страхом цепам коверат и отварам новине, бојим се, очекујући човека са којим сам заказао састанак, целога пута стрепим а нарочито пред вратима оне куће куд су ме упутили. Бојим се да уђем у радњу, бојим се да запитам за улицу, бојим се да не задоцним у позориште и на воз. Бојим се сваког непознатог и познатог човека. Страшан ми је цео живи свет: очекујем да ме одједном тек онако неко не удари или каже грубу реч а ја нећу знати што да одговорим, или ће ми просто поставити питање, а ја се и на најпростија питања изгубим. У целом свету постоји једино створење, мачор Кори, који се, на моје велико чуђење, бојао мене не скривајући то, али требало је да проживимо заједно само један летњи месец и следећег лета кад би се поново састали, тај риђи Кориган не само што ме се није плашио, већ куд ја, туд и он. Изгледа да постоји још и — Дик: Дик ме се за сада боји — кад ме види он бежи са некаквом тегобном тугом — а кад би само знао за цео мој псећи страх! Али кад се и Дик отргне, остаће нас свега двоје: свет — који ми прети и ја са својим страхом. Мећутим, ја волим и земљу и цвеће и дрвеће и море и непогоду, волим музику, волим и џаз и циганске песме, и боле ме људски бол и несрећа, жао ми је звериња, и ја чувам ствари и осећам се „човек" пред дубоком човечанском мишљу, пред поступком човека великог срца, храбрости и срчаности. Али не могу да победим свој страх. И тај свеопшти страх тако ме затуцава да завидим крtици — каква је то срећа, сакрити се као слепа крtица под земљу и тамо дубоко слободно — по вољи — данути: немам се чега бојати! и кад дође срећан час, тамо испод земље послушати буру — и то је опет чвор мога сећања: моје најомиљеније уживање је кад на океану бесни бура и црни хаос, најужаснији од свију, изводи своју слепу црну песму, црном горчином натапајући моје узбуњено никад не умирено срце.

Зар могу да заборавим вече са оном ширином пожара који се расуо у вечерње руменило — Тула, она иста Тула где је Љесков потковао потковицама челичну енглеску буву, Тула, позната са својих медењака, ножева, пушака, и Јасна Пољана за навек прослављена широм целог света.

После дневне запаре у загушљиво-прашљиво вече, које је унело у свој црвени залазак сав дневни сиви ветар, нас, исто тако сиве као и ветар потераше на станицу, да нас са тешким

путничким возом испрате у Москву. На самом крају перона поред пумпе, одвојени стражом очекивали смо воз. Био је празник и међу путницима, пратиоцима и шетачима нашло се доста радозналих, који су завиривали у наш круг. А ја сам, стојећи по страни, разгледао лица из круга, изгледали су ми сви слични један другоме — сви су имали, како ми се чинило, напрегнуте очи, које као да су увлачиле у себе; исто тако мора бити да смо и ми били сви исти и са једним али изгубљеним оком: затвореници. Кмет, лопужа, — Љесковљев Љевша, трудио се око чаја: успут смо добили милостињу у бакарушама и колачима.

Пред очима су ми још живо стајали сусрети на станици — знам шта сам мислио кад ми се дешавало да у слободи чујем звекет окова, али нисам знао шта су мислили — какви су беда и бол тињали у тим дугим погледима, којим су испраћали наш тужни изгубљени пут или је то био нехотични и мучни глас у том звекету који је изобличавао твоју кривицу према свима. Још ми се привиђала повезана тамном марамом — беше ли то мати која је изгубила сина, или стара мајка која је преживела и децу и унуке, како ми, крстећи се и шапћући нешто неразговетно, њушну у слободну руку копејку и и како сам ја стегао тај једини а можда и последњи њен новац. Видео сам како су из осветљене куће истрчавале једна за другом као авети по китњастим застртим степеницама, које су од крвавог фењера изгледале још китњастије а њихова искривљена црна уста блуњала су псовке, преплићући их са тужним речима — „брате", како сам тад осетио шта је слобода — никада раније, а ни доцније нисам видео залазак сунчев у тако широко разливеном пожару и тако безграничан и дубок, сваки дах слободно удахнутог ваздуха испуњавао ме је у мојој невољи: рука ми је била скопчана са суседовом руком челичном „лисицом", а сусед је био за главу виши од мене.

Љевша се обогатио врелом водом — огроман један чајник, закувао је у лименом ибрику чај и почео да дели хлебове. Ту сам видео дечака око дванаест година — како га то раније нисам приметио? — мршав у сивој прашњавој блузици, плашљиво је држао свој хлеб и лонче. Да ли се и тада кад су нас потерали на станицу притешњен уплашио? Сви обратише на њега пажњу. Видело се да је веома гладан. Али не по томе како је јео и пио — налили су му још један пут — већ по томе како је почео да говори кад су га почели подбадати „причај", осетио сам одједном, и то не само ја, како је светлост обасјала наш сиви, опкољен стражом круг. Журећи се, као да ће нечему обрадовао, причао је он некаквим раскрављеним гласом — као што може да прича заплашено створење после дугог ћутања, које се одједном створило под тихим погледом. У његовом гласу била је она иста светлост — ни-

какво сећање — светлост, која је дубоко продирала и мени су причињавале бол његове најобичније речи; збуњујући се, причао је, како је, пошто се начитао Мајн-Рида и Жил Верна, побегао из сиротишта да тражи пустоловине — Америка! — и како суга ухватили и сад га терају кући, — у Москву.

„Човечији живот не вреди ни грош!" — схватио сам то још онда свим срцем својим и упитао се: „каква је свирепа рука написала тај закон и какво га „мраморно" срце извршује?"

Сутра са врелим сунцем наш тежак воз ће споро да уђе у Москву облаговештаној звонима — гледаћу кроз решетке прозора — прво, Рогошко гробље, затим бео зид Андронијева и бела многоспратна звонара и као звоници са друге стране црвени циглени димњаци Гужона, затим ћемо прећи мост — високи насип — тражићу очима иза куће Захаровску фабрику, Мали Полујарославски сокачић са баштама; сутра ће на Курској станици поређати сиви зид: напред они што су за робију, а за њима они који иду у Сибир као насељеници, а за њима они — — — и уз звекет окова насупрот хучној Москви, — таљигаши, роба — гвожђе, памук, тезге, разносачи, звркање фијакера и звоњење које се пробија кроз то — преко Садових улица, поред Сухареве, Самотека, Слободске на Бутирке.

И тај звекет — зашто и због чега је то коме потребно? — никад неће уминути у мом срцу отвореном за човечанску беду и бол.

И још, као чвор у сећању, та ноћ. Звездана ноћ а мени плавичасти снег пресијава као звезде, кад изађеш из куће пресече ти се дах, а кад се вратиш — бела светлост пада у браздама од залеђеног ишараног цвећем прозора на белу до плавила пећ од плочица, која одише топлотом. Московска зима — моје прво сећање. Само никад је нисам осећао тако живо, као једном на океану, на дан Блокове десетогодишњице. Моја напрегнута мисао га је изазвала, као живог, и ми смо се опет срели.

Десило се да сам морао бити сам. Видео сам себе у оној истој кући у Москви на Јаузи крај Полујарославског моста. Кроз прозор сија месец и то тако велики, какав сам виђао у детињству, и бела светлост пада у широкој бразди од прозора ка пећи. И у тој белој месечевој бразди одједном сам видео Блока. Као у животу, смешећи се пружио ми је руку. Учинило ми се по његовом оделу да је прешао велики — бесконачни пут, и да га тај пут водио кроз свирепу зиму а он нема крова, а лутање је — његов удес, а усамљеност и ћутање — његова судбина, и изгледало ми је да за последњих десет година први пут види човека. Али он ме је само гледао и по његовом кратком осмеху осетио сам се да се више не мучи — не мучи га ни мраз на његовом бесконачном путу без склоништа и не зна више за умор: сва његова осећања

су спаљена. И ја помислих: „ево лица човека чија су спаљена осећања разголитила душу!" Помислио сам још и то: „нисам погрешио, његова је душа била немирна — узнемирујућа — увек узрујана и ето без осећања он је умирен — каква смиреност и јасност!" — „Кад би врата схваћања била очишћена, свака би ствар изгледала људима онаква каква јесте — бесконачна" — прочитао сам код Блејка у његовом „Венчању неба и земље" и осветих се. Поново видех кроз прозор велики месец — белу светлост у широкој брази од прозора ка пећи. И од те месечине таква је тишина, као да су у целој Москви сви изумрли, а само сам ја остао. Ухвати ме страх. „Али још је страшније ићи по земљи као туђин међу туђинцима," — помислих ја. Тад уђоше неки код мене у собу. Кад видех живе људе, рекох: „Сад сам видео Блока."

Зар могу да заборавим свеже августовско вече. А то је било на сам дан Блокове смрти. Наш телећи воз је на путу за Нарву, неутрална зона: с оне стране војник у кицошкој енглеској униформи, чизме до појаса, а на овој — наш Рус. Како ми је просјачки изгледао тај црвеноармејац. И одједном чујем иза мене глас:

„Због ом, друже!"

И тај глас зазвуча јасно, у њему је било нечег узаврелог — из расеченог срца последња реч. И на ту последњу реч — Русија! — сав се стресох. Видео сам како црвеноармејац некако са потиљка невешто скида своју капу, видео сам кад се обрнух, — и никад нећу заборавити те очи — издалека одозго гледале су оне, горући, и ја познадох тај глас, чуо сам га већ једном: тај глас — над отвореним гробом.

Некако у рано пролеће — и то је мађијски чвор у моме сећању — нама је под прозор долетела тичица и на још голом платану свила гнездо. Свако јутро је гледам са прозора. Скоро ће се цео Париз као Божићње дрвце искитити белим свећицама расцветалих кестенова, а на платану се обесили као ораси лисни цветови и набујали пупољци. Видим како птичица долеће и одлеће: она је сива, али то није врабац. А кад сам је први пут видео изблиза, ни сам не знам зашто сам се тако обрадовао. Доцније сам разумео да нам је ту птичицу неко послао, онај што мисли о нама. Међутим то врло чудновато звучи: неко мисли о теби. Из горког искуства сазнао сам да човек не може о некоме да мисли, а ако једном и помисли одмах се умири и поверује најглупљој вести, да се још неко побринуо — „помислио." Посматрајући тицу, мислио сам: како је све чудновато у овом свету, где се човек креће међу људима туђин међу туђинима а унаоколо лажу и у све се сумња, само ја осећам да постоји још неки други други свет и да смо ми везани са њим, постоји и неки други живот без ове лажи и подозрења. И та је тичица — сетих се кокошке протопопа Авакума: „Божије створење" — и њу је

послала добра воља и старање из онога света, зато сам се и обрадовао. И сећајући се причице осећам како ми се срце крави и цео ми је свет другачији.

Постоји у мом сећању једна реч, она је опет неочекивано дошла, као и та тичица, прочитао сам је код Љескова.

Никола Семјоновићу, одавно сам хтео да вам кажем, да ме код вас нису запрепастили ваши „праведници", ти вртари, што подижу вртове по земљи и, знате, Гоголь, о коме сте лепо рекли: — „Гоголь, као што је познато, полудео је пред смрт" „Познато вам је да је полудео?" — „кажу." Међутим, све се догодило онако како је он чуо, а чуо је час своје смрти", — „Гоголь је спалио други део „Мртвих душа" баш због те „праведности" — за њу сте имали немир ваше Лизе, већ ме је запрепастио ваш старац Памва али не његова смиреност, којој ни имена нема, већ његово казивање о „истини": „не размени се истином." Ваша реч о Вавилону, томе стубу разметљивог поноса, која је изишла из вашег узбурканог срца, кад сам је први пут чуо, она ми је одједном осветлила и мене и моје односе с људима — моја одбијања, мој страх, моја привлачења као и загонетку најзагонетнијег по својој властитој судбини — Гогоља. Кад је чуо час своје смрти — „подневни дозивајући глас," Гоголь је потпуно схватио сву разметљивост своје „истине" у „Преписци" и, пошто је проценио, увидео је јасно сву крутост — сву таму — својих уображених „праведника" — тих цензовних и чиновничких вртара, на челу са генерал-губернатором. И пошто се растао са својим последњим и јединим благом, својим ковчегом, који је пропутовао иностранство — рукописи су спаљени; — окренуо се себи.... И патећи у „муци телесној," верујем да је у последњем тренутку чуо напослетку у свом срцу реч целог зачараног света, која разбија чари, ону исту реч коју је узалуд очекивао на благословеном месту међу омађијаним крајевима, на светој земљи у Јерусалиму.

Никола Семјоновићу, ваш старац Памва са својом истином о истини је као три Толстојева старца са својом чистом вером, као Гоголь са његовом речи од чаробне до плаво сребрне до последње — беле боје — најврелије и најпродорније, пламте великом светлошћу над Вавилоном — над овим нашим јединим светом очараним и разметљивим својом истином до љуте смртне мржње човека према човеку

Е. А. Љацки

(Превела Бранислава Ковачевић)

ТОЛСТОЈ И ПРИРОДА

„Помогао Вам Бог, моја голубице, идите напред, волите, волите али не само мене, већ цео Божји свет, људе, природу, музику, поезију и све оно што је у њему дивно"...

Из писма Л Н. Толстоја В. В. Арсењевој, 23 новембра 1856 год.

I

На Толстоја се потпуно могу применити следећи стихови Веневитинова:

Природа не диже за свачије очи
Свој тајанствени вео.
Ми сви читамо у њој,
Али ко је, читајући, разуме?
Само онај ко је од младих дана
Био ватрени свештеник уметности,
Ко живот није штедео за осећања...

Природа и уметност били су код Толстоја недељиви. Он их је волео на свој начин, као што је волео и мрзео све оно о чему је писао и мислио. У том погледу код њега се опажају два уметничка гледишта. С једне стране, природа је била за њега предмет непосредног чулног примања, које је хранило надахнуће, а с друге стране — као средство, које је изражавало најдубља кретања његове стваралачке мисли и воље. И у једном и у другом случају језик и стил Толстоја су богат извор опажања, која доводе до упознавања како начина његовог уметничког рада тако и у великој мери проширују границе изучавања.

Радећи над језиком и стилом Толстој је издржао много различитих утицаја руске и стране књижевности, али нигде није видно испољио ниједан од њих. Чак ни романтизам, који је четрдесетих година а и доцније још узбуђивао песнички настројена срца, није толико потчинио Толстоја, да би га могли сматрати за романтичара и у најмлађим годинама. Исто тако ни борба покренута против романтизма није учинила на њега неки приметан утицај. Толстој је узео из

романтизма његов богат језик природе, и толико га прерадио да је он на први поглед био приступачнији осећају неголи научној анализи. Може се рећи само да је он већ на првим корацима своје књижевничке делатности испољио одлучно стремљење ка независности према романтици, са њеном опширном и разноликом поетизацијом чежњиве неодређености и меланхоличног сањалаштва, Он је пре свега удаљио од себе онај богати речник епитета, метафора, усхићења и премирања, који је у своје време стварао утанчану филозофију романтичарске естетике. Толстој је разумевао и „њихорење таласа", и „жамор шумског лишћа" и ништа мање од Баратинског и Гетеа осећао је и „рашћење траве":

Била му је књига звезда јасна,
С њим се разговарао и морски вал.

Он је ништа мање од романтичара осећао вечни дах живота у природи, уживао у буђењу пролећа, мирису трава и свежој зови умивеној пролећном непогодом, славујевом извијању и шевиној песми изнад пожутелих њива спарнога лета. Исто је тако јасно разликовао најнежније одсјаје боја и звукова у свему што је терало романтичаре да понављају:

Надахнут величанством природе
Против воље ја певам — и мене
У самоћи мојој испуњеној Богом,
Његова створења слушају, сред
Својих шума густих, непрегледних,
И са висине својих хумова зелених,
Са којих се виде златне њиве,
Весела насеља људи
И сав покрет брзог живота.

Толстој је волео и море, и небо, и непогоду, и језиву тишину ноћи и шуме. Али их није волео онако као што су их волели романтичари. Ови су, напрегнуто ослушкујући оно, чиме је било испуњено њихово срце, преносили на природу иста та својства нежног сањарења и усхићене полузанесености, који су претварали њихове претставе о животу у полу-стварност, полу-причу. Толстој је другојачије осећао и говорио о природи. Тамо где су се код романтичара чули „уздаси", он је дисао пуним грудима, где су они расејано лутали погледом, избирајући што је лепо, тужно и нежно, он је дохватао све што је живот пружао у највећој пуноћи свог испољавања и смисла. Тамо где су се романтичари разнежавали од очарености, он је тражио радости, где су се они осмехивали, он се је смејао, где су плакали, он је показивао трагику истинске патње и туге, где су се они покоравали судбини, надајући се на загробну награду, тамо је он сурово и безобзирно указивао на основне узроке беде.

Независност од романтичарске магле била је последица природне проницљивости и нарочитог непосредног схватања. То не само што није ослабило емоционалну колоритност његовог приказивања, већ, напротив, продубило је и проширило њену сферу. Тежећи да дође у најближе односе са предметима и појавама, Толстој није дао да га зачара слатко шуштање речи, које скривају сурове обрисе стварности у магли митске тајанствености природне филозофије. Њега је руководила одређена жеља да постави испред себе предмет, макакав он био, али не „реч предмета". Пошто је преживео јак утицај Русоа и Јеванђеља у младости, Толстој је је самим тим предодредио дидактичну стихију у изграђивању свог стила и избору средстава приказивања. Та средства била су уперена или на то да саопште читаоцу осећај предмета или појаве без учешћа посредног посматрача, или да покажу како тај предмет или ту појаву човек схвата и преживљава.

Разумљиво је онда зашто су метафоре у ширем смислу, епитети, и поређења били код Толстоја јасни, очигледни и тачни. Толстој је тежио да што је могуће дубље и шире открије предмет у његовој психо-физичкој суштини и тиме да олакша његово естетско и смисаоно постизавање. Понајмање су му средства за приказивање требала да служе циљевима језичног украшавања. Тамо, где се у циљу уметничког приказивања, није осећала потреба за епитетима или метафорама, они просто нису ни постојали и тад је њихова улога прелазила на општу везу приказаних предмета, који су стварали утисак својим јединством.

Све особине Толстојевих начина приказивања испољиле су се у описима природе. Толстој је унео у њих не само велику вештину мудрог посматрања, и утанчаност „естетског уношења", већ је дао и све преливе својих расположења, којима су биле пропраћене његове мисли о Богу, људима и животу. У стилу описивања природе одблеснула је у то доба велика моћ Толстојевог егоцентризма. Макако да се Толстој у понеким тренутцима духовних колебања и унутарње борбе одрицао себе, ипак није пристајао да у свом стваралачком схватању живота буде оно сунце од кога су добијале светлост и околне планете. Зато је његов стил прожет оним објективним, чисто Толстојевим елементом који ствара у његовим делима систем закона привлачења које одређује његова личност.

II

Описи где сам Толстој, или његови хероји не играју неку истакнуту улогу, скоро и не постоје. Обично на њима је отисак снажног индивидуалног тона. Не прибегавајући непосредним лирским изливима већ надахњујући својим ли-

ризмом предмет описивања, Толстој је једном створио своје врсте песму у прози, да искаже незаборавни, победни утисак планина на душу Олењина — Толстоја. „Јутро је било сасвим ведро. Одједном он (Олењин) виде — на двадесетак корачаји од себе, како му се у првом тренутку учини, — чисте беле наслаге са њиховим нежним обрисима и чудну јасну ваздушну линију њихових врхова и далеког неба. И кад он схвати сву даљину између њега и неба, сву огромност планина и кад је осетио сву бесконачност те лепоте, он се уплашио, да то није привиђење, сан. Стресао се, да би се разбудио". Утисак је био толико јак да Олењин у почетку није чак ни поверовао у његову реалност. За књижевника је одблесак приближујућих се планина у души његовог јунака био важнији, неголи објективно посматрање. У „Путничким забелешкама" о Швајцарској Толстој донекле објашњава снагу утиска који су планине произвеле на душу Олењина. „Ја волим природу, кад ме она окружава са свију страна и затим се бесконачно шири у даљину, али да се и ја налазим у њој. Волим кад ме са свију страна опкољава врели ваздух и кад тај исти ваздух колутајући се одлази у бесконачну даљину".... Интересантан израз: не ваздух „даљине", већ „тај исти", т. ј. ваздух којим он дише, који га храни, — нека тај ваздух колутајући се одлази у бесконачност. Толстоја не заноси она лепота која се налази у даљини и не додирује се непосредно с њим. Ништа мање нису интересантни и следећи редови. — „И ова гола, хладна, пуста и сива површина а негде тамо нешто лепо, застрто измаглицом даљине. Али то је нешто тако далеко, да ја не осећам главну насладу природе: не осећам се као део свете бесконачне прекрасне целине. Ништа ме се не тиче та даљина".... Није тешко извести закључак из ових речи. Толстоја интересује само оно што му је непосредно блиско, са чиме се он додирује, што увлачи у себе као ваздух, сваким делићем свога бића. Он неће и не може да буде пасивни посматрач удаљене лепоте. Он мора да буде њено законито а'уз то и централно сазнање. Тежња да се осећа као део целине, макако она бесконачна изгледала, карактерише ону основну црту Толстојевог посматрања света, која је учинила да му је сваки илузионизам био стран. Пјеру се Швајцарска једном приказала у симболичном лику учитеља, кога је он, као заробљен, видео у сну. Изгледа да је Швајцарска научила нечему самог Толстоја раније, него што је он то испричао Пјеру. Али Толстојеву мисао можемо назрети само кроз призму сна. Пјеру се приказало шта је то свет и живот, као што му је објашњавао његов учитељ географије са глобусом у руци. Глобус се причинио Пјеру као жива, покретна кугла, која нема размера. „Целокупна површина кугле састојала се из капљица чврсто стиснутих

између себе. А те су се капљице кретале, премештале и час се сливале из неколико у једну, а час се из једне делиле у многе.“ Толстој је у Clarens-у сазнавао себе баш за такву капљицу, која је тежила да се „разлије“ по целом свету. Исто је говорио и учитељ Пјеру. Свака капљица тежи да се разлије, да заузме мали простор, али друге, тежећи исто тако томе, стискали су је, понекад уништавали а понекад се сливали са њоме, „Ево живота!“ — рече старчић учитељ. „Како је то просто и јасно, — помисли Пјер.“ Пјеров сан и нехотице нам изазива у сећању песников стих:

— Хтео бих да се распем у свету.
Хтео бих као сунце да по небу течем.

Али одмах се јавља потреба да осенчимо супротну Толстојеву мисао. Свесно признајући себе за „капљицу“, он истовремено није тежио да се раствори у свету, већ да се претстави као онај микрокозам у коме се раствара свет.

У низу многих противречности које су створиле духовни лик Толстоја, била је једна која се тицала његовог осећања природе. „Примећивао сам, — писао је Толстој у „Младости“, — да су људи, обдарени способношћу за љубав, ретко осетљиви према природним лепотама“. То схватање је доцније он сам оповргао. Само кључ се за то тврђење може наћи. Толстој је био непријатељ несвесног уживања ма у чему било. Толстој није имао никаквих тајних веза преко природе са загробним светом.

Док је Толстој био млад, страсна привржености животу изражавала се код њега карактеристичним начинима описног стварања. Пре свега, он је признавао једну особину своје природе: нарочито се напрегнуто осећало оно што он воли и што мрзи. Њему је увек усред пролећне лепоте нешто недостајало у њему самом, некуд га је вукло, али ни физички, ни духовно, већ сливено једним полетом тела и духа. Само то што га је вукло, полет ка љубави и неиспитаној срећи, он је скривао дубоко у себи испољавајући само спољне знаке онога што је треперило у његовој души свим тоновима дуginих сазвучја. Лирско изгарање се осећа, али не излази напоље: јака воља шкрта је на речи. „Не знам зашто, али ми изгледа да је у великом граду још осетнији и јачи утицај буђења првог периода пролећа на душу, — мање видиш али више предосећаш.“ У скупу знакова осећа се скоро мускулна снага и јачина младог осећања: они су нагло дохваћени и бачени на хартију без лирске хармонизације. Рељеф, сунчана пластичност и удубљеност сенки стварају јак утисак, који удара у очи. „Мокра земља, по којој су којегде избијале јасно-зелене игле траве са жутим стабљичицама, потоци блистави на сунцу по којима вијугају комадићи земље и иверје, заруменело пруће

јоргована са набујалим пуповима што се љуља испод самог прозора, ужурбано цвркутање тица, које чепркају у том жбуну, црнкасти плот мокар од снега што копни на њему, а најглавније — тај мирисни, влажни ваздух и радосно сунце — говорили су ми разумљиво, јасно о нечем новом и прекрасном." Лиризам „Младости" је још непосреднији. У њему има посебне туге — туге снажне душе, која жали за тим што не може да се одазове, да обухвати сву лепоту која је окружује. Само цео њен полет далек је од мисли о смрти: напротив, он је цео обраћен животу, потпуном, многобојном, многозвучном, за који ти се чини — да неће имати краја. Љубав према пролећу исказивала се тада код Толстоја у романтично-пријатним епитетима: небо је „нежно, плавичасто", сунце је „радосно", „дугачки прозрачни облачићи". Међутим, ни тамо није било романтичног еклектизма. Са „мирисне свежине ваздуха", са сунца и „облачића" он је радо скретао свој поглед на земљу, коју је окопнели снег местимично претварао у „прљаво тесто": „Са кровова већ су се на сунцу цедиле последње капи, у башти је дрвеће пупило, кроз двориште је вијугала сува путања ка стаји поред смрзнуте гомиле сточног ђубрета, а поред трема између камења зеленела се игличаста травица".

Проћи ће много година, и у „Оцу Сергију" Толстој ће описати ново пролеће. У томе опису збир ознака биће још разноликији, још утанчанији. Старо срце калуђера, које више не стари сачуваће још много лиризма и успомена. „Беше дивно мајско вече. Лист тек што се развио на брезама, јасикама, брестовима, зовама и храстовима. Зовини жбунови иза бреста били су у пуном цвету и још се нису осипали; славуји — један сасвим близу а друга два или три, доле, у жбуновима крај реке цвркутали су и извијали. Са реке је долетало далеко певање радника, који су се сигурно враћали са посла; сунце је зашло за шуму и прскало је разбијеним зрацима кроз зеленило. Цела та страна беше светло-зелена, док је друга са брестом била тамна. Бубе су летеле, сударале се и падале".

Изгледа као да је исто пролеће, исте боје и звуци, али како су они далеки по расположењу од простог и као случајног избора речи у оном опису пролећа, кад је Толстој био млад и снажан. Он је остао млад по души и после дугог низа година, само у тон његовог причања, независно од речи које га стварају, продрла је тајна веза, али не снаге која се отима на слободу, већ воље која се потчињава некој вишој сили. Из целог описа веје облак туге.

Међутим, и у млађим годинама није природа била најглавнији предмет Толстојеве пажње, већ човек: он је или верни син и део природе, или случајни гост па чак и непријатељ, њој стран и који је не разуме. У случају кад Тол-

стој не ставља човека у дречећу противречност са природом, он је преводи у област емоционалних схватања; и тада је она приказана као неопходни део свега што нерви и осећања примају из околног света. Није се стари храст променио, покривши се лишћем за то време које је Андреја Болконски провео у Отрадњенском, већ се у души Андреје одиграла промена. То је кнез Андреја зажелео поново да живи и да буде снажан, а Толстој није узео од храста знаке снаге и живота, већ из преображене душе кнеза Андреје. „Стари храст, сав преображен, раширивши шатор сочног, тамног зеленила, обамирао је нишући под зрацима вечерњег сунца. Ни згрчених прстију, ни болести, ни старачког неповерења ни жалости — ништа се није видело. Кроз рапаву, столетну кору пробили су, без грančица сочни, млади листови, тако да се није могло веровати, да их је тај старац произвео. — „Па то је онај исти храст", — помисли кнез Андреј, и на њега одједном наиђе безузрочно — пролетње осећање радости и обновљења.

Ноћ коју је Толстој приказао у „Породичној срећи", није зато била тако дивна што је месец сипао своје зраке на цвеће и стазе врта, већ зато што су људи који су трагом Толстоја посматрали ту ноћ, преживљали лепоту љубавне зачараности. Натерујући природу да се уживљава у осећања и расположења људи, Толстој је потчинио човеку, захтевао је да му служи свом моћи и лепотом која се у њој налазила. Већина његових јунака одликовали су се у том погледу истом осећајношћу и дубином схватања, која је била својствена њему самом. Они су се или несвесно одазивали њеним појавама, или су их постизавали инстинктом, естетски развијеним схватањем.

Месец, звезде, цвеће и потоци причали су и певали Толстоју само о земљи, и то је било довољно да испуни његову душу сазнањем безмерне земаљске лепоте. Полети младе душе, музика, од чије се власти Толстој није могао никад ослободити, нису се смештали у речи, али су се нехотице и потсвесно рађали из њих и стварали чудеса. Речи као и гестови служили су само као симболична указивања. Вреди напоменути ону ноћ из „Рата и мира" кад је Андреја Болконски из своје собе на првом спрату куће Ростова у селу, пошто је отворио прозор у башту чуо разговор Наташе са Соњом, који се водио горе на балкону. Наташа, занета лепотом ноћи, хтела би да се откине од земље и да полети.... Који народ и која поезија не познаје те полете женске душе схваћене чежњом за љубављу, да се издигне са земље у непознате висине и да тамо улови жудњу блаженства?. Колико су ноћи без сна провели песници, смишљајући за те полете звучне и ваздушасто лаке строфе! Само Толстој исто дејство постиже много простијим сред-

ствима. Наташа овако изражава своју чежњу: „Чучнула бих ево овако, ухватила бих се испод колена, — чврсто, што је могуће чвршће — напела бих се и полетела. Ево овако!“ Други песници би неизоставно придали Наташином полету светлуцава, сребрнаста крила, која би је претворила у ваздушну вилу, док ју је Толстој задржао на земљи најобичнијим, најземаљскијим речима: „чучнути“, „ухватила бих себе испод колена“, „напети се“, „ево овако“.....! Места за песничка крила није било, међутим Андреја Болконски није имао снаге да затвори прозор и преживео је праву песничку разнеженост. Његово осећање је усисало у исто време и лепоту младог полета са лепотом ноћи, коју је Толстој развио са истом обазривошћу, могло би се рећи, тврдичлуком ефеката боја, као и Наташине речи о себи: „Ноћ је била свежа и непомично светла. Пред самим прозором пружио се низ поткресаних дрвета с једне стране сребрнасто осветљених а с друге црних. Под дрвећем је било неко сочно, мокро, кудраво биље са понегде сребрнастим листовима и стаблима. Даље, иза црног дрвећа био је некакав блистав од росе кров, десно велико кудраво дрво, са јасно-белим стаблом и гранама, а више њега скоро пун месец на ведром, скоро без звезда пролетњем небу“. Овде су карактеристични ти „скоро“, та бојазан да појача једну црту на рачун друге, као да је Толстој записавао одређену ноћ, коју је некад преживео и која му је оставила неизгладиву успомену.

III

Описи природе ништа не губе од своје тачности, чак ни у оним случајевима кад они, као неопходан део, улазе и често завршавају песничка узрујања љубави. У њиховим расположењима јасно се осећа музичка сугестија. За музику и љубав Толстој брижљиво одабира скоро одговарајућу средину: свеће на клавиру, сенке које се крећу, месечина која улази кроз прозор и просипа се по поду. Одблесци среће и пуноћа живота, прожмани дубоким лирским узрујањем, не траже романтичну многоречивост, — дају се само опште, час спољне, час психолошке линије. „Он је седео иза мене тако да га нисам ни видела, — прича јунакиња „Породичне среће“, — „али свуда — у полутами те собе, у звуцима, у мени самој — осећала сам његово присуство, сваки поглед, сваки његов покрет, које нисам видела одјекивали су у мом срцу. Свирала сам сонату-фантазију од Моцарта, коју ми је он донео и коју сам пред њиме и за њега научила. Уопште нисам мислила на оно што свирам, али, чини ми се, да сам свирала добро и изгледало ми је да му се допада. Осећала сам његов поглед, који је позади био уперен у мене.“ Овде је нарочито интересантна карактеристика кре-

тања осећања, изнета кроз призму преживљавања другога лица, које погађа шта се у напрегнутој пажњи одиграва иза његових леђа. Глумци и музичари познају то осећање, обраћено публици, која ћутљиво седи. У Толстојевом опису оно је појачано посредном улогом музике, у коју је унета љубав и осећање погођене наслаге. Али Толстој износи само спољну страну музичке сцене: „Одсвирала сам„..... „он је седео иза мене“..... „сваки поглед, сваки покрет, које нисам видела, одјекивали су у мом срцу“.... Карактеристично је то детаљисање: „које нисам видела“. Све оно обично, спољашње, све то само указује и доводи до знања оно што се одиграва у сваком заљубљеном човеку. Упркос хиљади песника, Толстој се зауставио на прагу љубавне песме, не поетизира је другим речима, већ онаквим каквим би говорила о својој љубави најобичнија жена. Он само прислушкује и описује тако да читалац много даље иде у свом схватању сам као без Толстојевог учешћа, нагађа шта се дешавало у срцима заљубљених. „Кад сам завршила, месец је заблистао јаче, подигао се високо, и у собу је, сем слабе светлости свећа, улазила и друга сребрнаста светлост која је падала на под.“ Звуци сонате и месечина били су симболи оног осећања које је испуњавало душу заљубљене девојке, али Толстој ни овде није подлегао искушењу да завири у то срце, он је натерао ту месечну сонату своје врсте да говори за њега:.... „он је знао шта се са мном збило. — Погледајте, каква је ноћ! — рече он из гостинске собе заустављајући се пред отвореним балконским вратима, која су гледала у врт. Ми приђосмо њему: заиста, то је била таква ноћ какву доцније никад нисам видела“.

Приказивање ноћи продужава и завршава сонату љубави, али њена зачараност не смета Толстоју да обрати пажњу заљубљених на то да је „пун месец стојао над кућом тако да се није видео“..... али је сенка, половина сенке падала на стазу и није говорила оним тајанственим језиком, каквим потпуне сенке говоре са заљубљенима код песника свих векова, већ је лежала мирно и просто „укосо, en faccourci“. Какву су оштрину вида морали имати млади људи омамљени љубавном музиком, да примете да су се „неколико огољелих“ жбунова јоргована прозирали „све до грана“, и да су се цветови „могли разликовати један од другог.“ Уметник је једновремено морао да преживи и изгарање љубави за своје заљубљене, уздржавајући њене лирске полете и уједно да трезвено погледа околину, која, пошто је остала трезвена и верна себи, ипак је требала да се испуни страсним и нежним расположењем. Раздвајање стваралачке пажње захтева у сличним случајевима нарочиту осетљивост, побуђујући његову објективиу пријемчивост, изазивајући његово лично искуство разумевања и преживљавања.

Међутим, раздвајање стваралачке пажње је само скривена опруга, која креће Толстојеве мисли, — она је скривена у целини непосредног утиска, у јединству расположења, које се нарочито опажа тамо где природа даје слици тон своје врсте. Музику, месечев сјај и љубав Толстој није описао у њиховој неприродној лирској осећајности, већ су дошанути описаним предметима, ослушнутим речима. Једним замахом руке описан је цвет, али не и мирис који се из њега шири, описан је месец, али не и месечина, која трепери у преливима одушевљене заљубљености; описано је свирање на клавиру, али не и полет песничких осећања, изазваних музиком. У том погледу Толстој је права супротност Тургењеву, који би неизоставно унео у те звуке и зачараност љубави, и уживање, и страст. Јединство расположења захтевало је од Толстоја да се пејзаж ствара као музички комад, у одређеном тону, премда се тај тон не би осећао толико у звучним асоцијацијама, колико у претавама гледалачке непосредности. Толстоју су за љубав која се тек развија била потребна, као и свим песницима, месечина, утишани врт, звуци сонате, али у истој „Породичној срећи" налази се и друга сцена, — љубави која одлази, где је дат други пејзаж, испричан у другом, молском тону: жабе су из све снаге, као последњи пут, пред кишу, која ће их отерати у воду, сложно и снажно крекетале у јарузи. Један некако танак и непрекидни водени звук лебдео је над тим криком. Славуји су се наизменичао дозивали, и чуло се како су узнемирено прелетали с места на место. Овог пролећа један славуј је опет покушавао да се настани у жбуну под прозором, и кад сам изишла, чух како је отпрнуо до алеје и оданде зацврктао само једном и заћутао, и он ишчекујући.

„Узалуд сам умиривала себе: ја сам очекивала и као да сам жалила за нечим".

Цео тај опис изражава немир и унутарњу дисхармонију. Осећаји су несложни. Крик жаба и последњи усамљени звук славујског довикивања снижавају расположење, покривајући се нечим неодређеним и мутним — „воденим звуком". Сложеност осећаја, откривена том звучном сликом, чине једну од најоригиналнијих одлика Толстојевог схватања.

IV

Јединство расположења у сличним случајевима допуштало је да се осети не само одређена напрегнутост стваралачког полета, већ и карактер схватања природе код самог Толстоја. Он није *слушао*, већ је очима увлачио у себе живот, који рађа естетска узрујавања. Оно што се *чује*, као што су говор, гласови и музика, појављује се као други акт ње-

гове стваралачке делатности. Вратимо се још једном на путничке белешке: „Чудновата ствар: ја сам два месеца проживео у Clarens-у, сваки пут, кад бих ујутру или нарочито предвече после ручка отварао прозорске капке, на које је већ пала сен, и погледао на језеро, на далеко-плаве планине, које су се огледале у њему, — лепота ме је заслепљивала и тренутно снагом неочекиваног деловала је на мене. Одмах бих зажелео да волим, чак сам осећао љубав према себи, жалио сам за прошлошћу, уздао се у будућност, а живот ме је веселио, хтео сам да живим дуго, док је помисао на смрт добијала детињасти песнички ужас. Понекад, седећи сам у сеновитом врту, посматрајући те обале и то језеро, осећао сам као физички утисак да се лепота кроз очи уливала у моју душу". Та забелешка је најдрагоценије признање, најдубљи извор за разумевање онога колико је Толстој-уметник био песник по Божјој милости, кога нису могли да победе никакве стихије стране поезије — ни филозофија, ни морал, ни политика.

Жива стваралачка Толстојева душа, права, која се не угиба под притиском чак ни својих личних тмурних наметљивих мисли, налази се баш у ономе што је он извлачио из свога посматрања — у Лепоти. У младим годинама он се није бојао да призна да звезде нису биле нешто за себе, случајни детаљи декорације при појави јунака, већ су служиле као непосредни будиоци надахнућа. Погледајмо његове забелешке у „Дневнику" — 20 априла 1858 године: „Молио сам се Богу у соби пред грчком иконом Богородице. Кандило је горело. — Изиђох на балкон. Ноћ беше тамна, звездана. Звезде магловите, звезде јасне, гомиле звезда, сјај, мрак, обриси мртвих дрвета. Ево Њега. Ничице пред Њим и ћути! Све ће бити глупост". Треба се унети у обе наведене белешке. Лепоту природе очи жудно усишу и милују, и то храни душу, пружа јој насладу, а што је најважније заборављање самог себе, т.ј. оно што је Толстоју било најтеже да заборави. Кандило пред иконом и небо посуто звездама сачињавају беочуге једног истог духовног ланца, који сроћава земљу Толстоја са небом. Љубав према звездама и небу сигурно је добила прве своје сугестије баш од грчких икона, пред којима је у детињству и младости падао ничице. Али, узносећи своје мисли о божанственом к небу, Толстој није желео да се одвоји од земље и ценио је небо само утолико уколико је оно слало свој сјај и лепоту земљи. У младости је тражио Бога у небу, које је симболизирало божанску Лепоту природе. Доцније ће небо за њега да опусти и потамни, а своје идеалне тежње ка свему небеско-божанском он ће пренети на земљу и преобратити их у љубав, добро и истину међу људима. Само ће поезија, рођена заједно са молитвама пред ликовима Божанства на ико-

нама, остати за навек, сачувавши своју стару духовност и култ светости. Толстој би само упола могао да понови Кантове речи: „Две ствари увек ме испуњавају својим страхопоштовањем и уздижу мој дух: звездано небо нада мном и морални закон у мени".

Говорећи о звездама, Толстој би могао рећи као његов пријатељ Фет:

— Дуго сам стајао непомично
Гледајући далеке звезде.
Између тих звезда и мене
Некаква веза је никла.

Мислио сам... Не сећам се шта:
Слушао сам тајанствени хор.
А звезде су тихо трепериле, —
И звезде отада волим ја.

Толстојева љубав према звездама засведочена је многим сликама. Оне су за њега живот, јасност, обећање, успомена. Оне — „јуре", „заустављају се", причају људима о земаљском и небеском. Оне су писмена вечитог разума, који даје кретање законима Васионе. Тренуци кад је он схватао те законе кроз молитву, која га је мирила са завршетком његовог личног постојања — нису били ретки. Све је Бог, и човек је божанствен, постижући више циљеве постојања, којима стреми све, потчињавајући се једној хармонији, јединој вољи.

Толстој се често обраћа небу, указујући људима на његов бесконачни разум несхватљив само оном ко живи бојећи се смрти и не мислећи о животу. Као океан љубави обавија оно земљу хаоса и бесмисленог рушења, где вечити метеж ништавних, јадних бића смета да нас прожме она иста хармонија кротости и мира, која сачињава душу вечитог кретања живота. Симболика огња и пропасти људског труда супротставља се најсмиренијој мудрости звезданог неба. „Над мрачним кућама, црквама, над сиромашним светлостима фењера, осветљених прозора, ватри па чак и над јадним пламеном што би понекад букнуо на пожару, премда је горело већ пет великих кућа, над тим ниским сиротињским, црним мрљама људског рада и ватри надвијало се звездано, бесконачно небо са младим српом месеца и са оном истом кометом ,које се Пјер тако сећао и волео је".

То је једна од варијанти „Рата и мира", која показује скривен пут стваралачког Толстојевог тражења, пут који доводи његову истраживачку мисао до највеће ризнице — песничке интуиције. Небо је било откривено за цео свет и зато га је Андреја Болконски, човек од овога света, који је служио „светском" приметио тек онда кад је „светско" на Аустерлицком пољу било скривено од њега утваром смрти.

„Шта је то? ја падам? ноге ми клецају, помисли он (кнез Андреј) и паде на леђа. Он отвори очи, надајући се да ће видети како се свршила борба Француза са артиљеристима и желећи да дозна да ли је убијен или не рањи капетан, да ли су топови заробљени или спасени. Али ништа није видео. Над њима није било више ничега, сем неба — високог неба, нејасног, али ипак неизмерно високог, са сивим облацима који су тихо по њему бродили. Како је тихо, мирно и свечано, ни најмање онако како сам ја трчао, — помисли кнез Андреја; — ни онако као што смо ми трчали, викали и тукли се; ни најмање онако како су са злобним и уплашеним лицима отимали један од другога четку за чишћење топа Француз и артиљериста, — облаци уопште не броде тако по том високом, бесконачном небу. Како раније нисам видео то високо небо? И како сам срећан што сам га напослетку познао. Да! све је празно, све је обмана, сем тог бесконачног неба. Ничега, ничега нема сем њега. Али и њега чак нема сем тишине и мира. И хвала Богу". Толстој није био љубитељ тајних неприступачних мисли, ипак је само небо сматрао као „тајанствено", остављајући га таквим, чак и онда кад је стварао своју земаљску религију љубави и истине, остварљивих у земаљским „светским" делима човека. Љовин је интуитивно, уметничким инстинктом запазио ту „тајанствену" промену у небу, везујући је са оним мислима које су и у њему узеле други правац. „Недавно сам гледао на небо и на њему није било ничег, само две беле пруге. Да, ето тако су се неприметно променили и моји погледи на живот" .... Небо је заплавило и разведрило се и са истом нежношћу, али и са истом неприступачношћу оно је одговарало на његов (Љовинов) упитни поглед.

Да се није то исто одиграло и са Толстојем у одлучујућем трунутку његове душевне кризе?

V

У тренутцима жалости, губитка или несреће на звезде се навлачи облак. Понекад облаци служе као весник да жеља или молба за земаљске и пролазне ствари неће бити услишане од неба. Стари мит о учешћу звезда и месеца у људским судбинама васкрсава, дајући стилу песничку симболику. Толстој разуме онај страсни пламен унутарње борбе, који сагара женско срце, кад оно не зна да ли ће се збити или ће ишчезнути за трен кратко привиђење среће. Не врача љубав узалуд од искони по звездама, и Толстој се не потсмева, већ се напрегнуто уноси у тајанствени разговор љубећег срца са небом. „Господе, Боже мој! — мислила је она (Лиза), — зар је могуће да сам узалуд страћила срећу и младост, и више неће бити, никад неће бити? Зар је могуће

да је то истина?.... И она се загледа у високо, око месеца светло небо, покривено белим валовитим облачићима, који су, застирући звезде надирали ка месецу". „Ако овај горњи бели облачић обухвати месец, значи истина је, — помисли она. Магловита димљива пруга прелете по доњој половини светлога круга и светлост поче по мало да слаби на трави, на врховима липа, на језеру".

Исто тако симболички, као звезде на вечерњем небу, и облаци прате одлазећу љубав. „Сунце је већ било зашло, почело је да се смркава, а пролећни тамни облачић висио је над кућом и вртом, само се иза дрвета назирао чист крајичак неба са бледим руменим и вечерњом звездом, која тек што је планула. Над свима је лебдела сенка лаког облачка и све је очекивало тиху пролећну кишу". Уосталом, пролећна киша овде није претила кобним расплетом: оба јунака романа били су млади, пред њима обојима лежао је дуг, различито управљен живот.

Брезе, „лепљиви листићи" често се затежу мрежом животворне пролећне кише, која по народном веровању доноси срећу; и тада цео пејсаж добија карактер неодређених осећаја, што ублажује сувишну блиставост и одговара расположењу описиваних лица. „Кишица нас је ухватила кад смо већ скренули у брезову алеју која је водила ка летњиковцу. Само она нас није ухватила. Знао сам да пада киша само по томе што је неколико капљица пало на моју руку и што је запљуштало по младом лепљивом лишћу бреза, које су, непомично опустивши свје кудраве гране изгледа са наслађом, израженом јаким мирисом, којим су оне испуњавале алеју, примале на себе те чисте, прозрачне капљице". Чак ни најситнија подробност, као што су неколико капи из пролећњег облака, није промакла Толстоју. Оне као да изазивају влажност, неодређеност осветљења, стварају ваздух слике.

Киша и непогода исто се тако код Толстоја нису појављивале случајно. Оне су одговарале оним расположењима која је преживљавао јунак у вези са одређеним догађајима. Младост, свежина и сјај украшавају та расположења на којима је тако често лежао жиг непосредне успомене. Толстој се није сећао себе у притајености душевног преживљавања, већ у општој сложености претстава, које су га пратиле. После непогоде и кише, нарочито пролећне, сам он је осећао навирање бодрости, свежине, жеђи за новим осећајима. И можда су, неприметно и за њега самог, непогода и пролећна киша постајали симболи прелазних момената ка новом још неискушеном. Уколико су јаснији били осећаји, утолико је уметниково сећање било изоштреније у обради детаља. У томе погледу класичан је чувени опис непогоде у „Дечаштву", где су сјај муње и грмљавина заузимали исто

место у уплашеној уобразиљи, као и репови и гриве коња, који се вијоре при налетима ветра, и покрети кочијашевих руку, и мириси шуме после пролећне непогоде, трулога лишћа, смрчкова и зове: „Коњи чуље уши, шире ноздрве, као да њуше свеж ваздух који запахњује од приближавајућег се облака." Толстој је осећао мирис облака много раније од симболисте Бољмонта:

Мирис сунца? Којешта!
Не није, којешта,
У сунцу се звуци и снови,
Мириси и цвеће
Сливи у сложни хор,
Сплели се у једну шару сви
У сунцу миришу траве
И свежи локвањи,
И пробуђено пролеће
И мирисни бор....

Смоласти бор, трава, све што код песника изражава животворну моћ сунца, код Толстоја промиче на његовим сликама као зелене мрље. „Зелено" код Толстоја подудара се са претставама о моћи природе, њеном цветању, весељу и вољи за живот. „Зелено" није избегавао ниједан песник који није неговао своје стваралаштво у сумрачју зидина и загушљивости стаклених башта. Није побегао од њега ни Толстој чије се стварање развијало на чистом ваздуху међу пољима и шумама. Он га је запажао тамо где га је народ претварао у симболе младости и безумног кључања снаге — „младо-зелено", — и тамо, где је оно добијало разне преливе. Од „свежег зеленила", од „бледо-зеленог бодљикавог зеленила жбунова", „бледо зелене траве" и „зелене горе" прелазио је на „зелене клупе", „зелене лафете", „зелену бурад", „зелене сукње и појасеве", „некада зелене кровове" и на „зелени фрак". „Жуто-зелена маховина", „жуто-зелени набујали четинари", „бледо-зелене гране старе јабуке", „зеленкасто море", „зеленкаста леђа жаба", „тамно-зелена коприва" — све је то као освежавајући тон уносило радост у колорит његове слике. Али скупа узевши они нису сачињавали оно што се код других песника назива зелено царство, зелена поема или бајка. Шуме и жбунови више говоре читалачкој души општим кретањем ликова, звукова и оним расположењем које би се пре могло назвати сеновитим, умируђим, туђим раздражењима боја. У томе погледу нарочито је занимљива друга једна Толстојева љубав за боје.

Његове очи су радо сусретале љубичасто, ништа мање радо неголи „зелено". Толстој је пре свега распростро своју страст за љубичасто на облаке: „.... Велики тамно-љубичасти облак"...., „на љубичастој позадини облака"...

Ако је Толстој разликовао у тамном кретању облака пре свега љубичасте тонове, он их је онда желео да види и тамо где се они нису појављивали у условима органске узрочности, већ искључиво по његовој вољи. У вили Облонских, например, кували су „старе љубичасто-модре жилаве петлове". "Шапаст репув" има „неприродно љубичасте" цветове. Чак је и псетанце Платона Каратајева било „љубичасто." „Врана кобила Мушка" фрктала је на своје „љубичасто сисанче". У патетичном опису пролећа, над којим као облак прелеће лирика Гоголја, млади Толстој се сећа „сеновите љубичасте стране липове стазе". Дижући очи са књиге, Иртењев је погледао на „љубичасту површину реке". У забелешкама дневника 1893 године (14 августа) у слику сакупљања жетве убризгано је такође „љубичасто": „и на љубичастој пољаници ору".

Јасно је да љубичасто није прецртано с природе, већ је заиста предмет Толстојеве страсти за боје, — није га он залуду уносио свуда где је хтео да створи благ утисак за гледање, који не замара, прелазећи од јасног плаветнила до бледе неодређености.

О вези душевних покрета са природним појавама посебно са облацима и кишом, нарочито красноречиво говоре неке стране „Васкрсења". После суђења Масловој у души Нехљудова одиграва се преокрет. Он хоће да заврши са старим животом, прожетим, како он мисли, нечистотом и неистином, и жели да започне нов, обновљен, очишћен, као испран душевним сузама кајања. Толстој предусреће то стремљење пролећном кишом и блиставошћу неочекивано набујалог пролећног зеленила. „Нехљудов је рано изишао из куће (први пут у тамницу да види Маслову).... У очи тог дана пала је прва топла пролећна киша. Свуд, где није било плочника одједном се зазеленела трава: брезе по вртовима осуле се зеленим папирјем, а зова и јаблани исправљали су своје дугачке, мирисне листове, а по кућама и дућанима скидали су и брисали рамове".*)

У души Нехљудова развија се тежак и мучан процес прерођавања. Жаљења због прошлог „разузданог" живота сударају се сазнањем неопходности да се преузме низ одлучних потхвата, али куда ће га они одвести, то он не зна. Он осећа само убеђеност да над њим, над његовим радњама и стремљењима постоји неко виши, некакав „Господар" живота. Та тешка преживљавања са пламеним упадима у светле области добра, те прекоре, као ударце свести по сазнању

*) Због великих мразева преко зиме у Русији се у прозоре углављују специјални рамови, који не пропуштају хладноћу а за проветравање постоји по једно окно које се отвара, т. зв. „форточка". Скидање рамова значи почетак пролећа.

— Толстој је метаморфозирао у облику тешког облака, који се провалио изнад кућњег крова непогодом и пљуском. „Црн облак се сасвим био наднео, и већ се нису видели само одблесци, већ муње, које су осветљавале цело двориште.... Све тице се притајише, али зато зашушта лишће и ветар долете до трема на коме је седео Нехљудов и замрси му косу. Долете једна кап, друга, забубња по репуву и лиму крова а цео ваздух букну; све се притаја, а Нехљудов не стиже да изброји ни три, кад нешто страшно тресну над самом његов главом и откотрља се по небу".

Сетимо се „Ане Карењине". И тамо тешка и мутна размишљања захватају Вронског, кад он пре трке свраћа код Ане у летњиковац, рачунајући да ће је затећи саму. Он још не зна да ће му Ана саопштити своју трудноћу и љути се што се родбина уплиће у његове односе са вољеном женом. Док се фијакер котрљао по путу, „облак, који је од јутрос претио кишом, наднесе се и провали у пљусак". Међутим у души Вронског господари одлука да победи све препреке и створи себи могућност потпуне среће. Он осећа снажно и радосно узбуђење, које се преноси на природу: „И њему први пут сину кроз главу јасна мисао о томе да је неопходно потребно прекратити ту лаж, у колико пре, у толико боље". „Да одбацимо све и ја и она и да се сакријемо некуд са нашом љубављу," — рече он себи. Пљусак није дуго трајао, и кад је Вронски прилазио у касу са средњаком, који је извлачио левака и дешњака, који су без дизгина јурили по блату, сунце је опет извирило а кровови летњиковца, старе липе вртова са обеју страна главне улице сијали су мокрим блеском, и са грана је весело капала, а са кровова сливала се вода". Овде је Вронски мислио само о себи и својој срећи, док је тамо, у „Васкрсењу" Нехљудов хтео да жртвује себе, да би искупио своју кривицу пред несрећном Кањушом. Разлика у кретању психолошке сказаљке од личног „ја" ка души ближњег била је огромна. И овде и тамо пљусак је симболизирао збуњеност душе у којој је сазревала потреба да нешто измени, спере и дочека освежење.

У симболици кише природно је било наићи и на претставу о сузама које падају на земљу да опомену људе на зло који они чине. Пошто је приказао ужасну слику патњи и смрти на Бородинском пољу, Толстој је натерао и само небо да плаче над њом. Сама слика је изванредан образац бојног сликарства, где је бесмислена земља супротстављена небу, које је свесно и које говори. „Над целим пољем, раније тако весело лепим, са његовим светлуцањем бајонета и димовима на јутарњем сунцу, сад је лебдела магла влаге и дима, и мирисало на чудновату киселину шалитре и крви. Скупише се облаци, и поче да роси киша на

убијене, на рањене, на заплашене и на сумњајуће људе Као да је говорила: „Доста, доста, људи. Престаните.... Освестите се. Шта радите?" Моралиста проповедник отворено иступа у тим редовима. Природа потпомаже његово обраћање вишем разуму и у својим појавама пружа директиве.

(Свршиће се)

Aleksandar Prokopenko
(Prevela Branislava Kovačević)

BIOLOGIJA LIRSKOG PRINCIPA

OGLED O LIRSKOM OSEĆANJU SVETA

— Bicer, imate li Vi srca?
— Bez njega ne bi bio mogućan krvotok, ser.
Dikens

IZRODJAVANJE

Ako je savršenstvo u filozofiji istina, u moralu — pravda, onda bi u biologiji savršenstvo moralo biti zdravlje. Sa potpunom nepristrasnošću zaustavljajući se na makakvoj nakazi, izučavajući je bez gadjenja, biologija ipak mora konstatovati postojanje nakaze. U tome leži njena neljudska slabost u poredjenju sa metafizikom, — naprimer sa hegelijanstvom. I u tome je njen nepresušni patos. Ona kao da zamišlja zajedno sa Emersonom da je biti veliki isto tako lako kao što je i biti mali, treba samo biti zdrav.

Biološko gledište pre svega nije ni psihološko, ni istorisko, ni sociološko, ni moralizatorsko, niti metafizičko. Biološko gledište, u cilju jasnosti, ne računa sa onim svirepim protivrečnostima kolektivnog života, koje pomračuju i unakažuju ne samo rad, već i samo postojanje usamljene ljudske mašine. U biološkim posmatranjima čovek, kao usamljeni idealni kristal, raste do svoje odredjene zamišljene završenosti i ne kombinuje se u složene, ali po suštini unakažene druze kristala.

Ali ograničavajući zakoni zemaljskog postojanja osećaju se teško i u biologiji. Bilo bi detinjasto naivno da zamišljamo biološku mašinu kao blaženog idealnog čoveka, — l'homme de la Nature. Ne, usavršavanje oblika je neograničeno samo u umovanju, dok se u stvarnosti zapaža da i ako živi oblici postaju složeniji, kakvoća žive materije ne postaje bolja. Povećana diferencijacija životnih ćelija tužno se podudara sa opadanjem njihove životne čvrstine... Snage zemljine evolucije kao da ne raspolažu potrebnim znanjima iz tehnologije živih materija, priroda ide na količinu, na novost, a ne na kakvoću. Dobija se utisak kao da materija oslabi u organskim jedinjenjima. Paleontologija zna za primere izumiranja čitavih vrsti, — koje su do skoro bile moćne i odjednom su potpuno is-

čezle. Uopšte, nije isključeno da je ideal organske čvrstine već postignut, i to u prvobitnoj plazmi, koja je u svom vrelom okeanu mogla da postoji sama za sebe, bez ikakve organske diferencijacije; tada sve što mi nazivamo evolucijom postalo bi u stvari involucija. To je prava biološka antinomija; a možda se cela životna borba svodi na to da se održi u plazmi krvi nepromenjen sastav one arhajske okeanske vode, koja kao da je životni standart i služi kao krvna plazma svim živim bićima.

Involucija je kobno nepopravljivo zlo biologije, strašna prepreka u čvrstom fiziološkom životnom poretku uopšte. Ali i u samom ljudskom životu biologija ima i ako manje strašnog, ali zato dosadnijeg neprijatelja, — a to je sociologija. „Kamena tkanina istorije izatkana je iz grubih surovih niti ličnosti" — rekao je nekad Ševirjov. A za biologiju obrnuto, — usamljena zoološka ličnost uvlači se u taj razboj svih prestupa, — u istoriju greha. Progres kolektiva je neizbežno — regres individue. Šta ostaje od snažnih organskih obdarenosti u kultivisanom homunkulusu? Novalis je jednom rekao da su većina ljudi — kao ostatci sa prohujale gozbe.

Već se u bibliskoj t.j. haldejskoj, ne govoreći o grčkoj mitologiji, jasno izražava misao da sa čovečanstvom nije sve u redu. Živi tako i tako, inače, — odmazda do sedmog kolena. To je biološka osnova velikih religija, misao da je granica savršenstva već predjena i da čovek ne može srećno da raste prosto kao majmun ili pečurka, već da njegov život mora da teče kao rešavanje teorema, — strogo promišljen.

Da kažemo otvoreno: sociološka evolucija je biološko izrodjavanje. Društvo skida sa individue biološke obaveze, uklanja od njega biološke potrebe, odomaćuje ga, hrani, brani ga i — razvraća i izrodjava. Povećavanjem životnih ugodnosti, povećava se i naša nemoć. A izrodjavanje odomaćenog čoveka otišlo bi beskonačno daleko — svi bi mi bili kreteni ili prestupnici, da se i izrodjavanje ne potčinjava svojim zakonima ograničavanja. Darvin je našao dva takva zakona i ovako ih formulisao. S jedne strane, kod životinja lišenih slobode zoološki tip postaje vrlo neotporan (odomaćene rase pasa, kokošaka), a s druge, — osnovni prvobitni tip stalno probija, vraća se — i siva golubica pojavljuje se usred pokolenja svemogućih kitnjastih golubijih vrsta, — narušajući zamisao odgajivača, ali vaspostavljajući logičku zamisao prirode. Tako i u ljudskom društvu, na svakom koraku, medju ljudima socialnog blaga i pravičnosti mi vidimo atavistička stvorenja, sa lopovskim dušama i zverskim instinktima, sa neandertalskim rugobama. Ali oni se korisno suprotstavljaju prekomernoj, rušilačkoj domestikaciji.

Tako je ono što mi nazivamo strašnim i gnusnim ali toliko rasprostrtim imenom izrodjavanje u zemaljskim prilikama neizbežna pojava. *Izrodjavanje* je isto tako, kako se obično kaže, činilac razvitka, kao naprimer kvarenje govora lenjošću i nepažnjom,

a iz tog se kvara dobija razvitak jezika, — kao rašireno svuda prisustvo bakterija, koje pomažu da se ubrza rušenje onog što se već ruši. Međutim za ljudsko saznanje to izrodjavanje je izvor preteranih patnji. Čovek je rešio o sebi „dakle, neću ceo umreti" — i odjednom mu se čini da ne samo da umire, već je i za života mrtav. Kao prvo ispoljavanje (skoro uzrok) takvog izrodjavanja, u koliko se može suditi po pravom biološkom stanju Evrope, možda bi se moglo smatrati uškopljeničko duševno preporodjavanje i to baš misaonog rukovodećeg sloja. Taj sloj skrenuo je od svoje biologije u psihologiju. A psihologiju koju u svim delovima ne podržava biologija — sam život odbacuje ka psihijatriji „La belle intransigeanse de la vie se perd" (H. de Regnier). *Uškopljeničko posmatranje* sveta, kvarenje duševnog sklada jeste skretanje od kružnog jemstva bioloških radosti, patnji i, avaj, gluposti — vajldovstvo, ničeanstvo, donžuanstvo, stavroginstvo i tako dalje sve do mefistofelizacije rase. Sjajno, lako, poletno bećarstvo u nekim epohama bilo je nezamenljivi ukras života, a u drugoj epohi ispadao je po svojoj neodgovornosti nedostojan da postane muž virum dedecet, — stvorenje koje je uvek gotovo, kao pravi namesnik Bogova, da odgovara i za sebe i za druge.

Ali unutarnja neodgovornost je samo posebna odlika uškopljeništva. Bitno je u njemu baš ta otcepljenost od biologije, od osnovnih melodija zemlje, od Majke Prirode. Apsolutno nije slučajno da se u velikoj i biološkoj tako opravdanoj simbolici prvobitnoga hrišćanstva, Hristos, t.j. i Logos i Sin čovečiji označava sokom loze i presnim hlebom pšenice i uporno se prikazuje u svemu sličan Materi — a na nekim ikonama, čak potpuno Materi — tamnolikoj, kao sama zemlja. Ako je Gete celog života tražio spasenje u biologiji, Ruso ili Satobrijan tražili i ponirali mišlju u „prirodu", a Balzak smišljao svoje „fiziologije," — to je samo primer protesta nekolikih titana (izmedju mnogo njih) protiv postojeće nemoći.

DISHARMONIJA LIČNOSTI

Naša borba za opstanak danas naročito daleko ide u stranu od zdravih fizioloških puteva, verovatno zbog toga što naša pokretačka reflektorna ličnost u današnje vreme suviše brzo ustupa mesto kojekako udešenoj psihičkoj ličnosti; ta psihička ličnost ne raste već se naduvava; a i suviše se rdjavo naslanja ona na telo čak i obavljanju svojih ličnih nasušnih potreba, za održavanje svojih svesnih napora. Za savremenu ličnost je karakteristična lažna stabilnost. Prava stabilnost se postiže ili potpunim društvenim somnabulizmom, letargičnošću stanovništva (Knight), (novine, običaji, podražavanja), ili isključivim razvitkom uma, ili prosto duševnim obolenjem (stereotipne radnje, usporenost, „viskoznost" misli) „Nered je odlika svega života" — kao što veli Rozanov

Ali u hijerarhiji ličnosti, zar se ne javlja kao jedan od glavnih momenata ocenjivanja — unutarnja harmonija, — ona harmonija „koja je uperena unutra, kao harmonija luka i lire" — (Heraklit Efeski), — harmonija čvrstog spajanja, udruženosti čestica, — harmonija istine. I u tome pogledu čak i osobine drveta, ne govoreći o osobinama uspelog kristala harmoničnije su od čoveka. Neopisiv je način i mera uspelih kristala. To je veliki prizor, ispunjen sugestivnom mišlju, najčistije madjije; u njemu otkrivaš da je za lepotu potrebna velika ideja i mala odstupanja od nje; male samovolje u velikoj potčinjenosti, — t.j. ono što karakteriše slobodu volje i na čemu se možda drži Kosmos, t.j. poredak lepote u svetu.

A oštećena ličnost je slična devojčici koja je stala na hleb, u Andersenovoj bajci, slična Petru Šlemilu, koji se odrekao samo od svoje senke, slično je divnom Serenu Kirekhoru, — koji je namislio da uguši samo prostu čovečiju ljubav... A razračunavanje je strašno. Život za tren samovolje.

BIOLOŠKA RELIGIJA

Ne pretpostavljajući da se upuštamo u religiozne diskusije, ipak moramo primetiti da biologija skoro sve skroz kao da parafrazira religiozna učenja. U mozgu su, veli ona, već sad date sve ljudske mogućnosti, samo one nisu iskorišćene zbog bolesti, izrodjavanja i socijalnih grehova. Ali i za nju — „Carstvo Božije je u vama!" Dajte plansku, višu volju, — a ona je već tu, već raste, — i taj génie, qui n' est qu' une longue patience, ta volja će kao Aladinov prsten otkriti unutarnje blago nadčovečanstva, koje leži uzalud. Nadčovek i jeste pre svega potpuno i celishodno iskorišćen viši mozak, — potpuno moždano zdravlje. Zadatak više volje (pa i realno posmatran razvitak čoveka) otvoreno se sastoji u tome da oslobodi za služenje višim ciljevima svu tu suficitnu energiju, koja se troši na *izlišna* ispoljavanja *nižeg* života. Igrom prilagodjavanja — za milion godina razvitka zemlje i za mesec utrobnog razvitka ploda, — priroda očigledno pokazuje biologu, da mogućnost takvog oslobodjenja, — nije fantazija, već filogenetički dokazan fakt.

Volja za usavršavanje postoji, kao što melodija postoji u muzici, pre nego što je komad odsviran do kraja (gr. Kajzerling); istina, u toj volji leže izvori najvećih brzopletosti i samoobmana, ali ipak ko će dokazati da nas samo malodušnost primorava da vidimo u ljudskoj nepotpunosti privremeno zlo, kao da svaljujemo na slučajnost i vreme ono što je krivica same naše prirode. Ne, usavršavanje postoji, ali našoj životnoj stabilnosti, našoj inerciji dati su milioni godina; našem vidu i sluhu, našem gnjevu i strahu — stotine hiljada godina; a našem razumu i našoj harmoniji, našoj ličnoj volji — tako malo vremena. Pa ipak, ako je naš mozak, naša ličnost još kao petlić na dimnjaku,*) — nju je okrenuo vetar

* Vetrokaz.

sudbine u stranu biološke neminovne i bolje budućnosti. Neka i kod najviše intelektualiziranih ljudi moždana kora, trudeći se da koči niže centre i sama biva kočena odozdo; neka ona bude kočena i sopstvenim zamorom, — ipak mi ne možemo i ne smemo *zamišljati* da su sva negativna kočenja uništena, da su otpala, jer to bi bilo i svetost, i snaga i Božanstvenost, zato što samo *osećanje* Boga jeste skoro adekvatno osećanju oslobodjene kore.

U naše doba može se reći da caruje odvojenost od biologije. Čak i ljudi koji su, potčinjujući se govornim tradicijama, još gotovi da viču o izrodjavanju, o propadanju vrednosti — u većini slučajeva apsolutno ne osećaju ono što se može nazvati *srednjim pritiskom savremenosti*, apsolutno nisu sposobni ne samo da se uzrujaju, već prosto da shvate, kad im govore o drugom gledištu na svet, sem gledišta potpuno proizvoljno, — *skolastičkog*, — slovensko-grčko-ruskog, govoreći s obzirom na Ruse. (K. Leontjev je govorio o seminaristima kiklopske izgradnje). Posebno, pri biološkom izučavanju velikih ličnosti, „predstavnika roda ljudskog" izrodjenom čoveku uopšte ne izgleda interesantno da izučava vezu izmedju suda ništavnog i besmrtnog sadržaja. On se ne udubljuje u pitanje — da li u tom dvoboju duha i tela, kakav obično biva genijalan život, lažu duh i telo jedno drugo providencijalno, ili samo po nesporazumu, i kako lažu, — i da li u opšte lažu? A ta su pitanja, — možda važnija od svih drugih. Baš kao odgovor na ta pitanja danas poniče ljudska *tipologija*, koja nije osnovana na izmišljotinama, već na najboljem ljudskom znanju i na mučno proverenim posmatranjima; čovečija sudbina sve njene raznolikosti, sve njene igre smeštaju se u nekoliko osnovnih tipova, u njihove kombinacije podvrgnute zakonima.

Medjutim, biološki je verovatno da će se sve popraviti u pravi čas. Onaj *pravi poredak* stvari, koji probija kroz čovečiji nered, — taj lanac zavisnosti, koji zovu sudbinom, providjenjem ili istorijom, — taj se poredak stalno upliće u tok ljudskih slabosti? Život, — *postoji*; Nešto ili Neko zaista postoji. Neka je važno metafizičko cogito ergo sum; ali ništa nije manje važno i biološko sum ergo cogito. Izučite kako se razvija zametak pileta, kako ono u svojoj jedinci u toku časova sa čudovišnom energijom preproizvodi milione godina borbe svoje vrste, (relativišući životom vreme), — i vi ćete poznati i osetiti moć onog dlana koji drži naš svet! „Bog večito premerava zemlju". I u društvenom izrodjavanju,r u somnambulizmu, koji potire ličnost, postoji u isto vreme i nešto pijateljsko ljudskoj praličnosti, u tome kočenju ima pripreme za polet. Kao da bezbrojni nevidljivi srednji podvizi svakidašnjice u nauci, poeziji, miru i ratu zamešuju, spajaju krvlju, suzama i znojem „opštečovečanski organizam", ispoljavaju ga u biološkom planu. To se vežba kolektivno, instiktivno pamćenje čovečanstva, koje živi i čuva u sebi i oblike davnih pterodaktila i panoramu Golgote; nauka saznaje za svoje granice u sećanjima folklora; eshatološka nagadjanja i raspoloženja, — mogu biti samo uspomene davnih primicanja zale-

djivanja, davnih plutonskih i posejdonskih katastrofa. Potsvest je neverovatno čvrsta, — ako nisu bajke, onda je mistika, ako nije mistika, onda su proročanstva ili magija, — t.j duševna stanja algebraična, simbolična. Tako ptice selice i do danas biraju vazdušne puteve onako kako su im to odredjivale već davno nepostojeće planine tercijarnih kontinenata (M. Boubier).

Korisno je setiti se sa kako se potajnim zadovoljstvom čovek drži tajanstvenosti, — svih tih metafizičkih nagadjanja, kako ih ceni, kako ih čuva od rezonovanja i zaključaka razuma, naravno zato što su mu potrebna i druga ma i retka doticanja do tih njegovih tajnih bezdana. Puškin je rekao „zdrav smisao je retko veran vodič i skoro uvek nedovoljan".

Duh koji utiče na nas vrlo lako može da potiče iz tog svečovečanskog somnabulističkog organizma, koji se realno skriva na zemlji. Živome je svojstveno da zrači. Spinoza je to osećao i tako je i načinio božanskim (sa svima ogradjivanjima) svoje svečovečanstvo. „Iz ovog opštečovečanskog potiče i ovo opšte jemstvo ljudske patnje, uporna i zapovednička odgovornost za sve! Svečovečanski princip mi primamo maglovito i zapovednički u svim velikim automatizmima ličnosti, — u njenim atavizmima, u njenom govoru, gestu,—u celom onom potsvesnom Apsolutu čoveka. Tamo je Bog, jer razum samo traži Boga, a nalazi ga samo tama potsvesti, tamo je sva religija, tamo je i lepota i smrt, — t. j. oba načina za oslobodjenje od svakidašnjice, oba orgijastička izlaza iz života. Na taj način čovek se može još i odbraniti od ideje Boga, ali nikako i od osećanja božanstvenosti (to deinon), — jer ono je neuklonjivo dato u biologiji. Kao što Kivje po parčetu vilice *ne može* a da ne uspostavi svog deinoterijusa, kao što je botaničaru u cvetu iznesen oblik cele biljke, — tako nam je i u biologiji neizbežno data čovečija transcedentnost. Neka bude i tako kao što je neko rekao, da možda nije Bog udahnuo besmrtnu dušu u čoveka, već Platon; neka nam i samo osećanje duše daju bolesna stanja, — ali i put Platona i put bolesti pripremljen je u opštoj prirodi čoveka. Biološka fakta obavezuju. A voleti bližnje kao samoga sebe može se samo pošto se vratimo na fonds commun — u bezuslovno, opštečovečansko stanje, jer socialni zakoni prošto ne dopuštaju ljubav; ljubav-dobrota zamršuje čitavu stvar u socialnim izgradjivanjima, koja zahtevaju strogost i drhtavo biće, koje samo svojim treptanjem mrsi i kvari sve divne zamisli.

MALOGRADJANIN

Evropski gradski stanovnik, malogradjanin, „mali sopstvenik sa naočarima" po izrazu Baljmonta, jeste realista s vrapcem u ruci, koristan i potreban za nekorisno i nepotrebno, jeste u mnogom pogledu — dirljiva žrtva, kao što je u mnogom pogledu — najsitnija fela Kalibana. Nije govor o istoriskom buržoa, već o neistoriskom malogradjaninu. On veli „šta će nam Puškin" — i

na svoj način je u pravu, kao što je u pravu pečurka pored cveta. Medjutim, prilikom izučavanja malogradjanina, bez predubedjenja, ne možemo a da ne primetimo da on pored sve svoje mirnoće i prostote, nimalo nije neškodljiv, a u mnogome je prosto zloslutan i za sebe i za druge, tako, da možda njegova svojstva baš i pretvaraju život, čas u veliki rat, čas u ruski boljševizam i, uopšte, prosto čine život zverskim. Vuk je mirna zver!

Naravno teško je biti čovek. Ponekad on biva raspet, — obično biva zgažen. *Raspeti* se oslobadjaju; *zgaženi* tavore u ropstvu. Oslobodilačka blagovremena smrt većini je apsolutno nepristupačna: suviše je trebalo tog jurodivog-ozarenog pripremanja da se priredi smrt! — na primer čak i kod Ničea nije dosta tog pripremanja.

I ostaje jadan čovek da tegli svoj *smrtni život* (vitam mortalem, bl. Avgustin) u zgaženom obliku, u obliku Ersatzmensch'a. „Die nagende Wunde des Lebens. Pre svega (po biološkoj značajnosti) zgažena je njegova seksualnost; antibiološke seksualne teškoće, koje život nameće, uzrok su da se uškopljenička psiha učvršćuje; Dafnis i Hloe ispadaju vezani za lanac podalje jedan od drugog, — zar to nije gorko, zar nije užasno? Medjutim, stid leži u hitonu, kako je rekao sv. Kliment Aleksandiski. Drugi faktor — pokretnost čoveka, — „kako bi živo poleteo u mračnu šumu", — unakažena je gradom i radom tako da se i sama želja za trčanjem i borbom mora pobudjivati banalnostima sporta. Treći veliki biološki faktor — jelo, glad, razvraćeni su do kulinarizma (strast grla), do alkoholizma.

Ali najgore što se desilo sa golim biološkim čovekom, — to je njegova istoričnost, socialnost. Čovek je *parna životinja*, porodična, ali nikako društvena. Teško mu je da radi usamljeno; ali *za* stado je i suviše pametan. Makako da su jadne njegove misli, ali i sa njima mu je teško da se potčini. Najveće na šta je on donekle sposoban to je da živi u opštini. Već veliki i tragičan eksperiment jelinskih gradova-država pokazuje da čovek ne može čak ni u takvim državama živeti, a da vrlo brzo ne uništi sebe, po svojim unutrašnjim zakonima. Neki naučnik je nekad izmislio reč „antropotoksin", — otrov koji se stvara samim prisustvom nagomilanih ljudi, čija se snaga delovanja neproporcialno jako uvećava sa povećanjem njihovog broja. Gomila je isto tako smrtonosna za sebe samu kao suviše gust ševar, ili suviše velika kolonija bakterija.

SPECIJALIZACIJA

Uškopljenička duša zlokobno je sirota u osnovnim, možda i skupinskim, ali ipak biološki neophodnim kretanjima. Ona otstupa čak i od majmunskog tipa, — možda ne natrag, ali neizostavno na pogrešnu stranu. Tako osirotela, ona je na svoj način slobodna, — slobodnija od drugih, od hiljadugodišnjih zemaljskih uzajamnih

delovanja. „Egoista je — car sveta, primetio je nekad Turgenjev. Ali kakav car! Ništa ne odvlači njegovu pažnju od usamljeno izabranog pravca....

Empiriski glavni uzrok neuspeha čoveka na zemlji sastoji se u tome što je po žalosnom sticaju prilika, neophodni i neizbežni u svakom organskom postojanju princip diferencijacije dao u čovečijem individuumu početak potpuno jednostranog razvitka pojedinih sposobnosti. Kod zverova i biljaka takav grub jednostran razvitak obično osuđuje jedinku na brzu propast. Dok kod čoveka mit Menschenwitz und Menschenlist, — moguće je biti takva nakaza pa ipak postojati, pa čak i blagovati, apsolutno ne osećajući i ne primećujući svoju nakaznost. Skoro niko se od ljudi ne razvija u svim pravcima; ne postoji žbunasti razvitak; jedan izdanak isteruje su preko mere, dok se drugi suše. Daroviti mladić se sparušava, osušuje se u monomana sa neverovatno ograničenim sposobnostima, ali zato možda sa čudovišnim jednostranim znanjem. Gradski život manje ili više izdašno plaća takvo unakažavanje prirode. Mi činimo sa sobom isto ono što su trgovci dece vršili nad decom odredjenom za klovnove, kad su im presecali izvesne živce: čovek se smejao, koračao, stajao samo na jedan način. Ali zato kao niko drugi. *Specijalista* — taj nadklovn, jadni nadčovek savremenosti koji uvek ostaje razlomak pravoga čoveka: neka budu kod njega u imenitelju i brojitelju kakvi hoćeš brojevi, kakve hoćeš sposobnosti, — on je ipak razlomak, manji od cele jedinice. Gončarov, govoreći o tome kako su Oblomova prevarile mladićske nade, pita: ili ih je on prevario? Ali šta je Oblomov: uopšte je čudnovato sa kakvom lakoćom čak i najdarovitiji ljudi potpadaju pod uticaj tog zakona periferičnog osiromašenja i presušivanja! A da li treba govoriti da to presušavanje neizostavno ne znači jačanje jedne grane; većina specijalista i u svojoj specijalnosti su jadni i ništavni. Zvuči kao potsmeh Jumova primedba, da „priroda javno preporučuje čoveku mešoviti način života, dok ga tajno podbada da se prekomerno predaje jednoj naklonosti.

Ali najgore je to što uporedo sa specijalizacijom i to neizbežno raste i mefistofelizacija rase, egoistično izdvajanje, neshvatanje i nemanje želje da se shvate tudji živi interesi, moralna ravnodušnost prema svemu, van uzanog kruga ružno hipertrofirane specijalnosti. Zakoni ljudske solidarnosti postaju prazno slovo; specijalista ih čak i ne osporava, — njegova specijalnost nije da osporava. „Podiže se grad u kome kamenovi uče da budu kamenje i prolaze sva tri roda obrazovanja — više, srednje i niže (Hlebnjikov). Prvo iščezava dobrota, zatim se na njenom praznom mestu učvršćuje razdraženje i na kraju iskrsava negiranje. Izlazi da je gundjati i grditi — prirodno, dok se hvaliti mora sa obazrivošću. U specijalisti navire zlobna zasićena srdžba (kao što ponekad otrovna pečurka niče iz crva). Velika je Geteova zasluga što je svojim autoritetom ponizio hladnog i zlog djavola, a najdublja proniclji-

vost, — što je rodio Mefista iz očajanja i zaklinjanja starog nadspecijaliste knjižnika.

Ako dobrota i postoji, — onda samo kao pravilo društvenog licemerja; premda je i to dobro. Ali i do danas stvarna dobrota odmah postaje samoubistvo — na sitno; — i kao strašno znamenje, ruka čoveka, taj simbol čovečnosti, čak i u spokojnom stanju, stalno održava zverski oblik skoro stisnute pesnice! — hvatati, tući! eto šta govori ta ruka! A psihološki uzrast srednjeg čoveka odgovara trinaestogodišnjoj psihi: 13 godina, — to je još niže od najniže granice odgovornosti, tako da i odgovornosti, zbog upotrebe pesnica, u suštini ne može ni biti. Može biti samo saosećanje, — i to „ne znaju šta rade" — „Velika deca" — to je nekada rekao Zlatoust. A pri tome još i velika tajna zaboravljanja, ne govoreći o unutarnjem utrobnom životu, već i našeg prvog detinjstva, — našeg zverskog vaseljenskog doba, kad smo mi još bili braća svake životinje*). Od šeste do trinaeste, — sedam psiholoških godina, — to je sva duhovna amplituda tog biča od koga život tako mnogo i neizdržljivo traži. Već je i Šiler govorio: „što više živim, sve više budala vidim, a u toliko manje gadova!"

Najgore je u specijalisti njegova specijalna snaga, slobodna od uzdržavajućeg saosećanja prema drugim specijalnostima. Ratnik je gotov da *podvlasti* sve koji nisu ratnici, sveštenik — sve koji nisu sveštenici; za obućara su samo obućari potpuni ljudi. Podjarmljivanje je krajnji zbir specijalizacije. Prvo unutarnje, zatim spoljne. Prvo samo sebe, u samom sebi, — zatim druge. A ko nema snage da podjarmljuje, — taj mora da ide u lakeje i da prima gledišta oslobodjenog sluge. Oslobodjeni sluga — to je ime tog Ersatzmensch'a, eto ko je današnji malogradjanin. Uškopljenički razlomak čoveka. Pretvarajući se da je još duh, čovek se skoro ceo pretvara u automata („živim kao kamen medju kamenjem" Ljermontov), — i u toj se automatizaciji sastoji novo utančano podivljavanje, i u toliko je ono gore u koliko su naša orudja složenija od primitivnih sekira i strela, a to već uopšte nije izrodjavanje tout court. Nikakvo izrodjavanje ne smeta čoveku da postane čak i Veliki. Naprotiv, treba reći da i medju velikima ne nailazi se stalno na zanosno lepe prirode, koje su sačuvale svoj ravnomerni žbunjasti razvitak, — kao neki sferički oblik čoveka iz Platonovih mitova.

METAFIZIKA BIOLOŠKE LIČNOSTI

Metafizički glavni uzrok bioloških nesreća i nepoštenja malogradjanina skriva se u tome što on troši svoju kosmičnost, prestaje prožimati se *vasionskim* strujama a i sam prestaje da zrači. To i jeste Smrt, sa velikim slovom. Cela vasiona stvara i održava sunce: sunce stvara zemlju; svuda lebdi taj isti, vero-

*) „U ljudima stalno oživljava prvobitno čovečanstvo," tako je govorio pre 50 god. D. Grose.

vatno, sličan čoveku, samo neizmerno pažljiviji, uvidjavniji i svirepi razum; a na zemlji, koja stvara čoveka, taj čovek u svom grozničnom izdvojenom samosaznanju okreće se i od zemlje i od Sunca i od Vasione, — od kosmičke promaje Apsoluta, koja se uvlači u zemljine pukotine, a okreće se zbog jasla. Umesto surove solidarnosti blagorodno rodjenih on prima slobodu oslobodjenika. To je smisao domestikacije. Kosmički uticaji, taj *Duh Istine*, Koji si svuda, — danas u naše doba nisu samo mistična, prelogična nagadjanja, već činjenice utvrdjene tačnošću svima nama pristupačnom. Treba samo bar malo osećati, saosećati, treperiti, i tad najstroža nauka postaje religiozna, samo na svoj način. Sasvim kao kod Hegela.

Ni samog malogradjanina Vasiona nije sasvim zaboravila. U mesečarstvu, koje je toliko začudilo Rozanova, dat je obrazac uticaja planeta. Rozanov je do kosmičnosti uopštio kod zaljubljenih „vezu izmedju životnih dubina (čoveko-dubina) naseg „ja", odakle se ma na koji način uvek rascvetava cvet ljubavi, — i *zvezda*, — nekakvo srodstvo, blizinu i telepatsku vezu." Tako je i Emerson osećao da su Sunce, Mesec i zvezde, — večna napomena zemlji o Vasioni. „Kad bi zvezdano nebo bilo vidljivo jednom u 1000 godina!*)" Eto te su dubine dublje od same seksualnosti; ona nije apsolutno neophodna, pa čak ni asketizam ne lišava prava na priznanje. Tako rasprostranjeno Suncepoklonstvo, dalje osećanje Boga — Apsoluta, prosto osećanje Postojećeg, — sve su to stremljenja baš ka Vasioni. Ona ne može da ne postoji, ako ja postojim; mora postojati makar u mom mikrokozmu; Negde, nekako, nešto ipak postoji! Ovde spada i antropomorfizacija prirode, — podvlačenje veze izmedju čoveka i zemlje, zvera i biljke. Drukčije ne može ni biti. Čak i za geografa, — zemlja je *nebesko telo*, vezano sa vasionom izmerljivim i shvatljivim kosmičkim vasionskim lučenjima (zračenjima). Sunce bukvalno pulsira u ritmu sa vasionom, a zemlja sa Suncem... U poredjenju to bi se moglo zamisliti da vihori misli lete zasebno od vihora osećanja i volje i da, kad se te razne vrste struja sjedinjuju, spajaju se u prostranstvima duševnog sveta, — i kad se tu desi odgovarajući telesni oblik, — tad iskrsava čovečija ličnost. Ako vrsti vihora ima više od tri (nama nepoznate struje, koje se mogu spojiti deset ili sto) tada zablista Andjeo ili Arhandjeo.... Balzak je u analognom sklopu rekao jednom: „les parfums sont des idées, peut-être".

Pravi malogradjanin, koji je zaboravio istinu bajki, stavio je nad sobom „duhobran", kao što se gromobran meće zbog groma. Ali mislilac srčanom rukom hvata kobni aparat, po kome preleću vasionske struje. On oseća da neverovanje i vera nisu suprotnosti, već dodirne stvari, i da nema smrti za onog ko se seća Vasione. „Je dois bientôt aller me rajeunir dans le sein de la grande Nature, — reći će on zajedno sa stubom pozitivizma, — Littré.

*) Emerson.

Zaboravivši *Vasionu možemo se ponovo setiti nje.* Kako? — primer za to nalazimo u Geteovoj biografiji, kad je on otkrio Spinozu za sebe. U 16-oj godini Gete je napisao poemu o silasku Hrista u pakao (Puškin je u tom dobu napisao Kaludjera). Ali uskoro je lik Galilejca izbledeo u Geteovoj duši, ustupajući mesto *Koperniku i Galileju.* U ono doba još je tako izgledalo, — neko od njih dvojice: Galilej ili Galilejac. Galilej simbolizira svojom ličnošću potpuni prevrat u ljudskom posmatranju sveta: decentralizirajući zemlju, pretvarajući je iz centra sveta u prostog saputnika sunčevog, on je lišava njenog sopstvenog neba, sa sinom suncem i kćerima zvezdama, — ili zvezdama nebesnim ratnicima. Sama zemlja ispala je kći a uskoro i zrno peska; Sunce je postalo daleki Titan, blag ali tudj. Bog medju bogovima i Bog mnogih zemalja. Nov razmer religioznih vrednosti neizbežno je iskrsavao pred čovekom. Dirljiva poludarnost hrišćanstva i sunčanog sveta rušila se. Ispadalo je l'exciel, eks — nebo, kao što bivaju eks kraljevi (Laforgue). Istina, Ptolomejeva udobna stabilnost zemaljskog sveta, provinciska samouverena prostota njegove zabačenosti i dan danas živi skoro u svim saznanjima; sunce se radja i zalazi, a zemlja ostaje velika majka svega. Ali nije sad govor o tim saznanjima Strašna je briga, — složiti zajedno Hrista i Koperinika; suviše je nova ta briga i preteška je za čoveka. Hristos shvatan kao mera svih ljudskih mera, viši je od tih izmena; ali čovek, — pun inercije troši ptolomejevski udešen deo hrišćanstva i napušta iz ruke, iz duše tako često i hrišćanski mit, čuvajući samo ostatke hrišćanskog morala.

Ali Gete nije sačuvao ni hrišćanski moral. Još sasvim mlad bio je osudjen na sigurnu smrt. Na bolesničkom odru on je u celini izveo onaj eksperimenat, i ako na detalje, koji je našem Dostojevskom ispao angro na gubilištu. Kod obojice je bila podjednaka ubedjenost u nastupanje svršetka. Prikazivanje *takvog* slaganja bola i misli ostavio nam je i atinski narod, koji je stvorio propadajući, krvareći, ustima svojih tragičara, ustima Heraklita Tamnog, učenje najgorčeg i najdubljeg iskutsva. Gete je pribegao *madjiji* (skoro isto kao i Jelada!), — a Dostojevski se obratio Hristu, — ali ne kao veri u Hrista, već sumnji u Njega. Magija je vraćanje u toplu — tamnu utrobu sveta, u opšti uzajamno povezani haos zverskih osećaja. Djavo je zver u srednjevekovnim bestijalnim ceremonijama. Gete nije pribegao magiji iz šale, iz igre, niti zbog suvišnog znanja i neurastenične dosade, već iz velikog biološkog očajanja, blagorodne smrtno ranjene životinje, potpuno isto kao atinski narod ili Dostojevski. (Zaloga umetničkog razvitka, jer tek kad naš život odlazi, možemo da njime oživimo svoja dela). Gete nije slučajno umro (češće se slučajno umire, ali može se i ne umreti slučajno). U svakom slučaju iskustvo vaskrslog Lazara bilo mu je dato pre iskustva Jova. I pošto je ozdravio, on omrznu, prezre magiju, pre svega, kao svoju raniju malodušnost, a zatim, *kao majmunsko imitiranje*

apsolutnog. Mrzeo ju je kao što je već zreli Puškin mrzeo svoju takodje madjisku Gavrilijadu; tu je bilo mnogo uzroka, od kojih je najglavniji — stid pred večnim vrednostima, pred metafizikom.

I u tu veliku opustošenu dušu ušao je *Spinoza*. Može nešto biti divnije, dublje, ali ne može biti uzdržljivije i opšteobaveznije negoli sistem Spinoze, — s minimalnim pretenzijama podignuto postolje svakog daljeg poštovanja Boga. Nemoguće je biti udaljeniji od divljačke lakovernosti, ali nemoguće je učiniti i velika popuštanja Razumu. Spinoza dovodi gordi um pred Božju Tajnu; prodirati dalje, — to već nije više delo uma. „Volja Božija je — pribežište sujeverja". Volja i razum su — samo stanja mišljenja". „Svaki sudi o stvarima po svome mozgu". „Pod realnošću i savršenstvom ja podrazumevam jedno isto". „Svaki egzistira po višem pravu prirode, i usled toga čini ono što potiče iz potrebe njegove prirode". „Bog dejstvuje po istoj neophodnosti, po kojoj i postoji". „Intelekt je ljubav duše prema Bogu a ujedno i ljubav Boga prema sebi". „Blaženstvo nije nagrada za vrlinu, već sama vrlina. I naposletku, stav koji toliko potresa pesnika da onaj koji voli Boga, neće hteti da Bog voli baš njega.

Dvadesetogodišnji Šeling ovako izražava Spinozino učenje- „Subjekt se mora rastvoriti u objektu; taj se cilj postiže u intelektualnoj intuiciji Boga, u kojoj se subjekat oseća da je iščezao u Apsolutnom. On posmatra sebe kao iščezlo, uništeno biće, znači, ipak posmatra samog sebe i svestan je svog savršenog stanja; on zna sebe i oseća se slobodan od granica. Ne uništavanje ličnosti, već širenje; ne propast, već blaženstvo je nebesno stanje uma"....

Otsada pa za ceo život Bog je u minimalnom, ali zato obavezno prihvatljivom svom značaju, — Apsoluta, Vasionske suštine, koji sve prožima i neizbežan je, koji ne može da bude ni lični ni bezlični, već prosto postojeći, — taj Bog nije napuštao. Getea.*) Sie (Die Natur) wird ihr Werk nicht hassen (Gete). „Le silence éternel de la Divinité" (Vigny) — za njega je prestalo. Pesnik je otkrio svoje najdublje norme. Bog, koji se ne dokazuje, ali potpuno živ ušao je kao zaključno otkriće u veliki život.... *Bog nije skolastičan*. Zar dokazuju cvet ili muziku?

LIČNOST

Većina odomaćenih pretstava o ličnosti su skolastičnog porekla i zasnivaju se na skolastičkim pretstavama o ličnosti. Skolastika — jezična mudrost o mudrosti, a ne o životu, — bila je potrebna da ne dozvoli da propadne uzvišeno bezumlje drevne mistike; ona je bila kao kočevi, koji su okružavali mlada nebu ustremljena drveta, zaštita od zemaljske stoke. Ali drveta su već

*) Zanimljivo je, da je i Bismark, k oga su toliko suprotstavljali Geteu „tražio umirenje" u Spinozi.

jedna se zatrla dok su druga potpuno očvrsla, i skolastika se pokazuje u mnogom kao suvišna i dosadna. To ni najmanje ne znači da je vera zastarela i da nije potrebna. Ne, samo veri nije potrebna skolastika. Skolastika je bila stvorena u poremećeno i izrodjeno doba. Ona nije služila toliko za upoznavanje Boga, koliko za borbu sa djavolom. Ali znanje je tako evoluiralo, da se i najsmelija vera sve više i više može oslanjati na naučne činjenice. Postaje moguć čist i divan savez vere i znanja.

I tako, ako proučimo ličnost van skolastike, onda pre svega treba zaboraviti skolastičku ličnost statičku, jedinu i nedeljivu. Premda nam se sve postojeće i bez toga samo pričinjava t. j. može samo da nam se utvara, takva nepokretna ličnost samo udvaja te mogućnosti netačnog shvatanja. Takva *ličnost* je objekat vrlo ograničene vere, a ne istraživanja, iskustva, pa čak ni pesničkog posmatranja. A kako se već odavno čovečanstvo ne zadovoljava statičkom ličnošću. Evo ode sv. Grigorija Bogoslova (oko 350 godine) dosledne duhu Heraklita („Sve teče").

Kao u oblaku lutam tamo i ovamo
I ni u snu ni na javi ne znam
Šta je osnova mislima i tuzi,
I od čijih plamenova ja gorim.
Ni za trenutak ne zastaje reka,
Već nisam taj — i opet se menjam:
A deo od mene već dalje teče
A ja se podjednako u prošlosti i budućnosti gubim.
Reci brzo čemu sam sličan ja?
Potrudi se da shvatiš dok sam neizmenjen,
Ali kako da uhvatiš kad beži struja,
A svaki trenutak jednak je s drugima.

Lično „Ja" je mali promenljivi snopić odvojenih kosmičkih struja, koje su varljivo sebe svesne, ili tačnije samo traže da postanu svesne. Jer „sve je u meni, i ja sam u svemu". „Idi tamo, ne znaj kamo, traži to, ne znaj što," — to je parola ličnosti kao takve izvan socijalnih somnabulisanja. Ne bez razloga različitim svojstvima ličnosti biva različito mnogo godina: u jednom čoveku mudrost stoji na 10 godina, svirepost je koraknula iza 50 a lukavstva ima za 80 godina. Naš spoljni uzrast je fizička činjenica, ali on je ujedno i psihološka skolastika! Nije Kant slučajno svojim Kategoričkim Imperativom, pravo reći, zgnječio empirisko „ja"; obukao ga u tako veličaustven i težak pancir, da jadno ja mora da se uguši pod oklopom i da ispari.

Naravno, teško je *poverovati u svoju uslovnost* i sablasnost medju jevtinim tvrdjenjima svakidašnjice; „plameni znak moje stalnosti" (Bajmont). Ali u noćnoj oluji, buri na moru, ili u „groznoj mečavi", pod „ranom" nadahnuća, ili u pravoj strasti, — u tim posmatranjima, za koja je potrebno ogromno naprezanje ličnosti, — zar ne iščezava ta ličnost, t. j. ne ispada li nemoguće da se zanosimo njome. I to „o, zanosu naše misli, ti, ljudsko ja!" U svakidašnjici je skoro nemoguće prevaspitati u nama osnovne

komplekse misli. Tu je opet nekakva veza sa Kopernik-Galilejevim prevratom. Ma koliko nas učili po Koperniku, da se zemlja okreće oko sunca, mi ipak samim svojim životom živimo i osećamo kao Ptolomej — na zemlji sa izlazećim suncem i bliskim zvezdama, a ne sa dalekim čudovišnim ognjem u neizmernoj Vasioni. Postoje dva sećanja — i „o, sećanje srca, ti si jače od razuma tužnoga sećanja" ... Možda Kopernik uopšte nije ljudski („Budala", kako o njemu veli Rozanov), kao što je u mnogo čemu neljudski i Kant, koji sravnjuje sebe sa Kopernikom. Kao što osa buši jabuku tako je Kopernik ubo zemlju. Možda čovek ne može da živi na zemlji od Kopernikovih ideja. To su pitanja osnovne važnosti. Ako Kopernik nikako ne može svojim idejama da zavlada čovečanstvom, znači da nikakvo *novo* čovečanstvo neće na sadašnjim putevima ni ponići; biće sto ili hiljadu izuzetaka, ali potpuna racionalizacija mase čovečanstva neće poći dalje od slabo maskiranog zverstva, dalje od triumfa tih istih instinkata, te iste „večito jučeranje" (Šiler) tame!

PASKALOV DVOJNIK

Pa ipak je moguće i ako za mali broj ljudi, — da osete dinamičnu suštinu svoje ličnosti. Ta olujna smesa *personalnih kosmičkih promajica*, ta prava, premda slabolična ličnost lična samo u trenutcima, uopšte nije onakva kakvu je ističe obično, tako reći, Ptolomejevo posmatranje sveta. Paskal neobično jasno raskriva lažnu stranu našega „ja" — kad veli da mi stvaramo uporedo sa sobom i svog dvojnika, ukrašavamo ga svim osobinama, kakve bi želeli da vidimo kod sebe, počinjemo da verujemo da smo taj dvojnik i mi — jedno isto, i naposletku zahtevamo da i drugi isto tako veruju. Taj *zakon Paskalovog dvojnika* razobličuje zaista kobni prohtev čovečanstva, — nekakvu zloslutnu majmunsku izvitoperenost. R. M. Rilke govori o „utvari trećeg" čak i u ljubavi. Naravno, *potpuno* preseljavanje ličnosti u dvojnika, — to je stanje bezumlja, potpuna antibiologičnost. Ali i pri delimičnom preseljavanju, možda sva laž života proističe iz te prvobitne laži. To je — provorodni greh, koji vredi rajskoga greha. Jer prava dubinska ličnost, *čovek dubina*, takodje postoji čvrsto srasla sa svojom biologijom. Ali psevdoličnost, *čovečija realnost*, kao senka u vidovitoj bajci Andersena, istiskava duboku i skromnu suštinu. „Je est un autre" (Rimbaud) Samozvanka ulazi u socialne izgradnje i uopšte u sve kombinacije života. Vihori naše ljudske dubine rađaju se negde na svoj način daleko od uslovnosti, negde otprilike kod Faustovih majki. Ta prava ličnost i sama je bezdane prirode, — kao prozor sa zemlje u vasionu. Ali malograđanin u svom socialnom somnambulizmu ne vidi svoj bezdan, — klizi nad njim bez pogreške. Apstraktni dvojstveni razum, „strašno carstvo reči" oseća, možda, taj naš bezdan prosto kao prazninu, u koliko ta naša prvobitna osnova ne pripada nama. „Je c' est un

autre" (Rimbaud). I zaista u najdubljoj prvobitnoj osnovi mi smo — sveopšti, a ne lični. Mi smo somnambulični i u tom smislu sabirni. Nasa prvobitna osnova — nije naša. Ali zato je naša prvobitna laž, — naša neosporna svojina, jer je ona usamljena u sebi kao svaka utvara. I tako ideje strane našoj ličnosti, koje otvoreno ne odgovaraju njoj (socialne, religiozne, umetničke i t. d.), primamo u detinjstvu i mladosti tako nemoćno, tako emocionalno — hipnotički, da nam je docnije tako teško da se odvojimo od njih, kao pravih nametljivih ideja; i nama vladaju tudje, u nas ukopane misli od kojih nas nikakav Frojd ne može izlečiti: vi se borite sa njima logički i one se povlače u vašu emocionalnu tamu i odande će kočiti vaša rasudjivanja, menjati vaša raspoloženja, i na koban način će vas zaustaviti blizu onog cilja do koga bi mogli doći bez potrebe da platite onih „pet procenata godišnje savremenoj kulturi." Nadahnuti čovek prozreva laž i pokušava da postavi dvojnika na njegovo mesto. Ruso u „Ispovesti" naziva takav pothvat nepostojeći i za druge nemogućim za ponavljanje. Zaboravio je na bl. Avgustina i tajnu ispovesti. Tolstoj i Rosanov vežbali su se u tom stilu. Pol Valeri prezrivo i površno naziva taj stil le style des pantalons ouverts. Nije zaludu tu skoro jedan romanopisac objavio da je najviša čovečnost — zastrti pred voljenim bićem svirepu istinu života. To je već kapitulacija, takvo stanje o kome drugi romanopisac Konrad kaže: „ubedjen sam da ni jedan čovek neće shvatiti do kraja sve svoje lične smicalice, kojima pribegava, da bi se spasao od grozne slike samopoznanja".

Zahvaljujući baš tom našem dvojniku, naša *ličnost je antinomična* u svoja dva lika, — usamljeno personalnom i socialnom. Ono što je sreća za personalnu čovečiju dubinu (unutarnji sadržaj) to je zlo za socialnu realnost čovečiju. Sloboda je neophodna za personalno. Potčinjavanje je neizbežno u socialnom. Jedno od najvećih veličanstava i prozrevanja hrišćanstva leži u pokušaju da se ta antinomičnost pokrije samopožrtvovanom ljubavlju. Biološki neposredni pojam brata preovladjuje nad socialnim, uslovnim pojmom bližnjega. „Ako kod mene nema ljubavi, ja nisam ništa". Ta se ljubav oseća, kao Bog. Blaženi Avgustin bi čak rekao: „voli Boga i tada čini šta hoćeš" — jer će tada svaki rad biti blago. Zato na primer kod Bloka i Dostojevskog (Goljadkin), duševno tako raskidanih, sa takvim razgolićavanjem nejasnih dubina („ja mogu samo maglovito da govorim") dvojnik figurira skoro nametljivo. Blok ispunjava svoje drame tim parom Pjero-Arlekin; 1901, 1903 i 1905 on je napisao po jednu pesmu „dvojniku". U ljubavi se oseća: „Ti i ja i moj dvojnik". To je kapitulacija pred dvojnicima, — o tome se veli: „od teškog bremena godina spasavao sam se jedino vradžbinom". A srećan je ko može sebe da ubedi u to da se dobrovoljno potčinjava. A ko ne može?

Sam moral izlazi dvoprirodan zbog dvoprirodnosti našega „ja"; sociološki moral je naravno — utilitaran; — personalni moral (ukoliko je moguć potpuno usamljen moral) — jeste, naravno,

imperativan i požrtvovan: dobro radi dobra, blagorodnost na pustom ostrvu. I u pitanju o spasenju duše, o zaštiti svoga „ja" — antinomičnost je još strašnija, još nerazrešivija. Žrtvovati sebe, znači, na žalost, zaboraviti na sebe. Voleti, — znači samoubistvo. Čak se i Sokratu u tamnici, pred kraj njegovog samozaboravnog moralnog života, koji je zaista ovaploćavao Kantov autonomni moral, čak je i njemu u tamnicu došao Dajmon i prekorno ga savetovao da se bar sad pozabavi muzikom, t.j. svojim dubinskim ja — onim prvobitnim ja, koje je kosmično i usamljeno. A zar u Getsimanskom vrtu nije bilo trenutne molbe, da čaša mimoidje! Ne samo da je bilo, — već bez te molbe i podvig ne bi bio potpun.

Posledice dvojnikovog postojanja za čoveka su neobično složene i duboke. *Prvo*, izlazi da ono što mi zovemo i smatramo da je naš život, to je prosto vidljivost i laž ne samo u metafizičkom rasmatranju, već i u psihološkom. „Ja" jeste „naše misli varka". Samo površno bi bilo zaboraviti i našu prvobitnu suštinu, ono *tajno ja*, bez koga ne bi imao ko i ne bi imao zašta da izgradjuje naše javno ja. Naša telesna fiziološka suština ili gubi ličnost začetu u njoj, ili je predaje u strogo psihološke oblasti. Frei bei einander wohnen die Gedanken! Emerson u studijama o prirodi direktno podvodi pod jednu rubriku „ljudskog" takva saznanja kao lepota, udobnost, govor, vaspitanje. Odatle proističu, *na drugom mestu*, zakonitost, t.j. mogućnost fantastike, jer u svakoj čovečijoj dubini i tajni date su razne mogućnosti. *Treće*, ti tajni bezdani u svakom od nas rdjavo su ogradjeni od istih takvih ponora kod naših bližnjih i svemu što nas okružuje. Dnevna socialna ličnost hermetički je odvojena svojim pravima od drugih ličnosti, a te dubinske tajne sjedinjene su energetički isprepletanim promajama; odatle iluzije gomile, odatle sva divlja čudesa erotike, jer i seksualne čestice postoje u prvobitnoj magli*). To se prvobitna opšta stihija opštečovečanske organizacije i pretstavlja kao leja pečuraka, na kojoj izrastaju posebne vrste pečuraka. *Četvrto*, — seksualne čestice sa njihovom „osetljivom tugom" (Hekel) vrlo su bliski onoj prvoj volji koja nas vodi na izgradjivanje španskih kula naše empiriske ličnosti. Dalje, — *peto*, postaje razumljiv nesklad izmedju usamljene ličnosti i socialnog obrazovanja; u socialnim obrazovanjima uzimaju se u obzir samo empiriske izgradnje, to saće od voska**) — dok je živa pčela zaboravljena; istina, ona sama je htela da stvara svoj život od voska, ali nije mogla da samu sebe do kraja zaboravi, da se odrekne sebe, — i zato se sležu i naginju padu po ideji tako lepe gradjevine. I *šesto*, *dvojnici* ipak žive potpunim oblikom života u isti mah sa lakim i opijajućim osećanjem svoje nestvarnosti, svoja nepotrebnosti, svoje nepotpune odgovornosti da su oni samo snovi koje je neko sa-

*) Dikens: Od svakog se čoveka zahteva da se njegova duša slije sa dušama bližnjih i da se ne odvaja od njih na celom njegovom životnom putu.

**) Ne mogu se služiti dva gospodara; ili anarhija trutova, ili sinarhija pčela.

njao, živi, šareni, zvučni snovi, koji se priviđaju bezokoj i bezuhoj praduši. U socialnim izgradnjama odgovornost i ozbiljnost zamenjene su strahom i uzajamnim pritiskom (*srednje ugnjetavanje savremenosti*); i da se vrati višoj savesti, kategoričnom imperativu, ma i u delimičnoj mogućnosti autonomnog morala, — ličnost mora duboko da ponire u svoje bezdane, da se otkine od običnih odnosa, od „gomila djubreta" (Emerson), da iz toplog i zagušljivog vazduha staje ide u onu usamljenost koju obično prikazuju kao studeni i strašni mraz. Sokrat treba da savlada ni više ni manje, — nego Platona: Kant — apostola Pavla. A Sokrat i Kant treba da se odluče na najveću svirepost (istina koja ne uspeva do kraja) — da slabom čoveku uljuljanom mitom, otkriju tajnu silnih. Sokrat je sam pričao (kod Ksenofona), kako je išao po Atini i razbijao Paskalove dvojnike svojih sugrađana, dokazujući jednom da je gluplji nego što bi hteo da izgleda, a drugome da je manje pošten nego što ga smatraju. I to je baš bilo u Sokratu nepodnošljivo čak do smrtne osude! Hristos ide u hram da istera trgovce; ali trgovina je najpotpuniji simbol delatnosti empiriske ličnosti čovekove jave; a život odgovara čašom Getsimanskog vrta, — i zar ta čaša nije ispunjena istom kukutom. Srednja ličnost ne može da živi bez površne laži, bez svoje ljudske vidljivosti; mi smo kobno prinuđeni da za socialne potrebe stvaramo sebe, da izdvajamo iz sebe dvojnika, — tako reći društvenog pretstavnika naše dubine. A sve čaše iskupljenja su sestre, sve čaše smrti, — od Sokrata do Fausta.

Ceo socialni i nacionalni život jeste život dvojnika. I do danas niko u društvu ne može da bude sam sobom, da se ne gubi i da ne propada. Sama rasa u mnogome je — dvojstvena uslovnost, makoliko rasu isticali kao osnovu za ljudsku podelu.

I sad nastaje pitanje, — da li da čuvamo voštanu površnu izgradnju i da teramo tajnu sve dalje i dublje, — da se borimo sa bezdanom — ili da budimo zaspale! San ili java! Platon ili Sokrat, Pavle ili Hristos!... Da li je uzvišen podvig čoveka da zakloni od drugog čoveka tuge i mrak realne ličnosti? Ili je istina iznad mira a svetinja draža od lepote, ili ni jedno ni drugo, već sredina — put Puškina ili Getea: život na providnom ledu iznad bezdane pučine! Ko će odgovarati za sve. Bol je tako strašan naročito u bližnjem, u bliskom. Ali primer Sokrata i Hrista!

Н. Гоголь

Н. В. Гоголь
(1809—1852 г.)

Проф. И Лапшин
(Превела Б. Ковачевић)

ГОГОЉЕВА ЕСТЕТИКА

Свешлој успомени академика Н. А. Котљаревског

„Често мислим о себи: зашто Бог, кад је већ створио срце, једино, или бар ретко у свету, које пламти чистом и врелом љубављу према свему узвишеном и дивном, зашто је свему томе дао тако груб омот? Зашто је све то одевуо у тако страшну мешавину противречности, тврдоглавства, дрског самопоуздања и унижавајуће смирености? Али мој земаљски разум није у стању да достигне велике намере Свевишњега." — (Гоголь, писмо мајци из Либека, авг. 1829 год.).

„Сад сам изишао на свеж ваздух. То освежење је потребно у животу, као цвећу киша, као шетња човеку који се уседео у кабинету. Дете сад да се смејемо, да се смејемо што више. Нека живи комедија". — (Гоголь, писмо М. П. Погодину, 6 децембра 1835 год.).

§ 1. Увод.
§ 2. Процес стварања: скупљање грађе. Посматрачки дар.
§ 3. Карикирање. Игра на позорници.
§ 4. Уметнички експеримент.
§ 5. Стваралачка фантазија. Мисленн експеримент.
§ 6. Надахнуће акутно и хронично.
§ 7. Комизам, као средство самозаборава. Естетска катарза.
§ 8. Појам **слободног стварања** и субјективни комизам код немачких романтичара.
§ 9. Надахнуће као поступно припремани правилан процес.
§ 10. Психологија естетског опажања. Белешке о „Борису Годунову", „После позоришта". Схватање лепоте код простог човека.
§ 11. Чланак о вајарству, сликарству и музици. Сличне мисли код Хегела.
§ 12. Погледи на комично.
§ 13. Гоголь и осећање узвишеног. Религиозна архитектура.
§ 14. Стан и пејзаж. Стан и типично индивидуалне црте домаћина.
§ 15. О плановима реалности — естетске и животне. „Портрет" — Идеје

животне снаге, артистичког саосећања према ономе што се приказује и моралног расположења уметниковог. „Невски проспект". Две антиномије у области уметности и лепоте.

§ 16. Шест узрока рушења Гоголъеве естетике и пропасти његовог уметничког стваралаштва.

§ 17. I) Неадекватност катарзе.

§ 18. II) Заразност ђавих особина, које припадају околној средини и ђавим лицима аутора.

§ 19. III) „Теорија егозима", као артистичка радна хипотеза — њене опасности.

§ 20. IV) Надменост према „Постојећим" и њене негативне последице.

§ 21. V) Елеменат разума и резонерства у Гоголъевој религиозности.

§ 22. VI) Гоголъева суморност. Гоголь и Паскал.

---

§ 1

Пушкин је скицирао естетске принципе који су узети за основу песничког стварања новога доба. Гоголь је продубио и проширио те погледе. Толстој и Достојевски праве завршне, понекад потпуно супротне закључке у покушајима да реше питања постављена од стране Гоголъа — нарочито, антиномију добра и лепоте, која се открила у Гоголъевој свести и добила облик безизлазне противречности, која је довела великог песника до трагичног расплета. Пушкин далеко превазилази Гоголъа својом начитаношћу у области теорије уметности. Међутим, Гоголь, заостајући у томе погледу иза свог учитеља, не заостаје иза њега у оригиналним мислима о уметности, поцрпеним из личног артистичног искуства и размишљања. Гоголь је испољавао свој геније дар запажања не само према другим људима, већ и према самом себи. Ето зашто су његови упути који се односе на процес песничког стваралаштва и схватања тако драгоцени за естетику. Изворе своје естетике начитаности наводи он сам у „Хансу Кихелгартену". У њему се помињу

Платон и Шилер особењак,
Петрарка, Тик, Аристофан,
И заборављени Винкелман.

Сем тога, као што ћемо даље видети, утицај сликара и вајара у Риму, као и утицај архитектора Брилова треба истаћи. Дух Гоголъеве естетике је такав да га за изразитог носиоца стремљења *натурализма* можемо сматрати само из незнања. Корен те естетике лежи, као и код Пушкина, Достојевског и Толстоја, у идејама Шилера и донекле и Валенродера (кога је издао Тик).

§ 2

Пређимо сад, пре свега, на расматрање тога како је Гоголь схватио у себи процес стварања. „Беспредметна уметност", одвојеност од реалних животних утисака, од увек су биле Гоголу стране. Свака велика уметност храни се многоликим утисцима живота, прерађеним у тајанственој лабораторији, често у нешто само наговештено слично моделима, које даје живот, само стваралаштво је немогуће без сталног *усисавања животних утисака у себе.* За Гоголя је то усисавање било не само заповедничка потреба уметника, већ и потпуно свесни естетски принцип: то се испољавало пре свега у *скупљању материјала* који се тицао говора, живота и обичаја, одела, и људских нарави као и у непосредном артистичном примању живота. Гоголя интересују све могуће ствари — ловачки називи паса, јела и начин њиховог справљања, кривична дела у суду, провинциске нарави, народне песме и легенде и т. д.

Гоголь је свој велики природни дар артистичког запажања примењивао бесвесно, а доцније — и као уметнички метод. По речима једног савременика, дар запажања као да је *био сродан са Гоголевом сиољашношћу.* Берг прича у својим успоменама, како се Гоголь кад је срео једног управника полиције, поштоваоца свога талента (после „Ревизора"), *„упио у њега, као пијавица"*, засипајући га питањима о животу потчињених му грађана. Гоголево запажање није било уперено искључиво на комичне ствари, он је био осетљив и за дубоко-трагичне догађаје. Навешћу вам два примера — један из доба Гоголевог боравка у Мадриду, а други из његовог живота у Риму.

„У Мадриду у гостионици постељно рубље је било прљаво. Гоголь се ујутру пожали газди, али овај му одговори: „Сеñог, нашу незаборавну краљицу (Изабелу) сматрају за светицу, а она за време опсаде неколико недеља није свлачила са себе кошуљу, и та се кошуља чува у цркви као светиња, а ви се жалите да ваш застирач није чист, и ако су на њему спавала само два Француза, један Енглез и једна дама из одличне породице, зар сте ви чистији од те господе?" (Шенрок: „Грађа за Гоголеву биографију", т. I стр. 336).

Запажајући у људима све оно глупо, банално и смешно, Гоголь у исто време испољава понекад и поражавајућу видовитост, којом продире у *дубину* човечије душе и открива пред нама њене трагичне тајне кутове. Макс Клингер има цртеж пером, који приказује последњи поглед дављеника, који се коначно загњурује у воду не дочекавши помоћ. Клингер је у том цртежу испољио изванредну снагу трагизма, и његовог се дела и нехотице сећамо кад читамо Гоголево описивање предсмртних тренутака младог графа Виелгорског: „На његово лице склизну одједном *некакав топли зрак,* изрази се *не осећање, већ неки отсев осећања,* слично неочекиваном појављивању давље-

ника на површини воде, што производи радосни крик у гомили на обали, али узалуд се обрадована браћа и сестре надају, бацају са обале конопац и чекају, неће ли се још једном помолити леђа или уморна рука — појављивање беше последње".

§ 3

Као што је познато Гоголь је имао необичан дар за комичара; способност да врло вешто карикира људе: он је *свесно* тражио прилике за то, видећи у томе начин да дубље продре у њихов унутарњи свет путем уношења у њихова осећања. Околина није разумела то, гледајући у том високо уметничком дару само *лакрдијање*. Ево описа једног комичног Гоголјевог наступа у једној гимназиској претстави из доба његовог дечаштва.

„Појављује се оронули старац у простом кожуху, са јагњећом шубаром и чизмама. Ослањајући се на штап, он се једва покреће и стењући прилази клупи и седа. Седи, тресе се, стење, кикоће се и кашље, и напослетку се тако закикота и зацени таквим старачким кашљем да сва публика груну и прште у необуздан смех. Начин који је Гоголь употребио, испао је толико неочекиван и изван сваког мерила да су без обзира на опште одушевљено одобравање, професори били збуњени и уплашени таквим испадом". (I,240)

§ 4

Карактеристично је да Гоголь не само што је вршио на људима *опите* у уметничком циљу, већ је јасно расветлио и сам појам *уметничког опита*, премда се ти термини у то време још нису употребљавали.

Писмо Плетњову од 5 јан. 1847 г.: „Драгоцени дар да чујем *човечију душу* одавно ми је већ дарован од Бога — и док је још био неразвијен он ме је руководио у разговорима са људима и преда мном су се звуци истине од лажних звукова сами одвајали у једном те истом човеку. Зато сам рано почео да запажам шта има рђавог у добром човеку и доброг у рђавом човеку. Пред мене није човек износио ону своју страну, коју је желео да покаже, већ ону *која је мене интересовала да је познам у њему*, тако да се понекад он испољавао преда мном више него што је желео".

Шенрок у својој књизи: „Грађа за Гоголјеву биографију (књ. I) наводи дивну епизоду из живота младога Гоголја, коју је исричао Данилевски. Суштина те приче састоји се у томе како је Гоголь, прескочивши плот заједно са својим пријатељем, прешао преко туђе њиве да скрати пут. Тиме је он намерно изазвао љутњу па чак и бес младе хохлушке[1]).

[1]) Хохли — подругљиво име за Украјинце.

са двогодишњим дететом на рукама и како је затим успео хваљењем њеног детета да укроти њен гњев — она је већ била дохватила мотику да казни неваљалце — међутим он намерно изазва код ње усхићење, износећи јој слику буduћег срећног живота њеног сина. Кад је Данилевски изразио чуђење пред психолошком Гоголевом проницљивошћу овај је одговорио са одушевљењем: „Ах, кад би то заиста било тако, тада бих цео свој живот посветио својој љубљеној домовини, описујући њену природу, становнике са њиховим обичајима, усменим предањима и легендама". (књ. I, 250).

§ 5

Гоголь је своје запажање везивао непосредно са радом *стваралачке фантазије*.

Таква игра уобразиље била је нарочити уметнички мислени експеримент (Gedanken experimentum). Као пример за то може да послужи један случај са Гоголем, који је кнез Обољенски био у могућности да посматра.

Кнез Д. А. Обољенски у својим успоменама о Гоголу прича како је једном седео са Гоголем. „Весело расположење није напуштало Гогола. На станици сам нашао жалбену књигу и прочитао у њој доста смешну жалбу неког господина. Пошто је саслушао жалбу, Гоголь ме запита: „Шта мислите, ко је тај господин? Каквих особина и карактера човек?" Право да кажем, не знам, рекох ја". „Е па ја ћу вам рећи", и поче најсмешнијим и најоригиналнијим начином да ми описује прво спољашност тога господина, после ми исприча сву његову службену каријеру, претстављајући чак у лицима понеке епизоде из његовог живота. Сећам се да сам се смејао као луд, док ми је он све то изводио врло озбиљно.

§ 6.

Сви ти процеси скупљања материјала, запажања, подражавања, реалног и мисленог експериментисања завршавали су се у процесе стварања. Римски-Корсаков је указивао да надахнуће бива двојако, *акутно и хронично*. Александровски у драгоценој брошури: *„Неке црте из исихологије стварања код Гоголя"* (Кијево, 1902) тврди да је Гоголу поглавито било својствено надахнуће другога типа, што ми не изгледа потпуно доказано; ја мислим да су и пароксизми стварања били Гоголу добно познати. Ми код њега налазимо описивање онога што он зове *„грозним вихором надахнућа"*, као и надахнуће у лаганом стваралачком раду дотеривања, продубљивања и усавршавања првобитне скице. Берг наводи следећу Гоголеву примедбу о стваралачком процесу: „Једном ми се десио овај случај", примети Гоголь; „путовао сам између градова Џансон и Албано јула месеца. На сред

пута на узвишици стојала је бедна крчма са билијаром у главној соби, где вечито трескају лопте и чује се разговор на разним језицима. Сви пролазници се ту неизоставно заустављају, нарочито за време врућине. Заустависх се и ја. У то доба писао сам прву књигу „Мртвих душа" и ту свеску нисам одвајао од себе. Не знам зашто, баш у том тренутку кад сам ушао у крчму, зажелео сам да пишем. Наредих да ми донесу сточић, седох у угао, извадих торбу и уз трескање од кортљања лопти, у невероватној ларми, трчању послуге, у диму, у загушљивој атмосфери *занео сам се у чудан сан* и написао целу главу, не мичући се с места. Ја сматрам те редове као једне од најнадахнутијих. Ретко сам писао са таквим одушевљењем. Кад човек прочита то изванредно признање, и нехотице се сети Пушкинове песме „Јесен"

„И заборављам мир, и у слаткој тишини
Слатко сам уљуљкан својом уобразиљом".

Какав је контраст у приликама у којима се код оба уметника збива њихов *сан на јави*, њихова артистичка видовитост. Тај контраст није измакао Гоголљевој пажњи. Августа 1839 год. у писму Шевирјову он пише: „Мене је увек зачуђавао Пушкин, који се, да би могао писати, морао да завлачи сам у село и да се закључава. А ја, напротив, у селу нисам никад ништа могао да радим и уопште ништа не могу да радим тамо где сам сам и где осећам досаду. Све своје данас штампане грехове писао сам у Петрограду и то само онда кад сам био заузет разним дужностима, кад нисам имао кад — *усред те живости и промене занимања*, и уколико сам се уочи тог дана веселије проводио, утолико сам се надахнутији враћао кући".

Ту способност да се надахњује и ствара међу људима Гоголь је делио са Дикенсом, Мусоргским и Глинком.

Упоредо са примерима акутног надахнућа наилазимо код Гоголља у успоменама тог истог Берга изванредне описе *хроничног* надахнућа.

„Прво треба набацати *све*, како се стигне, ма и рђаво, разводњено, само апсолутно *све* и заборавити на ту свеску. После, кроз месец два, понекад и више (то ће само од себе да вам се каже, узети оно написано и прочитати: видећете да много шта није како треба, много шта је сувишно а и много чега недостаје. Направите поправке и примедбе на маргинама и опет забаците свеску. Приликом новог прегледа — нове примедбе по страни, а где нема места узети засебан комадић и залепити са стране. Кад све буде на тај начин написано узмите и препишите свеску — *својеручно. Ту ће сама од себе да искрсну нова осећавања, брисања, додавања, чишћења стила.* Између ранијих *ускочиће* нове речи, које су ту неопходне, али које се због нечега никад

не јављају одједном. И опет оставите свеску. Путујте, проводите се, не радите ништа, или бар пишите друго нешто. Кад наиђе тренутак, пашће вам напамет забачена свеска, узмите је, препишите, направите на исти начин, и кад она поново буде забрљана, препишите је својом руком. При томе ћете приметити, да заједно са сигурношћу писања — као да је и ваша рука сигурнија: слова постају тврђа и одлучнија. Тако треба радити, по моме мишљењу, осам пута. Тек после осмог преписивања неизоставно својом руком, рад постаје потпуно *уметнички завршен*, достиже *бисер стварања*. Даље поправке и прегледања могу и да покваре дело. Наравно, немогуће је придржавати се стално тачних правила, то тешко пада. Говорим о *идеалу* — а понеко дело ћеш и пре да пропустиш. Човек је ипак човек, а не машина."

У том изванредном опису хроничног надахнућа треба истаћи следеће нарочито важне тачке: 1) Полазна тачка није неки део будуће целине, већ целина, ма и у магловитој и несавршеној форми. То се подудара са током развитка стваралачког процеса код већине великих уметника, тачније код свих. Ако је Деларош цртао слику по деловима, износећи до ситница сваки посебан комад, ипак одатле никакав згодитак није извучен, и Деларош од тога није постао велики уметник. 2) Зашто се мора преписивати првобитни рукопис *својеручно?* Ја мислим због тога штоваспостављање тих истих моторних процеса писања у истом реду потпомаже донекле васпостављању општег „Bewusstseinslage" првобитног надахнућа. 3) Врло је важна још једна опаска: измењу ранијих ускачу нове речи, које тамо неопходно „морају бити, али које због нечега никако се одмах не појављују". Овде Гоголь истиче упадљиву чињеницу, на коју су обраћали пажњу и други велики уметници — Моцарт, Римски-Корсаков, Скрјабин и филозоф Шопенхауер. Хронолошки ред појављивања низа срећних домишљања у уметниковој свести не одговара реду развића уметничког или филозофског сижеа; домишљања се појављују у нереду, тако рећи као мрље. То се одиграва из узрока које сам навео у књизи „Философија проналажења", (II изд. Праг, 1924 год. књ. II, гл VII). 4) Сем већ истакнутог, треба указати још и на но да такви прекиди у додиру песника са његовим делом делују освежавајуће на његову осетљивост према утањаним детаљима. У том погледу описивање хроничног надахнућа код Гоголя напоминје Плутархове примедбе о сликарима, на које алудира Паскал, који се придржавао у свом стварању исто таквог система. (Види "Pensées" Havet, II, 217) Плутарх у трактату против срџбе „Peri anorgesius" пише о сликарима: „сликари поступају мудро, по моме мишљењу, кад прегледају после извесног времена своју слику пре него што ће је довршити, —

одвраћајући правовремено свој поглед од ње, они обнављају своју гледалачку упечатљивост и чине је способнијом за хватање тананих прелива, који су, услед затупљивања те пријемљивости захваљујући непрекидном загледању и навици, неухватљиви."

Међу сликама које је Гоголјева фантазија створила постоје и светле и тамне. Светле су — слике из природе, описи живота градова, народних типова итд. које су му честа путовања улила. И међу научницима има доста људи које су надахњивали шетање по чистом ваздуху или путовања. Путовање је за Гоголја садржавало у себи и моралну исцељујућу моћ и изобилну притоку нових естетских утисака. Он пише: „Боже, како је понекад леп далек, далек пут. Колико сам се пута, као дављеник, хватао за тебе, а ти би ме увек великодушно извлачио и спасавао. А колико се у теби родило дивних замисли и песничких снова, колико се осетило дивних утисака."

§ 7

Процес формирања лица баналних, комичних и уопште своју тежњу за комичним Гоголь објашњава у „Пишчевој исповести" на овај начин. У младости му је наклоност према шала била „само да заборави тренутно тугу", црта, која је заједничка многим хумористима, глумцима-комичарима, карикатуристима који су у животу обично меланхолици. Кад је Пушкин оценио у Гоголју његов књижевни гениј и уопште умење да одгонета људску душу, Гоголь је почео да се користи својим комичним даром, као једним оруђем моралне катарзе. Даровити историчар уметности Н. А. Јеленьев љубазно ми је саопштио да је сликар Брадски, прогањан страхом од смрти, израдио слику, која је приказивала њега самог како лежи у мртвачком сандуку у соби обасјаној месечином и на тај се начин ослободио страха од смрти. Тако је и Гоголь примењивао на себе сличну катарзу. „Почео сам да даривам моје јунаке, поред њихових личних гадости и својом прљавштином[1]) — ево како се то ради: пошто бих дохватио рђаву особину, ја сам је прогањао

[1]) Понекад се код комичара првобитно лично осећање нетрпељивости претвара у „естетску освету". Тако се код Аристофана лично непријатељство према Клеону претворило у сатиричну комедију „Коњаници", у којој се он сам смело појавио у улози Клеона, пошто су глумци одбили ту улогу, бојећи се грозне Клеонове казне. Вагнер се у „Мајсторима певачима" генијално „осветио" тупавим немачким музичким критичарима, створивши високо уметнички комични лик Бекмесера. Тако је „сублимација" личних рачуна уступала место естетским осећањима у плану типичном и фиктивном а не личном. Код Гоголја те „сублимације" уопште нема.

у другом звању и на другом пољу, трудећи се да је прикажем као смртног непријатеља, који ми је нанео осетну увреду прогањао сам је пакосно, са потсмехом и чиме сам стигао".

Само Гоголу није увек полазила за руком слична катарза.

Мерешковски у својој књизи о Гоголу наводи поводом тога речи самога Гоголя: „Моји јунаци се још нису потпуно одвојили од мене самога, зато нису ни добили праву самосталност". „Ја сам се размахао у својој књизи „Преписка са пријатељима" као прави Хљестаков"... пише он на другом месту.

§ 8.

Стваралачки процес изграђивања неког уметничког типа завршава се тиме што постаје слободно створење т.ј. као да се одваја од свога ствараоца, ослобађа се од њега и почиње да живи самосталним животом, чије понашање одређује *детерминизам*, који потиче из особина његовог карактера и услова његове делатности. Аутор нема више снаге да уноси у његов лик црте или поступке који се подударају са тим, релативно говорећи, објективним тренутком. Гоголь проширује идеју слободног изграђивања и на комичан тип. Међутим, схватање комичног типа као слободног бића чије понашање не зависи од ауторове самовоље, потпуно је супротно ономе што немачки естетичари (Volkelt) називају „субјективним комизмом", под којим се схвата не само садржина комичних претстава, њихово објективно постојање у датом тренутку, већ на првом месту индивидуална самовоља (Wilkür) субјекта који их игра. „У везивању комичних претстава мора се испољавати самовоља субјекта, слобода његове индивидуалности, њудљива игра његовог независног духа" („System der Aesthetik", II 449). Тај типично немачки романтичарски субјективизам Гоголу је потпуно стран, њега не занима лудост радног субјекта, већ живост створених ликова (Види интересантну брошуру Л. Слоњимског: „Техника комичног код Гоголя", Петроград 19 ∾3 г.)

§ 9

Веома је карактеристично да Гоголь, чак и после свог обраћања, кад је зближавао процес песничког стварања са молитвом Богу, и у молитви видео поступно припремање самога процеса стварања, *одбацује чудесни карактер надахнућа.* Та чудесност је илузија, у ствари стваралачки процес, премда се и одиграва само са допуштењем Божјим, али се одиграва *правилно*, припреман низом *скривених непрекидних унутарњих промена.* „За мене је најчудноватније то што баш они људи који признају Бога само у хармонији и поретку васионе и одбацују сва изненадна чудеса, желе неизоставно да се ту деси

чудо, да Бог одједном уђе у нашу душу, као у собу, да отвори телесном руком врата и изговори речи да сви чују, а заборавили су да Бог никад не улази неправилно — Он свуд уноси са собом хармонију и закон, нема ни *тренутка безуврочног*, све је промишљено и већ само по себи је мисао. Изгледа да се безузрочна чудеса не дешавају интелектуалним људима, она се дешавају само простим људима, онима код којих је моћ вере прелетела преко свих граница и преко њихових малених способности. За такву веру биле су им послане појаве које су превазилазиле све природне границе. *Али и то, кад боље загледамо, можемо тумачити природним начином — један нерв је исто тако гурнуо други и изазвао провиђење.* У томе и јесте ствар, одозго је само један миг, — а хиљаду точкова су већ гурнули један други, и ставили у покрет цео безгранично сложени механизам, док ми видимо само миг. Тако исто, кад погледаш на часовник, видиш да се само једна сказаљка једва приметно помакла, међутим, да се обави тај неприметан покрет, точкови су морали неколико пута да се обрну.

§ 10

У области психологије естетског схватања Гоголь са нарочитом вештином проказује несавршенства тог схватања, грубост укуса „гомиле", не у социјалном, већ у интелектуалном смислу те речи. Наклоност полицајца према „голицавим сижеима", дечаци, који зачикују један другог карикатурама, Чичиковљева љубав према непристојним илустрацијама митолошке садржине и т.д. — ето шта је код њега на првом месту.

Као нека идејна припрема „Разласка после позоришта" појављује се један Гоголјев младићски чланак (крај 1830 год.) у коме описује утисак публике у књижари, поводом Пушкиновог „Бориса Годунова". Два пријатеља, Еладије и Полиор. претресају међусобно тај књижевни успех. Први се радује признању да је Пушкиново дело велико, док други сумња да би велико дело, *заиста*, било разумљиво за публику. Он веома цени ту радост коју човек осећа кад може да са другим подели чар естетичког схватања, али истиче и *тежину саопштавања* од једног човека другом *најинтимније* стране уметничког дела, „дивних појава" које се одигравају у *крилу невидљивог Ја*" („Борис Годунов", Пушкинова поема).

Тај чланак написан у надувеном тону рђавих немачких романтичара, истиче идеју *романтичног индивидуализма*, по коме се песникова преживљавања не могу предавати другоме, не могу бити „für jederman gültig communicabel". Тјутчев и Фет су доцније сјајно изразили у песми исту ту мисао. Уметничко дело у најбољем случају приступачно је у свом *правом значењу* само „малом броју". Толстој је доцније подвукао супротну крајност — лепота је приступачна свакоме, и примање њено не зах-

тева апсолутно никакву претходну културу. У међупростору између та два естетска пола развија се проблем песничке *борбе са речју.*

У „Разилажењу после позоришта" Гоголь даје праву слику тупости и несхватања праве природе комичног од стране гомиле. Овде заиста чујеш

суд глупака и равнодушне масе смех

у мајсторској обради. Гоголь је још у младости запазио мишљење распрострањено међу малограђанима, да уметник мора да приказује *само лепе ствари.* Један спахија из суседства приметио је младоме Гоголу, кад је овај хтео да нацрта осушено дрво, да прави уметник увек бира за пресликавање добро, лепо и чврсто дрво, а не суво.

Међутим, Гоголь има с друге стране велику заслугу. Он је један од првих у руској књижевности назрео код простог народа зачетке естетске пријемчивости за лепоте природе и уметности. Дотле је било распрострањено мишљење, које је први изрекао, чини ми се Буркхарт, као да се осећање природних лепота први пут појавило код Енеја Силвиа (XVI в). Коген у својој „Aesthetik des Gefühls" (1908) с правом оспорава то мишљење, указујући на Хомера, хорове грчке трагедије и Библију, где постоје зачетци сличног осећања. Проф. Е. В. Ањичков у ванредној књизи: „Хришћанство и паганство у старој Русији" истиче крајњу спорост развитка тог осећања у народним масама и доводи у везу његов развитак са поукама о *Творцу и створењу,* где се говори о савршенству природе (разговор Природе са Богом, апокриф, заснован на визији ап. Павла). Он доводи у везу прве зачетке осећања лепоте са утицајем црквеног певања и црквених фресака. Наводи древне поуке које осуђују позоришта, где аутор прекорева хришћане' што не иду у цркву — лење се „в цркви Покрову сушту и заветрију дивну".

Гоголь нам описује магловито осећање природне лепоте код Параса и Хане, који уживају у природи — сетимо се разговора Хане и Љевка у „Мајској ноћи" о небу, о звездама, о Богу. Груби ковач Вакула долази до усхићења у царичином двору пред лепотом Мадониног лика. Ушавши у четврту собу, ковач нехотице прилази слици која виси на зиду. То је била Пречиста Дева са Дететом на руци. „Ово је слика, ово је живопис", размишљао је он, „као да ће сад проговорити, као жива. А свето Дете и ручице стисло и осмејкује се, јадниче".

Исту ту црту — осећање лепоте — запазио је после Гоголя код нашег сељака и Тургењев и описао га у приповетци „Касјан са Лепе Мече".

§ 11

Гоголь је у својој уметности испољио велику разноликост. Интересовао се за узајамни однос разних уметности, заносио се сликарством и један од првих је оценио геније Иванова, разумевао је и волео музику, и исто тако је један од првих схватио значај Глинке. Позориште га је дубоко интересовало, добро је познавао и високо је ценио архитектуру. У опште узевши, његова је естетика дотицала Пушкинову, али он се зауставио на неким деловима уметности о којима Пушкин није изрекао своје мишљење.

Први естетски Гоголјев чланак (1831) био је „о вајарству, сликарству и музици". По мишљењу Павлуцког, у томе се чланку види утицај романтичара, например, Вакенродера.[1]) У томе чланку Гоголь развија мисао да је вајарство поглавито уметност чулне лепоте, док сликарство у већој мери открива пред нама духовни свет човека, међутим музика као да нас извлачи из тела и понире у свет чисто духовних, бестелесних преживљавања. Ако допустимо да је расцвет сликарства следовао за расцветом вајарства, а расцвет музике за расцветом сликарства, онда овде као да се оцртава историски процес интериоризације облика лепоте. Ја не знам да ли је Гоголь био упознат са Хегеловом „Естетиком", тек овај последњи развија у њој сличну идеју. Хегел, упоређујући вајарство и сликарство, подвлачи у последњем отклањање треће димензије — приближавање бестелесном. Упоредо са тим у сликарству расте интимност у изражавању осећања. Треба само упоредити слику која показује Мадону и Дете, са вајарским кипом који приказује Изиду са Гором на руци, па да се схвати та спиритуализација уметности. У музици је просторност коначно одбачена и замењена чистом временошћу.

---

[1]) Вилхелм Вакенродер (1773—1798), један од оснивача романтичарског правца у најновијој естетици. Његово дело први је издао Тик „Phantasien und die Kunst" (види Bibliothek d. Nationallit. B. 145) у њему се налази чланак „Das eigentümliche innere Wesen der Tonkunst und die Seelenlehre d. heutigen Instrumentalmusik", у коме се подвлачи интимни а у исти мах узвишени и религиозни карактер музике. За своје доба он можда има значаја као противтежа ниском оцењивању музике од стране Канта, у „Критици способности расуђивања" (1790). Можда је он утицао на младога Гоголја. Уопште узев, чланак Вакенродера слабе је садржине, а Гоголь је могао и сам да дође до општих места о узвишеном карактеру музике и без Вакенродера. Другу књигу Вакенродера превео је и издао 1826 год. г. Мељгунов — „Изливи срца пустињака који воли уметност." Ту књигу је поново издао проф. Сакуљин 1914 год. са примедбама и поговором.

§ 12

Тежња ка комичном имала је код Гоголља естетскога смисла и била доведена у везу са другим естетским начелима. Гоголь је пре свега правио јасну разлику између комичног у животу и комичног као специалне естетске, уметничке категорије.

С. Т. Аксаков у својим успоменама о Гоголу каже да је једном приметио Гоголу, као да се „код нас нема о чему писати, да је у свету све тако једнолико, глатко, ограничено и празно, да

> . . . чак ни глупост смешна
> У теби се не може срести, празни свете".

„Гоголь ме погледа некако значајно и рече: „То није истина, комично се крије свуда, живећи у њему, ми га не видимо, али ако га уметник пренесе у уметност, на позорницу, онда ћемо се ми сами смејати себи и чудити се како га раније нисмо запажали". (Види „Н. В. Гоголь у писмима и успоменама" саставио Вас. Хипијус стр. 60).

У старом веку Аристотел, а у најновије доба Бергсон („Le rire") указивали су да у основи осећаја смешног лежи свесност надмоћности онога који се смеје над оним кога исмевају. Островски је у „Шаљивчинама" показао у сјајном уметничком облику, како се примитивно осећање комичнога испољава у пакосном заједању са сазнањем своје надмоћности. Прјањишњиков је у слици „Гостионица" уметнички изразио исту мисао. С друге стране вредност смешнога може се ценити једино по разоноди коју оно пружа.

Гоголь нема у виду онај смех „који ствара привремена раздражљивост мрачног расположења; ни онај лаки смех који служи за празну разоноду и забављање, већ онај смех који сав излеће из светле човекове природе, излеће из ње зато што је на његовом дну затворено вечито узбуркано његово врело, које продубљује предмет, приморава да отворено иступи оно што би промакло и без чије продорне моћи ништавност и празнина живота не би тако уплашиле човека... Буни нас оно што је мрачно, а смех је светао".

Гоголь је живо осећао диалектичку везу између комичног и узвишеног.[1]) Поводом примедбе као да је предмет комедије увек низак, једно од лица из „Разилажења после позоришта" говори: „Зар позитивно и негативно не могу послу-

[1]) Узвишеном и комичном, као двама узајамно допуњујућим се начелима, код Гоголља одговарају и два различита стила писања, с једне стране — херојски, песнички, ритмичан, а с друге — комични, прозаични, хумористични — понекад и гротескни.

жити истом циљу, зар комедија и трагедија не могу да изразе ту исту узвишену мисао? Зар лик подлог човека не оцртава већ и лик поштеног човека?"

Суштина комедије по Гоголу је двојака: она изазива у нама негодовање и одвратност према баналности, нискости и порочности, док нам у исто време напомиње о сродству приказиваних јунака са нама самима. „Шта се смејете? себи се смејете". Тако се подударају у аутору црте сатирика и хумористе. Гоголјево схватање хумора, по тачној примедби Колаша напомиње погледе на хумор Жана Пола Рихтера и Бернеа.

Ж. П. Рихтер: „Хумориста умањује велико, да би упоредо са њим ставио мало, увеличава мало, да би упоредо са њиме ставио велико и доказао њихову једнакост пред лицем Свевишњега".

Берне: „Одонда од како су са лица земље ишчезли једнакост и братство, само хришћанство и хумор проповедају по мало ту свету истину". Комични дар допушта песнику *„да исмеје ђавола"*, потсмех и хумор претварају се у оно што Банзен назива „Welthumor". (Das Tragische als Weltgesetz und Humor als Gestalt „des Metaphysichen"). Тај задатак који је Гоголь поставио комичару, Достојевски сјајно продубљује, дајући изванредан лик сатане готована и подвргавајући демонски — дивни лик Ставрогина, који као да је оваплоћење ђаволског начела, највећем понижавању и исмевању од стране жене. „Ја ћу вас сатрти исмевањем", каже Лиза Ставрогину, „смејаћу вам се целог вашег живота". („Зли дуси" II књ. 3 д. 3 гл.)

Да ли је Гоголь веровао у реалност ђавола? Као сваки хришћанин, који жели да буде православан, он је, наравно, у свести морао да *верује* или бар да мисли да верује у ђавола. Ипак ја не видим никакве основе за претпоставку да се он са његовим трезвеним умом, који је сматрао за тачно само оно што се оснива на искуству (Писма, књ. II, тврдо верујући у законску везу природних појава, могао придржавати мађиско-демонског гледишта.

Као умешник, наравно, он се дубоко *уносио* у сујеверна преживљавања својих јунака Горобца, Хаљаве и других *али, као човек, пре свог преврата,* он је гледао на свет трезвенми очима.

Комично, као што је показао Бергсон има у својој основи замену живога мртвим. Смешно је (уз извесне додате услове) у човеку све: говор, гестови, мимика, карактер, начин мишљења, све што му придаје отисак механичности, аутоматизма, рутинираности, шаблона, у чему се испољава власт инертне материје над човеком. Супротна машини је гипкост, способност за развијање, прилагођавање живог организма најнеочекиванијим приликама, хармонично развијеног и обдареног одговарајућом хармонијом духа. У нашој критици често су ука-

зивали на механичност многих Гоголъевих фигура (маске, аутомати, воштане фигуре) као на једну његову особину, при том су заборављали да је та особина својствена и другим комичарима[1]). Тако например, Тен у „Историји енглеске књижевности" подвлачи је и код Дикенса. Она се може наћи и код Аристофана, Молијера, Шекспира и Голдонија.[2])

Тен истиче код Дикенса у комичним ликовима намерно крајње преувеличавање, условљено искључивом живошћу уобразиље. Код многих Дикенсових фигура нема развитка, они су полирани гвоздени аутомати, маске, шаљива фантасмагорија. Тен се обраћа енглеском романсјеру и указује на последице такве технике комичности: „Код ваших јунака (са неизоставним изразом гримасом) биће нешто као грч, који их никад неће напустити. Мис Тепли ће у свакој сцени да изговара своју речицу: „gaillardement" Мис Хели ће увек говорити о планини Горас а код доктора Чилина сваки покрет ће бити обележен плашљивошћу (И. Тен: „Историја енглеске књижевности", гл. I Дикенс, 190).

Гоголъ сам указује на замењивање живога мртвим како симболичним називом поеме „Мртве душе", тако и карактеристичним начином игре још у Лицеју. После, већ описаног, фурорног његовог наступа у улози оронулог старца, он је на зачуђена инспекторова питања одговорио: „А како ви мислите да одиграте улогу 80-тогодишњег старца, код њега јадника ни једна опруга више не ради.[3])

[1]) Можда само код Гогоља та црта у понеким случајевима више упада у очи, зато што су неке његове фигуре до крајности елементарне и једностране у свом душевном склопу.

[2]) Пре четврт века у нашим књижевним круговима било је популарно тврђење да Гоголъ није реалиста а јунаци „Мртвих душа" да су без живота и грубо карикирани. Предлажем онима који тако схватају уметнички реализам Гогоља да прочитају у „Прегледима прошлости" (1931 год.) кнеза Обољенског главе посвећене Гоголъевим типовима с краја XIX и почетка XX века (Валдејски срез Псковске губ.) — Пъушкину и Ноздреву; ко прочита те сјајне и истините стране, схватиће да стварност далеко премаша најсмелији замах уметникове фантазије. (Види стр. 270—283). Ако Гоголъ није уметнички реалиста, онда реалиста уопште у уметности никад није ни било. При збрци мисли често се уметнички реализам меша са натурализмом. Исти такав неспоразум долази од неразумевања шта је то **идеализам** као естетски термин.

[3]) Ми налазимо код Гогоља потпуно намерно приближавање узвишеног са наказном гротеском марионетског позоришта. Код њега пијани Шилер („не онај Шилер који је написао Вилхелма Тела") захтева да му његов пријатељ Хофман отсече нос, и Хофман се већ спрема да приступи тој операцији, кад га прекида Пирогов. Веза између комичног и узвишеног овде, изгледа, да је Шилеров стих:

„Већ много се година користим својим носем да миришем,
Али, питање је, имам ли ја права на свој нос?"

Пушкин је називао Гоголља „нашим меланхоликом", а Достојевски — „демоном смеха". Меланхоличаре је често привлачио у најтежим тренутцима живота хумор позоришта са луткама (Чајковски — балет „Зврцкало"), и ако је у Гоголју призор огромно захуктаног људског живота изазивао видљиви смех и невидљиве сузе, то и Платон, кад је дошао до краја своје животне трагедије у свом последњем претсмртном делу, са тугом идентификује „огромно захуктали" живот човека са марионетским позориштем, којим управља нама непознати невропат. (Види „Закони", 449).

§ 13

Право осећање комичног у вези је, као што смо видели, са осећањем узвишеног, и зато није ништа чудновато што је Гоголь, као велики комичар, *тежио узвишеном у уметности*, и она га је из младости привлачила, нарочито религиозна архитектура. Гоголь је волео да разгледа градове у широкој перспективи (Хамбург, Рим). Лепо цртајући, он је вешто копирао детаље саборних цркава које је видео (Бременска и Штрасбуршка саборна). Архитекта Брилов помагао је Гоголју да се удуби у изучавању архитектуре. Вероватно да је Гоголь познавао и чувени Гетеов чланак „О немачкој архитектури", у коме Гете открива пред Немцима значај готике. Интересантно је сравнити Гоголљев утисак од готске уметности са утисцима Хомјакова. У осећање узвишеног меша се и неки „страх", као што је рекао Кант, нарочити, али не прави, већ фиктивни „ужас". Такво осећање преживљује и Гоголь кад посматра грандиозни узлет у небо, религиозно стремљење ка бесконачноме утиснуто у готици. „У њој је све спојено заједно: та витка и високо уздигнута изнад главе шума сводова, прозори огромни, узани, са многобројним променама и преплитањима, најситнији шарени украси прикључени тој маси ужасавајуће колосалности, танана паучина резбарије, која је спутава својом мрежом, обавија је од подножја до врха и заједно с њим одлеће на небо, величанственост и лепота заједно, раскош и простота, тежина и лакоћа, — то су врлине које архитектура до тога доба није садржавала у себи. Ступајући у посвећени мрак тога храма, сасвим је природно да осетиш у души нехотични ужас од присуства светиње, које се не сме ни „да дотакне дрски човечији ум". („О архитектури садањега доба".

Хомјаков назире у готици израз оног беспокојства, оног унутарњег немира, који су уопште својствени религиозној свести „Фаустове" културе. Тамо где Гоголь види ужас пред несхватљивим Божанством, Хомјаков назире дрско, али немоћно стремљење да се оно схвати.

У приповетци „Рим" Гоголь при завршетку набацује гран-

диозну панораму Рима при сунчевом заласку. Он је сложио у тој величанственој слици осећање узвишеног са осећањем лепог. Рим је за Гоголља симбол уметничких вредности непролазног карактера, доведених до бисера стварања, а с друге стране, претставља чистоту, незаинтересованост лепоте у уметности за чулну лепоту жене, и приморава кнеза, удубљеног до заборава у посматрање Рима, да заборави и на лепоту Анунцијате.

Међутим, Гоголља није заносила само црквена архитектура, већ свака у опште. Пошто је био мајстор у сликању романтичних предела, умео је вешто да приказује *биљно царство*, при том је као и Рескин („Modern peinters кн. I), сматрао за потребно да изучава ботанику ради потпуног схватања живота биљака. У исти мах у његовим пределима природа и архитектура приказиване су биле у живом органском јединству. Тако у величанственом опису околине која је окружавала имање Тентетникова, дат је у песничком облику приказ ширине поља и лепоте цркве која се уздизала на брду изнад њих са златним изрезаним крстом, који као да лебди у ваздуху.

Између осталога треба приметити да је Гоголь, живо осећајући величину и лепоту природе, био потпуно лишен *мистичног уношења* у природу, осећања радосног *сливања са светом*, које је било приступачно Достојевском и Толстоју. („Козаци", „Младост", „Рат и мир"). И, као религиозни тип, Гоголь *није био мистик*. Њему је мало познато „осећање Бога" (Вл. Соловјев), „додир са другим световима", „осећање више хармоније" (Достојевски). Понекад веле да је болест начинила од Гоголља мистика (тако је мислио С. Т. Аксаков), пре би се могло рећи супротно: васионско осећање, ширење свога Ја, осећање озарености, унутарње снаге и помирености са животом није било приступачно Гоголу, услед његове огромне душевне дисхармоније и нервне болести, која је разорно утицала на његов дух.*)

§ 14

Гоголь је као уметник живо осећао везу између куће и њених становника, не само у смислу општих психолошких црта, господарећег архитектурног стила, већ и у смислу типично-индивидуалних особина домаћина куће, које се огледају

*) У Гоголевим писмима, почев од 20-тогодишњег узраста, понавља се тврђење да Бог руководи његовим одлукама и спољним приликама његовог живота: „Као да ме од самога Бога посећује мисао." (1829), „Некаква невидљива сила ме је натерала". „Неко невидљиви пише преда мном непостојећим жезлом" (1836). После обраћања 1840 г. таква указивања на вишу вољу, као на начело које руководи Гоголево понашање и судбину, бивају све чешћа, само у том сталном осећању зависности од Божијих уплива нема никаквих елемената мистике..

на спољашњем и унутарњем уређењу његове куће. Само код Костањогла, тог претече руског америкаиизма, на његовој се кући нису испољиле никакве његове црте, пошто за њега нису уопште постојале естетске потребе. Узалуд се трудио Чичиков разгледајући његову кућу, „да у њој пронађе својства самога домаћина, као што по заосталој шкољци суде о остриги или пужу који су у њој оставили свој отисак". („Мртве душе," део II, гл. 3).

Код генерала Петришчова кућа има велики и извајани фронтон стила ратничког руског ампира који се наслања на осам коринтских стубова. Под двема брезама поред куће сањалице Манилова видела се романтична сеница са пљоснатим кубетом, дрвеним плавим стубовима и натписом: „Храм усамљеног размишљања". Поводом куће Собакевића дознаћемо следеће: „Видело се да се при њеном грађењу неимар стално борио са укусом домаћиновим. Неимар је био педант и хтео је симетрију, а домаћин — удобност, и изгледа да је због тога зазидао на једној страни све одговарајуће прозоре а на њиховом месту проврТео један мали, сигурно за оставу. Па и сам фронтон исто тако није дошао посред куће, ма како да се неимар упињао, зато што је домаћин заповедио да се један стуб са стране избаци, услед чега је испало не четири стуба, како је било одређено већ само три.[1])

(Свршиће се).

---

[1]) Код Дикенса, као и код Гоголя, налазимо испољавање типично-индивидуалних црта домаћина у описивању кућа, као и занимљиво дечије **симболично осећавање** („symbolische Einfühlung") архитектонских облика и слова на једном споменику на гробљу. Јунак романа „Great expectation", Пирип, није никад видео своје родитеље, који су умрли док је још био дете: „Претстава о њиховој спољашњости", вели он „створила се у мојој детињој уобразиљи по њиховим споменицима. Облик слова на гробу мога оца улио ми је чудноватy мисао да је он био темељан, снажан и црнпураст мушкараст са црном кудравом косом. По карактеру натписа на гробу моје мајке (Ђордана, жена горепоменутог), ја сам детињасто закључио да је моја мати била болесна жена и да јој је лице било посуто пегама. Пет малих каменова у облику артиљеријских граната, који су стојали иза њиховог гроба, сваки дугачак по риф и по, били су посвећени успомени моје браће, која су се у најнежнијем добу одрекли учешћа у животној борби, улили су ми чудноватy мисао, коју сам са поштовањем чувао, да су се сви родили лежећи на леђима са рукама у џеповима својих панталона па их тако целог живота нису ни вадили." Ти уметнички излети у област психологије архитектуре код Дикенса нису могли утицати на Гоголя. Јер Дикенс не примењује те начине свесно, као уметник, док Гоголь тиме свесно формулише њихов естетски смисао. Код њега се то види још пре прве Дикенсове књижевне појаве у „Вечерима" и „Мртвим душама".

Алексеј Ремизов
(Превела Б. Ковачевић)

ПУСТИЊА У СРЦУ

МАЂИСКИ ГОГОЉЕВ ПУТ

(125 година од Гогољевог рођења)
19 марта 1809 — 2 фебруара 1852

„Признајем да ми је увек био страшан тај тајанствени зов. Сећам се да сам га у детињству често чуо: одједном би иза мене неко јасно изговорио моје име. Дан је обично у то време био потпуно ведар и сунчан; ниједан лист у врту на дрвету није се мицао; била је мртва тишина; чак би и зрикавац у то доба престао да зриче; у врту ни живе душе. Признајем да ме је најбешња и најбурнија ноћ са целим паклом стихија задесила самога у сред непрелазне шуме, не бих је се тако уплашио, као те ужасне тишине усред ведрога дана. Обично сам бежао у највећем страху без даха из врта, и тек бих се тада умирио кад би ми у сусрет искрснуо некакав човек чији би ми изглед растерао ту страшну *пустињу у срцу*".

Гоголь, Старовременске спахије.

1. ГОГОЉЕВА СУДБИНА

Чаробност Гогољевих речи је необична, њихова моћ је нељудска. Он је дошао у свет не са простим, већ са демонским знањем.

Још за живота његова створио се „оркестар" Гогоља: подражаваоци и ученици. Појавио се Гогољев „калуп", и по томе калупу правиле су се приповетке и приче, — имена аутора су се изгубила. Гогољ је дао и пример „жаргона" са понављаним поштаревим „овај" у „Приповетци о капетану Копејкину", књижевно лажној, као и свако имитирање приповедача „туђега говора". Тај „жаргон" раширио се не само међу подражаваоцима-пародичарима, већ и међу ученицима. На малограђанском жаргону пропао је Достојевски у „Поштеном лопову", на сељачком Писемски у својој „Дрводељској задруги", која га је у своје време прославила, као и у приповеткама „Петрограђанин", и „Ђаво" са „садека" и „овај". Калуп је увек неплодан, а жаргонист је увек лажан, „народни" говор није сталан, а речник народних речи и израза „мења се" у зависности од слуха и сећања, а сећање не

бира карактеристичну реч, већ усваја само оно што је приступачно подражавању.

Из Гоголъевог „оркестра" изишли су: Достојевски, Тургењев, Писемски, Мељников-Печерски. Они су знали Гоголъа на памет. И најзначајнија реч о учитељу припада „оркестру".

Достојевски, који је јавно иронизирао над Гоголъем и посумњао у његов „смех кроз сузе" — „никад још није била у Русији изречена лажљивија реч, него што је о тим невидљивим сузама!" — упрегао је у „тројку-птицу" Собакевића, Ноздрева и Чичикова, и, ако није исказао, онда је сигурно помислио, — „да није спекулација са мртвим душама она неограничена мисао каква се само може родити у блиставој даљини — Гоголъеве Русије без краја, и да није Чичиков тај јунак који има места где да се размане?" — Достојевски је испричао у „Сну смешног човека" о огромном Гоголъевом памћењу — о „живим" људским душама: да ли је Достојевског упутила на то Чичиковљева визија Мадоне на балу код губернатора, или му је задала загонетку рајска тајна „Старовременских спахија", или му је нашуморио у уши потмули шум Дњепра из „Страшне освете", којег се нарочито сећа по својој властитој „газдарици" Катарини,— али не Дњепра, већ библиског Геона, Фисона, Тигра и Еуфрата, који носе жалбу у црно — „Тиверијадско" море богомила, океан — прадомовину свега живог.

Узгред речено: треба једном за увек растати се са површним, однекуд омиљеним тврђењем да су Гоголъева лица дрвене лутке: лепа лутка са сећањем на Мадону или са врелом тугом? — и никад не заборављати, да су „смртни" нераздвојни са Богом и страхом, — „мртве душе", али нимало бездушне механичке фигурице.

Гоголъев пут скиталице зачараног и чаробњака: зачараног празнином „вампирског" света и очарајућег својом чаробњачком вампирском речи, пут завршен оним последњим земаљским мигом, кад је у немој „пустињи срца" звонила реч која скида чари и уроке и кад се из модре уклете магле, која се диже, показао бео, најсветлији и најпродорнији сјај са некада „преступном" жалошћу и рајском љубављу.

Гоголъ је умро 1852 године. После шест година, 1858 год., појавио се чланак Писемског поводом изласка другог дела „Мртвих душа". Речи Писемског о Гоголъевом удесу не тичу се само Гоголъа, већ уопште „писца", коме и данас гурају под нос „читаоца", препоручујући му да „заволи" тог читаоца, и да ће та љубав бити почетак узајамног „схватања" и интересовања.

„Сигурно су не многи велики писци тако споро постајали љубимци публике у маси, као што је Гоголъ, — каже Писемски, — требало је неколико година ватреном крити-

чару (Белинском) са утанчаним инстинктом, да претреса реч по реч његових дела, да тумачи њихов уметнички смисао; потребно је било неколико даровитих умаца, да изведу Гоголјев смех у целом његовом значају; потребно је било, напослетку, да његови следбеници васпитају друштво, пре него што је оно било у стању да *схвати* значај Гоголјевих дела, да их *заволи*, да их проучи и раскује, како је то данас, у узречице. Али пре него што се друштвено мишљење подигло на тај начин, колико је увредљивог неразумевања и простачких пребацивања морао да поднесе! „Досадно и неразумљиво!" говорили су једни: „Простачки и тривијално!" понављали су други, и „социално-неморално!" одлучили су трећи. Критичари и рецензенти понављали су скоро исто.

2. МИТ

Знање, као резултат самих чињеница, не може дати исцрпну претставу о живој личности, већ ће тачније бити ако кажем да у знању нема живог живота. Само недоказана вера, — тај извор легенди, увечаних митом, оживеће историску појаву, преносећи је у реалност духовног света.

Историја човечанства — људског надахнућа, надања и жртве, јесте мит: рођење, борба и смена митова.

Пушгин не би био „Пушкин" кад би се ограничили историским материјалом о животу и раду Пушкина, и само мит о Пушкину, као појави „изванредној" и „пророчанској", који су створили Гоголь и Достојевски, направили су то име — „Пушкин".

Гоголь је био потпуно усамљен на своме скиталачком путу. Они који су се сматрали за његове пријатеље, били су много нижи и по дару и по духу и видели су само један део, а његa целог и саму суштину његову нису схватили.

Пушкин је одгоненую Гоголја: „све је то тако необично у нашој књижевности да се ја ни досад нисам освестио!" — тако се изјаснио Пушкин о „Вечерима на салашу."

Пет година познанства са Пушкином (од маја 1831 до маја 1836), пет кобних Гоголјевих година — за Гоголја и Достојевског „пет" значи „век", и за тај век Гоголь је написао или започео све — од последњих прича из „Вечери" до „Мртвих душа" — цела „историја сопствене душе" Гоголјеве.

„О мени су много расправљали, схватајући понеке моје стране, али моју главну суштину нису одредили. Њу је ухватио само Пушкин!" Тако почиње Гоголь своје легенде о Пушкину, изговарајући то име са поносом, љубављу и усхићењем. „Ниједан ред није био написан а да га ја нисам гледао пред собом!" — продужава Гоголь и завршава познатом легендом како је читао Пушкину незлобив почетак „Мртвих душа" и како је Пушкиново лице, „љубитеља

смеха" постајало све тмурније док не постаде сасвим мрачно: „Боже, како је тужна наша Русија!" — ускликнуо је Пушкин.

Тај Пушкинов, ничим не оправдани усклик Гоголь није захватио из историске стварности, него из свог властитог сна о „Пушкину". Историске чињенице не говоре ни о каквим блиским личним односима Пушкина, „љубитеља смеха", са Гогољем, „који вас натерује да се смејете кроз сузе туге и разнежености" (Пушкинова реч поводом „шаљиве, дирљиве, идиле" Стэровременских спахија), а из онога што је познато пре се може говорити о уздржљивом па чак и подозривом односу.

Али Гоголь, рођен као „посвећен", и Пушкин јесу на истој висини духа — зар су њихова памћења и њихови сусрети ограничени петогодишњим веком из 30-их година XIX века? И слава о Гогољу као „измишљачу" — све је то тачно, само не у оном смислу како се обично схвата: извор „измишљотине", као и сваког „митосваралаштва" не потиче из малог ограниченог, већ из великог сећања људског духа, а испољавање тог сећања су поглавито снови или магловита стања неограничена са три димензије.

Целокупно Гогољево стварање од „Црвене свите" до „Мртвих душа" може се замислити као низ снова са буђењем у сну по шеми троструког сна Чарткова из „Портрета" или поновљеног од Достојевског после Гогоља сна Свидригајлова у „Злочину и казни".

3. РЕПИЋИ

„Како смо се зачудили руској књизи, која нас је терала да се смејемо, ми, који се нисмо смејали у доба Фонвизина!" — таквим се речима изјаснио Пушкин о изласку другог издања „Вечери на салашу код Дикањке", или по Гогољевом називу „Репићи".

Ти „репићи његовог душевног стања" — сачињавају осам приповетки „Вечери": Сорочински сајам, Вече уочи Ивањ-дана, Загубљена повеља, Зачарано место, Ноћ уочи Божића, Мајска ноћ, Иван Федоровић Шпоњка, Страшна освета. (I део 1831 год., II део 1882 год.).

„На мене су наилазили наступи чамотиње, и мени самом необјашњиви.... да бих се разонодио, ја сам смишљао све нешто смешно, што сам само могао измислити. Измишљао сам смешна лица и карактере, стављао сам их мислено у најсмешније положаје, уопште се не бринући нашто ће ми то, и ко ће од тога имати неке користи."

Припремајући ново издање својих дела Гоголь дуго није пристајао да унесе те „репиће": чему то, и ко ће од тога имати какве користи?" Па ипак је пристао. А није могао да не пристане.

У „Вечерима" није само „смех" који је зачудио Пушкина — није само тај очаравајући врели пљесак пун живота, покренутог слепом, подземном, вампирском снагом, „Вечери" су — пролегомена ка „Божанској комедији", која је могла да никне под називом „Мртвих душа" са чаробним паклом добродушних и сентименталних варалица, са суровим чистилиштем пословних људи „праведника" на челу са генералгубернатором, и рајем — „вртом "Старовременских спахија" — са Оптинским старцима и „Божјим људима". Чичиков, пошто је прошао чистилиште, узноси се на седмо небо Василија Радајева и Татјане Ремизове, Божјих људи, Гоголјевих савременика; у „Вечерима" је и Гоголјева гносеологија: искушавање релативности и илузорности нашег познавања света, где је све „сан, све обмана"; у „Вечерима" је напоследи". Гоголјеве личности јесу сам Гоголь.

Она необјашњива чама о којој говори Гоголь и јесте оно стање које се решава стваралаштвом. „И рече Бог, — и његове речи потекоше из пуног срца и пропадоше у велики облак; као да чујем глас древне легенде о Господњој сузи, која је заблистала као сунце над светом, — и рече Бог: створимо човека по лику нашем, по подобију нашем."

У сваком човеку, створењу многих, не живи само један лик и једно подобије. Стварање чији је почетак бол и чама, јесте поновно стварање тих ликова и подобија несложних, који се препиру и сукобљавају; поновно стварање није прецртавање са некога, већ индиректна форма исповести — пише се само о себи и према себи или, по Достојевском у транскрипцији Кирилова: „сваки може судити само по себи". Гоголјеве личности јесу сам Гоголь.

Одабирање материјала не врши се тек онако: то ипак нешто значи што се на нечем зауставила пажња? — то је сусрет и успомена. Исто је то и са реминисценцијом из прочитаног: јер пада ти на памет из хиљаду једно, док се све друго збрисало. Избор легенда у „Вечерима" нимало није случајан — у свима њима је Гоголјево сећање.

Најнетачнија је, због своје једностраности, исповест човека. Тачан је само „индиректан говор", у коме не може бити ни прећуткивања из стидљивости, ни разметања, које увек све преувеличава. А најтачније је у таквом говору оно што је несвесно, а то је оно исто што се зове „измишљати".

У необјашњивој чами над материјалом — записане бајке, обреди, описивање одела, речи које су слале Гоголју у Петроград његова мати и тетка — имајући у сећању штампане приповетке на изванредне теме савременика, Гоголь ствара „Вечери на салашу". Те вечери су прави „репићи" — исповест у индиректном говору и са оним тачним несвесним, из кога се најјасније види какав је човек тај што се исповеда.

Протеран из пакла на земљу због неког доброг дела — да није због жалости „Мајске ноћи"? — Гоголь је започео свој чаробни пут црвеном свитом, затим вукодлаком, па Запорошцем и, напослетку, врачем „Страшне освете".

„И већ више није ни страх, ни што друго осећао. Све му се некако чинило мутно: у ушима му зуји, у глави хучи, као од пијанства, и све што год постоји пред очима му застире као нека *паучина*. Скочивши на коња, пошао је право у Кањев, мислећи да одонуд преко Черкаса ухвати пут ка Татарима право на Крим, *ни сам не знајући зашто*. Путује већ дан-два, а Кањев се никако не види. У даљини блеснуше врхови цркава; али то није Кањев, већ Шумск. Зачуди се врач видећи да је отишао на сасвим другу страну. Потера коња натраг ка Кијеву, и сутрадан помоли се град, али не Кијево, већ Галич, град још удаљенији од Кијева, него Шумск, и већ у близини Мађара. Не знајући шта да чини, ободе коња опет натраг, али поново осећа да иде на супротну страну и стално напред. Ниједан човек у свету не би могао да исприча шта је било у врачевој души; а кад би он сам завирио и видео шта се тамо творило, онда не би ноћи тренуо, ни једном се не би засмејао. То није била ни срџба, ни страх, ни тешка злоћа. Нема такве речи на свету којом би се то могло назвати. Палило га је, пекло, хтео је да цео свет смрви својим коњем, да дохвати сву земљу од Кијева до Галича са људима заједно и да загњури у Црно море. Али није хтео да учини то из љутње, не, *ни сам није знао због чега*."

Такав коњ који је све газио био је смех.

И на земљи, а не само у симболима легенде, Гоголь је био скиталица — непрекидни пут. Раскидајући врели бол — „хемороид ми се бацио на груди и нервна раздраженост какву никад у животу нисам познавао, зачела се у мени да нисам могао ни лежати, ни седети, ни стојати" — и једино средство за умирење јесте пут. А кад је и путовање постало тешко — то је био знак да долази рок. На последњем путовању на путу у Оптину-пустињу срео је девојчицу са зделом јагода. „Како могу да узмем од путника!" — рекла је она, погледавши Гоголља, и даде му све јагоде.

По вечерњем путу девојчица са зделом јагода —чисто чујеш, ту негде зрикавци зричу и мирише бор, па то је Русија — јасније се не може изразити — то је Русија, руска земља му је дала јагоде на последњи опроштајни пут...

Исмејавши својим инфернalним смехом, ни сам не знајући зашто, и своју жалост — и ону преступну прву безимену љубав из сећања „Црвене свите", изражену дочније у жаљењу Љевка за утопљеницом — русалком, и жалост према мизерном човеку, загушеном гушобољом, страшћу према „шињелу", Акакију Акакијевићу, испекавши смехом и своју љубав, једину која је издржала петогодишњи век, љубав

„Старовременских спахија", зачаравши демонском снагом своје речи „мртву душу" света — јер су се „мртве душе" тек доцније у Гоголевом сну обрнуле: „Боже, како је жалосна наша Русија!" — са срцем угљено-црним и тврдим, Гоголь је на последњем путу уочи свог подвига, велике жртве, ослобођења и победе, умро срећан. Умро је, нашавши у последњем одрицању реч за скидање чини, која је разбила пред њом ону исту зачараност света иза које је пустиња, а у празнини је само урлик и цика вампирских сила! — У тај страшни час пропадања, изгубљености, стида, огорчења и очајања, он није могао а да не запита: „зашто и ко ће имати користи од моје исповести — од тих репића, у којима моје гледање није у будућност, већ у моју прошлост?"

Али у тој прошлости је и патња и жалост — оно несагорљиво, што пробија и светли другим белим, највреднијим и најпродорнијим сјајем — кроз заклињања чароовне модре планине: трагедија Петра и Пидорке, Катарине и Врача и жалост „Мајске ноћи" са њеним непрегледним светом, кад је и у души непрегледно, и бол — бол песме, бол који избија у звуку, и бол у модро сребрној магли.... А тај је бол нераздвојан са суштином „свега"; и свет је започео у болу, и очишћење света је кроз бол, и човек се рађа на свет у болу, и оно што се зове срећа, неухватљиво, али што се памти до бола, и како је било могуће одбацити „Вечери", историју душе до тог живота — до 19-ог марта 1809 године, до Гоголевог рођења.

M. Krolj

SOVJETSKA RUSIJA, JAPAN I SJEDINJENE AMERIČKE DRŽAVE

Napad Japana na Mandžuriju i, iza toga, anektiranje ove najbogatije kineske provincije od strane japanskih trupa uznemirili su ceo svet. Sjedinjene Države, vezane velikim ekonomskim interesima za Kinu i uopšte za Aziju, odmah su shvatile koliko veliku opasnost pretstavlja ovaj novi akt ispoljavanja grube japanske sile ne samo za svetsku ekonomiku, već i za evropsku kulturu.

Društvo naroda dugo je raspravljalo o nečuvenom japanskom gaženju svih poratnih sporazuma, sklopljenih izmedju velikih država, suviše strpljivo slušajući čas licemerna, čak jednostavno neozbiljna objašnjenja japanskih delegata. Anketna komisija koju je u Mandžuriju uputilo Društvo naroda, komisija sa lordom Litonom na čelu, po svome povratku podnela je izveštaj, porazan izveštaj. U ovome izveštaju, položaj Mandžurije, osvojene grubom silom, prikazan je u najmračnijim bojama. Utvrdilo se da kinesko stanovništvo u Mandžuriji vodi ogorčene borbe sa osvajačima — Japancima, da japanske vojne vlasti svirepo uništavaju čak i mirno stanovništvo Mandžurije, da tamo postoji okrutni japanski teror. Kineski delegat u Društvu naroda nije prestajao da s negodovanjem žigoše japansku politiku nasilja prema Kini i Mandžuriji. I svetsko javno mnenje poklanjalo je svoje tople simpatije bespomoćnoj Kini, a Društvo naroda, i pored skrivenog otpora nekih velikih država, izreklo je Japanu odredjenu i surovu osudu.

Postoji, medjutim, jedna velika država čije je suštastvene interese Japan gazio u Mandžuriji, čiji su podanici po nagovoru i uz pomoć japanskog vojnog štaba izlagani žestokim gonjenjima, ali čija je vlada u toku dve godine bez roptanja trpela sve ovo i nije se rešavala da digne glas protesta protiv ovih razbojničkih metoda japanskog glavnog štaba i njegove marionete, vlade Mandžuko. Ova država bila je Rusija, a njena vlada — vlada komunističke stranke.

Hapšene su stotine ruskih službenika Kineske istočne železnice. Banditske družine, kojima su rukovodile mandžurske vlasti, rušile su puteve, uništavale železničke stanice, zarobljavale njihovo činovništvo. Ruski gradjani, izuzev mali broj „belogvardejaca“,

koji su stupili u japansku službu, izlagani su nepodnošljivim gonjenjima, svuda su uklanjani. Medjutim, sovjetska vlada ili je ćutke podnosila ove udarce ili se ograničavala na neodlučne *pretstavke*, kojima ni Mandžuko, ni japanske vojne vlasti nisu poklanjali nikakvu pažnju. Sem toga, stalne provokacione radnje mandžurskih vlasti, inspirisanih od Japanaca, vodili su beskonačnim konfliktima izmedju Sovjetskog Saveza i Mandžuko, konfliktima koji su se stalno završavali kapitulacijom sovjetske vlasti.

Ali postojalo je u odnosima izmedju sovjetske vlasti, Japana i Kine nešto još gore od kapitulacije. Kada je kineski general Su-Pin-Ven skupio nekoliko hiljada boraca i stupio u borbu sa japanskim osvajačima Mandžurije, zauzevši zapadni deo Kineske istočne železnice, sovjetska vlast pružila je aktivnu potporu japanskim trupama i pomogla im je da unište armiju Su-Pin-Vena. Za ovu pomoć japanski štab u svoje vreme izrazio je sovjetskoj vladi zvaničnu zahvalnost. Ovo je značilo da vlada „prve u svetu socialističke države", u nejednakoj borbi izmedju revolucionarne Kine i kontra-revolucionarnog imperialističkog Japana, nije stala na stranu porobljenog stanovništva Mandžurije, već na stranu onih koji su ga porobili. Kasnije je išlo još gore. Plašeći se zauzimanja Kineske istočne železnice od Japanaca, sovjetska vlada sama je ponudila vladi Mandžuko, drukčije rečeno Japanu, da od nje kupi ovu železnicu. Ali Japan je stavio kao prethodan uslov za kakve bilo pregovore o prodaji železnice sovjetsko priznanje „nezavisnog Mandžuka". Sovjetski pretstavnik u Tokiu Jurenjev, ne razmišljajući dugo, pristao je na ovo i sankcionisao na taj način čin neočekivanog japanskog nasilja, koje je najdublje revoltiralo savest svetske javnosti. Komunistička vlast bila je prva i jedina koja je pravno i moralno odobrila japansku aneksiju Mandžurije. Ona se time kompromitovala moralno u očima celokupnog kulturnog čovečanstva, a naročito u očima kineskog naroda.

Čime se onda objašnjava ova sovjetska politika sopstvenog ponižavanja prema Japanu? Kako je došlo do toga da najrevolucionarnija vlada sveta čitav niz godina ispoljava ovako nedopuštenu popustljivost prema japanskom militarizmu? Ova čudna činjenica može da dobije samo jedno objašnjenje, a to je da je sovjetska vlada osećala svoju potpunu nemoć pred Japanom, naoružanim do zuba. Vorošilov je mogao 1931 godine do mile volje da uverava svoje partiske drugove da je vojni petogodišnji plan sjajno ostvaren, da Sovjetski Savez ne mogu da zaplaše nikakve pretnje japanskih militarista, ali u stvari je ruski Daleki Istok bio do poslednjeg vremena potpuno nezaštićen, i na vrhu sovjetske hijerarhije nije postojala sumnja da bi rat sa Japanom, pri teškom ekonomskom položaju Sovjetskog Saveza, pri potpunom rasulu njegovog transporta, pri finansijskoj krizi, koju zemlja stalno preživljava, doneo ruskom narodu strašan poraz. A ovaj poraz mogao bi da ima za posledicu slom boljševizma u Rusiji. Izbeći po svaku cenu ovakav rat, ili ga, u krajnjem slučaju, odložiti — to je bilo pitanje

života ili smrti za komunističku diktaturu u Rusiji. I prirodno je što boljševici nisu prezali ni od kakvih sredstava da postignu ovaj za njih životno važan cilj.

Sa zadocnjenjem za deset godina sovjetska vlada počela je da osposobljava za rat Daleki Istok i valjalo je žuriti. Isto tako bilo je potrebno da se osigura zapadna granica od eventualnog napada, naročito posle Hitlerovog dolaska na vlast i posle konstatovanja strašne opasnosti, koju je otkrio Hugenbergov memorandum, a koja preti Rusiji od nemačkog imperializma.

Da bi se osigurala od hitlerovskih apetita, sovjetska vlada zaključila je uspešno sa čitavim nizom susednih država paktove o nenapadanju. Ona je oštro prekinula svoje dugogodišnje prijateljske odnose sa Nemačkom i sklopila ozbiljan sporazum sa Francuskom. Svi ovi diplomatski uspesi, koji su, nesumnjivo, učvrstili medjunarodni položaj Sovjetskog Saveza, došli su u izvesnoj meri kao garantija protiv osvajačkih, kolonizatorskih planova hitlerovske Nemačke. Ono što je sovjetska vlada uspela da učini u smislu učvršćivanja sposobnosti Dalekog Istoka za odbranu, doskora se držalo u tajnosti, ali veoma osetna promena do koje je došlo nedavno u odnosu Sovjeta prema Japanu, u tonu sovjetskih diplomatskih pretstavki i protesta, upućenih japanskoj vladi i vladi Mandžuko, svedoči da je ona najzad osetila pod nogama neki sigurniji teren i raspolaže onom čvrstinom i onim tonom kojim mora da govori vlast što rukovodi životom velike države.

Ova promena ocrtava se naročito reljefno kad usporedimo dve note Sokoljnikova povodom neuputnih postupaka i terora koji mandžurske vlasti čine prema sovjetskim službenicima Kineske istočne železnice, a isto tako povodom rušenja izvršenih na samoj ovoj železnici. Krajem maja meseca 1933 godine mandžurska administracija neočekivano je prekinula saobraćaj između Kineske istočne železnice i Usuriske, na stanici Pogranična. Ovakve metode rada sprovodila je vlast u Mandžuriji, i češće su Sovjeti povodom toga ulagali proteste. I ovog puta završni deo note Sokoljnikova, zastupnika narodnog komesara za spoljne poslove, glasio je ovako: „Sovjetska vlada u pravu je da pretpostavlja da će japanska vlada iskoristiti podatke koji su joj saopšteni radi otklanjanja drugih smetnji na Kineskoj istočnoj železnici. Prinudjen sam da protestujem protiv nedopuštenih postupaka mesnih mandžurskih vlasti, postupaka kojima je očigledan cilj da se zaoštre odnosi između dve države. *Dozvoljavam sebi da se nadam da će japanska vlada, koja ispoljava interesovanje za očuvanje reda u Mandžuriji* i izražava gotovost da postane posrednik za konačno rešenje pitanja Kineske istočne železnice, preduzeti potrebne mere za uspostavljanje statuskuo-a".

Kaže se da je diplomatima jezik dan da bi čuvali svoje misli, ali jezik Sokoljnikova iznenadjuje tonom poštovanja i pretstavlja obrazac iskazivanja misli potpuno suprotnih onima koje bi autor note hteo da baci u lice Japancima, pošto je Sokoljnikov veoma

dobro znao da su krivci i inspiratori svih „nedopuštenih postupaka" na Kineskoj istočnoj železnici japanski komandanti u Mandžuriji i da baš ove vlasti sistematski rade protiv „poretka i mira" na železnici, da bi naterale sovjetsku vladu na odricanje od prava na ovu železnicu. Ali Sokoljnikov tada još nije smeo da Japancima kaže istinu u oči. Medjutim, tačno tri meseca kasnije on je stekao ovu smelost i počeo je da razgovara sa Japancima jezikom koji ni Rusi, ni stranci nisu čuli na adresu Japana već dugi niz godina. 21 septembra Sokoljnikov je dao japanskom poslaniku u Moskvi Ota sledeću izjavu:

„Prema verodostojnim obaveštenjima koja je dobila sovjetska vlada, mandžurske vlasti namerne su, *prema instrukciji japanske vlade*, u jednostranom redu, da uvedu niz promena u upravi Kineske istočne železnice.

Ove promene ruše utvrdjeni red, grubo vredjajući prava sovjetskog direktora železnice koga one faktički stavljaju u zavisnost od njegovog mandžurskog pomoćnika. Mandžurske vlasti nameravaju isto tako, *prema* instrukcijama Japana, da preduzmu policijske mere prema sovjetskim službenicima Kineske istočne železnice.

Sovjetska vlada stavila mi je u zadatak da izjavim u njeno ime da će primenu ovih mera, koja ometa ugovorno utvrdjen status železnice, smatrati kao gaženje obaveza koje su Japan i Mandžurska na sebe primili, i kao nedozvoljen pokušaj da se ovlada železnicom.

Sovjetska vlada smatra da neposredna odgovornost za ovo gaženje pada na vladu Japana. Mandžurska je nemoćna i za mandžurske dogadjaje ne može da odgovara. *Za sva gaženja ugovora, vezanih sa Kineskom istočnom železnicom i za pripremanje zauzimanja železnice snosi odgovornost japanska vlada, koja je stvarni gospodar Mandžurske.*" — Ovaj odlučni ton, ton opomena u noti koju je Sokoljnikov predao, nesumnjivo je iznenadio diplomatske krugove i značio udarac biča za japansku vojnu kliku. Nesumnjivo, nameće se pitanje: čime je ovakva nota bila izazvana i šta je odjednom dalo sovjetskoj vladi smelost da ovako razgovara sa japanskom vladom? Na prvo pitanje daje odgovor list „Izvestija". On saopštava da se iz referata sovjetskog direktora Kineske istočne železnice, Rudago, videlo da železnicu stalno ruše banditi, koji se nalaze pod pokroviteljstvom lokalnih vlasti. U poslednje vreme izvršeno je osam hiljada napada na železnicu. Blizu hiljade železničkih službenika banditi su zarobili. Od 1930 godine uprava Kineske istočne železnice, potrošila je 14 miliona zlatnih rubalja za čuvanje pruge, ali nije postigla cilj, pošto sami Japanci potstrekavaju bandite, naročito u oblasti koja se nalazi istočno od Harbina. Jednom rečju, položaj na Kineskoj istočnoj železnici postao je katastrofalan, i podnositi dalje provokatorske postupke Japanaca bilo je nemoguće. U svakom slučaju, sovjetska vlada morala je da reagira na japansku provokaciju. Nota Sokoljnikova došla je kao ovo reagiranje. Ne može se, medjutim, tako lako objasniti otsečan i, šta više, izazi-

vajući ton note. Nema sumnje da je vlast boljševika, u toku 1932 i 1933 godine, sve do upućivanja Sokoljnikovljeve note, postigla mnogo u pogledu povećanja odbranbene moći Dalekog Istoka, i opasnost neočekivanog napada Japanaca na ruske zemlje tamo više ne izaziva medju vlastodršcima Sovjetskog Saveza ono osećanje paničnog straha koje je izazivala pre dve-tri godine. Ali i moć Japana na Dalekom Istoku neobično je porasla od vremena aneksije Mandžurije i Džehola. Agresivni planovi japanskog vojnog štaba postali su još širi i odlučiti se na javan konflikt, pa na taj način dati Japancima povod da pristupe vojnoj akciji, bilo bi za Sovjete veoma opasno, kad sovjetska vlada ne bi osećala iza sebe neku novu silu, koja joj je u velikoj meri pružila garantije protiv naglog japanskog udarca. Ova sila, to se može pouzdano reći, bio je neki tada već ostvareni sporazum izmedju Sovjetskog Saveza i Sjedinjenih Država Severne Amerike.

Kao što je poznato, istoriska poslanica Ruzvelta Kamenjevu bila je upućena u oktobru mesecu, tri nedelje posle note Sokoljnikova. Ovoj poslanici prethodili su početni pregovori Ruzvelta sa nezvaničnim pretstavnikom Sovjetskog Saveza u Sjedinjenim Američkim Državama, Skvirskim. Po svemu sudeći, ovi su se pregovori završili izvesnim prethodnim sporazumom, veoma ozbiljnim, još pre Litvinovljevog odlaska u Ameriku, i samo na bazi postignutog sporazuma Sokoljnikov je sebi dozvolio da razgovara sa Japanom tonom kojim se sovjetska vlada ranije, u razgovorima sa japanskom, nikad nije služila.

Može se reći da jesen 1933 godine pretstavlja početak nove ere u istoriji medjunarodnih odnosa Sovjetskog Saveza i polaznu tačku za novi raspored medjunarodnih snaga na Dalekom Istoku. Ostvarivši oficialno priznanje Sovjetskog Saveza od strane Sjedinjenih Američkih Država, sovjetska vlada zabeležila je veliku diplomatsku pobedu. Ali uspostavivši diplomatske odnose sa Sovjetskom Rusijom, Ruzvelt je radio, pre svega, u interesu svoje zemlje. Čitav niz veoma pesimističkih obaveštenja koja je Vašington primio iz Mandžurije primorao je Ruzvelta da preduzme ozbiljne i hitne mere za odbranu od grozničavih vojnih priprema Japana. Jedna takva mera bio je sporazum sa Sovjetskim Savezom. Miroljubive deklaracije koje s vremena na vreme daju japanski ministri i diplomati, nisu u stanju više ni kod koga da izazovu zabludu. Suviše je dobro poznata manija veličine od koje pati japanska vojna stranka i suviše uporno mnogi vanredno uticajni japanski državnici obradjuju fantastične planove osvajanja sveta, a naporedo s tim ne baš fantastične planove pretvaranja Kine u japansku koloniju, zauzimanja ruskog Dalekog Istoka i zapadne obale Tihog Okeana sa obližnjim ostrvima. Veoma odgovorni japanski vojni pisci nisu krili, a ne kriju ni danas, da se Japan sprema za rat na dva fronta — sa Sovjetskim Savezom i sa Sjedinjenim Američkim Državama.

Pod naslovom „Kako ćemo ratovati?" vojni pisac Hirata iz-

dao je već drugu svoju knjigu o ratu. I u ovoj knjizi on beleži tri osnovne etape:

1) Aneksiju Mandžurije kao baze za sirovine (ova etapa je već predjena).

2) Kontinentalnu etapu, t.j. rat sa Sovjetskim Savezom za strategisku bazu.

3) Okeansku etapu, t.j. rat sa Amerikom, za potpuno gospodarenje zapadnim basenom Tihog Okeana u cilju rasprostiranja i jačanja političko ekonomskog uticaja Japana na čitavu Aziju.

Drugi japanski vojni pisac, general Sato, u svojoj knjizi „Idući rat", koja je izišla pre tri godine i napravila senzaciju, pisao je: „Mi ne kažemo da je Amerika naš imaginarni protivnik. Mi velimo kategorički da je Amerika naš neprijatelj. Mi se nadamo da će doći dan kada ćemo se obračunati i izvršiti osvetu". Ovo je sve razrada osvajačkih planova barona Tanaka, koje je on izložio u svome čuvenom memorandumu upućenom mikadu 1927 godine. I ako se uzme u obzir da Japan raspolaže jednom od najmoćnijih ratnih mornarica u svetu, odlično osposobljenom i disciplinovanom kopnenom vojskom, da ova država grozničavim tempom nastavlja razvijanje svoje vojne moći, trošeći od budžeta, koji iznosi blizu dve miliarde, gotovo polovinu na vojne potrebe, i da se ona faktički već blizu tri godine nalazi u stanju rata sa Kinom, zauzimajući sve nove kineske oblasti (prvo Mandžuriju, a zatim Džehol, a sada preduzima i pohod u unutrašnju Mongoliju) — onda postaje jasno da japanska ratna ekspanzija pretstavlja opasnost ne samo za Kinu i Sovjetski Savez, već i za druge države, čiji krupni ekonomski i politički interesi obuhvataju Kinu i Daleki Istok uopšte.

Okolnost da Saito Hirota i, šta više, „duša" japanske vojne stranke, Araki, s vremena na vreme daju izjave o svojoj iskrenoj miroljubivosti, o želji da u miru saradjuju sa drugim državama, nema, naravno, kikakvog stvarnog značaja. Postupci japanskih diplomata i vojnih krugova mnogo su ubedljiviji od njihovih medenih reči. Činjenice pak, nepobitne činjenice, svedoče o tome da se Japan grozničavo sprema za rat, i to za otsudan rat, koji znači pitanje života ili smrti. Naravno, Japanci na razne načine pokušavaju da umanje značaj i razmere svojih vojnih priprema, ali se ovakve stvari ne mogu držati potpuno u tajnosti. Sovjetska vlada, razume se, više nego ostale, obaveštena je o tome šta japansko ministarstvo vojno preduzima i koje je oblasti Japan zauzeo u cilju pripremanja rata. Ove podatke Sovjeti dugo nisu nikome otvoreno saopštavali. Ali posle note Sokoljnikova i izazivajućih, provokatorskih hapšenja najistaknutijih sovjetskih službenika na Kinesko-istočnoj železnici, hapšenja koja su mandžurske vlasti izvršile 24 septembra 1933 godie i koja su izazvala veoma oštru notu Litvinova, upućenu Japanu, članovi sovjetske vlade izišli su sa veo-

ma važnim demaskiranjima japanskih mahinacija u Mandžuriji i u opšte na granici ruskih teritorija na Dalekom Istoku.

Tako, na primer, početkom novembra 1933 godine Molotov je, u veoma svečanoj atmosferi, pročitao referat, čije je najinteresantnije mesto vezano za izlaganje o japansko-sovjetskim odnosima. „Projekti izvesnih japanskih državnika, koji teže osvajanju Sibira i Primorske oblasti, nagone nas da budemo na oprezu. Mandžurska vlada nije ozbiljan faktor u ovim pitanjima. Ceo svet zna da odgovornost pada na Japan, koji je pravi gospodar Mandžurije. Neki japanski krugovi izjašnjavaju se za napad na SSSR bez objave rata. Mi smo vodili računa o ovim činjenicama i, ukoliko za sada svojim glavnim zadatkom smatramo uništavanje ratobornih zamisli Japana, jačanje crvene vojske i učvršćivanje politike mira, utoliko će, u slučaju napada, **naš jedini cilj biti konačno uništenje neprijatelja i pobeda crvene vojske.** Ne samo na istoku, već i na zapadu imperialisti se spremaju za rat. Potrebno je paziti budno i povećavati moć crvene vojske."

U ovom svom govoru Molotov naziva stvari njihovim nazivima. Ali govor je naročito karakterističan u tome pogledu što se u njemu podvlači opasnost koja preti Sovjetskom Savezu ne samo sa istoka, već i sa zapada, t.j. od strane Nemačke. I ova misao provlači se crvenim koncem kroz mnoge govore crvenih vodja tokom poslednjih meseca.

30 decembra Litvinov je održao veliki govor na sednici Centralnog izvršnog komiteta, sa temom „o buržoaskom pacifizmu." Japanu se u ovom govoru posvećuje mnogo mesta. Litvinov smatra da japanska politika **„predstavlja najmračniju mrlju na evropskom horizontu."** „Mi, govorio je on, toliko smo verovali Japancima da smo ostavili našu granicu na Dalekom Istoku gotovo bez ikakve zaštite. Medjutim, japanska vlada osvojila je Mandžuriju. Ceo svet čudi se našoj hladnokrvnosti i strpljivosti. A postupci Japanaca postajali su sve drskiji i provokacioniji. S toga smo morali da povećamo našu oružanu snagu na Dalekom Istoku. Mi poštujemo prava Japana, ali zahtevamo da on poštuje naša prava." U istome govoru Litvinov je dodirnuo i pitanje nemačko-sovjetskih odnosa. „Neke države propagiraju krstaški rat protiv boljševika, izjavio je Litvinov, ali je to za njih samo povod. U stvari, one teže usko nacionalnim ciljevima: reviziji ugovora i anekciji izvesnih teritorija. Nemački državnici, dešifruje Litvinov svoju misao, stavljali su mi pitanje: „Šta mora Nemačka da učini da SSSR ne bi sumnjao u njenu lojalnost?" Ja sam odgovorio: „Nemačka ne treba da čini ono što čini i nemačka vlada mora narediti svojim agentima da ne čine ono što čine". „Moramo se uveriti da će se Nemačka uzdrmati od agresivnih postupaka prema nama ne samo sada, već i u buduće."

Japanska i nemačka opasnost uznemiravaju i nerviraju neobično najodgovornije pretstavnike sovjetske vlasti. Može se reći da je u znaku ove opasnosti protekao u februaru 1934 godine sedamnaesti kongres komunističke stranke. Gotovo svi istaknutiji učesnici kongresa na ovaj ili onaj način izjasnili su se o japansko sovjetskim i nemačko sovjetskim odnosima, ali na naročiti odjek i u granicama Sovjetskog saveza i u inostranstvu naišli su govori Vorošilova, Blihera i, naravno, Staljinov programski govor.

Po svemu sudeći, uspostavljanje diplomatskih odnosa izmedju Sovjetskog Saveza i Sjedinjenih Američkih Država znatno je ojačalo medjunarodni položaj Sovjeta, pošto su njihovi neprijatelji, a medju njima i Japan, osetno oborili ton. Ovo privremeno zatišje komunistički vodji iskoristili su da bi otkrili podlogu japanskih i nemačkih osvajačkih mahinacija i otvoreno izjavili da su preduzete sve mere za zaštitu Sovjetskog Saveza od velike opasnosti koja mu preti. „Za poslednje tri godine, saopštio je Vorošilov kongresu, naša vazdušna flota toliko je promenjena da se ne može poznati. Mi smo stvorili moćnu tešku avijaciju i uspeli smo da postignemo poboljšanja u svim područjima vazdušne odbrane. Nije ojačana samo odbrana zapadne granice, već i svih ugroženih tačaka na Dalekom Istoku i u Istočnom Sibiru. Opasnost osvajanja Primorske oblasti primorala nas je da stvorimo pomorske baze na Dalekom Istoku, i mi već možemo da se ponosimo našom mladom flotom. Mi nemamo tamo ni oklopnjača, ni aviacion baza — sredstava napada, pošto ne nameravamo nikoga da napadamo, ali možemo da štitimo naše obale. Naši laki brodovi, pomorska avijacija i podmornice biće dovoljni da zaustave neprijatelja. Danas je jasno za ceo svet, nastavio je Vorošilov, **da Japan pokušava u ratu da nadje izlaz iz krize koju preživljava**. Japan je glavni kupac oružja i sirovina za ratnu industriju na svetskom tržištu. I obično oko lako može zapaziti sa **koliko se grozničavosti vrše u Japanu pripreme za rat, odgovorniji i ozbiljniji od onog koji Japan danas vodi u Kini.** Japanski vojni pisci, novinari, naučnici, industrijalci i političari u toku dve poslednje godine govore toliko otvoreno o neophodnosti rata sa Sovjetskim Savezom da bi bilo besmisleno praviti se kao da ništa ne primećujemo i, kao i ranije, verujemo našim dragim susedima. Oni nas, naravno, optužuju da imamo ratoborne namere. Bilo bi im mnogo prijatnije da naše granice budu nezaštićene kao granice Kine 1931 godine. Ali ovo zadovoljstvo, i pored sve naše ljubaznosti, mi im ipak nećemo dati..."

Govor Blihera na sedamnaestom kongresu pretstavlja veoma važnu dopunu saopštenjima Vorošilova. Pomoću cifara i činjenica, on prikazuje reljefnu sliku japanskih priprema za rat sa Sovjetskim Savezom. Japan, tvrdi Bliher, ne preduzima

na ruskoj granici odbranbene, već ofanzivne mere. U ove mere on ubraja:

1) Izgradnju strategiske mreže železnica, koje vode ruskoj granici i koje imaju samo za 30% ekonomsko opravdanje.

2) Izgradnju 2200 kilometara odličnih drumova, čiji pravac sam po sebi dokazuje njihovu vojnu namenu.

3) Izgradnju na trouglu Mukden—Harbin—Cicik 50 novih aerodroma.

Odgovarajući na skorašnju izjavu japanskog ministra vojske Hapašia o tome da je broj japanskih vojnika u Mandžuriji smanjen, Bliher je izjavio: „Ovo nije tačno. Mi imamo najverodostojnije podatke: u Mandžuriji je skoncentrisano danas 130 hiljada japanskih vojnika, t. j. preko trećine regularne vojske. Tome valja dodati još 110—115 hiljada trupa Mandžuka i 12 hiljada „belogvardejaca", koje je Japan organizovao kao odrede sposobne za borbu. Vojna flota na Sungariu povećana je za 24 jedinice."

Bliher je dodirnuo i mere koje je Sovjetski Savez preduzeo za zaštitu granice na Dalekom Istoku. Ovo saopštenje učinjeno, naravno, uz znatna zaobilaženja cifara i naziva pokazuje da je japanski diplomat, koga je naljutila nota Sokoljnikova napravio neuspelu šalu izjavivši da „plašljivi psi laju istom jačinom kao i hrabri". Jer u tome trenutku sovjetska vlast osećala je pod svojim nogama stabilan teren i njene odlučne note pogadjale su cilj.

Još podrobnije od Vorošilova i Blihera zadržao se u svome četvoročasovnom govoru Staljin na nemačko-japanskoj opasnosti, koja preti Sovjetskom Savezu. On smatra novi Svetski rat neizbežnim, i sa ovog gledišta ocenjuje današnju situaciju veoma pesimistički. Ratnu opasnost Staljin u prvom redu sagledava od strane Nemačke. „Bilo bi pogrešno, veli on, da se misli da su planovi cepanja SSSR svojina samo nekih vojnih krugova u Japanu. Mi znamo da se u vodećim političkim krugovima nekih evropskih država gaje iste zamisli. Stav Nemačke prema Sovjetskom Savezu izaziva ozbiljnu uznemirenost. Čuveni londonski memorandum Hugenberga i poznate izjave Rozenberga, koji rukovodi spoljnom politikom stranke koja se u Nemačkoj nalazi na vlasti, nisu došli slučajno. U tome je stvar i o tome treba voditi računa."

Takva su raspoloženja i prognoze najodgovornijih pretstavnika sovjetskih vlasti.

Oni svedoče da sovjetska vlada smatra opasnost rata i na istoku i na zapadu neumoljivom realnošću. Ona oseća da je ova opasnost blizu, kobna, katastrofalno neizbežna. Isto osećanje imaju sve velike svetske države. Strašna uznemirenost nadvila se nad svetom, još grozničavije nego uoči Svetskog rata 1914 godine, pošto nijedna od država ne sumnja da bi se požar na Dalekom Istoku, ako on bukne, pretvorio odmah u svetski požar.

Vladajuće krugove dve moćne države obuhvatila je psihoza osvanja. Odgovorni državnici Nemačke ne kriju da su Nemačkoj „potrebne" Finska, baltičke republike, Ukrajina, kozačke „države", Kavkaz i Turkestan. Sasvim otvoreno oni izjavljuju da osvajanje pomenutih teritorija na ovaj ili onaj način, ne isključujući i rat, **pretstavlja neposredan i najglavniji cilj nemačke politike.** U isti mah, Hitler i njegovi doglavnici ne prezaju ni od kakvih sredstava da bi pretvorili Austriju u nemačku provinciju, stali čvrstom nogom na Balkanu, a, zatim, da bi se obračunali sa Francuskom i državama Male Antante. Halucinativna ideja svetske hegemonije Nemačke dobila je danas, medju nemačkim diktatorima, još oštriji i opasniji oblik nego pred 1914 godinu.

Isto toliko opasna i duboka psihoza obuhvatila je na Dalekom Istoku japanske vladajuće krugove, koji poslušno idu za vojnom partijom Japana, već odavno opasno bolesnom od manije veličine. Oni se ne zadovoljavaju Kinom, koju već smatraju svojom kolonijom. Osvajanje ruskog dalekog Istoka oni takodje tretiraju samo kao jedan korak na putu ka svetskoj hegemoniji Japana. Indija, Malajski Arhipelag, Australija i, najzad, gospodarenje celokupnom zapadnom obalom Tihog Okeana, to su dalje etape bezgraničnih japanskih osvajačkih planova.

Najgore je to što osvajački projekti nemačkih i japanskih osvajača nisu maštanja neozbiljnih avanturista, već realni ciljevi, čije ostvarenje zahteva ogromna sredstva: žrtvuju se životni interesi narodnih masa, menja se iz temelja celokupan život u Nemačkoj i Japanu, unakažuje se psihologija generacija, koje pristižu, gaze se i uništavaju najbolja postignuća evropske kulture. Radi ostvarenja svojih planova, što teže principu grube sile, i Japan i Nemačka svesno su raskinuli sa Društvom naroda, čija je osnovna ideja u tome da od pojedinih država zahteva izvesno samoograničavanje, u interesu pravičnosti i medjunarodne solidarnosti.

I jedna i druga pretpostavili su da se vrate varvarskim metodama za rešenje pitanja koja su ih interesovala, — nasilju i laži — i time su celom civilizovanom svetu nametnuli duboku uznemirenost. Čovečanstvo je težilo za mirom da bi izlečilo strašne rane koje mu je naneo Svetski rat. Ono je težilo društvenim reformama, da bi život postao svetliji i bolji, ali umesto toliko željenog mira pred napaćenim narodima ponovo iskrsava avet vojne katastrofe, koja preti da uništi našu civilizaciju. Narodi stenju pod strašnim jarmom ekonomske krize, koja pretstavlja neposrednu posledicu Svetskog rata, i nisu u stanju da ovu krizu savladaju, pošto sistematski porast naoružanja u svim državama iscrpljuje njihove poslednje snage, a za konstruktivan rad, za radikalnu borbu protiv posledica krize — nezaposlenosti, siromaštva i, u vezi s tim, opasnih za države pojava narodnog nezadovoljstva i revolucionarnog raspoloženja — već ne postoje dovoljni resursi.

I kad su već bogate i moćne države kao što su Engleska, Sjedinjene Američke Države i Francuska zašle u ćor-sokak, iz koga ne mogu da nadju izlaz, razumljivo je osećanje beznadežnosti koje sve više obuhvata savremene narode, a glavnim krivcima za stvaranje ove apsolutno nepodnošljive situacije valja smatrati vladajuće nemačke i japanske krugove.

Oni su konačno kompromitovali Društvo Naroda i lišili su ga gotovo svakog autoriteta. Oni su sistematski ometali rad konferencije za razoružanje. Oni se grozničavo, gotovo besomučno, spremaju da naoružanom rukom prekroje ceo svet. Ne isključuje se, šta više, mogućnost tajnog vojnog sporazuma izmedju Japana i Nemačke, u cilju istovremenog pristupanja vojnoj akciji u Evropi i na Dalekom Istoku, da bi se na taj način podelile i paralizovale snage budućih protivnika.

Najteže je to što sve države, koje ugrožava nemački i japanski militarizam, do danas nisu udružene i što, osećajući približenje katastrofe, one se ne spremaju dovoljno energično za pretstojeći neumoljivi rat. Ali da je ova opasnost veoma velika i veoma bliska — to osećaju svi bez izuzetka uticajni državnici i velikih i malih država. I o tome svedoči čitav niz karakterističnih činjenica.

Pitanje vrste i eventualnih posledica rata izmedju Japana i Sjedinjenih Američkih Država, koji se približava, nikad nije, kako izgleda, bilo aktuelnije nego sada. Imajući u vidu iskustva poslednjih japanskih pomorskih manevara, vojni stručnjaci dolaze do zaključka da će Amerika imati teškoća u odbrani Filipinskih ostrva i da će morati da skoncentriše svoje snage na Havajskim ostrvima. Uprkos medjunarodnim obavezama (devetnaesta tačka Vašingtonskog ugovora) Japan je uspeo da utvrdi Marianski i Karoleinski arhipelag, a isto tako i Boninska ostrva. I baš ova okolnost primoraće Ameriku, u slučaju vojnog sukoba sa Japanom, da ostavi Filipine bez ikakve zaštite. Novi pomorski program Sjedinjenih Država, koji će, i pored krize koju zemlja preživljuje, zahtevati ogromne izdatke, takodje pretstavlja ubedljivo svedočanstvo o tome da su odnosi izmedju Amerike i Japana veoma zategnuti. Pokušaji japanskih diplomata da „regulišu sva sporna pitanja sa Amerikom" mirnim putem, u stvari su samo manevar da bi se dobilo u vremenu. Niko, ni u Americi, ni u Japanu, ne sumnja da će ova „sporna pitanja, ranije ili kasnije, biti rešena samo pomoću vojne sile. I Amerika se ozbiljno priprema za strašan dvoboj. U poslednje vreme u američku štampu prodrle su vesti o tome da se Japan sprema da zauzme Aleutska ostrva i, šta više, Aljasku, koje je Amerika kupila od Rusije 1867 godine. Senator Robinson u članku štampanom u nedeljnom listu „Liberty" otvoreno ističe pitanje mogućnosti zauzeća Aleutskih ostrva i Aljaske od strane Japanaca. Severozapadna obalska oblast Tihog okeana već odavno privlači Japance. Izmedju Aljaske i Jokohame po-

stoji saobraćaj brodova, koji održava japansko brodarsko društvo. Japanski brodovi za ribolov, dobro upoznati sa uslovima plovidbe u burnom Beringovom Moru, cirkulišu pored Kamčatke. Japanska pomorska flota takodje je dobro upoznata sa putevima severnog dela Tihog Okeana. Najzad, Kurilska Ostrva, koja pripadaju Japancima, i koja su oni dobro utvrdili, nalaze se veoma blizu Aleutskim Ostrvima. Sve ovo, po mišljenju senatora Robinsona, u veoma velikoj meri olakšava osvajanje Aleutskih ostrva i Aljaske od strane Japanaca, ako samo Sjedinjene Američke Države ne preduzmu potrebne mere za zaštitu svojih teritorija. I ove se mere preduzimaju. Američka vlada proširuje pomorske baze na Aljaski, gradi nove pristanišne tvrdjave i snabdeva potrebna stovarišta. Ministarstvo mornarice Sjedinjenih Američkih Država odlučilo je isto tako da pošalje malu eskadru sa zadatkom da marljivo prouči Aleutska ostrva radi tačnih merenja morskih dubina u reonu ovih ostrva, a takodje i radi ispravljanja karte obalske linije Aljaske. Uopšte, Sjedinjene Države nikad nisu ispoljavale ovako pojačanu delatnost u severnom delu Tihog okeana kao sada, računajući da je ovom reonu sudjeno da odigra veoma važnu, a možda i odlučujuću ulogu u budućem ratu izmedju Amerike i Japana za prvenstvo u tihookeanskim vodama.

A pošto bi japansko osvajanje Aleutskih Ostrva pretstavljalo isto tako ogromnu opasnost i za celu rusku obalsku oblast Tihog Okeana, interesi Sjedinjenih Država i Sovjetskog Saveza u danom slučaju pokazali su se potpuno istovetni. Šta više, veoma je mogućno da je svest o postojanju zajedničke opasnosti, uz to i bliske, bila jedan od uzroka koji su pobudili pretsednika Ruzvelta da požuri sa zvaničnim priznanjem Sovjetskog Saveza i da sa njim sklopi sporazum, koji pretstavlja protivtežu japanskim aspiracijama.

Istina, otkako su Sjedinjene Američke Države priznale zvanično vladu Sovjetskog Saveza, Japan je znatno spustio ton, a njegovi diplomati pokušavaju da nadju puteve za miran sporazum sa velikom preookeanskom republikom, ali ova diversija nikoga nije u stanju da prevari. Japan se neće odreći svog programa osvajanja. Verujući u svoju nepobedivost i u svoju svetsku misiju, japanski militaristi danas, kad su se okolnosti promenile, zabrinuti su samo pitanjem pregrupisavanja svojih snaga i nalaženjem novih načina za napad na neprijatelje. Čak i japanski predlozi mirnog regulisanja „svih spornih pitanja" sa Amerikom dokazuju da se Japanci ni u koliko ne odreču svojih velikodržavnih osvajačkih planova i da ih, šta više, ni za jedan trenutak ne ispuštaju iz vida. Kao što je poznato, u zvaničnoj japanskoj štampi i u veoma uticajnim japanskim političkim krugovima govori se veoma mnogo o tome da bi spor izmedju Japana i Sjedinjenih Američkih Država mogao da bude lako regulisan pomoću „podele sfera uticaja" u Tihom Okeanu. Ovu „podelu" Japanci pretstavljaju na sledeći način:

Zapadni deo mora da se da Japanu, a istočni, koji se nalazi prema američkim obalama, pripašće potpuno Sjedinjenim Državama. Filipinska ostrva moraju da budu demilitarizirana. Sjedinjene Države moraju da povuku svoje vojne brodove iz aziskog dela Tihog Okeana, a Japan je spreman da Sjedinjenim Državama osigura punu slobodu akcije na čitavom prostranstvu tihookeanskog dela američkog kontinenta. U isti mah, Japan je spreman da se odrekne uvoza svojih proizvoda u pristaništa Tihog Okeana u sve tri Amerike (u Americi severnoj, centralnoj i južnoj), što će industriji Sjedinjenih Država pružiti mogućnost da sačuva svoju nadmoćnost na celom američkom kontinentu. U naknadu za to, Sjedinjene Države moraju da se odreknu borbe za ekonomsko osvajanje Kine i od pomaganja Sovjetskog Saveza na Dalekom Istoku.

Nije teško zapaziti da bi ova „podela" značila potpunu kapitulaciju Sjedinjenih Država pred osvajačkim planovima japanske vojne partije. U prividno naivnom obliku i tobože miroljubivom tonu Americi je ponudjeno ono što pretstavlja metu bitnih težnji japanskih militarista. Naravno, ovakve ponude mogu da naidju u Sjedinjenim Državama jedino na odlučno odbijanje. Ali one odlično prikazuju bezgranično japansko samopouzdanje — da se ne kaže više — pošto ponude ove vrste pretstavljaju oštro izazivanje ne samo za Ameriku već i za sve države koje imaju suštastvenih ekonomskih interesa, kako na aziskom kontinentu, tako i na Tihom Okeanu. I Engleska, Holandija, Francuska, engleski dominioni, odmah su poveli računa o osvajačkim stremljenjima japanske vojne stranke i iz ovih stremljenja napravili odgovarajuće zaključke.

Kao što je poznato, zategnuta situacija na Dalekom Istoku primorala je kako Australiju i Novu Zelandiju, tako i Englesku, da ponova stavi na dnevni red pitanja osposobljavanja za borbu singapurske baze. Australija je hitno pristupila proširenju odbranbenih objekata u pristaništu Darvin, na severnoj obali australiskog kontinenta i na Novoj Gvineji. Projekt „podele" Tihog Okeana, istaknut od strane Japana, doprineo je još više zaoštravanju situacije. Uznemirena je Engleska, za koju projektovana „podela" pretstavlja snažnu pretnju sa japanske strane engleskim teritorijama u Aziji, kao i engleskim kolonijama. Ne u manjoj meri uznemirena je i Holandija stalnim širenjem japanske ekspanzije u pravcu Holandske Indije, i holandska vlada pregovara sa engleskom vladom o izradi zajedničkog plana borbe protiv japanske agresivnosti u zapadnom delu Tihog Okeana. Na stranu Engleske i Holandije nesumnjivo će stati i Francuska, pošto bi se, u slučaju oružanog sukoba izmedju Japana i Sjedinjenih Država, Indokina, najbolja francuska kolonija, prva našla pod japanskim udarcima. Prema obaveštenjima holandskih listova, na skorašnjoj konferenciji pretstavnika tihookeanskih kolonija i pomorskih komandanata, koja je održana u

Singapuru, raspravljalo se o englesko francuskom projektu ustupanja izvesnih ostrva što pripadaju Engleskoj i Francuskoj u Tihom Okeanu Sjedinjenim Državama. Ostrva bi imala da budu ustupljena Americi na ime isplate još postojećih ratnih dugova. Francuska, navodi se, spremna je da ustupi Americi Marokanska Ostrva i Novu Kaledoniju, a Engleska pristaje da joj preda ostrva Samoa i Nove Hibride. Ceo ovaj lanac ostrva, zajedno sa Filipinskim Ostrvima, osigurao bi Sjedinjenim Državama mogućnost izgradnje čitavog niza morskih i vazdušnih baza za čuvanje tihookeanskih puteva.

Na istoj, singapurskoj konferenciji raspravljalo se isto tako i o pitanju osiguranja saobraćaja izmedju Atlanskog i Tihog Okeana u slučaju rata izmedju Amerike i Japana. Učesnici konferencije — pretstavnici engleske vlade, Australije, Nove Zelandije i Kanade, a takodje i guverneri drugih engleskih kolonija ne samo što su izmenjali mišljenja po pitanjima stavljenim na dnevni red, već su i doneli čitav niz veoma važnih odluka.

Sve ove činjenice dokazuju da strašan vojni konflikt, koji se približava na Dalekom Istoku, neće nikoga iznenaditi i da se za ovaj konflikt grozničavo spremaju sve države, čiji interesi mogu teško zbog njega da nastradaju. Dokazuju ove činjenice i to da se svojom politikom sile u Kini i napuštanjem Društva naroda Japan nije samo moralno kompromitovao, već se kompromitovao i politički. I da ako on pristupi vojnoj akciji protiv Amerike, imaće protiv sebe ceo svet, izuzimajući verovatno samo Nemačku, čiji će zagonetni stav prema Japanu (nije Hitler bez razloga priznao Japancima da su arijevci!) uskoro po svoj prilici biti dešifrovn.

I nehotice se nameće pitanje: čemu se i u koga nada Japan, kad izaziva ceo svet. Otkud ova fanatična vera japanskih vladajućih krugova u konačnu pobedu Japana, njihova vera da će uspešno i do kraja izvršiti svoje planove?

Tačno je da Japanci nisu do sada zabeležili ni jedan ratni poraz. Tačno je i to da je pobeda, koju je mali Japan 1904—1905 godine izvojevao u borbi protiv „severnog kolosa", morala da izazove kod Japanaca osećanje nepobedivosti i bezgranične gordosti. Ali, kad ne bi bili zaslepljeni osvajačkim težnjama, Japanci bi morali uočiti da su pobedili Rusiju stoga što ona apsolutno nije bila spremna za rat i da je morala ratovati onda kad je val revolucije već počeo da je pokriva. Tragičan primer njihovih učitelja — Nemaca morao bi da opomene Japance na smrtonosnu opasnost, koju pretstavljaju protivnici kao što su Engleska, Francuska i Amerika. Uz to, i put japanskih postignuća nije baš uvek bio utrven i posut ružama. Na diplomatskom frontu Japan je u više mahova pretrpeo svirepe poraze. Za vreme rata protiv Kine 1894—95 godine Japan je imao mogućnost, a tada je i hteo, da pretvori ovu ogromnu imperiju u svoju koloniju, ali je, na zahtev Rusije, Francuske i Nemačke

bio primoran da sa Kinom sklopi mir pod uslovima koje su izdiktirale ove tri velike države.

Svojim ultimatumom od 18 januara 1915 godine Japan je pokušao ponova da stavi svoju ruku na Nebesku imperiju, ali velike države ponova su ga primorale da povuče ovaj ultimatum. Najzad, na Vašingtonskoj konferenciji 1921—1922 godine Japan je bio primoran da se odrekne čitavog niza ugovora, koje je sklopio sa Kinom i koji su za njega bili veoma povoljni, i obavezao se da napusti ceo ruski Daleki Istok, okupiran od Japana još 1918 godine.

Diplomatski porazi ove vrste pretstavljali su nepobitan dokaz da Japan nije bio u stanju da se protivstavi kolektivnom pritisku velikih država. Da li se od onog vremena odnos snaga promenio u tolikoj meri povoljno po Japan da on može stupiti u borbu sa Sovjetskim Savezom, Sjedinjenim Državama i Engleskom? Ukoliko je Japan tokom poslednjih godina postigao ogromne uspehe u vojno pomorskoj tehnici i u avijaciji, utoliko su ih postigle, a možda su uspele i više, druge države. Sem toga, odlučujuću ulogu u savremenom ratu ne igraju samo vojna tehnika i vojna veština, već i faktori unutrašnje političke i ekonomske prirode, a u ovom pogledu stvar stoji u Japanu veoma rdjavo.

Počevši od strašnog zemljotresa 1923 godine, ova država je stupila na put kriza, koje ona nije u stanju ni da uguši, ni da savlada. Bankarski krahovi 1923 godine, rdjave žetve pirinča i, najzad, svetska kriza, koja je veoma snažno obuhvatila Japan, uzdrmali su ga do temelja.

Položaj japanskih seljaka, koji je i pre ovih kriza bio veoma težak, postao je poslednjih godina katastrofalan. Prekomerno visoke arende, nepodnošljivi porezi i veliko opadanje cena poljoprivrednim produktima potpuno su materialno upropastili zemljoradnike. Nije bolji ni položaj gradskog proletariata, koji je još uvek gotovo nezaštićen u Japanu, pošto država gotovo ništa ne preduzima da zaštiti njegove interese. Sem toga, ekonomska kriza 1930 godine izbacila je u Japanu na ulicu oko dva miliona radnika. Duboko nezadovoljstvo i zloba obuhvataju široke radne mase. Ovo nezadovoljstvo često se ispoljava u štrajkovima, kako seljačkim, tako i radničkim. U ovim protestima, koji češće dobijaju oblik terorističkih akata, osećaju se već predznaci socialne revolucije, koja se približava. Državi su potrebne socialne reforme da bi se otklonila eksplozija, koja se sprema, ali su japanski vladajući krugovi slepi i gluvi za imperativne zahteve života.

Državni budžet Japana još uvek je zasnovan na agrarnom porezu, koji svom svojom, veoma velikom težinom pada na seljake i gotovo polovina ovog budžeta troši se na rashode vezane za vojsku, t.j. na vojna osvajanja tudjih teritorija i na pripremanje za buduće ratove. Dalje, japanska vlada izdaje ogromne

sume za pomaganje krupnih kapitalista i posednika, dok se za zadovoljenje nasušnih potreba japanskog naroda veoma malo čini. U isti mah, na terenu tesnog udruživanja vladajućih krugova sa krupnim kapitalistima i bankarima, u Japanu su postale česte finansiske zloupotrebe i dogadjaju se finansiski i politički skandali, koji izazivaju opšte negodovanje i stvaraju raspoloženja veoma opasna za sadašnji japanski režim.

Obavešteni posmatrači i poznavaoci japanskih prilika prikazuju današnji Japan najmračnijim bojama. Po njihovom mišljenju, u Japanu vri, i duboko nezadovoljstvo obuhvatilo je gotovo sve slojeve stanovništva. Nacija je teško bolesna, njen duh je teško pogodjen. I ukoliko se u širokim slojevima rasprostiru rušilačke ideje, utoliko su u gornjim slojevima veoma popularni rušilački metodi rada.

Na skorašnjem sudjenju po ubistvu Inukaja, jedan od okrivljenih terorista, učenik vojne škole Hoto, na pitanje sudskog kolegijuma: kakav stav zauzima on, Hoto, prema sadašnjem japanskom režimu, odgovorio je: „Japansko društvo potpuno je trulo. Koren svih nesreća krije se u vladajućim klasama, koje su beznadežno degenerisane." Taj isti Hoto objasnio je svoje učešće u ubistvu starog Inukaja time što se on, kao i njegovi drugovi, nalazio pod utiskom patnji seoskog stanovništva, čiji je položaj nepodnošljiv. Japanski vojnici i oficiri, rekao je on, većinom su deca seljaka. Dok su vojnici umirali na poljima Mandžurije i kod Šangaja, njihova rodbina na selu **umirala je od gladi.** Političke partije i finansiski magnati ništa ne preduzimaju da bi olakšali sudbinu seljaka. Hoto i njegovi jednomišljenici došli su stoga do zaključka da je celo zlo u „degenerisanju" vladajućih klasa, da je neophodno potrebno izvršiti „čišćenje nacije" i da ovo čišćenje mora početi od uticajnih krugova društva. Oni su smatrali da će teroristička akcija značiti budjenje nacije, da će ova akcija uzdići naciju do svesti o „katastrofalnoj situaciji, u kojoj se nalazi".

Drugi ubica Inukaja, Šinohara, izjavilo je na sudjenju da su on i njegovi drugovi bili uvereni u neizbežnost ustanka seljaka, usled njihovog teškog položaja. Vojnici i oficiri bili bi prinudjeni u tome slučaju da dižu oružje protiv svoje braće. Da bi se učinio kraj ovakvoj situaciji, zaverenici su se rešili na ubistvo, kako kaže Šinohara, **„u interesu naroda"**. Šinohara je svestan toga da je naneo bol vladaocu „gazeći vojnu disciplinu i zakone države". Stoga on moli sud da ga osudi na smrtnu kaznu. Karakteristično je što japanski revolucionari teroristi, ovi ogorčeni neprijatelji gospodarenja kapitalista, u isti mah su bezgranično odani japanskom caru. Još je karakterističnije to što se u japanskim vojnim krugovima mržnja prema kapitalizmu spojila sa mržnjom, iste jačine, prema parlamentarizmu. Ideja diktature vanredno je popularna u redovima vojne omladine. Ova omladina veruje da će samo snažna diktatorska vlast,

oduševljena željom da narod spase od kapitalističkog ropstva, moći da uništi sve poroke, da izleči sve gnojne rane na telu savremenog Japana. A naporedo sa ovakvim fašističko revolucionarnim raspoloženjima, u Japanu uspeva komunizam ruskog kova.

Podzemni rad Kominterna obavlja se u Japanu već blizu deset godina, i pored odlučnog proganjanja svake komunističke propagande. Japanski zakoni neumoljivi su prema boljševicima, pa ipak njihove ideje prodiru sve dublje i dublje u sve slojeve društva. Krajem 1933 godine vlada u Tokiu objavila je zvanično saopštenje o uništavanju japanske komunističke stranke (koja tamo postoji nelegalno), ali ubrzo posle ovog saopštenja utvrdilo se da su boljševička raspoloženja prodrla u najvažniji industriski reon Japana — Osaku. Komunističke ćelije pojavile su se u kopnenoj vojsci i mornarici. 1930 godine komunistički rad bio je otkriven u japanskom generalštabu, zatim u višoj sudskoj instanciji i u trgovačkoj mornarici. Boljševička agitacija tražila je pogodan teren i na japanskom selu. Hapšenja komunista, koja su mnogobrojna i često se ponavljaju, kao i hapšenja onih što su im naklonjeni, nisu u stanju da zaustave proces boljševizacije najrazličnijih slojeva japanskog stanovništva. Naročito se šire komunističke ideje i raspoloženja medju licima inteligentnih profesija — činovnika, advokata, pedagoga, studenata i tako dalje. Obuhvataju oni i ne mali broj pretstavnika japanske aristokratije. Tu skoro bilo je pozvano na disciplinsku odgovornost devet članova Gornjeg doma, kojima je stavljeno na teret što su iskazali svoju solidarnost sa komunistima i uzeli učešća u radu komunističke stranke. Jedan od ovih članova, Tešimora bio je, šta više, lišen zvanja pera.

Sve ovo svedoči o dubokom moralnom opadanju japanskih vladajućih klasa, kao i o dubokom raspadanju celokupnog današnjeg uredjenja Japana. Država sunčeva izlaska preživljuje strašnu moralnu, političku i ekonomsku krizu. Opasnost socialne kataklizme postaje u njoj svakim danom sve realnija, sve neotklonjivija.

I pri ovakvom unutrašnjem stanju Japana njegovi vojni krugovi uvukli su japanski narod u rat protiv Kine, koji iscrpljuje poslednje narodne snage, a pripremaju rat protiv Sovjetskog Saveza i Sjedinjenih Američkih Država, a možda još i protiv Engleske, Holandije i drugih država — rat koji će ugroziti celu budućnost i, šta više, samo postojanje Japana, Kine i Rusije kao samostalnnih država. Može li ovakva avanturistička, hazardna politika japanskih vladajućih krugova da ima izgleda na uspeh? Mnogi veruju, i van Japana, u zvezdu japanskog militarizma i grade šta više na njegovim pobedama velike nade. Ali ovo je gruba greška, i čeka ih, kao i one krugove u Japanu što veruju u nepobedivost japanske vojske, strašno razočaranje. Slično ruskoj vladi 1904—1905 i 1917 godine, slično ne-

mačkoj vladi za vreme Svetskog rata, japanski militaristi guraju svoj narod u krvavu revoluciju. Mogućno je da će ona buknuti još pre vojnog sukoba sa Rusijom i Amerikom, ali je van svake sumnje da u slučaju ovog sukoba Japan neće moći da izdrži ekonomska i moralna naprezanja, koja će mu pretstojati. I japanski narod, najverovatnije, odgovoriće na bezumnu politiku svojih privilegisanih vrhova revolucionarnom eksplozijom, koja će do temelja srušiti ceo današnji politički i socialni poredak Japana.

Ф. Махин

СТРАТЕГИСКИ ПОЛОЖАЈ НА ДАЛЕКОМ ИСТОКУ

I. ЦИЉЕВИ РАТА

Агресивна политика Јапана, јасно изражена у току последњих година и формулисана у мемоарима генерала Танаки, има за циљ да учврсти хегемонију Јапана на Тихом Океану и у Кини. Потпуно освајање Манџурије и коначно учвршћење у њој јапанске власти преставља прву и потпуно неминовну етапу јапанских тежњи. Међутим, све док границе Манџурије буду додиривале Русију, која се није одрекла активне политике на Далеком Истоку и на обалама Тихог Океана, замисли Јапана наилазиће на највеће тешкоће и биће изложене сталној опасности руске интервенције.

Грандиозни план јапанског империализма може да се оствари само у том случају ако Русија дуже време буде слаба, па та слабост омогући Јапану да коначно претвори Јапанско Море у своје унутрашње, и да за увек задржи Манџурију.

Задатак слабљења Русије и уклањања њеног утицаја на ствари Далеког Истока постаје остварљив тек онда кад се Русија коначно одвоји од обала Тихог Океана и претвори у континенталну државу са источном границом помакнутом далеко на запад од Бајкалског Језера. На тај начин, у претстојећем рату са Русијом, Јапан мора да стави у задатак својој стратегији потпуно уништавање руске војне моћи, пошто ће само тако он бити у стању да издиктира Русији услове који би искључили могућност да она у будућности игра утицајну улогу на Далеком Истоку.

Уколико констатујемо постојање империјалистичке експанзије Јапана на обалама Тихог Океана и у Кини, морамо, дакле, да сматрамо за кобну неизбежност његову оружану борбу са Русијом, борбу која има да буде одлучна, искључујући за Јапан помисао о непотпуном успеху. Под оваквим околностима, борба ће захтевати од Јапана највећу примену економских и људских снага.

Оценивши значај рата са гледишта задатака Јапана, ми морамо да оценимо његов значај и са гледишта интереса

Русије. У даном случају морамо истаћи да ударац који се Русији припрема потпуно искључује питање о дефиницији Русије у погледу њених унутрашњих политичких и социалних облика. Ударац прети уопште Русији као великој држави, чија територија заузима огромна пространства Азије и допире до обала Тихог Океана. Однос Јапана према Русији одређен је пре свега географским положајем и значајем Русије у међународним односима уопште, а специално у Азији, а не облицима њеног унутрашњег живота.

Рат на Далеком Истоку, ако до тога рата дође, биће за Русију одбрамбени и имаће за циљ паралисање окупације северне Манџурије од стране Јапана, као и заштиту руских територија на обалама Тихог Океана.

II. ОПШТА КАРАКТЕРИСТИКА ВОЈИШТА НА ДАЛЕКОМ ИСТОКУ

Арена рата на Далеком Истоку има да буде територија која се простире источно од Бајкалског Језера до обала Тихог Океана, у укупном протезању (са запада према истоку) близу 1600 километара. У састав ове територије улазе руске области од Бајкалског Језера до манџурске границе (протезање близу 600 километара) и Приморски крај — од источне границе до Тихог Океана (протезање близу 250 километара). Између ових делова руских области, доста далеко према северу (од прилике на 400—500 километара) налази се северна Манџурија, која претставља територију недавно формиране државе Манџу-Ди-Го. Њено је протезање 875 километара са запада на исток. Ова два реона руских области на северу везана су територијом уз реку Амур са градовима Благовешченском и Хабаровском. На тај начин, војиште се дели у четири реона: Забајкалски, Приморски, Приамурски и Манџурски.

Пошто је Манџурија окупирана од Јапанаца, она ће, несумњиво, бити реон концентрисања јапанских трупа и полазиште, са кога ће Јапанци отварати војну акцију. **Забајкалски реон,** који се непосредно базира на основној територији Русије, биће реон концентрисања главних руских снага и постаће арена борбе између њих и главних снага Јапана. Други најважнији реон војних акција биће, природно, **Приморски,** који обухвата важне објекте за јапанско наступање, које у случају успеха може да се заврши огромним територијалним освајањима Јапана, а уједно ликвидирањем оне претње јапанском залеђу, коју претставља овај реон по своме положају.

Са гледишта командовања руском војском овај реон је у знатној мери самосталан, захваљујући својој удаљености од залеђа. Стога његово припремање за рат има да носи

обележје дефинитивности, т.ј. у њему имају да буду благовремено сконцентрисане и довољне снаге и довољне резерве да би прикупљене трупе могле са потребном независношћу решавати задатке одбране овог краја.

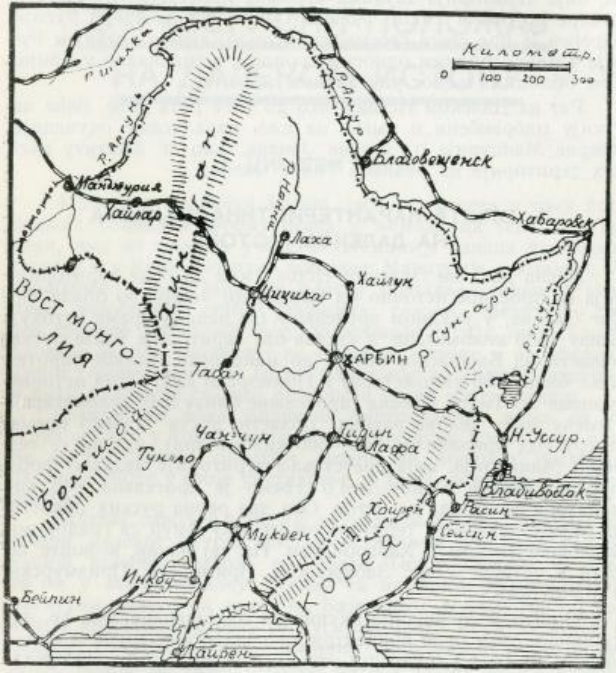

Шема I. Војиште на Далеком Истоку

Приамурски реон, пошто је удаљен од најважнијих објеката ратне акције, служиће као арена за борбу релативно малих војних група, у циљу освајања путева који везују Забајкалску област и Приморје.

Ми морамо истаћи исто тако и веома вероватну могућност јапанског напада на полуострво Камчатку.

Поред набројаних реона, ваља поменути као веома вероватан реон војне акције такозвани источно многолски, који се налази уз јужни део Забајкалског, а исто тако и ре-

он северне Кореје са пристаништима Расин и Сејсин, као вероватан реон борбе за освајање Владивостока.

Површина претставља спој четири колосалне паралелне терасе, које излазе из Монголије и Манџурије са југозапада према североистоку и спуштају се стрмо у југоисточном правцу према обалама Тихог Океана. На два висока платоа налазе се источна Забајкалска област и северозападни део Приморја. Трећу терасу заузима централни део Приморја, чији се југоисточни крај спаја са четвртом терасом — тихоокеанском низијом или Приморјем. Периферија сваке терасе на целом свом протезању покривена је планинским ланцима. У границама Манџурије су два планинска система — систем Великог Хингана на западу (која испуњава територију према средњем току Амура), а у источном делу, са југозапада према североистоку потеже се венац Чан-Бо-Шан, који служи као вододелница за басене река Сунгари и Усури. Између ових венаца простире се велика равница, кроз коју протиче река Сунгари и њена притока река Нони. Уопште, позорница војне акције има карактеристике планинског краја који захтева вођење операција помоћу самосталних одреда. Рад механизованих делова војске захтеваће у многим местима претходна извиђања и припремање путева.

Манџурија са стране руских територија одваја се — на западу реком Аргуном, на којој бродови саобраћају на дужини 890 километара; на северу реком Амуром (ширина од пола до једног километра), а на истоку реком Усури, погодном за саобраћај бродова на 600 километара. Река Амур по својим димензијама претставља важну стратегиску препреку.

III. ЕКОНОМСКЕ БАЗЕ ПРОТИВНИКА

Савремени рат у много већој мери него рат 1914—1918 година има да се окарактерише применом огромне количине техничких средстава, која имају да наоружају човека великом рушилачком снагом за борбу и да командовању омогуће да ставља широке стратегиске и тактичке циљеве, а исто тако да организује непрекидност службе извиђања, и везе. Одавде потиче веома важно питање техничког снабдевања армија зараћених страна, снабдевања које би осигурало у значајним тренуцима рата и на важним деловима фронта надмоћност према непријатељу. Са овог гледишта мора се констатовати да се, у поређењу са периодом првог руско-јапанског рата, ситуација много променила. У томе периоду Јапан се појавио на ратишту са снажнијом и савршенијом техником него Русија. Данас имамо разлога да претпоставимо да техничка снабдевеност руске војске не само што неће заостати иза јапанске снабдевено-

сти, већ има у извесним правцима да је превазиђе. Индустријализација Русије на бази огромних природних богатстава, а нарочито рудних, омогућила је да се подигне на потребну висину производња свих ратних техничких средстава. Руска индустрија производи данас у довољном броју тенкове свих врста, савремену артилерију, хемиска средства и средства за борбу из ваздуха и извиђање: тешке бомбардере, авионе који уништавају и тако даље. Снабдевање војске свим видовима мотора потпуно је осигурала домаћа индустрија мотора. Данашња руска војска наоружана је свим средствима најновије ратне технике. Према подацима који су продрли у штампу, познато је да техничко наоружање војске износи 7,74 коњских снага на сваког војника.

Што се пак тиче Јапана, независно од тога што ова земља има високо развијену индустрију, производња неопходно потребних војно техничких средстава отежана је по што Јапан не располаже довољном количином сировина. Његова индустрија за обраду метала и израду машина није довољно развијена и покрива само ⅔ потреба земље у мирно доба. Оскудица у нафти приморава да се у мирно доба увози преко 500.000 тона нафте и преко 300.000 тона производа од нафте. Оскудева се у металима. Камени угаљ који се налази у земљи, по своме квалитету не одговара индустриским циљевима. Увози се преко 700.000 тона памука, преко 200.000 тона каучука. На тај начин, потребе ратног времена примораће Јапан да прибегне широком импорту потребних сировина из иностранства, а једним делом из Манџурије. Међутим, знатна резерва Јапана, неопходно потребна за импорт, почела је последњих година знатно да се смањује. Тако, 1931 године она је износила 882 милиона јена, 1932 године 552 милиона, 1933 — 429 милиона јена.

Јапан осећа потребу не само у импорту индустриских сировина и горива, већ и у импорту разних артикала исхране за своје становништво. Сопственим средствима он задовољава само потребу у пиринчу. Већи део рибе Јапан добија из реона риболова на руским обалама Тихог Океана (код Николајевска на Амуру, на Сахалину и делом на Камчатки). Увози се готово цела количина пшенице, која се троши, пасуљ. Експлоатација рудног богаства Манџурије и развој металне индустрије отежани су неповољним финансиским положајем Јапана. Чувени јапански „демпинг" у првом реду има за циљ да покрије огромне издатке око преоружања војске, које се данас обавља.

Са гледишта стратегије, напоредо са општим богатством једне државе у погледу предмета снабдевања војске, од огромног је значаја удаљеност извора снабдевања од војишта, фабрика, резерви артикала, а исто тако веома велику важност имају и средства транспорта. Друкчије речено, то

је питање удаљености база и комуникација. Расмотрићемо положај обе стране са овог гледишта:

1. **Јапан.** Док се не развије ратна индустрија у Манџурији, снабдевање јапанске војске техничким средствима и бојним потребама имаће да се обавља из постојећих војно индустриских предузећа у самом Јапану.

У Манџурији наћи ће јапанска војска већи део потребне јој количине хране (изузимајући пиринач). Потребе војске у месу неће моћи да буду тамо задовољене потпуно, и стога ће Јапанци морати да искористе ресурсе сточарства у Монголији. Тежња да се заузме унутрашња Монголија диктована је Јапанцима, поред чисто политичких циљева, још, између осталог, и потребом да се осигура снабдевање војске месом.

Транспорт. У случају рата јапански транспорт на војишту, поред превоза трупа и нормалног снабдевања војске свим потребама, мораће да ради на превозу по самом Јапану неопходно потребних манџурских сировина за војну индустрију, као и на превозу артикала исхране и горива. Капацитет морског јапанског транспорта омогућава да се врше превози огромне тонаже. Транспорт у самој Манџурији из пристаништа Тихог Океана, везан је са радом железница. Данас Јапанци у Манџурији могу да располажу следећим железничким линијама:

а) Од пристаништа Сеџсин према Лафа—Харбин—Хајлун (800 километара).

б) Од пристаништа Фузан према Мукден—Гирин (850 километара).

в) Од пристаништа Дајрен према Мукден—Чан Чун—Харбин (900 километара).

г) Од пристаништа Инкоу— према Тунлао—Таоан—Цицикар (950 километара).

Од ова четири железничка правца, први у своме почетном делу пролази од прилике на 250 километара од владивосточког утврђеног реона. Услед тога овај пут ће се налазити у зони најближег дејства совјетске ваздушне флоте. Може се стога претпоставити да ће све до парализовања активности ове флоте искрцавање у пристаништу Сеџсин и уопште регуларан рад железнице на овом отсеку бити отежан. Ако се узме у обзир да ће за снабдевање јапанске војске бити потребно најмање 36 пари возова на ове четири железнице, у циљу превоза манџурских сировина намењених преради у предузећима која се налазе у Јапану, може да буде искоришћено преко дванаест возова дневно. Овај број слободних возова мораће да се смањи ако Јапанци буду сконцентрисали у Манџурији преко двадесет својих дивизија. Рачунајући да ће свакој дивизији бити потребно од прилике $1^1/_2$ пар возова дневно, може се претпоставити да

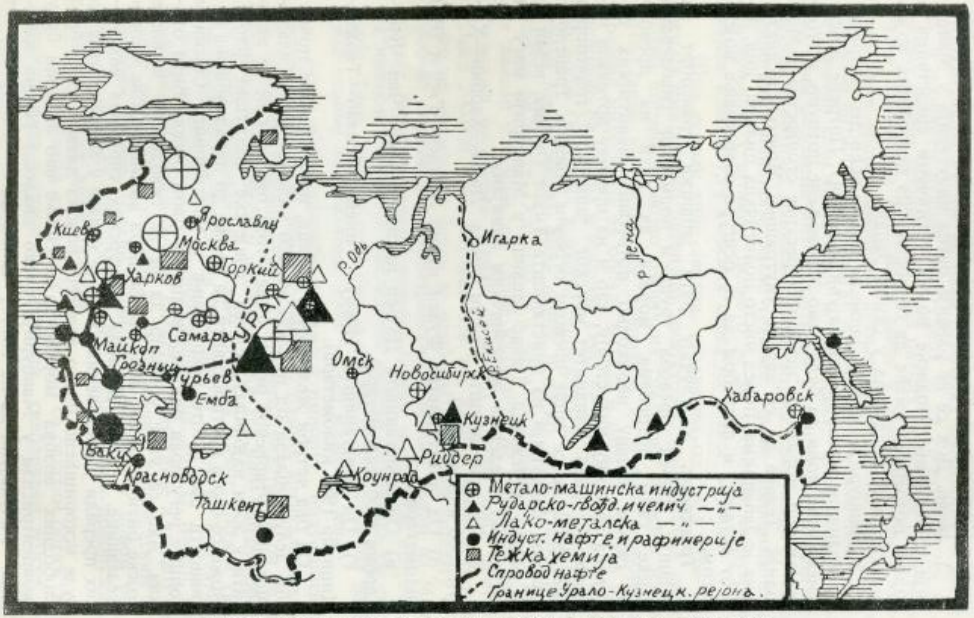

Шема 2. Тешка индустрија Русије створена у току прве „пјатиљетке"

у Манџурији Јапанци могу да сконцентришу до тридесет дивизија. Њихово снабдевање захтеваће до 45 пари возова дневно. То ће испунити готово целокупан железнички саобраћај и тешко ће дозволити да се за индустриски транспорт искористи више од 3—4 воза.

Снабдевање јапанских трупа у случају њиховог кретања западно од Харбина може да буде организовано само железницом Харбин — станица Манџурија (700 километара), која има само један колосек. Нормално ова линија може да снабдева 8—10 дивизија, и стога ће за снабдевање већег броја дивизија западно од Харбина бити потребна организација аутомобилског транспорта. Снабдевање трупа које воде акцију против Владивостока, у комуникационом погледу решава се лакше.

2. **Русија.** Пре светског рата предузећа индустрије за прераду налазила су се већим делом близу западне границе, и то је имало за последицу губитак знатног дела предузећа већ у току прве ратне године. По завршетку светског рата и грађанских ратова, у Русији је искрсло питање реорганизације преосталих предузећа и организације нових и уопште питање новог размештаја ове врсте индустрије, с обзиром на места која дају велике количине сировина.

Као резултат првог петогодишњег плана према израчунавањима ауторâ књиге „Die Sovjetunion" O. von Niedermayer'a и I.Semjonow'a *) било је створено 769 нових фабрика и предузећа (не рачунајући 80% реновираних старих). Главни центар индустрије за обраду био је пренет источно од Волге, где се налазе огромне резерва угља и металних руда. Овде је створена велика металургиска и хемиска база, која је 1931 године дала 20% укупне продукције целе Совјетске Русије. Ради илустровања новог стања, прилажемо шему узету из поменутог дела. Из ове шеме ми видимо, да се појавила моћна металургиска база на територији од шест милиона квадратних километара, чија је граница на западу Уралски венац, а на истоку река Јенисеј. Овде је поникао такозвани Урало-Кузнецки индустријски комбинат. Источно од реке Јенисеја почео је да се развија нови, јенисејско ангарски индустриски реон. Први петогодишњи план ударио је исто тако темеље и индустриализацији Далеког Истока, где је остварен низ индустриских предузећа на бази месних руда, каменог угља и сахалинске нафте. План друге „пјатиљетке" предвиђа даље проширење природних ресурса и велику нову изградњу индустриских предузећа.

На тај начин, основна металургиска база и уопште база тешке индустрије у последње време помакла се далеко на исток. Ако се источном границом ове базе сматра река Јени-

*) O. von Niedermajer—I. Semjonow: Die Sowjetunion. Eine geopolitische Problemstellung. Berlin, 1934.

сеј, онда растојање од ње до границе Манџурије износи 1800 километара. Исто растојање одваја ову границу од пристаништа Жутог Мора. Према томе, онај незахвални положај у коме се Русија налазила за време првог руско-јапанског рата, услед огромне удаљености њене базе од ратишта у последње време знатно се побољшао.

У погледу снабдевања војске артиклима исхране, мора се рећи да су у последње време у Русији велика пространства источно од Волге, у Казакстану, у западном Сибиру ослобођена за земљорадњу, да се проширује жетвена површина источног Сибира и, шта више, на Далеком Истоку до краја 1933 године било је организовано 25 државних имања са укупном територијом близу једног милиона хектара. Ова имања снабдевена су са 1130 трактора и 350 комбајна. Питање снабдевања војске месом, услед опадања опште количине стоке у Русији, рђаво стоји, али приликом развоја војне акције у Манџурији могу да буду искоришћени велики ресурси стоке, којима располаже спољна Монголија.

Транспорт. Имамо да расмотримо два саобраћајна система, а наиме: 1) путеве који воде из Европске Русије — а она остаје главни извор попуњавања редова војске и њеног снабдевања житарицама и извесним врстама техничких средстава; 2) путеве који везују базу у залеђу с војиштем на Далеком Истоку, т. ј. источно од реке Јенисеј.

1. Путеви из Европске Русије за Урало-Кузнецки комбинат:

1. Основни пут је железница Самара—Новосибирск, која има два колосека.

2. Северно од ове железнице налази се низ железничких пруга, које воде из индустриског центра Европске Русије према Уралу, ка Свердловску (преко Казана и Перма) и од Свердловска ка Кургану и Омску.

3. Од Оренбурга преко Орска ка Чељабинску.

4. Од Красноводска на источној обали Касписког Мора преко Ташкента и Семипалатинска ка Новосибирску.

Довршењем изградње саратовског моста преко Волге и деонице железничке пруге Уралск—Оренбург, знатно ће се побољшати веза између јужних области Европске Русије и западно сибирске области. Не сматрајући да је постојећа веза Европске Русије са овим крајем довољна, ми ипак можемо истаћи да је она коренито побољшала стање комуникација у поређењу са периодом првог руско јапанског рата.

Набројаним железничким пругама морамо додати и знатно проширење могућности транспорта водом. Пре свега, ваља истаћи осваја̂ње севрног поморског пута, који води од Архангелска ушћима река Об и Јенисеј. У периоду навигације, овим путем може да се обавља морски транс-

порт не само са северним областима Европске Русије, него и са иностранством.

2. Саобраћај источно од реке Јенисеја

Растојање од ове линије до западне границе Манџурије, као што смо већ рекли, износи 1800 километара, до Хабаровска — преко 3000 километара, а до Владивостока (руском територијом) — око 4.000 километара (преко Манџурије — око 3.000 километара).

На овом огромном растојању за везу служи железница дуплог колосека Краснојарск—Чита. Од Чите овај пут има два огранка: први железница (један колосек) преко Хабаровска до Владивостока, други— железница (такође један колосек), која је везана на граници са кинеско источном железницом. Према плану друге „пјатиљетке", т. ј. за крај 1937 године предвиђено је довршење изградње нове магистрале, такозване бајкалско амурске пруге, која ће проћи много северније од садашње амурске железничке пруге, везавши Бајкалско Језеро и доњи ток Амура. Ова железница спојиће се са железницом која почиње од станице Тајшет на сибирској железници и иде према оном делу реке Лене који је погодан за бродарство (тачна траса ове линије није нам позната).

Бајкалско амурска железница, која се гради, мораће да се веже са такозваном усуриском железничком пругом, која се исто тако проширује у пругу дуплог колосека.

На тај начин, 1937 године област Далеког Истока биће на згодан начин везана са источним Сибиром и чиниће са њим чврсту целину. До тога времена, трупе које развијају акцију у реону Хабаровск—Владивосток (Приморје) биће изложене евентуалним тешкоћама у погледу превоза људских резерви, као и многих видова снабдевања из источног Сибира. Данас област Далеког Истока развија своју индустриску базу, проширујући рад у рудницима каменог угља и другим, у такозваном Зее Буреинском реону и искоришћујући сучанске руднике каменог угља. У овој области сада се ради на подизању фабрике за металну индустрију, фабрике аутомобила и нафтакомбината у Хабаровску. У циљу решења питања исхране, у источном крају повећава се риболов, ствара база за индустрију шећера и за предузећа индустрије артикала исхране и лаке индустрије. Садашња површина намењена земљорадњи повећава се за 26%, а парк трактора — за 52%. Граде се нови и оправљају стари друмови, у циљу организовања аутомобилског транспорта.

Положај Приморја био би знатно олакшан стварањем могућности да се организује снабдевање једним делом неопходно потребних артикала исхране и техничких средстава помоћу подвоза из Сједињених Америчких Држава. Ово је питање у тесној вези са оним ставом који ће С.А.Д. за-

узети према рату између Совјетске Русије и Јапана. Активна помоћ С.А.Д. Приморју, услед надмоћности јапанске флоте, захтеваће да се оружјем штити саобраћај између Аљаске и Камчатке, као и утврђивање Алеутских Острва (у новинама се појавила вест да је на Алеутским Острвима приступљено изградњи утврђења).

На крају потребно је нагласити да се положај совјетске војске која дејствује против Јапанаца непосредно из Забајкалског краја, при постојању железнице дуплог колосека до Чите са способношћу саобраћаја преко 50 пари возова дневно, цени, у комуникационом погледу, као задовољавајући. Ако се организује допуна за овај подвоз у виду аутомобилског транспорта, може се сматрати да ће потребе војске у подвозу бити задовољене. Бројност руских трупа, базираних на овим саобраћајним могућностима, може да не буде ни у колико мања од трупа које су Јапанци у стању да сконцентришу у Манџурији.

*

Расмотрили смо, у главним цртама, богатства обе државе у сировинама, стање њихове индустрије, саобраћајне везе војишта са базама противника. Као закључак из ових веома важних чињеница савремене стратегије ваља истаћи да Русија може да прими **рат, који јој намеће Јапан,** и да силом свог оружја одбрани своје животне интересе на Далеком Истоку, угрожене јапанском експанзијом.

Савремени рат, у коме ће наћи примену најновија техничка средства борбе, која располажу огромном рушилачком снагом, теориски има да се сматра краћим него светски рат. Практички пак, при упорном држању зараћених, а нарочито Русије, која чак и у случају неуспеха у почетку рата, може да организује борбу, отступивши у дубину своје територије, рат на Далеком Истоку може знатно да се продужи.

У случају дуготрајности рата, снага зараћених страна биће у многоме зависна од њихове финансиске моћи.

О томе какав ће финансиски напор захтевати вођење рата, можемо да судимо на основу искуства из рата 1914—1918 године. Овај рат стајао је Русију 22,5 милиарде долара, Француску — 25,8 милиарди, Енглеску — 45 милиарди долара. Општи расход на једног војника дневно износио је 7,5 долара. На тај начин, једна година ратовања сваку страну, ако оне изведу војске по један милион војника, стајаће 2.73 милиарде долара. Ако се узму у обзир износи годишњег народног прихода (Русија — 18 милиарди долара, Јапан — 4,5 милиарде), очигледно је да ће тежину рата знатно више осећати Јапан него Русија.

Повећањем броја оружаних снага и одуговлачењем рата, овај неповољни положај Јапана постаће још осетнији.

IV. ОРУЖАНЕ СНАГЕ СОВЈЕТСКЕ РУСИЈЕ И ЈАПАНА

1. Јапанска војска

У мирно време јапанска војска броји од прилике 280.000 људи. Највиша војна јединица јесте дивизија, која се састоји од четири пешадиска пука, једног коњичког пука, једног пука лаке артилерије, једног инжењерског батаљона, једног батаљона комморске службе са једном четом аутотранспорта. Мирнодопска дивизија броји близу 5.000 људи, а дивизија ратна — близу 20.000. Дивизија сталног кадра има 17 са две самосталне бригаде (једна од два пука на острву Формоза и једна — од шест батаљона на јужно манџурској железници). Поред 17 коњичких пукова придоданих свакој дивизији, постоји још 8 коњичких пукова, који сачињавају четири самосталне бригаде. Артилерија броји 200 батерија, од којих су једна трећина тешке батерије. Топова има укупно око 800. У ратно доба број топова може да се повећа до 2.000 Одељења тенкова састоје се од два пука по 180 тенкова. У пројекту је да се формира трећи пук, од тенкова који се налазе у Манџурији (140 тенкова). Свега тенкова има данас око 750. Ваздухопловне снаге Јапана броје 2000—2100 авиона разних типова. Резерва која је прошла кроз обуку, за развијање и попуњавање делова, износи од 1½ до 2 милиона људи. У случају опште мобилизације, Јапан може да створи, у циљу допуне трупа сталног кадра, седамнаест резервних бригада другог позива, а затим да развије још седамнаест бригада трећег позива. На тај начин, Јапан може да избаци у првим месецима рата на бојиште до 34 пешадиске дивизије.

У почетку 1934 године Јапан је имао у северном делу Манџурије четири пешадиске дивизије (шеста у Гирину, осма у Харбину, четрнаеста у Цицикару, седма у Хајлару). Две пешадиске дивизије налазиле су се на граници са Кином и у унутрашњој Монголији, а две дивизије у Кореји. Према томе, половина дивизија првог позива већ се налази на терену.

У почетку евентуалног рата пребацивање друге половине дивизија првог позива захтеваће око три недеље.

На тај начин, три недеље после објаве мобилизације свих седамнаест пешадиских дивизија моћи ће да буде сконцентрисано у реонима развијања јапанске војске у Манџурији. Неопходно је потребно истаћи да ће две дивизије које се налазе на граници са Кином, морати, по свој прилици, да остану у реону који заузимају. Даље јачање ове бране биће у зависности од тога какав ће став заузети Кина у евентуалном рату између Јапана и Совјетске Русије.

Од прилике три недеље после почетка рата, т. ј. после концентрисања сталног кадра, моћи ће да се приступи пре-

возу 17 бригада другог позива. Њихово транспортовање захтеваће исто тако најмање три недеље. Долазак бригада трећег позива могао би се очекивати у половини трећег месеца од почетка ратног дејства.

Поред ових снага, Јапанци могу да располажу војском Манџу-Ди-Го, која је почетком 1934 године бројала 115 хиљада људи и белогардиским руским одредом 12.000 људи.

Од половине 1933 године јапанска војска приступила је својој реорганизацији и преоружању. О размерама ове реорганизације може да се суди по оним кредитима који се дају из државног буџета за војску. Ови расходи износе преко 44% целокупног државног буџета. Предвиђа се повећање броја митраљеза, увођење најновијег типа топова, повећање броја механизираних делова и тако даље.

2. Совјетска војска

У мирно доба Русија држи под заставом кадар од 562.000 војника, који служи у 72 пешадиске и 17 коњичких дивизија. Позивање дивизија другог позива готово ће удвостручити ову количину оружаних снага. У случају дуготрајног рата, ако се буде располагало довољним временом за обуку нових кадрова, савремена Русија може да повећа своју војску на 200 дивизија. Имајући у виду да западни суседи Русије (Финска, Естонија, Летонија, Литва, Пољска и Румунија) у мирно доба располажу са 63 пешадиске и $10^1/_2$ коњичких дивизија, совјетска војна управа мораће да остави на западној граници одговарајућу количину својих снага.

Задатак совјетске дипломатије је данас у томе да путем споразума са својим суседима добије могућност да повуче са западне границе што веће војне снаге. Дипломатска активност Совјетске Русије, испољена у последње време, знатно је побољшала њен међународни положај на западу, бар према Румунији. У овим околностима бројна снага трупа које морају да буду остављене на западној граници, може да се ограничи на 30 пешадиских и 7 коњичких дивизија, а остало — 32 пешадиске и 10 коњичких дивизија из састава трупа сталног кадра могу да буду намењене акцији на Далеком Истоку. Према јапанским подацима, на Далеком Истоку данас се налазе ови одреди: у реону Владивостока — Николско Усуриског четири пешадиске и $1^1/_2$ коњичка дивизија; између Хабаровска и Благовешченска — 3 пешадиске дивизије и једна коњичка бригада, у Забајкалском крају 2 пешадиске и једна коњичка бригада; свега 9 пешадиских и 2 коњичке дивизије. Сем тога, у Благовешченску и Забајкалском прикупљено је 300 тенкова, а у Владивостоку налази се 300 авиона (од којих су 30 бомбардери са дејством на великој удаљености) и шест подморница по 500

тона (очекује се да ће им се ускоро придружити још 6 подморница). План друге „пјатитељке" садржи програм изградње великог броја ратних бродова, која има знатно да ојача совјетску флоту. Према изјавама совјетских водећих војних кругова, савремена совјетска војска јесте војска технике. Услед снабдевености војске техничким средствима знатно је порастао и број техничких кадрова: половина укупног броја командира и војника у техничким је службама; они су велики и мали технички стручњаци. Ако се овом броју додаду још и митраљески, испашће да 70% укупног састава војске пада на техничаре. На војишту совјетска војска може рачунати на помоћ пријатељске војске Монголске Републике, која располаже са 11 коњичких дивизија.

У циљу осигурања брзине концентрисања совјетске војске, њена дислокација у доба мира мора да буде организована тако да она три недеље после почетка рата има на Далеком Истоку најмање 17 пешадиских дивизија, т.ј. онај број војника који би био раван јапанским снагама што могу у поменутом времену да стигну у реоне концентрисања у Манџурији. Према томе, за прве три недеље има да се пребаци око 8 дивизија, што ће захтевати од прилике око 500 возова, т. ј. 24 воза дневно. Узевши у обзир да саобраћајна способност сибирске железнице много надмашује овај број возова, може се препоставити да ће железница бити у стању да савлада овакав задатак. Даљи превози трупа могу да се обављају у одговарајућем односу према превозу јапанских трупа. Пошто претстојећи рат неће доћи неочекивано ни за једну, ни за другу страну, ваља претпоставити да се већ данас врше потребне измене дислокације руских трупа, као и прикупљање резерви разних потреба у местима близу оних реона, који су означени као вероватни за војну акцију. Под оваквим околностима, биће могућно да се већи део железничке мреже намени превозу трупа и да на тај начин постигне бројна надмоћност у односу према противнику у почетном периоду рата.

V. ЕВЕНТУАЛНИ ПЛАНОВИ АКЦИЈЕ ПРОТИВНИКА

И при најлетимичнијем погледу на карту Далеког Истока, није тешко разликовати два најважнија операциска правца јапанске војске.

Први, тежи освајању руског приморског краја, а другом је циљ да зада одлучан ударац главним совјетским снагама и да сруши војну моћ савремене Русије, базирану на огромним границама Сибира и Европске Русије.

Најближе етапе јапанске експанзије на континенту биће снажно учвршћивање на северном делу Тихог Океана, освајање резерви нафте на острву Сахалину и риболова на Охот-

ском Мору. Остварење овог задатка у вези са осетним губицима руских трупа могло би у почетном периоду да задовољи јапанске захтеве и да Јапанцима осигура развијање њихових планова освајања Кине. Само ако се Русија не помири са губитком Приморског Краја и предузме офанзиву да би овај крај повратила, Јапан ће морати да свој ударац упути према Забајкалском крају. Стога развој дејства у овом правцу има да зависи од чврстине одлуке данашње руске владе да брани територије Русије на Далеком Истоку. Друкчије речено, биће у зависности од тога хоће ли ова влада да изврши мисију коју јој ставља руска историја — да штити огромне и богате руске пределе на Истоку. Сматрамо да је задатак заштите ових предела императивно диктован историјом, пошто они баш сада почињу да служе народима Русије као резервоар природних богатстава, на основу којих може да се развија благостање државе. Познате су више пута поновљене изјаве совјетске владе о њеној готовости да води борбу за очување територија на Далеком Истоку. Ако је тако, онда независно од исхода борбе за Приморје војна акција у Забајкалском реону постаје неизбежна. **Од исхода борбе на овом правцу зависиће коначни резултат другог руско јапанског оружаног сукоба.**

На тај начин Забајкалски реон добија значај главног, а Приморски — другостепеног, т. ј. таквог реона у коме је могућан привремени неуспех руског оружја, који ипак није пресудан за дефинитивно решење рата.

Објективно, захваљујући обухватном виду руско манџурских граница јапанска војска налазиће се у мање повољном положају него војска противника. Већ у почетку рата она долази у тај положај да буде стратегиски окружена, тако рећи увучена у џак. Под оваквим околностима, стратегија препоручује дејство по такозваним унутрашњим операциским линијама. Одлика оваквог дејства у томе је што противник који се налази у центру, истичући у извесном правцу релативно мале бране, баца све своје главне снаге против трупа противника пласираних у другом правцу, тежећи да га уништава **део по део.** Очигледно је да ове акције морају да буду засноване на брзини маневрисања и неочекиваности напада.

Такав је био омиљени маневар Наполеона кад је он био приморан да води борбу против коалиције неколико држава. Данас је овакав маневар, наравно, могућан, али је скопчан са знатним губитком у времену. Нападнути противник на добро утврђеним положајима у могућности је, користећи се савременим средствима одбране, да дуго задржава офанзиву непријатеља чак и у томе случају ако је бројно знатно слабији. На тај начин, у савременим условима акција по унутрашњим операциским линијама не може да се води

са потребном брзином, без које је немогућно, на Наполеонов начин, бити јачи од противника на одлучној тачки борбе. Да видимо какав ће бити положај Јапанаца у Манџурији. Према грађању железничке мреже Манџурије можемо доћи до закључка да ће вероватни реон концентрисања јапанске војске бити реон Таоан—Цицикар—Хајлун—Харбин—Гирин. Овај реон удаљен је од границе:

западно — према станици Манџурији, за 700 километара;

северно — према Благовешченску, за 300 километара;

северо-источно — према Хабаровску, за 750 километара;

источно — према Владивостоку, за 400 километара.

Само у два поменута правца према границама Русије пролазе железничке пруге, наиме једна пруга западно према станици Манџурија и две према Владивостоку. На тај начин, удаљеност јапанских трупа од евентуалних објеката њихових напада сувише је велика да би им омогућила да се ограниче слабим бранама на коме било од ових праваца. Јапанска команда биће приморана да истакне на свим овим правцима доста велике снаге способне дуго да издржавају борбу против непријатеља. Под условима северно манџурског реона војне акције напредовање совјетских трупа у два правца: 1) — са стране Забајкалског реона на фронт Цицикар-Чанчун и 2) са стране Владивостока западно према Хојрену већ одлучује исход рата пошто у оваквим околностима јапанска војска губи већи део својих комуникационих линија. Да би Јапан имао могућности да настави рат, мораће благовремено да се повуче јужно од овог реона. Да би се избегла ова ситуација, Јапанци ће морати да се чврсто задржавају и да буду јаки у свим правцима. Под оваквим условима ишчезава појам дејства по унутрашњим операцискм правцима. Дејство јапанске војске има да буде у знаку комбиновања одбранбено наступних операција, у којима се победа постиже општим факторима који осигуравају надмоћност у односу према противнику — дакле факторима који су подједнако приступачни свакој страни. То су фактори материалне природе — бројност војске, квалитет и квантитет наоружања, потпуност и сталност снабдевања војске свим њеним потребама и духовно војничке способности команданата, степен спремности војске и њен дух, који се изражава у борбеној чврстини и отпорности.

Да пређемо сада на детаљније расматрање евентуалних операциских праваца јапанских и совјетских војсака. Почињемо излагањем о јапанској војсци, пошто ће њој припадати иницијатива рата као војсци која тежи да активно спроведе своје циљеве.

Као што смо горе истакли, један од најближих циљева рата за Јапан јесте освајање руског Приморја, т.ј. територије која обухвата Владивосток, Николск-Усуриск, доњи ток Амура од Хабаровска и северног дела Сахалина, са њеним резервама нафте. Најважнији објекат акције Јапанаца има овде да буде отсек Николск-Усуриск-Владивосток, пошто се он непосредно налази на најкраћим саобраћајним везама између Јапана и Манџурије. Јапански војни писац Хирата у часопису „Кајдзо" за новембар месец прошле године високо цени одбранбену способност Приморја, захваљујући јаким природним бранама и одбранбеним линијама са бетонираним утврђењима, која он сматра за одлична. „Владивосточка тврђава, вели он, претставља најважнију стратегиску тачку и није само велика по својим димензијама, већ је окружена и многобројним утврђењима, услед чега ће њено освајање захтевати много времена."

Ако томе додамо да овај реон претставља место концентрације великих ваздушних сила, које одавде могу да прете како реону концентрисања Јапанаца, тако и правилном функционисању пристаништа Расин и Сајсин (одавде совјетска авиација може да предузме исто тако и бомбардовање самог Јапана), постаје јасно да ће борба за освајање овог важног сектора позорнице војног дејства бити крупан задатак. Да себи олакшају ову борбу, Јапанци ће морати пре свега да изолују Приморје од његове основне базе, т.ј. прекинути саобраћај на амурској железници. Судећи по изгледу железничке мреже Манџурије, Јапанци ће тежити да овај задатак остваре на отсеку између Благовешченска и ушћа реке Сунгари. Ваља напоменути да ће изградњом бајкалско амурске железнице (а она може да буде довршена крајем 1936 године) задатак изоловања Приморја од његове базе постаје за Јапанце уопште тешко остварљив.

Немамо никаквих разлога да претпостављамо да би Јапанци могли постићи успех у освајању владивосточког утврђеног реона отвореном борбом. Може се претпоставити да ће они морати или да приступе опсади или да се ограниче на блокаду. Снага јапанске бране, коју ће они морати да поставе северно према Хабаровску биће у зависности од тога да ли ће Јапанци успети да коначно пресеку пут, о коме смо малочас говорили. Постоји мишљење да ће овај задатак бити остварен освајањем Благовешченска или Хабаровска. Али освајање ових тачака само по себи претставља озбиљан стратегиски задатак, који ће захтевати много снага и времена.

У сваком случају, под условом да совјетска команда успе да сконцентрише источно од Благовешченска до десет дивизија ослоњених на низ утврђених линија, Јапанци

ће морати да изведу за наступну акцију у Приморском реону за 50% веће снаге.

Везивање овако великих снага за Приморски реон, који у суштини није главан, може да буде кобан за јапанску стратегију. Главне снаге совјетских трупа, које се концентришу у Забајкалском крају, могу да искористе разбацаност Јапанаца, да сломе отпор ван њихових брана истакнутих на западној граници Манџурије и да се појаве испред Великог Хингана, т.ј. да се приближе на 250—300 километара оној стратегиској зони Цицикар—Таоан—Харбин, у којој изгубљена генерална битка већ неотклоњиво утиче на исход рата. Стога је очигледно да Јапанци немају никаквог рачуна да се увлаче у дуготрајни рат за освајање владивостоčког утврђеног реона, уводећи у ову борбу своје веће снаге. Невероватнија је препоставка да ће Јапан одмах у Забајкалском правцу истаћи већи део својих снага, ограничивши се одбраном у Приморском реону.

Горе цитирани Хирата у истом чланку излаже низ својих закључака поводом претстојећег рата са Русијом. Он вели: „Чак и према грубљој оцени стратегиски положај наше војске нипошто не може да се окарактерише као повољан. Оскудица у снагама знатно ће везати дејство наше војске у почетном периоду рата. Ако се овај однос снага очува до 1936 године, совјетска војска, захваљујући своме обухватном положају према Манџурији, моћи ће да искористи на одговарајући начин своју моћ." У почетку рата он очекује „најсмелију офанзиву ваздушних и коњичких совјетских група." Објекти дејства ових група биће „не само наше прве линије, већ и стратеиске тачке — Хајлин, станица Манџурија, Хајлун, Ранам, Хоирен, а исто тако Харбин, Чанчун и Расин."

Хирата даље изјављује да ће „до концентрисања и развијања обе војске (што ће, по његовом мишљењу, захтевати две-три недеље) бити места само случајним борбама, под условом да совјетска авијација кроз три године (т.ј. 1936 године) не постане јача и да се очува садашњи однос снага."

Даље дејство, према претпоставци Хирате, развијаће се у виду сусретних граничних борби у три правца: хајларском, приморском и благовешченском. Последњем правцу он не придаје озбиљан значај, а за Приморје предвиђа позициски начин ратовања. Највећу његову пажњу привлаче сусретне борбе у реону Хајлара. Расматрајући оперативне и тактичке доктрине совјетске војске, он долази до закључка да „нико не може порећи чињеницу да је у совјетској војсци проучавање вођења сусретних битки засновано веома озбиљно. Не може се рећи на чијој ће страни бити победа ако дође до велике сусретне битке на Хајларском правцу."

Он покушава да расветли како ће се развијати рат ако

у битци код Хајлара успех припадне Јапанцима и ако они приморају совјетске трупе да се повуку према Чити. На овај успех он рачуна стога што ће јапанска војска бити у могућности да брже заврши своје концентрисање (2—3 недеље) и стога што је преоружање које се сада обавља, знатно повећало њену борбену способност.

За овај период он предвиђа две могућности:

1. Брзо кретање јапанских трупа и освајање од њихове стране Чите и Иркуцка. Пошто ове тачке нису животни центри државе, он сматра за мало вероватно да ће њиховим губитком совјетска војска изгубити и жељу да ратује. Стога, по његовом мишљењу, Јапанци морају бити спремни да за неколико недеља продру у центар Сибира, ка Краснојарску. „Наш стратегиски објекат јесте Централни Сибир", изјављује он.

2. У случају ако јапанска војска не би била у стању да изврши брзу офанзиву у дубину Сибира и да брзо ликвидира са совјетском војском, низом тешких удараца, биће потребно да се пређе рату „на исцрпљење". Онда ће рат трајати 2—3 године, и биће потребно најмање три милијона мобилисаних војника.

По мишљењу Хирате, совјетска влада неће попустити, сем у овим случајевима.

1. Ако се индустриска моћ Русије покаже недовољна, па се уочи немогућност вођења рата „на исцрпљење".

2. Ако у држави дође до покрета против владе, т.ј. букну нереди слични оним у 1905 години.

3. Ако на западној граници почне велики рат на челу са једном од снажних буржоаских држава. — рат који по својим размерама превазилази овај на Далеком Истоку, па ће совјетска војска доћи у неповољан положај.

Да видимо сада какав начин акције и какве оперативне циљеве могу да имају совјетски војни кругови у случају рата на Далеком Истоку.

У првом реду искрсава питање евентуалног почетка овог рата. Преоружање јапанске војске, које је почело 1931 године, завршава се 1936. Друга совјетска „пјатиљетка" завршава се 1937 године. У овом периоду мора знатно да се прошири индустриска база Русије, да се реши проблем производње лаке индустрије — једном речју имају да буду решена главна болна питања руске стварности. За Јапан, ако се он већ решава на рат са Русијом, згодније је да почне рат онда кад буде завршио своје преоружање, и да зарати пре него што Русија заврши другу „пјатиљетку", т.ј. нипошто после 1936 године.

Према томе, Русија ће морати тада да буде углавном спремна да дочека напад Јапанаца и да повољно реши низ

важних питања, која би осигурала совјетским командантима слободу дејства и постављање одлучујућих оперативних циљева.

За Русију рат, који намеће Јапан, претставља одбранбени рат. То, наравно, не значи да циљеви овог рата имају да буду постигнути тактиком одбранбених битака.

Напротив, обухватни положај руских граница пружа руским трупама могућност да наступним дејством изиђу пред комуникационе линије јапанске војске, како са запада тако и са истока. Велике димензије фронта борбе омогућавају у великом степену да се искористе стратегиски и тактички маневри. У овом погледу јапанска војска има мању слободу у избору начина борбе. За њу је, на пример, у границама манџурског ратишта готово искључено стратегиско отступање, пошто сваки губитак првобитних позиција смањује растојање противника од јапанских комуникационих линија. У суштини она мора да прибегава тактици наступања или одбране, али ни у ком случају тактици отступања. Овим се и објашњава узнемиреност Хироте у погледу исхода хајларских битки. Ми смо већ говорили да савремена стратегија, поред железница за пребацивање трупа и снабдевање, може и мора да искористи аутомобилски транспорт. У даном случају совјетска војска у већој мери него јапанска биће упућена на то да искористи ово ново средство стратегије.

Погледом на карту Манџурије јасно се уочава да је један од најважнијих операциских праваца руске војске правац дуж кинеске источне железнице према фронту Лаха—Цицикар—Таоан.

Овамо, наравно, имају да буду кренуте главне снаге руске војске помогнуте масом механизираних одреда и коњице. Успех постигнут у овом правцу води води руске трупе комуникационим линијама Јапанаца, које гравитирају јужно од Цицикара и Харбина.

На страни Приморја у почетном периоду рата, када ће Приморје, несумњиво, бити изложено нападима јапанских трупа, Руси ће морати да се ограниче одбранбеним дејством. Ваздушне снаге сконцентрисане у овом реону, мораће да испоље велику активност, дејствујући према комуникационим линијама Јапанаца, а ове линије полазе од пристаништа Расин и Сејсин, а исто тако и по реону концентрације јапанске војске.

Ослањајући се на вештачка утврђења, руске трупе сконцентрисане у овом крају у стању су да издрже дуготрајну одбрану која може да буде помогнута офанзивом совјетских трупа из реона Хабаровска. Одавде офанзива може да буде организована у подручју, чије су границе реке Сун-

гари и Усури. Ако притисак офанзиве великих војних сила из Забајкалског краја примора Јапанце да пребаце један део својих снага са приморског фронта, руске трупе моћи ће да пређу у офанзиву у правцу ка пристаништу Расин и ка железничкој прузи Расин--Лафа, у циљу освајања пристаништа и поменуте пруге.

Руске трупе у Приморју, на тај начин, према околностима, могу да развију, поред одбранбеног дејства, и широку наступну активност. У сваком случају, присуство руских снага у Приморју натераће Јапанце да издвоје велике снаге у циљу заштите својих комуникација. Приморски реон, пошто постоји могућност да се у њему прикупе надмоћне, у поређењу са јапанским, снаге, може да послужи и као полазни реон за одлучни ударац у правцу Харбин—Лафа—Гирин.

Одбрана руских граница на сектору западно од Благовешченска, захваљујући реци Амуру и изразито брдском обележју овог краја, који нема саобраћајних линија, што стежава овде дејство већих јапанских снага, неће бити нарочито компликована. За одбрану реке Амура испод Благовешченска до Хабаровска мора да се искористи амурска речна флота. Услед велике ширине Амура и постојања могућности да се помоћу ваздухопловног извиђања прати кретање Јапанаца, трупе које бране овај сектор могу на време да предузимају одговарајуће мере и на тај начин да осујете пребацивање великих јапанских снага на северну обалу Амура. Најугроженији је на Амуру сектор од ушћа реке Сунгари до Хабаровска. Стога за његову одбрану морају да буду сконцентрисане веће снаге. У случају ако Јапанци не дају отпор, ове снаге могу да буду пребачене, као што је горе речено, ради повећања активности руских трупа, које дејствују код Владивостока и северно од њега.

Задатак одбране Сахалина, услед надмоћности јапанске флоте, скопчан је са великим тешкоћама и исход овог задатка биће у зависности од оног броја војника, који ће Јапанци успети да издвоје ради заузећа острва. У сваком случају, совјетској команди претстоји да осигура подршку одредима који бране Сахалин, са континента. Татарски канал који одваја Сахалин од континента, биће вероватно заштићен минама од покушаја јапанског десанта, који би могао да буде упућен ушћу Амура.

Расмотривши питања базирања, комуникационих линија, рокова концентрисања војсака и евентуалне операциске правце сваке стране, можемо доћи до ових закључака:

1. Русија располаже свим врстама сировина потребним за вођење рата и има индустрију за израду свих потреба војске. Јапан, поседујући високо развијену војну индустри-

ју, оскудева у сировинама и налази се иза Русије у погледу опште металургије и израде машина. Услед тога, Јапан ће, после искоришћења резерви сировина и техничких средстава — резерви, које сада нагомилава, — доћи у многоме у зависност од страног и манџурског импорта. У случају рата „на исцрпљење", како о томе говори Хирота, Јапан може да дође у положај мање повољан него Русија.

2. Људске резерве и једне и друге стране су огромне. Оне ће им омогућити да дуже време „хране рат".

3. Растојање бојишта од индустриских бази биће од прилике исто.

4. Јапан има, у поређењу са Русијом, преимућство у погледу мањих растојања при превозу резерви, пошто ће за руску војску главни извор за попуњавање губитака у људима бити Европска Русија.

5. Облик границе са Манџуријом пружа Русији могућност да одмах у почетку рата изабере такве операциске правце, који ће, после првих успешних битки, изложити опасности путеве отступања целе јапанске војске. Незгода Русије састоји се у великој удаљености Приморског реона војне акције од основне базе. Стога ће за одбрану овог реона морати да се припреме благовремено знатне резерве неопходно потребних видова снабдевања војске и, уједно, да се сконцентришу у њему снаге довољне за упорну одбрану.

6. Услед великих размера бојишта и немогућности за обе стране да створе непрекидне фронтове, рат ће имати маневарско обележје, у коме добијају огроман значај способности војсковођа и спремност трупа. У овом погледу немамо разлога да умањујемо шансе ни једне ни друге стране.

7. У случају ако се рат знатно продужи, коначни успех биће у зависности од економске моћи зараћених страна и уопште од резерви сировина и стања народног газдинства, а исто тако и од стабилности социалног склопа државних организама.

Старали смо се да објективно расмотримо најважније чињенице ситуације у којој ће се развијати, са гледишта стратегије, нови руско-јапански рат. Уздржаћемо се од претсказивања успеха једној или другој зараћеној страни. Јер, на крају крајева, исход рата зависи од сплета огромног мноштва фактора међу којима је можда и најглавнији „његово величанство случај", а он се не може изложити никаквим предвиђањима. На страни Јапана као нападача, који услед тога што нападач располаже иницијативом почетка рата, налази се једно од огромних преимућстава — могућност да неочекивано и без објаве рата изврши напад ваздушном флотом на животне центре свога противника на

војишту, и на тај начин одмах да изазове растројство његове одбранбене и наступне снаге. Ово преимућство Јапанаца, наравно, смањује се тиме што услед дуготрајног напрезања у очекивању рата совјетски команданти имају могућност да организују пажљиво праћење свега што се догађа код непријатеља и да на тај начин паралишу главну шансу неочекиваног напада — изненађење.

На крају можемо да наведемо неколике речи г. Нагаока, познаваоца стања у Азији, штампане у листу „Осака-Мајници" од марта ове године. „Војна снага Совјетске Русије знатно надмашује снагу јапанске војске, у данашње доба. Нарочито ваља имати на уму да је савремени рат — рат науке, и ма колико да је добро спроведено тренирање наших трупа, идеолошки оне не могу да савладају силе хемије, физике и математике. Рачунати на победу у борби лице у лице против одличних авиона, тенкова, митраљеза и тако даље, значи стављати неразуман захтев трупама, ма колико да су оне храбре".

Otto Winkler
(Preveo Dr. P. Dragović)

NACIONAL-SOCIALIZAM I SLOVENI

„Organizacija ruske države nije bila rezultat državno-političkih sposobnosti Slavenstva u Rusiji, već samo sjajan primer državotvorne delatnosti germanskog elementa u sredini jedne inferiorne rase..."

(Hitler: „Moja borba", str. 742)

„Nacionalsocijalistički pokret ima misiju da kod našeg sopstvenog naroda stvori političko uverenje, da on ne gleda ostvarenje svog budućeg cilja u zanosu nekog novog Aleksandrovog pohoda, već jedino u vrednom radu nemačkoga pluga, kome mač ima samo da pribavi njivu.."

„Budući cilj naše spoljne politike ne sme da bude nikakva zapadnâ ni istočna orijentacija, već jedna istočna politika u smislu zadobivanja potrebne zemlje za naš, nemački narod."

(Hitler: „Moja borba", str. 743 i 757)

Nemačke stranke su sve bez razlike potcenjivale svog protivnika i shvatile ga ozbiljno tek kad je bilo kasno, pa ih je to, konačno, i glave stalo. Demokratske i republikanske stranke, a naročito socijal-demokrati, uzimali su Hitlera i nacionalsocijalizam isključivo sa komične i moralne strane, videli su samo simptome i izdanke toga pokreta, pa su verovali da ga mogu po simptomima i pomoću simbolâ suzbijati i savladati. Još smešnije su se ponašale nacionalističke desničarske organizacije i pretstavnici teške industrije i krupnog poseda. Za svoj uspeh Hitler ima velikim delom da zahvali njihovom novcu i podršci njihove štampe. Ovim pokroviteljima i dobrovoljnim pomagačima Hitler je izgledao podesno orudje za njihove egoistične ciljeve. Orudje koje bi oni posle upotrebe, kad god bi hteli, opet bacili u budžak. General Šlajher, vodja nekada svemoćnog „Rajhsvera", kasnije kancelar Rajha, morao je tu svoju naivnu veru da plati svojom egzistencijom! Nisu bolje prošli ni Hugenberg, magnat štampe i diktator nemačko-nacionalne stranke, kao ni pukovnik Disterberg, vodja „Čeličnog Šlema", najveće

desničarske organizacije, koja obuhvata oko pola miliona dobro organizovanih članova. Šlajher, Hugenberg i Disterberg utrli su put Hitleru. Da li je to njegova nezahvalnost, što je on onda, zauzevši mesto, ostale gurnuo u pomrčinu i uništavilo?

Bivše vodje nemačkih republikanaca i socijaldemokrata kažu da jest, i, zajedno sa odbačenim i obrukanim kolegama sa desnice, vapiju do neba, kako je na ovom najnesavršenijem od sviju svetova moguć jedan takav Čimboraso od nezahvalnosti i nepravičnosti! Oni se žale kako je narod nezahvalan i mlitav, ističu šta su oni sve uradili i dali, i nabrajaju obećanja koja je Hitler prekršio. Ali dok oni tako narič̆u, zaboravljaju da njihova sadašnja optužba vredi isto onoliko koliko i njihove nekadašnje tirade pomoću kojih su verovali da će sprečiti Hitlera da se dočepa vlasti.

Nema ništa smešnije u političkom radu i pogledima nego kad neko jednog pobednika i osvajača ocenjuje moralnom merom reči, vrednosti ili nevrednosti. Hitler nije bio ništa više „nezahvalan" i „nepravičan" nego ma koji drugi pobednik. Hitler je bio i ostaje samo i isključivo dosledan, ispravan prema svojoj ideji i cilju svoga pokreta. Pred tim se gubi svaka druga vrednost ili nevrednost! Psihološki uzrok katastrofe nemačke republike i njenih političkih stranaka je u tome što one nisu poznavale tu ideju i taj cilj, ili su sve to ismejavale kao neko utopističko ludilo. Tu leži početak njihove propasti. To je ujedno i opomena i znak za opreznost svima onima koji bi danas sutra imali posla sa problemom: Hitler i nacionalsocijalizam.

*

Hitler i nacionalsocijalizam nisu danas više samo jedna stranka i njen vodja, ideja i njeni teoretičari i propagatori. Hitler je danas neograničeni diktator jednoga naroda od 65 miliona ljudi. Oni žive u granicama jedne zemlje čiji je industrijski kapacitet jak bar onoliko koliko je jak industrijski kapacitet čitave ostale Evrope. Jedne zemlje koja je svoju agrarnu proizvodnju već do danas toliko podigla da bi u slučaju rata bila u stanju da ishrani svoje stanovništvo sama, pridržavajući se racionalnih ratnih formi. Jednoga naroda čijoj organizacionoj sposobnosti, hrabosti i čijem pronalazačkom duhu smo se čudili i divili u dobu od 1914—1918 godine, kojemu je u srži i u krvi vojnička tradicija i koji je besprimeran u nemoj i slepoj poslušnosti. Ova zemlja od Konstance do Kila, od Kelna do Kenigsberga, ovaj narod — od deteta do starca — danas su kao sundjer natopljeni nacionalsocijalizmom. Postoji jedan jedini čovek koji naredjuje, jedna jedina ideja koja vlada gradjanima i vojnicim, štampi i radiofoniji, učenicima i učiteljima, muškima i ženskima — nacionalsocijalizam. Tu ideju moramo najpre upoznati, ako želimo da razumemo suštinu specijalnog pitanja koje je naglašeno u naslovu ovoga napisa.

Nacionalsocijalizam je inkarnacija principa vodje. Postoje i podvodje za sve oblasti. Ovi podvodje su samo orudja i alatke, oni se mogu namestiti i odbaciti. Samo je **jedan** neprikosnoven — **vodja** — Hitler! On je u isto vreme i ideja. Njegova reč je naredba i nema pogovora. Njegova knjiga „Moja borba" jeste biblija nacionalsocijalizma. Stoga ona mora i biti merodavna za naša razmatranja. Uz nju stavljamo samo još jednu jedinu knjigu: „Mit dvadesetoga veka" od Alfreda Rozenberga, takozvanog „pape trećeg Carstva". Kao što se dopunjavaju Hitler i Rozenberg, tako i njihove knjige čine zajedno jednu celinu. Kao što se ne može zamisliti „Borba" bez „Mita", tako se ne može zamisliti ni Hitler bez Rozenberga. Sve misli, teorije i zaključci ovih dveju knjiga slažu se doslovno i potpuno. Hitler je isto tako lako mogao biti i pisac „Mita", kao što je Rozenberg mogao biti pisac „Borbe". Sentence i izreke koje Hitler navodi kao dokaze za svoje nazore, citira i Rozenberg, čitava poglavlja jedne knjige na dlaku su jednaka izvesnim poglavljima druge. Što, možda, u jednoj nedostaje to je u drugoj dopunjeno. Obe knjige su u stvari jedna ista knjiga, koja se sastoji iz dva dela. Oba dela su nesumnjivo potekla od jedne glave, a ta glava i teoretičar nacionalsocijalizma zove se Alfred Rozenberg. Hitler je njegova ruka, njegov agitator! To, u ostalom, ni najmanje ne ponižava Hitlera niti umanjuje njegovu vrednost. Naprotiv. To potvrdjuje samo njegove vanredne sposobnosti i njegov značaj, da je on, lajik i nekadašnji radnik, veliki agitator, bio u stanju da tako savršeno obuhvati jednu ideju, da joj se potčini i da joj služi. „Mit" i „Borba" su jedno delo, isto tako kao što su jedno delo Rozenberg i Hitler. Glava i ruka. Teoretičar i agitator, pronalazač i fabrikant! I jedan i drugi su neophodni za produkciju, potpuno nezavisno od toga kod koga se prvo pojavila ideja i ko je prvi dao impuls. Istina, ta ideja je, nema sumnje, lebdela u vazduhu, i privredni i socijalni teren za nacionalsocijalizam bio je već stvoren, sve i ako bi se moglo reči da su mu bili začetnici Lenjin, Staljin i Musolini. I pored svega toga današnji nacionalsocijalizam ne da se ni zamisliti bez Hitlera i Rozenberga.

Koliko daleko ide rad ova dva čoveka i šta sve oni obuhvataju u njihovim knjigama, vidi se jasno iz ova dva primera. Nema nijedne oblasti iz života naroda i ljudi koju Hitler i Rozenberg ne razmatraju i njome se ne bave. No, ma koliko da je katolicizam važan za Nemačku i za budućnost nacionalsocijalizma, Hitler to pitanje dodiruje u svojoj „Borbi" samo ovlaš. On ga, kao katolik i agitator, potpuno izbegava. Jedino, neće ni da čuje o sveštenicima u politici i o zloupotrebljavanju crkve i predikaonice u političke svrhe. Medjutim, ono što Hitler ne kaže, ali o čemu razgovetno govori protivcrkvena politika današnjeg nacionalsocijalizma, može se u izobilju naći u Rozenbergovom „Mitu". Kod njega nema skoro nijedne rečenice,

koja ne bi bila uperena protiv katolicizma, protiv papskoga Rima i protiv „počivućenog" hrišćanstva, u kojemu on gleda vekovnu nesreću germanske rase i Nemačke. Zato Rozenberg zahteva jednog nemačkog Boga i jednu nemačku, nacionalnu crkvu. Isto ovakvu veštu podelu uloga vidimo kod njih dvojice u ženskom pitanju, a tako i u pitanju Rusije i Slavenstva. Rosenberg, bivši ruski podanik, moskovski student, rodom iz Rige, nipodaštava, istina, Ruse kao rasu i kao ljude, ali u svom „Mitu" ipak ne pravi iz toga konkretne političke zaključke. Rozenberg se tu zadovoljava sa nekoliko smelih aluzija, a sav ostali posao prepušta „Borbi". A „Borba" taj posao izvodi zaista temeljito.

Prazninu, koja izaziva radoznalost kod svakoga koji čita „Mit", popunjava Rozenberg jednom primedbom pri dnu strane, u kojoj upućuje čitaoce na Hitlerovu „Moju borbu", u kojoj je ovo pitanje obradjeno na „najočigledniji način". Rosenberg se, dakle, u **političkom** pitanju Istoka, poziva izrično na Hitlera i s njime se slaže, a šta Hitler misli i namerava, ističe već i moto ovog članka.

*

„Istočna politika u smislu zadobivanja potrebne zemlje za naš, nemački narod." Jesu li ove reči jedna teorijska floskula, ili jedno agitatorsko obećanje nemačkom seljaku, gladnom zemlje, ili one odaju mržnju prema marksizmu-boljševizmu, kojom su do srži zadojeni Hitler i Rozenberg, ili možda nacionalsocijalističke vodje veruju u neki krstaški pohod Evrope protiv boljševičke Rusije, kojom prilikom bi Nemačka mogla dobiti svoju nagradu u obliku naoružanja i revizije Versaljskog ugovora? Sva ova pitanja bila su postavljana u toku poslednje godine i na sva su davani potvrdni odgovori. Kod svih ovih razmatranja o „prodiranju na Istok" podmetani su nacionalizmu razni razlozi. Ali skoro nigde nije nacionalsocijalizam shvatan kao ozbiljna stvar, već su ga svugde smatrali kao masku za druge neke ciljeve. To je katastrofalna greška, isto onakva kao što je bila ona koju su napravile nemačke stranke prema nacionalsocijalizmu pre nego što je Hitler prigrabio vlast. Šlajher i Hugenberg bili su oduševljeni čim su spazili reč „nacional". Socijaldemokrati su opet mislili da će odbiti mase od Hitlera i zadovoljiti ih, ako nacionalsocijalistima, koji su bili izdržavani od industrije i krupnih agraraca, prikače naziv „izmećari kapitala". Medjutim, ma da Vilhelmstrasse u Berlinu danas zaključuje trgovinske ugovore sa Staljinom i desetogodišnji pakt o nenapadanju sa Poljskom, „Borba" i „Mit" se ipak i dalje štampaju i rasturaju bez ikakvih promena, a tako isto postoji i nadalje bez promena: **ideja nacionalsocijalizma.** I baš s njom hoćemo sada da prečistimo, a ne sa nekom tačkom programa ili sa kakvim političkim dogadjajem.

Šta je u stvari ta ideja, šta joj je cilj?

Od pamtiveka čovečanstvo je deljeno na razne rase. Rasa je isto što i krv, ona je „mit" krvi. „Istorija i zadatak budućnosti nisu više borba jedne klase protiv druge, niti borba jedne crkvene dogme protiv druge, već obračunavanja izmedju krvi i krvi, izmedju rase i rase, izmedju naroda i naroda. A to znači rvanje jednih duhovnih vrednosti protiv drugih. Ali te vrednosti rasnoga duha, koje stoje kao pogonske snage iza slike novoga sveta, nisu postale još živa svest. Duh jeste rasa, gledana iznutra. I obratno, rasa je spoljašnja strana jednog duha. Probuditi rasni duh znači poznati njegovu najvišu vrednost i pod njegovom vlašću dodeliti drugim vrednostima njihova organska mesta u državi, u umetnosti, u religiji. To je zadatak našega veka, da iz jednoga novoga životnog mita stvorimo jedan novi tip čoveka!" (Rozenberg) To isto kaže i Hitler sličnim rečima, to isto ponavljaju i Hitler i Rozenberg stotine puta u raznim varijantama.

Rasa je prema tome krv i duh. Rasa je mit krvi i duha. Krv i duh čine rasni mit!

Svaka krv ima svoje naročite osobine i vrednosti. Duša isto tako ima svoja strukturna svojstva i svoj sopstveni karakter. Time se i razlikuju pojedine rase jedna od druge i pokazuju svaka svoja osobita svojstva.

Arijska, germanska ili nordička rasa prevazilazi sve ostale rase. Spoljašnje odlike Arijevaca su: čista, bela koža, svetle kose i plave oči. Ovi spoljni znaci ipak ne moraju biti uvek merodavni. Važniji su krv i duh. Jer tek krv i duh opredeljuju konačno čoveka i njegovu rasnu pripadnost. Ariski duh i ariska krv jesu najdragoceniji, najsavršeniji i „najpuniji vrednosti" od svih drugih koje je priroda stvorila. Zato je i ariski, germanski ili nordički čovek najuzvišenije od svih ljudskih bića, to jest najsavršeniji čovek. Priroda je dodelila svakoj rasi izvestan značaj i izvesnu ulogu. U Arievcu i Germanu ona je dostigla vrhunac. S toga se arisko-germansko-nordička rasa i nalazi na čelu čovečanstva. Tako govori Rozenberg, a Hitler na str. 317 i 318 svoje „Borbe" kaže ovako:

> „Celokupna čovečanska kultura i svi rezultati umetnosti, nauke i tehnike, koje danas pred sobom vidimo, skoro isključivo su produkt stvaralačkog rada Arijevaca. I baš ta činjenica dozvoljava nam da dodjemo do dosta opravdanog zaključka, da je Arijevac bio uopšte jedini osnivač višeg čovečanstva, i da prema tome on pretstavlja pratip onoga što se razumeva pod rečju „Čovek". On je Prometej čovečanstva iz čijeg je svetlog čela kroz sva vremena iskakala božanska varnica, koja je uvek nanovo palila vatru saznanja i njome obasjavala pomrčinu nemih tajni i tako pomogla čoveku da se popne do gospodara svih ostalih

bića na zemlji. Kad bi isključili njega (Arijevca) — možda bi već kroz malo hiljada godinâ gusti mrak nanovo obavio zemlju, nestalo bi čovečanske kulture i svet bi postao jedna pustoš..."

Čitalac će se ovde zapitati šta je sa kulturnim tvorevinama Persijanaca, Grka, Egipćana, Indusa i Mavara, šta je sa starim Rimom, šta sa Francuzima, itd. Hitler i Rosenberg ponavljaju po sto puta odgovor, koji čini osnovu njihovog učenja: Persijanci su bili Arijevci, i sve što su dali i stvarili Mavri, Islam i čitav Istok, ima se zahvaliti persiskim Arijevcima. Homerovi Grci bili su Arijevci i čitav helenizam je jedna arijsko-germansko-nordička kultura. Arijevci su osnovali Rim i dok je u Rimu prevladjivala arijevska krv, Rim je napredovao. Ista je stvar i sa Indijom, Francuskom i sa čitavom Evropom. Po Rozenbergu (str. 70). Dante nije bio ništa manji Germanac od Isusa Hrista (str. 27), koji potiče od nordičkih Amorićana, osnivača Jerusalima. Na stranama 70 do 85 Rozenberg izlaže veoma jasno, zašto su svi ovi stari narodi, kulture i države propali i morali propasti i zašto je najzad i Nemačka izgubila rat 1914 — 1918: države, narodi, kulture i rase ginu usled jedinog praočevskog greha, koji na svetu postoji: usled „rasnog greha", ili kako to kaže Hitler: „greha protiv krvi i duha."

Arijska rasa jeste pak zato najuzvišenija, jer izraz njene krvi i njenog duha, koji opredeljuje sve ostalo, čine: **borba, čast** i **volja**. Nijedna druga rasa ne poseduje čast i volju kao najviša dobra krvi i duha. Zato i jesu sve ostale rase inferiorne i jalove. Najinferiorniji su, kao antipodi ariske rase — Jevreji. Nema te niskosti i te opačine, koja se ne bi kod njih mogla naći. Oni su izvor svake prljavštine i izmet čovečanstva.

Ako se izmešaju pripadnici jedne više rase sa pripadnicima niže, onda nastaje kakva prezrena i bezvrednosna, bastardska mešavina. Uvek se kod toga srozava viša rasa, ona gubi svoje najbolje osobine i propada. To je uvek bila nesreća Germana i u Persiji, i u Indiji, u Grčkoj i u starom Rimu, na Zapadu i na Istoku, što su se posle izvesnog vremena izmešali i bastardizirali sa pokorenim urodjenicima. Rasa je propadala, a s njome i kultura, a konačno i država i nacija.

„Nordičko čovečanstvo je sanjalo svoj najlepši san u Jeladi. Iz Podunavlja pristizali su sve novi i novi valovi i plavili starosedeoce, noseći im novu stvaralačku snagu, — najpre ariski i ugarski doseljenici... Jelinska (nordička) plemena, gospodstvena i ratoborna, raščistila su sa dekadentskim oblicima života predjeazijskog trgovačkog ćiftinstva... Čisto aristokratsko zakonodavstvo sprečavalo je mešanje krvi. Nordičke snage, koje su se u borbama gubile, pojačavane

su novim naseljavanjima. Dorci, kasnije i Makedonci, čuvali su stvaralačku plavu krv. Dok se najzad nisu iscrpela i ova plemena i dok mnogostruko brojnija prednjeazijska krv nije hiljadama kanala procurela u Jeladu i dok je nije otrovala."

Nordički čovek je čovek borbe, „večnoga zakona prirode", čovek časti, volje i lepote. Plava je bila **Palada Atina**, tvorevina nordičkih Jelina, boginja borbe, koja snažne napaja svojom snagom. Propast jelinizma počinje od ružnoga tvrdoglavca i bastarda — **Sokrata**. Mesto borbe on propoveda vlast dobrote, zajednicu dobrih, i traži dobrotu „kao takvu". „Lepota je nestala, bastardski oblici pojavljuju se i u umetnosti, odvratno, apsolutno ružno, pa čak i neprirodno — postaje „lepo"... Propovedanje „razumnoga i dobroga" bilo je pojava paralelna raspadanju grčke rase i grčkoga duha"... (Rozenberg str. 287).

Potpuno to isto događja se kasnije u Rimu i u Evropi. Pošto su se ariski Rimljani izmešali sa propalim Etrurcima, i pošto je, kasnije, bio dozvoljen brak izmedju patricija i plebejaca, počela se nesreća. Istina, rušenje Kartagine bilo je „jedno delo od ogromne rasno-istorijske važnosti; time je bila sačuvana kasnija srednjeevropska i zapadnoevropska kultura od isparavanja ovoga feničanskog kužnog ognjišta." (Rozenberg, str. 55) — ali: „Svetska istorija pošla bi i inače sasvim drugim pravcem, da je pošlo za rukom, da se, poput Kartagine, potpuno unište i sve ostale sirijske i prednjeazijske **semitsko-jevrejske** centrale. Ali Titovo delo stiglo je i suviše kasno."

„Jevrejski rabineri", kao Pavle, Matija i ostali učenici, falsifikovali su na semitsko-sirijski način delo nordičkog Isusa Hrista. Njegova smrt i njegovo „bolećivo" umiranje bili su po Rozenbergu sporednog značaja. Sadržina religije nordičkog „Spasitelja" bila je borba. Religija hrišćanske skrušenosti i ljubavi značila je „bastardizovanje, orijentalsko i jevrejsko izopačivanje hrišćanstva." „Tako se uvukla u Evropu jedna religija prožeta robovskim duhom." To je bilo, kaže dalje Rozenberg, „izvrtanje svih grčkih i rimskih kulturno-stvaralačkih vrednosti." Tako je propalo rimsko carstvo. „Uzburkani mutni talasi bastardskog šljama iz Azije, Afrike i čitavog sredozemnog basena i njihovih ogranaka uništavaju arijskog Rimljanina rasno, a hrišćanstvo, posle Isusa Hrista, duševno i duhovno. „Nadripevači, konjušari i brice" postaju senatori i konsuli. Tako mogu da postanu carevi: jedan Španjolac, kao Marko Avrelije, jedan „u Beogradu rodjeni levantinski" Avrelijan. „Marko Avrelije je u svojim vrednostima već hrišćanski oslabeo: on sasvim javno ističe zaštitu robova, emancipaciju žena, pomaganje sirotinje i zbrinjavanje onih koji ne mogu da pri-

vredjuju — kao državne principe." Sveža arijska krv, koja ovamo pritiče, ne pomaže više — jer se razliva, jer se meša.

Pojevrejčeno i bastardizovano hrišćanstvo prodire na sever i kvari kasnije čitavu Evropu, u prvom redu Nemce. Mešanje rasa, nauka o skrušenosti, pacifizam, demokratija, trgovački duh i kobna jevrejsko-hrišćanska nauka o ljubavi i jednakosti sviju ljudi, preziranje vere u krv i u rasu, upropastili su države i narode i utrli stazu marksizmu-boljševizmu, tome poposlednjem i najgorem biču čovečanstva.

„Kulturu i umetnost nikada nisu stvarali nekakva neprirodna „ljubav", ni neshvatljiva „zajednica dobrih i vernih", niti „svečovečanstvo" sa raspadnutom krvlju, već su ih stvarali u Jeladi: plodonosni Eros i rasna lepota, a kod Germana: čast i rasna dinamika života. Ko ne poštuje ove zakone, taj nije sposoban da pokaže puteve za snažnu budućnost germanskoga Zapada. Kod **Dostojevskoga** se direktno može rukom opipati njegovo sveto i veliko htenje u neprekidnoj borbi protiv dekadentskih sila. Ali, dok on slavi ruskoga čoveka, kao putokaz evropske budućnosti, on u isto vreme ipak vidi Rusiju u vlasti demona... On je prorekao **Kerenskoga** i **Trockoga**... Godine 1917 bio je „ruski" čovek najzad „izbavljen". Tu se on raspao na dva dela. Nordičko-ruska krv napustila je borbu, a istočnjačko-mongolska silno je nabujala, privukla k sebi Kineze i pustinjske narode; Jevreji i Jermeni progurali su se do vodećih položaja i zagospodario je Kalmiko-Tatarin **Lenjin.** Demonija ove krvi ustala je instiktivno protiv svega, što god je bar spolja izledalo ispravno, što god je izgledalo muški i nordički, i što je u isto vreme bilo kao neki živi prekor protiv čovečijeg tipa, kog je Lotrop-Stodard pravilno nazvao „podčovekom." Nekadašnja slabićka ljubav pretvorila se u jedan epileptički napad, kog je politički vodila energija jednog ludjaka. Rusijom vlada **Smerdjakov.** Ma kako ispao ruski eksperimenat — vlast boljševika mogla je doći kao posledica jedino u jednom rasno i duhovno obolelom narodnom telu, koje nije bilo u stanju da se privoli časti, već samo beskrvnoj „ljubavi,". (Rozenberg, str. 213-214).

„Čitav život Isusov bio je jedno vatreno protivljenje. Zato je on morao da umre. Na učenje kukavičluka polagali su važnost samo unutrašnje bastardizirani ljudi, kao naprimer **Tolstoj.** (Rozenberg, str. 607).

„Hrišćanska smirenost i slobodnozidarska humanost jesu dva oblika pod kojima je propovedana ide-

ja ljubavi, kao najviše vrednosti, i koji su trebali biti vodjeni od bilo kakvog centra, žednog vlasti... Krajem XIX veka pojavila se ideja ljubavi u još jednom, trećem obliku, kojim nas je obdario boljševizam: u obliku **ruskog učenja o stradanju i o sažaljenju,** koji je simbolizovan u **Dostojevskovim ljudima**... Dostojevski je lupa ruske duše." (Rozenberg, 207).

Rozenberg zatim skicira nekoliko Dostojevskovih tipova i izreka. Tako, da nema u Rusiji čoveka koji ne laže, „jer se svi mi stidimo samih sebe i svaki se stara, da se pošto poto prikaže drukčijim, nego što jeste." Rus je ponizan i u isto vreme beskrajno prodrživ, nesvestan i ravnodušan prema samokritici. U sred bela dana poručnik Pirigov dozvoljava da ga jedan Nemac tuče javno, na ulici. Zatim Pirigov beži u jednu sporednu ulicu, pošto se uverio da nije niko video šta se dogodilo. U veče, on prosi ruku jedne otmene dame. Ona nije ništa znala o kukavičluku njenoga prosca. Ali, i da je znala što se dogodilo istoga dana, ona bi se ipak udala za poručnika-kukavicu. Dostojevski tumači to samoponižavanje dvestagodišnjim odvikavanjem od svake samostalnosti i pljuvanjem ruskoga lica, što je sve proširilo rusku savest do katastrofalne poniznosti. Medjutim, Rozenberg rezonuje drukše (str. 208.):

„Danas ćemo doneti drugu presudu: ima u ruskoj krvi nešto nezdravo, bolesno, bastardsko, što stalno koči svako stremljenje u visinu. Taj psihologizam nije posledica jedne snažne duševnosti, već baš obratno — on je znak duševne sakatosti. Kao ranjenik, koji neprestano pipa i razgleda svoje rane, tako isto čini i duševno bolestan čovek sa svojim unutrašnjim pojavama. U ruskoj ideji stradanja i poniznosti leži najjači napon izmedju vrednosti ljubavi i časti. Na čitavom Zapadu probijala je uvek ideja časti i slobode, i pored sviju lomača i zabrana. Kod „ruskog" čoveka početkom XX veka, kada je bio uzdignut skoro do Evandjelja, čast kao formirajuća snaga ne igra nikakvu ulogu."

Mitja Karamazov, Ivan sa njegovim mudrijašenjem, starac Zosima, stari Karamazov, Rogožin, knez Miškin, Raskoljnikov — ni jedan od njih ne poznaje čast kao formirajuću snagu, a Smerdjakov je po Rozenbergu „splet svega robovskoga, bez ikakve čežnje za visinom." „Ovamo spadaju još i svi oni gestikulirajući studenti i bolesni revolucionari, koji po čitave noći neprekidno govore, debatuju, i na kraju ne znaju oko čega su se uopšte prepirali." I tako Rozenberg dolazi do zaključka: „To su slike jedne pokvarene krvi, jednog rastrovanog duha."

„Jednom je **Turgenjev** tražio po Rusiji jedan uzor snage i ispravne čvrstine za junaka jednoga svoga romana. Nije ga našao i uzeo je jednog Bugarina, kog je nazvao Insarovom. **Gorki** se spuštao na dno društva, slikao je skitnice bez volje i bez vere, ili sa takvom voljom i verom, koje su svetlucale kao sjaj fosfora u trulom drvetu. **Andrejev** je dospeo do čoveka, koji dobija šamare, i svi oni, kao ljudi, potvrdjuju gorku činjenicu koju je uvideo Čaadajev, da Rusija ne spada ni u Zapad ni u Istok, da ona nema organski utvrdjene sopstvene tradicije." Na celom svetu jedino Rusi nisu uneli ni jedne jedine ideje u gomilu čovečanskih ideja, a sve što su dobili od progresa oni su izokrenuli. Rus se, istina, kreće, ali on se kreće po jednoj krivoj liniji, koja ne vodi nikakvom cilju i on je kao neko malo dete, koje ne ume pravilno da misli.

„Ovo saznanje", nastavlja Rozenberg (str. 210), „tinjalo je i u Dostojevskome, on je jasno uvidjao nedostatak svesti o ličnoj vrednosti. Iz bolne čežnje, da dade svetu ipak nešto samostalno, poniklo je njegovo „svečovečanstvo", koje tobože treba da bude identično sa rusizmom. Rusija je ta koja je u svojim grudima verno sačuvala pravu Hristovu sliku, koja ima misiju, kad zapadni narodi jednom zalutaju, da ih uputi na novi, spasonosni put. Stradalničko, mučeničko čovečanstvo proriče „reč" — Rusija koja dolazi.

U potvrdu svojih teza o Rusiji i Rusima Rozenberg navodi ovde (str. 210) svoga baltičkog zemljaka Viktora fon Hen-a, koji Ruse slika ovako:

> „Oni nisu mlad narod, već senilan, kao Kinezi. Sve njihove greške nisu mladalačka sirovost, već rezultiraju iz asteničke bezživčanosti. Oni su veoma stari, prastari, konservativno su očuvali ono najstarije i neće da ga napuste. Po njihovom jeziku, praznoverju, naslednom pravu itd. može se proučavati najranija starina. Oni su nesavesni, nečasni, podlački, lakomisleni, nedosledni, nemaju osećaja ni samostalnosti, ali samo onde gde moderni kulturni oblici, koji su im natureni, zahtevaju jednu razvijenu i samostalnu subjektivnost; medjutim, gde se radi o staroazijatskim, primitivnim, njima svojstvenim oblicima života — oni su postojano moralni i pouzdani kao stena. Oni su jedan stacionaran narod... U staroruskim granama tehnike rade solidno sve poslove koji ne traže jezgroviti individualitet, oslonjen sam na sebe, već se vrše kolektivnom fabrikacijom po nasledjenim, za sve propisanim pravilima; onda rade kao krtice, mravi, pčele. Čitava evropska industrija u Rusiji bedna je do smešnoga; sve je tu tek prividno, sračunato na momenat, krto, premolovano, uvek i sve detinjasta imitacija naj-

novijih, najsavršenijih uzora, imitacija krajnje nesavršena, sirova, neukusna."

Tako Rozenberg dolazi do zaključka: Dostojevskov očajni pokušaj jednak je u suštini ponašanju onoga Rusa iz jednog Dostojevskovog dela, koji je jednom putovao železnicom zajedno s Justusom fon Libig-om. Niko od putnika nije znao da je strani putnik taj slavni hemičar. Jedan Rus, koji nema pojma o hemiji, upušta se sa Libigom u debatu o toj temi. Rus govori lepo i dugo, sve dok nije stigao do svoje stanice, onda uzima svoje stvari i napušta kupe, ponosan i grdno zadovoljan samim sobom. Ostali Rusi ni za trenutak ne sumnjaju da je u debati odneo pobedu taj šarlatan. To je, po Rozenbergu suština i karakter ruskoga čoveka: „jedna skršena, bezlična duša, koja bezočno uobražava, da će preinačiti svet."

Praktična pouka za čitavu Evropu:

„Dostojevski je imao uspeha kod svih Evropljana, koji su zapali u umornu klonulost, kod svih bastarda velikovaroške inteligencije i kod jevrejskih literata, koji su u Tolstojevim junacima i u njegovom praznom pacifizmu videli još jedno zgodno sredstvo za raspadanje Zapada... Od sada je važilo kao „čovečanski" sve što je bilo bolesno, skrhano i natrulo. Poniženi i progonjeni postali su „junaci", padavičari postali su problemi dubokog čoveštva, isto tako neprikosnoven kao sveti, gnjili prosjaci srednjega veka ili kao Simeon Stolpnik. **Tako je shvatanje germanskog čovečanstva izvrnuto naopačke — u suprotnost.**

Za zapadnjaka je čovečanski junak Ahil ili borbeni stvaralac Faust; čovečanska je jedna snaga kao neumorni Leonardo; čovečanska je borbenost kakvu su proživeli Rihard Vagner i Fridrih Niče. Mora se jednom nasvagda prečistiti s onom ruskom bolešću, da se zločinci predstavljaju kao nesrećnici, a mekušci i istruleli kao „simbol čovečnosti." Čak Indus, na koga se mnogi Rusi pogrešno pozivaju, i taj prima svoj udes kao nešto što je sam svojom krivicom zaslužio, kao krivicu nekog svog ranijeg života. Ma kako tumačili mi ovo učenje o preseljavanju duša, ono je aristokratsko i poteklo je nekada iz jednog hrabrog srca. A jadikovke o „vlasti mraka" su bespomoćno blebetanje jedne otrovane krvi. Ova pokvarena krv sazdala je sebi najvišu vrednost u čežnji za stradanjem, u poniženosti i „svečovečanskoj ljubavi" i postala je neprijatelj prirode isto onako, kao nekada pobednički Rim, sve dok je Evropa najzad uspela da bar donekle strese sa sebe asketski, egipatsko-afrikanski mazohizam." (Rozenberg, str. 211, 212).

Pošto je pisac „Mita" na ovaj način razjasnio razliku izmedju germanskog i ruskog sveta i tako izložio kakvu je kobnu ulogu odigralo hrišćanstvo kao učitelj i vesnik ljubavi i skrušenosti, jednakosti sviju ljudi, humaniteta, Rozenberg je morao najzad doći do ovoga zaključka:

> „Zahvaljujući propovedima o humanosti i učenju o jednakosti ljudi, mogao je svaki Jevrejin, Crnac, Mulat da postane punopravan gradjanin koje bilo evropske države; zahvaljujući humanoj brizi o pojedincu, evropske države pune su raskošnih ustanova za neizlečive bolesnike i ludake; zahvaljujući humanosti, smatra se i zločinac-recidivista za nesrećnog čoveka, bez obzira na interese narodne celine, i kao takav, kod prve mogućnosti nanovo se pušta u društvo, gde bez ikakve smetnje može da se koristi svojom sposobnošću plodjenja."

Od humanosti, demokratije i ljubavi samo je jedan korak do marksizma i marksističkog pokreta, koji, po Rozenbergovom mišljenju, plovi kao šlep, privezan za masonsku demokratiju. Marksističke vodje isto onako odbacuju krv i čast, kao što to čini i hrišćanska crkva, ideja žrtvovanja i ljubavi igra i kod jednih i kod drugih istu kobnu ulogu. Demokratija i marksizam „jeste najbrutalnije, najnečasnije materijalističko gledanje na svet, koje svesno pomaže sve procese raspadanja, uveravajući svet istovremeno u milosrdje i u ljubav prema potlačenima i eksploatisanima." Samo u ruskoj duši, onakvoj, kako je napred opisana, mogli su da slave svoje najviše triumfe: ljubav, skrušenost i svečoveštvo, i da se sve to završi u onome, što znači najveću nesreću za jedan narod i što preti da kao kuga potpuno uništi Evropu, a na prvom mestu germanstvo — **u ruskom boljševizmu.** Pa zar je oda čudo, kad Rozenberg već na 111 stranici može da izloži ovakav zaključak iz svoga učenja o istoriji i o rasi:

> „Razmatranje **češke** istorije veoma je poučno za celokupno rasno istorisko istraživanje u budućnosti, to razmatranje nas poučava da treba veoma razlikovati slobodu od „slobode". Sloboda u germanskom smislu jeste unutrašnja nezavisnost, mogućnost istraživanja, izgradnja jednog sveta, istinski religiozni osećaj; sloboda kod prednjeazijskih urodaka i crnomanjastih bastarda znači razuzdano uništavanje tudjih kulturnih vrednosti. Prva je dovela u Grčkoj do najvišeg razvitka kulture, ali kasnije, kad su prednjeazijski robovi „postali ljudi", i do potpunog rušenja tih tvorevina. **Priznati danas spoljašnju slobodu Česima, Poljacima i Levantincima** (Levantinci su po Rozen-

bergu sumarno svi stanovnici Balkana. O. W.) znači predati se rasnom haosu. Sloboda znači povezanost jedne vrste (fele), i samo nam ona može zajamčiti njen maksimalni razvitak. Ali povezanost jedne vrste zahteva i **zaštitu** te vrste.

Onih 300.000 Hugenota koji su došli u Nemačku bili su ili čisto nordičkog soja, ili bar od neke krvi koja je bila uslovljena germanskom bitnošću i koja je bila podesna da dade jednu bratsku harmoniju sa nemačkom krvlju... Nešto sasvim drugo po suštini je današnje takozvano pan-evropejstvo, koje traže Francuzi, Poljaci, Česi i Jevreji. To što se tu dešava nije ujednačavanje germanski uslovljenih elemenata u Evropi, već ujedinjavanje rasno haotičkih otpadaka velikih svetskih gradova, pacifistička poslovna pogodba velikih i malih trgovaca, i naposletku tlačenje klonulih germanskih snaga u Nemačkoj — i u čitavom svetu, koje sprovodi jevrejski finansiski svet uz pripomoć naoružanih savremenih kuli-a Francuske...

U svoje vreme **Vikingi su osnovali Rusiju,** germanski elementi sredili su haos ruske stepe i ukalupili stanovništvo u državne forme, koje omogućuju kulturu. Ovu ulogu izumiruće vikinške krvi preuzele su kasnije nemačke Hanze i uopšte emigranti, koji su pristizali sa Zapada u Rusiju; od vremena **Petra Velikog** na ovamo to su bili nemački Balti, a početkom XX veka još i jako germanizovani baltički narodi. Ali, pod civilizovanim gornjim slojem, tinjala je u Rusiji uvek čežnja za beskrajnim širenjem, divlja volja za gaženjem svih uobličenja života, koja su smatrana kao brane. Mongolski progrušana krv, čak i u veoma blagom rastvoru, uzavirala je kod svih potresa ruskoga života i navodila ljude na dela koja su pojedincima često izgledala čak neshvatljiva. Ovaj nagli preokret svih moralnih i društvenih predznaka, koji se stalno nanovo javlja u ruskom životu i u ruskoj književnosti (od Čaadajeva do Dostojevskog i Gorkog), jeste znak borbe izmedju neprijateljskih krvnih struja, koja borba neće prestati sve dotle, **dok jedna krvna snaga ne pobedi drugu.**

Boljševizam znači pobunu Mongolida protiv oblika nordičke kulture, on je čežnja za stepom, mržnja nomada prema korenu ličnosti, on znači jedan pokušaj da se Evropa uopšte zbaci. Mogostrano pesnički obdarena, istočno-baltička rasa — progrušana Mongolidima, — predstavlja meku ilovaču u rukama nordičkih vodja ili jevrejskih ili mongolskih tirana. Ona peva i igra, ali u isto vreme besni i ubija; ona je ver-

no odana, ali kad spadnu olabavele forme — onda je neobuzdano izdajnička. **Sve dok se opet ne strpa u nove forme, pa ma ove bile najtiranskije vrste . . .**"

Čitalac će u ovde navedenim Rozenbergovim citatima i u njegovoj rasnoj teoriji naći čudnih kontradikcija. Rozenberg čak izlaže da su hrišćanska nauka, skrušenost, ljubav i humanost po suštini istovetne sa ruskim karakterom. On ove osobine odbacuje kao rušioce rase i kulture. Na drugom, pak, mestu te su osobine opet „moralne" i korisne po napredak društva — kao suprotnost mongolskoj krvi, koja sve ruši. Tu on najedared rusku krv, mešanu s mongolskom, i rusku narav, izjednačuje s najgorim divljaštvom. Ovakve fundamentalne kontradikcije u teoriji Baltijca Rozenberga mogao bi pakostan čovek tumačiti na taj način, da Rozenberg, po njegovoj sopstvenoj teoriji, mora bezuslovno biti kakav „bastardizovan" Rus, u kome se sukobljavaju i bore razne rase, razne krvi i oprečne duše, pa tako na stranicama njegove knjige iskrsava čas jedna čas druga. Ovakva izlaganja, koja se protive svakoj istoriji, svakoj logici, svakoj istini i svakom stvarnom znanju (čak i „douznanju i „četvrt-znanju"), koja se medjusobno uteruju u laž — i to često čak u jednoj jedinoj, istoj rečenici — ponavljaju se neprekidno u čitavom „Mitu". Bili to Rusi i Rusija, bili to Francuzi, Poljaci, Česi, Etrurci, „Negri", sirijski Azijati ili kogod drugi — niko se od njih ne izdvaja, Rozenberg ih sve trpa u jednu vreću. Za njega kao i za Hitlera postoji samo jedan izabrani narod i samo jedna izabrana rasa: to su nordičko-arijsko-germanski Nemci. Od njih vodi svoje poreklo čitava kultura i sve što god je na zemlji dobro, lepo i dragoceno. „Sve ono što mi danas potpuno apstraktno nazivamo naukom, sva ta nauka jeste najprisnija tvorevina germanske rase, jeste rezultat germanskih stvaralačkih snaga", kaže on od reči do reči. Zato se mora iz nemačkih škola izbaciti n. pr. Stari Zavet, koji nije ništa drugo do „priče o makro-ima i trgovcima stokom", koje kvare i truju nemačku decu. On se mora zameniti „nordičkim pričama i bajkama, koje bi se najpre prosto pričale, a zatim razradjivale kao simboli." Po Rozenbergu trebalo bi isto tako zameniti po crkvama i drumovima raspeća, koja prikazuju mučiteljsko razapinjanje na krst." Raspeće bi se zamenilo kukastim krstom. „Jedna nova, nemačka narodna crkva i kukasti krst kao simbol, to je po Rozenbergu jedan od uslova za spas i preporod germanstva, čiji svešteni spomenici treba da budu ratnički, časni spomenici borbe, a ne spomenici raspete bolećivosti i skrušenosti Isusa Hrista.

Kontradikcije na sve strane: nama ovde ne treba voditi nikakve polemike, dosta nam je da citiramo i da pružimo sliku pojmova rasne teorije i rasne politike. Ma kako bila očevidna neslaganja u „Mitu", pisac, knjiga i nazori imaju jednu odliku:

oni su dosledni. Ma šta da je rečeno o Rusima i Slavenima, da li je boljševizam u Rusiji posledica skrušenosti i ljubavi, ili sverušećeg azijatskog varvarstva, da li se radi o Poljacima, Česima, Levantincima, Crncima, Francuzima, Jevrejima ili Etrurcima, o Sokratu ili o „jevrejskom zilotu Matiji", o „materijalističkom rabineru Pavlu" ili „afrikanskom juristi Tertulijanu" o „razularenim ukrštanjima" kao što su sv. Avgustin, Tolstoj i Dostojevski ili Lesing i Hajne, — za Rozenberga i za nacionalsocijalizam grupiše se sve oko jednog jedinog cilja, jedne jedine svrhe:

U Nemačkoj živi nordičko-germansko-arijevska krv i ona se nalazi na putu potpunog ozdravljenja. U tome leži spas čovečanske kulture. Ali ta Nemačka je ozbiljno ugrožena sa Zapada i sa Istoka. Sa Zapada od demokratije, čije sedište je u danas već potpuno „pocrnčenoj Francuskoj." Sa Istoka od ruskoga boljševizma. Nemačka je ukleštena izmedju ovih „podljudi" i bastardskih naroda, gde joj preti „rasna kuga i duševno ubistvo." Iznutra je ta Nemačka probudjena. Po Rozenbergu probudili su se nanovo: sveotac Votan, — germanski bog časti, Vodin, i pruski kralj Fridrih Veliki, „Fridrih Jedini". „Treba samo pogledati pojedine čete našega rajhsvera ili naših šturmbataljona kad prolaze, pa da se na delu vide ove herojske snage koje izviru iz podsvesti." Heroizam jeste nemačko, germansko, to je čast i borba, sve ostalo je trgovina i dekadencija.

Zato je najsvetija dužnost i najuzvišeniji zadatak svakoga Nemca, u ime Boga, u ime čoveka i u ime budućnosti svega živoga na svetu, da sve spoljašnje opasnosti, koje prete Nemačkoj, budu otklonjene i uništene. I ne samo to! Kao što su Arijevci nekada osnovali sve države i stvorili sve kulture, tako treba sada Nemačka i Germani, koji će pomoću Nemačke nanovo ozdraviti, da stvore mogućnost da dodju opet do svoga staroga uticaja, kako bi spasli čovečanstvo, koje već trune. „Nemačka, Nemačka iznad svega", „Nemci na čelu sveta", ove reči iz Vilhelmovih vremena dobijaju svoj pravi i duboki smisao tek sada, u trećem, nacionalsocijalističkom Rajhu. Značaj svega toga izložen je opširno u Rozenbergovom „Mitu" i u „Borbi" Adolfa Hitlera. Dok je „Mit" u glavnome pun teoriskih izlaganja, dotle nam Hitlerova knjiga pokazuje praktičnu primenu ovog učenja i objašnjava nam čemu ono ima da služi.

„Da će ovaj svet jednoga dana", kaže Hitler na stranici 148, „biti izložen najžešćim borbama za opstanak čovečanstva, u to niko ne može da posumnja. Na kraju će pobediti samo nagon samoodržanja. Pred njime se topi takozvana humanost, kao izraz jedne smese gluposti, kukavičluka i uobraženog mudrijaštva, kao sneg na martovskom suncu. Čovečanstvo je

postalo veliko u večnoj borbi, — u večnom miru ono će da propadne."

*

„Ovaj svet nije za kukavičke narode", kaže Adolf Hitler u svojoj „Borbi". Ova izreka mogla bi da stoji kao moto nad njegovim spoljnopolitičkim pogledima i nad ciljevima koje je on proklamovao za rasno-arijevsku Nemačku. Po njegovom mišljenju vojnički poraz Nemačke, godine 1918, nije bila nikakva nezasluženа katastrofa, već „zaslužena kazna večne odmazde", jer je to bila „naplata za unutrašnji trulež, kukavičluk, beskarakternost i nedostojnost" nemačkog naroda, u kome je u ono vreme „svaki treći čovek bio izdajnik." A zašto? Bez obzira na marksizam i na Jevreje, masone, demokrate, trulo plemstvo, trulu monarhiju, kukavičku i novcem korumpiranu buržoaziju, bez obzira na potpuno naopaku unutrašnju i spoljnu državnu politiku: duboki uzrok za sve ovo, a prema tome i za poraz — bila je otrovana krv rase. „Sve što na ovom svetu nije od dobre rase, sve je pleva!"

Pleva su bili Nemci iz 1914 godine, a pleva je u prvom redu bila Austro-Ugarska. Kad je Hitler došao prvi put u Minhen (str. 138), uzviknuo je oduševljeno: „Evo jednog **nemačkog** grada!! Kakva razlika od Beča. Smučilo bi mi se kad god bih se setio toga Vavilona rasa." Hitler je tu monarhiju, njegovu postojbinu, vatreno mrzeo već mnogo pre rata. Jer u ovoj državi sa njenih deset miliona Nemaca Habzburgovci su sve više i više potiskivali nemački elemenat. U Austriji su prevlast imali **Slaveni**, i zahvaljući uticaju prestolonaslednika Franje Ferdinanda bilo je još samo pitanje vremena da Austro-Ugarska postane jedna slavenska država, u kojoj bi Nemci bili osudjeni na propast. „Sa stanovišta rasne politike savez Nemačke sa Austrijom bio je prosto koban. Trpeo se postanak jedne nove slavenske velike sile na samoj granici Rajha", kaže Adolf Hitler na 160 stranici, i zato odmah zatim dolazi do zaključka: „Za Nemačku je bila prava sreća što je rat 1914 godine izbio indirektno, preko Austrije, tako da su Habzburgovci morali biti u njega umešani; jer da se dogodilo obratno, Nemačka bi ostala osamljena." Austro-Ugarska bi se ponela kao što se ponela Italija i ne bi nikada odgovorila svojim savezničkim dužnostima. Nemačka bi bila usamljena i pobedjena. „Austrijski Slaveni bili bi najradije razbili (habzburšku) monarhiju još odmah 1914 godine", i nova slavenska velika sila bila bi gotov čin. Kad je Hitler čuo vest o ubistvu nadvojvode i njegove žene, on se najpre uplašio, da su ga možda ubili nemački studenti — kao slavofila, radi njegovog slavofilskog držanja. Posledica bi bila, razume se, dalje i još brže slaviziranje Austro-Ugarske. „A kada sam, odmah zatim, čuo već i imena za koje se mislilo da su izvršioci dela i kada sam čitao da je utvrdjeno da su Srbi, počela me hvatati laka jeza nad ovom osvetom tajanstve-

ne sudbine. Najveći prijatelj Slavena pao je od kuršuma slavenskih fanatika." (str. 174).

„Nepravično je kada danas prebacuju bečkoj vladi oblik i sadržinu ultimatuma, koji je ona onda stavila. Nema na svetu zemlje, koja bi na istom mestu i u istoj situaciji mogla drukše postupiti. Austrija je na svojoj istočnoj granici imala jednog neumoljivog, smrtnog neprijatelja, koji je monarhiju sve češće i češće izazivao i koji nikada ne bi popustio, dok na kraju ne bi ipak jednoga dana nastao pogodan čas, da se ta monarhija smrvi. Postojala je opravdana bojazan, da će taj čas morati da nastane najkasnije sa smrću staroga cesara; a monarhija onda, možda, uopšte ne bi bila u stanju da pruži ozbiljan otpor. Poslednjih godina čitava država se toliko isključivo oslanjala na ličnost Franje Josifa, da su široke mase unapred osećale, da će smrt ove prastare inkarnacije monarhije biti isto što i smrt same monarhije. Zbilja, jedna od najprevejanijih majstorija slavenske politike bila je da stvori utisak kao da se austrijska država i onako drži još samo blagodareći čudnoj, besprimernoj veštini ovoga monarha; jedno laskanje, koje je carskom dvoru godilo tim više što nije nikoliko odgovaralo stvarnim zaslugama carevim... Ne, zaista je nepravično prebacivati bečkim vladinim krugovima, da su zemlju naterali u rat, koji se možda ipak još mogao izbeći. Nije se imalo šta više izbegavati, jedino, ako bi se moglo još najviše godinu-dve odlagati. Istina, to je bilo prokletstvo kako nemačke tako i austrijske diplomatije, da je ona oduvek već pokušavala da odloži neizbežan obračun, dok najzad nije bila prisiljena, da u najnepovoljniji čas stupi u akciju. Lično ja osećao sam one časove kao izbavljenje od osećaja mladenačke srdžbe. Ja se ne stidim ni danas da kažem, da sam onda, obuzet burnim oduševljenjem, pao na kolena i iz prepunog srca blagodario nebu, koje mi je poklonilo sreću, da smem živeti u ovom dobu... Toliko sam često pevao „Nemačka iznad svega" i iz sve snage klicao „Hajl" („zdravo"), da mi sada izgleda kao neka naknadno udeljena milost, što smem pred božanskim sudom večnoga sudije stati kao svedok da potvrdim istinitost toga ubedjenja." (Hitler, str. 174—179).

Hitlerove poglede i njegov stav prema 1914 godini citirali smo ovako opširno stoga što se retko gde u njegovoj „Borbi" njegova ličnost tako reljefno i jasno ističe kao baš ovde. Ipak, nije nam zadatak da kritikujemo Hitlera ili njegovu

„Borbu". Mi hoćemo jedino da pokušamo da damo jedan objektivan prikaz odnosa nacionalsocijalizma prema Slavenstvu. Ako ti odnosi u „Mitu" nisu dovoljno jasni i providni, oni se u „Borbi" od stranice do stranice sve jasnije ocrtavaju.

Za Hitlera nemačka politika ima samo dva puta. **Ili kolonijalna i trgovačka politika — ili — politika teritorijalna.** Teritorijalnu politiku vodio je pruski kralj Fridrih II kad je zauzeo Šlesku, zbog koje je vodio tri rata, od kojih je jedan bio sedmogodišnji. Bez ovoga Fridriha ne bi bilo Pruske, a bez Pruske ne bi bilo Nemačke! Kolonijalnu i trgovačku politiku vodio je prvi nemački Rajh, koji je bio osnovan 1870 na bojnim poljima, a propao 1918 usled svoje pogrešne politike. Ako Nemačka i u njoj nastanjena rasa hoće da se održe na veke vekova i da ispune svoju čovečansku misiju, onda se, po Hitleru i Rozenbergu, Nemačka mora vratiti natrag ka politici Fridriha II — ka teritorijalnoj politici!

Broj stanovnika na celoj zemlji raste i doći će jednom vreme da plodnost zemljišta neće stizati da ih ishrani. Jednoga dana će narodi biti prisiljeni da nasilno zaustave ovo množenje. „Samo što će to onda pogoditi sve narode, dok danas stradaju od prenaseljenosti i nedostatka ishrane samo oni narodi koji nemaju više snage i jačine da osiguraju za sebe potrebno zemljište na ovome svetu. A prilike su, medjutim, takve, da na našoj zemlji ima za sada još ogromnih površina neiskorišćenog zemljišta, koje samo čekaju da se obrade. Ali je isto tako tačno, da to zemljište nije priroda samo tako rezervisala, kao zalihu za kakav odredjen narod ili kakvu odredjenu rasu, već je ono tu kao zemlja i njiva za onaj narod koji bude imao snage da ga uzme i marljivosti da ga obradi. Priroda ne poznaje političkih granica. Ona baci žive stvorove na ovu zemlju pa onda posmatra živu igru snaga. Najhrabriji i najmarljiviji od tih stvorova, kao najmilije dete prirode, dobija onda gospodsko pravo na opstanak." (Hitler, str. 147). A bez nove zemlje i njive nije moguće osigurati budućnost Nemačke.

„Takva politika ne može se ostvariti u Kamerunu, već danas skoro isključivo i jedino u Evropi. Prema tome, treba trezno i hladno usvojiti gledište, da po svoj prilici nebo nije imalo nameru da jednom narodu dodeli na ovoj zemlji pedeset puta više zemlje i njive nego drugome. U ovom slučaju političke granice ne smeju nas odvratiti od granica večnoga prava. Ako ovaj svet zbilja ima dovoljno prostora, da svi mogu na njemu živeti, onda neka se i nama dade zemljišta, koliko nam je potrebno da živimo. Svakako, niko neće to učiniti drage volje. Ali — onda stupa na snagu pravo samoodržanja; i što se ne može postići milom, moraće se uzeti silom pesnice... Našoj prirodnoj odlučnosti u borbi za samoodržanje imamo da zahvalimo za naše dve istočne provincije kao i za onu unutrašnju snagu, koja izvire iz veličine naše državne i etnografske terito-

rije i blagodareći kojoj smo se uopšte do danas održali." (Hitler, str. 152).

„Ako hoćemo da stvorimo sebi zemlju i njivu u Evropi, to bi mogli učiniti u glavnome jedino na račun Rusije, a zato bi novi Rajh (od 1870) morao koraknuti putem viteza nekadašnjih naših ordena, da mačem pribavi njivu nemačkome plugu, a naciji nasušni hleb." (Hitler, str. 154).

I to je bila najveća greška u spoljnoj politici Hohenconlerna, što su vodili kolonijalnu i trgovačku politiku, a ne teritorijalnu. Trgovačka i kolonijalna politika značila je izvoz i mornaricu, a prema tome i konkurenciju sa nordičkim Englezima i Amerikancima. Medjutim, za teritorijalnu politiku ima Nemačka u Evropi jednoga prirodnog saveznika: Englesku. „Predstavimo sebi", navodi Hitler, napr., na 155 stranici, „da je nešto 1904 Nemačka vodila pametnu spoljnu politiku i preuzela ulogu Japana, teško je čak oceniti, kakve bi to posledice imalo po Nemačku. Nikada ne bi došlo do svetskoga rata. Krv, koja bi bila prolivena 1904 uštedela bi bar desetorostruko krv prolivenu 1914—1918. Kakav bi samo položaj zauzimala Nemačka danas u svetu!"

Tako bi, dakle, po Hitlerovom mišljenju jedina pravilna spoljna politika Nemačke pre 1904 godine bila: **s Engleskom protiv Rusije i Austro-Ugarske.** Onih deset miliona Nemaca u Austriji morali bi se pripojiti Rajhu, a austrijsku „slavensku državu" trebalo bi sprečiti i uništiti. Od Rusije bi onda, po primeru Japanaca, trebalo osvojiti potrebno zemljište. „Jedino i isključivo sa Englezima zajedno, bilo bi moguće, osiguravši sebi ledja, započeti **novi germanski pohod**. I mi ne bi imali na to nimalo manje prava, nego što su ga imali naši preci. **Ni jedan od naših pacifista ne ustručava se da jede hleb sa istoka, i ako se prvi plug nekada zvao „mač".** Ali onda ne bi trebalo smatrati ni jednu žrtvu za suviše veliku, samo da se pridobije naklonost Britanaca. Trebalo se odreći kolonija i prestiža na moru i osloboditi britansku industriju konkurencije." (Hitler, str. 154).

Samo po sebi se razume da današnja Nemačka ne sme nanovo pasti u grešku hohencolernskog Rajha, a tako ni u grešku republike. Zatim Hitler ovako skicira buduću nemačku spoljnu politiku, kojoj mora biti, kao sredstvo, podredjena celokupna unutrašnja politika: Na istoku treba osvojiti zemljište. Na zapadu ostaje Francuska. Njen cilj jeste i uvek će biti: kršenje Nemačke, bez obzira da li Francuskom vladaju Burboni, jakobinci, buržoaska demokratija ili crveni boljševici. Francuski narod, blagodareći svojim afričkim kolonijama, pretvara se sve više u Negre. Neće proći dugo i Francuska će postati jedna crnačka država od Kapštata do Pariza i jedna opasnost za celokupnu belu rasu. Mi smo prvi u Evropi ugroženi, kao

prestavnici bele rase, od strane Francuske, pa je s toga Nemačkoj neophodno potrebno da ponajpre obračuna s Francuzima. Svakako, to nije glavni cilj, već samo jedan od preduslova nacionalsocijalističke politike:

> „Budući cilj naše spoljne politike ne sme da bude nikakva zapadna ni istočna orijentacija, već jedna **istočna politika u smislu zadobivanja potrebne zemlje za naš, nemački narod.** Kako je za to potrebna snaga, a smrtni neprijatelj našega naroda — Francuska, nas nemilosrdno guši i ispija nam našu snagu, mi smo dužni prineti svaku žrtvu koja bi bila u stanju da pripomogne rušenju aspiracija francuske hegemonije u Evropi. Naš prirodni saveznik je svaka ona sila koja kao mi oseća nepodnosivost francuskog vlastoljublja na kontinentu. Ne sme nam biti pretežak ni jedan korak, ma kakav bio, koji bi nas približio jednoj takvoj sili, ne smemo prezati ni od kakvih odricanja, ako nam ne samo u krajnjoj perspektivi ukazuje mogućnost, da svrgnemo našega najljućega dušmanina. Onda mi možemo mirne duše čekati da vreme ublaži i zaleči naše manje rane, kad bi samo uspeli da iscelimo i zatvorimo onu najveću." (Hitler, str. 757).

Po Hitleru moglo bi se hohencolernskom Rajhu zameriti za sve što se tiče politike saveza i morbidne slabosti, da se pošto poto očuva svetski mir. Jedino za šta im se ne može zameriti — to je što nisu očuvali dobre odnose sa Rusijom."

> „Nikada neću zaboraviti one stalne drske pretnje koje se usudjivala upućivati Nemačkoj ondašnja panslavistička Rusija; neću zaboraviti one neprestane probne mobilizacije, čiji je jedini cilj bio istresanje nad Nemačkom; ne mogu zaboravti nastrojenje javnog mnenja u Rusiji, koje je još i pre rata kiptelo ispadima mržnje protiv našeg naroda i naše države, ne mogu zaboraviti ni krupnu rusku štampu, koja se uvek više zanosila Francuskom nego li nama." (Hitler, 753).

Tako je to bilo već onda, u carskoj Rusiji. Danas pogotovo! „U ruskom boljševizmu mi moramo videti pokušaj Jevreja, da u XX veku prigrabe vlast nad celim svetom." Sem toga, vlastodršci današnje Rusije su „krvlju poprskani, ordinarni zlikovci, izmet čovečanstva." „Njima ne bi bio svetinja nikakav ugovor, jer oni ne žive na ovom svetu kao pretstavnici časti i istinitosti, već kao reprezentanti laži, prevare, kradje, pljačke i otimačine." Ali, najglavnija stvar prema Rusiji i ABC celokupne nemačke politike jeste: Mesta i zemlje za nemački narod!

Tako objavljuje Hitler na stranici 754 kao svoj **„politički testamenat nemačkoj naciji":**

> „Ne podnosite nikada stvaranje dveju kontinentalnih sila u Evropi. U svakom pokušaju da se na granicama Nemačke organizuje još kakva vojnička sila, pa ma to bilo stvaranje neke države, koja bi bila makar samo sposobna da postane vojnička sila, gledajte nasrtaj na Nemačku i neka vam to diktuje ne samo pravo, nego i dužnost, da svima sredstvima — sve do primene oružane sile — stanete na put stvaranju jedne takve države, odnosno da je razbijete ako je već stvorena. Starajte se, da snaga našega naroda dobije svoje temelje ne u kolonijama, već na kontinentu vašega zavičaja — u Evropi. Nemojte da smatrate da je Rajh u sigurnosti sve dotle, dok on ne bude bio u stanju da za stotine godina unapred svakome sinu našega naroda zajamči sopstveno parče zemlje i njive. Ne zaboravite nikada, da je najsvetije pravo na ovome svetu —pravo na zemlju, koju čovek hoće sam da obradjuje, i da je najsvetija žrtva — ona krv koja se za tu zemlju proliva." (Hitler, tr. 754/55.)

Ako bi se današnja Nemačka u tu svrhu osvrnula da potraži saveznike koji bi joj pomogli da ostvari svoje ciljeve, dolaze u pitanje samo dve države: **Engleska i Italija!** Engleska ne može na duže vreme trpeti Francusku, ovakvu kakva je danas. To isto važi i za Italiju. „Budućnost Italije stajaće uvek u zavisnosti od razvoja, koji će se imperativno grupisati oko sredozemnog basena. Italija nije sigurno zagazila u rat u želji da uveća Francusku, već prvenstveno s namerom, da zada smrtni udarac mrskom rivalu na Jadranu."

Isto mišljenje izražava i Alfred Rozenberg u svome „Mitu". „Italijanska politika", kaže on na stranici 666, „zahteva da bude organski povezana, prema tome ona počiva na Korzici, u Tunisu, **Dalmaciji i nekim jugoslavenskim ostrvima.** Na zapadu od sredozemnog mora, dakle, važi savez: London—Madrid—Rim, koji bez ikakvog uzajamnog ometanja može da stane, kao dopuna, uz sistem nordičkih država: Berlin—London—Oslo—Štokholm—Helsingfors." „Istočna Azija istočnim Azijatima — od Mandžurije do Indokine i Malake sa susednim ostrvima."

Spas Evrope i sigurnost nordičke rase vidi Rozenberg jedino u ovakvom sistemu država: „jedan nemačko-skandinavski blok sa zadatkom da pribavi teritoriju za stotinu miliona Nemaca i da spreči stvaranje mongolske opasnosti na Istoku; jedan savez ovoga bloka sa Engleskom, čija vlast u Indiji može biti obezbedjena takodje samo ako se stane na put političkom

jačanju azijatizma; najzad, jedan mediteranski savez pod vodjstvom Italije." Zatim još: savez sa Severnom Amerikom, koja se mora očistiti od žutih, crnih i od Jevreja; na dalekom Istoku „jedan sistem žutih država, kod koga će životne interese bele rase zajednički čuvati: Severna Amerika, Engleska i Nemačka. Istočna Azija istočnim Azijatima — od Mandžurije do Indokine i Malake sa susednim ostrvima! Onda će napokon Nemačka biti u stanju, da stvori u Evropi dovoljno prostora za svojih budućih 100 miliona stanovnika. Zemljište se mora raščistiti za obradu rukama germanskih seljaka." (Rozenberg, str. 676/77.)

Jer to je duboki smisao, to je prvi i potonji cilj nacionalsocijalizma: **rasna i teritorijalna politika.** Jedna ne može da živi bez druge. S njome živi i mre nacionalsocijalistička misao. Svakoga Nemca, od kolevke do groba, mora da nadahnjuje samo ideja rase i zemljišta. U tome je čitav smisao današnjeg odgoja nemačke mladeži. „Sa rasnog gledišta", kako kaže Hitler na str. 476, „vaspitanje dostiže svoje savršenstvo službom u vojsci!" Onda Hitler gleda u daleku budućnost. On ne vidi, kao Rozenberg, samo današnjih 100 miliona Nemaca, već računa sa budućih 250 miliona, koji će na jednom dovoljnom prostoru izraditi do savršenstva svoju narav i svoj karakter, on vidi kako gospodska nordička rasa preuzima nanovo svoju nekadašnju kulturnu misiju, kako stvara nove kulture i daje čovečanstvu jedan novi polet.

To je ostvarljivo samo ako današnja nemačka teritorija bude dovedena u harmoniju sa brojem stanovništva, i ako se ukloni nesrazmera koja danas postoji u tome pogledu. „Ovaj zahtev je pošten i moralno opravdan". Medjutim, zahtev, da se uspostave granice od godine 1914 jeste jedan politički absurd, i to takvih razmera i posledica, da već liči na zločin." Ondašnje granice niti su bile razumne niti celishodne sa vojno-geografskog gledišta.

„Prema tome, mi nacionalsocijalisti moramo se nepokolebivo držati naših ciljeva u spoljnoj politici, to jest, da osiguramo nemačkom narodu na ovom svetu zemljište i njivu, koja mu po pravu pripada. I ta akcija je jedina, koja pred Bogom i našim nemačkim potomstvom može da opravda i krvavè žrtve. Pred Bogom: jer mi smo bačeni na ovaj svet da u večnoj borbi stvaramo nasušni hleb, kao bića kojima se ništa ne poklanja i koja za svoj vladajući položaj na zemlji imaju da zahvale samo svojoj genijalnosti i hrabrosti, pomoću kojih su umeli da taj položaj osvoje i očuvaju; a pred našim nemačkim potomstvom — jer nismo prolili krv ni jednog našeg gradjanina, iz koje ne bi bio poklonjen život hiljadama potomaka. Njive i zemljišta na kojima će jednom nemački seljaci moći da radjaju snažne sinove, blagosloviće zalaganje života današnjih naših sinovâ, i dići će odgovornost sa odgovornih državv-

nika, koje danas napadaju, oprostiće im se krvni greh i ljudske žrtve." (Hitler, str. 739.)

Državne granice ljudi stvaraju, a ljudi ih i menjaju. Ako nemački narod, natrpan danas na jednoj nemogućoj površini, gleda pred sobom svoju vrlo bednu budućnost — to ne možemo smatrati za volju sudbine, a tako isto ne možemo nazvati pobunom protiv sudbine, ako jednog dana taj narod ustane protiv takvog stanja... Isto tako kao što naši preci nisu ovo zemljište na kome danas živimo, dobili na poklon s neba, već su ga morali izvojštiti zalažući svoje živote, neće ni nama u budućnosti ničija milost podariti zemljište a s njime i život za naš narod, već će nam ga doneti samo sila pobedničkog mača.. (Hitler, str. 741.)

„Time mi nacionalocijalisti svesno podvlačimo crtu pod predratni pravac naše spoljne politike.

Nastavljamo onde gde se stalo pre šest stotina godina. Mi obustavljamo večni pohod Germana na jug i zapad Evrope i upravljamo naše poglede na zemlju na istoku.

Napokon zaključujemo konačno našu predratnu kolonijalnu i trgovačku politiku i prelazimo na **teritorijalnu politiku budućnosti.**

Ako pak danas govorimo o novom zemljištu i novoj njivi u Evropi, tu možemo misliti u prvom redu samo **na Rusiju i njoj potčinjene periferne države...**

Organizacija ruske države nije bila rezultat državno-političkih sposobnosti Slavenstva u Rusiji, već samo sjajan primer državotvorne delatnosti germanskog elementa u sredini jedne inferiorne rase... Vekovima je Rusija trošila to germasko jezgro svojih gornjih, vodećih slojeva. Danas je to jezgro, možemo reći, već potpuno istrebljeno i izbrisano. Na njegovo mesto došao je Jevrejin... Ogromna država na istoku zrela je za slom. I kraj jevrejske vlasti u Rusiji biće u isto vreme kraj Rusije kao države. Nama je sudbina dodelila, da budemo svedoci jedne katastrofe, koja će biti najmoćnija potvrda pravilnosti narodne rasne teorije." (Hitler, str. 742/43.)

Јов. М. Јовановић

ОДЛУЧУЈУЋИ КОРАК У СВЕТСКОМ РАТУ

Уредник „Berliner Monathefte", von Wegerer, написао је пре три године једну брошуру по карактеру офансивну. Он је доказао да је „одлчујући корак у светском рату" учинила Русија. Русија је, писао је он, уочи предаје одговора Србије на аустро-угарски ултиматум, бодрила Србију да не прими тешке услове из ултиматума. „Докле је српска влада, неколико сахата пред предају њеног одговора (25 јула 1914 у 6 сахати у вече) — пише г. Вегерер — Аустрији, била решила да прими ултиматум, дотле су дошле депеше из Петрограда које су пореметиле ту одлуку, и српска влада је донела другу да не прими политичке захтеве из аустро-угарскога ултиматума".

Писац, који се већ дванаест година мучи да кроз свој часопис представи многе ситне и крупне догађаје и сва документа од 1914 до 1918 у светлости неодговорности централних сила за светски рат, а кривицу за сву европску катастрофу свали на леђа Русији — поткрепљује ову своју тврдњу основама подозрења, на основу неколико дописа — телеграма немачких, аустриских и једнога бугарског листа од 25 јула 1914 и опазака, напабирчених овде онде по мемоарима и меморалистичкој књижевности, писац је конструисао ову своју поставку, а његова поставка је и досада личила на кућу од карата. Објава руских поверљивих докумената из времена од 28 јуна до 4 августа 1914, Otto Hoetzsch: *Die Internationalen Beziehungen im Zeitalter des Imperialismus*, 5. B. 23 Juli — 4 August 1914, Berlin, 1934, порушила је хипотезу г. Вегерера, коју ни до сада нису прави и сви историчари истицали и примили ни као аутентичну ни тачну. Ниједан овде објављени поверљив документат руске царистичке дипломатије не утврђује да је Русија утицала на измену одговора Србије на аустриски ултиматум. Сви ови документи, међутим, потицали они било од Николе II, било од његових министара или представника, указују само једно, помирљивост, тежњу да се спречи оружани сукоб, управо упад Аустро-Угарске у Србију. Има докумената који

показују чак и извесно страховање Русије да до сукоба дође. Русија је добро схватила значај аустро-српскога рата, значај за њу и за Европу, па је зато у трагичним данима 1914 радила све да га отклони. Депеше које су излазиле из Петрограда од 23 јула (дана предаје аустриског ултиматума Србији) до 25 јула 1914 (дана предаје српског одговора на ултиматум) као и дневник Николе II, самодршца, дакле господара рата и мира у Русији, па и у Европи, слажу се у слово у намери да се рат избегне.

ДРЖАЊЕ СРБИЈЕ

Руски отправник послова у Београду Штрандтман, у очи предаје аустро-мађарског ултиматума Србији, писао је (23 јула 1914, № 41) Министру у Петрограду о приликама, управо неприликама у Србији после сарајевског атентата. Оцртавши стање и расположење у Србији, г. Штрандтман завршава овако: „С обзиром на све наведене чињенице, може се још сада казати са сигурношћу да ће Србија, кад наступи очекивани дипломатски корак из Беча, поводом убиства Ерцхерцога Наследника Престола, изаћи на сусрет свима захтевима само ако се они колико толико буду слагали са достојанством једне независне земље".

Чим је примљен аустро-угарски ултиматум 23 јула 1914, заступник министра председника, министар финанција Др. Л. Пачу, иако изненађен оваквим тешким условима ултиматума, упутио је истога дана телеграм свим посланствима Србије на страни. Обавестивши их о самоме чину и захтеву, Др. Л. Лаза Пачу завршава телеграм: „Српска влада није још донела никакво решење, јер ни сви министри нису још у Београду, али већ сада могу рећи да су захтеви такви да их у целини не може примити ниједна српска влада". (23 VII—1914, № 33 Српска плава књига).

Ово је Др. Л. Пачу у главном казао и руском отправнику послова одмах по пријему ултиматума из руку аустро-угарскога посланика Гизла, „...Моли за заштиту Русије и изјављује да ниједна влада не би могла примити постављене услове"

Кад је шеф Српске владе Н. Пашић стигао 24 јула у јутру из унутрашњости возом у Београд, он је, пре него је отишао у седницу Министарскога Савета, свратио у Руско Посланство, и г. Штрандтману казао да је његов први утисак ултиматума да га је тешко: било примити, било одбити. „Влада ће, каже Пашић, дати у одређеном року, т.ј. сутра, у суботу у 6 сахата у вече, и у одговору ће назначити које услове прима а које не прима. А још сад ће се обратити Силама с молбом да јој се очува независност". „А онда ако рат буде неизбежан, па боримо се". „Београд се не-

ће бранити . . .“ (24 јула 1914, Н-213, Руска документа, део V, Серија III 1914—1917, Н. 35).

Истога дана доцније Н. Пашић је саопштио енглеском отправнику послова: „да су аустро-угарски захтеви такви да их влада ниједне независне земље не може у целини примити“. (Српска Плава К. № 35).

Намесник краљевске власти у Србији упутио је тог дана један лични телеграм Николи II. У том телеграму стоји и ово: „. . . Захтеви у аустроугарској ноти, међутим, понижавају сасвим излишно Србију и не слажу се са њеним достојанством независне државе. Од нас се тражи заповедним начином, да Српска влада објави у службеном листу а краљ у наредби војсци како се непријатељски дух противу Аустрије мора угушити и како смо показали кривичну попустљивост према нашим властима подмуклим ровењима. Натура нам се затим пријем аустро-угарских чиновника у Србији . . .!“ Руска документа Н-37; Српска Плава Књига, Н-37).

Од 24 јула ујутро па до пет сахата 25 јула 1914. Министарски Савет је стално заседавао. Пашић није ишао у Врањску Бању на реферисање и разговор краљу Петру I. како то фон Вегерер пише. Пашић је готово за све то време био у Министарству Иностраних Дела, примајући политичке људе, стране представнике и претресајући питање одговора на ултиматум.

Представници самосталних радикала, либерали и напредњака, позвани од владиних чинилаца да кажу своја мишљења о одговору који Србија има дати бечкој влади на ултиматум дали су одговор. Тај одговор се поклапао са мишљењима других „радити како интереси земље налажу, али чувати достојанство Србије“. Сви су истога мишљења.

У своме делу „Der entscheidende Schritt in den Weltkrieg“ г. Вегенер наводи неке дописе: бечке „Наје Фраје Пресе“, „Фосише Цајтунг“; пештанског „Пешти Напло“ да покаже какво је било расположење у Београду у часу кад су били сазнани услови аустриског ултиматума. Ови листови, и ако су они били под утицајем бечкога „Литерарнога Бироа“ Министарства Иностраних Дела, одавали су тачно само ово: Београд је био забринут због своје неспреме за отпор; а Србија попустљива до извесне границе, попустљива донде докле њена зависност није у питању. Цео дописни материјал из страних новина којим се послужио фон Вегерер да докаже утицај Русије на Србију и на одговорност Русије за држање Србије у овим одлучујућим часовима нема ни као основ подозрења вредности нити може да послужи као саставни доказ за његову тврдњу. Овај полемист, Фон Вегерер наводи само дописе немачких и аустриских листова. Нигде да нађе у потврду бар једнога францус-

кога, енглескога, руског, италијанског листа, а ови су листови имали своје представнике у Београду у ово мутно доба. Сем тога, и сами дописници поменутог бечког и пештанског листа дају само хипотетичке ствари". У политичким круговима се добија утисак да нема другога излаза него да Србија, ма како тешки услови аустро-угарске ноте били ове прими... али да ли ће влада узети такво држање или ће се чекати на неки јачи притисак..." („Франкфуртер Цајтунг" од, 24-VII-1914 телеграм из Београда у 9,30 у вечеру).

Берлински „Берлинер Локаланцајгер" од 25 јула 1914 у броју 373, под насловом „Потпуно попуштање Србије", доноси из Београда допис бечке „Наје Фраје Пресе" од истога дана: „Мир се може сматрати као осигуран. Србија ће примити у целини аустро-угарске захтеве. Још у првим поподневним часовима данашњега дана предаће српска влада аустро-угарском посланику одговор. У београдском Министарству Иностраних Дела су ми рекли да Србија неће сама да улази у рат, и да има врло мало вероватноће да се не покори условима Аустро-Угарске... Ово мишљење се потврђује и из других врло добрих дипломатских извора. Србија ће примити ноту... као оно 1909 под притиском... „И „Фосове Новине" („Фосише Цајтунг", вечерње издање, Н-373 од 25 јула 1914) доносе овакав извештај „према истим вестима из Беча и из Пеште, било би могућно да се догоди невероватно да Србија прими аустро-угарску ноту. Земунски дописник бечке „Наје Фраје Пресе" телеграфише своме листу, мир се може сматрати као сигуран. Србија ће примити аустриску ноту. У првим часовима после подне одговор ће бити предат..."

Дакле, сви ови листови имају исту ствар, из истог извора једно исто понављају. Извор је бечки, службени и, природно, натегнут. Из једнога уводнога чланка, који је изашао 25 јула у „Самоуправи", а у коме има и овај став: „Српска влада ће са готовошћу изаћи на сусрет свима оним аустро-угарским условима, да се уклоне злочиначка дела и појаве у суседној монархији којима би стварао неред... Србија ће у том правцу чинити све што може да чува и одржава односе доброга суседства". Овај чланак се могао протумачити онако како га је „Наје Фраје Пресе" тумачила, иначе, смисао је био други: „Франкфуртске Новине", као стари либерални независни немачки лист, прибележила је при дну горњега дописа, да није сигурно још каква ће одлука влада Србије бити, хоће ли и докле ће изаћи на сусрет аустро-угарској влади".

Г. фон Вегерер ће овоме „новинарскоме материјалу" додати још приказивања два сведока о приликама и стању на дан 24 и 25 јула у Београду и у владајућим круговима. Та два сведока су г. Тодор Стефановић Виловски, у ово

доба шеф српскога пресбироа и г. Душан Лончаревић, дописник бечког Кореспонденц бироа. Виловски је 1916 у „Естерајхише Рундшау" написао чланак „Последњи дани Србије" (април—јуни, I, стр. 218—220, св. 47). У томе чланку је приказао неодређеност у држању појединих чинилаца, а нарочито радикала и њиховог клуба. Он би хтео да зна како су напредњаци, краљевски намесник, па и сам Пашић били за то да се попусти, да се приме аустроугарски услови, а официри завереници су били против владе и хтели су да је оборе пре него што она изврши предају повољног одговора на ултиматум. Виловском је Пашић — каже он — дао наредбу да у страној штампи а нарочито у аустриској, шири вести о могућностима помирљивога решења аустро-српског сукоба, али не службено, т.ј. преко бечкога „Кореспонденцбиро"-а, а за то ће имати други дан довољно времена. Службена саопштења ће следовати тек по предаји одговора". Други сведок г. Душан Лончаревић, представник бечког „Кореспонденцбиро"-а, а у својој књизи „Die Entstehung Jugoslaviens" (Беч. 1929, изд. Амалтеа) пише овако о томе: ... „Да би се јавно мњење припремило за случај да се морадну безусловно примити услови аустриски из ултиматума, распростри су око подне гласови да ће се мирним путем решити спор између Србије и Аустрије. Ову вест ми је потврдио и шеф пресбироа Тодор Стефановић Виловски". Овај извор, казивања Тодора Стефановића Виловскога, који је био Србин из добре српске куће из Војводине, не би требало узимати као сигуран. Пре свега он је у служби бечке владе (види Oesterreichungarns Aussenpolitik: 1908—1914, св. IV, стр. 232, 914; VIII, 293 и друге). Затим он је био противник радикала и ако је био шеф пресбироа. Његово држање и рад у Нишу од 27 јула 1914 до новембра 1915, па и његов састанак у Србији после одласка владе Српске из Ниша, такви су да обеснажују његова казивања. Свака победа централних сила изазвала је радост, а свака повољна ствар за Србију тугу и срџбу овог високога српскога службеника, иначе допадљивога човека. Најзад и ово што му је казивао Пашић, више је у прилог помирљивости Србије него у прилог ратоборности, и некој борбености.

У погледу новинарских извештаја из овога доба пред светску олују не треба никако губити из вида — да су извесни листови централних сила као и тројног споразума давали својим извештајима ону боју и тон који ће се допасти онима који су водили у тим групама спољну политику. Ово нарочито важи за „Наје Фраје Пресе" која је била за обрачун са Русијом; „Берлинер Локал Анцајгер", тако исто софиски бугарски лист „Утро" је било на страни краља Фердинанда, владе Радослава, и многих бугарских политичара за обрачун са Србијом, те зато, и под тим уг-

лом, при оцењивању ових њихових вести из тога доба, треба их посматрати.

На дан предаје, а у очи самога чина предаје одговора српском тадањем аустро-угарскоме посланику барону Гизлу, Српска влада је представницима пријатељских сила саопштила „да ће одговор у свему бити потпуно помирљив и да ће Српска влада примити све захтеве аустро-угарске у мери у којој је то највише могућно учинити. Српска влада се нада да ће Аустро-Угарска, сем ако неће по сваку цену рат, морати примити потпуно задовољење које јој даје српски одговор".

Немачкоме аутору књиге „Der entscheidende Schritt in den Weltkrieg" овај телеграм из Српске Плаве Књиге (H-38, од 25 јула 1914) није био довољан да га увери да је влада Србије остајала од почетка до краја на истоме· примити све сем онога што се не слаже са угледом једне независне државе. Он остаје при томе да је Србија хтела да попусти на целој линији до подне 25 јула 1914, када су неки телеграми из Петрограда дошли и они пореметили све; од повољнога одговора створио се неповољан. Г. фон Вегерер узима као доказ и Пашићеве разговоре са представницима Енглеске и Француске штампане по разним дипломатским збиркама. Он каже „из одговора Српске владе на ултиматум излази јасно да она није могла примити суделовање аустриских органа, она је у томе захтеву видела повреду Устава и Кривичног Поступка". Тако је влада Србије мислила после 12,30 сахата по подне 25 јула 1914, али до тога часа она је мислила да прими и те услове аустриске" (захтев 6-и у аустриском ултиматуму). Г. Вегерер наводи као доказ за ово тврђење следеће депеше:

Једна г. Краканторпа, британског отправника послова, у Београду, друга О. Бопа, француског посланика у Београду.

Г. Краканторп (23-VII-1914, у 12,30 сах. по подне) јавља у Лондон да му је начелник министарства, Др. С. Грујић, казао да ће одговор бити попустљив, а у погледу аустриских захтева (из ултиматума) ићи ће се што је могуће даље у попустљивости. „Српска влада ће се сагласити са мешовитом иследном комисијом у толико у колико је то само у међународном обичају".

Г. О. Боп (23-VII-1914) јавља својој влади између осталога ...„Што се тиче суделовања аустриских чиновника при ислеђењу, она тражи обавештења како би се то имало удесити; Српска влада могла би да прими само такву комисију која би одговарала прописима међународнога права или била у духу пријатељских суседских односа".

У томе погледу одговор Српске владе био би довољан

да се види да нема битне разлике између онога што је начелник министарства Грујић казао г. Кракантopпу, а г. Пашић г. Огисту Бопу. У службеном одговору Србија каже у тачкама:

3) „Српска краљевска влада... изјављује да ће примити сурадњу која би одговарала међународном праву и кривичном судском поступку као и добрим суседским односима".

6). „Српска краљевска влада сматра за своју дужност отворити истрагу противу свих оних који су или који би били евентуално умешани у злочин од 26 јуна а налазили би се на територији Краљевине Србије. Што се тиче суделовања у тој истрази органа аустро-угарских власти које би царска и краљевска влада за то делегирала, Српска влада не може примити њихово суделовање, јер би се тиме погазили устав и закон о судском поступку".

Постоји и једна депеша руског отправника послова г. Штрандтмана (Руска Документа Н-212, од 23 јула 1914, поновљени телеграм). У томе телеграму г. Штрандтман саопштава разговор са Намесником краљевске власти Србије, из тога разговора излази „да услове из аустриског ултиматума не би могла примити ниједна држава која и најмање осећаја за достојанство државе има".

Све у свему се своди на то да је држање Србије, не само званичне Србије него и осталих њених грађана од важности, било једнако. Отуда је претседник владе могао да телеграфише посланствима Србије на страни 25 јула у вече: „Одговор владин добијате у целини вечерас. Из њега ћете видети да смо ишли до крајњих граница до којих смо могли ићи". Што се тиче ова два цитирана телеграма г. Кракантропа и пок. Огиста Бопа, изгледа да су они побркали две разне ствари: суделовање у истрази и сарадњу аустриских органа у истрази против оних личности који врше субверзивну пропаганду противу Аустро-Угарске.

Не треба заборавити прилике и стање какви су били од 23 јула до 25 јула 1914. 23 јула Пашић је ван Београда; он и његова три министра разишли се по Србији, држе зборове за изборе. У Београду остао министар финансија Др. Лаза Пачу, министар полиције Стојан Протић и болестан у кревету министар просвете, Љуба Јовановић, и министар војске сами. Ултиматум пада као бомба; јуриш за Пашићем који је кренуо за Солун, у јуришу за њим једва га налазе код Лесковца и враћају у Београд; и он 24 јула рано изјутра стиже у Београд. Одмах је министарска седница; око куће и у кући где се држе обе седнице, права опсада, као у кући где је напрасно умро какав велики министар. Шапуће се, гласно се говори, нагађа, погађа; министри домаћи и страни ходају, хватају их нови-

нари и пријатељи за скуте, испитују; у Савету се дискутује непрекидно текст одговора, министри узбуђени, уморни, мрачни, заседавају целу ноћ и парче по парче текста утврђују. У граду и дан и ноћ узбуђење, страховање, једва наде на какав добар свршетак.

25 јула, министри имају цео текст српскога одговора; расправља се, мери се, одузима и додаје, брише и ново умеће. Тек око три сата по подне почињу са превођењем на француски; још увек се попуњава текст; око 3 сахата по подне почињење преписивање одговора. Притисак публике у згради владиног заседања никад већи; шеф владе прилично збуњен, одговара на питања расејано, али види се брига о другом нечему.

У томе међувремену никакви нови моменти не настају у држању Русије.

РУСКЕ ДЕПЕШЕ

Према излагању г. фон Вегерера **„у подне 25 јула 1914 у Београду је настао преокрет у оцени ситуације. Дотле помирљиво држање београдске владе постаје ратоборно, чују се узвици:** Рат Аустрији. **Узрок тога преокрета лежи у вестима које су стигле из Петрограда у Београд. И ако у документима о њима нема помена... али постоје многобројни дописи новинара и сведоџбе сведока—очевидаца“.** Овако је 1930 године писао г. фон Вегерер и навео следеће новинарске телеграме:

„Специјални дописник „Наје Фраје Пресе“ јавља из Земуна: „око три сахата наступио је преокрет у Београду. Свет је био до сада уверен да је мир осигуран. Од једном прође глас да Француска и Русија мобилишу, па се одмах прошири глас по београдским кавanама да је и Србија наредила мобилизацију“. Овај допис је датиран 25-VII-1914.

Исто је то, опет с аустро-угарске територије из Земуна, саопштено „Берлинер Тагблату“.

У „Наје Фраје Пресе“ од 26-VII-1914 Н-17930, излази допис „Узрок преокрета у Београду. С обавештене стране извештени смо, у Београду су чекали на један одговор из Русије. Око 3 и по сахата тај одговор је дошао и гласио је: „молим мобилиши“.

У „Франкфуртер Цајтунг“ од 26 јула 1914, „Данас по подне наређена је у Србији општа мобилизација српске војске. Овде (у Београду) стигла вест из Петрограда да је и Русија једновремено мобилисала. У Београду одушевљење“. На овај телеграм уредништво „Франкфуртских Новина“ додаје примедбу: „Ова вест о руској мобилизацији је сигурно лажна“ јер се седница министарског савета под председништвом Николе II одржала доцније по подне“ (Истори-

ски факат: Седница ова је одржана од 11—12 сати пре подне 25 јула 1914).

„Утро", бугарски лист (Бр. 1246, 27 јула 1914) Београд 12 јула: „Решението на правителството да отхврли аустриската ултиматум правителствените кругове објасњават с една телеграма на Сазонова предана на Пашича с посредство на руската тук легација, с којато Русија декларира че ште отиде до крај в поткрепата си к'м Србија и че при првото непријатељско дејствије на Австрија Русија ште објави обшта мобилизација на војските си и сама ште влезе в војна с дуалистичната монархија".

Овај телеграм „Утра" г. фон Вегерер допуњује другим од истога дана и из истога места. Београд 25 јули; „Мин. Совјет се сбра отнова на свештанието днес в три часа после обед за да изработи окончателни текст на србскија отговор на австрискија ултиматум. В 5 часа после обед М-р председател г. Пашич напустна министерски совјет отправјаики се за австриската легација".

Упоредивши ова два телеграма софиског листа „Утро" које г. Вегерер сматра као најбољи доказ за тезу о некаквим телеграмима из Петрограда, може се видети да дописник има два извора; за први телеграм се може рећи да је као и онај из „Наје Фраје Пресе", дакле из истога извора, а за други, да садржи противречности и о доласку тобожњих депеша и о часу предаје ултиматума. Извори за прве депеше се налазе у Земуну, граничној тачци на аустро-угарској страни 1914 године, извор друге је можда оригиналан али садржи грубу нетачност, није у 5 часова после ручка Пашић пошао да преда одговор Србије, него у неколико минута пред 6 сахати. У пет сахата по подне није још готов текст одговора на француском језику.

За потврду ничим недоказаног постојања ових депеша, г. фон Вегерер се позива на успомене барона Гисла, последњег аустро-угарског посланика у Београду (Zwei Jahrzehnten im Nahen Orient, Берлин 1927). Барон Гисл је неколико пута до сада понављао ту ствар о депешама из Петрограда. „Официри из Официрске Касине", писао је барон Гисл, „причали су новинарима како је стигла једна шифрована депеша из Петрограда — говорило се депеша од хиљаду шифара — којом руски цар извештава краља Петра да треба одбити аустро-мађарске захтеве јер Русија стоји свим својим снагама иза Србије". То су новинари причали њему а барон Гисл је ту ствар ставио у своје успомене, реферате и акта. Кад је стигао 26 јула 1914 у Беч, он је ту причу графу Бертхолду и сакупљеним шефовима одељења у Балплацу дао као свој реферат. Сутрадан је ту ствар на исти начин реферисао цару у Ишлу. А затим је, сад већ као неку утврђену ствар, приказивао и у главноме штабу ау-

стриске војске. Од једне новинарске вести постала је прича која је имала донекле утицаја на одлуке бечке владе, а не на одлуке владе у Србији да одговор на ултиматум измени 25 јула по подне. Барон Гисл је био сав за рат са Србијом, као војник није друго могло бити.

Али, оваке руске депеше, депеше из Петрограда, нема; да су такве депеше дошле 25 јула после ручка — оне не би могле да утичу на одлуку владе Србије од 25 јула. И барон Гисл и горње цитиране четири новинарске депеше причају да је нека депеша дошла око подне 25 јула из Петрограда у Београд, међутим, седница министарскога савета на којој је расправљано питање о аустриском ултиматуму Србији и о мерама које треба предузети, држана је у Петрограду 25 јула 1914 између 11 и 12 сахата. На тој седници није донесена никаква судбоносна одлука; али и да јесте, она не би стигла на време у Београд. Време је било кратко. Претпоставивши да је одлука била судбоносна за мир, њу је требало најпре доставити у место где се шифрује, па онда шифровати, па тек онда послати. Нека би депеша била само од педесет шифара, а не од 1000 како барон Гисл каже „ман волте висен", па за шифровање такве депеше треба бар један сахат, и то у најбољем случају. Ту депешу је за тим требало послати на телеграф и откуцати, па онда ту депешу је ваљало добити у Београду, у Београду је дешифровати и предати, и то све под претпоставком да је ишла најбрже цела ова манипулација, та депеша није могла стићи ни за 6 сахата по подне 25 јула 1914, а камоли раније. Не треба губити из вида да су депеше из Петрограда за Београд већ од 30 јуна 1914 стизале са великим задоцњењем. Кад су депеше ишле преко аустро-угарске територије оне су долазиле у Београд и са задоцњењем и са испретураним шифрама. Кад су ишле преко Одесе и Румуније стизале су наравно са још далеко већим одоцњењем. Ових дана депеше посланства Србије у Петрограду стизале су у Србију најбрже после 10—12 часова од тренутка предаје. Намесник краљевске власти у Србији послао је 24 јула телеграм цару Николи II молећи за помоћ и заштиту Србије, а овај га је примио тек 26 јула 1914 и одговор послао тек 27 јула 1914 у Нишу.

Само ово би било довољно да разбије сваку сумњу у неоснованост овога закључка г. Вегерера, који су неки, истина мање значајни, писци о светском рату узели као историски утврђену чињеницу и на њој правили сличне као и г. фон Вегерер закључке о одговорности Русије. Али треба овде додати још нешто. Аустро-угарска дипломатија је имала у рукама концепт одговора Србије јер је сва поверљива архива била на расположењу од 1916 до 1919 године Балплацу, па је могла видети на њему да тачке 5 и 6 одговара

Србије на ултиматум нису мењане ни стилистички а камоли из основа, као што би то требало да буде дао су постојали неки телеграфски савети из Петрограда 25 јула 1914. Концепт одговора би морао бити у овим битним тачкама мењан да је било каквог утицаја са стране. Да је било намере да влада Србије прими од корица до корица ултиматум аустриски, онда би на њему поправке биле зар неки доказ да је Русија нечим утицала да се он измени у духу одбијања захтева.

Осим ове легенде о депешама из Петрограда, које су пре творевина новинарска, него стварност, писац књиге „Der entscheidende Schritt in den Weltkrieg" помиње неке депеше које су као бугарске трупе нашле у Нишу 1915 у пртљагу намесника краљевске власти". „Истина те депеше није још нико нашао — каже г. Вегерер, — али има новинарских извештаја из којих се садржина тих телеграма може сазнати. Садржина ових телеграма се слаже са досад означеним чињеницама, те се у горње депеше сумњати не може". „Те документе су пронашли у краљевском двору, однели их у Софију, али да ли су их после 1919 вратили Србима или не то се не зна, то није, до данас, разјашњено„ каже сам конструктор ове хипотезе.

У броју „Наје Фраје Пресе" од 25 јануара 1916 II-18472: у дворцу српског престолонаследника у Нишу нађена су, тако пише дописник из Софије, три интересантна документа, из којих излази како је Србија била преко регента оруђе Русије. У два писма и у једноме телеграму тражи руски цар од њега да испуњава све наредбе Русије ако жели да се остваре великосрпски идеали. Оба писма је донео нарочити улак царев. У првоме писму, које је стигло одмах после уморства у Сарајеву, позива руски цар регента да се не шали шалом и распушта „Народну Одбрану". У телеграмима опет цар тобож наређује да се нипошто не прими ултиматум Аустрије у целини јер Русија мобилише и Србију ће оружјем бранити, ако њу нападне Аустрија". Писац овога дописа био је др. Штајнхарт, кога је Србија пре рата протерала из Србије због тенденциозних извештаја које је слао бечкој штампи из тога времена. Запитан од самога г. Вегерера Др. Штајнхарт је рекао да се на жалост не сећа ко му је дао ова обавештења. Готово исте садржине и истога дана донеле су вести „Берлинер Тагблат" из Пеште, а тако и „Наје Цирихер Нахрихтен". Сувишна сличност, па онда једновременост ових депеша, упућују истоме извору као и оне депеше од 25 јула, послате из Софије и Земуна. Овоме треба додати још ове три ствари: 1). регент Србије је своје хартије увек носио собом; у Ниш краљ Петар и он су

само свраћали с времена на време у једну приватну кућу, трговца г. Попића; 2) регент је био стално при Врховној команди у Крагујевцу и са њом се премештао; 3) наследник престола није стајао ни у каквој преписци са царем руским; 4). једини телеграм његов цару то је онај који смо поменули — онај од 24 јула 1914 и на који ћемо се вратити при крају.

Кад се све ово има на уму, онда је за једнога ученога историчара ризично дати закључак какав г. фон Вегерер даје: „Из поменутих извештаја може се, дакле, закључити да су 25 јула 1914 из Петрограда у Београд дошла краљу Петру два телеграма, један краћи да буде готов или мобилише, а други опширнији у коме се говори какво држање треба имати према аустриским условима. И сад не може бити сумње да су ове депеше биле узрок да је Србија напустила своју намеру да прими све аустриске услове из ултиматума и да направи извесне резерве нарочито у тачки 6 о суделовању аустриских службеника у истрази". Г. Вегерер је то ризиковао, али солидност своје ерудиције и аргументације је јако компромитовао као и дужну објективност. После објаве руских докумената из времена од 24-VII до 4-VIII 1914, може се то с извесном сигурношћу рећи, јер ни један од ових и страних и нових руских поверљивих докумената не потврђује тезу г. Вегерера о руским депешама.

РУСИЈА И УЛТИМАТУМ

Г. Вегерер има за циљ да Русију по сваку цену начини одговорном за изазивање рата 1914. И зато сваки одељак у својој књизи „Der entscheidende Schritt in den Weltkrieg", почиње са оптужбом противу ње. На свакоме месту он ће поновити „као што смо видели... наравно кад је Русија Србији дала мишљење..." Он и оне новинарске извештаје — депеше које су напред цитиране, назива историским документима, и ако би овај материјал тек кад би постојали аутентични документи дипломатски или какви војнички, приватни или други из тих дана, могао да послужи као допуна, као потврда онога што је било. Овако излази да су аустриски новинарски извештаји та документа на којима почива цео овај рад Вегерера. Овај манир је добар за пропаганду, али не за утврђивање историске истине. Одговорност држава за рат 1914—1918 може се само на основу истинских доказа утврђивати, али не на хипотезама, не на силу стваних докумената и закључака.

Руска документа у издању Фон Хеч-а пружају сасвим другу слику, други доказни материјал. Русија је од првога почетка била за то да се Србији саветује помирљиво држање. Прву вест о аустриском ултиматуму Србији дао је 23 јула око 9 сахата у вече италијански саветник посланств

у Петрограду кнез Монтереале, заменику директора за блиско источне ствари Бицову („Аустро-Угарска је данас предала Србији један потпуно непомирљив ултиматум"). Другу вест, управо потврду ове вести добило је руско Министарство Ин. Дела 24 изјутра. Тек око десет сахата пре подне сазнао је руски Министар Спољних послова за извештај из Београда и узвикнуо: „Mais c'est la guerre européene", Сазонов је одмах телефонирао лично Николи II у Царскоме Селу ову ствар; цар је узвикнуо: „C'est revoltant" и заповедио да га држи у току. У свом дневнику цар није ни речицом поменуо овај догађај. Сазонов је одмах сазвао седницу министара, и реферисао о ствари ултиматума Србији и потреби да се припреми одговор Србији пошто ће Србија сигурно тражити од Русије савета и, можда, молити и за помоћ. Министарски савет је примио предлог С. Д. Сазонова: „1). да заједно са другим Силама траже од Аустрије да продужи Србији рок за одговор на ултиматум како би Силе могле да проуче цео иследни материјал о сарајевскоме атентату, и 2). да се Србија посаветује да не прима борбу с аустриским трупама него да се повуче и упути апел Силама да о њеном спору реше". (види ф. Хеч, св. XI H-102).

После ове седнице руски Министар Ин. Дела примио је српскога посланика у Петрограду и казао му да српска влада треба, при одговору на аустро-угарску ноту, да буде умерена. То је било око 7 часова у вече 24 јула 1914. После овога разговора говорио је с амбасадорима Немачке и Француске; графу Пурталесу је оштро говорио и против ултиматума и против поступања Аустро-Угарске према силама. Другоме, г. М. Палеологу је саопштио свој оштри разговор са графом Пурталесом — а после овога упућен је лично Штрандману, Отправнику Послова у Београду — и као одговор на његов ранији телеграм о војничкој неспреми у Србији — телеграм да саветује оно што је и горе српскоме посланику саветовао. (Руска Документа, ф. Хеч, св. V. H-19 и H-22).

С. Д. Сазонов је поред тога упутио циркуларну депешу свима руским амбасадорима истога дана (Руска Документа H-23) са наредбом да раде да се рок за одговор ултиматум Србији продужи, да се да могућност и за проучавање самога ултиматума и за давање савета Србији. Овај предлог су прихватили кабинети у Лондону и у Паризу. Лондонски кабинет је нешто блажи био кад је добио изјаву, у осталом не одговарајућу истини, аустриског амбасадора графа Менсдорфа, да аустро-угарска нота Србији није никакав ултиматум". (види British Documents, V. XI. H-102). Аустро-Угарска је хтела Србију да придави, и зато није примила никакав предлог овога пута (в. Руска Документа св. V. H-26). Она је прибегла „Coup de force" (Руска

Документа св. V. Н-30). из Немачких докумената (Deutsche Dokumenten zum Kriegsausbruch H-32, H-33 1914, св. I H-160, H-204) из „Oesterreich-ungarns Aussenpolitik" 1908—1914, VIII, Н-10620. 10639) види се да је граф Пурталес, немачки амбасадор у Петрограду, после разговора са Сазоновом 24 јула 1914 у вече послао у Берлин, а овај саопштио Бечу, извештај који није био неповољан по изгледе за мир. Граф Пурталес је послао закључак да Русија неће одмах одлучно иступати": „das ein sofortige Einschreiten von Russland nicht zu erwarten ist!"

Ова депеша немачког амбасадора послата из Петрограда 25 јула у 1 сахат и 8 м. изјутра; стигла је у Берлин у 3 сах. 45 м. изјутра, послата кајзеру Вилхелму у 13 сах. и 15 м. а стигла кајзеру 26 јула у 17 сах. 50 м.!

Намесник краљевске власти у Србији, упутио је Николи II један телеграм преко руског посланства на дан 24 јула 1914 — после сазнања садржаја аустро-угрскога ултиматума. У томе телеграму влада Србије износи: 1). да Србија аустро-угарски ултиматум, према захтевима у њему, не може у целини примити јер се не слажу са атрибутима једне независне земље; 2). да аустро-угарска војска може по истеку рока (од 48 сахата) напасти Србију а ова се не може бранити, и зато моли цара: „да што пре пружи помоћ". Цар Никола је примио овај телеграм 26 јула 1914 и на њему је својеручно написао: „Врло умерен и достојанствен телеграм. Шта му треба одговорити". Никола II, који је водио свој дневник, под 25 јулом 1914 бележи ово: „У четвртак у вече Аустрија је Србији упутила један ултиматум од којега осам параграфа једна независна држава не може примити. Рок ултиматума истиче данас увече у 6 сахата. Наравно, то је код нас сад предмет општег разговора". Све остало из тога дневника од тога дана се тиче парада, прослава, позоришта и свакодневнога живота једнога обичног човека. На дан 26-VII-1914 сутра дан по истеку рока за одговор Србије на ултиматум Николај II бележи у тај дневник: „Пљуштала је киша кад сам устао око 9 сахата... Примио изасланика Меклембург-Стреличкога двора; ручао је са нама. Око 2 сахата опет се чује киша, тек се увече разведрило. Са децом сам ишао и чамцем се возао. Читао, купао се у мору. Олга (млађа сестра царева) вечерала је са нама и провела вече".

Руска влада је издала 25 јула 1914 (Правительствени Весник, Н-153) овакво саопштење:

„Влада је због наступелих догађаја и послатог аустро-угарскога ултиматума Србији врло забринута. Влада брижљиво прати развој српско-аустриског конфликта, према коме Русија не може остати равнодушна".

Немачка влада је учинила Руској влади 25 јула 1914 ово саопштење, што је објављено и у страним листовима.

„Сазнајемо из службеног извора да је вест коју шире неки листови како је корак аустро-угарске владе у Београду на потстрек Немачке — потпуно лажна. Немачка влада није ништа знала; ово не одговара истини; фон Јагов изјавио је пред анкетном комисијом „Рајхстага" за испитивање кривице за рат да је садржај ултиматума добио тек 22 јула 1914 и да му се учинио сувише тежак; на садржину ноте аустриске владе, пре него је та нота предата, немачка влада није имала никаквог утицаја. Немачка, наравно, као савезник штитила је оправдане захтеве...". (Рус. Док., ф. Хеч, V. H-46). Грej је друкчије мислио (Рус. Док. ф. Хеч, V. H-61).

Истога дана, увек 25 јула 1914, С. Д. Сазонов моли Николу II да упути енглеском краљу једно писмо о тадањој ситуацији. У концепту писма за Ђорђа II Сазонов објашњава да се захтеви политичке природе у аустриском ултиматуму Србији не могу друкчије тумачити него као намера Аустро-Угарске да уништи Србију а тиме и политичку равнотежу на Балкану". Ако Аустрија буде остала при томе поступању, онда Русија не може остати равнодушна, и за то се мора рачунати са могућношћу на озбиљно развијање међународних ствари... Русија има једини циљ на Балкану: да отклони хегемонију Аустрије на Балканском Полуострву". (Руска Документа H-47).

Руски Министар Спољних Послова, опет 25 јула 1914. шаље Отправнику Послова у Београду хитну депешу: „С обзиром на непристрасност и изузетан положај Енглеске у овоме питању... можда би се могао рат између Аустрије и Србије још отклонити, ако би се српска влада обратила енглеској влади за посредовање, а Енглеска се примила ове улоге..." (Руска Документа V. H-49).

Руски документат у овој збирци под H-51 садржи дневник обавештења из разговора страних дипломата са шефовима одељења Министарства Иностраних Дела. Из тога дневника излазило би „да ће се садања криза моћи на миран начин решити".

Руски документи (Р. Д. св. V. H-67): 25 VII-1914 „Аустрија одбила да продужи рок одређен за ултиматум. Кудишев".

24-VII-1914, поверљиво наређење аустро-угарскоме амбасадору у Петрограду: „саопштите гг. фон Стипићу и Хлинки, генералштабним повереницима — официрима да се крену", први преко Смоленска, а други преко Орела, натраг. Бертхолд (Аустриски дипломатски документи, VIII. H-10613, Рус. Док. св. 5, H-68).

У јужној Аустрији мобилизација — Официри добили

наредбу у Прагу да се никуд од кућа не мичу; за мобилизацију војника готове наредбе из 8 корпуса. Мостови су под стражом" (Р. Д. св. 5, Н-669).

Овога дана је руски главни генералштаб тражио (25-VII-1914, Н-524, врло хитно и поверљиво) од С. Д. Сазонова да прими на знање да ће се — још у марту 1913 донесена уредба о „Kriegsbereitungsperiode" ступити у дејство 26 јула 1914 на територији европске Русије без области Кавказа". (Р. Д. св. V. Н-80).

Руска влада је у ово исто време покретала римску владу и румунског краљз да дејствују у Бечу и у Берлину да Немачка уразуми Аустро-Угарску. Иста влада предузима 26 јула 1914, по предаји ултиматума, разговоре директне са владом Аустро-Угарске да заједнички прераде неколико параграфа из аустриског ултиматума и нађу једну формулу коју би Србија могла примити. Изгледало би по немачким документима да је граф Пурталес ову сугестију Сазонову дао да је телеграфише у Беч

Аустро-Угарска је, међутим, имала из Петрограда и Рима обавештења да је независност Србије и одржање на Балкану услов за руску и италијанску политику на Балканском полуострву, према томе се имала на боље или на горе њихово држање одређивати. Она је наставила са делимичном мобилизацијом и предузела већ изванредне мере као што су: Босна и Херцеговина стављена је под управу војске; сви војни обвезници стављени су под владу војних закона; припремни радови по општинама предузети за одбрану земље; забрана објављивања војничких вести; забрана улаза новина српских у монархију; цензура телеграма и писама, и т.д.

Граф Берхтолд је говорио кнезу Н. Кудашеву, руском отправнику послова у Бечу 23 јула 1914; „Сви ми, без изузетка, а пре свију нас сам цар, убеђени смо да нас великосрпска пропаганда подрива... и зато њено радикално уништење је питање опстанка монархије".

Канцеларије су, међутим, спремале предлог цару Николи II за одговор на телеграм намесника краљевске власти Србије, који је преко отправника послова у Нишу 27 јула 1914 предат. Концепт одговора цар је без измене примио. Одговор је био на француском језику, а гласио је овако: „Обраћајући се мени у једном доиста тешком моменту, Ваше Краљевско Височанство није се преварило у осећаје које гајим према Вама и у моје срдачне симпатије за српски народ. Садањој ситуацији ја обраћам озбиљну пажњу а моја влада чини све што је у њеној моћи да сталожи садање тешкоће. Ја не сумњам да ћете и Ви и влада ту задаћу олакшати, да нећете пропустити ништа да се до решења дође, а што ће опет омогућити да се, чувајући достојан-

ство Србије, отклоне грозоте новога рата. Докле год буде постојало и најмање наде да се крвопролиће спречи, наши напори морају томе циљу тежити. А ако и противу наше најбоље воље не будемо у томе успели, онда Ваше Величанство може бити уверено да Русији судбина Србије ни у коме случају неће бити равнодушна. Никола. Петерхоф". (27-VII-1914).

Никола II истога дана бележи у свој дневник: „Непрестано лепо време. Ујутру сам шетао пола сахата, па онда примио Министра Марине и оца Ане Вирубове око 12 сахата. Сами смо ручали. После три смо играли тениса. Око шест сам примио Маклакова (Министра Полиције). Нема ничега нарочито новога, али према вестима које има Сазонов у Аустрији су се згранули на наше припреме и почињу о томе да говоре. Читао сам целога вечера." Сутра дан, 28 јула 1914, Никола II бележи у свој дневник: „...У 6 сахата примио сам Сазонова који ме је обавестио да је Аустрија данас Србији огласила рат. Олга и Арсењев (на служби) вечерали са нама."

Ови документи никако не иду у прилог аустро-немачке тезе да је Русија на дан 25 јула 1914 Србији давала у опште какав савет, нити да је тај савет био подстицање Србије на непомирљивост. На против, они указују на помирљивост Русије — која ће стати на страну Србије тек ако Аустро-Угарска ратом хтедне да уништава Србију. У томе је претежна жеља не Србија него да се балканска равнотежа не поремети.

ФРАНЦУСКА И ЕНГЛЕСКА

Какво је држање било на дан 24 и 25 јула у Паризу и у Лондону у погледу догађаја насталих после преданог ултиматума Београду?

Аустриски амбасадори у Паризу и у Лондону имали су наредбе да, при предаји преписа ултиматума, објасне владама француској и енглеској ове две ствари; а), да ултиматум не значи рат и б), да је овај спор ствар само Србије и Аустро-Угарске. Немачки посланици су требали да подржавају идеју локализовања сукоба на Србију у Аустро-Угарску. Француска је изјавила у Петрограду: „да Француска без резерве стоји поред свога савезника." Ово су немачки аутори — истина аутори другога реда — узимали као знак одобравања Русији да уђе у рат, заборављајући да је то била дужност Француске и да су слично Немци још 5 јула 1914 изјавили Аустро-Угарској и то још свесни да може доћи до европског заплета. Ова изјава Француске није сметала да француска влада, преко српскога посланика Др. Веснића, саопшти Београду да „попусти до граница које се слажу са достојанством једне независне државе" и „да се Србија обрати Европи и њој преда у руке решење сукоба с Аустријом". У

Бечу француски амбасадор је подржавао Русију у захтеву да продужи кратки рок Србији за одговор на ултиматум. (Рок је био од 48 сахата а у Србији су службени кругови, у очи предаје ултиматума, рачунали на рок од месец дана). Пол Камбон, француски амбасадор у Лондону, 24 јула 1914 је учинио предлог енглеској влади да она у Берлину позове Немачку на отворену интервенцију између Србије и Аустро-Угарске. Овај предлог је за неколико дана био задржан, јер је берлинска влада службено предлагала Паризу и Лондону да оставе ствар Србији и Аустро-Угарској да је расправе међу собом. Вивијани, шеф спољне политике и Р. Поенкаре, Председник Републике, још на путу из Русије за Француску дају иста упутства са ратног брода „Франс".

Енглеска је радила да спасе Европу од рата, јер је сер Едвард Грej, као и многи дипломати европски, сматрао да ће се аустро-српски рат проширити на Европу. Он је урадио ово: 1) предложио Немачкој да заједно учине корак у Бечу да се рок Србији за одговор продужи и да Енглеска, Немачка, Италија и Француска заједнички раде у Петрограду и у Бечу како се не би између Русије и Аустро-Угарске ствар сувише затегла; 2) саветовао Србији да дадне пуну сатисфакцију Аустро-Угарској ако се утврди да је неко од службених лица из Србије умешан у сарајевски атентат. А у Бечу, представнику Енглеске дао је упутство: „да подржи руски захтев за продужење рока за одговор Србије на ултиматум или бар да Бечки кабинет остави времена Силама да ураде нешто пре него Аустро-Угарска предузме какав неопозиви корак."

Кад је добио главни садржај одговора Србије — 25 јула 1914 — сер Е. Грej је опет говорио немачком посланику да би требало дејствовати у Бечу да се задовољи овако помирљивим одговором из Београда. Кнез Лихновски је телеграфисао тај нови апел Енглеске да се очува мир у Европи. По подне 25 јула 1914 сер Едвард Грej је опет настојао код Немаца да, ако Аустро-Угарска и Русија мобилишу, онда да Немачка помогне свом снагом дипломатску акцију за мир.

У Берлину су прилично збуњени, бар за први мах, поруками из Лондона, који тражи да се продужи рок одговору Србије. Министарство Иностраних Дела не саопштава одмах овај предлог Сер Едварда Греја у Беч, него тек на два сахата пред истек рока за одговор. Граф Берхтолд је слично урадио са пријемом кнеза Кудашева, примио га, иако је овај пре рока за одговор Србије тражио разговор о продужењу овог рока, тек после истека рока.

Једна линија, једно држање и у Петрограду, и у Лондону, и у Паризу. Нигде никакво кривудање, никакво скретање, него непрестано исти напор да се отклони европска ка-

тастрофа — макар и по цену понижења Србије. — А Србија, по признању свих својих пријатеља и непријатеља у ово доба — својим одговором изненадила је цео свет. Ишла је даље него је требала у својој помирљивости.

„Закључак г. фон Вегерера да је Француска у Петрограду уредила ствар која је у јулу до рата довела" нестаје као дим пред овим што су радили Париз, Лондон и Петроград 24 и 25 јула 1914 године.

ПОЕНКАРЕ И НИКОЛА II

Писац књиге „Одлучујући корак у светском рату" у саставни доказ за одговорност Русије узима чак и посету Председника Француске Републике Р. Поенкареа Петрограду. На томе састанку је било таквих важних разговора, по писцу, да су они Русију довели на одлуку да ратује. Ако ишта у целој књизи, ова тврђења су без основа. Посета Поенкареова је била утврђена и пре сарајевскога догађаја. Разговори су били срдачни, и сигурно озбиљни. И да није посета била раније утврђена, она не би била неоправдана. Мутни облаци су се гомилали над Европом још од 1905 године. Најпре мароканско питање, па анексиона криза, авантура мароканска из 1911; италијанско-турски рат; балкански ратови; питање о немачким инструкторима у турској војсци; аустриско држање према Србији у 1912—1913, све су то били знаци скоре европске буре. Равнотежа снага је померена у Европи, а Немачка и Енглеска су улазиле у супарништва на светским тржиштима и морима. Имало се о чему разговарати. А зар Вилхелм II није толико пута од 1910, а последњи пут 14 јуна у Конопишту разговарао са Францом Фердинандом о политичким стварима, нарочито о повећању аустриске ратне морнарице. Зар држање Аустро-Угарске није Европи задавало тешке бриге! Саслушати се, чути мишљења у то време био је и знак предострожности и природна последица двадесетогодишњих срдачних односа савезничких између Русије и Француске.

Овде би, и то донекле само, писац горње поставке имао права, да су Поенкаре и Никола II имали у рукама текст аустриског ултиматума Србији од 23 јула 1914, кад су били заједно. Међутим, они га нису имали; Аустро-Угарска је намерно чак одложила предају ултиматума Србији заказана 4 сахата извршена је у 6 сахата 25 јула 1914 по подне, да не би вест а камо ли и садржина ултиматума пала у руке француског шефа и Николе II, док је Поенкаре био први његов гост. И према томе, о најважнијем, о држању француско-руском у овоме питању нису се могли договорити 23 јула 1914. Никола II је сазнао тек 24 јула у своме двору, а Поенкаре кад је био на мору, на путу за Шведску у посету шведскоме краљу.

Посета Поенкареова у Русији је прошла по утврђеноме програму и церемонијалу. Развијале су се свечаности, поворке, посете, манифестације, параде. Овом приликом је у разговорима међу Француима и Русима утврђено: а), Пуна сагласност погледа руско-француских на разне проблеме, одржање мира и равнотеже Сила у Европи, нарочито на истоку; б), Одлука да се у Бечу предузму мере да се сачува независност и сувереност Србије; в), Свечана изјава о чврстини савеза. У „Зимскоме Дворцу" Председник Поенкаре говори са дипломатским кором. Том приликом је Поенкаре чуо предлог Енглеске да се Аустро-Угарска и Русија непосредно разговоре о спору аустро-српскоме, и скреную га на други пут, на говор и утицај у Бечу Француске и Енглеске", да оне две дадну савете умерености."

Говори — здравице Р. Поенкареа и Николе II су били протоколарни, и парафраза један другога.

Нико други него баш немачки посланик у Петрограду, грађ Пурталес телеграфисао је у Берлин:

„Хладан пријем Поенкареа у Петрограду свуда примећен. Узрок томе највише се може приписати радничкоме штрајку који се јавио и раширио последњих дана. Због тога ни руске новине нису излазиле за време бављења Поенкареовога... Ове штрајкове треба узети озбиљно за случај спољних заплета, могу влади направити озбиљна посла (Наравно! бележи Вилхелм II на овом телеграму) ...Граф Сапари, аустриски посланик, мисли да Поенкаре гура Русе против Тројнога Савеза, а ја мислим да Сазонов хоће да заплашава." (Deutsche Dokumente über Kriegsausbruch, св. I, H—130).

А расположења у Бечу? „Здравице, а нарочито здравица Николе II оставиле су у Бечу повољан утисак, јер није било ни речи о охрабривању Србије и оправдава претпоставку у Бечу да ће двојни споразум лако прихватити локализацију сукоба између Аустрије и Србије"

„Оно што још потпуније обеснажава хипотезу да су се Русија и Француска договарале у Петрограду, и споразумеле да се Србији дадне на знање да не прими све аустриске захтеве који ће доћи — јесте депеша са ратнога брода „Франс" коју договорно шаљу Поенкаре и Вивијани француским амбасадорима. Сазнавши садржину ултиматума они телеграфишу у Петроград, у Париз, у Лондон, у Рим, у Берлин: 1) Србија треба одмах да да задовољење које је у складу са њеном независношћу и чашћу; 2) Србија треба да тражи продужење рока за одговор; 3) Тројни Споразум треба овај захтев да помогне у Бечу; и 4) Силе Тројног Споразума треба да покушају да уреде како би једна међународна иследна комисија заменила аустро-српску иследну комисију у Србији. Поред овога послата је и друга депеша

да Тројни Споразум треба да испитује средства да се спречи сукоб у који би могле брзо и друге Силе бити увучене (R. Poincaré, Au Service de la France, св. IV, стр. 307).

Из овога се може видети да се није ништа догодило или утврдило између Поенкареа и Николе II приликом његовог виђења; између Вивијанија, шефа владе и Министра Спољних послова Француске и С. Д. Сазонова, руског Министра Иностраних дела, такође ништа није утврђено. Да је штогод било одале би све или оставиле какав траг објављене руске депеше. Поред тога досада би нешто прокључили историчари, а нарочито руски истраживачи или и сам г. фон Вегерер, који и сам каже за овај сусрет у Петрограду ово:

„Вероватно није руска одлука да Србија заузме одмах одлучно негативан став донета одмах после одласка Поенкареова. Али је Сазонов могао имати утисак из држања Поенкареовог да ће Француска одобрити руско држање".

ЗАКЉУЧАК

Руска документа преведена и издата на немачком језику, која обухватају периоду од 28 јуна 1914 до 4 августа, сад су у целини објављена. Она не садрже ниједан писани доказ о тези коју држи гласило иноцентиста Централних Сила Berliner Monats Hefte, да је Русија утицала на Србију да промени своје држање од подне 25 јула 1914. Ниједан објављени поверљиви документ ни петроградске владе, нити икоје друге из круга сила тројног споразума, не може да послужи тврђењу како је 25 јула 1914 службена Русија послала два телеграма у Београд и да су ова два телеграма преокренула Србију у њеноме дотадањем једнакоме држању. Напротив, из свих објављених дипломатских докумената из оба зараћена логора од 1914 до 1918 може се извести други један закључак, а то је: да је службена Русија утицала на Србију да буде попустљива до крајњих граница, да је Русија од почетка до краја имала исто мишљење и исто држање, а њена дипломатска акција исту линију. То исто се може рећи и за Србију. И Србија је доследно имала, као и Русија, до краја само једну линију, али Аустро-Угарска исто тако. Аустро-Угарска је знала да ће напавши Србију разбити равнотежу на Балкану и да Русија неће трпети поремећај те равнотеже. Аустро-Угарска је рачунала на рат са Русијом, па донекле и на европски рат. Немачка као савезник била је изиграна од Аустро-Угарске и увучена у рат 1914 не мерећи све чињенице дипломатски, хладно и умерено него више војнички.

Цела књига г. Вегерера „Der entscheidender Schritt in den Weltkrieg" је заснована на једној хипотези, сумњивој

хипотези да се отклони са централних сила одговорност и пребаци на силе тројног споразума, а нарочито на Русију — Николе II. Тој се тези до сада још како тако могло и гледати кроз прсте, али после објаве овде цитираних руских докумената од 23 јуна 1914 до 4 августа 1914, она може остати, али и ући у ред памфлета какве је писао Леополд Мандл. Кад је он у уводу те своје брошуре могао писати 2 августа 1931; „Из многобројних података може се за долазак и садржину телеграма из **Петрограда извести да су фактички у Београд отишли и да су после доласка тих телеграма Срби променили у своме одговору тачку шесту сад постоје документарни докази... Ово све даје нову оцену одговорности...**" (стр. 8). Па даље,

„Око подне 25 јула у београдској влади настаје преокрет у оцени стања и положаја... Узрок о чијем **постојању и садржини постоји изобиље доказа и ако нам документа и њихов текст нису још познати...**" (стр. 44)

„Пашић је предао 26-VII-1914 Јови Несторовићу, уреднику **Самоуправе** оригинал аустриског ултиматума и две депеше из Русије, и рекао му: Објави сутра (27 јула) у „Самоуправи", пази и сачувај их по употреби, то су историска документа" (стр. 49). Међутим, Пашић је 26 јула био у Крагујевцу; а тај број Самоуправе од 27 јула 1914 нико до сада није видео.

За причу штампану у „Neue Freie Presse" од 26-I-1916 H-18472, о нека четири оригинална писма и телеграма руског цара нађена тобож у куферима краљевим у Нишу после окупације 1915 од стране Бугара г. фон Вегерер на стр. 51 пише: **„У фебруару 1930 писац те ствари у** N. Fr. Presse **се, на жалост, није могао сетити од кога је добио та обавештење".** Па онда, von Wegerer, пише:

„Не достају нам још ови извештаји о држању Русије према аустро-српскоме сукобу. Из протокола руског министарског савета од 25 јула 1914 не могу се извлачити прави закључци. Исто тако не може се много ни из дипломатских докумената узети, аустро-угарски посланик говори само о **узбудљивим вестима са данашње седнице Министарског Савета у Красноме Селу",** али какве не говори". (стр. 62).

„Улога Вивијанија у Петрограду за време посете Поенкареове споредна, јер је он тек ступио на власт". (стр. 62).

Сазонов и Вивијани су се сложили у свему па и у томе да је тако и у Лондону ." (стр. 77).

„Палеолог (француски амбасадор у Русији) који је фантаста, напрасит те је утицао на одлуке (стр. 74)..." „Држање Палеолога је нејасно... (стр. 81). Одобравање Русији је бар Палеолог дао у питању Србије..." (стр. 85).

И најзад:

„Ова два телеграма (тобож из Петрограда упућена иза

подне 25 јула у Београд) су била, можда, најважнија документа у целој јулској кризи. Ова два телеграма Србији наређују да се оружјем противстави Аустро-Угарској... Ова упуства Србији су била „одлучујући корак у светскоме рату". (стр. 83).

„Ако ми обе депеше из Русије с упуством српској влади да мобилише и да ултиматум одбије узмемо у рачун, онда је наредба о припремним мерама Русије са свим природна мера..." (стр. 84).

Тако је писао 1931 године адвокат централних сила г. Вегерер. И да су постојали ови телеграми из Петрограда, који су по његову писању стигли у Београд 25 јула 1914 час у подне, час у два и по сахата по подне, час краљу Петру, час његовом заменику регенту, час влади Србије, час шифровани у 1000 шифара, час не, — ми бисмо данас били сабијени у ћоше. Али тих телеграма нема у руским архивама. Нема их ни у телеграмима Петрограда, ни Беча, ни Одесе, ни Буковине, ни Пеште, ни Букурешта, ни Београда. А да их је било бар би се нашли или они или њихови трагови у некојима од ових телеграфских станица, нарочито у телеграфима у Бечу и у Пешти који за све време рата нису знали шта је то права туђинска или револуционарна најезда, и остали нетакнути.

Године 1934 г. Вегерер, после објаве руских докумената, које смо употребљавали за овај чланак, окреће сад ствар друкчије. Признаје да се постојање тобожњих, стварно његових руских телеграма од дана 25 јула 1914, није могло утврдити. „Од 24 јула 1914 до 27 јула 1914 (до датума одговора Николе II на телеграм намесника краљевске власти Србије од 24 јула 1914) никакви телеграми из Петрограда ее не налазе међу документима."

Издавач превода **Руских докумената** Von Hoetzsch објављених и срећених од совјетских историчара пише у уводу стр. IX: „Der Aktenbefund ergab also nach nochmaliger Prüfung..."

Сви телеграми из Петрограда налазе се у овој свесци (св. V. од 23 јула до 4 августа 1914)... **Руских телеграма за краља Петра од 25 јула 1914 посредно или непосредно упућених „нема"**.

Констатујући да ових телеграма нема у службеној руској преписци, немачким иноцентистима као нада остају још необјављене књиге српска плава и француска жута књига — за ову њихову хипотезу. Могу се дебеле књиге састављати на новинарским и на другим извештајима, прављеним у ономе паклу крајем јула и почетком августа 1914 у Београду и у другим европским центрима, али се оне не могу звати историјом него обмањивањем света. Дужност је да се тражи, нађе и каже истина историска. Само тако се може наћи и кривац за почетак светског рата и за цео светски рат.

Д. М. Писарев
(1840—1868 г.)

Др. Алексије Јелачић

ВЕЛИКИ МАЈСТОРИ РУСКЕ КЊИЖЕВНЕ КРИТИКЕ И СОЦИЈАЛНЕ МИСЛИ XIX СТОЛЕЋА

V. Д. И. ПИСАРЕВ (1840—1868)

Идол руског напредног друштва шездесетих година, најтипичнији претставник ондашње руске интелигенције, „Базаров у руској књижевности", Димитрије Ивановић Писарев рођен је 2 октобра 1840 године у селу Знаменском, у средњој Русији. Писареви су старо и врло богато руско племство. Богати су били родитељи малог Димитрија, који је добио потпуно аристократско, врло отмено васпитање далеко од животних потреба и простог народа. Код куће Писарев је савршено савладао француски језик и добро се упознао и са немачким, али је руски језик познавао слабо. Кад су се прилике његових родитеља промениле на горе, Димитрија су послали у Петроград, где се он уписао у гимназију, а становао је код богатог рођака. Услови његовог живота нису се много променили. У школи Писарев је спадао у ред „ова ца". Као што сам пише „нисам се никад љутио, нисам се правио важан, добро бубао лекције, одговарао на испитима са заокругљеном лепотом и веома учтиво, и као награду добио сам признање да сам одличан..."[1]) Такав је остао прво време и на универзитету где се уписао на историско филолошки факултет. У једном чланку аутобиографског карактера Писарев износи како је био слабо спремљен за озбиљне студије на универзитету, али како се ускоро разочарао у оно *шта* се и још више *како* се на универзитету учило. Још врло млад и студент почетник почео је Писарев да сарађује на часопису за девојке „Разсвет" (Освит) где је објавио више библиографских чланака и бележака. Године 1858—59

[1]) Чланак „Универзитетска наука" из год. 1863: Дела — „Сочинения" Писарева, св. III, стр. 9.

настао је прелом у развоју Писарева. „Овца" се претварала у „Прометеја". Велики душевни напор, заједно са романтичним доживљајем (мучна и тешка љубав према једној рођаци), довео је Писарева до душевног поремећаја: он је морао да проведе неколико месеци у душевној болници. Из те болнице он излази са једним сасвим другим менталитетом: и карактер и погледи на свет — све се променило. Међутим, Писарев са одликом дипломира из историје, и његова теза „Аполоније Тијански" — агонија старог римског друштва у његовом политичком, моралном и верском стању, буде награђена медаљом.[2]) Са овом радњом Писарев напушта званичну науку. То је било године 1861. Цар је укинуо кметску зависност сељака, али услови ослобођења нису одговарали ни очекивањима и надама самих сељака, нити захтевима напредних руских интелектуалаца. Немири и буне ширили су се и у престоницама и у паланкама и у руском селу. Неколико руских часописа, користећи се извесним цензурним олакшицама, проповедали су радикалне политичке, социјалне, филозофске, моралне и књижевне идеје. Часопис Благосветлова „Руско Слово" (т.ј. „Руска реч") спадао је у овај круг. Благосветлов је позвао на сарадњу Писарева, који је одмах као књижевни критичар и публициста заузео врло утицајно и виђено место. Али није дуго трајао рад Писарева у слободи. Поред легалне журналистике, ондашњи напредни писци су сарађивали и у тајним органима. Писарев је био ухваћен у таквој сарадњи и после дужег превентивног затвора осуђен на дугогодишње заточење. Он је провео свега четири и по године у Петропавловској тврђави у Петрограду. Ту је он неуморно радио у потпуној тишини и самоћи и показао се ванредно продуктиван. Најјачи његови чланци, у којима је изразио своје најкарактерније и најоригиналније мисли, написао је Писарев у тврђави.

Али кад је изашао из тврђаве нешто пре рока на који је био осуђен, Писарев је био већ знатним делом упропашћен. Оно што је написао последњих година живота (1866—1868), сведочи о извесном опадању његовог талента и његове снаге.

Умро је још веома млад, несрећним случајем: удавио се на купању у Балтичком мору 4 јула 1868 године.

Писарев је био ванредно популаран у своје доба, па и касније много читан писац. Његова целокупна дела у шест великих свезака прештампана су неколико пута пре револуције.[3]) А после револуције „Госиздат" прештампао је неколико важнијих расправа Писарева.

[2]) У „Делима" св. II, стр. 1—146.

[3]) Моји су цитати према првом издању Ф. Павленкова, Петроград, 1894: „Сочинения Д. И. Писарева, Полное собрание в шести томах". Издању је приложена слика Писарева која је репродукована уз овај чланак и увод са биографијом и карактеристиком из пера Е. А. Соловјева.

Расправе Писарева могу да се поделе у четири групе: у *прву*, најважнију, спадају тако звани чланци *„поводом“* различних књижевних појава највише романа, приповедака и драмских комада који су у оно време излазили; ови чланци спадају у нарочито карактеристичну књижевну врсту руског стварања с којом смо се упознали у расправама о Белинском, Чернишевском и Добољубову; у *другу* групу улазе научне популарне расправе из историје и социјалних наука; *трећу* групу чине расправе више мање филозофског карактера и педагошки чланци; најзад, *четврта* група су популарни чланци из природних наука..

Најзначајније расправе прве групе јесу: „Схоластика деветнаестога столећа“, „Устајала вода“ (поводом дела познатог писца Писемског). „Писемски, Тургењев и Гончаров“, у вези са овим чланком чланак „Женски типови“ (код истих писаца), „Московски мислиоци“ (полемика са десничарским „Руским весником“ Каткова), „Руски Дон Кихот“ (поводом дела славјанофила Ивана Кирејевског), „Хенрик Хајне“, „Базаров“ (поводом романа Тургењева „Оцеви и деца“) „Цвеће невиног хумора“ (поводом сатиричних приповедака Салтикова Шчедрина), „Мотиви руске драме“, „Реалисти“ (најважнија и основна расправа Писарева), „Омашке незреле мисли“ (поводом првих приповедака Лава Толстоја), „Шетња по вртовима руске књижевности“, „Пушкин и Белински“ „Видећемо“ (полемика са „Савременником“, у вези са чланком „Реалисти“), „Изгинули и они који гину“ (ванредно занимљива паралела између „Богословије“ Помјаловског, и „Мртве куће“ Достојевског), „Борба за живот“ (поводом „Злочина и казне“ Достојевског).

Важнији чланци друге групе јесу: „Метерних“, „Историске слике“ (о француској револуцији), „Историско развиће европске мисли“, „Историске идеје Августа Конта“, „Слике из историје европских народа“.

Трећа група: „Идеализам Платона“, „Наша универзитетска наука“, „Уништење естетике“ (чувена расправица која је преведена и на српски језик),[4]) „Педагошки софизми“, „Школа и живот“,

Четврта група: „Напредак у свету животиња и биљака“, „Пчеле“, „Процес живота“, „Подвизи европских ауторитета“ (биолошка расправа).

Значајна и позитивна особина свега што је Писарев дао јесте ванредна лепота и богатство језика; Писарев, према томе, спада у најбоље руске прозаике, у класике руске књижевности. Друга његова особина јесте сјајна духовитост, али и безобзирност критичних приговора и жестина

[4]) Превео Пера Тодоровић, 1875. Преводи из Писарева изведени су у „Руско српској библиографији“ *А. Погодина* под бр. 1983—1995.

појединих израза. Писарев је можда понекад био и претерано груб; али такво је било и време. Трећа особина Писарева јесте његова страсност, његов буран, ватрен темперамент. Писарев није укочен догматичар, он је стално у покрету, у развоју; зато се он тешко даје приказати систематски. Као што са осудом примећује Иванов Разумник, један „професор филистар" посветио је готово целу књигу проналаску противречности код Писарева. Међутим и сам Иванов Разумник и сувише удара гласом на ове противречности: њих има код Писарева доста, али нису оне баш од толико капиталног значаја[5]). Код Писарева, и поред тих противречности, може да се запази један поглед на свет који се може схватити као извесна целина. О еволуцији својих (и сваћијих) погледа Писарев је више пута говорио: у расправи „Сколастика XIX столећа" он, например, изјављује ово: „ваша ће се уверења *усталити* на некаквом резултату тек онда када се заједно с костима и рскавицом буде укочио и усахнуо мозак: ви нећете се зауставити не зато што сте постигли истину, него зато што сте се уморили од рада, живота и мисли, изгубивши ону еластичност, виткост и покретност ума којима сте располагали у младости; зауставивши се, ви почињете да живите прошлошћу, и, ако сте писац, ви саопштавате публици исту прошлост. Али прошлост може да једном друштву које се развија дâ само грађу за размишљање, а никако не норму за делатност. Дакле, ваше речи биће живље и плодније онда када ваша личност и делатност припадају будућности... Тежња ка истини, поступно кретање напред увек је боље него освојење истине, јер је ово привидно, док је прво — стварни факт..."[6]) „Одговарајући своме критичару (у „Савременику) Антонијевићу, који му је пребацио мењање погледа и противречности, Писарев је у чланку „Видећемо!" дао следеће објашњење: „У последње три године десили су се изнад нас и око нас толики крупни и важни догађаји који сваког човека способног за мишљење приморавају да гледа колико је могућно пажљивије, и да мисли колико је могућно дубље о свему што чини целину његових уверења, нада, жеља и планова. Зато су се неке *споредне ствари* (у оригиналу стоји "*частности*", израз који заслужује сваку пажњу) промениле у мојим погледима; тако је, например, мој поглед на односе уметности према јавном животу постао много строжи него пре; неке су црте мојих мисли постале јасније и отсечније; али *шемељне промене* (у оригиналу „превращение") ипак није било, било је само органско развиће...[7])"

[5]) *Иванов-Разумник*, История руской общественной мысли св- II изд. 3. стр. 58. Петроград, 1911. О Писареву уопште стр. 57—97.

[6]) *Писарев*, „Дела", св. I стр. 374.

[7]) Исто, св. V стр. 161. Овде Писарев алудира на чланак „Рушење уметности" „Дела" св. IV стр. 497—515, у вези са ранијим чланцима. „Ско-

Служећи се у главноме са овом оценом и карактеристиком које даје сам Писарев своме развићу, прелазим на систематски приказ главних и битних идеја Писаревљевих које се тичу књижевности, уметности, морала и друштвеног живота. Пре свега да видимо како сам Писарев схвата своју улогу *књижевног критичара*, јер је то био његов тако рећи „занат", посао и позив, његова јавна служба и положај у књижевности и друштву.

У чему се, дакле, састоје задаци критике и књижевног критичара? „Немачки мислиоци и критичари, вели Писарев у расправи „Идеализам Платона", одликују се једном, рекао бих, дон-кихотском особином: они прелазе на тачку гледишта противника и боре се с њиме његовим властитим оружјем... Мени се чини да критичар може да иде другим путем. Он може да не тражи од себе потпуне и бестрасне објективности, да не прелази на вештачки начин на туђе гледиште, да остаје самосталан човек са живим уверењима, са јасно обележеним и ниуколико не затајеним симпатијама и антипатијама. Он може да прикаже читаоцу суштину оних мисли које критикује, онда да развија своје идеје, износи сличности и разлике између једних и других, брани своје тврдње од приговора који могу да падну на памет читаоцу, и најзад предлаже читаоцу да сам учини избор између њега и предмета његова приказа... Објективност није увек код критичара нарочито позитивна особина..."[8] Међутим, тежња ка озбиљности, превласт теорија, које прелазе понекад у рутину, апстрактност и, према томе, мртвило садржине и нејасност спољашњег облика — то су неопходне особине наше савремене критике, износи Писарев у програматској студији о „Сколастици XIX столећа". Критика се поноси овим особинама и чува за сваки случај неколико отрцаних фраза, које ове слабости и недостатке проглашују за највиша добра: окренути леђа појавама стварности — то значи служити вечитим интересима мисли; магловите апстракције зову се филозофијом; чак и најочигледнији недостатак — нејасност форме, не наилази на јасно изражен протест у јавности. Једном речи, средњевековна сколастика и мисир-

ластика XIX столећа" и нарочито „Базаров" (види „Дела", св. II, специјално стр. 393—396). На ово није се обазирао Иванов Разумник који наводи баш ове „противречности" у естетичким погледима Писарева (цит. дело, стр. 83). Могу се наћи, дабогме, многе друге „противречности" код Писарева, али све оне нису толико битне те имају више мање *формални* карактер. О „еволуцији" Писаревљевих погледа на уметност и проблем „лепог" у књижевности упореди чланак пок. професора московског универзитета *П. Н. Сакуљина* „Руска књижевност шездесетих година" у Гранатовој Историји Русије у XIX столећу" (св. 15, стр. 222—224). Сакуљин истиче јединство Писаревљевих назора и њихову органску везу са идејама Белинског, Чернишевског и Добролубова.

[8]) „Дела" стр. 159.

ска симболистика живе у нашој повременој штампи, ма да су оне „преживели анахронизам". Покушаји неких критичара да саграде естетску теорију и да расветле вечите законе лепог потпуно су пропали зато што се наш век не да навући на танак лед теорија и не покорава се слепо измишљеним законима... Код нас у књижевној критици био је тренутак када се теорија сукобила са интересима живота и употребила све напоре да окрене покрет мисли у оном правцу у којем се то тражило према слову естетичког закона; сукоб је испао оштар, и, као што се и могло очекавати, теоретичари нису зауставили живот и стали су на страну, слежући раменима. Радило се о борбеној књижевности...[9]) Систематизатори су се дигли против ове књижевности и са заносом су бранили појам чисте уметности... Господа теоретичари толико су бранили апстрактан појам, као што се може бранити само жив човек када му је нанета тешка увреда... Теорија је овде као и свуда показала крајњу кратковидост и незнање живота. Она је хтела да измени живот по своме ћефу и да потчини својим наредбама и стварање уметника и укус читаоца. Она није схватила да је протест био насушна потреба руског друштва... Критика је заостала и иза друштвеног покрета и иза књижевности... Она је почела говорити о апсолутним законима стварања, заборавивши да нема апсолутне лепоте... Лична импресија и само лична импресија може да буде мерило лепоте. Нека нам сваки критичар саопшти како је на њега деловало ово или оно песничко дело; нека он да публици извештај о својој личној импресији, и онда ће сваки критички чланак бити исто тако искрен и жив као и лирска песма правог песника; онда ће се приказ стварати, произлазити из душе критичара, а неће се градити механички, као што се он гради сада. Онда ће се критиком бавити таленти, док неспособни критичари неће моћи да се сакрију иза бусије туђих теорија, уз то криво схваћених...[10])" Дакле, критичар, пре свега, мора да саопшти читаоцу своју живу личну импресију, и, ако је талентован, његов ће се чланак запазити од стране читалаца и учиниће на њих опет живу једну импресију. Али то је само почетак критике. Главни њен задатак је нешто друго. Говорећи о делима Писемског, вели Писарев у чланку „Устајала вода", написаном

[9]) У оригиналу „обличительная литература". У очи т. зв. „великих реформа", а у вези са кримским ратом, који је показао сву трулост руског државног и друштвеног уређења, јавио се читав низ писаца који су веома критички приказивали руски живот и осуђивали различне друштвене мане. Најјачи претставник ове књижевне врсте био је чувени сатиричар М. Е. Салтиков-Шчедрин (1826—1889). О њему види специјалну књигу К. К. Арсењева, преведену на српски и у преводу објављену у „Бранковом Колу" за 1906 год.

[10]) „Дела" стр. 351—353.

поводом прве свеске дела овог приповедача и романописца: „Ја нећу решавати питање о степену ауторовог талента и о уметничкој вредности његових дела; ова су питања одавно претресана и решена. Треба отворити ма коју приповетку или драму, ма који роман Писемског да се човек увери снагом непосредног осећања да су приказане тамо личности — живи људи који дају потпун израз оном тлу на којем су се они родили и одрасли. Тумачити читаоцима на неколико страна оно што је потпуно очигледно то значи трошити узалуд време и труд; зато ћу се ја потрудити да се у моме чланку позабавим занимљивијим и корисиијим, тако ми бар изгледа, послом. У место да говорим о Писемском ја ћу говорити о оним појавама које приказују нека његова дела.[11])" И онда следи сјајна анализа социјалних и културних прилика и психологије руског провинциског друштва, у којем се пре свега запажа „угњетавање, неправда, незаконите радње једних, некорисно страдање других, апатична равнодушност трећих, прогони друштва против самосталних личности[12])." Једном речи, то је „устајала вода", као што се зове чланак, чији би се наслов дао згодно превести и речју „жабокречина".

Руска критика има нарочити значај и зато што је лепа књижевност једина област где се заиста осећа и јавља рад руске стваралачке мисли: „Код нас се, каже Писарев у расправи „Писемски, Тургењев и Гончаров", у лепој књижевности и у *критици* на њу усретсредила сва маса наших идеја о друштву, о човечјој личности, о личним породичним и друштвеним односима; ми немамо посебне моралне филозофије, немамо социјалне науке; дакле, све ово треба тражити у књижевним делима.... Многи наши уметници постали су уметници зато што нису могли постати јавни радници и политички писци; што се тиче правих уметника, по природи својој они су такође треоали да некаквом страном своје делатности постану публицисти..."[13]) Тим пре је главни задатак критичара да буде публицист, јавни радник, социјални и морални филозоф. Такав је био сам Писарев од почетка до краја своје кратке али сјајне књижевне каријере.

У критичним чланцима Писарева врло се мало говори о чисто уметничким, тако рећи *формалним* особинама дела која се приказују. Естетске критике код Писарева готово и нема, свакако је има у много мањој мери него код Чернишевског и Добољубова. Писарев се задржава на књижевним делима као на *знацима времена*, као на *сведочанствима* извесног моралног и социјалног стања, извесног менталитета. Он поставља и покушава да реши на основу грађе коју му пружа

[11]) Исто, стр. 401.
[12]) Исто, стр. 402.
[13]) Исто, стр. 437.

уметник, крупне социјално-културне и морално-психолошке проблеме свога доба. Тако, например, говорећи о „Оцевима и деци" Тургењева (у чланку „Базаров") Писарев хоће да прикаже и да оцени ново поколење, које је, по његовом мишљењу (у чему се он разишао са многим једномишљеницима који су схватили Базарова као „карикатуру"[14]), ванредно добро претставио Тургењев. Базаров се донекле јавља код Писарева као нека врста „идеалне" личности, „реалиста", у чије коло себе уврштује и сам Писарев (тип се овај даље разрађује и оцењује као позитивна друштвена појава у чланку „Реалисти" и у полемичкој расправи „Видећемо!"). Напротив, у Инсарову и Јелени из Тургењевљевог романа „Дан раније" Писарев, разилазећи се ту са Добролубовом, не налази никаквих позитивних особина. Исто тако се Писарев разишао са Добролубовом у оцени Катарине, у „Олуји" Островског. Док је за Добролубова Катарина „Зрачак светлости у тамном царству" (такав је и наслов Добролубовљевог чланка), Писарев тумачи Катарину не само као жртву, него и као саставни део тог царства. Она је слаба, сујеверна, претерано узбудљивих живаца, неспособна за живот...

Приповетке Лава Толстоја („Детињство", „Дечаштво", „Младост", „Јутро спахије", нарочито „Луцерн") служе Писареву као материјал за анализу морала повлашћеног високог руског друштва, за социолошки приказ типа "барина". Проблем васпитања и социолошка анализа свештеничког подмлатка даје приказ „Бурсе" Помјаловског... Ми смо навели само неколико примера оних проблема и социјалних ситуација на које је скренуо пажњу и које је претресао Писарев. Посебно место у његовим критичким студијама заузима ваљда најчувенији чланак „Пушкин и Белински", на којем се ваља нешто зауставити, пошто је он веома карактеристичан, нарочито за оно доба, пошто је био доста утицајан, мада највише споран од свега што је написао Писарев, а и највише нападан од стране не само противника, него и оних који у другим питањима више мање деле погледе Писарева. Расправа о Пушкину (и о погледима Белинског на Пушкиново стварање) раздељена је у два дела: у првом се Писарев подробно бави знаменитим романом у стиховима „Јевгеније Оњегин", док у другом даје анализу неких Пушкинових лирских песама, и то једне песме посвећене школским друговима приликом једне од годишњица оснивања њихове школе (царскоселског Александровог лицеја), и групе песама о стварању песника („Књижар и песник", „Гомила",

[14]) Сам Тургењев је посматрао Базарова приближно онако као и Писарев, као што се види из његовог већ после смрти Писарева написаног чланка, иначе веома занимљивог „Поводом Оцева и деце". Тамо изричито стоји да аутор „има готово исте погледе" — Дела Тургењева, Берлинско изд. VIII стр. 492.

— наслов оригинала „Чернь", — „Споменик" — по мотиву из Хорација). „Оњегином" се Писарев позабавио зато што је то по признању и самог песника, и публике, и критике, па и Белинског најкрупније, најзначајније дело Пушкиново. „Заиста, вели Писарев, „Оњегин" је озбиљније од свих осталих дела Пушкинових; у овом роману песник гледа право у савремену стварност, труди се да о њој мисли што је могуће дубље и бар не троши своју машту на бомбасте, али сасвим бесплодне приказе младих черкеских девојака, заљубљених канова, високо-моралних Цигана и невероватно гнусних издајица..."[15]) Песме о песничког стварању Писарев сматра као најважније, јер је у њима изложен интимни поглед песников на његов позив: ту се налази естетика Пушкинова.

Анализу „Оњегина" Писарев је извео страсно и доста пристрасно. Главна се грешка Писарева у тој анализи састоји у томе што је он идентификовао Пушкина и његовог јунака. Поред тога на више места мора се признати да је Писарев запао у право цепидлачење и ситничарство. Поред самог Оњегина, кога је већ развенчао и Пушкин (што није опазио Писарев), Писарев је развенчао, исмејавши је, и најомиљенију јунакињу Пушкинову Татјану, која је уживала неподељене симпатије и код критике (Белински и други) и код публике. И ту је Писарев претерао, мада модерни читалац и мора да призна оправданост понеких критичаревих приговора. Оправдана је донекле примедба Писарева да се ипак „Оњегин" не може сматрати за „енциклопедију" ондашњег руског живота (израз Белинског), ма да се мора признати да роман даје доста обилату и драгоцену грађу за познавање тог живота. Лепоту појединих слика природе и обичаја Писарев не пориче, али им не придаје никакве важности. Можда је још оштрији Писарев према лирици Пушкиновој. Ту се он није уздржао ни од директних грдња и крупних речи. Спор се стварно води око питања о могућности и значају т. зв. „чисте" уметности, „уметности ради уметности", о песнику као „свештенику Аполона", као „љубимцу Муза". Апологет социјалне поезије, Писарев нема довољно погрдних речи да пориче „чисту" уметност и да, према томе, осуди естетику Пушкина и само његово стварање. Успут он се дотиче, и доста оправдано, неких реакционарних политичких песама Пушкинових, које и осуђује већ са гледишта својих политичких начела. Као закључак из целе расправе следи ово: „У такозваном великом песнику ја сам показао мојим читаоцима лакомисленог версификатора, који је заглибио у смртне предрасуде, које се одао посматрању ситних личних осећања, и који није никако био способан да разуме велике дру-

[15]) „Дела" Писарева св. V стр. 1.

штвене и филозофске проблеме нашег доба[16])". Неоправданост овог суда може се видети још по томе што је Писарев оставио без критичког приказа и претреса врло важан и драгоцен део Пушкиновог стварања. Писарев је тврдио да је већ у његово доба Пушкин изгубио свој значај и да ће бити брзо сасвим заборављен, као многи мањи песници XVIII столећа, за које нешто знају само малобројни стручњаци. У томе се он грдно преварио. Дошла је потпуна рехабилитација Пушкина, који и сада, и поред свих огромних промена у руском животу, остаје највећи руски песник према готово једнодушном признању свију. И модерна Русија, која је толико далеко и од Русије Пушкина и од Русије доба Писарева, ипак одаје највећу пошту сени и значају великог песника, што се доказује великим бројем публикација, посвећених Пушкину, које излази само у самој Русији, као и фактом куповине за доста велику своту безначајних Пушкинових рукописа који су се доскора чували у Београду.

Ипак суд Писарева о Пушкину, мада претеран и у многоме неоправдан и нетачан, није случајан. Он је везан са општим погледом Писарева на уметност а посебице на песништво. Писарев предвиђа да ће противници његовог правца, „реализма", како га он зове, чекати од њега да ће он редом „грдити Шекспира, Гете-а, Хајне-а и друге сличне ниткове (у оригиналу „негодяи") за то што су узалуд трошили скупоцено време на послове посве непродуктивне", јер противници мисле да он, Писарев, и уопште „реалисти" „поричу све оно што од чега се не може скувати ручак, сашити одело или саградити кућа за гладне и озебле људе". Међутим „ови су ниткови (споменути велики песници) били пре свега ванредно паметни људи, а ја сам и сада и пре и увек био убеђен да мисао и само она може да промени и обнови сав склоп људског живота. Све оно је без сумње корисно што нас принуђује да мислимо и помаже нам у томе. Коначни циљ свег нашег размишљања и целокупне делатности сваког поштеног човека ипак се састоји у томе да се за увек реши неизбежно питање о гладним и неодевеним људима: ван овог питања нема ничег о чему би ваљало да се човек брине, мисли и мучи; али ово питање и само за се толико је огромно и сложено да се за његово решење тражи сва расположива снага људске мисли и сва њена зрелост, сва напрегнутост људске енергије и љубави и сва резерва сакупљеног људског знања; сувишка не може да буде, а напротив до сада се запажа огроман недостатак који ће и нехотице морати да попуне радне снаге будућих поколења....[17])" „тек онда када писац романа износи размишљања трајне социјалне вред-

[16]) Исто, стр. 120.
[17]) Исто, св. IV стр. 109.

ности он је прави уметник, јер тек онда он потпуно осваја свој предмет и прерађује га снагом своје стваралачке мисли. Где нема овакве прераде, тамо постоји само копирање сличица према природи, копирање које се предузима ради пријатне забаве, копирање приликом којег ни снага мисли, ни снага карактера не помажу цртачу истинитог општег смисла оних појава које он меће на платно или на хартију. Ма како била јака песничка слика, ја ипак имам пуно право да питам: зашто ми је она потребна? шта имам ја с њоме заједничког? одговара ли она бар на једно животно питање? — Ако на ово нема одговора, ја имам право да је бацим у гомилу шарених играчки за које се може наћи пуно љубитеља између одрасле деце и једног и другог спола [18])". Уметничка дела, дакле, које не садрже неку дубљу мисао, која не одговарају некој већој социјалној потреби, не постављају неко важније питање, спадају према томе у „играчке". Ово је писано год. 1861, а идуће године у знаменитој расправи „Базаров", полемишући са претераном Базаровљевом негацијом „чисте" уметности, Писарев ју је ипак признавао, али само нешто што служи као за „одмор" раднику, не дајући јој нарочитог значаја. Најзад у „Реалистима" у „Уништењу естетике", искључивши из уметности готово сасвим сву ликовну уметност (архитектуру потпуно) и донекле и музику, као и велики део лирског песништва, Писарев је коначно формулисао захтеве о социјалној и ослободилачкој улози лепе књижевности. Човечанство је сувише сиромашно и сувише пати да би се могло озбиљно бавити „шареним играчкама" и трошити на ствари које су само лепе, време, таленат и труд. Пошто налази да су понеки писци светског гласа корисно послужили напретку човечанства и борби за бољу будућност, Писарев изјављује да осећа према таквим песницима „дубоко и сасвим искрено поштовање". „Задатак реалистичке критике према целокупној маси литерарних споменика које су нам оставила прошла поколења, састоји се баш у томе да издвоји из ове масе оно што може да помогне наше умно напредовање и да разјасни како ми морамо да се послужимо овом грађом [19])".

У чему се састоје ови големи недостаци људског друштва уопште а нарочито руског друштва због којих нема смисла „чиста" уметност? О томе као и о узроцима жалосног стања човечанства и о мерама неопходно потребним за поправљање тог стања, Писарев је стално говорио, често у завијеном облику, и у својим критичким чланцима, и у својим популарним расправама из историје и социологије, чак и у оној која има у пола биолошки и зоолошки карактер („Пчеле").

[18]) Исто, св. I стр. 460 – 451.
[19]) Исто, св. IV стр. 111.

Према томе, главно је у књижевном делу „садржина", а не „форма". „Форма треба само да не смета садржини.... Језик је постао оно што мора да буде, а то је средство за саопштавање мисли. Форма је отсада подређена садржини" и зато су стихови изгубили смисао „у очима свих паметних људи..."[20]) У расправи „Постанак културе", у којој је дао сјајну социолошку анализу овог проблема и развоја друштва, Писарев каже ово: „елеменат присвајања (власништва) велико је зло; може да се каже још више: он је извор и узрок сваког зла, а, међутим, овај отровни елеменат, овај Ариман људске природе сам произлази из потпуно невине особине нашег ума, и то из такве једне особине коју не бисмо никако умели да отстранимо ако бисмо добили могућност да по нашем нахођењу променимо све физичке и интелектуалне способности човека Ова особина се састоји у томе што наш ум почиње своју делатност од најпростијих процеса мисли и већ касније, пошто ојача и усавршн се, прелази ка сложенијим процесима, узима у обзир вероватноћу појединих чињеница, и далеке последице, посматра и претреса појаве са различитих страна и гледишта.... [21])" Приказавши како се врши „грубо присвојење" (пљачка), како се ствара друштво освајача и разбојника, Писарев прелази на финије начине присвајања, задржавајући се нарочито на трговини и транспорту и на чињеници да су дуже времена транспортна средства својина појединаца. Стварање друштва, заједнички рад и размена услуга појачава готово у бескрајност продуктивност рада, али расподела продуката не одговара труду уложеном од стране појединих чинилаца. „Развиће механичких и хемиских процеса, који претварају сировине у предмете који служе за људску употребу или у оруђа која олакшавају даљу производњу, то је за друштво најважнији корак напред у правцу богатства, слободе и мир ног уживања у паметно уређеном радном животу. Човечја личност се развила најраскошније и избила испод средњевековног угњетавања од стране феудалаца најпотпуније баш у оним земљама у којима се развила разноврсна занатска радиност. Доба ослобођења људске личности поклапа се свуда са добом буђења техничке мисли и предузимљивости. Човек који почиње да се осећа као господар природе, не може да остане роб другог човека. Али елеменат присвајања, који је отровао трговину и извитоперио транспортна средства, не може и у овом случају да остане незапослен. Чим се учини неки проналазак, онда се кратковиди људи брину, не о томе како да се овај проналазак употреби за потчињавање инертних снага природе, него о томе да се овај проналазак упо-

[20]) Исто, стр. 115—116.
[21]) „Дела" Писарева, св. II стр. 565.

треби као оружје против оних људи који га још не знају или за које је оно неприступачно. Нек се у једној земљи пронађе могућност да се примени снага паре за израду тканина. Ова земља рађа лан. Учињен проналазак даће могућност да се израђује огромна количина платна са употребом мање количине рада за тај посао. Дакле, рад је уштеђен и може да се примени на даље усавршавање у култури лана. Поред тога, становници земље постају богатији јер сваки од њих може уместо једне кошуље да набави цело туце. Тако би *требало* да буде, али *дешава* се потпуно друкчије. Људи који су се обогатили трговином, одмах набављају нове машине, а они који не могу да набаве машине, приморани су да купују платно готово по истој цени по којој се оно продавало пре проналаска парних мотора. Пре је и у земљи било мноштво ткачких радника који су радили ручним алатом у својој властиту корист. Сад им власници машина сасвим одузимају посао; власници машина снижавају цену платна баш толико колико треба да се убије ситна производња, али не за толико за колико би могли смањити цене услед олакшавања продуктивног процеса, а да не трпе никакве губитке. На тај начин кобни ударац који је нанет ситним продуцентима, ни уколико се не уравнотежава оном коришћу коју добија потрошач. Сва добит пада у џеп посредника који стоји између продуцената, т. ј. надничара који ради у фабрици, и потрошача, т. ј. човека који купује платно.... [22])". Ова прецизна разлагања Писарева, у којима се он послужио примером из свога или управо претходног доба, нису ни уколико изгубила своју актуелност и вредност нарочито после проналаска примене електрицитета, експлозивних мотора и других модерних чудеса технике и рационализације. Писарев на више места и у социјално историским расправама и у критичким чланцима истиче факат присвојења од стране нерадника продуката радног напора разноврсних трудбеника. У Русији, где су доскора сељаци били кметови, овај факат огромне и кобне важности био је нарочито очигледан, и њега подвлачи Писарев на више места (например у чланку „Погрешке незреле мисли" и у многим другим чланцима). Виши кругови друштва, па и културна интелигенција постали су, према Писареву, дужници радног народа; они треба да врате тај дуг. Ова мисао биће идеја водиља напредне и нарочито револуционарне руске интелигенције, па ће Михајловски нарочито истаћи ову идеју...

„Питање народног рада (т. ј. његове правилне организације) обухвата све остало а само се не налази ни у једном од њих; зато треба стално имати на уму баш ово питање и не трчати за споредним детаљима који ће сви бити уређени,

22) Исто, св. II, стр. 590—591.

чим главни посао крене напред[23])". И заиста, разноврсно искуство многих векова говори нам да ће бити чврста, јака и богата благотворним резултатима само она цивилизација која буде побољшала животно стање и развила умне снаге свију људи који чине друштво. Развиће рационалне земљорадње, развиће баш оне привредне гране коју су запоставиле све пропале до сада цивилизације, биће неизбежни сапутник и осигурање опстанка једне такве стабилне цивилизације. *Рационална земљорадња биће у исти мах највеличанственији продукат и најјачи ослонац оне бесмртне* цивилизације којој ће пасти у део задатак да уклони разлику између старије и млађе браће (т.ј. између виших и нижих сталежа). „Генијална, управо пророчанска видовитост Писарева, исказана у овим речима, не да се довољно истаћи и подвући. Писарев наставља: „Ако проучимо услове под којим постаје могућан опстанак и ширење рационалне земљорадње, запазићемо да је ова делатност нераздвојно везана са богатством, просвећеношћу и свестраним благостањем оних маса које су досада радиле изнад своје снаге и без обзира на то стално су остајале гладне...[24])

У даљем излагању Писарев износи драгоцене мисли и опажања о рационалној земљорадњи, које ми овде, на жалост, не можемо следити, али које и сада заслужују сваку пажњу.

Да би се решило велико социјално питање („питање народног рада"), које једино заслужује да на њему раде људи добре воље, треба да друштво прими „реалистичке" погледе на свет, да се створи тип правог „реалисте" и да реалисти загосподаре животом. Какав је то тип „реалиста"? Какви су задаци реалиста? На ова питања налазимо одговоре у многим чланцима Писарева, али највише и најсјајније је о томе речено у расправи „Реалисти".

„Сав ток историских догађаја увек и свуда био је до сада одређиван количином и квалитетом умних снага које се налазе у оним друштвеним сталежима који нису потпуно угушени сиромаштвом и физичким радом. Кад се јавно мњење пробуди, тада се сувише велике ексцентричности у историском животу не могу више да трпе, јер су постале и сувише незгодне, мада јавно мнење још нема органа за изјаву својих захтева (ту под „ексцентричностима" Писарев очигледно подразумева робовање руских сељака). Јавно мњење, ако је заиста јако, налази пута и начина да уђе и у оне затворене лабораторије у којим се спремају историски догађаји... Пробудити јавно мнење и формирати вође народног рада, способне да мисле, то значи отворити радној већини

[23]) Исто, св. III стр. 306.
[24]) Исте, св. II стр. 600—601.

народа пут ка широком и плодном умном напретку. А да би се постигли ови задаци, од чијег решења зависи сва будућност народа, треба утицати искључиво на просвећене кругове друштва. Судбина народа решава се не у основним школама него на универзитетима" јер се тамо формирају „реалисти који мисле". „Има само једно зло у човечанству, то је незнање, против овог зла постоји само један лек — наука... У науци, и само у њој, налази се она снага која може, независно од историских догађаја, да пробуди јавно мњење и да формира вође народног рада способне да мисле (т. ј. „реалисте"). Физички труд још и сада се задовољава оним ништавним почецима науке које је израдио људски ум у преисториско доба; а наука међутим нагомилава масе великих истина које остају готово бесплодне зато што људска маса не уме да их схвати и да се њима послужи... Што је машина сложенија и лепша, то је радник глупљи и сиромашнији. У фабрици се јављају две потпуно различне врсте људске феле, једна врста господари над природом и снагом свога ума заповеда стихијама; друга врста налази се у служби машине, не уме да схвати њен компликован склоп и чак не поставља никаква питања о њеној користи, њеном циљу, њеном утицају на природни живот друштва. Да ли се могу постављати питања кад треба бацати угаљ под котао или сваког тренутка отварати и затварати некакву славину? И на тај начин машина коју је пронашао човек који нешто зна, угњетава оног човека који ништа не зна, угњетава га и гуши зато што између науке и масе радника лежи широка провалија, коју се још дуго неће сетити да испуне највећи и најхуманији мислиоци. Ако је радник толико мало развијен да нема свесног инстинкта самоодбране, онда ће га машина претворити у роба, она ће му наметнути безизлазно ропство, оно ропство које је основано на умном и материјалном сиромаштву личности. Машине би требало да буду за човечанство извор задовољства и среће, а међутим настаје нешто сасвим друго: машине рађају пауперизам, т. ј. хронично и неизлечиво сиромаштво, А зашто то бива? Зато што машине као из небуха падају из виших сфера умног рада у такву једну тамну и бедну средину која није никако припремљена да их прими. Прост радник сувише је необразован да би постао свесни заповедник машине; зато он одмах постаје њен роб. Индустриска чудеса врло лепо се слажу са оним жалосним и страшним расцепом који постоји између науке и физичког рада". У расправи „Постанак културе", као што смо горе изнели, Писарев је објаснио ово робовање народних маса и са друге тачке гледишта: ово што је изложио у „Реалистима" не оповргава оно што је изнео нешто раније, него допуњује у циљу да се покаже какав посао очекује „реалисте". А посао је у томе да се

боре са изнетим појавама, да лече, науком, описано зло, с тиме да га сузбију и да поправе ситуацију, специјално руску, коју је Писарев на почетку исте расправе карактерисао овим знаменитим речима: „прво, ми смо сиромашни; друго, ми смо глупи. *Ми смо сиромашни* — ово значи да код нас, ако се узме у обзир број становништва, има мало хлеба, мало меса, мало чоје, мало платна, мало одела, обуће, рубља, људских станова, згодног намештаја, добрих земљорадничких машина, једном речи свих продуката рада, неопходних за одржавање живота и за наставак продуктивне делатности. *Ми смо глупи* — ово значи да се огромна већина наших мозгова налази у готово потпуној пасивности, и да један десетохиљадити део наших мозгова ради бар нешто те израђује двадесет пута мање ваљаних мисли него што би он могао да изради када би бар колико толико радио нормално и чак без превеликих напора. Не треба да будемо уверени: када човек спава, он не може да ради умом...“ „реалисти“ и треба да буду *будитељи* друштва да се отстрани глупост и да на место сиромаштва најзад дође благостање (сетимо се како се још Гоголь у речим пуним лиризма тужио на руско сиромаштво: „наоколо све само сиромаштво и сиромаштво“).

Ослободилачку улогу мора да одигра наука, и то пре свега само права наука, а то је наука о природи, у коју улази као посебно, завршно поглавље и наука о друштву. Реалисти треба да раде на тој науци и на њеном *популарисању* у најширим народним масама. „Може да се каже без икаквог преувеличавања да је популарисање науке најважнији свесветски — историски задатак нашег доба. Добар популаризатор може да донесе друштву, нарочито код нас у Русији, много више користи него талентован истраживач... „Међутим“, популаризатор мора да буде уметник речи и највиши, најлепши, најхуманији задатак уметности састоји се у томе да се споји са науком, и преко ове синтезе да науци такву једну моћ коју она не би могла да постигне само властитим средствима. Наука даје грађу уметничком делу, у којем је све истина, све лепота... „Али“ када популаризатор нема довољно обазривости и озбиљности у разумевању циља свога великог позива, популаризатор се лако може претворити у литерарног штребера и понизити науку на ниво проституције... „То у осталом није једина опасност са којом треба да се бори „реалисти“. Друга велика опасност састоји се у грдном распикућству, у незнању, игнорисању принципа“ економије, штедње снага. „Они људи који по своме положају могу, а по своме личном карактеру желе да раде умом, морају да троше своје снаге са крајњом опрезношћу и тачним рачуном; дакле, они треба да раде само оне послове који могу донети друштву стварну корист. Таква економија (штедња) снага потребна је свуда и увек

јер човечанство још нигде и никада није било толико богато активним умним снагама да би себи могло дозволити раскош неограниченог расходовања тих снага. Међутим, распикућство је свуда и увек било страшно, и зато су резултати досад били толико ништавни. Код нас (у Русији) распикућство је такође врло велико, ма да ми и немамо шта да трошимо. Ми досада имамо само по који грош (у оригиналу „двугривенный") умног капитала, али ми, већ услед нашег познатог разметања (у оригиналу „малодечества"), стављамо на коцку и безобзирно трошимо овај злосретни грош. Нама је строга штедљивост још неопходнија него другим, заиста образованим народима, јер ми смо, упоређени са њима, прави просјаци. Али пре него што мислимо економисати (штедети), треба пре свега да будемо начисто с тиме што је за друштво корисно, а шта није... Штедња умних снага повећаће наш умни капитал, а овај повећани капитал примењен у корисној производњи повећаће количину хлеба, меса, одела, обуће, алата и свих осталих материјалних производа рада,.. Штедња умних снага није ништа друго него строги и доследни реализам. „Природа није храм, него радионица, вели Базаров, и човек је у њој радник". Рахметов (јунак романа „Шта да се ради") сусреће се само са оним људима с којима му *треба* да се сусреће; чита само оне књиге које треба да прочита; он чак једе само ону храну коју *треба* да једе да би одржао своју физичку снагу; најзад, и ову снагу он одржава и чува зато јер је то потребно за општи циљ његовог живота..."[25])

Какав је етички постулат таквог „реалистичког" рада. С једне стране елементарна обавеза плаћања дуга друштву које ствара, васпитава и храни појединца; са друге пак стране то је *„егоизам"*. Писарев предвиђа да ће му се приговорити што егоизам узима за основ друштвеног морала и норму личног владања. „Вама смета можда питање о томе како да се измире егоистичка начела са љубављу према човечанству? О томе не треба да се бринете. Човек је од природе врло добро биће, и ако га не кварите противречностима и дресуром, ако не тражите од њега немогуће моралне скокове, у њему ће се природно развити најлепша осећања према људима... Код нас се криво схвата идеја егоизма, нераздвојно везана са идејом слободе личности и која чини неопходан темељ сваке истинске љубави. Егоист, према суду нашег друштва, јесте човек који никог не воли, који живи само зато да би пунио своју кесу или желудац, и ужива само у чулним насладама или у задовољавању своје похлепности или частољубља. Зашто егоист не

[25]) Исто, св. IV, стр, 131, 132, 128, 133, 125 126—127, 3—4, 136, 138 140, 5—6.

може да ужива у лепом? Зашто не може да воли? Зашто не може да нађе уживање у томе да чини добро другима?"[26])

Са овом теоријом „разумног" егоизма ми смо се упознали већ код Чернишевског, који ју је изложио и образложио и у теориским расправама и у роману „Шта да се ради". То је социјално корисни или још и „реалистички" егоизам.

„Разумни егоист" („реалист") хоће да живи пуним животом, да развија своју слободну личност. Али зато он неће да притискује и угњетава, ништи и сакати туђе личности. Јер он служи идеји „опште користи" и „опште-човечанске солидарности". Он воли користан, плодан рад и корисну плодну мисао. Из саме дефиниције појма „реалиста" излази да „у садашње време као реалисти могу да се појаве само преставници умног рада". Јер физички радници, мада је њихов рад веома користан и заслужује поштовање, нису, услед тешких социјалних услова и материјалне беде, дорасли до тога да буду реалисти. Они ће тек касније постати такви, када буду ослобођени, просвећени и привредно ојачани. За сада се ради само о умним радницима.

Одбивши од њих приговор да су егоисти у погрдном смислу те речи, а расветливши на свој начин (а у духу Чернишевског) појам егоизма, Писарев се осврће на неке друге приговоре. Например, да су људи његовог правца „материјалисти". Он не пориче да исповеда матафизички материјализам (он је био ученик материјалиста XVIII столећа, као и левих хегеловаца, нарочито Фајербаха), али тачно тврди да овај „материјализам нема везе са оним што се у обичном животу подразумева под овом речју, т. ј. бездушношћу и похлепношћу за новцем. Он исмејава „идеалисте", који су често највећи лопови и гуликоже (у расправи „Идеализам Платона" и на др. местима). Исто тако он одбија од реалиста (специјално од свога омиљеног Базарова приговор да је „циник". „Цинизам" Базарова се огледа у његовом односу према Одинцовој, у коју је он заљубљен, и у његовим погледима на уметност. О погледима Базарова, који се донекле разликују од Писарева, ми нећемо да говоримо, а већ смо се осврнули на погледе самог Писарева. Што се тиче односа Базарова према Одинцовој Писарев их подвргава пажљивој анализи, и закључује да су они потпуно искрени и исправни. Том поводом он тумачи своје схватање љубави, брака и „женског питања". Нису реалисти циници, него напротив, романтичари (например Ленски из „Оњегина", што се доказује у чланку „Пушкин и Белински"), пошто реалисти поштују жене, њихову личност, част, слободу и права. Реалисти су, према Писареву, приставше трајних веза

[26]) Исто, св. II стр. 358 и 430.

мушкараца и жене, али основане на једнакости, равноправности, заједници интереса и посла, на узајамном поштовању и дубокој, озбиљној љубави. Када пак нема ових услова или када су они ишчезли, веза између мушкарца и жене може и чак и мора да се раскине без љубоморе и без насиља и увреда. За морални, интелектуални и привредни напредак друштва треба да жена буде равноправна мушкарцу, треба да жена има приступ ка образовању и службама, да има струку и занат. Питању женског образовања и женских права, које је било веома актуелно у доба Писарева (а које је, узгред буди речено, данас опет постало веома актуелно у многим земљама), Писарев је посветио посебне чланке, и у различним расправама често се на њега осврtao. Он је том приликом развио сјајну аргументацију, која никако није изгубила своју вредност.

Слободоуман радник, добар друг, добар муж, енергичан борац за људска права и боље уређење друштва, практичар пре свега, али алтруист и идеалист (Писарев би одбио са индигнацијом ове изразе, али не могу друкчије да се изразим) — такав је био и требао да буде по замисли Писарева његов „реалист". Као што видимо — то је веома позитиван и конструктиван тип. И Писарев га није измислио, као што видимо из лепе књижевности, публицистике, мемоара и докумената оног доба — јуначког, борбеног и славног доба „шесетих година"...

Треба нарочито истаћи да мисао Писарева о водећој улози интелектуалних радника јесте једна од идеја водиља руске историје новијег доба. То је постала као нека врста „идеје-снаге" idée force) на којој се основала сва моћна и стваралачка акција руске интелигенције. У томе је огроман историски значај Писарева. Исто тако извесни његови чисто технички или практични предлози и мисли били су од ванредно великог значаја у историји руске културе и друштва: чувено руско популарисање науке, у којем су у Русији постигнути веома крупни резултати, онда т. зв. „самообразование", т. ј. попуњавање недостатака школовања самосталним ваншколским радом и лектиром, најзад чувени рад руских „кружока", т. ј. малих друштава за „самообразование", за пропаганду науке (па и за социјално-политичку пропаганду) све то потиче од Писарева.

Да бисмо завршили преглед његовог дела и главних идеја хоћемо још да се осврнемо само на неке крупне његове мисли о појединим питањима на којима се нисмо досад задржавали.

Изгледа да реализам" и „реалистичка" књижевност имају присних веза и сличности с такозваном „борбено критичком (руски „обличительная") књижевношћу и са политичким либерализмом. Међутим, према тумачењу и образложењу Пи-

сарева, ово није тако. Као најјачи и неоспорно најдаровитији претставник ове „борбено-критичке књижевности" деловао је у доба Писарева чувени сатиричар Шчедрин (М. Салтиков). Почевши своју књижевну каријеру још у доба реакције, он ју је наставио за доба реформа. Признајући да је Шчедрин на почетку одиграо једну почасну и корисну, управо славну улогу у историји руског друштва и књижевности, Писарев је сматрао да наставак књижевног рада у истом правцу и духу нема више оног значаја као пре реформама и да, напротив, Шчедрин може у извесној мери чак и штетно деловати. Признајући му ванредан хумор, Писарев ипак сматра да Шчедрин претерује, и, што је главно, одвраћа свет од заиста великих дубоких проблема чије решење у оном и у овом правцу може да буде од далекосежних последица. Стално исмејавати све те исте глупе, покварене и подмитљиве паланачке чиновнике, јесте, напокон, јалов посао. Треба да човек узме на нишан основно питање друштвено: зашто смо „ми сиромашни и глупи?". И онда ти несрећни малообразовани и слабо плаћени а често оптерећени великим породицама чиновници и штета коју они својим нерадом односно незаконитим и лошим радом наносе друштву биће сведена на праву меру.

Још строже него Шчедрина у његовој најновијој фази Писарев је критиковао либерализам.

У великој расправи о Хенриху Хајнеу Писарев се осврнуо на европски либерализам, који је имао одјека и у Русији и у доба Белинског и у доба самог Писарева. Приказавши у општим али јаким и маркантним потезима доба француске револуције, Писарев прелази на реакцију и рестаурацију. „...Златни век ипак није наступио, а наде су биле тако велике и у толикој мери је свет био занет њима да је већ само ова чињеница морала изазвати због недоласка златног века велико, дуготрајно и мучно разочарење. У ово време, под утицајем разочарења и реакције, у Европи је процветао закржљали и бледи цвет либерализма. Наде су наше разбијене, мислили су искрени либерали, јер су ове наде неостварљиве. Златни век општег задовољства и непомућеног братства неће никад наступити. Маштати нема смисла. Тежити братству безумно је и злочиначки. Земља је и сувише малена и сиромашна. Људи су и сувише многобројни. Њихове су страсти и сувеше ватрене и разнолике. Вечна борба између људи је неизбежна. Зато треба да се бринемо само о томе да борба свуда и увек доводи до победе личних квалитета а не прерогатива рођења. Треба чврсто стајати на оном тлу који су за нас рашчистила велика начела године 1789. С једне стране треба бранити резултате великог преврата против покушаја реакционара који сањају да поврате феудализам, с друге стране, треба држати у

шкрипцу оне лудаке који себе сматрају као законите наследнике великих људи године 1789 и труде се да повуку друштво у провалију анархије, беде и варварства. Тако су говорили либерали и по том програму су управљали своје поступке.

Искрени либерали, жељни да народу даду срећу, али убеђени да је срећа недостижна за масе, сачињавали су незнатну мањину. Права борбена војска либерализма састојала се од таквих људи који су једно сабирали плодове великог преврата и нипошто нису желели да се број сретних скупљача тих плодова повећа. На рушевинама старог феудалства утврдила се нова плутократија, и финансиски барони, банкари, велики трговци, индустријалци, фабриканти и остали *преварантии* нипошто нису били склони да са народом деле добит свог положаја. Реч *плутократија* долази од грчке речи *плутос* која означава *богатство*. Плутократијом зове се влада капитала. Али ако ће читалац, занет чаробном сличношћу речи, извести реч *плутократија* од руске речи „плут" (што значи лупеж) ова ће смела претпоставка бити погрешна само са граматичког гледишта.

Финансиски барони су створили нови сталеж повлашћених особа, и, под изговором да бране велике принципе године 1789, почели су да бране само властите привилегије. Они прави пријатељи народа који су морали да живе и раде у првој половини текућег столећа нашли су се у друштву најсумњивијег квалитета.

Трома и пуна збрке политичка странка састављена од кратковидих шићарџија, частољубаца, опрезних правника и малобројних искрених, али дубоко разочараних пријатеља народа могла је имати некакав смисао и понешто енергије само дотле док је требало сузбијати и држати у шаху реакционаре који су услед старости изгубили последње остатке људског здравог смисла. Цар Франц, кнез Метерних, савезно веће немачког савеза, војвода Велингтон, маркиз Лондондери, chambre introuvable, Карло X, језуити и пијетисти — зар све то нису били заиста драгоцено благо за комично несрећну странку либерала. Иначе чиме би ови несрећни либерали пунили своје празно време, чиме би стекли европску славу, каквим би трновим венцима они изражавили своја интересантно бледа чела да им великодушни реакционари нису дали обилату могућност да праве опозицију и да се љуте, да падају у очајање и да плачу, да се узрујавају и да свечано доказују да су два пута два четири и да сељак не воли да плати десетак . . ." [27])

Нећемо даље да цитирамо ову бурну, донекле оправдану, донекле претерану филипику Писарева против либерала. Ту

[27]) Исто, стр. 276 и сл.

се види сва оштрина његовог пера, сва основна духовитост његовог полемичког ума. Али не можемо, а да не наведемо само један пример који износи Писарев да би показао сав недостатак и плитког либерализма.

„У првој четвртини нашег столећа многи енглески лордови зажелели су да повећају приходе својих имања и у овом циљу нашли су за згодно да претворе своје њиве у пашњаке. Када је наступио рок уговора лордова са фармерима они су отказали те уговоре и наредили фармерима да се губе куда знају... Либерална европска преса одмах је зазвонила на узбуну. Ево, гледајте њих, какви су они олигарси, феудалци, варвари и крвопије.

Све ово либерално нарицање могло би да се заустави једним сасвим простим питањем: јелте, чија је земља? — земља је господска. — Онда зашто се ви љутите? — а ови несрећни фармери. На коју ће они страну? — Куда хоће. У раднички дом, у тамницу, у Ирски Канал, у Немачко Море, у најближи рибњак, на вешала, до ђавола најзад. Лордови имају право и као добри грађани који поштују законе своје отаџбине чак и не желе да ограничавају своје бивше фармере у избору места њиховог боравка. — Ово је ужас, убиство. — Није истина. То је логика.

Ви сте господо либерали, изучавали римско право. Ви га зовете писаним разумом (raison écrite). Ви треба да знате да је право својине jus utendi et abutendi (право употребе и злоупотребе). Желећи да добије са своје земље што је могућно више прихода, лорд се само користи овом земљом, а не чини никакве злоупотребе... Ако вам се пак римска дефиниција својине чини незгодна, измислите нешто ново. Али будите опрезни. Ви ризикујете да подигнете из гроба леш гиљотинираног Бабефа. Ви ризикујете да дозовете из далеке прошлости велике сенке Каја и Тиберија Граха. Ви ризикујете да узнемирите страшно привиђење аграрних закона.“[28])

Исто тако као и либерализам, који се у руским приликама знатним делом поклапао са западњачким, Писарев је подвргао критици словенофиле. Али овај правац као и основни проблем који је словенофилство поставило на дневни ред, а то је питање самосталног развића Русије и великих преимућстава Русије пре Петра Великога над Русијом новом, не заузимају код Писерева веће и виђеније место. Специјално се он позабавио словенофилством у расправи „Руски Дон-Кихот“, посвећеној чувеном словенофилу Ивану Кирејевском. Сам наслов чланка веома је карактеристичан. Писарев пореди Кирејевског с Дон-Кихотом. Он је већ крив зато што суди о апстрактној филозофији не као о некој врсти епидемије него као нечем озбиљном. Међутим, словенофил-

[28]) Исто стр. 278 — 279.

ство „није епидемија која је никла не зна се одакле него је то психолошка појава која настаје услед незадовољених потреба. Кирејевски је хтео да живи разумним[29]) животом, хтео је да ужива у свему оном што тражи душа живог човека, хтео би да воли, хтео би да верује... Стварност му није давала материјала, а он ју је међутим заволео, направио од ње идеал, префарбао је према своме ћефу и постао је исто тако витез тужна лица као и незаборавни Дон-Кихот, љубавник дивне Дулчинеје Тобоске. Словенофилство је чисто руско донкихотство; где су ветрењаче тамо словенофили виде наоружане јунаке; одавде произлазе њихове вечито китњасте, нејасно-магловите фантазије о народности, о руској цивилизације, о будућем утицају Русије на Европу...“[30]) Као што видимо, Писарев је скептички посматрао не само филозофију руске историје словенофила него и евентуалност руског утицаја на Европу. *У* томе се он свакако преварио и много су исправније о томе судили, с једне стране, Чернишевски, Херцен и каснији народњаци, с друге стране Достојевски. Али значај Писарева није у овим судовима о словенофилима. Својим реализмом, својом неумитном критиком стварности, својим буђењем тежње руске интелигенције ка позитивном знању у служби народу Писарев је одиграо велику улогу у историји руског друштва и мисли.

---

[29]) Исто стр. 278—279.
[30]) Исто стр. 234.

N. Meljnikova-Papouškova

LIKOVNA UMETNOST I NJENA EVOLUCIJA U SSSR

Jedan od rezultata komunističke revolucije u Rusiji bio je nacionaliziranje ne samo materijalnih, već i duhovnih dobara i tekovina. Tako su prešle u svojinu države sve privatne zbirke, galerije i biblioteke, uništeno je autorsko pravo pisaca, kompozitora i drugih umetnika koji su umrli ili emigrirali. Ali umetnost, poput kapitala, ne može da bude svedena samo na ono što je već stvoreno i stečeno; da bi postojala, ona zahteva stalna kretanja, priraste i stvaranja. Ovaj element, večno živ i često neuhvatljiv, bilo je mnogo teže ne samo socializirati, već i uputiti komunističkim pravcem, pošto je „glajhšaltiranje" duhovnog života bilo pronadjeno u SSSR pre hitlerizma. Ovu koncepciju sa potpunom odredjenošću iskazao je Lenjin, na primer, u svome radu „Dečja bolest levičarstva u komunizmu", u kojoj možemo da pročitamo ove reči: „Mi imamo danas, sa gledišta razvoja medjunarodnog pokreta, tako stabilnu, tako snažnu, tako moćnu sadržinu rada (za sovjetsku vlast, za diktaturu proletarijata), da ona može i mora da se ispolji u svakoj formi, može i mora da preporodi, da sebi potčini sve forme, ne samo nove, već i stare — ne radi izmirenja sa starim, već da bi smo umeli sve raznovrsne nove i stare forme da načinimo orudjem potpune i konačne, odlučne i nepromenljive pobede".

Dalje, medjutim, ako bacimo pogled kako na teoriju, tako, i na praksu komunizma u toku prošlih šesnaest godina, videćemo da se i pored izgleda bi, nepokolebivo utvrdjenih formula mnogo što šta menjalo pod uticajem života i okolnosti. Jedni to nazivaju evolucijom, drugi, slično Trockom, napuštanjem i odricanjem od pravog lenjinizma. Za nas u konkretnom slučaju naziv ne igra nikakvu ulogu. Važno je to što su u zavisnosti od menjanja osnovne političke linije menjani i pogledi na umetnost, i tip naruždbina za umetnike, koji nisu posle revolucije imali mogućnosti da rade za slobodno tržište. U ovom članku usretsredićemo našu pažnju isključivo na likovnoj umetnosti, ne govoreći o umetnosti verbalnoj, o kojoj smo i ja i drugi pisci ranije već dosta govorili, dok stanje slikarstva, vajarstva, arhitekture, pa i primenjenih umetnosti, u SSSR ostaje gotovo nerasvetljeno.

Uostalom, to ne mora naročito da iznenadjuje, već i zato što takozvana nova umetnost u Rusiji, sa izvesnim izuzecima, nije bila u celini na evropskom nivou. S druge strane ona, kao i cela evropska umetnost, počevši od druge polovine devetnaestog stoleća, bila je hranjena onim što se rodilo u Francuskoj, nemajući, medjutim, dovoljno široke nacionalne baze, koja bi organski prerađjivala one uticaje spolja. Revolucija je zatekla rusku likovnu umetnost u dubokoj unutrašnjoj krizi, koju niko nije hteo da prizna i kojoj su mogli da se protivstave opet samo pojedinci. Oni, medjutim, nisu mogli da se održe pod pritiskom masa: u ćisto ličnom smislu. Ovaj motiv, kao i neki sporedni, objašnjava zašto trudbenici likovnih umetnosti u masama polaze onim putevima koje im pokazuju boljševički program i vodji, dok pisci u ovom ili onom obliku (aktivna borba na mestu, ćutanje i pisanje samo za svoj sto, najzad emigracija) brane svoja prava na slobodno i kroz njihov duh provedno stvaranje. Ova činjenica je aktuelna i danas, a izmenama su izloženi samo teorije i gledišta po kojima se upravljaju umetnici.

Sovjetska likovna umetnost odmah u početku revolucije imala je dve polazne tačke. Teoriski to je bilo ono što je govorio Lenjin, a praktično se ispoljavalo levo krilo umetnosti, koje je veoma spretno prilagodilo svoj program zahtevima dana. Levičarski umetnici, počevši od kubista, izjavili su — ili su dozvolili da se izjavi u njihovo ime — da su istupili protiv buržoaskog nasledja boreći se protiv umetničkih oblika koji su postojali ranije, a time su se stavljali u redove ratobornog proletariata. Neki, kao teoretičar I. Punjin, na primer, išli su još dalje i tvrdili da formalističnost i formalizam bez sadržine potpuno odgovaraju marksizmu. Tako, na primer, u časopisu „Umetnost komune" možemo da pročitamo sledeću komplikovanu rečenicu: „Postojanjem se odredjuje svest. Forma je ravna postojanju. Formom — postojanjem se odredjuje svest, t. j. sadržina." Iz toga se izvodi zaključak: „Naša umetnost je umetnost forme, stoga smo proleterski umetnici." Često su ne samo umetnici, već i ovako zvanične i uticajne ustanove kao što je Proletkult, zaboravljale da levičarska umetnost u istoriskoj perspektivi odgovara gotovo uvek desničarskom režimu i da revolucionarne epohe, kao i vojne nisu bogate u pogledu velikih umetničkih dela. Potrebno je pretpostaviti da se na ovu istinu, za čije uočavanje nije potrebna ni naročita naučna podloga, ni iskustvo, zaboravljalo svesno, a onom istom levičarskom umetnošću maskiralo se nepostojanje stvarne proleterske umetnosti.

Od onog što je u citiranim radovima rekao Lenjin mnoge stvari su neosporne, ali znatan deo ipak spada u područje onih lepih reči koje u praksi ne donose nikakve rezultate, koje se mogu okrenuti na svaku stranu i koje u suštini same sebi protivreče — kao što je izjava da će svaki umetnik moći da radi u sovjetskoj državi što mu je volja, ali će umetnost ipak biti upućena odreće-

nim pravcem. U toku prvog perioda, koji odgovara dobu vojnog komunizma, u praksi su gospodarili konstruktivisti, koji su dizali, kao Tatlin, na primer, okretne kule sovjeta i spomenike, kojih su se plašili konji i prolaznici, a u teoriji isti Lenjin na trećem sveruskom kongresu R.K.S.M. 1920 godine pokušavao je da ulije da „proleterska kultura nije iskočila neznano otkud i nisu je izmislili ljudi koji sebe proglašavaju za stručnjake u području proleterske kulture. Proleterska kultura ima da pretstavlja prirodan razvoj onih rezervi znanja koje je čovečanstvo steklo pod jarmom kapitalističkog društva, društva posednika, činovničkog društva. Svi ovi putevi i staze vodili su, a vode i sada proleterskoj kulturi, kao što nam je politička ekonomija, koju je Marks preradio, pokazala ono čemu mora prići društvo".

U sledećem periodu, koji se obično naziva periodom uspostavljanja, oseća se prvi put oštra protivrečnost, koju u sebi dve prethodne postavke kriju. U umetnosti SSSR prelaz sa prvog na drugi period dobio je izraza u sumnjama vezanim za bespredmetnost i formalizam, u skretanju ka realizmu, ka revolucionarnoj tematici, ka razumljivosti u slici i kipu. Skretanje u pravcu realizma i prikazivanju stvarnosti u ozbiljnijoj umetnosti, dok se ranije na stvarnost nailazilo samo u agitacionoj oblasti, imalo je da doprinese zbliženju izmedju umetnika i masa. Na taj način, neodredjena Lenjinova baza ponova je mogla lako da se iskoristi. Razlika je bila samo u tome što sada i sami umetnici počinju da govore isto. U deklaraciji Asosiacije umetnika revolucionarne Rusije, na primer, možemo 1923 godine da pročitamo da je „naša gradjanska dužnost prema čovečanstvu da se umetnički dokumentarno fiksira najveći momenat istorije u njegovom stremljenju. Mi slikamo današnji dan: život Crvene vojske, život radnika i seljaka, trudbenika revolucije i heroja rada... Ovu sadržinu u umetnosti mi i smatramo obeležjem pravog umetničkog dela, a želja da dovedemo do izraza ovu sadržinu upućuje nas, umetnike revolucionarne Rusije, da se udružimo, imajući pred sobom strogo odredjene zadatke".

Na taj način, dok je u prvom periodu revolucije pokušavano sa prvenstvom forme, makar radi sopstvenog pravdanja vanumetničkih teorija, u drugom periodu jasno i pobedonosno izbija teza da je sadržina jedini cilj likovne umetnosti. Šta više, M. Buš i A. Zamaškin u svome članku „Put sovjetskog slikarstva" otvoreno stavljaju na teret nekim umetnicima te epohe što su se interesovali za razradu kompozicije i radili na boji, što ide, po mišljenju pisaca članka, na štetu revolucionarne tematike. Kazaćemo otvoreno da je stanje umetnika u ovom periodu bilo teško; ono potseća na stanje životinje, na koju je sa svih strana otvorena hajka. Kritičara ima mnogo i svi se oni oslanjaju tobože na Lenjinovo pravoverno učenje, ali, na kraju krajeva, traže razne stvari. Jedni, kao što smo već istakli, potpuno negiraju interesovanje za formu, drugi tvrde da umetnici zauzimaju nedovoljno kritičan stav prema

buržoaskoj francuskoj umetnosti, precenjujući njen značaj za sovjetsko stvaranje. Našli su se još stroži kritičari, koji su počeli neposredno da zagledaju u umetnikovu dušu i da od njega traže odgovor: kakav je njegov stav prema savremenom sižeu. Ovim povodom navešćemo reči M. Buša i A. Zamoškina iz već pomenutog članka: „U doba konačne likvidacije kapitalističkih elemenata i klasa uopšte, u doba rada na socialističkom vaspitanju radnih masa, pred umetnicima ne iskrsava pitanje šta da slikaju, već u kom pravcu i kako ovo „šta" raste, kakav stav prema njemu zauzima umetnik, kuda on poziva gledaoca, kakve tendencije novog i starog vidi u naslikanom, kako on oseća svet u svoj njegovoj materijalnosti, da li je to radost stvaraoca i gospodara novog života i tako dalje. I ovaj zadatak ne može da bude rešen, s jedne strane, bez aktivnog poznavanja i učestvovanja u borbi za socializam, a s druge, ovakvo poznavanje i učestvovanje nemogući su bez potpunog vladanja oružjem svoje veštine, bez kritičkog ocenjivanja umetničkog nasledstva". Neosporno, to je bilo najteže doba, pošto, ne govoreći već o tome što nije bilo slobodnog stvaranja, koje je faktički ukinula revolucija, nije bilo čak ni jasne direktive. Zbog toga mogla se umetniku dogoditi svakog trenutka neprijatnost ne samo u umetničkom pogledu, već i čisto životna. Uopšte, valja priznati da je epoha vojnog komunizma, i pored svih svojih užasa, bila za sve vrste umetnosti lakša nego kasnije godine. S jedne strane, bilo je manje reda, što je onemogućavalo praćenje svakog čoveka, a s druge, usled potpunog nepostojanja komunističke inteligencije, a u cilju jačanja režima, pozivani su svi, koji su ga iole simpatisali. Najzad, mnogi umetnici, Blokovog tipa, na primer, iskreno su verovali u spasonosnost komunističke revolucije i radili, na svoj način istina, ali predano stvarajući time povoljnu atmosferu

Poslednji citat prestavlja već prelaz na treći period, koji traje i dan danji, a naziva se oficielno rekonstruktivnim. Po našem mišljenju, bilo bi pravilnije nazvati ga epohom socialističkog realizma, t.j. imenom one teorije koja je u Sovjetskoj Rusiji danas triumfovala iznad svega i čija je lozinka: „Dole sa levičarstvom forme, živelo levičarstvo sižea!" — postala zvaničan „kredo". Ako budemo rasmatrali ne samo teorije, već i dela stvorena na osnovu tih teorija, postaće nam postepeno jasno šta komunistički režim traži od umetnika. Već u početku ove epohe, t. j. 1928 godine Friče je obeležio, istina u grubim crtama, na jednoj od diskusija o zadacima umetnika šta i kako zamišlja u ovoj oblasti vlast. „Kakvi su, u vezi sa stanjem likovne umetnosti u SSSR zadaci umetnika, t.j. kakva je uloga umetnika u kulturnoj revoluciji, koja se razvija? O tome se može ukratko reći da je ova uloga svedena na to da umetnik ne sme biti pasivni ilustrator života i psihe radničke klase, već mora aktivno izgradjivati život kroz umetnost — a to znači da mora načiniti umetnost organskim delom ovog života putem izrade stvari, koje teže konkretnom

cilju, putem davanja umetničke reforme kulturnom radu klubova i tako dalje, ili unošenja ove forme u narodne praznike, akcije masa, distrakcije." Istina, reči o distrakcijama uopšte su u protivrečnosti sa prvobitnim pogledima Lenjina, koji ne samo što ih je tretirao sa visine, već je smatrao da su nedostojne proletariata. Klara Cetkin zapisala je ove njegove reči vezane za ovu temu: „Mnogi su iskreno ubedjeni da se putem *panem et circenses* mogu savladati teškoće i opasnosti današnjeg vremena. Pomoću hleba — neosporno. Što se pak tiče distrakcija — neka ih, ne protivrečim. Ali neka se pri tome ne zaboravi da distrakcije nisu prava velika umetnost, već pretežno manje-više lepa zabava. Pri tom, ne treba smesti s uma da naši radnici i seljaci niukoliko ne potsećaju na rimski lumpen proletariat. Oni su stvarali revoluciju, zaštitili njenu stvar, prolivajući potoke krvi i dajući bezbrojne žrtve. Nema sumnje, naši radnici i seljaci zaslužuju nešto veće od distrakcije. Oni su stekli pravo na pravu, veliku umetnost". Valja, medjutim, pretpostaviti da ne samo savremeni teoretičari, već i proletersko društvo zastupa u većoj meri distrakcije, nego veliku umetnost, punu marksističkih teza. U protivnom slučaju ne bi bili puni vrtovi sa distrakcijama, tipa luna parka, ni bioskopi, čim se u njima pojave nekomplikovani evropski ili, još bolje primljeni, američki filmovi.

Na taj način, umetnost u SSSR u ovom poslednjem periodu mora da postane jedno od orudja u borbi za socialistički poredak, koji boljševici smatraju izlazom kako za društvo, tako i za samu umetnost. Prema sovjetskom tumačenju, samo proleterska revolucija izvodi umetnost iz krize u koju je ona upala u kapitalizmu. Jasno je da s ovakvim tumačenjem ni forma, ni sadržina, ranije izradjene, ne mogu biti prihvaćene. Revolucija i nova izgradnja dali su sadržinu, forma mora da bude pristupačna razumevanju najširih masa, za koje se sve čini, vele oni. Logički prosudjujući, za novu sadržinu imala bi da bude stvorena i nova forma, ali se forma ne stvara, poput društva, već se sporo stvara. Na taj način, dobija se samo naziv, i to doteran — socialistički realizam. U suštini, to je onaj isti raniji realizam i, šta više, akademizam, protiv koga su se borili umetnici pri kraju devetnaestog stoleća. Često je sve ovo ulepšano, šta više, uslovnim romantizmom. Prema tome, na jednoj strani uveravaju da je pobeda proletariata apsolutna, a na drugoj nikako ne prestaju da slave borbu i da prikazuju period takozvanog zarobljavanja. Slike kao što je teatralna „Smrt komesara", „Agitator", „Heroji Sivaša", a u još većoj meri raznovrsne sednice sovjeta ili parade Crvene vojske odbacuju umetnost pravcem oficielnog akademizma, koji se krije iza uslovne, direktno državne romantike. Sa našeg gledišta, ne mogu se naći pozitivni rezultati ni u faktičnoj, ni u formalnoj oblasti. Ruski vajari i slikari u SSSR izgubili su svoju veštinu, njihovo oko ne ume da sagleda stvarni život. Da to nije tako, savremene izložbe i ustanove ne bi bile pune kamenih i na-

slikanih figura, koje nisu ničim međusobno vezane i koje prebivaju u pozama što se nalaze u punoj kontradikciji sa zemljinom težom i drugim fizičkim zakonima. Uglavnom, to i nisu figure ljudi, već neke njihove kopije kao da su napravljene od vate, ili površinske, dvodimenzionalne njihove projekcije. Izgubljen je tip i ona tipizacija, o kojoj se toliko govorilo, na primer povodom karikature, svela se na nekolike ikonografske modele idealnih radnika, još idealnijih vođa, siromašnih seljaka, odvratnih belih gardista, prosjaka Evropljana i t. d. Oni koji u SSSR gledaju slike i kipove, konstatuju sa punom očiglednošću da, i pored svih odluka donetih na kongresima, i pored svih lozinki odozgo, seljak iz „kolhoza" (kolektivnog gazdinstva) liči kao dve kapi vode na dorevolucionarnog seljaka, triumfom nošeni i pobedonosni proleter na svog podjarmljenog pretka, a komunističke vođe teško je razlikovati na portretima, ratnim slikama i kipovima od klasnih neprijatelja u žanru Skobeljeva. Dodaćemo da, i pored sličnosti, između njih je ista razlika koja postoji između preratnog i poratnog odela.

*

Takav je od prilike ideološki put koji je prošla sovjetska likovna umetnost od početka revolucije do naših dana. Prvi ozbiljniji bilans bio je napravljen krajem prošle godine, kada je priređen čitav niz izložbi, koje pružaju reprospektivu slikarstva, grafike i skulpture za petnaest godina; priređene su i tematičke izložbe, kao što su: „Crvena vojska u likovnoj umetnosti", „Nova izgradnja u likovnoj umetnosti" i t. d. Jedan deo kritike bio je zadovoljan rezultatima, a drugi je nalazio da dobre teme nisu izražene dovoljno snažno, da, što je glavno, umetnici nisu dovoljno ušli u život komunističke države i društva, i da nisu prožeti teorijama i duhom sovjetske današnjice. Mora se priznati da gotovo nije bilo povoljnih izjava o niskom zanatskom i stilskom nivou dela stvorenih u toku petnaest godina. Uzimajući u obzir osnovni plan sovjetske kritike, nećemo morati da se tome čudimo, naročito o tome da su rukovodne ideje — fraze kao što je ona Staljinova na 16 partiskom kongresu: „Organizacija ofanzive socializma na celom frontu jeste zadatak koji je pred nama iskrsao pri razvijanju rada na rekonstrukciji celokupnog narodnog gazdinstva." Razume se samo po sebi da se pri zastupanju isključivo materijalističkog gledišta umetnost unosi u upravo jednu od rubrika narodnog gazdinstva. Da citirana misao i slične mogu da posluže u Sovjetskoj Rusiji kao lozinka za likovnu umetnost, nije samo moja pretpostavka: to se dokazuje činjenicom da je ovaj citat uzet kao moto za jedan kritički članak o likovnoj umetnosti.

Dakle, ako se od kipa, slike ili grafičkog dela traži samo komunistička tematika, kakvi se zahtevi mogu staviti samom stvaraocu ovih dela. Niko nije na ovo pitanje odgovorio jasnije od S. Mace za vreme već pomenute diskusije: „Prvi i osnovni zadatak umetnika koji idu sa proletarijatom, jeste sistematsko pro-

dubljivanje svih psiholoških odnosa sa proletarijatom; konkretno produbljeno učenje na liniji istoriskog materijalizma, istorije revolucionarnog pokreta, istorije stranke, kolektivno proveravanje problema sociologije umetnosti i kolektivna prerada pitanja naše izgradnje. Bez toga se čak i ne može pristupiti ozbiljnom radu, pošto našu umetnost neće graditi geniji, već svesni radnici". Buš i Zamoškin na drugom mestu, nekoliko godina kasnije, konstatuju gotovo direktno da likovni umetnici 1933 godine počinju da odgovaraju ovakvim zahtevima. Evo šta su oni napisali: „Ulazak mase likovnih umetnika u borbu zajedno sa proletarijatom za izdradnju društva bez staleža potvrđuje pravilnost „lenjinovskog" stava proletarijata i njegove stranke prema umetnicima intelektualcima. Stvaralački put umetnika i umetničkih udruženja u toku 15 godina svedoče o tome da umetnik prilazi boljševizmu svojim naročitim putem, putem proučavanja stvarnosti, njenog istinitog slikanja, putem aktivnog sudelovanja u praksi izgradnje socializma; prilazi boreći se i savladjujući svoje sitno buržoasko posmatranje sveta." Uvodjenje politike u umetnost i pretvaranje slobodnog umetnika u usko partiskog političara pretstavlja, na taj način, tezu koju su prihvatili i umetnost, i vodeći krugovi. Uglavnom, to je potpuno prirodno i konzekventno, pošto je nešto slično ranije učinjeno u SSSR u raznim oblastima kulture i tehnike. Mnogima je, verovatno, još u pamćenju kako su specialisti i inžinjeri morali da polažu ispite iz „političke pismenosti" i dobijali su mesta u zavisnosti od rezultata ovih ispita. U tim područjima ovakva metoda nije bila baš mnogo opravdana, pošto su most, kuća, koje je podigao prvi učenik u „političkoj pismenosti", mogli lako da se sruše što je donosilo osetnu štetu. Slabo po formi umetničko delo usled apsolutne nepripremljenosti sovjetskog gledaoca iz široke mase ne može da prouzrokuje za režim neposrednu štetu. Pre će ono postati, naprotiv, zahvaljajući svojoj „razumljivosti", svojoj sličnosti sa narodnom izradjevinom iji jeftinom reprodukcijom, — uz siže, koji je ustremljen odredjenom ciju — dosta pogodno sredstvo za propagiranje izvesnih ideja. Navodimo nekolika mišljenja gledalaca iz širokih masa, koji su ih kazali prilikom posećivanja izložbi. Kao i svi ljudi, koji ne umeju da vide i, sem toga, smatraju da je to uopšte šuvišno, pošto umetnost ima da sidje medju mase, a nipošto publika da se penje na nivo umetnosti, oni ne daju u svojim mišljenjima ocenu odlika dela, već samo ispoljavaju subjektivan ili partiski stav prema sadržini. Evo, na primer, mišljenja jednog radnika: „Slabo se razumem u umetnosti, pa ipak iskreno uzvikujem: divna izložba, ponos sovjetske države, snažna potvrda stava radnog sveta prema sovjetskoj vlasti i prema istoriskim i kulturnim vrednostima prošlosti i sadašnjosti". U suštini isto ističe i sovjetski dopisnik („selkor") sa Urala: „Od vrednosti je što ovde (t.j. na izložbi) može da se prati raščenje proleterske kulture, njenog puta od onog doba kad je lozinka bila: „umetnost radi umetnosti". Evo, naj-

zad, zabeleške jednog učenika, za koga se, istina, ne kaže da li on pripada srednjoj ili višoj školi: „Izložba je još jednom pokazala kakvo bogato i raznovrsno polje za obradu pruža umetnicima naša sovjetska država u izgradnji".

Neosporno je da ako se i neproleterskim masama dozvoli da glasno iskažu svoje mišljenje, i on će reći nešto slično, samo bez epiteta kao što su „proleterski" i „sovjetski". Masarik je jednom rekao da za mnoge ljude misliti znači doživljavati jednu teškoću, a mi ćemo reći ovaj zaključak: teškoća dolazi otud što ovi ljudi toliko vole da se drže starog puta, toliko traže „razumljivo" da s užasom ustuknu pred onim što zahteva izvesan napor mozga.

*

Mi vidimo, dakle, da umetnik mora, s jedne strane, biti politički vaspitan, da umetničko delo mora prikazivati današnjicu, a s druge strane forma mora da bude razumljiva svima i da odgovara novom terminu socijalističke izgradnje. Drugim rečima, kao što je rekao u jednom referatu A. Kurela: „Mi zahtevamo od umetnika da svesno služe zadacima proleterske revolucije". Samo se po sebi razume da pri ovakvoj čisto utilitarnoj tački gledišta moraju početi da dobijaju prvenstvo izvesne grane umetnosti i, u njihovom obimu, žanrovi. Da ovo ne bi ostalo bez dokaza, uzećemo programski govor istaknutog V. M. Fričea: „Ako se uzme u obzir da karakterističnu odliku proleterske psihe, za razliku od buržoaske, pretstavlja ono što se može nazvati socijalnom aktivnošću, očigledno je da pod ovim uglom i valja rešavati drugi zadatak (zadatak organizacije psihike radne klase preko umetnosti). Ukoliko je reč o socijalnom momentu, to znači istaći arhitekturu u centru kao najsocijalniju umetnost, kao stožer čitavog umetničkog kompleksa, prema kome svi ostali vidovi umetnosti igraju ulogu pomoćne dopune". Ovo gledište potvrdjuje i M. Ginsburg u svome referatu o zadacima savremene arhitekture: „Zaista, ako se slike, bioskopske i pozorišne pretstave gledaju dva ili tri časa dnevno, a takvih dana u nedelji je relativno malo, arhitektura spada u one umetnosti koje stalno okružavaju čoveka u njegovom svakidašnjem, običnom životu. Uzmite, primera radi, radnika: on radi u fabrici, gde ga okružava arhitektura, završava radni dan, odlazi iz fabrike, ide ulicom — okružava ga arhitektura. Svuda: na poslu, kod kuće, ako uveče ode u klub — svuda i na svakom mestu on nailazi na arhitekturu. U suštini, tokom celog dana svaki čovek današnjice je okružen arhitekturom. I u tome smislu uloga arhitekture kao umetnosti, koja prodire vanredno široko i vanredno duboko, zaista postaje jedna od najglavnijih i najznačajnijih".

Dok evropski levičarski arhitekti već nekoliko godina pokušavaju da dokažu da arhitektura nije umetnost, već tehnika i proizvodnja, u SSSR stavlja se ispod te arhitekture socijalističko utilitarni temelj. Praktičan rezultat do poslednjih godina bio je isti: i ovde i tamo u gradjenju je gospodario purizam kao najracionalniji pravac. Do promene je došlo tek pre godinu i po — dve

dana, kada su se u svima časopisima za arhitekturu odjednom pojavili protesti i usklici: „Dosta je bilo kutija i njihovog stila!" Teško je reći šta je tome bio uzrok: neuspeh gradjevine Korbisje, za koju se konstatovalo da ne odgovara klimi i stvarnim zahtevima, ili je Staljin slučajno pogledao na jednu od ovakvih zgrada i nije shvatio njenu lepotu — kao što Lenjin u svoje vreme nije shvatao pravce od impresionizma do kubizma. To je teško reći. Jasno je samo da se paralelno sa idejom da je neophodno potrebno učiti kod starih majstora (šta učiti — o tome se nigde nije precizno govorilo) ispoljavaju zahtevi udruživanja na neki način arhitekture današnjice sa renesansom i, šta više, antikom. Stara Grčka i Rim sada se stalno imaju u vidu, i ako njihove nazive niko ne izgovara. U vezi sa arhitekturom, kao i u vezi sa distrakcijama, zaboravilo se da sovjetski proletariat ne liči na antički. Činjenice govore same za sebe i umesto okretne konstruktivne kule, koju je u svoje vreme projektovao Tatlin, pred nama se nalaze projekti sovjetskih zgrada gotovo u stilu renesansa; u svakom slučaju, one imaju i bogate ornamente, i skulpturu.

Tako mi prolazimo drugom favorizovanom rodu umetnosti — vajarstvu, ali se i u samom žanru čini razlika. Čisto intimna skulptura odbacuje se i stavlja u arhivu, a počasno mesto zauzima monumentalna i arhitektonska, opet po obeležju utilitarnosti. Temelje tome udario je opet Lenjin još 1918 god. Kao uvek sa preuveličavanjem priča o tome Lunačarski: „Ovog časa bio sam kod Vladimira Iliča. Njemu je opet došla u glavu jedna od onih srećuih misli što duboko uzbuđuju, kojima je on mene toliko puta iznenađivao i oduševljavao. On je naumio da ukrasi trgove Moskve kipovima i spomenicima u čast revoluiconara, velikih boraca za socijalizam. Ovo je, u isti mah, i agitacija za socijalizam i široko polje za ispoljavanje naših vajarskih talenata": Ova ideja imala je tada tužan epilog, iz dva razloga: prvo, čisto materijalni uslovi bili su tih godina takvi da umetnici uopšte nisu mogli da rade; drugo, tada svemoćni „levičari" postavili su takve kipove da se sam Lenjin izjasnio o njima kao o „futurističkim strašilima", a stanovništvo je zahtevalo da se ovi kipovi uklone.

Medjutim, ideja je živela i dalje i kada se ispoljio protest protiv puristićke arhitekture, ponova izbija na prvi plan pitanje monumentalne skulpture. Početkom 1933 godine održan je naročiti sastanak arhitekta i skulptora. Opšti plan došao je do izraza zahvaljujući akademiku Ščusevu, koji se u isti mah izjašnjava protiv tonusa prethodnog perioda: „Moskvu su punile najdosadnije kutije, pošto se cela kompozicija svodila na povlačenje horizontalnih i vertikalnih linija. Zreliji arhitekti savetovali su da se stvori učeni savet u cilju pregleda radova i njihovog naučnog kritikovanja u početku, u drugoj njihovoj fazi i na kraju. Diže se val entuziazma pošto rad ulazi u život. Naš zadatak je sadržan u tome da se uzme danas nova arhitektura i spoji sa svim postignućima čovečanstva u prošlosti. Vajari imaju da podju istim pravcem, ne radeći apstrak-

tno, već praktično. A praktičnog rada ima, i to veoma značajnog za Moskvu. Biće potrebne velike snage za davanje vajarske forme Dvoru sovjeta, zida se hotel Moskovskih sovjeta. Ali vajari su sami krivi što nisu za sada našli primene svojim snagama". Izjave Ščuseva sadrže još jedan veoma interesantan i iznenadjujući momenat: naime, on propagira poglede koji se bore protiv obožavanja tehnike i uvodjenja novina po svaku cenu. Tako, na primer, pozivajući se na stanje stvari u Sovjetskoj Rusiji, a naročito na oskudicu u kvalifikovanim radnicima, on protestuje protiv apsolutnog primata armiranog betona. Naravno, ovde igra veliku ulogu težnja da se u arhitekturu uvede vajarstvo, koje se rdjavo slaže sa površinama armiranog betona, ako ove imaju svoj specifični stil.

Pored navedenih uzroka u vezi sa isticanjem monumentalne skulpture, potrebno je naglasiti da su u S.S.S.R. uslovi za stanovanje takvi da običan gradjanin ne može ni da sanja o tome da svoj stan ukrasi čak i manjim vajarskim delom. Nove kuće, koje gradi sovjetska vlada, grade se tako da u njima privatan, intiman život mora da bude sveden na nulu, da se celo slobodno vreme mora provesti — socialno i sa masom — u klubovima i t. d. U ovakvim zgradama za mase ima mesta opet samo za monumentalnu i agitacionu skulpturu. Poznati kritičar I. Grabar ovako je formulisao: „Monumentalna skulptura, koja je danas potrebna socialističkim gradovima našeg Saveza, jeste skulptura na ovaj ili onaj način vezana sa arhitekturom. Ili je to spomenik, ili kip na trgu, koji ne mogu da se postave bez odgovarajuće arhitektonske forme ili kipovi, oreljefi, bareljefi i plitki reljefi na spoljnim i delom unutrašnjim zidovima zgrada, na kapijama, vodoskocima, u parkovima i vrtovima, pred ulazima u zgrade, u vestibilima i na stepenicama, u pozorištima, zgradama za svečanosti i t. d. Monumentalnoj skulpturi strani su elementi intimnosti, žanra, koji uništavaju utisak velikih plastičnih masa, kojima operiše vajar — monumentalist. Smatram da je suvišno radi karakteristike savremenog stanja vajarstva u S.S.S.R. ma šta dodavati ovim citatima.

Ostao nam je, dakle, samo još jedan veliki otsek umetnosti, a to je slikarstvo. U čitavom nizu članaka i referata, štampanih u toku nekoliko godina, težište slikarstva se prenosi, kao što smo mogli da se uverimo, potpuno na niže i pri tom, naravno, prvenstvo ima revolucionarni niže. Pri ovakvom stanju stvari, sovjetski teoretičari neizbežno su morali da dodju do onih uverenja koja su gospodarila u osamnaestom i u početku devetnaestog stoleća, kada je postojala izvesna skala u granicama samog roda umetnosti. Kao i onda, danas se u S.S.S.R. vrhuncem smatra istoriski rod, t.j. onaj koji prikazuje izvestan, prvenstveno svečani moment narodnog života, s tom razlikom samo što se umesto stare istorije i bibliskih sižea obradjuje borba proletera. Iza istoriske ji žanrističke slike dolazi portre, koji se ceni opet sa utilitarnog gledišta. U članku „Sovjetski slikari" Ščekotov piše: „Nama su neobično potrebni portretisti, pošto je naša epoha — revolucionarna borba

i socialna izgradnja — istakla i ističe mnogobrojne heroje, dela, imena i lica, koji ne mogu i ne smeju da iščeznu, bez ikakvog traga za buduće generacije, ne govoreći već o tome koliko su nam oni dragi. Nisu nam potrebni samo individualni, već i tipski portreti". Neki kritičari likovne umetnosti podvlače, medjutim, da portret mora da bude isključivo socialan, podrazumevajući pod ovim pojmom, potpuno primitivno, socialni položaj ličnosti koja se portretiše. Ako bi pitanje bilo postavljeno dublje, moglo bi se doći do veoma interesantnih rezultata, pošto nesocialnog portreta u stvari nema. Ono u čemu se, na primer, portret početka devetnaestog stoleća razlikuje od portreta, recimo, iz prve polovine osamnaestog, krije se baš u socialnim momentima. U tome pogledu bilo bi veoma interesantno i poučno uporediti malogradjanski portret, bilo anoniman, bilo potpisan od takvog majstora kao što je Mahek sa odgovarajućim ruskim portretom ne samo iz dvorskih krugova, već uopšte iz inteligentnog društva.

Dalje, potpuno se ukida jedan ogranak slikarstva kao što je mrtva priroda — ogranak koji je teško staviti na marksističku bazu. Kao umetničko postignuće jednog od najkomplikovanijih oblika, kao veza čoveka sa svetom, koji on stvara, mrtva priroda ne može da interesuje sovjetskog stanovnika i kritičara. Shvatiti celu unutrašnju važnost stvari čiji su autori, na primer, Šarden ili Navratil jeste iznad snaga ljudi sa moralnom koprenom na očima. Ono što je napisao već pomenuti Šćekotov o mogućnostima mrtve prirode može da izazove samo smeh ili sažaljenje: „Kakve se interesantne mogućnosti za samosvojnu mrtvu prirodu otvaraju u naše doba kod nas, pri ovoj izuzetnoj pažnji i opštem interesovanju i za dubine zemlje, i za gajenje životinja, i za voćarstvo; kod nas, gde novine svakog dana obaveštavaju o novim kulturama, koje su pronašle bezbrojne naše istraživačke ekspedicije. Na žalost, ova najbogatija i najzanimljivija za slikare oblast do sada nije privukla skoro nikakvu njihovu pažnju."

Kad se ima u vidu visoki nivo reprodukcione tehnike pa čak i fotografske veštine, ovakvo primitivno slikanje plodova i minerala znači samo gubitak vremena ili obožavanje svega što se čini u SSSR.

Medjutim, klasifikacija u granicama samog žanra ide još jednom linijom. Kao što u oblasti vajarstva prvenstvo ima monumentalna i arhitektonska skulptura, nešto slično zapaža se u slikarstvu, gde postoje pokušaji isticanja freske. Mora se otvoreno reći da je postojanje pokretne slike, t. j. stvarnost slikarstva našeg vremena ugroženo. Uzroci tome kriju se opet u istom tumačenju stvarnosti i rekonstruisanju životnog reda, a ne u umetničkim postavkama. Ovde je od važnosti još jedan momenat, a to je principielno odbijanje svega što se čini u Evropi, koja se u Sovjetskoj Rusiji, bez ikakvog razlikovanja, smatra buržoaskom. „Proleter ne samo što ne može da se prilagodi, — veli ratoborni Maca, — prihvatanju formalno zbirne, intimno salonske bur-

žoaske umetnosti, čija se sadržina nalazi u dubokoj protivrečnosti sa socialnom sadržinom proleterskih koncepcija sveta, već i postignuća forme ne mogu da budu prilagodjena laboratoriskim putem zahtevima naše stvarnosti. Kad se ima želja, gotovo svaka pokretna slika može da se uvrsti u kategoriju buržoasko intimnog stvaranja i na taj način osuditi na uništenje. Krajnja grupa komunističkih kritičara izjašnjava se, prema tome, za potpuno uništenje umetnosti namenjene u prvom redu individualnim potrebama, pošto, naravno ogromna ratna revolucionarna platna, koja se nalaze u salama za zvanične sednice, klubovima i t. d., mogu bez ikakve štete da budu reprodukovana tehnikom freski. U krajnjem rezultatu, čak i oni koji se pojavljuju kao zaštitnici slike, brane je samo kao prelazni žanr, kao zlo neizbežno pri slaboj razvijenosti i zaostalosti mase. Tako, na primer, R. Abih našao je za mogućno da u njenu zaštitu izgovori samo ove reči: „Ako radnici, seljaci, varošani i ostali kupuju kod Iverske kapije „sličicu", ako oni ovaj proizvod ističu na zidovima svojih kuća, to znači, dakle, da pokretna slika mora postojati i da će biti neophodna u toku jednog dugog perioda." I to je sve. Ovim ćemo i mi završiti naš članak. Moglo bi se reći još mnogo o primenjenoj umetnosti, o grafici i t. d., ali osnovna slika stanja koju smo izneli, ne bi se time promenila ni na ovu, ni na onu stranu, čak i ako bi se našli novi detalji. Formulišući, uglavnom, sve što je izneto, dolazimo do zaključka da se likovna umetnost u SSSR danas nalazi u službenom položaju, čime je i prouzrokovano opadanje njene forme. Dalje, gledište umetničkih kritičara odgovara od prilike onom koje je pospodarilo, od prilike, pre sto — sto pedeset godina. Najzad, pada u oči tendencija ogradjivanja od evropske umetnosti kao od „buržoaski trule" i vera u neko svoje „vaskrsnuće", stavljena na tematičku bazu. Ovo poslednje može da se potvrdi citatom iz članka S. Romanova „Crvena vojska u slikarstvu„: „Kriza buržoaske umetnosti vezana je za krizu sadržine. Stanje truljenja kapitalističkog društva opustošilo je evropsku umetnost. Kao produkt klase koja umire ona više nema od čega da živi."

Др. Никола Јелењев
(превео М. Ј.)

РУСКО СЛИКАРСТВО

АЛЕКСАНДАР БЕНУА

Александар Николајевић Бенуа родио се 21 априла по старом календару 1870 године у Петрограду. И са очеве, и са материне стране он је страног порекла, из породица које су се ипак русификоване и узимале су видног учешћа у културном изграђивању Русије. Ми ћемо се мало задржати на генеалогији Бенуа, која претставља искључив интерес због укорењене код претставника његовог рода наклоности или, боље рећи, — праве тежње ка уметности.

Уметников отац, професор архитектуре, Никола Леонтијевић Бенуа, познати архитекта из доба Николе I Александра II, био је пореклом из једне француске породице. Његова мајка Камила Албертова, чије је девојачко презиме било Кавос, била је кћи Алберта Катериновића Кавоса, градитеља петроградског и московског позоришта, и унука Катерина Албертовића Кавоса, композитора доба Павла I, исељеника из Венеције. Ако би се проучила у детаљима генеалошка лоза Александра Бенуа, уочило би се да је његов деда (Иван Катериновић Кавос) био режисер, а рођени брат његове мајке, дакле ујак (Цезар Албертовић Кавос) академик-архитекта. Ова развучена листа сведочи о наслеђеној тежњи целога рода према уметности. Ако се још дода да су два уметникова брата (Алберт Николајевић, познати акварелиста, и Леонтије Николајевић, архитекта) такође служили уметности, а његов син (Никола Александровић) одликује се сада у Риму, као позоришни декоратор, мораћемо признати у роду Бенуа-Кавос одређену културу крви. Наслеђене особине А. Бенуа могле су се још и због тога са нарочитим успехом развијати, што све околности његовог детињства као да су биле створене зато да се у њему развије уметник у ширем значају ове речи. Околина се састоји из два главна дела: људи и ствари. Људи међу којима је Бенуа растао сви су били лица професионално везана за уметност. Ова им није служила као средство за одмор или разоноду, већ је била једна животна потреба. Ствари и уопште сав материјални круг појава са којима је дечак долазио у додир, не само што су већином биле уметничке ствари, него

су биле још сем тога ствари једне биране уметности. Ове ствари треба потражити не само усред предмета намештаја који су окружавали дечакову породицу, о чему ћемо говорити даље, него и у уметничком, естетски квалификованом пејсажу који му је служио као позадина. Овај „пејсаж" био је плод уметничких радова и брига читавог једног низа генерација које су разумевале и цениле уметност. Ја ту подразумевам места где је Бенуа живео у раном детињству, а то су: Петерхоф и Павловск, који су пре бољшевичке револуције били трезори уметности у којој су нашли израза укуси, живот и нарави царског доба Русије. Обе престонице руских царева, са њиховим дворцима, павиљонима, водоскоцима, парковима, са њиховим веома богатим уметничким збиркама, са њиховим библиотекама и легендама, биле су за Бенуа школа укуса, уз то једног одређеног укуса. Уметничке перцепције детета изванредно су оштре и упорне. Оне често предодређују симпатије човека у зрело доба, што је и било у случају Бенуа. Он је питомац укуса прохујалих времена, која су стигла до свог естетског врхунца крајем 18-ог столећа и кристализовали су се у делима уметника светског значаја, као што су били градитељи Петерхофа и Павловска. Између њих налазимо градитеља дворца у Петерхофу Ж. Б. Леблона (Le Blond), Растрелија, Камерона, Брена и, најзад, Гонзага. Име овог последњег, као позоришног декоратора (у главном) скоро се изгубило у савремености, и зато могу да о њему дам следећа обавештења.*) Конкретнију слику о ближој околини Бенуа-дечка, који је провео своје дечје године у летњиковцу грофа Кушељева-Безбородка у Павловску, даје А. Шервашидзе. Он каже: „Летњиковац Кушељева био је у то време у пуном свом сјају, украшен мноштвом боскета, мостића, мермерних кипова и ваза. Дедова и очева кућа биле су увек затрпане архитектонским пројектима, плановима, цртежима и акварелним скицама; деца су се увек забављала са бојицама, хартијом за цртање и оловкама. Ваздух је пун успомена на очева путовања по Италији; његових причања о дивним сликарима старог доба, о чудесима цркве у Орвијету".

*) Пјетро Гонзаго, пореклом Талијан из Венеције био је за време царице Катарине II доведен у Русију од кнеза Јусупова. Примљен је у службу 27 маја 1792 г. у својству декоратора дворских позоришта и ускоро, на понуду уметнички образоване велике кнегиње Марије Феодоровне (доцније царице, жене Павла I) узимао је учешћа у сликарским радовима по украсу дворана и парковних зграда у Павловску. Године 1827 Гонзаго је добио звање архитекте VIII класе. 28 новембра 1828 год. отказана му је служба. Преминуо је 25 јула 1831 год. у дубокој старости и сахрањен је на Волковом гробљу у Петрограду. Написао је: „Information à mon chef ou éclaircissement convenable du decorateur théatral". St.-Petersbourg, in 8°, 1809 г. и „La musique des yeux et l'optique théatrale". St.-Petersbourg, 1807, 8°.

Сећам се овде последње примедбе Шервашидзеа. Кад је био пенсионар Академије уметности, Н. Л. Бенуа извео је једно путовање у иностранство; као резултат проучавања готике у Орвијету појави се књига коју су написали он и његове колеге у службеном путовању, издата 1877 године. Њен тачан наслов је: „Monographie de la cathédrale d'Orvieto par N. Benois et Resanoff et A. Krakau, pensionnaires de l'Académie Impériale des Beaux-arts de Saint-Petersbourg".

Али вратимо се на причање Шервашидзеа: „Са свим тим, каже он, Н. Л. Бенуа био је велики зналац и љубитељ уметности. У његовој кући сакупљало се много угледних људи тога доба — уметника, књижевника и других особа које су имале веза са уметношћу. Нарочито омиљени гост био је Д. В. Григоровић, чије су сликовите и лепе приповетке задивљавале и заносиле слушаоце. Додајте свему томе богату уметничку библиотеку, породичну збирку уметничких дела донесених делом из Венеције; деца су навикла донекле да се понашају према њој не као према индиферентним стварима, старом намештају који се трпи само због тога што је ту и одавно заузима своје место, него као према омиљеним пријатељима којих се увек сећају и на које увек гледају са радошћу." А ево листића успомена самог Бенуа узетог из једног његовог чланка у којем он пише о моделима руских уметничких зграда: „Морам признати, каже он, да имам уопште страст према моделима. Још у детињству, кад ми је било четири до пет година, отац ме је водио у Академију, где су учила моја старија браћа; ја сам се просто заносио кад смо пролазили кроз собу модела, и отац, држећи ме за руку, пуштао ме је да се прошетам по улицама ове бајне варошице. Тада су сви модели били груписани у једној великој сали, ако се не варам, негде око „Кушељевке". У дубини сијао је лепотом величанствен успркос малом размеру San Pietro; са обе стране била су намештена два модела цркве св. Исакија, саборна црква Казанске Божије Мајке, Инжињерски дом; поред зида стајале су сваковрсне античке зграде, а нешто на страни Алхамбра. Већина њих стајале су просто на поду. Иако сам био мали, ипак био сам џин ако би се упоредио са овим стварицама, и тако сам се шетао у овом граду, гледајући кроз перистиле, прозоре и врата. После сам код куће сањао о томе како би се могло продрети у моделну собу ноћу, видети кришом како ће тамо мрдати лилипутанци..."

Дечак је растао као размажено дете. Његове уметничке наклоности врло се рано појављују и ту треба приметити да се код њега већ у детињству опажају способности ка сликарству и ка позоришту и према музици истовремено. Претходне генерације Бенуа-Кавоса, њихови таленти и зани-

мања као да се јављају у овом необичном детету, кога у породици сматрају за „будућег Рафаела".

„Од раног доба, прича С. Ернст, у њему се јавила самостална фантазија, он много црта и „све из главе", свира на клавиру, приређује позоришне претставе и игра у њима најразличитије улоге, игра балет у фантастичним костимима, декламује Шилера и Шекспира на свој начин."

И у животу суђено је било Бенуа да игра „разноврсне улоге". Тешко је а можда и немогуће наћи између његових савременика неког ко би био тако богато универсално обдарен, ко би себе стваралачки јавио у тако различитим областима. Универсализам Бенуа није савремена појава. Бенуа није само један префињено-културан сликар, већ је он и режисер и позоришни посленик, и илустратор књига, и музејски радник, и приређивач изложби, и критичар, и научник, и друштвени радник... Али да се вратимо биографији нашег славног савременика Године 1880 уписује се Бенуа у једну од петроградских гимназија. У јесен 1885 године он прелази у другу. У овом се може видети један обичан случај, али он је имао велики значај, и за дечка, и за будућност руске уметничке културе. Једна група гимназиста, шаљиваца без бркова који су весело ћеретали у гњездима својих школских клупа, постали су кроз низ година пријатељско и интимно јато бораца у руском прогресу, авангарда нових идеја, људи, који су за увек учврстили своје име у историји Русије. Школски другови Бенуа, у будућности најбољи претставници стваралачке генерације која сада на жалост одлази на одмор, били су К. А. Сомов, уметник који је познат далеко ван граница домовине, књижевник Д. В. Философов, В. Ф. Нувел и многи други.

Већ у детињству, што се спомињало, појави се код Бенуа наклоност према позоришту. Способност за „незаинтересовану игру" није га напуштала ни у зрело доба, напротив, позоришни елеменат необично је јак у свем стварању Бенуа. Овде ћу ја поново скренути пажњу читаоца на наслеђеност код Александра Бенуа, јер понављам, све способности и струке његових предака створили су у његовој личности крајње хармонично restitutio in integrum... Већ спомснути деда Александра Бенуа био је композитор који је у своје време написао оперу „Иван Сусанин", чији је садржај послужио као образац за чувено дело Глинке „Живот за цара". Други деда Бенуа био је режисер. Један од браће Бенуа је необично талентован импровизатор-пијаниста. Као што ћу даље рећи, Александру Бенуа припада не само читав низ позоришних припрема, као уметнику-декоратору, већ њему припадају и либрета за поједине балете и изабирање за ове одговарајуће музике. У детињству најомиљеније играчке Шуренке („Аце") Бенуа биле су оне које су слу-

жиле за дечије позориште. Да ли се ова страст развила од играчке, као од једног индивидуалног објекта, или је реалан живот суфлирао њу дечијој свести — не знам. Али пре него што је дечак доспео у право позориште, он је могао опазити на трговима Петрограда вашарска позоришта и лакрдије које су се у њима играле. Тако, на наш руски крајњи север са његовим тешким маглама и јаким мразевима били су, како вели уметник, пренесени „одблесци чаробних ,талијанских ватара". Успомена на ове ће ускрснути још једном код Бенуа, кад он буде пружио руку једноме од највећих триумфатора руских — Игору Стравинском и кад буде у друштву с њим припремао „Петрушку",[1]) у којем се рефлектирала традиција народног позоришта и елементи националних забава. У својој шестој години (године 1876) дечак види први пут једну позоришну претставу. Он гледа „Пут око света за 80 дана", а после годину дана чуо је већ оперу „Фауст". У својој осмој години он је први пут чуо балет „Бајадера". Зна се да је дечак био „потресен" и кад се вратио кући „свима је причао да је и сам тамо играо као мало Арапче"... Љубав према позоришту расте код Бенуа и не оставља га све до старости. После балета виђених у детињству долазе на ред утисци од италијанске опере. Године 1881 Бенуа гледа славног Салвинија, који је потресао европског гледаоца у „Отелу", „Хамлету" и „Магбету". И руска опера чији се пораст извршио са неком чаробном брзином и снагом, опера која је почела са Глинком и развила се у пуној снази у делима Мусоргског, Римског-Корсакова, учинила је такође приличан утицај на Бенуа. Године 1885 (т. ј. кад је Бенуа већ младић) руску престоницу усхићава и покорава Вирђинија Цуки. Она игра у „Брами", „Кћери фараона", у „Узалудној обазривости", у „Есмералди" и у „Краљевој наредби". Младић Бенуа одаје се са свом страшћу својих година чаробној обмани позорнице и полету плеса чувене играчице која побеђује материјалну инертност тела и реалног света. У гомили бесних од усхићења младић-Бенуа је један од посетилаца заљубљених у грацију". То звучи скоро банално... Зар је било мало студената, гимназиста, лицејиста који су у то доба сањали о балеткињи која је личила на лептира. Њих су били гомиле... Али Бенуа није заборавио на своју заљубљеност. Нестало је стварне Цуки, али је њена уметност покорила Бенуа за цели живот.

Још сасвим скоро (1928 године) Бенуа, сед, зрео животом и искуством, опет се заноси позориштем и припређује за Иду Рубинштајн у парискоj „Opéra" један низ балета које је сам саставио. Између њих „Les noces de Psyché" на музику Баха, „La Bienaimée" на музику Шуберта и Листа, „Not-

[1]) „Петрушка" одговара српском „Куку Тодоре".

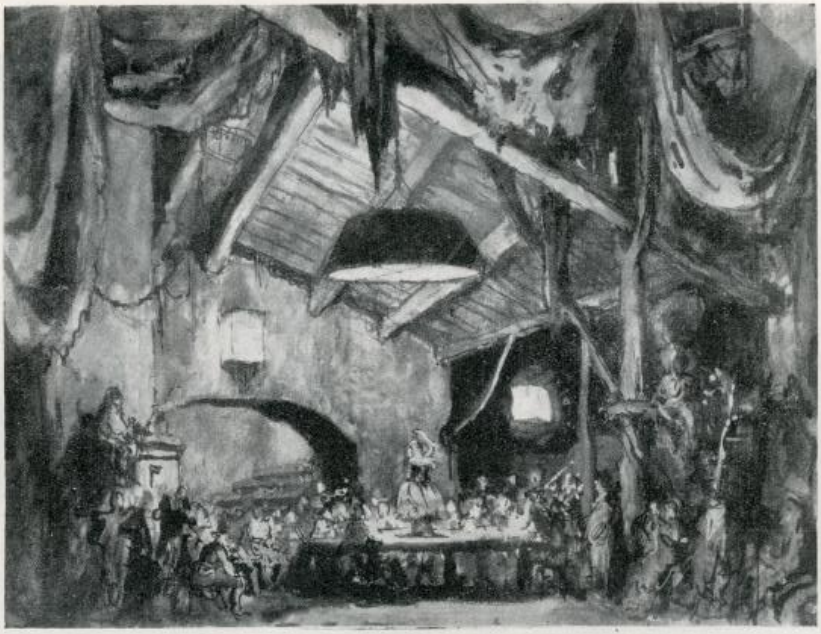

АЛЕКСАНДАР БЕНУА. — Скица декорације за балет „Le Bolero“ (муз. Равела)

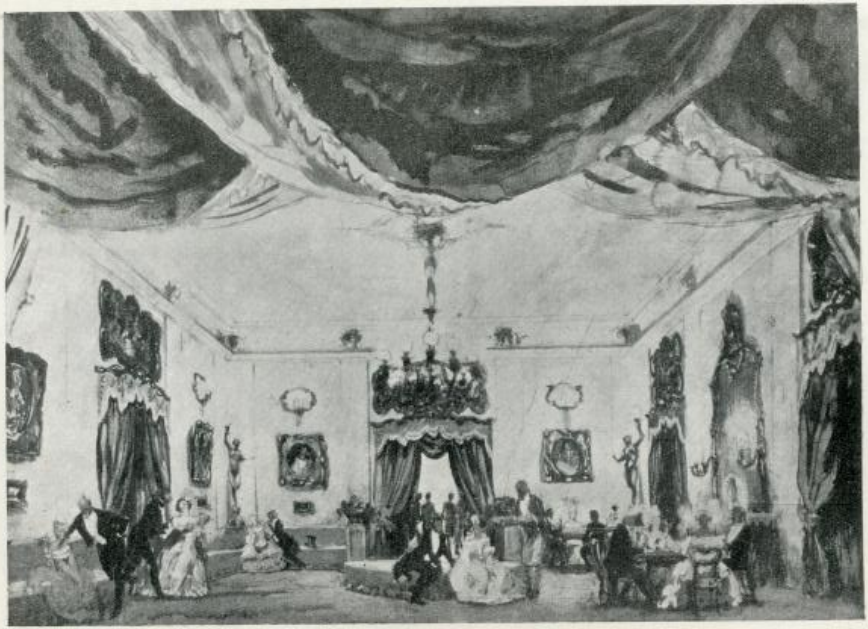

АЛЕКСАНДАР БЕНУА. — Скица декорације за драму „Дама с камелијама".

turno" на музику Бородина и др. Али то нам је пред очима. Пре четрдесет пак година Бенуа има код куће марионетско позориште. То није само дечија разонода, није ни размаженост. На „Кћери фараона" по Теофилу Готије са музиком од Пуниа радили су Бенуа и његови другови у току две године.

Године 1887 Бенуа обележава или тражи да нађе свој пут у животу. Он се одлучује да постане уметник позоришне декоративне уметности. Он налази потпору у свом оцу, који одушевљава сина многобројним причама о генијалном П. Гонзагу. Бенуа-отац, сам уметник, каже о декорацијама Гонзаге да „то нису биле декорације, већ чудеса". Обична је ствар да прошлост изгледа драга. Али ево сведочанства о Гонзагу једног савременика који је непосредно забележио своје утиске. Наводим речи књижевника С. Н. Глинке. Издавач „Руског обавештача" писао је овако о своме боравку у Павловску 1813 године:

„Ја сам заокренуо за Ружичасти павиљон[1]) и спазих једно лепо село са црквом, господарском кућом и сеоском крчмом. Видео сам високе сељачке куће; видео сам горње спратове са ишараним прозорима: видео сам између њих ограде и тарабе, иза којих су се зеленеле леје и баштице. На више места појављују се гомиле сламе, сена итд. итд. Само што се људи некако нису видели; можда су на раду, мислио сам... Убеђен у стварност тога што сам пред очима имао, ишао сам све даље и даље унапред. Али одједанпут почело је нешто да се чудновато мења у мојим очима: чинило се као да се нека невидљива завеса спушта на све предмете и гута их од погледа. Што сам ближе долазио, тим више је нестајало чаробности; све што се видело као истакнуто напред, журно се одмицало натраг; испупчености ишчезавале су, цвеће је бледело, сенке су постајале блеђе и реће, нијансе су се изравњавале... још неколико корака — и ја сам опазио разапето платно на којем је Гонзаго био насликао село; десет пута приближавао сам се декорацијама и ништа нисам налазио; десет пута ишао сам неколико хватова назад и поново сам све то виђао... На крају крајева посвађао сам се са својим очима, у глави ми се заврти и ја пожурих да се удаљим из овог предела чаролија".[2])

Ако не превазиђи, онда бар достићи... Такав је частољубиви сан сваког младића који има какав образац за подражавање. Овај максимум наде најбоље је изражен у светској књижевности и то у смислу емоционалном у „Подражавању Христу" од Томе Кемписког. Приче о генијал-

[1]) Једна од декоративних зграда у парку у Павловску.

[2]) Из књиге: „Павловск. Нацрт историје и опис. 1777—1877". Састављено по налогу великог кнеза Константина Николајевића, Петроград 1877.

ном Гонзагу натерале су Бенуа да се у јесен 1887 године упише у Академију уметности као „ванредан слушалац". Али академичка настава, „чврст оквир догми и рутинирана дисциплина", дубоко су га разочарали. У марту 1888 године младић је напустио академију. „Бирократска атмосфера још дуго ће изазивати код Бенуа лоше успомене. Кад буде писао своје талентоване скице из руског сликарства (убеђен сам да су само због младости његовог талентованог писца оне добиле име „Историја руског сликарства"), у њима ће се појавити живахно одрицање академизма, а неки пут и лично доживљавање антипатије према академији... Мртвило на које су устали крајем столећа Бенуа са друговима уједињени у „Миру искуства" (Свет уметности) притајило се, као што се чинило Бенуа, пре свега баш у Академији, где је Аполон од гипса сав у паучини одавно угушио живу естетску мисао и осећај.

У пролеће 1890 године свршава Бенуа класичну гимназију и уписује се у јесен исте године на Правни факултет Петроградског универзитета. У лето исте године путује по Немачкој и Аустрији. Уметник вели да је он овај пут извршио у „пуном усхићењу" и завирио је у све главне градове. У ово доба „Бенуа је мало радио, али је савршено уживао". Он је посетио центре немачког света, где су имена Дирера, Моцарта, Холбајна и Гетеа и осталих великих људи постала ближа, јаснија, него ли у далеком Петрограду. Вешта рука Дирерова била је дивна у гравирама које су се могле видети у петроградском Ермитажу, али у Нирнбергу и сада стоји кућа где је он живео. Овом степеницом пењао се он, велики чаробњак, преко овог прага корачала је његова нога, ови зидови чули су његов глас... Флауте и виолине, харфе и хор у „Requiem"-у Моцарта свечано и кобно певали су на обали Неве, зли само на мирном Дунаву, на бечком кеју може се реално замислити Моцарт, који каже жени са осмехом: „Кнез Кауниц рекао је данас краљу да се такви људи као ја рађају један пут у сто година"... Треба умети назирати старо, прохујало, треба умети видети трагове тамо где, изгледа, није остало ништа. Бенуа је обдарен овим талентом. Већ кад се први пут „обратио Европи године 1890, он је имао времена да посети Берлин, Лајпциг, Вирцбург, Мајнц, Нирнберг, Франкфурт, Келн, Хајделберг, Штутгарт, Минхен, Беч, Дрезду, Бамберг. Сваки град има своје лице и Бенуа назире ликове ових градова, слика их акварелом. Доцније све до старости он ће лутати по Европи, незасићен учењем, док је са похлепношћу пчелиње прионуо трезорима лепоте коју он тумачи у сликарству, поново ствара на позорници, о чијим служитељима он пише књиге, чланке, дописе у новине. Његов глас увек је јасан, жив, њиме он поучава најбољем у животу — љубави према лепоти. Нема земље у Европи

коју Бенуа не би био посетио; он се бавио у свима њеним главним градовима који имају историско-уметнички интерес и проучио их је.

У погледу Русије Бенуа је испунио неку мисију. Његовој судбини могло би се завидети, иако она није била лака. Није важно што Бенуа у октобру 1926 године за увек напушта Русију „без намере да се икад тамо врати". Мисија Бенуа је испуњена и будући историчар руске уметности хоће да се више пута на њему заустави. Као и Сергије Ђагиљев, Бенуа је „зближио" границе између Русије и Европе; он, као један од најфинијих претставника светске духовне културе, сејао је са лакоћом оно што с тешком муком добијају државе и народи правним и дипломатским путем: узајамно поштовање и упознавање. О великом персиском лиричару Садиу рекао је неко да је он кружио по свету слично ветру. Тако је и Бенуа кружио по свету слично ветру, и то пре свега зато што он има не једну, већ три домовине: Русију, Француску и Италију. Духовним кореном везан је Бенуа за културе ових двеју великих латинских земаља, али и пореклом својим он је за њих везан. Цело стварање Бенуа није ништа друго, на „кружење" тице око ових трију огњишта... Он се час враћа у Париз, час у Италију, час се жури у Петроград да би најзад у старости поново нашао напуштену од његових предака праву домовину — Француску. „Западњаштво" Бенуа, његову „чежњу са Версаљем" треба објаснити баш у овом смислу — доживотног служења трима домовинама. Оне су уједињене у неком вишем плану идејом која је надјачала уметников „ретроспективизам" (о чему тако усрдно говоре сви критичари Бенуа) те служи човечанству целог света. Ова је идеја — јединство култура.

Али да се вратимо на биографију Бенуа. Године 1893 он обраћа пажњу на старинске слике које се налазе у збирци Ермитажа и копира поједина дела. Понекад се чују протести против копирања слика. Ови протести заснивају се на разлозима да уметник прима тобоже туђе начине рада, губи своју индивидуалност и др. Ово, по моме мишљењу, није тачно. Копирање је најбољи начин да се упознају техничке тајне, најбоља метода проучавања стила мајстора, а понекад и епохе, штедња у времену и у тражењу оног што је можда већ пре више столећа познато. Између 1893—1894 године појављују се два рана рада Бенуа: „Пасторала", слика инспирисана радовима Бушеа, и „Манастир", у којем се опажају реминисценције књижевних дела двају славних западних романтичара, Виктора Ига и Хофмана. Истих година појављује се код уметника интерес према интерпретацији руске историје. Он ствара историску слику „Јелисавета Петровна у Царском Селу". Ова композиција је полазна тачка и у смислу сликарског тумачења руске прошлости, и у смислу

проучавања последње. Баш интерес према добу царице Јелисавете Петровне даје године 1910 прави историско-уметнички рад". „Царско Село за време царице Јелисавете Петровне", рад који је био издат са нечувеном у то доба раскошју, а сада претставља библиографску реткост.

Почетком 90-тих година формира се у Петрограду једно малобројно друштво лица која воле уметност, која се интересују за њену судбину, њену историју, њену улогу у друштву. Ово друштво претвара се доцније у уметничко удружење „Свет уметности" („Мир Искусства"). Ако би се на брзу руку проучила историја уметности у Русији, почев од Петра I и закључно са нашим данима, требало би рећи да је она имала ове три етапе: оснивање Академије уметности 1757 године; затим године 1863 чувено одбијање тринаесторице уметника да сликају према програму, што је дало као резултат прво „Артељ" (једна врста задруге), а доцније „Друштво покретних изложби", и најзад, појаву групе „Мир искусства" (Свет уметности). Најживље учешће и једну од најглавнијих улога, ако не и најглавнију, играо је у томе последњем Александар Бенуа... Ево шта о томе вели сам Бенуа: „Ја сматрам да под „Светом уметности" треба разумети... неки колектив који је живео оригиналним животом, имао је своје нарочите интересе и задатке, покушавао је да различитим средствима делује на друштво, да пробуди у овом последњем жељени однос према уметности у ширем смислу, т. ј. рачунајући овамо и књижевност са музиком. Ипак овај назив постао је нешто доцније; овим именом био је окрштен један часопис, који се родио после првих изложби и после целог једног периода рада који га је припремао и најзад до њега довео. Часопис је постао као резултат ове делатности и донекле као њен наставак." И даље Бенуа наставља: „Излазећи из својих непријатних ћелија на друштвено поље рада, ми смо примили на себе добровољну обавезу да пазимо на то шта се ради и шта се радило на целој пространој територији истинског „света уметности" у садашњици и прошлости, да упознајемо друштво са најупадљивијим и најкарактеристичнијим појавама и да се боримо са сваким мртвилом"...

Александар Бенуа и његова околина имали су две најзначајније снаге за почети посао: искреност убеђења и жар младости. Археолошка мисао у Русији краја XIX века и дегенерисана утилитарна естетика генерације шездесетих година (Писарев, Добољубов, Чернишевски, Крамској, а такође Ге, Јарошенко и др.) претворила се у безживотне схеме. Нова генерација звала је према новим идеалима, а ови су изгледали утолико привлачнији што је једна од база нове естетике био аутономно поносити и слободни принцип: „уметност ради уметности". Око Бенуа у ово доба видимо:

Д. В. Философова, В. Ф. Нувела, Л. С. Розенберга, који је доцније узео име Бакста и постао је славан широм целога света; већ споменутог Константина Сомова, А. П. Нурока, С. П. Ђагиљева и др. „Паликуће" старе Русије скупљају се код Бенуа, где су дискутовали, читали реферате из уметности, из историје, из филозофије, а сем тога поједини учесници свирали су на клавиру, или су изводили сопствена дела. Сад већ покојни Сергије Ђагиљев понеки пут је певао, а једном је извео један одломак из своје опере. Бенуа, који се већ сматрао у то доба међу пријатељима као зналац уметности, читао је реферате о Кранаху, Диреру, Холбајну, о француској уметности XIX столећа. Један од чланова „друштва" Шарл Бирле (доцније конзул у Москви) упознавао је друштво са француским модернизмом, који се тих година рађао, са делима Бодлера, Верлена, Метерлинка. А. П. Нурок (о њему детаљнија обавештења, као и о другим учесницима, например о С. Ђагиљеву, види у књизи А. Бенуа: Постанак „Света уметности") створио је прави култ Хофмана; он је такође увео и Исманса, он је упознао друштво са стваралаштвом Обриа Бирдслеја, чије је име одјекнуло затим по целој Европи и очарало је свест графичара за читаву четврт века. Исти А. П. Нурок пропагирао је уметнике Стејнлена, Т. Хајне, који је по мишљењу Бенуа „учинио тако велики утицај на целу нашу уметничку осетљивост". Сећајући се својих сарадника и друштва, Бенуа говори о њему као о нечему „што је састављало доста необичан додатак патријархалној кући мојих родитеља". Нећу погрешити ако кажем да Бенуа донекле ублажава тон свога причања: разуме се да су Бенуа и другови били револуционари sui generis. На једној страни својих успомена он признаје да после једног низа испада пред јавношћу Сергије Ђагиљев је постао за дворске кругове права „bête noire". О томе како је руско друштво оцењивало Бенуа и његове другове — рећићу после. Разлог за књижевну делатност А. Бенуа био је следећи: године 1893 појави се у Минхену прва свеска Мутеровог дела: „Geschichte der Malerei im XIX Jahrhundert". Ова књига имала је код једних велики успех, док су је други примили са оштром критиком. У околини Бенуа она је учинила позитиван утисак. Бенуа кришом од пријатеља „понудио се да напише за њега (Мутера) једну главу о руском сликарству". Овај први историско-уметнички рад који је био објављен у штампи произвео је у „друштву" праву сензацију. Сам уметник каже да је од тога тренутка он већ сматран у својој средини „за једног истинског писца".

У пролеће 1894 године А. Бенуа свршава универзитет, па се кроз неколико недеља жени, а у јесен путује са својом младом женом по Немачкој и Италији. Овога пута је видео Берлин, Висбаден, Рајну, Франкфурт, Страсбург, Базел, Лу-

церн, Сен-Готхард, Милан, Ђенову, Пизу, Флоренцију, Падову, Венецију, Беч. Бенуа проучава уметност ових места и музеја, а сем тога много ради са природе, сликајући акварелом и правећи скице оловком.

„Од године 1895, пише Шервашидзе, почиње живот посвећен искључиво уметности. Лето ове и идуће 1896 године провео је заједно са Сомовом на летњиковцу у Мартишкину. Заједнички усрдан рад, вечери проведене заједно, вечерње шетње, узајамни занос Хофманом и музиком осамнаестог столећа коначно су спријатељили оба уметника. Ове године су веома значајне и за њих двојицу и за будућу целокупну младу руску уметност. Баш одавде потиче почетак оног покрета, онога преокрета на супротну страну, који је нашао израза у „Свету уметности" и у изложбама Ђагиљева."

У зиму 1895 године Бенуа са женом уређује свој породични живот и њихова кућа постаје место састанака многих познатих уметника и књижевника. Између њих да споменемо И. Рјепина, Мерешковског и З. Хипиус; у ово доба почиње познанство Бенуа са Сјеровом, Љевитаном, Нестеровом, Васњецовом, Перепљотчиковом и другима. Требало би засебно рећи о односима Бенуа са Сергијем Ђагиљевом, о њиховом пријатељству, супарништву, везама и размимоилажењима. Онај ко би се овим питањем интересовао, морао би да се обрати успоменама Бенуа „Постанак Света уметности". Ту уметник живо оцртава оригиналну појаву пуну противречности једног од најдаровитијих радника руске уметности прве четврти овог века.

„Од јесени 1896 године, вели Бенуа у истој књизи, ја сам се већ удаљио од својих другова (топографски, не духовно) и настанио сам се у Паризу; али наше друштво је наставило свој живот и налазило се у тесном додиру са мном. Писма лете из Париза и натраг, свако питање се претреса заједно; ниједна замисао се не предузима без мога савета. И ја са своје стране будно мотрим на оно шта се ради „код нас"; опет она околност да ја живим у „центру света", „la Ville-Lumière", даје нарочиту озбиљност мојим мишљењима. Понекад долазим у лични додир с друговима, час са појединцима, час с целом групом".

Живећи у Паризу, Бенуа проучава његову историју и његове споменике старине, остављајући довољно времена Лувру и Версају. Није му туђа ни страст према колекционарству: он се заноси цртежима мајстора 18-г столећа и скупља их. Графика овог века доцније више пута се огледала у делима Бенуа, као нека захвална успомена о нечем незаборавно лепом, интимном и префињеном. Он је сведок уметничких „догађаја" ових сада већ далеких дана. Бенуа је присутан лицитацији колекције браће Гонкура, он гледа код Диран-Риела изложбе старије генерације импресиониста и

међу њима Дега, Моне. Његову пажњу привлачи стваралаштво уметника чија имена уживају сада велику славу. Међу њима: Вијар, Бонар, Валотон, Морис Дени. Бенуа је као и пре занесен позориштем, а нарочито га интересује комедија. Он много ради и у библиотекама, где са нарочитом љубављу чита мемоаре. О „штимунгу" свом и својих Бенуа тако говори: „Ми смо инстинктивно тежили за тим да напустимо заосталост руског уметничког живота, да се ослободимо нашег провинцијализма и да се приближимо културном западу, чисто уметничким тежњама страних школа, даље од књижевног правца и тенденција туђих чистој уметности, даље од беспомоћног дилетантизма квази-новатора, даље од нашег старачког академизма".

Налазећи се у Паризу, Бенуа се састаје са Е. Е. Лансере, Л. С. Бакстом, К. А. Сомовом, Н. Ф. и А. Л. Оберовима, А. П. Остроумовом, а од Француза са: Кондером, Симоном, Латушем, Дошеом, Котеом и с другима. „У Паризу, признаје Бенуа, ја сам прерадио и сав свој однос према прошлости. Све своје утиске и проналаске, пун усхићења, ја сам одмах саопштавао друговима". Из Париза он често путује на рад у Версаљ, где ради скице. Бенуа се удубљује у проучавање XVIII века, али у њему преовлађује интерес не историчара, већ уметника-аналитичара. Он чита мемоаре Сен-Симона и других писаца и у њима нагађа стил давно прохујалих времена. Слика, кип у парку, стихови, песмица — све служи за Бенуа као средство за упознавање његове омиљене епохе. Интересантне су следеће речи Бенуа о проницању у стихију прошлости: „Једна мала финална варијација Герта у „Спавачој лепотици" открила је сав XVIII век, Версаљ, Луја XIV, отворила ми је више него ли сви фолијанти и музеји".

Постојање у овој или оној епохи једног психолошког типа сличног Бенуа има дубоки значај. Ја подразумевам његову „закаснелу" у савремености љубав према добу перика, ошишаних алеја, утанчаних облика духовитости и сјаја племићско-краљевског живота. Успркос лажним револуцијама у уметности (лажним, јер њихов пламен види само једна генерација), његина историја је коначно само еволуција. Психолошки тип људи као Бенуа живи је завет потомцима од предака. Њихова је мисија — везати нове беочуге који се стварају са старима у један ланац непрекидних традиција. Стилизација је увек неко прилагођавање са извесним подражавањем. Али Бенуа, док преживљује XVIII век, не стилизира, већ открива његову суштину, као једне етапе културе. Добар сликар, Бенуа никад не би могао да се посвети сликарству без сижеа, што је уобичајено називати чистим или апстрактним сликарством. Бенуа је увек песник прошлости, који претпоставља свима чудесима савремености — легенду.

То је један диван и духовити приповедач. Ово се већ испоставило године 1896, кад је он створио серију „Шетње Луја XIV", коју састављају: „Код базена", „Шетње у фотељи", „Код базена Церере", „Поглед на велики канал", „Степеница оранжерије", „Поглед на дворац", „Parterre d'eau", „Le roi se promenait par tous les temps", „Код Курциуса", „Поглед на оранжерије", „Храњење риба".

Али иако се привијао историји, Бенуа не заборавља ни природу, тако је у ово доба створио: „Замак у Fougères" (1897), „Бретонске скице", и друго. Кроз годину дана уметник долази на мисао илустрације. Он ради илустрације за „Даму Пик" и за „Дубровског" од Пушкина. Требало би засебно говорити о руској књижној илустрацији да би се разумела улога А. Бенуа у овом послу. Имена илустратора у Русији XIX столећа, између којих могу да буду наведена имена Тодора Толстоја, Бокљевског, Агина, не чине велику листу. Руска уметничка илустрација родила се у доба „Света уметности". Једно од најпочаснијих места у њеној садашњој еволуцији заузео је Александар Бенуа, пошто је васпитао друге уметнике, давши им један пример. Имена Е. Лансере, Кардовски, Рерих, Бакст, Добужински и друга тесно су везана за доба кад је Бенуа стварао илустрације за творевине највећег руског песника Пушкина. „Дама Пик" и „Дубровски" били су само претходне етапе за илустровање Пушкина. Најбоље што је Бенуа у овој области створио јесу илустрације за „Бронзаног јахача", које су прво биле штампане у часопису „Свет уметности" па су изишле у засебном издању. У овој серији Бенуа је постигао необичну снагу продирања у замисао Пушкина. Цела серија ових цртежа је једна појава која је постала класична. После Бенуа нико од руских уметника није умео створити у тумачењу Пушкина нешто од једнаке вредности. Као што је било речено, орган друштва Бенуа био је часопис. Навешћу успомене, у којима уметник прича о томе; истовремено он сведочи и о томе у каквим се односима налазио према друштву. „У јануару 1897 године, пише Бенуа, била је најзад отворена наша прва изложба, прво заједничко иступање нашег врло проширеног „друштва"; прво иступање „Света уметности", али не још под овим именом, него под овим случајним: „Изложба руских и финских уметника". Ова изложба, необично сјајна по избору и разноликости, била је удешена у богатој тек оправљеној тада сали музеја Штиглица; она је била намештена са дотле невиђеном елеганцијом и отворена је уз велику свечаност (чак је и оркестар свирао). Све је то узбудило у Петрограду противуречне разговоре, али ипак гласови неодобравања били су угушени гласовима симпатије. Неколико година пре тога неки новинарски пискарало, чувши како се у иностранству нешто критикује, и не разумевши у чему је

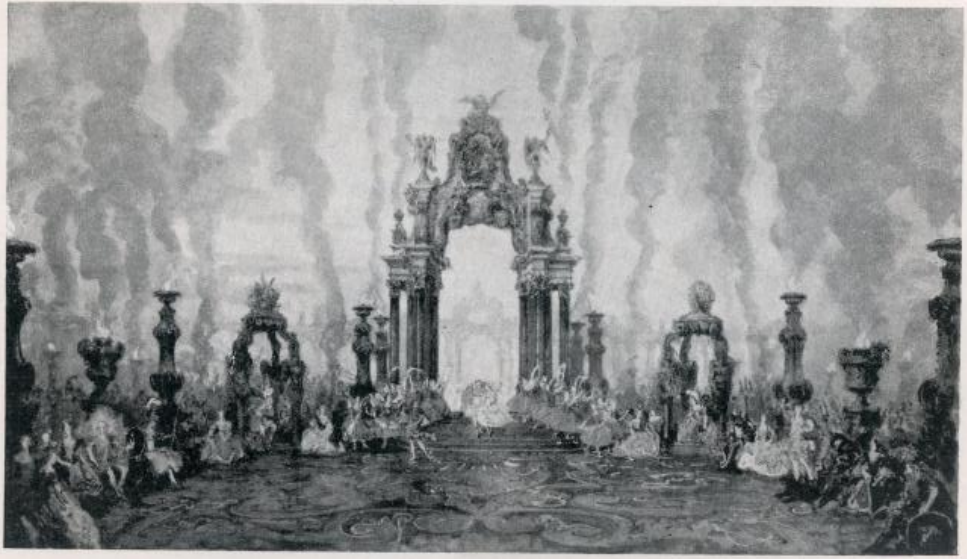

АЛЕКСАНДАР БЕНУА. — Скица декорације за балет „Свадба Психеи".

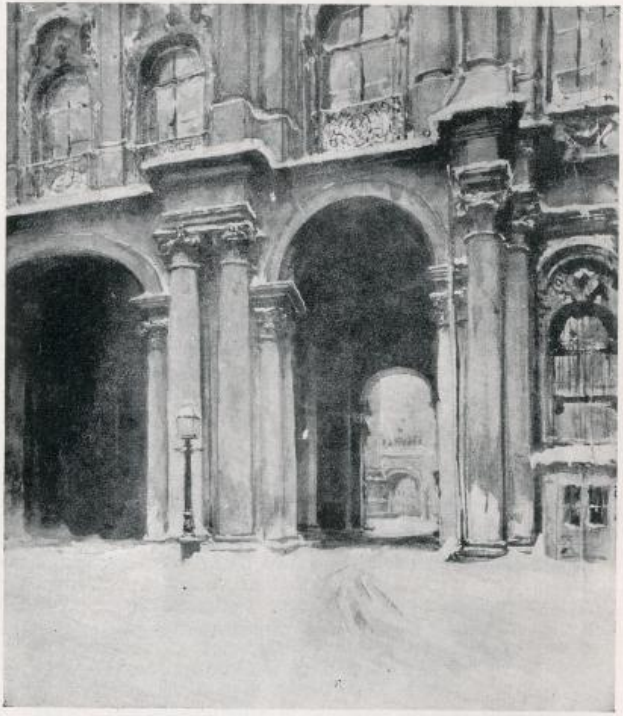

АЛЕКСАНДАР БЕНУА. — Зимски дворац у Петрограду.

ствар, употребио је реч „декадент" или „декадентски укус", говорећи о једној од истакнутих појава младе руске уметности: — могуће да се то односило на црквене слике Нестерова или на пејзаже Левитана. Исти лажни „декаденти" били су још раније пронађени у књижевности. У доба када смо се ми појавили то је био један шаблонски израз. Он се примењивао апсолутно на све што би се ма чиме одвајало од свакодневне рутинске позадине, што би садржавало бар једну капљицу животног треперења, стваралачке узбуђености, или просто свежине, а још више што би сведочило о постојању у уметнику независности и неког смелог покушаја. И овај надимак залепио се сада одмах и безусловно за нас, мада је међу нама било несумњиво „здравих" људи као што су били Сјеров, Маљавин и Левитан; па и наши смели новатори никако нису били болесни од некакве нарочите дегенерације".

Тешко је веровати да је уметност Бенуа и његових другова могла пре 35 година изазивати такве слепе судове. Али слушајмо даље шта прича уметник. „Понеки од нас, међу њима Ђагиљев и ја, примили су овај назив као увреду и свом снагом су протествовали противу њега, неке је он уплашио и то тако да су нас уплашени напустили (И. Е. Рјепин и др.), али било је и таквих који су, као нидерландски „Гези", примили овај надимак и почели су чак да се њиме поносе, осећајући неко нарочито задовољство од тога да се у њему особито упадљиво јављала глупост маса, а то значи — унутрашње право оних који су се вређали. Ова оптужба за декаденство и делимично „примање истог ударило је известан отисак на почетну делатност часописа. Да није било ове још ничим неизазване вике око нас, сумњам да би моји другови пожелели сами да на ма какав начин изазивају друштво. Већина нас били су комотни људи и нама није одвећ пријало да парадирамо на естарди и да изазивамо гусане. Али су баш ови почели да се тако несносно деру да смо и нехотице морали да подигнемо глас, да изиђемо из стања нашег парнаског одмарања и да отпочнемо да тучемо мотком по глави будале и незналице".

Младој генерацији која је подигла заставу буне помогли су срећом кнегиња М. К. Тенишева и московски мецена Сава Мамонтов, који су финансирали часопис. У октобру 1898 године изашао је први број „Света уметности" за 1899 годину, са уводним чланком декларативног карактера који је написао Ђагиљев. Часопис је постојао све до 1904 године. Створити нешто слично у Русији пре тридесет година — било је необично тешко. Томе су сметали укуси друштва, а такође и мањак потребне типографске технике. Ево чега се сећа том приликом Д. Философов: „Сада (1916) је руска издавачка делатност много напредовала. Прошла су у непо-

врат времена, када се „Александар I" Шилдеров сматрао као уметничко издање, а Државна штампарија као васпитачица доброг укуса. Чак се опажа нека замореност од елегантних корица, виньета и насловних страна". Д. Философов је био потпуно у праву. Послератна књижна графика показала је то. „Друга генерација чланова „Света уметности", цитирам Философова даље, као што су Чехољин, Митрохин, Нарбут и др. доста су научили руског читаоца да цени лепоту књиге. Али тада, пре једно двадесет година код нас је у погледу технике била права пустиња арависка". Исти писац, учесник друштва „Свет уметности", сећа се да је редакција часописа морала да се пре свега претвори у техничаре. „Много је било утрошено снаге и времена на ову технику; пронашли су и слова у Академији наука — права-правцата из доба царице Јелисавете. Тачније рећи — нису то била слова, већ матрице. По њима су направили слог. Потребну „кунстдрук" хартију добили су тек друге године, а фамозну хартију „верже" (ко се сада њом не користи!) спремили су тек за трећу годину издања. Уопште треба приметити да је часопис тек од 1901 године почео са спољашње стране да бар донекле задовољава саме уреднике. Пре тога свака нова свеска изазвала је нову огорченост, а понекад и очајање.

Нису умели правити фотографије слика; ту је дошао у помоћ стари А. К. Јержемски, аутор познатог приручника за фотографију. Нису умели да праве ни клишеа. Ко би помислио да је фирма Вилборг, која сада са таквим успехом конкурише са Европом, израђивала клишеа тако лошег квалитета да смо се морали обратити на иностранство. Ево средине у којој је требало радити. У пролеће 1899 године Бенуа по повратку из иностранства узима најближе учешће у вођењу часописа те га последњих година његовог постојања он уређује. На његовим странама он објављује своје радове од којих ћу ја навести само понеке: „Писма из Париза", у којима се аутор у живахном и оштром облику јавља као одличан дописник за уметничка питања; „К. А. Сомов", „Тернер", „К. П. Брилов", „Јусуповљева збирка", „Француска уметност на светској изложби", „Морис Дени", „Сликовити Петроград" и т. д. Последњи рад ударио је темељ проучавању лепота Петрограда којих се скоро нико није икада сећао. Широка образованост Бенуа, његов укус, његово знање да нађе потребне облике причања још и сада изазивају интерес и пажњу код читалаца.

Поред часописа друштво „Свет уметности" приређује изложбе. Све напредне снаге биле су скупљене на овим демонстрацијама нове руске уметничке културе. Поменућу неке од учесника: Л. Бакст, А. Бенуа, И. Билибин, О. Браз, А. и В. Васнецови, М. Врубељ, А. Головин, А. Голубкина, И. Грабар, М. Добужински, К. Коровин, Е. Лансере, И. Левитан,

С. Маљутин, Ф. Маљавин, В. Мусатов, М. Нестеров, А. Остроумова, Н. Рерих, Н. Сапунов, К. Сомов, В. Сјеров, П. Трубецкој, М. Јакупчикова, С. Јаремич и др. Али посао се није ограничио на уједињење руских снага, већ је позив био упућен и у иностранство. „Године 1899, вели Бенуа, била је изведена од уредништва часописа једна грандиозна међународна изложба на којој је први пут наш свет могао видети поред дела руских мајстора прворазредне слике Реноара, Дега, Леона Фредерика, Бенара, Уистлера, Казена, Симона, Рафаелија, Болдинија, Либермана, Карјера, Ленбаха, Бренгвина, и др. А ево сведочанства Бенуа о естетским критеријама његове групе: „Као разлог за позив овог или оног уметника није била његова припадност некоме правцу, него уопште оцењивање истинитости, талентованости, вештине онога кога су звали, ма каквом правцу он припадао."

Летње месеце 1900, 1901, 1902 године проводи уметник у Петрограду, Оранијенбауму и Павловску. Одмарајући се овде, Бенуа ствара серије слика ових места радећи их акварелом, пастелом и оловком. Између студија израђених 1900 године поменућу: „Златна планина", „Чекаоница у Марли-у", „Базен великих водоскока" и др. Године 1901 следују: „Велики дворац" „Дворац Петра III", „Тераса Великог дворца" и др. Најзад године 1902 појављује се серија посвећена Павловску: „Дворац", „Претсобље дворца", „Галерија Гонзаге", „Ружичасти павиљон" и др. Исте 1902 године уређује Бенуа албуме састављене према његовом плану: „Уметничка блага Русије", у којима су објављени (у облику репродукција са одговарајућим текстом) сви ти споменици уметности којих има у Русији. У овим албумима био је репродукован велики број предмета уметности, непознатих дотле за широке друштвене кругове. Што се пак тиче тога како је Бенуа „ловио" реткости, како је проналазио заборављена блага руске уметности, може да дâ појам његов чланак „Првобитан дворац царице Јелисавете у Царском Селу", штампан у „Старом добу". Аутор прича како је он једном уочио на једној табакери времена царине Јелисавете Петровне слику једне зграде која се називала Царско Село. Али ова мала гравира није имала ничег заједничког с оним што се сачувало у Царском Селу и што важи као један од главних споменика средине XVIII столећа. Маколико да је Бенуа тражио у дворцима и архивама, он није могао да нађе детаљнију слику овог првог Јелисаветиног дворца. Он се према сопственим речима много „мучио" око овог питања. Потпуно пак случајно и неочекивано Бенуа је најзад нашао модел споменутог дворца у шупи једне службене зграде.

„Скице из историје руског сликарства", које сам већ споменуо, Бенуа је написао године 1902. Оне су донекле завршетак дела Р. Мутера „Историја сликарства XIX века". У

овом раду који се одликује жаром оцењивања, Бенуа се пре јавља као оштар критичар и уметнички трибун него ли као научник. У овом делу има темперамента младости, чак неке црте манифеста. Научном књигом овај рад не може да се назове. Тек доцније када је Бенуа почео да пише и да издаје „Историју сликарства свију времена и народа" (1912; до 1927 године било је издато 24 прекрасно илустрованих свезака) или када је штампао свој чланак о Лиотару („Аполон", 1912 г. бр. 2) његови судови добили су објективно-сталожени карактер.

Али је енергија Бенуа заиста неисцрпна. Поред свега реченог он је најозбиљније заузет позориштем. У фебруару 1901 године управник царских позоришта, кнез С. М. Волконски (и сам истакнут писац за питања уметности) позива на државни посао целу групу „Света уметности" и наређује јој по настојању Бенуа да приреди балет Делиба „Силвију". Бенуа је направио скицу декорација I-г чина и скице костима, а сем тога привукао је Бакста, Сјерова, Лансере и Коровина. Али је извођење балета било одгођено. Године пак 1902 нови управник позоришта понуди Бенуа припрему „Пропасти богова" од Вагнера, која је и била остварена године 1903. Бенуа је израдио за њу декорације и костиме. У позоришном животу ова је припрема својом свежином, искреношћу, дубином продирања у стихију Вагнерове музике била прави догађај. Следећих година Бенуа декоратор преживљаваће више пута триумфе позорнице, пошто је стао у ред истакнутих уметника овог века. Не потпуно тачно, али ипак згодно пише о њему А. Левинсон, чији је глас интересантан као мишљење поштеног историчара позоришне уметности. Он вели: „У радовима А. Н. Бенуа удружују се — не стапајући се увек тесно — љубав према богатству боја, величанственом и свечаном распоређивању декоративних маса — с дубоком чежњом према интимности, према живахној топлоти обичног живота прошлих епоха, са продирањем у њихов психолошки живот". „Ова љубав Бенуа према „веку Луја" потсећа на тугу за домовином. Његов „Павиљон Армиде" није један цветајући и својевољни сан колористе који запаљује платна декорација ватреном игром боја; то је пре свега ново стварање прошлости; будна радозналост уметника истраживача, који се радује свакој типичној и чудној ситници, упорног и бистрог, који се приближује баш особинама нарочито остарелим и заборављеним са љубоморном брижљивошћу срећног скупљача старина — све је то могло сворити једну слику пуну садржаја и планова, али којој нужно недостаје чисто сликарско јединство. Отуд и долази нека мозаичност утисака од боја".

Ја у овом чланку не могу да бар приближно набројим главне радове Бенуа, да изложим сва његова путовања, на-

писе у штампи и т. д. Забележићу само да је он године 1903 посетио Италију, која му се овог пута потпуно открила те јој је уметник посветио низ студија, од којих ћу споменути: „Трем Сан-Пјетро", „Сакристија Сан-Пјетро", „Двориште Ватикана" и др. Пут по Италији године 1903 (Рим с његовом околином) јесте једна од фаза развића Бенуа који се, пошто је психолошки примио Версаљ, вратио својој трећој домовини. О овоме добу говори С. Ернст: „Уметников пут у Рим био је изазван неком срдачном потребом да се надише римског ваздуха: за време свога првог пута по Италији године 1894 уметник „принципиелно" није пошао тамо, јер тада су била на снази романтична расположења, блиски су били примитивци и далеко је била завршена уметност Златног века".

Уметникова друштвена делатност године 1904 изражава се у томе што он узима учешћа у организацији изложбе руских портрета у Таврическом дворцу у Петрограду. О њој могу овде рећи само то, да је она имала сасвим искључив значај за проучавање историје руске уметности (каталог за њу саставио је барон Н. Н. Врангељ). Бенуа је извео читав декоративни план изложбе; сем тога он је посветио овом послу грдно времена и снага, скупљајући и бирајући портрете, расуте по целој Русији.

У фебруару исте године Бенуа одлази због болести сина на југ Француске. 1906 и 1907 године живи породица Бенуа зими у Паризу, лети пак у Версаљу и у Бретањи. Интересантно је да револуциони потреси Русије оних година нису никако дирнули уметниково стварање. Напротив, Бенуа сав тоне у стихији својих радова и признаје да је „1905—1906 година најплоднија година" његовог живота. У току ових година уметник је израдио низ студија о Бретањи; слика, посвећених резиденцији Луја XIV: „Пролетње јутро у Версаљу", „Алеја кестенова", „Базен Флоре", „Зимско јутро у Версаљу" и т. д. Разумевање епохе коју је изабрао уметник, постаје све јаче и финије. Не само што Бенуа прича о чињеницама и ситницама живота оног доба, већ он хвата најбитније црте стила целог живота тога времена. Кад се посматрају његова дела, кад се у њих удубљује, чини се да је, као у познатом делу фантазије Велса („Машина времена") време пошло назад. Његове маркизе, пуне грације као порцуланске луткице, његов Луј XIV са гомилом дворских кавалира, пажева, министара и слугу — пуни су оне истинитости, када „лаж" творца који их је насликао прелази у надахнуће. У овој изванредној збирци ускрснулог века грофа Сен-Симона и његовог оштроумља, века величине краљевске Француске — налазимо пуно најтананије грације: „Маркиза се купа", „Краљевске шетње", „Кинески павиљон", „Le billet doux" који одаје занос Бенуа за гравуру XVII века и

њен шаљиво-подругљив еротизам", „Филозофска шетња" и др. Необична способност Бенуа да осети дисање историје, да погађа њене напоре, њен глас, јавила се и у композицијама, посвећенима прошлости Русије. Већ сам споменуо да је Бенуа у току година 1901—1903 обрађивао предмете посвећене владању две најизразитије женске појаве у руској историји, а то су — Јелисавета Петровна и Катарина II. Од пролећа 1907 године уметник ствара читаву једну серију необичних „илустрација" за историју и живот Русије. Овамо су ушли: „Парада у доба Павла I", у којој је ускрснут један од најфантастичнијих и најтрагичнијих момената руског живота, „Спахија на селу", где има много више ироније (Молијеровог тона) него ли „интимности", коју је пронашао код Бенуа критичар Левинсон. Упоредо са приватним животом, Бенуа приказује и руског војника тога доба у овим композицијама: „У логору војника Катарине II", „Логор Суворова". „Излаз Катарине II" даје нам слику царице која се дописивала с Волтером, Дидром, Гримом, која је умела да уједини величанство и деспотизам владаоца са чаром просвећене жене. Изванредна је „Петроградска улица у доба Петра Великог" (1910 г.), где улице под пљуском и страшна појава Петра у карушама чине необично јак утисак.

Нећу набрајати све што је Бенуа радио следећих година, не бих имао места, али о нечему мора да се каже. Године 1907 због припремања балета „Павиљон Армиде" (музика Н. Н. Черепнина) Бенуа се враћа из Француске у Петроград. 8-г новембра са Аном Павловом на челу претстава је прошла са огромним успехом. Бенуа је и касније много радио за позориште, тиме је заузет и сада. Он израђује декорације за „Бориса Годунова" од Мусоргског, изведеног у пролеће 1908 године у Паризу; он је заузет „Праматером" од Грилпарцера (1791—1872), коју он режира заједно са Ф. Ф. Комисаржевским; године 1910 долази на ред „Жизела". Од ових позоришних комада Бенуа прелази на савремене ауторе. Ја ту мислим на „Петрушку" од Игора Стравинског и „Les Fêtes" од Дебисиа. Лакрдија „Петрушка", која је потекла од народних вашарских позоришта, од народних слика, од руских покладних свечаности — сведоче колико је Бенуа, коме су често пребацивали сувише велико западњаштво, близак Русији, колико је за њу везан. Што се тиче префињене уметности Клода Дебисиа, његов „Fêtes" дали су одушке, — то признаје и сам Бенуа — његовом заносу зе једног од највећих сликара Венеције, Паола Веронезе (1528—1588). Ова припрема — као што каже Ернст — морала је да буде као неки „Hommage à Paolo Veronese". Године 1912 Бенуа припрема за московско Уметничко позориште, где он у то доба управља уметничким одељењем позоришта, и налази се као један од његових декоратора, — „Лажног болесника"

и „Брак на силу" од Молијера. Комедиски елеменат позоришта, толико драг уметнику, приказан је у овој претстави са сјајем искључиве ерудиције. Године 1913 Бенуа приређује „Мирандолину" од Голдонија; године пак 1914 он припрема једну Пушкинову претставу, која је изазвала толике дискусије. Припрема трију малих Пушкинових комада („Гозба за време куге", „Камени гост", „Моцарт и Салјери") јесте један од највиших домета талента Бенуа, ма шта говорили они који су му пребацивали да „они комади" нису оживљени Пушкиновим духом" (Левинсон). Колико много и плодно ради ових година Бенуа сведочи и то да он исте године у пролеће приређује код Ђагиљева у Паризу „Славуја" од Стравинског. Декорације (пастел), костиме (акварел) израдио је Бенуа на основу старих кинеских и јапанских гравура. У односу према друштву Бенуа је као и пре врло активан. Он много пише у новинама, часописима, водећи у знатној мери естетску свест савременика. Његова кућа је центар састанака уметника, куда су долазили најистакнутији уметници почетка овог века. Лети, одмарајући се, Бенуа, као и пре много путује. Он обилази следеће земље: Шведску, Данску, Немачку, Аустрију, Италију, Француску, Енглеску, Финску, Шпанију, Швајцарску, Белгију, Холандију. Године 1916—1917 њему се поверава унутрашња декорација Казанске станице у Москви, која се онда зида. Његов декоративни таленат ствара прекрасне пројекте за украс огромне зграде у духу барока доба цара Петра. О томе вели Ернст: „Систем сижеа декорација створен је на тој мисли да московска Казанска станица, будући полазном тачком пута на исток, служи као беочуг који везује Европу са Азијом." Два велика паноа „Европа" и „Азија" морали су украшавати главну салу; плафон украшен алегоријским сижеом: Време (Сатурн) пробуђује рад (Херакла) и трговину (Меркурија), био је одређен за собу Управног одбора железница. Фебруарска револуција 1917 године поставила је низ питања која је могао решити Бенуа боље него ико други са његовим искуством и широким видиком. Привремена влада одређује нарочиту комисију за чување споменика старине и Бенуа добија у њој место претседниковог заменика. Ова тако звана „Комисија Горког" постојала је, истина, само кратко време, али Бенуа не само што је имао времена да више пута иступа у штампи (чланци у новинама „Нови Живот" које је уређивао Максим Горки), објашњавајући ширим круговима значај споменика старине (многи од ових пропали су уништени од незналачке руље још у фебруару), него и да организује чување бивших двораца. Овом делатношћу заузет је Бенуа такође и после бољшевичке револуције, све до 1926 године. Будући после октобарског преврата члан различитих званичних установа које су често мењале своју природу и име, Бенуа се по мо-

гућности труди да спасе и сачува државне музеје, приватне засебне куће и збирке.

Године 1918 уметник израђује много студија Петерхофа, које претстављају дворце, вртове и водоскоке познате широм целе Европе. Студије Петерхофа израђене у потпуно опустошеној резиденцији претстављају неку серију. Намеравало се да се изда читава ова серија у литографијама опет од Бенуа, али због књижарских услова у Совјетској Русији од овога није било ништа. У обавештењима о себи који ми је Александар Николајевић Бенуа љубазно саопштио он каже: „Карактеристично је за „револуционарну нелогичност" да је пре годину или две објављена била друга моја „серија" посвећена Версању опет пропраћена мојим текстом који је прослављао ово моје омиљено (заједно са Петерхофом) на земаљској кугли место — и то с тим већим усхићењем да у то време ни сањати нисам смео да ћу се икад поново тамо наћи и чак тамо живети (од јесени 1924 до пролећа 1926 године)."

У јесен савет Ермитажа, чији је члан већ био Бенуа, бира га на дужност Управника одељења збирке и кабинета цртежа и гравира. „Остајући на овој дужности све до 1926 године, вели ми Бенуа, ја потпуно реорганизујем експозицију колекција." Уметник ми је љубазно саопштио у једном писму о извршеним радовима. Да наведем један одломак из овог писма." Потпуно преуређивање збирке слика у Ермитажу, које је већ почело по повратку (са свима романтичним околностима) евакуисаних драгоцености под Керенским у Москву (којима се додало и оно што је било достављено у Ермитаж из „напуштених" или конфискованих збирака а такође и из двораца) узело је више систематски карактер од тренутка када је Ермитажу био додан (после дугог расправљања са властима) скоро сав Зимски дворац. У свечане собе првог и другог резервног одељења ја сам пренео одељења француске школе и XIX век. У основу последњег била је положена чувена збирка Кушељева, која је била предата у Ермитаж из Академије уметности. Трећи спрат дворца одредио сам за музеј слика другостепеног значаја, али ипак интересантних за историчара уметности (у Ермитажу има таквих слика на више хиљада). То би била тако звана „Studiensammlung". Али не знам дали је овај план извршен до краја. Шта се пак тиче рада на уређењу француске школе и XIX века, ја сам га срећно (с прекидом од две године) довршио и потпуно могу да се њиме поносим. Шта се с тим десило сада такође ми није познато. Чуо сам са стране да је тамо поново све испретурано и, осим тога, сигурно да је доста комада (и то од најбољих) распродато "претставницима умируће капитализма". „Намерно прекидам овде да не бих потпао саблазни да испричам и много

АЛЕКСАНДАР БЕНУА. — Породица уметника на мору.

друго што се тиче мога драгог, незаборавног музеја који је доспео у шапе вандала," с болом се читају ови редови. Тешко да ће се нешто сачувати од његовог преуређења збирака, јер бољшевички систем управе музејима, полазећи од својих „принципа", сигурно да ће претворити музеје у место за демонстрацију примерака „материјалне" културе...

У току година 1919 и 1920 Бенуа приређује „Петрушку", „Даму Пик", драму „Петар и Алексије", „Млетачког трговца". Године 1921 Бенуа припрема у Великом драмском позоришту комедију од Голдонија „Слуга двају господара". У њу су биле уметнуте лепе интермедије, игре за ове уз музику Скарлатија припремио је Лопухов, а у главној улози одликује се Н. Ф. Монахов. Крај лета године 1921 и један део лета 1922 уметник проводи у Павловску, где ради многобројне студије. Ова серија Павловска имала је око 20 акварела. „Исти од прилике број акварела, вели Бенуа, израдио сам на пустим улицама и каналима Петрограда (оне донекле претстављају рушевине наше Северне Палмире)."

Године 1923 Бенуа приређује у Русији комедију „Грејалицу", „једну од најдуховитијих комедија француског позоришта XIX века" (Бенуа) Сјајан превод текста извршен од самог уметника који познаје све финоће језика, знање правог француског комедиског стила допринели су огромном успеху комада. „Али, Господе Боже, сећа се Бенуа у једном писму, какву је олују беса претстава овог комада који и све до сада ужива велике симпатије код публике, изазвала у јавности и чак у неким установама које су биле позване да пазе на чистоћу и узвишеност револуционих расположења. Велико драмско позориште било је засуто доставама о буржоазности његовог правца и т. д. После 30 или 40 претстава „Грејалица" је морала да буде скинута са позорнице, али, што је интересантно, године 1926 поново су је приредили (баш је био зато искоришћен мој боравак у Петрограду од јуна до октобра), пошто се играла пред пуном кућом. Почетком фебруара исте године Бенуа одлази са женом у Париз где остаје до фебруара 1924 године. У ово доба он приређује за г-ђу Иду Рубинштајн „Госпођу с камелијама" и још неке комаде. Идућих година Бенуа стално ради за позорницу. У Русији се појављује на позорници под његовим надзором „Јулије Цезар", у Паризу „Жизела", у Копенхагену „Петрушка". За Иду Рубинштајн у Théatre du Vaudeville Бенуа приказује Француској „Идиота" (по Достојевском). Истих година он илуструје тако слављеног Андреја Мороа, наиме његову новелу која понавља наслов Гетеовог дела: „Јади младога Вертера". Године 1927 уметник је завршио илустровањем романа „Leçon d'Amour dans un Parc" раскошног издања које ни до сада није изашло, La Pecheresse Henri de Regnier . Поред увек нових припрема за које Бенуа не само

што слика декорације, него још и пише либрето, године 1928 он узима учешћа у припремању велике изложбе руске уметности у Бриселу. Исте године Париз види изложбу његових дела код Шарпантјеа и Гиршмана. Године 1930 стара страст према путовањима поново се буди код Бенуа и он посећује Београд, где је тада била изложба руске уметности; успут је уметник свратио у Беч и Минхен. До 1932 године он је као и пре заузет опером („Садко" у Teatro Reale dell'Opera — у Риму), балетом (припреме за Иду Рубинштајн „La Valse" од Равела и др.) и чак и биоскопом. Ове 1932 године Бенуа је измислио костиме за филм „Дон-Кихот" са Ф. И. Шаљапином у насловној улози. Додаћу на крају да је у току последње три и по године објављено у дневном листу „Последње Новости" много његових фељтона — чланака о новим и старим сликарима, међу којим су нарочито били запажени они посвећени Бушеу, Пикасоу и успоменама бивше царске резиденције.

Ево непотпуног прегледа живота и делатности Александра Николајевића Бенуа. Циљ му је био да нарочито да стварне чињенице о чувеном руском уметнику и раднику на пољу уметности, чије заслуге не могу да се оцене како треба само зато што живимо у сурово и прелазно доба.

Клавдија Жухина

САВРЕМЕНО РУСКО ПОРОДИЧНО ПРАВО

Приступајући анализи савременог руског породичног права са строго објективног чисто правног гледишта, морамо истаћи да се кроз цело ово законодавство потпуно одређено провлаче два принципа. Ова двојност одговара природи проблема, који има да се изложи регулисању — неопходној потреби да се доведу у склад интереси личности, која брани слободу брака као чисто личне, интимне ствари од напада државе са захтевима државе, чији је интерес да се очува породица. Остварење првог принципа води совјетско законодавство спровођењу погледа на брак као на слободну заједницу две равноправне личности, заједницу која не захтева никакве формалности, која није изложена контролисању и мешању државе. Одлучно спровођење овог гледишта навукло је на совјетско право замерку да је неморално и, нема сумње, увођење ових норми у живот изазвало је, нарочито у почетном периоду њиховог примењивања, читав низ појава ненормалних са гледишта етике и имало је за последицу велику нестабилност породице. Ипак, и поред све своје револуционарности, совјетско законодавство није се решило да уништи институцију породице. И поред постепеног апсорбовања од стране савремене државе многобројних социјално економских функција породице, које су породици припадале у патриархалном периоду натуралне привреде (ово се апсорбовање изражава у томе што државна власт присваја права суда, што ставља жене и децу под своју заштиту, што утврђује своје право на децу), и поред измена у значају породица, које на овај начин долазе до израза, ова институција и даље игра велику улогу. И совјетско законодавсто је признало да је треба чувати. Зато ми примећујемо у Кодексу закона о браку, породици и туторству од 1927 године, који регулише сва питања породичног права, напоредо са горе истакнутим принципом слободе брака, признање читавог низа социјалних функција породице.

Спровођење принципа личне слободе, принципа индивидуалног, изражено је већ у првом члану Кодекса, који укида обавезност брачних формалности и гласи: „Регистрација брака

уводи се како у интересу државном и друштвеном, тако и у циљу да се олакша заштита личних и имовних права и интереса супруга и деце. Брачна формалност обавља се путем регистрације код органа за убележавање акта грађанског стања". „Регистрација је неоспорни доказ постојања брака". (члан други). На тај начин, регистрација није неопходан начин за признање бр ка, а уводи се само да би се олакшало доказивање његовог постојања. Брак се склапа, и закон га признаје и без регистрације, независно од ње. Према члану трећем, лица која се стварно налазе у брачним односима, који нису регистровани према утврђеном реду, у праву су увек да своје односе путем регистрације вежу за ову формалност, уз навођење трајања заједничког живота. Почетак брака, према томе, не одређује се моментом регистрације, већ моментом који супрузи наводе обележавајући га као почетак брачних односа. Брачни односи без поменуте форме имају пред законом исте правне последице као и они регистровани. О томе говоре чланови 11 и 16, који шире важење норми што регулишу имовна права супруга на лица, која се стварно налазе у брачним односима, ма да ти односи нису регистровани, ако та лица признају једно друго за супруга Исто тако ако су ови брачни односи утврђени од стране суда на основу података о чињеницама њиховог живота. Члан 12 упућује судију каквим, од прилике, обележјима морају одговарати односи два лица да би се ти односи могли огласити браком. Ови су услови — и ако се они даљим набрајањем не исцрпљује — следећи: факат заједничког живота, постојање заједничке имовине у њему, испољавање супружанства пред трећим лицима, у преписци и другим документима, а исто тако, у зависности од извесних околности, узајамно материално помагање, заједничко васпитавање деце и тако даље. Признајући регистрацији само значај техничког средства за олакшање заштите права, а никако значај обавезног услова за склапање брака, закон одлучно уништава сваку разлику између законитих и незаконитих жена. Ово уништавање разлике између фактичког и формалног брака, које је увео у живот Кодекс од 1927 године, ставивши ван снаге законодавство од 1918 године, које захтева обавезну регистрацију брака, изазвало је приликом дискутовања о пројекту низ озбиљних критичних примедаба. *ВЦИК* (Сверуски централни извршни комитет) обуставио је расматрање пројекта и упутио га је на расматрање на места. Широм целе земље одржане су дискусије и законски пројект подвргнут је живој критици, иза које је примљен од *ВЦИК* и ступио на снагу 1 јануара 1927 године.

Прихватање нерегистрованог брака као важећег брака, говорили су противници, може фактички да има за последицу озакоњење полигамије. У закону ваља дати дефиницију брака. Брачни односи не могу се расматрати само као полни односи,

пошто форма брачних односа претставља важан део друштвених функција, и држава не може стога да санкционише ове односе независно од тога у чему се они испољавају и колико трају. Не може она исто тако да буде индиферентна према томе да ли је брак трајан или не, и да ли ће он бити често нарушаван — ово у вези с тим што из стабилних бракова проистичу последице од социалног значаја. На пример, после развода, и без обзира на алименте, за државу је ипак важно под каквим ће се околностима васпитавати дете. Брак мора да буде стабилан до извесне мере. Садашња незбринутост („беспризорност") деце последица је расула породице, а држави је дужност да помаже стабилност породице, у интересу детета и друштва.

Овој критици супротстављале су се напомене, у којима је истицано да су сви покушаји законског дефинисања брака били неуспели, да се не може уносити у низ обележја брака његова трајност, док се према закону брак може сваког тренутка раскинути, да је отсуство у закону разлике између законитог и незаконитог брака основ савременог совјетског законодавства, које је уништило разлику између законите и незаконите деце. Брак не ствара правне последице стога што се региструје, већ силом саме чињенице заједничког брачног живота. Нови кодекс далеко је од тога да ствара такво стање; при коме ће свака случајна полна веза бити брак и, према томе, повлачити правне последице. Ове последице, на основу кодекса, може имати само веза коју је суд огласио за брак. Суд може утврдити да ли овај или онај однос претставља брак и без законске дефиниције, на основу сведочанства о томе како су та лица живела, водила газдинство, испољавала се пред другим лицима. Што се пак тиче тежње да се осигурају трајност и стабилност брака, говорили су заштитници пројекта, то се не да постићи никаквим законом. Да пројект не одбацује институцију брака, види се из тога што он уводи регистрацију у циљу олакшања доказивања да брак постоји и допушта регистровање брака који дотле није званично констатован, у сваком моменту после ступања у стварни брачни однос. Да би настала извесна права и обавезе, потребан је брак, који се доказује формалном исправом или судом — свеједно. Пројект, истицали су његови заштитници, не решава питање једног брака или више бракова и то је донекле добро, пошто једновремено могу постојати и регистровани и нерегистровани бракови. Првобитно пројект је садржао напомену, према којој се права жене у нерегистрованом браку признају само у том случају ако не постоји регистровани брак. На тај начин, суду је пружено право да не призна постојање брачних односа ако је констатован и брак са регистрацијом. Савет народних комесара изоставио је ову тачку пројекта, налазећи да не би било правично лишавати жену, која се стварно на-

лази у брачним одиосима са мушкарцем, који је на другој страни склопио регистровани брак, права жене. А то се право у својој суштини своди на имовинско. Бојазан да ће правна заштита фактичког брака допринети ширењу многоженства, напоминьали су присталице пројекта, заснована је на неспоразуму. Многоженство се шири тамо где је заједнички живот ослобођен од узајамних материалних обавеза и где закон не штити фактички брак. Напротив, стављање материалних обавеза на фактичке супруге мора допринети смањењу случајева многоженства, а никако њиховом повећању. Да ли совјетска власт допушта истовремено постојање два и више бракова истог лица? Друкчије речено, да ли се дозвољава многоженство на основу кодекса 1927 године? На ово питање ми не налазимо одређен и једнодушан одговор ни у судској пракси, ни у правној штампи Совјетске Русије.

Док се, на једној страни, наилази на потврде, као што је одлука Врховног суда од 14 јануара 1928 године, на основу које „за супруга у смислу члана 418 Грађанског кодекса (који говори о наслеђивању) ваља сматрати не само регистрованог супруга, већ и страну у фактичком супружанству, ако је суд призна као такву"; док постоји одлука Грађанског касационог колегиума Врховног суда од 1928 године, којом се „грађанке Паутини и Филипова признају као особе које су биле у фактичком браку са умрлим до дана његове смрти. Намештај у стану проглашава се својином обе жене"; — док на једној страни валазимо овакве одлуке, на другој постоји одлука Грађанског колегиума врховног суда од 9 маја 1929, која констатује да „Закон не само што не допушта двоженство, већ се оно, под извесним околностима, с обзиром на чланове 199 и 205 Кривичног кодекса сматра социјално опасном појавом". Исто разилажење налазимо и у круговима учених правника. У „Веснику правосуђа" за 1928—1929 годину читамо чланке професора Гредингера, професора Попова и Померанцева, који тврде да према совјетском законодавству многоженство није допуштено и да при постојању нерегистрованог и регистрованог брака једног лица важи само онај последњи. Померанцев сматра да на основу закона за фактичке брачне односе једног лица са две жене ваља позивати на одговорност и упућивати на принудне радове као за двоженство, које се кажњава према члановима 199 и 205 Кривичног кодекса. За регистрацију брака између лица, од којих се једно налази у другом, макар и нерегистрованом браку, закон предвиђа сурове репресије у виду лишења слободе до једне године. Померанцеву одговарају на страницама истог „Весника правосуђа" Познански и Приградов Кудрин, истичући са правом да они чланови Кривичног кодекса, који говоре о казнама за двоженство, имају специално обележје и на основу напомене уз члан 205, односе се само на нека одређена места са муслиманским

становништвом. Кажњава се само прикривање околности које претстављају сметњу за регистрацију, а исто тако саопштавање лажних података лицима која обављају регистрацију аката грађанског стања. Само пребивање у фактичком браку при постојању регистрованог брака није кажњиво. Совјетско законодавство признаје као брак по последицама везаним за овај појам чак и фактичке брачне односе између лица којима закон не дозвољава регистрацију брака, на пример између лица испод осамнаест година. У циљу расветљења ове полемике треба рећи да изложена расправљања при стварању закона, која нас упознају са мислима његових твораца, као и анализа чланова закона води закључку да се двоженство, на овој законској бази, мора признати могућним. Истина, члан шести предвиђа: „Не могу се регистровати бракови између лица, од којих се макар једно већ налази у другом, регистрованом или нерегистрованом браку". Међутим, Кодекс не предвиђа обавезност регистрације и не познаје никакве услове за ступање у брак, чије би нарушавање могло да повуче ма какве законске последице.

Кодекс зна само за услове регистрације, који су од значаја само под претпоставком да је она обављена. Постојећи брачни односи не могу да буду проглашени за неважеће на основу Кодекса. Они ће имати све правне последице, и ако их закон не одобрава. Да закон не потстиче двоженство, већ га осуђује, доказује члан шести, који двоженцима ускраћује олакшање заштите њиховог права — регистрације, напоредо са онима који су млађи од осамнаест година, или слабоумни, или су у блиском сродству. Све ове бракове закон осуђује. Међутим, уколико су ови бракови ипак склопљени, закон признаје њихово постојање. Тачан одговор по питању могућности двоженства пружа одлука пленума савета Р. С. Ф. С. Р. од 21 јуна 1927 године, која гласи: „Двоженство, и ако га закон не допушта, само по себи, како изузетна појава не повлачи никакве последице. Стога не постоје основи да се друга жена умрлог оптерећује одредбама имовинске природе, које су по њу штетне".

Дакле, прва и основна одредба руског породичног законодавства јесте да је брак чисто индивидуална ствар. Држава оличена у закону не ставља никакве услове у погледу склапања брака, не тражи никакву обавезну форму. Она познаје само услове регистрације, која постоји само удобности ради, у циљу олакшања при доказивању да брак заиста постоји. Да би се добило ово средство заштите, неопходно је потребно испуњење услова из члана шестог, који захтевају, у првом реду, да се наврши осамнаест година, да постоји узајамни споразум и да се приложе исправе о идентитету и о томе да су будући супрузи обавештени о своме здравственом стању у погледу венеричних болести, туберкулозе и душевних обо-

љења. Регистрација се мора ускратити лицима од којих је макар једно већ у регистрованом или нерегистрованом браку, лицима од којих је макар једно у законом прописаном облику оглашено за слабоумно или душевно болесно и рођацима по правој линији, а такође браћи или сестрама.

Како склапање брака, тако и његов престанак закон је потпуно оставио слободном просуђивању странака. Он не познаје никакве услове за развод: довољан је обострани пристанак, као и жеља једног супруга (члан 18). Престанак брака како регистрованог, тако и нерегистрованог, али утврђеног од стране суда, може да буде уведен код органа бележења аката грађанског стања (члан 19). У случају ако развод није регистрован, факат престанка брака може да утврди суд.

У своме одлучном спровођењу принципа индивидуалне слободе, совјетско законодавство иде далеко као ниједно од савремених цивилизованих законодавстава. Међутим, оно није усамљено. Ако бисмо хтели да потражимо аналогију, морали бисмо се обратити извору целокупног постојећег грађанског права, колевци западног права — римском праву. У њему, напоредо са браком *cum manu* (т.ј оном формом брака у којој жена како у личном, тако и у имовинском погледу потпуно потпада под власт мужа), шта више, потиснувши га касније, наилазимо на брак *sine manu*. Овај брак, слободан од ма каквих формалности, може да престане не само обостраним пристанком супруга, већ и изјавом једне стране (*repudium*) — мужа или жене. Није се тражио никакав законски узрок за развод. „*Libera matrimonia esse*" — таква је општа основна идеја римског права.

Нехотице се сећам речи драгог учитеља, професора Јосифа Алексејевича Покровског, који је на тако језив начин погинуо у првим годинама после револуције:

„У низу других народа не само Старог, већ и Новог света, Рим заузима у историји брака потпуно посебно место. Свуда је развој брачних односа почињао од патриархалне породице, у којој је муж поседовао неограничену власт над породицом и свуда се овај историски развој сводио на постепено слабљење ове власти: идеја права мужа према личности жене замењује се идејом туторства над њом, а ова идејом водеће улоге мужа у породичном животу. Свуда су права жене постепено расла, али стари преживљени стадиуми власти и туторство мужа дуго су остављали, а и сада остављају трагове у правном положају удате жене. Римско право, које је у почетку знало само за патриархалан брак *cum manu*, стварањем брака *sine manu* направило је одједном огроман историски скок и за дуже време претекло остале народе у развоју брачних односа: оно је одједном створило брак, у коме ни о каквим правима мужа према личности жене, па ни о туторству над њом нема говора; супрузи су равноправни и неза-

висни су један од другог. С друге стране, римско право сматра овај брак потпуно слободном заједницом, која се заснива на трајном пристанку супруга; по жељи сваког од њих она може да престане. Свака контрола државе, која води неопходно, кад не постоје законски узроци за развод, принудном наставку брака, била је супротна духу римског права. Ма какав став се заузимао у овом тешком проблему, у сваком случају римско право и овде оставља иза себе сва, па чак и најсавременија законодавства, сведочећи о томе да признавање пуне слободе развода не води ни рушењу породице, ни пропасти друштва". (Покровски, Историја римског права, страна 474).

Прелазећи на расматрање питања о томе каква права и дужности закон утврђује за лица која су ступила у брачне односе, потребно је истаћи да брак не повлачи никакве промене у погледу личних права супруга. Према члану седмом, при регистровању супрузи могу да даду изјаву о својој жељи да носе заједничко презиме — мужевљево или женино, али могу и да задрже и своја ранија презимена.

При регистровању брака лица које се налази у поданству С С С Р са лицем које је страни поданик, свака страна задржава своје поданство. Промена њиховог поданства може да се обави на упрошћен начин (члан осми). Оба супруга уживају пуну слободу у избору занимања и струке. Начин вођења заједничког газдинства утврђује се узајамним споразумом супруга. Промена места становања једног од супруга не ствара за другог дужност да га прати (члан девети).

У своме проглашењу брака за слободну заједницу, правно мишљење Совјетске Русије иде тако далеко да долази до закључака који за савремену свест (навикнуту да брак замишља као институцију која, силом закона, спроводи облигатност односа извесне врсте између супруга) звуче чудновато, дивље и можда, буне ову свест. Један од совјетских правника, Седлис пише у „Гласнику совјетског правосуђа" ово: „Слобода полних односа за сваког од супруга потпуно се задржава, како у односу између супруга, тако и према другим лицима. Ми не признајемо супрузима право да траже „вршење супружанских дужноси", а исто тако не признајемо да чин регистровања брака преставља фактор који супрузима даје право да траже такозвану „супружанску верност".

Тврђења ове врсте нису лично мишљење једног правника, већ изражавају генерално гледиште совјетског права што се доказује могућношћу подношења судовима и пресуђивања тужби о насилној обљуби над женом од стране мужа (одлука пленума Врховног суда од 12 маја 1925 године).

У питању регулисања имовинских односа, Кодекс је морао да води рачуна о неопходној потреби да се измире два захтева: на једној страни да се не дира у самосталност, у међусобну

независност супруга, а на другој да се има у виду јединство породице створено браком. Сходно томе, норме које одређују имовинска права супруга, уводе двоструки принцип, стварају два вида имовине. Закон зна, у првом реду, за одвојену имовину, која припада сваком од супруга и којом он управља. Ово не значи никакву новост за руско грађанско законодавство, чије је специфично обележје увек било признавање одвојене имовине супруга не на основу уговора, већ на основу закона. Оваква одвојена имовина, према члану десетом, пре свега је цела она имовина која је супрузима припадала пре ступања у брак. Новост је, напоредо са одвојеном, стварање заједничке имовине супруга. База ове институције створене праксом народних судова јесте принцип рада. Првобитно, породично право у СССР знало је само за одвојену имовину супруга, али народна правна пракса, преко народних судова, није се мирила с тим и, паралелно са одвојеним, стварала се и заједница имовине, уз упорно признавање подједнаких права супруга на имовину стечену њиховим трудом. Ова правна пракса добила је своје формулисање одлуком пленума Врховног суда од 23 маја 1925 године на овај начин: „У радној породици на имовину стечену за време брака оба супруга имају подједнака права". Коначно формулисање дато је чланом десетим Кодекса од 1927 године, према коме „имовина коју су супрузи стекли у току брака, сматра се њиховом заједничком имовином. Суд одређује размере дела који припада сваком супругу". Нешто друкчије регулише се ово питање чланом 125 украинског кодекса и чланом 21 кодекса Белоруске Републике, према којима стечена за време брака, заједничким радом, имовина супруга припада њима у подједнаким деловима, на основу заједничке својине. Остала имовина претставља одвојену својину сваког од њих. Према смислу члана десетог кодекса РСФСР сама чињеница живљења у браку није ни у ком случају основ за заједничку имовину. Да би имовина била проглашена заједничком, потребно је да је супрузи заједно стекну, да она буде резултат њиховог рада за време брака. Стога, ако је имовина стечена радом само једног супруга, док други није узимао учешћа у њиховом стицању, ова се имовина не може квалификовати као заједничка. По овом питању постоји одлука Грађанско-касационог колегиума Врховног суда од 12 октобра 1927 године: „Ако један од супруга није толико допринооио стицању имовине, колико ју је уништавао, суд о томе мора водити рачуна". Какав став ваља заузети према раду жене, која води домаћинство, док муж доноси кући зараду, помоћу које се стиче имовина? Да ли је она учесник стицања? На ово питање целокупна судска пракса РСФСР даје једнодушно позитиван одговор, признајући да је жена равноправни учесник. У кодексима Украине и Белорусије пак ово се питање решава законо-

давним путем. Напомене уз чланове 125 украинског кодекса и 21 белоруског вале: „Рад жене у домаћинству или на неговању деце изједначује се у погледу права на имовину са радом мужа на добијању средстава за живот". Питање одређивања димензија учешћа супруга у заједничкој имовини не решава се свуда у СССР на исти начин. Док члан десети кодекса РСФСР оставља суду да одреди размере дела сваког супруга у случају спора (а уз то у сваком конкретном случају суд има да утврди сразмеру вредности рада сваког од супруга и, сходно томе да издвоји његов део), кодекси украјински и белоруски унапред утврђују да супрузима припадају подједнаки делови заједничке имовине.

Одвојеном имовином, у смислу члана десетог, ваља сматрати не само имовину која је припадала супрузима пре брака, већ и целокупна имовина коју је стекао један од супруга, макар и за време брачног живота, али не у оквиру општег рада, као што је, на пример, наследство, имовина добијена од неког на поклон и тако даље.

По питању одговорности заједничке имовине за дуг, судска пракса РСФСР прихватила је принципе одређене одлуком грађанског касационог колегиума Врховног суда под бројем 31368, која утврђује одговорност заједничке имовине не само за заједничке дугове, већ и за личне дугове једног од супруга, пошто, према речима одлуке, „док формално и у животу део сваког супруга у заједничкој имовини није опредељен у овом или оном облику, необавезном за трећа лица, не постоје законски основи да се при заједничком животу супруга истиче одвојени део сваког од супруга у смислу неодговорности заједнички стечене имовине." У Украјини и Белорусији ствар стоји друкчије. Тамо забрана по дуговима једног од супруга може да се удејствује само у границама његове половине. Уколико заједничка или подељена имовина није довољна да покрије износ дуга, поверилац може да свој захтев прошири и на засебну имовину стечену пре брака. Подељеном имовином супрузи, како у РСФСР, тако и у УССР и БССР, одговарају само у обиму тражења, које пада на њихов део. Завршавајући преглед руског савременог система и имовинских односа између супруга, мора се рећи да се и нехотично намеће аналогија између овог најновијег система, који заузима посебно место у савременим законодавствима, и системом старог, али вечито новог римског права. У браку *sine manu* налазимо, напоредо са принципом поделе имовине, институције *dos u donatio propter nuptias*, које стварају неку врсту заједничке општепородичне имовине, која претставља економску базу породице. И поред тога што су у темеље стварања ових институција и система имовинских односа савременог руског породичног права стављене различите идеолошке концепције, ови се системи уско додирују. Сличност

између форме, која је, изгледало би, најреволуционарнија, и старе класичне форме пада у очи.

Живљењем у браку ствара се за обе стране важно имовинско право осигурања у случају немаштине, такозваног права на алиментацију. На основу члана четрнаестог супруг, који је сиромашан, а није способан за рад, има право на примање од другог супруга, ако овај, према констатацији суда, има могућности да му пружи потпору. Право на помоћ у истој мери ужива сиромашан супруг — способан за рад — за време незапослености. Право сиромашног и за рад неспособног супруга да од другог супруга добија помоћ не престаје ни по престанку брака, али му у томе случају трајање није веће од једне године. Помоћ сиромашном и незапосленом супругу суд, у случају развода брака, одређује у максималном трајању до шест месеци. Овим правом новчане помоћи, како за време живљења у браку, тако и по престанку брака, користе се лица која се налазе у регистрованом и нерегистрованом браку (члан 16).

Овде наилазимо на други принцип, који спроводи савремено руско породично право признајући породичну функцију социалног осигурања њених чланова. Сходно овом принципу, закон захтева од лица која ступају у брак (формалан или неформалан) да се узајамно помажу ако је једна од страна лишена могућности да се из неких разлога издржава својим радом. Ова дужност не престаје престанком брака, већ постоји у току извесног времена по завршетку брачне везе. Стављање захтева о овој помоћи супрузима потиче од општег карактера савременог руског брачног законодавства прелазног времена. Оно је везано са породичном фазом, у којој је породица носилац низа социалних функција, које прелазе затим, током развоја ове фазе, на државу. Одређи се давања породици функција социалног осигурања, ослободити чланове породице дужности узајамне потпоре руско породично законодавство, и поред своје индивидуалистичке природе, није могло.

Да би настала ова узајамна обавеза, није потребно постојање формалног брака. Међутим, неопходно је потребно постојање брачне везе, макар и нерегистроване, али признате од суда. Сви други облици полних односа не намећу ову обавезу, али то се односи само на питање узајамних односа супруга.

Што се пак тиче односа родитеља и деце, ствар стоји друкчије. Ту не игра никакву улогу питање природе односа, који су проузроковали рођење деце. Индиректно је да ли је по среди била краткотрајна загрејаност, формални или стварни брак, случајна полна веза, насилна обљуба и тако даље — сва деца уживају подједнака права.

Члан двадесет пети гласи: „Узајамна права деце и родитеља заснивају се на крвном пореклу. Деца чији родитељи нису у браку, уживају иста права као и деца родитеља, који су у браку.

Очинство и материнство утврђују се или путем уписивања у књигу рођења (члан двадесет шести) или судским путем, ако овог уписивања нема или ако је погрешно (члан 27). У циљу заштите интереса детета, мајци је дато право да за време бременитости или после рођења детета поднесе изјаву о његовом оцу месној организацији бележења акта грађанског стања, уз именовање оца и навођење места његовог становања. О овој изјави орган *ЗАГС* обавештава лице које је наведено као отац детета. До 1933 године такво лице могло је да се води као отац детета само у томе случају ако се за месец дана није жалио на то, а признавано му је право да у једногодишњем року покрене поступак за оспоравање очинства. На тај начин, дужност да доказује очинство у случају подношења жалбе у једномесечном року припадала је мајци. У децембру 1933 године овај ред је промењен у корист мајке. Не мора она да покреће парницу за признање очинства, већ лице које је именовано као отац, може, ако је у року од месец дана поднело жалбу, да оспорава очинство судским путем у току године дана.

При одлучивању о утврђивању очинства, суд, према члану 143 Кодекса закона о актима грађанског стања, признаје очинство у оним случајевима кад налази да су односи лица које оспорава да је отац детета према његовој мајци били такви да се то лице, према природном току ствари, мора сматрати оцем. Народни комесаријат правде у циркулару од 24 јуна 1925 године, 20 фебруара и 27 априла 1926 године ставља у дужност судијама при решавању процеса ове врсте да прибегавају судско медецинској експертизи само као помоћном средству, у вези са другима доказима, а никако да не доносе одлуке о очинству заснивајући се искључиво на чињеницама као што су анализа крви, антрополошко мерење, спољна случајност и тако даље.

У погледу родитељских права од важности је члан тридесет трећи, који прецизира природу ових права. Родитељска права, вели овај члан, остварују се искључиво у интересу деце, а незаконито њихово остваривање пружа суду могућност да ова права одузме родитељима.

Закон не даје ни једном од родитеља никаква преимућства у правима ове врсте. Све мере у погледу деце родитељи предузимају заједно (члан 38). Ставља им се у дужност да се брину о непунолетној деци, специјално о њиховом васпитању и припремању за социално корисну делатност (члан 41). Они имају право да децу упућују на васпитање и учење. Могу исто тако, али само са пристанком деце, да склапају уговоре о ступању деце на рад, у оним случајевима и по оном реду како то предвиђа Закон о раду (члан 45). Никакви споразуми родитеља о томе да деца припадају овој или оној религији немају правне снаге (члан 37).

Пружајући родитељима ова права и прописујући им ове дужности према деци, држава, према члану четрдесет шестом, задржава право, у случају неизвршења дужности или незаконитог коришћења својих права од стране родитеља, а исто тако у случају свирепог поступања, да се умеша и да одузме, оличена у суду, децу родитељима и да их преда органима туторства, обавезавши родитеље да плаћају за издржавање деце.

Обавезу издржавања деце закон везује за оба родитеља, до пунолетства деце. Кривци за неизвршење ове обавезе изложени су кривичној одговорности. Међутим, пунолетство не ослобађа од ове обавезе према сиромашној деци неспособној за рад (члан 42). Ова обавеза има корен у томе што је савремено руско законодавство оставило породици њене функције социалног осигурања. Она припада не само родитељима у односу према деци, већ, на основу члана 49, и деци у односу према сиромашним и за рад неспособним родитељима, а исто тако припада браћи и сестрама у односу према сиромашним и непунолетним браћи и сестрама, ако родитељи не могу да их издржавају; исто тако и унуцима у односу према сиромашним и за рад неспособним деду и баби и обрнуто (члан 55), чиме се знатно шири круг лица, везаних обавезом узајамне потпоре, у поређењу са дореволуционарним руским законодавством.

Грађански касациони колегиум Врховног суда својом одлуком од 26 јуна 1928 године проширује обавезу деце да издржавају родитеље и на очуха и маћеху, ограничавајући ову обавезу једним условом: мора се доказати да су очух и маћеха у току низа година васпитавали децу. На тај начин, Врховни суд заснива ову обавезу на принципу еквивалента. У својој одлуци Врховни суд објашњава да је родитељима, за основаност права да траже издржавање од деце, довољно само формално право по крвном сродству, па макар се они у своје време нису ни најмање старали о деци. Ваља признати да је овакво тумачење потпуно правилно и да апсолутно одговара општем духу и смислу закона, који захтева од чланова породице везаних крвним сродством да извршују дужност узајамног помагања не на основу принципа еквивалитета, већ на основу тога сродства.

Дете добија презиме родитеља, ако им је оно заједничко. Ако није, презиме детета утврђује се споразумом између родитеља. Ако пак није дошло до тога споразума, утврђује га орган туторства. У случају ако су родитељи поданици разних држава, под условом да је један од родитеља у тренутку рођења детета био поданик Р.С.Ф.С.Р. и под условом да је један од њих тога тренутка живео на територији Савеза ССР., детету се признаје да је совјетски грађанин. Ако је пак један од родитеља и био грађанин Р.С.Ф.С.Р. али су оба родитеља живела ван руске територије, ово се питање решава споразумом родитеља (чланови 34 и 35).

Закону није позната заједница имовине родитеља и деце (сем сеоског имања, на основу члана 53 Земљорадничког кодекса). Ипак, из имовине која је стечена са оцем, заједничким радом, деца могу тражити издвајање њиховог дела, али никако из имовине коју су родитељи стекли за време њиховог малолетства (одлука Грађанског касационог колегиума Врховног суда, од 30-VII-1927 г.).

Сем породице засноване на пореклу, кодекс зна породицу створену усиновљавањем. Оно се дозвољава само у интересу деце, и то у односу према малолетним и непунолетним. Сем лица која су судски лишена родитељских права и непунолетних, не могу да усиновљавају исто тако калуђери и духовни службеници религиозних култова свих вероисповести, службеници и агенти бивше полиције, чланови бивше руске династије, лица оглашена у законској форми за душевно болесна, лица осуђена за користољубива и нечасна дела на казну утврђену законом или судом и, најзад лица чији су интереси у супротности са интересима лица које има да усини.

Како у личним, тако и у имовинским правима и дужностима, односи између усињених лица и оних који су их усинили, и њиховог потомства, законски се изједначују са односима сродника по крви (члан 64).

Ако то захтевају интереси детета, судским путем свако лице или установа може да тражи поништење усиновљења. У случају поништења, суд предаје дете органима дечје заштите, а уз то детету се може досудити издржавање, које има да плаћа лице што га је усинило (чланови 67—66). Усиновљење може да буде поништено не само судским, већ и административним путем, у случају ако је усиновљење извршено у осуству или без пристанка родитеља усињеног. Поништење усиновљења врши орган туторства и заштите.

У својству институције, која допуњава и замењује породицу у случају њене отсутности, уводи кодекс од 1927 године институцију туторства и заштите.

Туторство се оснива са задатком да штити личност, права и интересе лица која нису правно способна. То су, према члану 69, непунолетни до 14 година и лица проглашена, према утврђеном реду, за слабоумна и душевно болесна. Сем тога, заштита се простире и на имовину лица, за која се дуже време не зна где живе, или су умрла у случајевима, које је закон предвидео.

Тутори у име и у интересу штићеника остварују права, а остварују исто тако и њихове дужности.

Заштита се састоји у помагању лицима која се налазе под туторством, у остварењу њихових права, извршењу њихових дужности и у томе да се штићеник одбрани од злоупотреба трећих лица. Постоји заштита за непунолетне од 14 до 18 година и за пунолетне, који услед свог физичког стања не могу самостално да бране своја права. У ред ових лица, према

члановима 8 и 9 Грађанског кодекса, ваља убројити и лица што својим прекомерним расипништвом уништавају имовину, којом располажу. Кодекс законâ о браку не говори о расипницима што се, наравно, више слаже са општим духом совјетског законодавства.

У својству лица која могу да буду тутори и заштитници, Кодекс у првом реду признаје родитеље или поочиме који су тутори и заштитници по сили закона и којима није потребно специално постављање (члан 71). Остале туторе и заштитнике постављају органи туторства из реда лица која су блиска штићенику или из реда лица која су у томе циљу предложена од социалних организација. Сви облици туторства и заштите налазе се у евиденцији президиума покрајинских, обласних, окружних, реонских извршних комитета.

Раније набројана лица, која не могу да усиновљавају, немају исто тако права да буду тутори или заштитници. Међутим, ова ограничења нису проширена на родитеље, који губе право на туторство само у томе случају ако су им судским путем одузета родитељска права, у случају душевне болести или ако су њихови интереси супротни интересима штићеника. Дужности туторства и заштите врше се без новчане накнаде и напуштање тих дужности могућно је само под нарочитим околностима, које закон набраја.

Какви су резултати анализе савременог руског брачног права?

Видели смо, пре свега, да ово законодавство, у потпуној подударности са римским правом, спроводи исти основни принцип: *libera matrimonia esse* (бракови су слободни).

Створена је једна потпуно нова концепција брака. Дореволуционо руско право, у сагласности са свима западним правима, сматрало је брак као неку врсту уговора између мушкарца и жене. Остављам на страну религиозну страну питања, и имам у виду чисто правничко схватање. Као сви други уговори, који су никли на бази права својине, и овај уговор носи у себи трагове свога порекла. Држава преко закона тачно одређује круг лица који имају право склопити овај уговор, као и форму у којој он може да буде закључен. Прекршај ове форме повлачио је за собом ништавност уговора. Сматрало се да брак настаје само онда и само услед тога што је била испуњена форма. Садржај уговора био је исто тако донекле одређен од стране државе. Она је силом закона тражила од жене обавезу послушности и угађања према мужу (ст. 179, 102, 103, 107 и 108 т. X. Основних Закона Руске Империје), а од мужа обавезу да се брине о својој жени.

Оба члана према наредби закона били су подједнако обавезни да чувају брачну верност (ст. 106). Онај који би прекршио услове уговора, као примљену обавезу брачне верности, био би оптужен за прељубништво и подносио би све његове тешке последице.

Ново право снажно се одриче оваквог схватања брака. Брак се не сматра више као врста уговора који потпада контроли државе, као уговор, услед кога једна страна има право да захтева од друге стране тачно испуњавање обавезе, чување брачне верности и испуњавања супружних дужности.

Не сматрајући више брак као уговор, држава се апсолутно одриче сваке контроле брачних односа, остављајући ову ствар индивидуалној свести и осећању супружника.

Брак није уговор, већ слободна заједница мушкарца и жене.

Дајући својима грађанима слободу одређивања својих брачних односа, држава само онда узима на себе контролу ових односа, њихове трајности и карактера, када постоји злоупотреба у овој слободи, злоупотреба која има социално-опасан карактер. Када се, например, склапа брак са одређеним циљем, само за једну ноћ и тиме се штете интереси и достојанство жене. У оваквим случајевима држава се меша не због прекршаја уговора, нити услед тога што једна страна није испунила своје обавезе већ услед тога што је створен напад противу личности. Ово мешање државе не састоји се у томе да се стране натерају да изврше уговор, већ да се казни кривац за његов криминал. Као што видимо, схватање проблема брака је сасвим друкчије, него што је постојало раније.

Природно је да ова заједница не може да постане оруђе поџармљивања једнога од лица која њему слободно приступају. Обе стране остају апсолутно равноправне. Никакве измене у њиховом правном положају ова заједница не може да проузрокује.

Међутим, ступање у брачну заједницу има за последицу стварање породице, у чијем је очувању држава заинтересована и коју она не може да остави без заштите и подршке. Држава обавезује чланове породице да се узајамно помажу, не скидајући са њих ову обавезу чак ни после изласка из ове слободно склопљене заједнице. Дореволуционарни појам породице, који је обухватио само родитеље — мужа и жену и њихову децу, и који је обавезу материјалног помагања додељивао само мужу и оцу, сада се шири.

У овај појам улазе браћа, сестре, унуци, дед и баба, а уз то сви су они везани овом дужношћу узајамног помагања.

Држава захтева старање о деци, њихово васпитање и школовање. Ранији појам родитељске власти, који је сачувао трагове свога порекла (од права својине), везане са правом кажњавања и неодузимљиве чак и у случају злоупотребе власти, која се сршава само смрћу родитеља или деце, ишчезава. Држава признаје родитељска права само у интересу деце.

Таква је суштина новог руског породичног права. Спроведено у доба општег расула после великог и грађанског рата, у становништву чији појмови о моралу нису увек пречишћени, законодавство засновано на принципу слободе брака

није могло а да не изазове читав низ ексцеса. Тако је створена могућност да се учине замерке да се изазива морални пад, да се спроводи разврат. О томе да су такви случајеви заиста постојали, сведочи нам пракса судова са безброј тражења алиментације, која претстављају бројно једну од главних врста судских процеса. Ова претрпаност судова алиментационим процесима сведочи о ненормално великом броју развода, о нестабилности бракова.

Не мање тужна је чињеница појављивања у судској пракси читавог низа процеса, који су поникли из искоришћавања брака као средства којим се на жену утиче у правцу приморавања на полну везу. Склапао се брак, а затим, после прве ноћи, младожења се разводио. Пракса судова квалификовала је овакве случајеве као кривична дела, расматрајући их, по аналогији, као случајеве силовања. Такве су одлуке Врховног суда од 16 фебруара 1928 године, одлуке по процесу Квјатка за 1928 и по процесу Генесина за 1929 годину. У низу кривица на које се наилази специално у сеоском животу, ваља забележити случајеве „сезонских бракова", који се склапају у циљу искоришћавања жене као бесплатне радне снаге за време летњих радова. Совјетски правници бележе да досуђивање жени компензације за њен рад не може да јој пружи сатисфакцију и захтевају да се против ове појаве поведе борба помоћу мера предвиђених за кривична дела.

Испитивања судског материала Украјине у размацима времена између 1 новембра 1925 и 1 фебруара 1926 године, и од октобра 1926 до маја 1927 доказују да највећи број алиментационих процеса долази на регистроване бракове. Уз то, процент процеса у сеоским реонима износи 50,2%, а у градским 62,5%. Мањи је процент тужби које су поникле из фактичких бракова, што сведочи да они нису мање стабилни него регистровани бракови. Узрок нестабилности, према томе, јесте лакоћа са којом се добија развод.

На жалост, онај материјал на основу кога могу поуздано да се праве закључци о томе како се законодавство огледа у животу (материјал који дају судски реферати, судска кроника) исцрпљен је за мене 1929 годином.

Немајући на расположењу фактичке податке, тешко је рећи колико је она борба, која је, нема сумње, била повођена у Совјетској Русији, успела да савлада немирни мутни талас и да га врати у корито помоћу и судских, и опште васпитних мера. Може се само констатовати да се водила упорна борба за оздрављење полног морала, за уређивање односа и уклањање ненормалности, створених смелом реформом. Јавно мњење, чије одјеке можемо да пратимо преко штампе, према часописима, како специално правничким, тако и општим, а и преко белетристике, изјашњава се за већу стро-

гост у питањима полног морала. Тако за бољшевика члана странке развод представља ствар која се мора веома строго осудити и која повлачи санкције из странкиног круга. Ваља веровати да ће се створити нови стабилни морал слободан од лицемерства, али ограђен од разврата и да ће нестати наказних појава изазваних новим законодавством.

Инж. агр. С. Верешчак

РУСКИ АГРАР ПОСЛЕ РАТА

Утицај светског и грађанског рата на руски аграр (1914—1917—1920—1923)

Светски рат и грађански ратови нанели су огромне штете руској пољопривреди. Мобилизација многих људи способних за рад, откупљивање и реквизиције тегљеће стоке нашкодили су пољопривреди. Милитаризација машинске и хемиске индустрије обуставила је производњу машина и хемикалија потребних за пољопривреду. Последица овога је била да се усевна површина морала смањити, а услед тога је и обрађивање земље попустило. На смањивање усевних површина директно су утицали ратни догађаји. Тако је до 1917 г. територија Пољске, са око 6 милиона хектара усевне површине била потпуно испала из експлоатације. Транскавказ, Туркестан и Трансбајкалска област такође су јако редуцирале своје усевне површине. Осим тога известан део западних губернија због рата је морао обуставити пољопривредну експлоатацију.

Сматра се да је целокупна усевна површина Русије 1917 г. била свега од прилике 95,6 милиона хектара према 116 милиона хектара 1914 г. 1920 г. иста се још смањила на 87,1 милиона хектара. Ово показује да се за време светског рата, због директног утицаја ратних догађаја, усевна површина руске пољопривреде смањила од прилике за 20,4 милиона хектара, а за време грађанског рата још за 8,5 милиона хектара. Опште смањивање усевне површине од 1913 г. до 1920 износило је око 20,5 од сто целе усевне површине 1913 г. Ово смањивање било је на штету пијаце и пијачне продукције.

Да се тачно схвати значај ове цифре, треба имати у виду да је село пре рата трошило за себе око 75 од сто произведених житних продуката, према томе смањивање усевне површине за 20,4 од сто само по себи већ означава смањивање тога вишка пољопривреде који је ишао на снабдевање вароши и привредних реона. Ова чињеница добиће још већи значај, ако се узме у обзир да су главни продуценти робног вишка жита били већином великопоседници, чија су имања до 1917 г. радила за војску, вароши и привреду, и која су после 1917 г. обуставила рад, а за време грађанског рата била

већином напуштена и необрађивана. Ако и ово урачунамо, онда ће смањивање робног вишка пољопривреде на штету вароши и привредних реона бити најмање за 25—30 од сто.

Али у исти мах на смањивање робног вишка, сем наведених чињеница, утицало је и слабо обрађивање земље, што је имало за последицу смањивање жетвеног приноса са усевне јединице-хектара. Жетвени принос усевне јединице-хектара 1917 г. према приносу 1913 г. смањио се од прилике за 7 од сто, 1918 г. за 11 од сто, 1919 г. за 20 од сто и 1920 г. за 30 од сто.

Да би слика била што јаснија, изложићемо смањивање усевних површина по појединим житним културама у периоду од 1917 г. до 1920 г.

	1916 г.	у поређењу са	1913 г.
Пшеница	за 24 од сто		за 34 од сто
Јечам	за 35 од сто		за 38 од сто
Раж	за 20 од сто		за 28 од сто
Овас	за 30 од сто		за 31 од сто
Хељда	за 3 од сто		за 2 од сто
Просо	за 26 од сто		за 17 од сто

Према овоме продукција важних култура: пшенице, јечма ражи и овса показује веће смањивање од другоразредних житних култура.

Због овога се општа жетва за време светског рата и за време трогодишњег грађанског рата катастрофално смањила. Колико се реално смањила општа жетва показаће следеће цифре.

Општа жетва пре рата износила је

4.774 милиона пуди (77 милиона тона)

1917 г.	4.217	„ „	(68 „ „)
1920 г.	2.944	„ „	(47 „ „)

Из овога излази да се за време великог светског рата и грађанског рата општи жетвени принос руске пољопривреде смањио скоро за 38 од сто, т. ј. много више него што је предратна пољопривреда давала робног вишка.

Услед тога Русија је постала земља у којој се осетио потпуни недостатак жита. Већ пре 1917 г. недостатак жита осећао се у великим варошима и у привредним реонима.

У исти мах наступило је и катастрофално смањивање сточарства. Ова важна грана пољопривреде, као и ратарство, доживела је велике штете.

Ако се узме у обзир број свих врста стоке 1916 г. као 100, онда је 1920 г. било коња 75 од сто, крупне рогате стоке 79 од сто, оваца и коза 55 од сто и свиња 22 од сто. Ови подаци нису потпуни. Они немају апсолутни већ релативан значај. Светски и грађански рат нанели су сточарству рела-

тивно веће штете и ову грану више редуцирали него ратарство.

Наравно, редукција пољопривреде морала је негативно утицати на варошку привреду, особито кад узмемо у обзир да су културе техничког значаја претрпеле више штете него житне културе и сточарство. Од 1917 г. све су културе техничког значаја преживеле катастрофално време. Неће бити претерано ако кажемо да су поједине врсте техничких култура за време грађанског рата биле потпуно уништене. На пример: шећерна репа, памук и жути дуван били су толико запуштени и занемарени, да је ове културе после било потребно поново селекционирати.

Смањивање усевних површина различитих култура техничког значаја до 1920 г. види се из следеће таблице:

Усевна површина	1916 г. у поређењу са 1913 г.
Конопље	за 54 од сто — за 60 од сто
Лана	за 68 „ „ — за 50 „ „
Грашка и маунастих биљака	за 42 „ „ — за 60 „ „
Шећерне репе	за 71 „ „ — за 74 „ „
Памука	за 88 „ „ — за 87 „ „
Дувана	за 90 „ „ — за 90 „ „

Истовремено са смањивањем усевних површина ових култура редуцирао се и њихов принос са усевне јединице-хектара, тако да се принос једног хектара дувана скоро за два пута смањио, а принос лана и шећерне репе исто тако.

Колико је слаба била општа жетва култура техничког значаја, посведочиће следеће цифре (у процентима с обзиром на 1913 г.) (Територија Великорусије).

	1913 г.	1916 г.	1920 г.
Принос конопље	100	—	10
„ лана	100	—	25
„ шећерне репе	100	71	15
„ памука	100	160	11
„ дувана	100	—	10

Ако томе додамо и општу редукцију оваца за два пута, а оваца са танком вуном од прилике за 14 пута, доћићемо до закључка да руска пољопривреда од 1917 г. па до краја 1920 г. уопште није била у стању да снабдева ни вароши храном, ни индустрију сировинама. Већ се од те године запажала на селу велика затегнутост која је после дошла до крајњих граница. Село је морало снабдевати војску, вароши и привредне реоне храном и сировинама, а варошка привреда није могла да одговара потребама села. Она је стално смањивала робну продукцију за ширу употребу. Истовремено

су и цене индустриској роби на селу расле. Новац је према пољопривредним продуктима био у дефлацији, а према индустриској роби у инфлацији. Стварало се размимоилажење између цена индустриске робе и цена пољопривредних продуката на штету села. То су биле чувене „маказе", чије су оштрице једном оштрицом секле село а другом варошке потрошаче. Ове „маказе" запажају се после рата, у осталом, у целом свету, и сматра се да су оне главни узрок савремене светске економске поремећености.

Ипак је до 1917 г. село било релативно мирно. Незадовољство постојећим стањем није се отворено испољавало, ма да су се материјалне прилике погоршавале. Па чак и кад је дошла фебруарска револуција 1917 г. сељаци су је примили мирно. Али ускоро иза тога појавили су се знаци немира.

Први законски акт који је објавила Привремена влада био је декрет по коме се земља изузимала из робног обрта, т.ј. забрањивало се земљу продавати и куповати до решења Сверуске Уставотворне Скупштине, која је имала на законски начин да реши цео проблем аграра. По свој прилици овај акт није задовољио већину сељака, напротив он их је, пошто није одговарао моменту, још више узнемирио. Сељаци су се налазили под стварном импресијом да ће револуција дати њима земљу.

Добити земљу и на њој радити то је био сан сељака још од 1861 г. т.ј. од момента укидања ропства. Многе деценије радила је руска прогресивна мисао на томе да ослаби или уништи аграрни феудализам, основни узрок заосталости Русије. Налазећи се у овом расположењу тражила је већина сељака да питање земље буде решено што пре, не чекајући на Уставотворну Скупштину, чији се сазив стално одлагао. Због свега тога избили су аграрни немири 1917 г.

УТИЦАЈ АГРАРНИХ НЕМИРА 1917 Г. НА РУСКИ АГРАР

Аграрне немире из 1917 г. можемо разделити на три етапе. Прва је етапа покрет који се развијао од краја марта до маја, а који се изражавао у молбама и петицијама села Привременој влади, да се што пре сазове Уставотворна скупштина и да реши проблем земље. Било је појединачних случајева самовољних напада сељака на крупна спахиска и остала великопоседничка имања.

Друга етапа може се рачунати од маја до јула 1917 г. кад су се немири проширили на више губернија Русије и били праћени ексцесима на великим имањима.

Трећа етапа — од августа до октобра — карактерише се сељачким побунама праћеним експроприацијом већих имања. Ови су догађаји избили у европској Русији, нарочито у губернијама: Рјазанској, Пензенској, Саратовској, Тамбовској

Орловској, Самарској, Подољској, Нижегородској и др. Не треба много описивати ове сеоске немире, јер су они били махом сличне природе и сви су личили један на други. У основи то је била јака опструкција против одлагања сазива Сверуске Уставотворне Скупштине, односно против одлагања решења питања додељивања земље сељаку.

Агресивна активност села била је, по свој прилици, резултанта расположења које је у то време завладало на селу. У већини случајева деструктивност је била пренесена из војске, кад су на село дошли у већим масама војници пуштени на дужи одмор. Активност се повећала чим су се по селима појавили војници распаљени агитацијом. Сељаци, руковођени војницима, енергичније су нападали великопоседнике и њихове шуме Такав покрет се развијао претежно у оним губернијама, где је било више спахиских имања, и где је било више сиромашних или са мало земље сељака. Ово се односи већином на централне руске губерније, густо насељене. Привремена руска влада објавила је 19-ог марта 1917 г. прву декларацију у којој је позивала сељаке да чекају на решење Уставотворне Скупштине о питању земље и да не чине самоволе.

Привремена влада одредила је нарочити „Комитет за земљу", чија је дужност била припремити потребан материјал и пројекат закона о земљи за Уставотворну скупштину. У исто време Привремена влада се обратила месним органима (сеоским комитетима), тражећи да они савесно и свесно врше своје друштвене дужности и утичу на сељаке у смислу умирења духова.

8-ог априла 1917 г., у вези са немирима на селу, Привремена влада била је принуђена да предложи губерниским комесарима да, у случају потребе, употребе војну снагу за спречавање и сузбијање побуна и самоволе. Али, све ове наредбе у већини случајева нису могле имати готово никакво дејство. Војска није била расположена да чини екзекуције над сељацима, које су предводили војници. Стварно од тада је била послушност војске поколебана. Привремена Влада била је стављена у врло тежак положај.

Тешкоће су компликоване активним учешћем Русије у светском рату. Привремена влада била је против сепаратних компромиса, она је хтела да и нова републиканска Русија испуни уговорне обавезе према савезницима царске Русије. На свима војним фронтовима много се радило да се ратна спремност војске појача. Овај тешки рат одузимао је Привременој влади врло много енергије. Она је морала водити напоран рат и у исти мах чувати ред у унутрашњости, где су се екстремни духови све више појачавали.

Стварно, привремена влада тада није располагала ни полицијом, ни истражним, ни судским апаратом. Сви су правни

и административни органи били махом ликвидирани још на почетку револуције, а нови нису имали довољно искуства. Нова „милиција“ била је регрутована на брзу руку и није била способна да се бори са грађанском самовољом; шта више, у многим случајевима била је инертна према самовољи, нарочито на селу. У месне управне органе ушла је већином интелигенција, без административног искуства и без одлучности. Она је хтела да управља на основи нових хуманих и етичких начела. Сва интелигенција је била против самовоље и бунта, и радила је на томе да сељаци мирно сачекају закон Уставотворне скупштине о земљи. Али се ово расположење косило са стварношћу, односно са расположењем већине на селу, која није хтела да чека, јер је била за то да се земља по кратком поступку одузме великопоседницима и раздели сељацима. На крају крајева, дошло је до тога да су сељаци почели да сматрају свакога ко је био против елементарног њиховог расположења, за присталицу „старога режима“, односно за присталицу прошлог режима. Ово схватање стварало је за интелигенцију врло тешку и опасну ситуацију.

У оваквим приликама Привремена влада је постепено губила вођство, тако да је најзад остала готово без реалне снаге и стварне могућности да утиче својим ауторитетом на ток државног живота. Правни поредак постепено је губио своју снагу, у масама је завладало неповерење и елементарна тежња да се актуелни проблеми решавају непосредно. Већ је у мајском извештају 1917 г. кнез Љвов, претседник Привремене владе, обратио пажњу на озбиљност ситуације, и навео по списку 45 губернија, где су сељаци извршили разне акте самовлашћа.

Немири нису били енергично спречавани ни од стране месних „Совјета сеоских депутата“, ма да је централни орган ових организација „Сверуски централни извршни комитет Совјета сеоских депутата“ у Петрограду био у принципу против самовоље. Он је заступао исто гледиште као и Привремена влада, и био је за то да се проблем земље реши на законски начин, сматрајући да иначе принцип демократије неће бити сачуван и да ће идеја демократије бити компромитована.

Према томе догађаји на селу 1917 г. имали су две последице од великог значаја: прво, они су поколебали веру у правично решавање аграрног проблема руске демократије; и друго, они су нанели пољопривреди велике материјалне штете.

Од 1917 г. село се налазило у сталном социјалном и политичком врењу, које траје чак и сада, само с том разликом, да су од 1923 г., кад су била објављена општа начела првог закона о национализацији земље, компликације добиле ново обележје и други значај, у колико су оне последица принудне експерименталне политике совјетске владе.

Дакле, у међувремену од 1917 до 1923 г., руски аграр осетио је на себи сву снагу екстремних догађаја, који потичу из светског рата, револуције и грађанских ратова.

1917 г. открила је динамичне снаге које су дотле биле сакривене у руском селу, а које су после избиле у виду гажења постојећег правног поретка. Приписивати ове акте анархистичком духу руског народа, како то многи хоће да прикажу, не би било опрезно и значило би оперисати са привидношћу, односно то би значило заборављати противности које су се претходно на бази економских и социјалних односа у руском селу историски развијале. Посматрајући развој ствари сада, са историске перспективе под условима нечувених светских социјално-економских катаклизма, оне ће се показати много компликованије и сложеније. Сада се види да су узроци догађаја били у унутрашњој неуређености и у оштрим социјално-економским противречностима. Исто тако узрок тих догађаја био је и у карактеру фебруарске револуције, односно у ширим и неодређеним појмовима демократије, које масе нису могле да схвате Али ни Привремена влада није могла да схвати ситуацију, па да још пре Уставотворне скупштине, макар начелно, реши кардинално питање аграра и да тиме уклони опасан камен спотицања, како би путеви за даље нормално развијање догађаја били рашчишћени.

Историја учи да интегралне демократске слободе, без решења основног узрока социјалне поремећености, т. ј. без повољног решења аграра, не могу да се нормално развију. На пример, у Немачкој и у Аустрији, где је аграр и после револуције остао непромењен, демократске слободе изложене су тешким искушењима. Напротив, у Чехословачкој републици питање аграра било је одмах иза револуције начелно решено декретом Националног комитета, не чекајући на Уставотворну Скупштину. Исто тако и у Југославији питање ликвидације великих поседа било је начелно решено још пре него што је дошло до сазива првог, привременог народног претставништва. Тиме је био ослабљен темељ за ексцесе екстремних елемената на селу.

Привремена влада није имала могућности да ово учини већ због своје хетерогености. Прво што су у њој биле заступљене све политичке струје и претставници различитих класа и социјалних слојева сем сељака, које су престављали аграрни варошки стручњаци, чланови политичких странака. Унутарња борба у самој влади око проблема аграра водила се перманентно и није давала могућности да влада јавно декларише свој став, односно да објави бар претходни закон или ма какве одређене прописе о аграру по којима би се село и месни органи власти могле да оријентишу пре Уставотворне Скупштине. У влади се водила борба око питања да ли треба да се спроведе социјализација земље или не, од-

носно да ли да се земља одузме великопоседницима и преда сељацима бесплатно, или се откупи од приватних власника и подели сељацима на отплату. Овај се спор одржавао на селу, где се стварало све веће неспокојство. Неизвесност која је због тога завладала, погодовала је развијању немира.

Изгледа да је историја хтела да се ствари развијају овако како су се развијале, и да Русија преживи оне историске догађаје који су и без тога слабу основу њене пољопривреде потпуно редуцирали.

УТИЦАЈ „ВОЈНОГ КОМУНИЗМА" НА РУСКИ АГРАР

Горе сам рекао да су светски и грађански рат имали веома разорно дејство на пољопривреду; грађански рат још далеко разорније од светског. За време грађанског рата пољопривреда се налазила у потпуној економској стагнацији. По селима су ишли различити екзекутивни одреди и вршили одузимање продуката потребних за војску и владу. То је била периода „војног комунизма", када је све радило за грађански рат, када се мирно варошко становништво налазило у великој беди, када је пијаца била затворена и прогоњена, кад новац није вредео ништа, а трговина се водила на основи натуралне размене — „роба за робу". Тада су за хлеб и друге животне намирнице на село ишле варошке ствари: рубље, одело, намештај и друго.

Војне експроприације и насиља вршили су се на свима фронтовима. Беле армије су се разликовале од црвених само у политичким циљевима. Што се, пак, тиче стварних штета за пољопривреду, у томе међу њима није било готово никакве разлике. Пољопривреда је била изложена једнаким насиљима црвених као и белих.

Колико је била компликована економска ситуација можемо судити бар по томе колико се народног блага морало бацати за свакојаке армије. Само црвена армија према совјетској статистици имала је средином 1919 г. 1,500.000 људи и 250.000 коња. 1920 г. број војника те армије већ је износио око 5,300.000 и сразмерно томе повећавао се број коња. Наравно, у истој сразмери повећавале су се и противничке армије. Ако узмемо у обзир да се у грађанском рату обнављање људства и коња вршило чешће него у светском рату, онда се може замислити колику је количину народних средстава морао прогутати грађански рат, и колико је било уништено стоке.

С обзиром на ово, карактер промена у ратарству као и у сточарству може бити формулисан овако: *у колико је већа била ранија улога дотичне гране у робној продукцији, у толико је њена редукција за време грађанског рата била јача,* јер су у производњи и трговини домаће потребе постале до-

минантне. Трговина пољопривредним продуктима престала је да игра у народној економији какву било улогу. Њен значај у снабдевању вароши, привредних реона и војске спао је на нулу. Тешко је чак и приближно оценити у каквој је мери и у каквом својству функционисала пијаца као база за снабдевање становништва храном а привреде сировинама. Сматра се да је пољопривреда за време грађанског рата стварно смањила 2—3 пута онај део продукције који је пре рата ишао на снабдевање вароши, војске и т. д.

УТИЦАЈ УНУТРАШЊИХ СТРУКТУРНИХ ПРОМЕНА НА РУСКИ АГРАР

Сем ратних фактора и осталих догађаја који су *сиоља* утицали на смањивање продукције, а нарочито на смањивање робног вишка пољопривреде, треба узети у обзир још и унутрашње чињенице, које су, наравно, имале јачи утицај од свих осталих. То су структурне унутрашње промене, до којих је дошло услед спонтане експропријације основе на којој се дотле развијала пољопривредна пијаца. Ову основу стварала су капитализована имања, већа од 50 хектара, на место којих се створило мноштво ситних газдинстава, која су по својој привредно-економској структури имала више натурални него привредно-економски карактер. На пример, пре 1917 г. руски аграр имао је 15,000.000 сеоских газдинстава. 1923 г. број истих већ се повећао на преко 20,000.000.*) Овде треба између осталог нагласити да је циљ совјетске владе био уситњавати сеоска газдинстава, да би на тај начин ослабила политичку снагу села.

Ове околности, односно унутрашње структурне промене, имале су за последицу смањивање робног, т. ј. пијачног вишка. Поново створена ситна газдинства нису могла испунити празнину створену у пољопривредној економији, која се појавила после уништења већих имања. Мала газдинства, створена после револуције, као и милионска маса истих од пре револуције нису била за пијачну производњу оспособљена ни организована. Село је повећало примитивни рад али само за своје кућне потребе. Овим је економски темељ пољопривреде био толико поремећен да без корените реорганизације сељачких имања на новим привредним начелима, није било никакве могућности да се повећа робна производња. Поред тога, треба додати и потпуну поремећеност новчаног оптицаја, који је директно ударао по ситној трговини. У то време земља је била преплављена новчаним сурогатима. Новчанице

*) 1927 г. количина сељачких газдинстава повећала се од прилике на 26,000.000.

су штампале различите владе, вароши, села па чак и приватне организације.

Поремећеност новчаног оптицаја била је компликована забраном слободних пијачних робних односа, што је доводило до тога да се село уздржавало од продаје својих продуката за новац.

Као резултанта свега тога настао је раскид економских веза између пољопривреде и индустрије, односно између села и вароши, наступило је нечувено крахирање индустрије, чија се делатност 1920 г. смањила за више но пет пута. Скоро половина целокупне продукције индустрије ишла је на потребе црвене војске (памучних тканина 40 од сто, шећера 60 од сто и т.д.). У колико се више развијао грађански рат, у толико су више расле потребе црвене армије, и у толико се мање давало на цивилно становништво.

Ако упоредимо количине житних продуката које су сељаци морали давати влади за снабдевање села мануфактурном робом, доћићемо до следећег резултата:

	одузето је за државу жита	дато је селу мануфактуре
1919 г.	17,5 милиона мтц	180 милиона метара
1920 г.	33,5 „ „	103 *) „ „

Наравно, ово поређење није потпуно, али ипак показује општу слику економских односа између села и вароши, који су у то време били завладали у Русији. Види се да је 1920 г. село добијало за 1 метарску центу жита од прилике 3 метра мануфактурне робе, која је са 90 од сто била од памука. Треба подвући да је у погледу снабдевања села са осталом индустриском робом ситуација била још гора. Поремећеност економских веза села и вароши проузроковала је несразмеру у приходима вароши и села, што је доводило до економског паразитизма вароши. Неће бити претерано ако се нагласи да је економски расцеп између села и вароши био много већи него што горње цифре показују. Знатна количина фабричне робе није ишла баш у само село, већ је била раздавана и оним сељацима који су били познати или силом послати из села на рад у шуме, шећерне фабрике и т. д. Од опште количине од 103 милиона метара мануфактурне робе намењене 1920 г. за село, од прилике 17 милиона добили су сељаци који су радили ван села. Сем тога, фабричном робом су били снабдевани у првом реду они сеоски елементи који нису производили робну продукцију („беднота" — сиромаси). Међутим, баш сељаци који су производили за пијацу, били су у овоме случају стављени на друго место, што

*) Пре рата потрошња села мануфактурне робе износила је око 860 милиона метара.

доказује да је ту по среди био више социјално-политички него економски разлог. Праве размене робе није ни било; то је у ствари било задовољавање потреба сеоске сиротиње на рачун стварних сеоских продуцената, варошког становништва, чак и радништва, које је морало скупо плаћати сеоско жито.

Овим је совјетска влада придобијала за себе и држала у послушности већину незадовољних сеоских елемената, односно она је учинила оно што на почетку револуције Привремена влада, због многих важних разлога, није могла да учини. Совјетска влада користила је ову тактику у своје политичке циљеве, ма да је та тактика доводила до антагонизма између варошког пролетаријата и сеоских пролетерских и полупролетерских слојева, тако да је економски расцеп између села и вароши баш због тога постао већи, и на крају претворио се у отворену економску борбу вароши и села. На крају крајева, када је настала велика редукција индустрије и транспорта, и скоро потпуно обустављање грађевинских радова и радова у шумарској привреди, дошло је и до нагле редукције неквалификованих радника, који су се спонтано у масама пребацивали из вароши и привредних реона у село, тражећи посла и хране. Ово је доводило до тога да је такозвана „политичка веза" пролетерских и полупролетерских слојева села и вароши, коју је совјетска влада хтела силом да оствари, била на штету економске везе, која је пре рата имала важан значај за народну привреду и за сиромашне сељаке. Од какве је важности била ова економска веза, види се по једној статистици Саратовске губерније, која је у пољопривредном смислу увек била сматрана за развијену. Колико је сељака из ове губерније одлазило просечно годишње на вансеоски рад, показује следећа таблица:

Са 5	грла	радне	стоке	47	од	сто.
„ 4	„	„	„	59	„	„
„ 3	„	„	„	55	„	„
„ 2	„	„	„	62	„	„
„ 1	„	„	„	91	„	„

Вансеоским радом бавило се годишње просечно 60 од сто сељака ове губерније.

Разуме се да је горе наведена неравномерност економских веза између вароши и села 1920 г. била резултанта тога што је грађански рат више руинирао варош него село. Физичко рушење варошке привреде било је релативно веће него рушење пољопривреде. Према томе и директни терети за издржавање грађанског рата били су релативно осетљивији за вароши него ли за села. Ово ће бити потпуно разумљиво ако узмемо у обзир да се грађански рат водио претежно по варошима. Према совјетској статистици сматра се да је привреда, редуцирана у то време до крајње могућности, давала

за грађански рат по различитим реквизицијама више од 50 од сто своје продукције, док пољопривреда није давала више него 10 од сто. Ово тумачење совјетске статистике, по свој прилици, има само релативан значај. У суштини ствари су изгледале друкчије. Од села се одузимао онај део материјалних средстава који је, с обзиром на потпуно уништење робног вишка и прихода, био за пољопривреду основа живота. Уништавала се стока, руинирао се инвентар, који се због потпуног обустављања прихода није обнављао. Њиве су биле запуштене тако да их је било тешко после реновирати. Начме, уништаваo се онај део основног капитала који село после није могло да успостави.

Политичка веза ситног сељаштва са варошким пролетаријатом почивала је у почетку само на факту извојевања политичких слобода и права, већ и на факту експроприације земље, која је већини сељака ишла у прилог. Већина села нису била много забринута уништавањем пијаце, јер није имала шта да продаје, а њихова куповна снага била је сасвим слаба. За већину био је главни циљ да добије земљу, без обзира на начине и на жртве које је тражио грађански рат.

Објективност захтева да историска улога сељаштва у социално политичком преокрету Русије буде тачно оцењена. Улога варошког пролетаријата била је више политичке природе, док је суштина социјалног преуређења лежала у селу, где су се борбе водиле око уништавања приватног феудализма и осталих узрока социјалних и економских противности.

Већ се пре рата запажало да руска пољопривреда тражи реорганизацију из основа. (Види „Руски аграр пре рата" „Руски Архив" Бр. 26/27), јер према својој структури није могла да задовољи велике масе сељака. Од 116 милиона хектара предратне усевне површине, у експлоатацији сељака налазио се сасвим недовољан део. Од 15 милиона сеоских кућа, колико их је било пре рата,

без усева било је:		10,6 од сто
са усевом од 2 хектара		30,4 „ „
„ „	од 2 до 4 ха	30,1 „ „
„ „	од 4 до 10 ха	25,2 „ „
„ „	више од 10 ха	3,7 „ „

Ова имовна диференцијација показује да село пре рата није могло да се истиче као економски фактор. Оно није могло да утиче на пијацу, а камоли на културни правац развијања пољопривреде. Зато је још пре рата морала наступити деградација, која је утицала на смањивање робног вишка, а који је даље под утицајем светског и грађанског рата био потпуно уништен, тако да је село остало без прихода. Ова привредно-економска чињеница претворила се у велики социјални проблем, и проузроковала је велику катастрофу 1921 г.

На крају грађанског рата 1921 године дошла је периодична суша, која је погодила десетине милиона људи. Ову несрећу село је дочекало без резерве у храни, уништене грађанским ратом, а држава без организације и без средстава за помоћ милионским масама, које су умирале од глади. Несрећи од 1921 г. није била само суша крива, криви су били и претходни догађаји, ванредно штетни по народну привреду. У социјално-политичком врењу Русија је изгубила поред много милиона људи и материјалне вредности, које је тешко проценити. Социјално-политичка олуја рушила је огњем и мачем све што јој је противстајало. Пробуђени елементи су немилосрдно владали земљом. Производња, роба, храна, новац, пијаца и све остале економске чињенице изгубиле су свој значај и стављене су биле на расположење рушилачким снагама. Велика глад 1921 г. довршила је њихово рушилачко дејство. Од ове године па све до 1923 г. Русија није могла да се дигне. Сва изрешетана, она је лежала у потпуној пространији.

Пољопривреда, као самосталиа грана народне привреде, престала је да игра своју улогу, она је постала арена експеримената и основа новог уређења народне економије и нових социјалних односа, односно она је постала саставни део општег државног економског плана.

За време грађанског рата било је објављено неколико законских декрета о уређењу и коришћењу земљом, како од стране совјетске владе, тако и од стране влада различитих белих армија.

Што се тиче законских одредаба у погледу аграра, од стране анти-совјетских политичких формација, најинтересантнија је „наредба о земљи" Команданта наоружаних сила на Југу Русије, генерала Врангела од 8 априла 1920 г.

Тачка I ове „наредбе о земљи" гласи: „Сва земља подесна за експлоатацију треба да се релативно или потпуно искористи.

Тачка 2. Земљом треба владати по праву основаном на чврстом темељу приватне својине, по могућности од стране више лица способних да својим властитим трудом земљу обрађују.

Тачка 3. Посредник између великих поседа и нових власника треба да буде држава.

На основи овога наређује се:

„Да у местима заузетим војском „Главне команде" треба да ступе на снагу прописи утврђени 25-г маја 1920 г., односно прописи о предаји државне земље, земље државне аграрне банке и приватне земље пољопривредног значаја, власницима који би сами могли да је обрађују на основи приватног власништва.

По овој наредби било је предвиђено додељивање земље

у првом реду војницима који су се борили против совјетске владе, и њиховим породицама.

У поменутим прописима од 25-г маја 1920 г. подвлачи се (тачка 1.) да на територији власти „Главне команде наоружаних сила на Југу Русије" све земље, без обзира на порекло права, на основу којега су те земље експлоатисане и у чијим се рукама налазе, морају остати својина оних у чијим су се рукама раније налазиле. Право власништва треба да се налази под заштитом државне власти, односно под заштитом „Главне команде". Државна заштита не важи за имања која нису основана на праву власништва, односно за земље које су биле одузете од правих власника.

Реч је о земљама које су сељаци у револуцији одузели великопоседницима. Ова наредба о земљи давала је великопоседницима право да под заштитом власти „Главне војне команде" врате натраг своје земље, или принуде сељаке да отету земљу плате. Ова су наређења ишла на руку великопоседницима и имућним сељацима. Што се тиче сиромашних сељака, они су могли добити земљу само на отплату. Краће речено, аграрне наредбе Врангелове владе успостављале су оно правно и социјално стање које је било пре револуције. Новина у овим наредбама била је само у томе што су земље које нису обрађиване, односно земље које нису биле у активној експлоатацији, могле да буду даване лицима која су била вољна да их откупе. Стварно, то је била наредба за заштиту неограничене приватне својине, а према томе и за заштиту онога стања које је могло бити одржано само под заштитом војне силе. Ова наредба није могла да реши проблем земље, т. ј. није могла да оживи делатност пољопривреде. У осталом, ова је историска чињеница имала важне последице за политичку акцију „Главне команде" против совјетске власти. Законске одредбе совјетске владе биле су сасвим друге природе. Први декрет који је објавио „Сверуски централни комитет Совјета радничких, војничких и сељачких депутата" (Свесовјетска скупштина) био је декрет издат 1918 г. о „Социјализацији земље".

Главна начела овог декрета била су следећа:

Тачка 1. Свака приватна својина на земљу, на подземна богатства, воде, шуме и природне снаге у границама Руске Федеративне Совјетске Републике (РФСР) укида се за увек.

Овде треба обратити пажњу на то да је овај декрет био проглашен не од стране совјетских социјалистичких република, већ од стране Руске Федеративне Совјетске Републике, која у први моменат октобарске револуције није била проглашена за социјалистичку.

Тачка 2. „Земља се од сада предаје на искоришћавање целокупном радном народу без икакве отштете", што значи да држава тада још није била проглашена за власника земље.

Тачка 3. „Право коришћења земљом припада само онима који је обрађују својим властитим радом, сем изузетних случајева предвиђених у овом закону". Овим се уводио у експлоатацију земље принцип радног коришћења, односно принцип акумулације максимума људских и осталих живих снага.

Тачка 4. Право коришћења земљом не може бити ограничавано ни због разлике полова, ни због вере, ни националног порекла, ни због поданства.

Тачка 5. Располагање подземним богатствима, шумама, водама и снагама природе одређује, у зависности од њиховог значаја, среска, губерниска, обласна и федерална совјетска власт, којој припада и врховна контрола. Начин коришћења подземним богатствима, шумама и т.д. биће одређен посебним законом.

Дакле, према овој наредби подземна богатства, воде, шуме и остало нису стварно били тада још национализовани (етатизирани).

Тачка 6. Сав живи и мртви пољопривредни инвентар приватних имања, чији сопственици нису их сами обрађивали, стављао се без отштете на располагање среским, губерниским и федералним совјетским управама земљом.

Такође и зграде таквих имања предају се без отштете истим органима (тачка 2).

Даље се третира начин управљања земљом и одређују се форме њеног коришћења.

У тачки 2 предвиђа се да ће „развијање колективних форми коришћења земљом, због њиховог преимућства у смислу штедње рада и продукције бити подесније од индивидуалних форми.

Што се тиче права коришћења земљом, односно права додељивања земље сељацима, оно се одређује личним радом (тачка 13).

Трговина житом, унутрашња и спољна, мора бити државни монопол (тачка 19). Ово је једино што је већ тада било у пољопривреди национализовано, као и трговина пољопривредним машинама и семеном за сејање, која је исто тако била монополисана (тачка 18).

Ради историске истине треба нагласити да је овај декрет стварно копија аграрног програма руске народњачке странке „социјалних револуционара", са којом је совјетска влада одмах иза октобарске револуције ступила у огорчену борбу и немилосрдно је прогонила.

Бољшевичка странка није никад имала свој одређени аграрни програм. Због тога се у овом историском моменту послужила туђим програмом из кога је конструисала свој први декрет о аграрној реформи. У осталом, то и сам Ле-

њин није крио, шта више он је наглашавао да је за први аграрни декрет искористио програм непријатељске странке.

Међутим, совјетска влада није практички спроводила овај закон у живот. Она га је користила само као средство да придобије за себе већину сељака. Сељаци су, нарочито сиромашни део, поздравили овај закон, не слутећи да је то био само тактички корак, прорачунат на моментални политички ефекат.

Совјетска влада због своје диктаторске структуре није могла да допусти да право располагања и руковођења земљом припадне сеоским и осталим самоуправним органима. Она, уопште, није могла да допусти самоуправну слободу, јер би се то косило са принципом диктатуре, и означавало демократизацију пољопривреде.

Већ 1919 г. био је објављен други декрет, према коме се у тачки 1 сва земља у границама „Руске Социалистичке Федеративне Совјетске републике" (РСФСР), без обзира на то ко је користи сматра као један *државни фонд*.

Овим се декрет о „социјализацији земље" поништавао.

У тачки 2 наглашава се да ће „државним фондом земље располагати и управљати непосредно одговарајући народни комесаријати и њима потчињени органи", чиме се поништавало право самоуправних органа.

У тачки 3 подвлачи се да је „у циљу везе варошког пролетаријата са сеоском сиротињом потребно заменити индивидуалне форме коришћења земљом са друштвеним формама, тј. са великим државним совјетским имањима и комунама, које ће више обезбедити сељаке".

Овим су се уништавале традиционалне форме коришћења земљом, на којима се пољопривреда раније оснивала, т.ј. проглашавао се почетак борбе против „земљишних општина". Даље, у овој тачки се говори да „све форме индивидуалног коришћења земљом треба сматрати као прелазне и изумируће".

Тачка 4 одређује следеће нове форме: „с обзиром на тежњу за остварењем произвођачког газдинства, које би могло снабдевати совјетску републику већим количинама пољопривредних добара, уз најмању потрошњу народне радне енергије, треба да организација коришћења земљом обухвати све техничке мере, предузете за постепену социјализацију земље".

Сагласно томе треба да се земља „државног фонда" искоришћава у *првом реду* за „државна совјетска газдинства (совхози) и за комуне (нарочите пољопривредне организације, које су од 1929 г. уништене и чак прогоњене). У *другом реду*, за пољопривредне радне артеље" (нарочити руски тип пољопривредних удружења, која су од 1929 г. одређена за основни тип пољопривредних колектива), и за

„пољопривредна друштва за друштвено обрађивање земље" (ова друштва су сматрана као прелазна форма пољопривредних колектива). Тек у *трећем реду* земљу „државног фонда" могла су користити индивидуална газдинства и тако даље.

Из овога се види да је тежња закона била да у принципу смањи експлоатацију земље индивидуалних сељака. Њихово право радног коришћења земљом стављено је у трећи ред. У први ред су стављена државна имања, а у други пољопривредна друштва, од којих главно место заузимају комуне.

Овај декрет био је на снази све док 1923 г. нису била проглашена општа начела првог закона о „национализацији земље". За ово време „пољопривредне комуне" показале су се као потпуно неподесна и неефикасна форма за експлоатацију земље, тако да их је совјетска власт морала постепено ликвидирати.

1923 г. претставља почетак послератног законодавног уређења руског аграра. Први закон о национализацији земље био је објављен под насловом:

ПРОЈЕКАТ ОПШТИХ НАЧЕЛА КОРИШЋЕЊА И ОРГАНИЗАЦИЈЕ ЗЕМЉЕ

Овај се начелни пројекат појавио истовремено са конституцијом СССР. Први део овог закона садржи у кратко следеће тачке:

1. Сва земља у границама СССР државна је својина.

Приватна својина на земљу у границама СССР не допушта се.

Земља се изузима из грађанског обрта.

Располагање земљом допушта се тек по праву радног коришћења.

2. Савезу ССР припада право:

а) давања земље државним установама и предузећима општедржавног значаја у непосредно искоришћавање за остварење њихових нарочитих циљева;

б) одређивање нарочитог земљишног фонда за потребе пресељавања;

в) давање одређених комплекса земље за концесије на основу закона о концесијама.

3. Сва земља у границама сваке савезне републике сачињава један државни фонд и налази се под контролом комесаријата пољопривреде дотичне републике*).

*) Ова је тачка касније била промењена, у вези са укидањем републиканских комесаријата пољопривреде (што ће бити објашњено касније).

4. У вези и на основи ових „Општих начела" и у вези са законима савезних република, земља се даје у непосредно и бесплатно коришћење без рока:

а) радним ратарима и сточарима и њиховим удружењима (земља за радно коришћење);

б) варошком становништву (варошка земља);

в) државним установама и предузећима (земља за нарочите сврхе).

5. Земљама за пољопривредне сврхе, исто тако и осталим земљама које могу бити искоришћене за пољопривреду руководе одговарајући комесаријати пољопривреде.

У другоме делу закона тумачи се појам шта је земља „радног" искоришћења и шта је само „радно" коришћење.

Тачка 7. Право радног коришћења земљом је право бесплатног коришћења земље за пољопривредне сврхе својим властитим трудом без рока.

Тачка 8. Сви грађани Савеза ССР без разлике пола и старости, вере и националног порекла, исто тако и странци, који живе на територији СССР и који располажу политичким правима, на основи конституције Савезних република имају право на радно коришћење земљом.

При остварењу права радног коришћења земљом не допушта се у удружењима која су дозвољена законом (земљишта друштва, пољопривредна друштва, породични колективи и др. удружења) неједнакост коришћења земљом због разлике пола, старости, вере и националног порекла.

Тачка 9. Земља радног коришћења, од момента одређеног законима савезних република, не може се делити.

Сељак коме је била дата земља у радно коришћење има право да експлоатише земљу на начине које он сам нађе за згодне. Има право да на њој зида зграде за становање и за привредне сврхе.

Тачка 11. Све зграде, грађевине, усев и вегетација и уопште све што је ратар створио на површини имања припада њему у власништво.

Тачка 12. Свакоме ко је добио земљу по праву радног коришћења допушта се узимати и давати земљу под закуп радним сељацима, ако због недостатка снаге или техничких средстава не може сам да обради земљу. Не допушта се давати земљу под закуп несељацима.

Тачка 13. На земљи радног коришћења допушта се најамни рад.

Тачка 14. Само по себи право радног коришћења не може бити предмет ни куповине, ни продаје, ни завештања, ни дара или кауције.

Тачка 15. Право радног коришћења земљом пропада:

а) због прекинутог самосталног искоришћавања земље;

б) због незаконитог коришћења и т. д.

Сва права сељака одређују и регулишу савезне републике путем владиних месних органа.

Овим законом сви су претходни декрети били поништени. Али и ова општа начела о национализацији доцније су промењена, тако да су остала само један историски документ. Ипак, пошто овај закон карактерише важну историску етапу руског послератног аграра, ваља га у кратко прогумачити.

У прво време на бази национализације земље била су предвиђена два типа пољопривредног газдовања: први су државна газдинства, а други — приватна сељачка имања. Појам државне својине на земљу државних предузећа, односно газдинстава, разликовао се од појма државне својине на земљу приватних сељачких газдинстава у томе што је земља државних предузећа, односно газдинстава (совхоза) била сматрана као социјализована. То је значило да земљу ових газдинстава, заједно са осталим елементима потребним за експлоатацију, искоришћава држава преко својих наročитих органа. Општи размер такве земље на почетку није био велики, он је износио од прилике 1—2 од сто целокупне експлоатационе пољопривредне површине. Напротив, већи део државне земље, односно национализоване површине, био је даван сеоским општинама у циљу додељивања приватним лицима — сељацима — за индивидуалну или организовану експлоатацију.

У вези с тим национализација земље, онако како је она била изложена у овом првом пројекту закона и с обзиром на политику совјетске владе тог доба, могла би бити тумачена на следећи начин. Приватна својина на земљу у смислу приватног капиталистичког поретка означава: коришћење *земљом у сопственом газдинству или у газдинству приватног власника, које је узето под закуп.*

У овоме случају власник присваја за себе известан део реализованог вишка вредности (рента). То познато основно економско правило не мења се и у случају кад право власништва припада држави, односно када држава даје етатизирану земљу у експлоатацију сељацима. Овде имамо специфичан случај, који је по форми сличан дугорочном закупу, сходно коме власник (држава) присваја за себе вишак вредности т. ј. ренту. Као што је у развијеној капиталистичкој привреди исто тако и у национализованој привреди право власништва одваја се од производње. У капитализованом газдинству власник може не учествовати лично у процесу производње и добијати за своје право власништва одређени вишак вредности — ренту. Исто чини и држава као власник, само с том разликом што рента приватног лица иде на његове приватне потребе или се капитализира у његовом при-

ватном предузећу, док држава може исту употребити за опште државне циљеве. Овај принцип национализације земље важи и за концесиона предузећа које било природе.

Суштина првог закона била је у томе што се привредно коришћење земљом налазило у рукама државе и у рукама приватних лица — сељака. Правна улога државе као власника земље била је у томе што држава располаже и рукује земљом као објектом експлоатације, а не као робом, односно не као предметом који има пијачну вредност. Држава даје или одузима делимично или у целини земљу приватним лицима без новчаних обавеза било за државу, било за приватног газду, већ са обавезама друге материјалне природе. У овоме случају све државне дажбине, порезе, и друге обавезе, одвајају се од ренте.

Остварење државног власништва на земљу по овоме закону вршило се не директним односима државе или државних органа са сељацима, већ преко нарочитог система специфичне јерархије: држава даје земљу земљишним општинама, које са своје стране деле исту појединим сељацима власницима. То не значи да су земљишне општине државни органи, већ аутономне организације на својој територији, које се правно односе према приватним сељацима исто тако као држава према њима.

На темељу тога ствара се радни принцип коришћења земљом, где фунгирају следећа четири правна фактора: 1. појединци грађани, 2. сеоска кућа или пољопривредни колектив, 3. земљишна општина, и 4. држава. Доњи спрат ове специфичне јерархије састављен је од оних који непосредно обрађују земљу. Сви су они правно потпуно изједначени у погледу принципијелног радног коришћења земљом.

Ипак, ова карактеристика закона од 1923 г. могла би бити тачна тек онда ако би се сви типични односи могли узети у обзир у њиховом чистом облику, што се иначе у пракси врло тешко постиже. Законодавац је хтео да у стару економску форму улије нову социјалну садржину, директно противну аграрном феудализму, ма да његову форму копира.

Економско искоришћавање земље не од стране власника и располагање земљом не као објектом промета готово је копија феудалне јерархије (сизерен-вазал-сељак) са садржином упереном против самог феудализма. Национализација земље била је управљена против спахија и великопоседника, т. ј. против класних односа на селу. Она је хтела да промени класну, односно социјалну структуру села, како би тиме обезбедила основу за даље развијање пољопривреде уз максималну акумулацију радних снага, т. ј. за искоришћавање максимума производњачких снага. У осталом, то је био сан свих социјалних странака у Русији, за које је питање аграра било од кардиналне важности.

Совјетска национализација земље сумирала је оно што се већ за време од 1917 г. фактички спонтано десило. Сељаци су самовољно експроприсали земљу великих поседа. Само у покрајинама Русије, куда је совјетска власт дошла касније, национализација земље имала је значај државне реформе. Што се тиче остале Русије, нарочито централног европског дела, тамо је доцније совјетска власт морала предузети мере за регулисање земљишних односа, како би уклонила сукобе који су избили већ између самих сељака, а после и сукобе између сељака и државе. Овде треба имати у виду да су сељаци пре рата имали индивидуална (кућна) газдинства на основи колективног располагања земљом (земљишна општина). (Види наш чланак „Руски аграр пре рата", „Руски Архив" број 24—25, 26—27). Али у исто време постојала су и приватна индивидуална сељачка газдинства, која су једним делом, исто као и спахиска, била нападнута од стране сиромашних сељака. Одузета земља се делила без икаквог реда, због чега је баш и дошло до нових компликација и до нових законских одредаба.

Тако, силом прилика, класа спахија и великопоседника у процесу великих догађаја била је потпуно уништена, а с њом, по свој прилици, и основа за развијање капитализма у пољопривреди. Експропријација спахиских имања имала је две последице: с једне стране, она је уништавала узрок социјалних противности, с друге, она је порушила извор снабдевања вароши храном а привреде сировинама, јер ситна сељачка имања у прво време нису била у стању да одговоре економским пијачним обавезама. То је био крај „војног комунизма".

„Војни комунизам", одиграо је своју улогу још 1921 г. Земља је преживела ову етапу као један грозан чин, који није могао да се обустави сам по себи, већ је морао трајати све дотле док је било још што за рушење. Међутим, већ 1921 г. видело се да под рушевинама „војног комунизма" може бити сахрањена и сама совјетска власт. Ту је Љењин окренуо брод револуције за свих 180 степени натраг, и прогласио је „нову економску политику" (Неп). Другим речима, „војни комунизам" био је замењен слободном унутрашњом трговином и донекле слободном производњом. За целу земљу „Неп" је означавао период „одмора". За село „Неп" је имао тај важан значај што је стимулирао рад и производњу намирница и сировина. Економска делатност села била је донекле оживела, и сеоска пијаца почела је да ради. Али ова делатност није била у складу са општим планом, и постепено је одвајала село од опште линије државне унутрашње политике. Видећи у овоме опасност, совјетска власт почела је да предузима политичке мере против сеоских општина, које су за време „Непа" играле важну организаторску улогу.

„Земљишна општина", коју су бољшевици опојали као мртваца, показала је значајну виталну снагу, темељност и отпорност према совјетској политици. До душе она није могла да одговори новим економским захтевима, за које се спремала совјетска власт. План индустријализације земље, који се већ онда припремао, тражио је од села велику производњачку напрегнутост и велике материјалне жртве. „Неп" није могао да обезбеди потребна материјална средства за тај реконструктивни план индустријализације. Слободна конкуренција тог доба била је слаб начин за постизање циљева. Одузимање потребних средстава од села за државу вршило се тешко. Само село није хтело да се материјално ограничава, да се добровољно одазове владиним економским плановима и да поднесе велике материјалне жртве. Најзад, и сеоска кооперација, која је била достигла огромну моћ, није ишла на сусрет влади. Поред изузетне преваге села над градом у привредном и социјалном смислу, т. ј. поред нарочитих одлика села, које су биле резултанта специјалног историског развитка руске пољопривреде, совјетска влада није могла да користи „Неп" за економску реконструкцију земље. „Неп" као слободно економско начело морао је у принципу бити против економске диктатуре. Шта више, „Неп" је помагао одвајање села од вароши, више него што је то био случај за време грађанског рата. Слободна сеоска пијаца „Непа" није везала село за градове како је то хтела совјетска политика. Напротив, сеоска пијаца била је од таквог економског утицаја да је градска привреда скоро до 1928 г. зависила од цене пољопривредних продуката. Другим речима, дошло је до тога да у место да индустрија води реч у економији, сва улога припадне пољопривреди, која баш због тадањих изузетних прилика није могла озбиљно да се развија.

Традиционалне навике сељака и њихове самоуправне организације тешко су се прилагођавале новим приликама. У већини случајева сељаци су били у отвореној опозицији према свим новинама које су ограничавале њихову самосталност. Нова ограничења и отпор према њима проузроковали су борбу совјетске власти са сељацима, која је ипак од стране власти била вођена са извесним резервама. Совјетска влада није смела да против себе отворено изазове сељаке. Она је објавила да „земљишна општина" *не може бити органска доминантна форма сеоског живота, али да може бити искоришћена као темељ за нове реформе.* У то време нове реформе нису још имале оне јасне облике које су касније добиле у колективизацији. „Општина" као хетерогена организација није могла да буде вођа совјетских идеја, напротив, она је била у сталним сукобима с тим идејама. Али, у исти мах она није могла, због потпуне оскудице у средстви-

ма, да врши и своју економску функцију. Ово је давало совјетској власти разлога да на све могуће начине ликвидира ову традиционалну организацију. Сукоб са земљишном општином трајао је дуго, док се није завршио потпуним њеним уништењем.

Процес уништавања „општине" у послератној историји руског аграра забележен је као процес „класног раздвајања села." Иначе се на вулгарном језику тај процес зове „раскрестјанивање села", што у преводу дословно значи „расељачење села". Са социјално-економског гледишта то би значило уништавање сеоске „класе" односно сељачког сталежа. Ово је излазило не само из првобитног марксистичког доктринарског схватања ствари, које је у почетку било завладало у совјетској политици, већ и из социјално-политичких разлога, т. ј. из разлога стварања на селу социјалне основе погодне за совјетску власт. Та је основа за совјетску власт, односно за комунистичку странку била потребна из више разлога. Прво, из политичких разлога. Комунистичка странка тешко је продирала са својим идејама на село због опозиције „земљишне општине". Друго, због фискалних разлога. Влади је било тешко вршити одузимање од села државних дажбина, које су, успут буди речено, у то време биле за сељаке неподношљиве. Влада је морала трошити велика средства за егзекуције, помоћу којих се вршило одузимање пореза у натури и новцу, као и осталих дажбина на селу.

У осталом, и сами совјетски историчари признају да је борба са „земљишном општином", или како они кажу, са „сеоским конзерватизмом" била врло напорна и коштала великих материјалних средстава и људских жртава.

То је стварно била трећа етапа револуције, етапа политичког освајања пољопривреде. Али, и сада се са совјетске стране констатује да, без обзира на формално уништење „земљишне општине", сеоски сталеж није уништен. Међутим, „класно раздвајање села" довело је до стварања различитих група међу сељацима, тако да је село као социјална целина престало да постоји. Међу сељаке био је унесен антагонизам, који је проузроковао сталну унутарњу борбу, провоцирану од стране совјетске владе на тај начин што је власт због тактичких политичких разлога протежирала један слој сељака на штету осталих, нарочито на штету оних који су били у сукобу са политиком совјетске власти (кулаци).

Са гледишта унутрашњих агилних снага, село је претстављало арену борбе индивидуалних и колективистичких тежња са евидентном надмоћношћу индивидуалних снага. У извесном делу села пробудила се тежња ка индивидуалном обогаћивању, која се косила са суштином аграрне револуције и са интересима већине сиромашних сељака: велика маса њих добила је земљу, али радити на њој, т. ј. систематски

је експлоатисати нису могли, јер нису располагали потребним средствима. Они би морали ту земљу или давати имућнима под закуп или обрађивати је на друштвени, односно на колективан начин. Због велике преваге ситних сељачких имања, и због недостатка техничких средстава пољопривреда није могла да се економски истиче. Ова је чињеница била одлучна да се пољопривреда поново реконструише на новим начелима, сообразно потребама модерне технике и владајућег економског система.

Dr. I. D. Golub

IVAN FJODOROV

PRVI RUSKI ŠTAMPAR

Petog decembra prošle godiue navršilo se 350 godina od smrti moskovskog djakona, Ivana Fjodorova. Ovaj datum je za Ruse od prvoklasnog nacionalnog i kulturno-istoriskog značaja, pošto je za ime moskovskog djakona tesno vezan početak štampanja knjiga u Rusiji.

Kao što je na Zapadu početak štampanja knjiga bio pripremljen čitavim nizom socijalnih, političkih i kulturnih uslova, i u Rusiji on nije došao neočekivano. Istina, kao i u svemu ostalom, i u ovome mi smo mnogo zakasnili, i prva štampana knjiga kod nas pojavila se 120 godina posle Gutenbergovog pronalaska. Ona se u Rusiji pojavila onda kada je zapadno evropska knjiga bila već odavno izišla iz kolevke svoga razvoja i postala moćan faktor ne samo opštekulturnog napretka narodâ, već i jedan od glavnih faktora političke i religiozne borbe. Potrebno je samo setiti se kakvu je ulogu odigrala štampana knjiga u doba reformacije, pa da bude potpuno jasni tadašnja uloga i značaj štamparske mašine.

Ali ne samo Nemačka, tako reći otadžbina štampanja knjiga, već i slovenske zemlje poznavale su štampanu knjigu u doba kada o njoj kod nas nije moglo biti ni govora. Tako, na primer, 1469 godine pojavila se u Pilzenu prva češka knjiga „Trojanska kronika", a 1491 y Krakovu Švejpalt Feol izdao je svoj „Časoslov", prvu knjigu štampanu slovenskim slovima. 1511 godine u Madžarskoj pojaviło se „Jevandjelje od Joana", koje je nepoznati štampar štampao istim slovenskim slovima. Najzad, 1517 godine — i ovu godinu u stvari valja smatrati početkom istorije ruske štampane knjige, pojavljuje se u Pragu, u Starom Gradu, prva ruska knjiga, čiji je izdavač bio doktor Francisk Skorina, poznat u to doba učen astronom i lekar, rodom iz Polocka. Ova knjiga bila je „Učebnaja psaltyr" štampana u kvartu, na 142 tabaka. Posle „Psaltira" Skorina je izdao y Pragu, 1519 godine „Bibliju rusku", koju je on, kao što je zabeleženo na naslovnoj strani, „izložio onima što čitaju i širokom svetu na dobru pouku". Tekst ove Biblije, koja se sastoji od 15 knjiga, ukrašen je gravirama na drvetu, mnoštvom inicijala i šara („zastava"). Gravire su donete da bi „braća moja ruska, široki svet, čitajući mogao jasnije razumeti".

Istoriska istraživanja ne daju tačne podatke o tome da li su prva izdanja Skorine prodrla u staru Moskvu. Postoje ipak osnovi za verovanje da je car Ivan Grozni imao ove knjige u svojoj biblioteci. Što se pak tiče jugozapadne Rusije, tamo su knjige Skorine u svakom slučaju bile rasprostranjene. One su dobile naročitu rasprostranjenost onda kada je Skorina preneo svoju delatnost u Vilnu. Skorina je izdao još „Apostol" i „Malu putničku knjižicu".

Na taj način, dok je na Zapadu, pod uticajem humanizma, reformacije, porasta gradova i širokih slojeva gradskog stanovništva, štampana knjiga već postigla znatan razvoj, kod nas u Rusiji još uvek je gospodarila rukopisna knjiga i dokoni zanatlije pisari, često u neznanju, a katkad i iz sujeverja, ispunjavali su njene ogromne foliante grubim greškama i menjanjima teksta. Uzalud je atonski kaludjer Maksim Gorki, koga je doveo veliki knez Vasilij, pokušavao u toku devet godina da uspostavi tekst rukopisnih knjiga. Uzalud je sabor 1556 godine („Stoglav") naredio sveštenstvu da budno motri da pisari prepisuju duhovne knjige sa dobrih prevoda i da ih, prepisavši, ispravljaju, pod pretnjom kazne. Rukopisne knjige stalno su ostajale „sve od prepisivača unakažene, pošto su neuki i nisu izvežbani u razumu, a uz to ne ispravljajući pišu".

Tako je to trajalo sve do kraja prve polovine šesnaestog veka, kada su u ruske zemlje počele snažno da prodiru vesti da je negde u gradu Majncu Johan Gutenberg pronašao način da zamenjuje pisanje štampanjem. Vesti, a verovatno i prvi primerci štamparske veštine, došle su u Rusiju iz „Nemetčine" preko Novgoroda. Kao što je poznato, Novgorod je u to vreme bio neka vrsta prvog „prozora za Evropu", i preko njega, naporedo sa trgovinom, išli su i kulturni uticaji. U vezi sa ovim uticajem i onim kulturnim težnjama koje je on stvarao, u moskovskom društvu stvorio se dosta kompaktan krug lica, na čelu sa novgorodskim sveštenikom Silvestrom i mitropolitom Makarijem.

Ovi ljudi, pre nego drugi, došli su do uverenja da je jedino sredstvo za borbu protiv neznanja prepisivača štampanje. Postoji pretpostavka da je Maksim Grk bio baš taj koji je Groznom sugerirao misao da u Rusiji zavede štampanje knjiga. Ovu pretpostavku, medjutim, mi teško možemo primiti. Jer teško bi se moglo pretpostaviti da je jedan kaludjer kome je stavljena na teret jeres i koji je kasnije bio u zatočenju u Volokolamskom manastiru, mogao ozbiljno uticati na Groznog. Pre bi bila umesna pretpostavka o uticaju mitropolita Makarija. U svakom slučaju, ovo pitanje postaje, počevši od 1547 godine, u moskovskoj Rusiji sve aktuelnije i aktuelnije. Već te godine car Ivan Grozni, upućujući u inostranstvo Saksonca Šmita, naredjuje mu, da zajedno sa majstorima i umetnicima, dovede i tipografa. Ova misija, kao što je poznato, završila se neuspehom. Libečki senatori, tobože plašeći se prosvećivanja Rusije, bacili su Šmita u tamnicu, a majstori koje je on prikupio, razbegli su se na sve strane. Ipak ovaj po-

kušaj nije ostao besplodan. 1551 godine danski kralj Kristian drugi poslao je u Moskvu svog specialnog izaslanika Hansa Missenhejma Bakbindera sa biblijom i dvema dogmatičkim knjigama. On je predlagao Groznom da pristupi štampanju Biblije, ali pod uslovom da car pristane na uvodjenje protestantizma u Rusiji. Car je, naravno, odbio ovaj predlog i još ozbiljnije počeo je da razmišlja o uvodjenju štampanja knjiga sopstvenim snagama.

Kao odlučan potstrek za realizovanje ove zamisli poslužilo je osvajanje Kazanskog carstva. Pripojivši svojim zemljama Kazan, Ivan Grozni je počeo da zida tamo crkve, a kao svoj dar rešio je da im da knjige za službu Božju. Za ovu svrhu bilo je odjednom potrebno mnogo knjiga. Kupiti ih, kao što je u početku nameravano, pokazalo se nemogućno i tada je Grozni, sa Makarijevim blagoslovom, naredio da se zida kuća za „štampu", t.j. štampariju. Za ovu kuću bilo je odredjeno mesto na Nikolskom Krestcu, izmedju Nikolskog grčkog manastira i dvora stranca Beloboroda (blizu Kremlja i čaršije). Ali nije bilo dovoljno samo sagraditi kuću. Valjalo je isto tako snabdeti štampariju potrebnim inventarom. U tome cilju bili su pozvani da dodju u Moskvu dobro upućeni ljudi sa svih strana, na čelu sa moskovskim djakonom Ivanom Fjodorovom i njegovim prijateljem i pomoćnikom Petrom Timofejevom Mstislavcem.

Ko je bio Ivan Fjodorov? Na ovo pitanje ni istorija knjige, ni ruska istorija ne daju iscrpniji odgovor. Naročito su oskudni podaci o Fjodorovljevom životu do onog trenutka kad je on postao „carski štampar". Mi, šta više, ne znamo pozitivno odakle je on bio. Prema izvesnim podacima, Fjodorov je rodjen u Moskvi, prema drugim — u selu Nikoli Gostuni, Lihvinski srez, Kaluška gubernija. Utvrdjeno je da je on jedno vreme bio djakon pri crkvi Nikole Gostunskog u Kremlju, ali posle ženine smrti, ostavio je službu crkvi i posvetio se štampanju knjiga. Imao je preko trideset godina kada se prvi put pojavio u „Pečatnom dvoru".

Gore je rečeno da je početak štampanja, upravo podizanje „Pečatnog dvora" vezano za 1553 godinu, t.j. za osvajanje Kazana. Ruski bibliolozi većinom su smatrali, do najnovijeg vremena, da je podizanje „Pečatnog dvora", početo tobože '553 godine, trajalo deset godina i bilo završeno tek 1563. To nije tačno, i ovaj tako reći opšteprimljeni podatak zahteva ozbiljnu korekciju. Najnovija istraživanja pomiču pomenuti datum za deset godina unapred. Čini se to na osnovu svedočanstva samog Ivana Groznog, koje je on dao u pogovoru „Apostolu" štampanom 1564 godine. Tamo, naporedo sa datumom 1563 godine, govori se da je „Pečatni dvor" bio osnovan u tridesetoj godini vladavine Ivana Groznog i ubrzo posle osnivanja kazanske eparhije. Ali trideseta godina vladavine Ivana Groznog ne pada 1553, već 1563 godine. Kazanska eparhija pak osnovana je, kao što je poznato, tek dve godine posle osvajanja Kazana. Na taj način, pominjanje 1553 godine pretstavlja

samo štamparsku grešku, po svoj prilici, i početak delatnosti Ivana Fjodorova treba vezati za kraj 1562 ili početak 1563 godine. Ovakva popravka uništiće i drugu zabludu, prema kojoj se „Pečatni dvor" zidao čitavih deset godina.

19 april 1563 godine veoma je važan za istoriju štampanja knjiga u Rusiji. Toga dana u „Pečatnom dvoru" moskovskom pristupilo se štampanju prve knjige. Ova knjiga, pod nazivom „Dela apostolska i poslanice saborske i svetog apostola Pavla poslanice" a skraćeno samo „Apostol"), štampana je na debeloj holandskoj hartiji, na 267 tabaka malog formata, u dve boje. Cela knjiga štampana je slovima jedne veličine i jednog oblika. Prvenac „Pečatnog dvora" išao je tragovima zapadno evropske knjige, starajući se da liči što više na rukopisnu knjigu. Da bi postigao sličnost sa ovom, „Apostol" je štampan sa raznim ukrasima, naslovima u nizu šara, sa složenim figurama inicijala. Ali uprkos staro-ruskim rukopisima, koji su kopirali šare i iniciale iz staro-grčkih rukopisa, ovde, kroz primetan nemački uticaj, dosta očigledno izbija težnja za samostalnim stvaranjem.

Teško je danas utvrditi gde je i kada Ivan Fjodorov naučio štamparsku veštinu. Ako se ima u vidu da su gotovo svi nazivi za tipografske alate, koje su prvi ruski štampari upotrebljavali, bili talijanskog porekla, može se pretpostaviti da su prva znanja u području štamparskog posla došla u Rusiju iz Italije. Neki istoričari ruske knjige pretpostavljaju da je Ivan Fjodorov naučio kod talijanskih majstora, koji su češće dolazili u Moskvu radi podizanja i ukrašavanja kamenih crkava i palata. Ova pretpostavka bila bi, medjutim, verodostojna samo u tome slučaju kad bi talijanska nomenklatura pretstavljala nešto što pripada samo Talijanima. Ali mi znamo da su uslovi razvoja štamparske veštine na Zapadu potpuno isključivali ograničavanje ove vrste. Bliža je istini druga pretpostavka, koju čini istoričar ruske knjige Gatcuk, i prema kojoj je učitelj Ivana Fjodorova bio njegov pomoćnik Petar Timofejev Mstislavec. Ovaj je u vremenu svoga dolaska u Moskvu već mogao da bude upoznat sa štamparskom veštinom. Mogućno je da je ovu veštinu naučio u Vilni ili negde na jugozapadu Rusije, odakle je bio rodom. Ali sve su ovo pretpostavke, koje se ne oslanjaju ni na kakvo istorisko svedočanstvo. Veću pažnju zaslužuje hipoteza sovjetskog bibliologa Nekrasova, koja se svodi na to da je učitelj naših prvih štampara bio, po svoj prilici, neki Nemac, koji je u Rusiju došao preko Novgoroda. Na ovu činjenicu ukazuje i stil ukrasa i karakter rubrikacija kod Fjodorova. Specialno, gravira koja prikazuje evangelista Luku, štampana u „Apostolu", neposredna je pozajmica iz Nemačke.

Ali nezavisno od toga ko je bio učitelj Fjodorova u štamparskoj veštini, moskovski djakon bio je u njoj vešt majstor. On je umeo ne samo da slaže i štampa knjige, već je sam rezao forme i izlivao slova. On nije bio samo štampar — bio je to oduševljeni umetnik u svome području rada. Svoju veštinu on je

smatrao darom, koji mu je poslan ozgo, božanstvenim talentom i delom koje je izabrao Bog. Medjutim, i ako veoma iskusan u svome poslu, on je bio daleko od uobraženosti i, slično pisarima, na kraju knjiga koje je štampao smireno moli za oproštaj „ako se dogodila neka pogreška".

Prva knjiga koju je Fjodorov štampao, „Apostol", izišla je iz štampe u martu 1564 godine. Ova knjiga, koja pretstavlja obrazac tadanje štamparske veštine, nije donela Fjodorovu ni zaslužene počasti, ni nagrade.*) Naprotiv, čim su Fjodorov i Mstislavec izdali svoju drugu knjigu, „Časlovac" (1565), digla se protiv njih čitava bura negodovanja. Što je najvažnije, ne samo prost narod, već su i mnoga duhovna lica učestvovala u ovom gonjenju. Naročitu ulogu igrali su ovde takozvani „prepisivači knjiga". Smatrajući pojavu štampanih knjiga borbom protiv njihovog zanata, oni su učinili sve napore da protiv štampara oneraspolože narodnu masu i da je krenu na paljevinu „Pečatnog dvora". Mora se pretpostaviti da bi i štampari veoma rdjavo prošli da nisu na vreme pobegli sa svojom tipografskom imovinom.

Već kasnije, u predgovoru lavovskom „Apostolu", Ivan Fjodorov ovako prikazuje neprosvećeno moskovsko društvo, od koga je stradao:

— Počeli smo da trpimo od najsvirepije zlobe, ali ne od strane samog cara, već od strane mnogih velikaša, istaknutih sveštenih lica i učitelja, koji su nam, iz zavisti, pripisivali mnoge jeresi, hteli su dobro da pretvore u zlo i Božje delo da upropaste konačno. Ne zato što bi bili naročito učeni ili puni duhovnog razuma, nego tek onako, bez ikakvog razloga, proneli su oni o nama ružnu reč. Ova zavist i mržnja primorale su nas da napustimo rodenu zemlju i da bežimo u državu tudju, nepoznatu.

Tudja i nepoznata država — to su bile susedne zemlje kralja poljskog i velikog kneza litavskog, Sigizmunda Avgusta. Prema svedočenju samog Fjodorova. Sigizmund Avgust primio je prve moskovske štampare veoma ljubazno. Ali oni su kod njega ostali veoma kratko vreme. Primivši poziv uglednog hetmana, oni su se već početkom 1568 godine preselili na njegovo imanje Zabludovo, rešeni da tu nastave svoj posao. Osmog januara oni su pristupili štampanju takozvanog „Učiteljnog Jevandjelja". U kolofonu ovog Jevandjelja Ivan Fjodorov sa dosta pojedinosti govori o tome kako je pan Hodkević primio moskovske štampare. „Primio nas je ljubazno, u svojoj blagoutešnoj ljubavi, veli Fjodorov, i umirivaše nas ne malo vreme i svakim potrebama snabdevaše nas; ali ne beše mu dovoljno što nas je ovako zbrinuo, te selo ne malo pokloni mi, na umirenje moje. U ovom jevandjelju sadrži se takodje i pogovor samog hetmana Hodkeviča, u kome on, iz-

*) „Apostol" Ivana Fjodorova bez ikakvog osnova smatra se prvom ruskom datiranom štampanom knjigom. Prema nekim istoričarima, u Moskvi je još pre osnivanja „Pečatnog dvora" postojala neka štamparija, iz koje su izišli „Psaltir" i „Triod posni" datirani 1562 godinom.

medju ostalog, govori o tome kako je počelo štampanje „Učiteljnog jevandjelja": „Ne poštedeh, piše on, da bogatstva koja su mi od Boga darovana, dam za stvar ovu, a uz to dobih ljude u poslu štamparskom izučene, Ivana Fjodorova Moskovljanina i Petra Timofejeviča Mstislavca, pa smo im naredili, pošto je uredjeno sve za posao štamparski, da štampaju ovu knjigu, „Jevandjelje učiteljno".

Ali izdavši 1569 godine pomenutu knjigu, naši štampari morali su da se rastanu. Petar Timofejev otišao je za Vilnu, kuda su ga pozivali branioci pravoslavlja, koje je tada proganjalo katoličko sveštenstvo. Tamo je osnovao, u kući braće Maminiča, svoju štampariju. Što se pak tiče Ivana Fjodorova, on je ostao u Zabludovu i sopstvenim snagama štampao je tamo u martu 1570 godine „Psaltir sa časlovcem". Ovo je jedna od najredjih prvih ruskih štampanih knjiga. Njen potpun primerak dosada još nije pronadjen. Ova knjiga bila je poslednje izdanje, koje je izišlo „nakladom", t.j. o trošku Hodkeviča. Mučen starošću i bolestima, ugledni pan odlučio je da stvori štampariju u Zabludovu, a štamparu je predložio da napusti ovaj posao i da predje na zemljoradnju. Ali Fjodorov je našao da mu „ne dolikuje u žetvi i setvi život svoj da provodi i umesto sudova sa duhovnim semenom, koje valja po svetu razdavati, seme žitno sejati". „Više puta, pisao je kasnije Fjodorov, vlažio sam suzama postelju svoju, razmišljajući o tome sa strahom kako da ne sakrijem u zemlji talenat koji mi je poverio Bog".

Pod uticajem ovih misli i raspoloženja, lišen svih sredstava, Fjodorov je napustio Zabludovo i, uzdajući se isključivo u dobre ljude, otišao je u Lavovo, tadašnji glavni grad Galiciske Rusije.

Posle čitavog niza teškoća i smetnji, posle mnoštva uzaludnih molbi upućenih uglednim i bogatim gradjanima, Fjodorovu su najzad pružili podršku siromašni ljudi i on je pristupio štampanju „Apostola". 15 februara 1574 godine ovaj (takozvani Lavovski) „Apostol" bio je završen. On pretstavlja ponavljanje moskovskog „Apostola" iz 1564 godine, samo su iniciali i šare u pogovoru ovde drukčiji. Drukčija je i figura evangeliste Luke uzeta od nekog nemačkog majstora. Na poledjini poslednjeg tabaka celu stranicu zauzimaju dva grba. Grb grada Lavova i grb samog Ivana Fjodorova, ispod koga stoji: „Ivan Fjodorov drugar Moskovljanin".

Nekoliko godina još ostao je Ivan Fjodorov u Lavovu baveći se knjigom i stvorivši veze sa raznim gradovima Poljske i, šta više, Turske. Ali njegov život i rad nisu bili laki. Iako je čitav njegov posao vodjen samo trudom Fjodorovljeve porodice, on je ipak materijalno propao. Na kraju krajeva Fjodorov je založio svoju štampariju sa 140 knjiga za 411 poljskih zlota i otišao je u Volinsku oblast, u grad Ostrog, knezu Konstantinu Ostroškom.

Knez Konstantin tada je bio naumio da izda potpunu bibliju i u tome cilju uputio svoje izaslanike sa nalogom da traže odgovarajuće rukopisne tekstove „po svim zemljama roda slovenskog". Od dobijenih rukopisa on je uzeo kao bazu svoga izdanja rukopisni tekst biblije, koji mu je poslao car Ivan Grozni. Kada su pak otkriveni nedostaci i greške ovog rukopisa, knez je, po savetu svih svojih saradnika, naredio da se ovaj tekst popravi na osnovu grčkog prevoda sedamdeset tumačenja. Štampanje je bilo povereno Ivanu Fjodorovu.

Ali pre nego što je pristupio štampanju Biblije, Ivan Fjodorov štampao je 1580 godine „Psaltir" i „Novi zavet". Bila je to mala knjiga štampana u osmini, sitnim slovima. Iniciali i šare ovog izdanja već pokazuju odredjen uticaj oblika renesanse i veliku sličnost sa šarama Franciska Skorine.

12 jula 1580 godine pojavila se čuvena ostroška Biblija. Ovo izdanje štampano je na 522 lista, sa šest raznih vrsta slova. 12 avgusta izišlo je drugo izdanje, kojim je gotovo u celini ponovljeno prvo.

Ostroška biblija je poslednje i uz to najglavnije delo Ivana Fjodorova. Sa gledišta štamparske veštine, ona pretstavlja obrazac savršenstva. Spoljna lepota knjige potpuno odgovara lepim odlikama teksta. Sva slova, sve šare i ukrase ove knjige izlio je sam Ivan Fjodorov. Izdanje ove knjige bilo je i od velikog kulturno političkog značaja. Ona se pojavila u doba veoma teško za celu jugozapadnu Rusiju, koja je tada činila deo velike Litavske kneževine. 1569 godine Kneževina je bila pripojena Poljskoj. Viši stalež jugozapadne Rusije počeo je da izneverava svoje nacionalno obeležje, starajući se da primi poljski jezik, naravi i običaje. Ruski plemići vaspitavajući svoju decu u poljskim školama, počeli su da izneveravaju i veru svojih oceva i prelazili su češće u katoličanstvo. Knez Konstantin Ostroški dobro je shvatao da Poljaci i njihovo sveštenstvo pobedjuju svuda zahvaljujući tome što su obrazovani i da se borba protiv njih mora voditi ravnim silama.

On je počeo da radi na razvoju prosvećivanja medju Rusima. Svojim izdanjem Biblije hteo je da smanji siromaštvo onih sredstava kojima su Rusi raspolagali u borbi protiv propovednika drugih vera i, u isti mah, da udari pouzdane temelje za razumevanje učenja pravoslavne crkve.

Za Ivana Fjodorovića to je bilo najsrećnije doba njegovog života. Petnaest godina posle begstva iz Moskve, prošavši kroz čitav niz teškoća, on je najzad ostvario svoju zavetnu misao — izdanje potpune Biblije.

Izdavši Bibliju u Ostrogu, Fjodorov se vratio u Lavovo, nameran da tamo nastavi štampanje knjiga. Ali pristupiti svome poslu on već nije mogao. Nije imao sredstava da otkupi svoj inventar, založen kod nekog trgovca Jakubovića. Bilo mu je su-

djeno da posledn̄je godine svoga života provede u velikom siromaštvu. 5 decembra 1583 godine on je umro, umro kao puki siromah, potpuno zaboravljen. Na njegovoj nadgrobnoj ploči u manastiru Svetog Onufrija nepoznati majstor izrezao je njegov tipografski signet sa natpisom: „Ivan Fjodorov štampar moskovljanin, koji svojim trudom štampanje obnovi, štampar knjiga dotle nevidjenih."

А. Бајков

ОСНОВНИ РЕЗУЛТАТИ ПЕТОГОДИШЊЕГ ПЛАНА СССР.

Петогодишњи план развитка народног газдинства у Совјетској Русији стављао је себи следеће основне задатке: 1) извести широку изградњу нових индустријских предузећа и реконструисати стара за време пјатиљетке и захваљујући томе повећати са два и једну трећину пута општу производњу индустрије; 2) повећати за један и по пута општу производњу пољопривреде; 3) у значајној мери повећати благостање, животни стандард становништва. То се није намеравало постигнути на основу развијања иницијативе приватног газдинства, као што је то било у доба непа, него захваљујући државном планском руководству целокупним народно-привредним животом земље.

Па како су се изводили и били изведени основни задаци петогодишњег плана?

Као што је познато, већ у почетку пјатиљетке, сва крупна индустрија у Совјетској Русији налазила се у рукама државе и влада је имала могућност да преко државног буџета финансира изградњу или реконструкцију појединих грана индустријске производње. Јер државни буџет Совјетске Русије врши улогу распореда капитала, који се сакупљају из целокупне народне привреде земље. 1932 годна пример државни буџет прихода садржао је 45% целокупног народног прихода за ту годину. Ову готово половину целокупне уштеде народне привреде државни буџет је био у могућности да потроши по свом нахођењу. Један део тих огромних прихода државног буџета трошио се на државну управу, други део на покриће расхода транспорта, поште и телеграфа, на покриће расхода државних зајмова и т. д. Огромни део државних прихода ишао је на финансирање појединих грана народне привреде у земљи. Тако, на пример, у државном буџету за 1932 годину, од 27,5 милијарди рубаља свих расхода државног буџета 16,2 милијарди рубаља или 66% свих расхода државног буџета трошило се на финансирање радова који су се изводили у народној привреди земље, а у главном на финансирање индустријске изградње.

Ово финансирање индустријске изградње које је вршио државни буџет давало је могућности државној совјетској индустрији да ствара како нова индустријска предузећа, тако и да реконструише и обнавља стара. У току пјатиљетке држава је потрошила на финансирање индустријске изградње свега 24,8 милијарди рубаља, од којих 21,3 милијарди било је утрошено на велике радове тешке индустрије а само 3,5 милијарди рубаља на финансирање лаке индустрије. Захваљујући том огромном финансирању совјетска власт је успела за време пјатиљетке да изгради читав низ великих индустријских предузећа, да подигне производњу нових грана индустријске производње, које нису постојале или су веома слабо биле развијене пре спровођења петогодишњег плана (производњу тешке машинерије, трактора, аутомобила, великих хидроелектричних станица и т. д.) и успела је да прошири индустријску производњу, у главном ону која се тицала израде средстава производње тешке индустрије. Биле су подигнуте огромне фабрике као Магнитогорск, Кузнецка фабрика, фабрика трактора и аутомобила у Нижњем Новгороду, Дњепрострој и т. д. и реконструисане су десетине старих фабрика.

Али такав начин индустријске изградње, помоћу државног финансирања и радова на изграђивању по наредби државне власти имао је и велике негативне последице за народну привреду земље. Влада је давала средства али је у исто време захтевала и нагонила да се пројектовано изграђивање изврши на време означено у општим плановима. Резултат је био то да су се многа нова предузећа почела изграђивати без довољно припремљених планова за изградњу и без строгог прорачуна рационално вршених утрошака. За потврду тих факата навешћу само званичне изјаве по том питању објављене у совјетској економској литератури.

„Пројектовање изградње рударства налазило се у веома запуштеном стању. У суштини изградња се водила без пројеката. Окна већ потпуно завршена, на којима се радило већ 4—5 година, не могу се још за дуго узети у експлотацију због невезаности рокова завршетка рударских послова и изградње других радова (припрема на површини земље, монтажа и снабдевања потребним справама и т. д.) За све време улаган је капитал у памучну индустрију без икаквог руководства са стране управе Свесавезног текстилног синдиката, без икаквог одређеног плана у размерама целокупне привреде."

Захваљујући брзом спровођењу недовољно обрађених планова индустријског изграђивања у великим размерама с једне стране, а неравномерности и несавремености извођења захтева петогодишњег плана у појединим гранама индустријске производње с друге стране, као и захваљујући де-

фектима у самом пројекту петогодишњег плана што се тиче развоја појединих индустријских грана, део огромног државног капитала био је утрошен и употребљен непродуктивно, нерационално и у току пјатиљетке појавиле су се прилично велике диспропорције у развоју појединих грана индустријске производње. Да би та важна поставка била схватљива, дозволите да га илуструјем следећим примерима. Дњепрострој је био замишљан као индустриски производни комбинат. По завршетку радова на хидроелектричној станици требало је да се изгради читав низ предузећа, која су требала да буду потрошачи електричне енергије коју је хидроелектрична станица производила. Али у ствари показало се да у време кад су се радови на хидроелектричној станици завршили, фабрике, потрошачи њене електричне енергије, нису биле подигнуте и на тај начин огроман капитал утрошен на подизање хидростанице није био довољно искоришћен и рад станице није доносио прихода. Или други пример: Подигнуте су биле нове и проширене старе фабрике за производњу ливеног гвожђа и челика, али се закаснило са спремањем окана за вађење руде. План за подизање фабрика машина био је извршен у великим размерама, пре него што су извршени планови за припрему потребнога тим фабрикама материјала бакра, цинка, олова и т. д. На велика изграђивања у току пјатиљетке било је свега утрошено 24.789 мил. руб. а успело се свега да се узме у експлотацију завршених радова на 15.728 мил. руб. т. ј. више од 9 милијарди рубаља на крају пјатиљетке било је утрошено на крупне индустријске радове, који још нису дали свој активни ефекат. На тај начин капитал који ја влада била узела од народне привреде није био утрошен довољно рационално и на крају пјатиљетке није давао онај активни резултат, ради кога је био вотиран.

Али финансирање индустријске производње од стране владе и управљање индустријом по наредбама добиваним од врховне централне управе донело је у области индустријске производње две основне негативне последице: малу добит или чак дефицит у појединим гранама индустријске производње и знатно лошији квалитет производа које је индустрија избацивала. Петогодишњи план је сматрао да ће индустрија успети да за време пјатиљетке снизи цене својим производима на 24% и захваљујући томе да ће се за време пјатиљетке добити 12 милијарди чисте добити. У ствари тај захтев да се снизе цене производима није био испуњен ни у најминималнијим границама а скупљање добити од индустрије било је двапут мање него што је то предвиђено петогодишњим планом. Уз то су неке гране за све време пјатиљетке радиле на штету или са веома малом добити. Ево једне званичне изјаве учињене у совјетској штампи:

„Индустрија каменог угља почев од 1927/1928 год. све време ради са дефицитом. Црна металургија у последње време од краја 1930 г. доноси дефицит. Текстилна индустрија, једна од најрентабилнијих, у последње време знатно је снизила своју добит јер није била у стању да испуни квалитативне задаће плана. Добит од текстилне индустрије 1928/29 г. износила је 14%, а 1931 г. само 4% и т. д."

У моменту утврђивања петогодишњег плана квалитет совјетских индустријских производа био је много гори од предратног и зато се петогодишњим планом категорички захтевало да се знатно побољша квалитет индустријске производње. Па ипак у току пјатиљетке квалитет индустриских производа не само да није побољшан него се сваке године погоршава. Ми ћемо навести само званичне изјаве од фебруара мес. тек. год., од оног огромног материјала који је публиковала совјетска економистичка штампа по том питању:

„Често је каквоћа продукције лаке индустрије таква да је она просто неупотребљива. Они који руководе лаком индустријом да би дали доказа о количини свога рада дозвољавали су читав низ недозвољених поступака. На пример у текстилној индустрији неке фабрике да би повећале број у метрима израђиваних тканина вештачки су развлачили тканину, која се после првог прања тако јако купила, да је купац у ствари плаћао не за ону количину мануфактуре коју је куповао него за много мању. Индустрија обуће, на пример, израђује обућу на лошем кожном ђону и тај по квалитету лоши ђон ставља на добро горњиште или обратно, добар ђон ставља на лоше горњиште и т. с.... Само памучна индустрија услед рђавог искоришћавања памука 1933 год. изгубила је око 12 хиљада тона сировине. У вуненој индустрији у перионицама вуне због непажљивости у чувању сировине 1933 год. било је упропашћено 4 хиљаде тона сировине. У трикотажним фабрикама расходовање сировине достиже 20 и више процената.

Поред незадовољавајуће каквоће продукције у многим фабрикама, чак и у најбољој грани, у фабрикама машинерије, проценат квара је врло велики. На пример, Ростовска фабрика пољопривредних машина јавља да од 10.884 делова, које је фабрика добила за комбајне 25% показало се као неупотребљиво. Од 1.871 цинкованих мрежа, добивених од друге фабрике 100% било је одбачене као квар. Московска фабрика кочница јавља да од полуфабриката добивених од фабрике „Црвени профинтерн" 80% је квар. Какве су целокупне размере губитака од шкартираних предмета? То још нико није израчунао. У сваком случају реч је о стотинама милиона рубаља?... Веома је велики и број кварења која доводе до обуставе рада у предузећима. У систему

Донецке електричне енергије, на пример, само за 9 месеци 1933 г. било је 1.935 обустава, у Московској енергији 1.158, у Уралској енергији 504 и т. д. Један од главних узрока томе јесте читав низ техничких дефеката због оног материјала који добивамо од наше индустрије."

Тако совјетске званичне изјаве карактеришу стање и квалитет производње индустријских предузећа.

Узроци тог рђавог стања квалитета рада индустријских предузећа су у томе, што се рад у често потпуно новој врсти производње морао давати неспремном за то раднику и мало квалификованом водећем техничком персоналу, а друго што се за све време пјатиљетке од индустрије захтевао под претњом свакојаких кажњавања форсирани рад, и да би се испунили захтеви у количини израде морала се жртвовати њихова квалитета, а, треће, лоша квалитета сировине и полуфабриката које су либеровале поједине гране државне привреде изазивали су природно лошу квалитету готових производа.

Тако је у области индустрије за време пјатиљетке совјетска власт, захваљујући државном финансирању индустријске изградње, успела да створи много нових предузећа и повећа израду индустријских производа, нарочито производњу тешке индустрије и производњу средстава за производњу. Али због дефеката у самом плану изградње, због невештог руковања, неравномерног и не на време извођених појединих грана индустријске производње у општој великој изградњи, на крају пјатиљетке остало је недовршено велико изграђивање и створиле се опасне диспропорције у ступњевима производње појединих индустријских грана. Захваљујући пак претераним захтевима за повећање производње постављеним индустрији без одговарајуће припреме потребног особља и материјала, за време пјатиљетке опала је квалитета совјетске индустријске производње.

Финансирање такве индустријске изградње и производње природно је да је морало тешко да одјекне у другим гранама народне привреде, а понајпре у пољопривреди.

Да би се осигурали тако велики расходи на велику индустријску изградњу, влада је морала да одржава цене пољопривредним производима ниже но што су цене индустријских производа. У почетку пјатиљетке пољопривреда није била потчињена државној власти као што је то било са индустријом, финансијама, готово целокупном унутрашњом и спољном трговином на велико. Те гране народне привреде могла је влада монополски да регулише. На пијаци пољопривредних производа учествовало је 25 милиона сеоских газдинстава, која није било могуће, по њиховом праву слободне продаје на пијацама, натерати да продају своје производе по тарифи коју је влада прописала. Тим пре што је већ на почетку пјатиљетке однос изме-

ћу цена пољопривредних производа и индустријске робе био много гори за сеоска газдинства него пре рата. Тако на пример, док се 1913 године за једну центу пшенице могло да купи 33.5 метра цица, 1927/28 год., т. ј. уочи пјатиљетке, могло се купити само 14.5 метара цица. 1913 год. могло се купити 22.8 килограма сапуна а 1927/28 само 11 кил. и т. д. Код таквих услова тешко је било очекивати да ће сељаци драговољно пристати за време пјатиљетке да продају своје продукте по ценама још погоднијим по индустрију, да плаћају повећане дажбине ради тога да би обезбедили финансирање велике индустријске изградње. И заиста, као што је познато, већ прве године пјатиљетке влада је морала да се сукоби са великим тешкоћама при остварењу државних резерви хране и других пољопривредних продуката. Сељаци нису хтели продавати своје продукте по цени коју је влада прописала. Тад је пред владу искрсло питање да ли да дозволи повишење цена пољопривредним продуктима или да натера сељаке да их продају по прописаним ценама. Одлучити се на повишење цена пољопривредних производа, за владу би значило одрећи се од пројектованог појачања код сакупљања и финансирања изградње тешке индустрије. Влада је, на против, одлучила да натера сељаке да продају своје продукте по ценама које је држава прописала. У том циљу пре свега било је одлучено да се фактички забрани слободна продаја пољопривредних производа на пијацама и да се сеоска газдинства споје у колективна газдинства, тако звзане колхозе. Производњу и продају продуката у колхозима требало је да регулишу органи власти. Баш ради тога што је влада била приморана да натера сељаке да продаје продукте по ниским ценама, које је држава прописала и објашњава се тако брзо спровођење колективизације сеоских газдинстава у току 1930 год. Као што је познато, онда су у току једнога дана десетине хиљада сеоских газдинстава приступило у колхозе и организовало се стотинама колхоза. Осим тога, влада је наравно рачунала да ће се у колхозима појавити преимућства својствена крупним пољопривредним предузећима, али понављамо, нису перспективе користи од крупних пољопривредних предузећа нагониле власт да спроведу тако журно колективизацију сеоских газдинстава, него потреба да обезбеде резерве пољопривредних продуката по утврђеним ценама које је држава регулисала.

Власт је успела да сломи отпор сељака и да оствари колективизацију у границама које је она желела. 1932 год. 15 милиона или 61,5% свих сеоских газдинстава уједињило се у 211 хиљада колхоза.

Па ипак тако журно остварена колективизација сеоских газдинстава повукла је за собом читав низ негативних последица у пољопривредној производњи земље.

Пре свега, догодило се катастрофално смањење стоке. Док је пред колективизацију у земљи било 66.4 милиона комада крупне рогате марве, 1932 остало је свега 40,7 мил.; док је свиња пре пјатиљетке било 22,6 мил. ком., 1932 г. остало је само 11.6 мил. ком.; оваца и коза било је 132,1 мил. ком., 1932 год само 52,1 мил.

Сељаци су више волели да покољу и поједу своју стоку него ли да је даду у колхоз, а један део стоке која је била предата у колхозе пропала је што је била лоше његована. Осим тога, захваљујући малој производњи жита смањило се гајење младунаца. Осим тога, колхози су се показали као мање продуктивни него ли некадашња индивидуална сеоска газдинства. Захваљујући административном приморавању власти, истина је да се успела повећати количина засејане површине, али је зато страдала квалитативна производње пољских радова. Обрађивање поља вршило се мање пажљиво, није се довољно на време сејало ни зрело жито жњело. Из опширног материјала који је публиковала совјетска економска штампа по том питању навешћемо само следећу одлуку Централног извршног комитета СССР од 30 јануара 1933 год.

„Колхози још нису чврсто организовани, рад у колхозима је рђаво организован, обрачун рада и израде у већини случајева нису довољно уређени. Већи део колхоза због рђаве организације рада и производње нису довољно рентабилни. Још није створена и заведена нова радна дисциплина у колхозима. Колхозни радници у већини још су неискусни, још нису савладали технику, организацију и агрономију великог социјалног газдинства.

Такво је било стање квалитативног рада колхоза четврте године њиховог живота.

Исто тако рђаво био је организован посао и у чисто државним великим пољопривредним предузећима, тако званим совхозима. И ту ћемо навести само званични материјал, саопштен на XVII комунистичкој скупштини фебруара текуће године.

„Ми, наравно, имамо много рентабилних совхоза, који су постигли знатне успехе. Ипак многи совхози још нису у стању да савладају своје задатке. Тако, на пример, совхоз „Молочноје" на Северном Кавказу организован 1930 год. као веома племенити млекарник. 1931 год. тамо су довели 307 грла најскупље и најплеменитије иностране стоке у вредности сто хиљада златних рубаља. Ревизијом тога совхоза у септембру 1933 год. показало се да је у том совхозу од 1931 год. угинуло 717 комада или 22% од целокупне стоке. Половина од њих угинула је од глади. 1932 год. угинуло је 57% и нешто више телади, а за 8 месеци 1933 год. 29,6% и т. д."

Наводим изјаву Стаљина учињену на истој скупштини: „Ако се упореде огромни улози капитала које је држава унела у рад совхоза са данашњим фактичким резултатима рада совхоза, добија се диспропорција на штету совхоза. Главни узрок тој диспропорцији је то што су наши пољопривредни совхози гломазни, директори не могу изићи на крај са огромним совхозима, сами су совхози и сувише специјализирани, немају правилну организацију сетве, у свом саставу немају довољно животних елемената. Потребно је очигледно уситнити совхозе и ликвидирати њихову претерану стручност.

На тај начин је пољопривреда, по остварењу колективизације сеоских газдинстава и совхоза, погоршала каквоћу свога рада. Захваљујући ниској производњи колхоза и совхоза опала је општа продукција целокупне пољопривреде. У границама исте територије 1913 год. било је произведено 816 мил. центи житне хране, 1931 само 694,8 мил. центи, а 1932 год. 698,7 мил. центи. А број становништва је све време растао. Док је 1913 год. на територији данашње Совјетске Русије живело 139 милиона 700 хиљада душа, 1932 год. их је било 165 милиона 700 хиљада. Да би се могле правилно схватити измене које су се догодиле треба поделити количину произведених продуката на број становника који живе на датој територији. Тада се добијају следеће размере:

	1913 г.	1927/28 г.	план пјатиљ.	изведено 1932	план за 1937
Број становништва (милиона људ.)	139,7	151,3	169,2	165,7	180,7
Целокупна жетва (мил. цен.)	816	731	1.058	698,7	1.048
На 1 становника (центи)	5,81	4,83	6,25	4,21	5,80
Број крупне рогате марве (мил. глава)	60,6	66,4	80,9	40,7	65,5
На 10 становника (глава)	4,3	4,4	4,8	2,4	3,7
Број свиња (мил. ком.)	20,9	22,6	34,8	11,6	43.4
На 10 становника (ком.)	1,5	1,5	2,1	0,7	2,4
Производња шећера у кристалу (хиљ. тона)	1.347	1.340	2.600	828	2.800
На 1 становника (килогр.)	9,6	8,8	10,5	5,0	15,5
Производ. памучне тканине (мил. мет.)	2.224	2 742	4.700	2.720	5.100
На 1 становника (мет.)	15,9	18,1	27,7	16,4	28,2
Производ. вунене тканине (мил. мет.)	103,0	96,6	270	91,3	220
На 10 становника (мет.)	7,4	6,4	15,9	5,5	12,2
Средња норма наст. простора на 1 градског становника	—	5,70	6,30	4,78	5,47

1913 год. долазило је на главу 5,84 стотих мет. центе целокупне жетве житне хране, а 1932 год. 4,21 стотих. Та цифра садржи и резервно семе за будућу жетву и

утрошак житне хране за прехрану стоке и храну која пада на једну људску главу. Као што видимо и пред пјатиљетку 1927/28 год. на једног човека житне хране падало је мање но пре рата. За време пјатиљетке она се још више смањила. Још је мање становништво за време пјатиљетке добијало меса, млека, масла и др. животне продукте. Док је 1913 год. на 10 становника падало 4,3 комада крупне рогате марве и 1,5 ком. свиња, 1932 год. остало је само 2,4 комада крупне рогате марве, и само 0,7 ком. свиња. У поређењу са предратним временом и у поређењу са последњим годинама пред пјатиљетком, становништво је за време пјатиљетке имало два пут мање стоке.

После тих цифара постаће нам јасно зашто је у почетку спровођења петогодишњег плана Совјетска влада увела ограничену употребу пољопривредних продуката, дајући их на купоне у разним сразмерама за поједине категорије становништва. У земљи је владала таква несташица пољопривредних продуката да кад би били пуштени у слободну продају, њихове би цене тако нагло скочиле да би се морало одрећи политике прикупљања капитала за финансирање изградње тешке индустрије. Влада је била одлучила да се бори са тим помоћу повећавања државних резерви пољопрвредних продуката по ниским утврђеним ценама делећи их на купоне у различитим количинама међу оне раднике и чиновништво које је радило у државним индустријским, трговачким, комуналним и т. с. предузећима и у државној и партијској управи.

Ја сам напоменуо пре тога да је у индустријској области за време пјатиљетке била изведена изградња многих нових предузећа и повећан је капацитет индустријске израде. То је било остварено у главном у тешкој индустрији, која је производила средства за производњу. Лака индустрија пак која је производила робу за широку употребу у многим врстама робе за време пјатиљетке није повећавала своју производњу, а неке су гране поред тога што су спустиле квалитет робе још и смањиле производњу. Тако на пример, производња памучних тканина пред пјатиљетком давала је 2.742 мил. мет. или 18,1 мет. на једнога човека, а 1932 год. било је израђено исто 2.720 мил. мет. или 16,4 мет. на једнога човека, али горе врсте. Наведена цифра, која казује колико је пре рата на једног човека долазило метара тканине, не даје доказа да је становништво било довољно снабдевено памучним тканинама, овде је узета у обзир само производња на територији која улази у савремену Совјетску Русију; у некадашњој Русији производило се много више јер се велики део крупне текстилне индустрије налазио у пољским реонима (Лођ и Варшава), сем тога пре рата Русија је увозила са стране много памучних тканина, док је у Совјет-

ској Русији увоз тканина сведен на минимум, а на супрот томе велика количина тканина извози се на источне пијаце (Персију, Авганистан, Монголску и др.) На тај начин снабдевеност становништва памучним тканинама за време пјатиљетке се смањила и била је испод предратне. То се исто десило, као што се види из ових цифара, и са вуненим тканинама, и са шећером. 1913 год. на 10 људи производило се годишње 7 и по метара вунених тканина, пред пјатиљетку 6 и по метара, а 1932 год. само 5 и по метара. Шећера се 1913 године на 10 људи производило 9,6 килгр., пред пјатиљетку 8,8 кгр. а 1932 само 5 килограма.

Тако за време пјатиљетке снабдевеност становништва пољопривредним продуктима и многом другом индустријском најпотребнијом робом, не само да се није повећала него се, напротив, смањила. Исто тако су се погоршале и станбене прилике по градовима, јер је зидање станова заостајало иза пораста становништва. На жалост, ми немамо статистике о станбеном простору који спада на једног градског становника пре рата. Пред пјатиљетку на једног градског становника долазило је просечно 5,7 квадратних метара наст. простора, а 1932 год. на једног градског становника долазило је већ само 4 целих и 78 стотих квадр. мет.

Уопште за време пјатиљетке благостање становништва се знатно погоршало. То је потпуно јасно. Захваљујући томе што је влада управљала целокупном крупном индустријском производњом, својом трговином на велико, и што је приморала сељаке да своје пољопривредне продукте продају по ниској цени а такође захваљујући дажбинама, она је могла извући из народног прихода земље за време пјатиљетке 50 и по милијарди рубаља и утрошити их на огромну изградњу државних индустријских предузећа, на транспорт, на културну и административну изградњу На финансирање крупних инвестиција у пољопривреди од тих 50,5 милијарди рубаља потрошено је било само 9.687 мил. рубаља, и од те суме готово половина (4.475 мил. рубаља) била је опет уложена у совхозе, т. ј. у државна предузећа. Али тих 50,5 милијарди рубаља одузетих од становништва нису били довољно рационално утрошени и искоришћени. Била су подигнута крупна предузећа тешке индустрије, али њихов производњачки ефекат, чак и да је производња стављена на правилну основу у односу са производњом робе за широку употребу, може се показати тек у будућности. Тим пре што су многе изградње започете у време пјатиљетке на њеном свршетку остале недовршене и од 50,5 милијарди рубаља утрошених на крупне радове у целокупној народној привреди на свршетку пјатиљетке било је довршено и предато у експлоатацију готових предузећа само 38.586 мил. рубаља, а око 12 милијарди рубаља на свршетку пјатиљетке остало

је за сад као мртав капитал. Осим тога државна власт није успела да за време пјатиљетке побољша квалитативну страну производа државних предузећа, организациону страну њихове производње, и да појевтини њихову израду. При таквим условима тако огромне своте могле су бити изузете из народног прихода само ако се текуће потребе становништва страховито снизе. Као што је заиста и било. Жртве које је земља поднела у пољопривреди, као што су трошкови при остварењу колективизације сеоских газдинстава, још су појачали опште народно привредне последице форсираног финансирања велике изградње државних предузећа.

Које су даље перспективе које је совјетска власт пројектовала за другу пјатиљетку?

У току друге пјатиљетке совјетска влада опет намерава да унесе огромне капитале у државна предузећа. Намерава се да се у току 1933—1937 год. изведе великих радова у вредности 133,4 милијарде рубаља, тј .j. два пута више него што је било утрошено прве пјатиљетке и опет од те суме више од половине (69.475 мил. руб.) намерава се да се уложи у огромне радове на индустријализацији а опет понајпре у тешкој индустрији, на коју треба да буде утрошено 53.402 мил. рубаља.

Што се тиче пољопривреде претпоставља се да ће и 1937 год. од целокупне продукције житне хране, т. j. од целокупног жита које може бити продато 83% давати држави по унапред утврђеним ценама а само 17% сељаци ће моћи продавати по пијачним ценама по прописима тако зване колхозне трговине. Месне продукте сељаци могу продати само 38,6% а остало морају дати државним органима по утврђеним ценама, кромпира морају дати држави 58,6% и т. д. једном речи и у другој пјатиљетки намерава се да се строго регулишу цене пољопривредних продуката, и да се обезбеди високи проценат који ће се одвајати од народног прихода земље да би се и даље могли финансирати велики државни радови у земљи.

Истовремено други петогодишњи план има у пројекту да дигне благостање становништва. Али је и први петогодишњи план претпостављао да ће се на свршетку прве пјатиљетке успети знатно подићи животни стандард становништва. Ако се у том смислу упореде пројекти првог петогодишњег плана са другим видеће се да други петогодишњи план до 1937 г. пројектује мање цифре него што се по првом петогодишњем плану намеравало постићи 1932/33 г. Тако (в. податке на датој табели) целокупни жетвени принос житне хране на једног човека по првом петогодишњем плану 1932 год. требао је да изнесе 6,25 центи, а по другом петогодишњем плану 1937 год., треба да изнесе 5,80 центи. На 10 становника по првом петогодишњем плану 1932 г. тре-

било је да пада крупне рогате марве 4,8 глава, а по другом петогодишњем плану 1937 само 3,7 глава. Број свиња 1932 г. 2,1 на десет људи, а 1937 г. 2,4 ком. По пројекту другог петогодишњег плана на крају 1937 г. индустријске робе предвиђено је нешто више него што је било пројектовано да се добије 1932 год. По пројекту другог петогодишњег плана 1937 год. станбени простор који пада на једног градског становника не само да је мањи у квадратним метрима него што се то претпостављало да се добије 1932 г. по првом петогодишњем плану, него је мањи од онога што је већ пре прве пјатиљетке постигнуто. Уопште, што се тиче побољшања благостања становништва, други петогодишњи план само понавља неостварљиве задаће првог петогодишњег плана. Има много разлога да се посумња да ће друга пјатиљетка успети да подигне животни стандард становништва у размерама које су предвиђене. За то је потребно да се пре свега успори велика изградња тешке индустрије у току друге пјатиљетке, да се постигне привредно рационална организација рада у државним индустријским и пољопривредним предузећима, и да се постигне правилна организација рада у колхозима и да се сељаци широко заинтересују за ширење и побољшање производње у колхозном газдинству. Прве пјатиљетке совјетске власти захваљујући монополисању народне имовине успеле су да се на рачун смањивања текуће потрошње становништва спроведе велика изградња у области индустријализације и да се монополској државној управи потчине све гране народне привреде. Али власт није успела да побољша организацијску и квалитативну страну производње предузећа којима је управљала и које је контролисала држава. Као пред индустријом тако и пред пољопривредом нарочито стоји задатак да правилно и рационално организују рад предузећа. До данас совјетска власт није могла да савлада то питање, а само решење тога питања може да покаже предности државне монополске управе привредним животом народа и да одиста подигне благостање становништва. Тај задатак квалитативног побољшања, савлађивања подигнутих индустријских и створених пољопривредних предузећа претставља много веће тешкоће и захтева много више умешности него ли зидање предузећа средствима које је држава одузела од становништва.

Данас совјетска влада и тражи путеве да савлада организацијске недостатке рада државних предузећа и недостатке који су се појавили у раду колхоза. Описивање тих нових покушаја совјетске власти што се тиче организације и управе производњом захтева специјалан чланак, а ми то овде не можемо учинити. Рећи ћу само своје лично мишљење које базира на изучавању мера које је власт предузела.

Сви квалитативни недостатци који су данас својствени совјетским методама управе народном привредом и совјетском индустријском и пољопривредном производњом тако су дубоко органски везани са самим системом совјетске државне монополске привреде да ће совјетска власт тешко успети да савлада те недостатке у границама самог система без стварне промене самог система управе народном привредом. Та еволуција је, по мом мишљењу, неопходно потребна. Да ли ће моћи ступити, и хоће ли ступити на тај пут Совјетска влада то ће показати будућност. Становништво земље имаће још много да претрпи док економски живот земље не стане на стварну здраву основу.

Ф. Махин

ДРУГА ПЈАТИЉЕТКА СССР

„Дубине наше земље ванредно су богате рудама, не говорећи већ о монетним металима као што су злато и бакар,којих имамо више него што их има у ма којој другој држави. Могли бисмо да поплавимо нафтом цео свет, не само да снабдемо себе каменим угљем за све облике индустрије, већ и да загревамо многе делове Европе, а гвоздене руде могли бисмо да претворимо у такве количине туча, гвожђа и челика, са којима не би могле да се такмиче не само Енглеска и Немачка, које готово и не располажу добрим рудама, већ ни Сједињене Америчке Државе."

„Највеће благостање у будућности, када становништво буде још бројно порасло, имају да уживају само оне државе које равномерно развијају све врсте индустрије, према својим природним резервама, од којих су резерве у земљи најважније."

„Тако ће се једног дана сетити да не води баш најбољим последицама уступање вођења једне индустрије лицима која од ње живе, ма да је каткад веома корисно саслушати овакве људе. Основни смисао оног што је речено у томе је што се општи, трајни и стабилни интереси често не поклапају са личним и привременим, а у више случајева су у узајамној противречности и, по моме мишљењу, вала претпоставити — кад се већ не може постићи измирење — прве интересе, а никако друге. У томе и јесте драматизам нашег времена."

(Д. Мендељејев: „Ка упознавању Русије", 1906 г.).

Огромна природна богатства Русије разбацана на непрегледном пространству од Балтичког Мора до Великог Океана одавно привлаче пажњу истакнутих претставника науке и праксе. Довољно је да поменемо покојног Мендељејева, који је пре много година прорекао неизбежну потребу индустријализације Русије, као и то да ће се животни центри државе преместити далеко на Исток, према местима, у којима се налазе природна богатства.

Још у осамнаестом веку пионир руске науке, Михаило Васиљевич Ломоносов био је одушевљен идејом освајања северног поморског пута, који би имао да веже, по његовој замисли, далеку источну периферију Русије са њеним тадашњим центрима и да на тај начин удари темеље иско-

ришћавању природних извора ових периферијских крајева.

Данашња руска влада, уколико је она била приморана да организује економски живот земље, није могла да нађе за остварење овог циља други пут осим оног који је био предодређен током историје и географским условима.

Индустријализација Русије на бази богате резерве руда, горива и других извора енергије, претстављала је неодложан задатак Русије, независно од њених унутрашњих социјално политичких облика.

При томе су искрсавала два питања: **прво** — питање поступности, т.ј. темпа развоја индустрије и специфичне тежине два њена вида, тешке и лаке индустрије; **друго** — питање средстава, која морају да се унесу у индустријализацију и питање извора ових средстава.

Као што је познато, совјетска влада решила је ова питања на следећи начин:

У току прве „пјатиљетке", т.ј. првих пет година остварења плана индустријализације Русије, главна пажња била је обраћена на стварање тешке индустрије, а средства у износу 50 милијарди рубаља извучена су непосредно из народне привреде. Ваља истаћи да је главни извор прихода у току прве „пјатиљетке" при потпуно дезорганизованој индустрији била пољопривреда, која је дала велику количину експортне продукције и осигурала издржавање милионског градског становништва, државног апарата, војске и радништва. Стога можемо са правом сматрати да је главна база индустријализације Русије била пољопривреда, која је, услед колективизације спровођене од стране владе и сама преживљавала веома тежак прелазни период, налазећи се у ванредно хаотичном стању.

Под оваквим околностима било је природно очекивати да су држава у целини, а земљорадничко становништво напосе, морали да преживљавају период огромних лишавања и оскудице у најважнијим, најпотребнијим артиклима.

Да би се приказала улога сеоског становништва у народно економском животу Русије у току овог периода, навешћемо неколико цифара:

1. Прикупљено је резерви житарица у милионима метарских центи:

1929 г.	160,7	при целокупној жетви 717,4
1930 г.	221,0	835,4
1931 г.	221,8	694,8
1932 г.	185,0	698,7
1933 г.	226,0	898,08

Сељаштво, сем тога исплаћивало је држави сваке године у натури преко 23,000.000 метарских центи за мељаву.

2. Предато је држави продуката сточарства и живинарства (постоје подаци само за три године):

	1929 г.	1930 г.	1931 г.
Кожа (у хиљадама комада)			
Крупне рогате стоке	16.109	15.908	13.791
Ситне рогате стоке	25.759	34.110	36.982
Вуне (у тонама)	43.793	51.912	49.643
Меса (у метарским центама)	—	17.275,8	27.857,8
Масла (у тонама)	77.770	41.040	81.192
Јаја (у кутијама)	1,282.900	615.150	822.875

3. Сеоско становништво учествовало је у производњи већег дела руских експортних артикала, која, по годинама, износи:

	1929 г.	1930 г.	1931 г.	1932 г.
Целокупан експорт (у мил. рубаља)	923.701	1,036.371	811.210	553.694
Обим експорта, у чијој је производњи учествовало сеоско становништво:				
Чисто пољопривредни експорт	398.015	460.556	366.593	198.444
Производња индустрије артикала исхране	59.495	65.8857	63.874	29.514
Производња шумске индустрије	154.053	170.986	115.202	78.724
	611.563	697.399	545.669	306.682
У процентима према опште извозу	66,2	67,3	67,3	55,4

На тај начин, у току четири године прве „пјатиљетке" њзвезено је продукције у којој је учествовало сеоско становништво — било потпуно, било у почетним процесима производње — у вредности

2.160,313.000 рубаља.

Сем набројаних средстава, која је сељаштво исплатило у циљу извршења првог петогодишњег плана, оно је исплатило и замашне суме у облику дажбина и такозваних „добровољних плаћања". Само у току 1933 године, према речима народног комесара за финансије Гриња (на шестој сесији Централног извршног комитета СССР у јануару месецу 1934 године) сељаштво је извршило таквих плаћања у износу око 4,5 милијарде рубаља, што претставља половину укупне суме од 8,9 милијарди рубаља.

У замену за ове жртве сељаштво је, у циљу задовољења својих потреба, добило из општег промета артикала знатно мањи део у поређењу са градским становништвом.

Ма да су и варошани добили веома мало, захваљујући високим ценама и оскудици у роби, ипак је њихов део био огроман у односу на сељаштво. Податке о томе можемо да нађемо у следећој табели састављеној на основу материала штампаног у „Народној привреди СССР" за 1932 годину:

	1929 г.		1930 г.		1931 г.	
	град	село	град	село	град	село
Број становника (у милионима) .	29.2	125.2	30.9	126,8	32,0	128,6
Свега робе у промету (у мил. руб.)	11.729,0	5.492,9	12.005,0	6.920,0	17.504,0	9.403,0
Робе на 1 становника (у рубљама)	401 6	43,8	388,5	54,5	547,0	73,8

Истраживачу, који се бави проучавањем прве „пјатиљетке", намећу се ова питања: прво, услед чега је прихваћен овако огроман темпо индустријализације? — друго, услед чега су се морали подривати темељи пољопривреде реформом (колективизација) чији плодови нису могли у овом периоду да олакшају економски задатак „пјатиљетке", а могли су да покажу свој резултат само у будућности?

Одговор на прво питање ми налазимо у изјави Стаљина. Темпо индустријализације и водећа улога тешке индустрије у њој били су проузроковани потребом да се у првом реду формира одбрамбена моћ државе и да се осигура њена независност од страног импорта за време рата. Састављачи петогодишњег плана у почетку „пјатиљетке" писали су: „Ако бисмо већ сада могли да кренемо линијом већег темпа производње артикала потрошње него средстава производње, наш би задатак био решен много једноставније. Али оваква „једноставност" била би, према руској пословици, гора од крађе у овом тренутку. Она би нам за данас осигурала равнотежу на тржиштима у држави, али би смањила тежину нашег совјетског система, у одлучном моменту, на теразијама међународне равнотеже.*) Заиста, захваљујући основним обележјима спољне политике првог периода совјетске власти, уперене активно против међународних односа створених Версајским уговором, политике проткане идејом светске социалне револуције, Русија се налазила у изолованом међународном положају.

Што се пак тиче одговора на питање о убрзаној колективизацији пољопривреде спроведеној без потребних техничких средстава и без одговарајућег психичког припремања сеоских маса, ми не можемо да нађемо друге мотиве

*) „Петогодишњи план", свеска 2, део 2. Издање „Државна привреда", Москва, 1929.

сем специфичног марксистичког гледишта да сеоска маса која самостално газдује, претставља ситнобуржоаску стихију, неспособну да схвати значај опште народних интереса и вођену у својој привредној делатности искључиво личним рачуном.

Из реферата Кагановича на седамнаестом конгресу странке (1934 г.) видимо да је први задатак колективизације био задатак политичке природе упућен остварењу грандиозног преврата, који је сломио многовековну економску конструкцију села. Жртве овог преврата били су такозвани „кулаци" (сељаци са нарочито оштро израженим инстинктом својине), при чему је примењивање појма „кулак" на појединце у конкретним случајевима остављено самовољи нижих административних и партиских органа.

Економски значај колективизације под околностима које су пратиле њено спровођење у Совјетској Русији, био је другостепен, пошто је са ове тачке гледишта њен темпо морао да буде сасвим друкчији, а народно економски резултати — позитивнији.

Али данас, на основу већ утврђеног искуства прве „пјатиљетке" можемо да кажемо да је она била праћена дубоко погрешном спољном и унутрашњом политиком совјетске владе.

Резултати ове „пјатиљетке" могу да се окарактеришу на следећи начин:

1. Заиста, у Русији је створена солидна база тешке индустрије, која је снабдела војску савременим техничким средствима и припремила индустриски развој државе у будућности.

2. Висина сграђених предузећа још није постигнута, пошто технички и административни персонал још није успео да стекне навике неопходно потребне за организовање производње и управљање овим предузећима.

3. Пољопривреда је изишла из прве „пјатиљетке" веома руинирана. Привредна иницијатива сеоских маса била је, захваљујући колективизацији, искључена готово потпуно, док стручно припремљене агрикултурне снаге, које би могле рационално управљати новим колективизираним газдинствима, нису биле довољне за постизавање позитивног привредног ефекта. Уз то, била су исто тако недовољна и техничка средства, која је за то време добила пољопривреда. Подаци обзнањени на седамнаестом конгресу странке сведоче о томе да су две најважније године „пјатиљетке" (1931 и 1932) показале значајан пад производње житарица. Целокупна производња ових врста пољопривреде била је следећа:

1929 г. — 717,4 милиона метарских центи
1930 г. — 835,4 „ „ „
1931 г. — 694,8 „ „ „
1932 г. — 698,7 „ „ „
1933 г. — 898,0 „ „ „

Нарочито снажан ударац колективизације осетило је сточарство, у чијем је подручју забележено огромно бројно опадање стоке, које се види из следеће табеле:

Стање стоке у милионима грла

	1929 г.	1930 г.	1931 г.	1932 г.	1933 г.
Коњи	34,0	30,2	26,2	19,6	16,6
Крупна рогата стока	68,1	52,5	47,9	40,7	38,6
Овце и козе	147,2	108,8	77,7	52,1	50,6
Свиње	20,9	13,6	14,1	11,6	12,2

Смањење снаге вуче у пољопривреди није се могло надокнадити тракторима, којима је оно било снабдевено у овом периоду. Моћ тракторског парка била је ова:

1929 г. — 391,4 хиљада коњских снага
1930 г. — 1003,5 „ „ „
1931 г. — 1850,0 „ „ „
1932 г. — 2225,0 „ „ „
1933 г. — 3100,0 „ „ „

4. Количина материалних добара којима се користило и данас користи становништво, веома је ограничена. Тако, на пример, износ промета робе у 1932 године био је 31,9 милиарди рубаља и, према томе, на једног становника пада 193,6 рубље. Прва „пјатиљетка", на тај начин непосредно је веома мало пружила становништву.

*

У околностима под којима се развијала прва „пјатиљетка" веома тешко се могло створити у маса оно психолошко расположење које би потпуно прихватило нови социално политички поредак Русије. Напоредо са испољавањима ентузиазма и самопожртвовања, ми видимо многобројне случајеве „вредитељства" (намерно изазивање квара и саботажа), несавесног третирања државне имовине, формализма у управљању предузећима, колективним газдинствима и томе сличне тежње упућене више сопственој користи него општем добру. Напоредо са оскудицом у квалификованим радницима, несавесност и бирократизам у управљању предузећима били су фактори од велике важности, који су сметали и ометају још увек развој нових економских облика.

План друге „пјатиљетке" не обухвата стога само план економског развоја државе, већ утврђује и принципе спољ-

ве и унутрашње политике странке која влада у Русији. По својој суштини, петогодишњи план обухвата програм живота државе у политичком, социалном, економском и културном погледу, пошто само уз строгу хармонију свих ових грана нада се совјетска влада да ће, помоћу својих метода управљања, довести до остварења план предвиђен за нови петогодишњи период.

Са ове тачке гледишта веома важну појаву у животу Совјетске Русије претставља седамнаести конгрес комунистичке странке, који је одржан крајем јануара и у почетку фебруара ове године. Услед диктатуре Политбироа или, тачније речено, „вође" странке, Стаљина, овај конгрес није могао да добије обележје колегиалног расправљања питања совјетске политике. Његове одлуке у своме принципиелном делу претстављају стога израз мишљења водећих горњих кругова странке, док су у практичном делу ове одлуке колективан труд многобројних специалиста, партиских и ванпартиских, заснован на претходној марљивој обради постављених питања.

У сваком случају, мишљење најистакнутијих фактора Совјетске Русије и конкретни економски планови, које су они предложили за претстојећи петогодишњи период, могу се сматрати директивама обавезним за чланове странке и совјетски административни апарат.

У одлукама конгреса битно је то што је центар пажње совјетске владе у већој мери усретсређен на питању стварања материјалне базе државе, путем развијања снага производње уз припомоћ широке примене технике у народној привреди.

Овом основном принципу друге „пјатиљетке" прилагођен је и нови курс спољне политике, упућен правцем одржавања мира у Европи и осигурања мирног стања у Русији, на њеним границама. Јасно изражена претња границама на Далеком Истоку од стране Јапана изазвала је на конгресу одобрење мера за одбрану, које је влада тамо предузела.

Оријентисање совјетске спољне политике према међународном положају створеном после Версаја несумњиво одговара интересима Русије, и са овог гледишта мора да се сматра правилним. Унутрашња политика совјетске владе остаје у суштини без промена. Референти по овом питању на конгресу, Молотов и Каганович, говорили су о томе да политичка снага странке мора да буде искоришћена за уношење у свест маса појма друштвене својине, као својине свете и неприкосновене. Странка мора да се бори за „свесну и гвоздену радну дисциплину, искључујући све лењивце и дезорганизаторе рада." Друга „пјатиљетка" истиче исто тако задатак коначног социализирања целокупне народне привреде (ово се нарочито односи на преостала лична сеоска газдинства) и стварања друштва без класа.

Само се по себи разуме да ће ове задатке унутрашње политике совјетска влада спроводити диктаторским методама. Мора се ипак рећи да власт, уколико је то било истакнуто у рефератима, намерава да придобије становништво за помагање новог поретка и мерама, које теже побољшању његовог материјалног стања, и које би могле створити „потпуну сигурност широких маса у сутрашњицу." У томе циљу други петогодишњи план пројектује повећање инвестиција у индустрију која израђује артикле потрошње (инвестира се 16,1 милијарди рубаља према 3,5 милијарде, колико је инвестирано првим петогодишњим планом). Као резултат друге „пјатиљетке" предвиђа се удвостручење пољопривредне продукције и утростручење продукције лаке индустрије, рачунајући да ће потребе становништва порасти $2^1/_2$—3 пута.

У циљу унапређења административно привредне делатности совјетског апарата и техничких установа референт Каганович предложио је пројект реорганизације ових установа. Реферат је био пропраћен демаскирањем многобројних случајева формалистичког вршења посла не само од стране непартиских, већ и партиских личности одређених на службу совјетској привреди. Да би се овај недостатак уклонио, референт је предложио да се установи чврст принцип једног извора власти и одговорности с тим да се укину свемогући колегиуми и комисије што би, углавном, имало за циљ да се онемогући досадашња неодговорност одлука у привредном подручју. У духу овог реферата већ је извршена реорганизација народних комесариата, у којима је укинут читав низ колегиума. Конгрес је исто тако одобрио још једну меру, која има да прошири прилично узан оквир персоналног састава — наиме увођење категорије лица која симпатишу странку. Иако неће бити пуноправни чланови странке, ова ће лица ипак бити у могућности да уживају поверење органа власти. Ова чињеница подвлачи да се изузетно право чланова странке да учествују у изградњу првог петогодишњег плана показало недовољно за организовање привредног живота државе.

*

Народно привредни план друге „пјатиљетке" има за циљ да довршн техничку реконструкцију целокупне народне привреде. Сва техничка средства за то имају да буду израђена у Русији. Према плану, претпоставља се да ће Русија при крају друге „пјатиљетке" заузети прво место у Европи у погледу техничког развоја. При томе улога индустрије у поређењу са пољопривредом има знатно да порасте; тако, на пример, 1937 године индустрија има да дâ 75,5% целокупне продукције народне привреде, а пољопривреда — 20,5%.

У грађевинске радове на стварању основних фондова има да се инвестира 133,4 милиарде рубаља (према 50,5 милиарди рубаља прве „пјатиљетке"). Ова сума има да претставља 41% годишњег народног прихода, који у 1934 години претставља износ од 60 милиарди рубаља, а за 1937 превиђа се пораст до 100 милиарди рубаља.

По појединим гранама народне привреде у оквиру другог петогодишњег плана улаже се за основне радове:

а) у индустрију — 69,5 милиарди рубаља (према 25 милиарди рубаља прве „пјатиљетке).

б) у пољопривреду — 15,2 милиарди рубаља (према 9,7 милиарди).

в) у транспорт — 26,3 милиарди рубаља (према 8,9 милиарди).

У индустрији, по појединим њеним гранама, инвестиције за основне радове распоређују се овако: у индустрији која израђује средства производње — 53,4 милиарде рубаља; у индустрији која производи средства потрошње — 16,1 милиарди рубаља.

Опште димензије индустриске продукције за последњу годину друге „пјатиљетке" утврђују се у износу 92,7 милиарди рубаља, што у односу према 1932 години претставља 214%. У подручју индустрије за израду средстава производње опште размере продукције за 1937 годину предвиђају се у износу 45,5 милиарди рубаља.

Ми видимо да се при знатној надмоћности инвестиција намењених тешкој индустрији (53,4 милиарде рубаља) у поређењу са инвестицијама лаке индустрије (16,1 милиарди рубаља) пројектује већи пораст продукције предмета широке потрошње. Ово се објашњава тиме што се део инвестиција тешке индустрије ипак намењује потребама лаке индустрије.

Предвиђа се, као резултат друге „пјатиљетке", да ће основни фондови у народној привреди порасти са 85,2 милиарде рубаља у 1932 години на 195,2 милиарди у 1937; друкчије речено, они имају да се повећају за 129%, док су у првом петогодишњем плану основни фондови порасли за 72,3%.

*

О изворима, из којих имају да се узму огромна средства за стварање основних народно привредних фондова, можемо да судимо на основу финансиског плана за 1934 годину. Ове године, која је друга у другом петогодишњем плану, инвестира се за основне радове 25.110,8 милиона рубаља при народном приходу од 60.000 милиона рубаља. Целокупни државни буџет биланспиран је ове године у износу 48.879.416 хиљада рубаља. Упоредивши ову суму са износом народног прихода, долазимо до закључка да државни бу-

цет обухвата преко 61,4% целокупне народно привредне делатности земље. Ван овог плана у народном приходу остаје око 11 милијарди (не рачунајући месне буџете) за ванпланско располагање становништву, т. ј. око 65 рубаља на једног становника.

Као извори прихода у државном буџету појављују се следеће партије:

а) порез на обрт социализираних предузећа, дотације од добити и приходи ових предузећа и државних добара — 41.125 милиона рубаља.

б) порези које плаћа становништво, и унутрашњи зајмови — 6.526 милиона рубаља.

в) царина и друго — 1.220 милиона рубаља.

На тај начин, на становништво непосредно пада 6.526 милиона рубаља по 38,5 рубаља на душу. Али ако уђемо у анализу прихода социализираних предузећа и државних добара, видећемо да се ови приходи формирају на основу истих принципа који су битни за њихово формирање у приватно капиталистичким газдинствима. У књизи Г. Ј. Сокољникова „Финансиска наука" (страна 110) читамо: „На који се начин осигурава финансирање проширења основне изградње под совјетским околностима? Механизам финансирања индустрије СССР по својим спољним цртама делимично потсећа на ону механику коју видимо у капиталистичком систему. Док се у совјетској привреди буде чувао низ категорија узетих из политичке економије капиталистичке привреде — друкчије речено, док будемо живели по систему прелазног периода и оперисали таквим појмовима као што су капитал, добит, амортизације, — ми ћемо запажати спољне црте сличности са механиком мобилизације извора у циљу ширења државне производње у капиталистичкој привреди". Ова је сличност у томе што је совјетска економика, као и приватно капиталистичка, заснована на стварању **добити**. За разлику од капиталистичког система, ове добити, а исто тако збир продукције и промета артикала, у совјетском систему одређују се унапред и нису изложени утицају конкуренције.

Према реферату народног комесара за финансије, Гриња, на четвртој сесији Централног извршног комитета огроман део пореза на обрт у 1934 години дају лака индустрија (4,4 милијарде рубаља), индустрија Комесаријата за снабдевање (13,8 милијарди рубаља), индустрија за прераду житарица (2,3 милијарде рубаља). Износ ових пореза, заједно са приходима од трговине, пење се на 31 милијарду рубаља. Из овог се јасно види да се поменута тридесет једна милијарда преноси на потрошача и, према томе, пада становништву на леђа. Порез на обрт тешке индустрије износи четири милијарде рубаља. Овај порез, на крају крајева, надокнађују или

колективизирана газдинства, као потрошачи знатног дела продукције тешке индустрије, или други видови индустрије што ову продукцију троше.

На тај начин, ми видимо да се, на крају крајева све огромне инвестиције намењене народној привреди обављају на терет становништва, које их плаћа или у облику непосредних пореза и зајмова, или у облику повећаних цена роби, или у облику смањења зараде.

Према томе, грандиозне нове снаге производње гради сам народ у целини.

*

Да пређемо сада на детаљније излагање плана „друге пјатиљетке".

Електрификација. Друга „пјатиљетка" предвиђа, пре свега, повећање електричне енергије као основне базе народне привреде. Предвиђа се да ће њена производња 1937 године изнети до 38 милијарди киловат часова уместо 15,8 колико је изнела 1933. У томе циљу пројектовано је подизање 80 нових централа, од којих је један део намењен парном грејању. Остварењем овог програма, Русија има у овом подручју да престигне Немачку, где су 1932 године електричне станице дале до 23 милијарди киловат часова.

Нове фабрике. Од најважнијих радова на подизању индустриских предузећа поменућемо следеће: у току друге „пјатиљетке" градиће се, поред преко 175 фабрика за израду машина, 248 рудника каменог угља, 79 реонских електричних станица, 142 предузећа за рафинерију нафте, 18 огромних фабрика црне металургије, 25 фабрика за метале у боји, 313 највећих предузећа лаке индустрије и око 350, исто тако огромних фабрика артикала исхране. Важан доказ подизања техничког нивоа целокупне народне привреде према плану је Дњепро — Донбасовска енергична база, чија годишња производња износи 9 милијарди киловат часова, док је најкрупнији систем у осталом свету — Ниагарски — дао 1930 године само 6,9 милијарди киловат часова.

Нафта. — Програм изградње и даље механизације народне привреде условљава и одговарајуће повећање продукције у свим осталим гранама народне привреде. За другу „пјатиљетку" предвиђа се више него двострука производња нафте, као и утростручење производње бензина. Производња петролеја има готово да се удвостручи, а производња уља има да буде два и по пута већа. Форсира се развој нових реона нафте ван Кавказа и, у првом реду, на Истоку. Овај план предвиђа пораст специфичне тежине ин-

вестиција индустрије нафте у реонима ван Кавказа са 36% у 1932 године до 52,6% у 1937. На основу тога производња нафте ван реона Кавказа има да порасте девет и по пута и да достигне 1937 године 5,3 милиона тона, т. ј. 12,2% производње нафте на целој територији Совјетског Савеза. Уколико се то тиче извора нафте на Сахалину, ствар се не ограничава само економским мотивима, већ је повећање производње диктовано стратегиским положајем Далеког Истока.

Хемиска индустрија. — Даље, посвећује се нарочито велика пажња хемиској индустрији, чији задици нису били решени у току прве „пјатиљетке"; продукција пољопривредних ђубрива у току другог петогодишњег плана има да се удесетостручи. Индустрија гуме и азбеста развија у другој „пјатиљетки" своју главну делатност — производњу аутошина, до три милиона комада у 1937 години. Проширење базе сировина у подручју ове индустрије у другој „пјатиљетки" постизава се огромним развојем нове гране производње — синтетичког каучука (пораст производње до 47 хиљада тона у 1937 години).

Транспорт. — У низу осталих питања, заслужује нарочиту пажњу питање транспорта, који, према Стаљиновом изразу, претставља оно „узано место", којим се котрља народна привреда. Подробно је о дефектима транспорта говорио на конгресу Рудзутак. Ови се дефекти објашњавају низом узрока, од којих је најсуштественији стање пруга, бозова, ремонтних паркова и тако даље.

Друга „пјатиљетка" предвиђа следећи пораст промета терета:

железничког транспорта са 169 милиарди тона — километара у 1937.

речног транспорта са 26 милиарди тона — километара на 63 милиарде;

поморског транспорта са 18 милиарди тона — километара на 51 милиарду;

аутотранспорта са 1 милиарде тона — километара на 16 милиарди.

Техничка реконструкција транспорта има да се изрази у следећим правцима:

1. У железничком транспорту:

а) Повећање опште дужине железничких пруга са 83 хиљаде километара (цифра од 1 јануара 1933 године) на 94 хиљаде километара путем изградње нових железничких пруга:

Бајкалско—Амурска магистрала,
Акмалинск—Картали,
Москва—Донбас,

Караганда—Балшах,
Уфа—Магнитнаја, и друге.

б) Повећање парка локомотива са 19,5 хиљада, колико је било 1932 године, на 24,6 хиљада, колико се предвиђа за 1937.

в) Пораст парка вагона са 552 хиљаде на 800 хиљада у 1937 године.

г) Реконструкција најважнијих железничких линија — електрификација пет хиљада километара железничких линија, изградња 9500 километара других путева (железнице Урало—Кусбаса, Донбаса, Забајкалска и Усуриска, широка изградња мостова и тако даље).

2. У водном транспорту:

а) Повећати дужину путева приступачних бродарском саобраћају са 84 хиљада километара на 101 хиљаду километара, уз побољшање саобраћајних прилика и реконструкцију поморске и речне флоте.

б) Спровести изградњу вештачких водних путева — канала, завршити другу партију радова на Беломорско Балтичком каналу (227 километара).

Канал Москва — Волга (127 километара).

Канал Волга—Дон (100 километара).

Реконструкција Маријинског и Москворецког водног система. Извршењем радова у овој области има да се осигура стварање јединственог водног система европског дела Русије, система, који би везао Бело, Балтичко, Црно и Касписко море.

3. У ауто транспорту:

Аутомобилски парк има да порасте са 75.000 машина на 580.000, т. ј. готово да се уосмостручи. У исто време, има да се развије изградња мреже путева.

4. У цивилном ваздухопловству:

Мрежа ваздушних линија од државне важности током друге „пјатиљетке" требало би да порасте са 32.000 на 85.000 километара. Мрежа локалних ваздушних линија, према плану, има да достигне 1937 године дужину 35.000 километара.

Пољопривреда. — У пољопривреди потхвати другог петогодишњег плана имају, у првом реду, политичко социално обележје. Као најважнији задатак овог периода истакнута је коначна ликвидација личних сопственика и остварење потпуне колективизације сеоских газдинстава.

Што се пак тиче привредно техничких задатака, за другу „пјатиљетку" предвиђа се даље проширење механизације у свим подручјима пољопривреде, а напосе повећање

жетвеног приноса, за које се везују велике наде. На основу тога питање повећања површине сејања потиснуто је питањем „прихватања" извршене реконструкције. Док је прва „пјатиљетка" пружила повећање површине за 21 милион хектара, током друге имало би да се оствари ново повећање свега за 6 милиона. Али, у накнаду за то, у циљу да се подигне принос од хектара, одлучено је да пољопривреда добије 1937 године 600 милиона пуди вештачког ђубрива према 70 милиона у 1932 години.

Према подацима реферата Куйбишева на конгресу, жетвени принос од хектара засејаног житарицама има да порасте на 10,6 са 7,5 центи, колико је износио прве „пјатиљетке". Повећање код памука за 77%, код лана за 80%, шећерне репе преко четири пута у поређењу са 1933 годином готово у целости имају да се остваре помоћу повећања приноса од јединице површине.

У најважнијим гранама пољопривреде димензије приноса овако су утврђене: житарице 1.105 милиона метарских центи, шећерне репе — 276 милиона метарских центи, памука 7.2 милиона м. ц., лана 9 милиона мет. центи.

Нарочито место заузима питање успостављања сточарства. План предвиђа повећање броја грла у 1937 години према 1933: коња за 25%, крупне рогате стоке за 72%, свиња за 255%, оваца и коза за 92%.

Све ове мере, а напосе повећање производње житарица, према плану требало би да осигурају повећање просечног нивоа потрошње главних животних намирница код становништва за 20%, што опет има да пружи сеоском становништву у колективним газдинствима приход за 12—15% већи од прихода богатијих газдинстава у 1927 години.

Као база за интензификацију пољопривреде има да послужи његово богатије снабдевање агротехничким средствима и вештачким ђубривом.

У томе циљу тракторски парк са 2225 хиљада коњских снага (цифра из 1932 године) повећава се на 8200 хиљада, колико се предвиђа за 1937, т. ј. 3,7 пута; парк комбајна повећава се до 100 хиљада комада, а аутомобилски парк у пољопривреди — до 170 хиљада аутомобила. Ова техничка средства имала би да омогуће у 1937 години: 80% орања помоћу трактора, 70% култивације, 60% бербу тракторним машинама, и механизацију вршидбе на 85%. Ђубрива која садрже азот имају да обухвате 80% површине под памуком и 40% под шећерном репом. Ђубрење фосфором има да се оствари на целој засејаној површини. Иригациони радови имају да прошире површину изложену влажењу на један милион хектара.

*

Друга „пјатиљетка" битно се разликује од прве тиме што су у њој важну улогу добиле оне гране индустрије које производе артикле намењене широкој потреби.

Коначни резултат друге „пјатиљетке" у овом погледу има да се изрази у порасту обрта артикала са 31,9 милијарди рубаља (цифра из 1932 године) на 80 милијарди у 1937 години (444,5 рубаља на једног становника према 193,6 рубаља у 1932 години). Куповну моћ становништва пројекат намерава да повећа путем смањења цена на детаљ за 34%.

Све ове мере, према плану, морају пружити могућност да се норма потрошње повећа 2½—3 пута. Напосе, пројектује се највећи пораст целокупне индустрије артикала исхране: конзерви, рибе, меса, шећера и тако даље. У исти мах, по градовима се проширује обухватање социалном исхраном — до 22 милиона људи (крајем 1933 године било је обухваћено 13,1 милиона људи); предвиђа се и обарање свих тржишних цена, које има да пружи повећање реалне зараде 2,1 пута.

У вези с тим знатно се проширује исто тако комунална делатност. Број градова са водоводом има да се повећа са 366 до 440, са канализацијом са 55 до 125, са трамвајем са 50 до 70. Основне инвестиције у комуналну станбену и културну изградњу пењу се до цифре 32 милијарде рубаља, т. ј. око једне четвртине укупног износа средстава, која се намењују новој изградњи у другој „пјатиљетки".

Као резултати реорганизације индустрије, нове изградње и рационализације производње у току друге „пјатиљетке", према плану има да се оствари у 1937 следећа производња у главним гранама индустрије:

	Задаци за 1937 г.	
Целокупна индустрија у ценама	апсолутне цифре	у %% према 1932
1926—27 г., у милиардама рубаља — —	92,7	2141
У то спада:		
Производња средстава производње — — —	45,5	197,2
Производња артикала потрошње — — —	47,2	233,6
У ресору комесаријата тешке индустрије (у милијардама рубаља) — — — —	33,5	234,6
У ресору комесаријата шума (у милиард. рубаља)	3,6	200,0
У ресору комесаријата лаке индустрије (у милиардама рубаља) — — — — —	19,5	248,8
У ресору комесаријата за снабдевање (у милиардама рубаља) — — — — —	11,9	256,1
Изградња машина и обрада метала (у милирдама рубаља) — — — — —	19,5	207.0

У то спадају:		
Справе за резање метала (у хиљадама комада)	40,	267,0
Трактори (узето је условно по петнаест коњских снага, у хиљадама комада) — — — —	167	323,0
Комбајни (у хиљадама комада) — — — —	20	200
Локомотиве магистралне (рачунато на условно Е и СУ) — — —	118,4	531
Теретни вагони, рачунато на две осовине (у хиљадама комада) — — — — — — —	118,4	531
Аутомобили (у хиљадама комада) — — —	200	837,0
Електрична енергија (у милиардама киловат часова) — — — — — — — — —	38	283,0
У то спадају:		
Реонске станице — — — — — — — —	24,5	296
Камени угаљ (у милионима тона) — — —	152,5	237
Сирова нафта са гасом (у милионима тона) —	46,8	210
Туч (у милионима тона) — — — — —	16	200
Челик (у милионима тона) — — — — —	17	289
Ковано гвожђе (у милионима тона) — — —	13	303
Хемиска индустрија (у ценама 1926—27 г., у милиардама рубаља) — — — — —	5,5	280
Дрво за грађење (у милионима кубних метара)	43	176
Памучне тканине (у милионима метара) — —	5100	188
Ланене тканине (у милионима метара) — —	600	461
Обућа (у милионима пари) — — — — —	180	220
Ситан шећер (у хиљадама тона) — — — —	2500	302
Риболов (у хиљадама тона) — — — — —	1800	139
Месо (Народни комесаријат за снабдевање, у милионима тона) — — — — — — —	1200	276
Конзерве (у милионима кутија) — — — —	2000	335

*

У овом напису о другом петогодишњем плану тежили смо потпуно објективно да расмотримо његову садржину и битне особине. Као што је читалац имао прилике да констатује, реч је о огромним инвестицијама у народну привреду, које се пењу на многе милиарде рубаља, као и огромни резултати производње. Да би се схватио значај ових цифара, ваља имати на уму да је реч о држави која заузима шести део земљине површине и има 170 милиона становника са огромним прирастом (при крају друге „пјатиљетке", 1937 године, број становника повећаће се на 180 милиона).

Само се по себи разуме да смо наводили цифре онако како су оне пружене у говорима референата на седамнаестом конгресу комунистичке странке и у резолуцијама прихваћеним на томе конгресу. Желели смо да на тај начин

прикажемо теориски правац плана друге „пјатиљетке". Њено ће остварење наићи на чињенице, које ће, несумњиво, променити коначне резултате, и то, највероватније, у правцу њиховог смањења. Сурова стварност пре свега, може да разбије претпоставке о повећању продуктивности рада, о смањењу цене коштања артикала производње. Међутим, рачунање са овим привредним постигнућима заузима велико место у плану. Нарочито је несигурно израчунавање жетвеног приноса од јединице површине, пошто овај принос не зависи само од начина рада и количине вештачког ђубрета, већ и од метеоролошких услова, што је убедљиво потврдила баш овогодишња жетва. Искуство прве „пјатиљетке" доказало је да између отварања новог предузећа и потпуног његовог разрађивања прође доста времена. Продукција новог предузећа, коју план предвиђа, почиње да се остварује обично много касније него што је то предвиђено у плану.

Да би се добила јасна представа о томе шта ће непосредно пружити становништву друга „пјатиљетка" у облику најглавнијих артикала потрошње, можемо да се послужимо горњом табелом. При апсолутно великим цифрама продукције намењене широкој потрошњи, релативни њен значај у ствари није замашан. Тако би у 1937 години на једног становника дошло: обуће — 1 пар, меса — 66 килограма, шећера 18,8 килограма, рибе — 100 килограма, хлеба — 570 килограма, тканина ланених 3,3 метра и памучних — 28,3 метра.

Фактички, становништво и неће моћи да искористи потпуно целокупну производњу артикала широке потрошње. Биће приморано да се ограничи оном количином артикала која ће ући у унутрашњи промет робе. При целокупном износу овог промета 80 милиарди рубаља у 1937 години долазиће на једног становника робе у вредности 444,5 рубље. Овај износ претстављаће у ствари цео обим материалних добара, који ће становништво моћи да користи. Да би се оценило шта се може купити за ову суму, цитираћемо садашње цене. На пример, килограм меса у кооперативној трговини стаје 2 рубље 28 копејака, килограм макарона — 77 копејака, килограм сапуна — 1 рубљу 20 копејака, килограм харинги — 3 рубље 30 копејака до 5.50, вишње 90 копејака килограм, трешње — 1.45 килограм. Масло треће класе 6 рубаља 50 копејака, литар петролеја — 47 копејака, пар кољача — 7 рубаља, женски мантил — 37 рубаља, панталоне 17 рубаља.

На слободном тржишту цене животним намирницама су знатно веће: тако, на пример, килограм хлеба стаје три рубље, килограм меса — десет рубаља, масло 20—24 рубље, литар млека — од 1.90 до 3 рубље.

На тај начин, снабдевање становништва главним животним намирницама остаће у великој мери ограничено.

Под оваквим околностима, значај друге „пјатиљетке", иако она истиче нарочито питање развоја производње предмета широке потрошње, биће заснован — као што је то био случај и са првом „пјатиљетком" — на проширењу индустријализације државе и на стварању основних индустриских капитала.

Да би се уочило какав терет има да прими на своја леђа становништво ради остварења овог циља, напоменућемо да од 133,4 милијарде рубаља, колико се инвестира у основну изградњу током друге „пјатиљетке" долази на једног становника 470 рубаља (у ценама 1913 године), т. ј. по 14.100 динара (преко 2.800 динара годишње).

Наравно, становништво неће ову суму платити непосредно, већ ће се она узети из народног прихода путем нагомилавања добити у социјализираним предузећима — добити, које се формирају на исти начин као и у капиталистичкој економици, с том разликом само што су оне унапред одређене планом и нису изложене утицају закона конкуренције.

У совјетској економици уместо великог броја предузимача појављује се један предузимач — држава. На жалост, живот совјетске државе, захваљујући специфичној структури власти тече уз гробно ћутање земље.

На бази овог ћутања стварају се многобројне негативне појаве, које ометају нормалан развој процеса индустријализације Русије, процеса који је сам по себи историски неопходан.

ХРОНИКА

I
ОРГАНИЗАЦИЈА И АДМИНИСТРАЦИЈА ДРЖАВЕ

Административне промене у вишим совјетским установама

У вези са одлуком последњег XVII конгреса комунистичке странке о ликвидацији колегијалне управе и о увођењу принципа личне одговорности, Централни извршни комитет СССР наредио је 25/IV о. г. да се спроведе низ реформама у вишим установама и премештање виших функционара.

У вези са овим досадашњи претседник Украјинског Совјета народних комесара, г. Чубар, Влас. Јак., био је именован за заменика претседника Совјета народних комесара СССР и за заменика претседника „Совјета рада и Одбране" (СТО).

У исти мах г. Кујбишев, Валерије В., бивши заменик претседника Совјета народних комесара СССР, именован је за претседника „Одбора совјетске контроле" при Совјету народних комесара СССР, и ослобођен је дужности претседника „Државног Планског Одбора" СССР.

Г. Межлаук, Валерије Ив., именован је за заменика претседника Совјета народних комесара СССР и за заменика претседника „Совјета рада и одбране", и за претседника „Државног планског одбора" СССР.

Г. Квиринг, Еманоил И., постављен је за првог потпретседника, а г. Смирнов Генадије за другог потпретседника Државног планског одбора СССР.

„Правда" бр. 115, 1934 г.

У вези са именовањем г. Чубара, досадашњег претседника Совјета народних комесара Украјинске ССР за заменика претседника Совјета народних комесара СССР, именован је за претседника Совјета народних комесара Украјинске СССР г.. Љубченко Панас.

„Известија" бр. 101, 1934 г.

Премештање виших научних установа

У вези са укидањем аутономије и због прилагођавања свих научних установа петогодишњем плану, а у вези са потчињавањем истих централној совјетској власти, Совјет народних комесара СССР наредио је да премести из Љењинграда у Москву Институт експерименталне медицине, и Руску академију наука, које ће од сада бити потчињене директно Совјету Народних Комесара СССР.

„Известија" бр. 101 и бр. 148. 1934

Кијево поново престоница Украјинске ССР.

24/VI. Кијево је поново постало престоница Совјетске Украјине. Све централне установе опште-

државног значаја премештене из Харкова у Кијево. Кијево је било раније престоница Украјине од 1917 г. до 1922 године, али после рата, услед ратних догађаја, центар државне управе био је пренесен у Харково, а сада је поново премештен у Кијево.

„Известија" 24/VI, 1934 г.

Организација Народног комесаријата за одбрану

Према службеним вестима из Москве „Револуционарни војни совјет", који је до сада управљао свим оружаним снагама СССР, ликвидиран је и замењен Народним комесаријатом за одбрану.

У вези с тим за народног комесара свих наоружаних сила СССР именован је досадашњи претседник „Револуционарног војног совјета", г. Ворошилов.

„Известија" бр. 174, 1934 г.

Реорганизација комесаријата пољопривреде СССР

Због централизоване управе комесаријат пољопривреде СССР био је до сада једна веома гломазна установа. Он је имао 261 одељење и 215 различитих група. Број чиновника износио је 5.072.

4 априла ове године одлуком Централног извршног комитета СССР овај Комесаријат је реорганизован тако да је број чиновника смањен на 3.244. Комесаријат је подељен на следеће главне управе: 1. за зрнаста биља и биља за уље, 2. за шећерну репу, 3. за памук, 4. за лан и конопљу, 5. за сточарство, 6 за коњарство, 7. за ветеринарску управу, 8. за суптропске културе, 9. за шумарство, 10. за дуван, 11. за свиларство, 12. за пољопривредне више школе и за техникуме, 13. политичка управа, 14. академија пољопривредних наука Љењинова, 15. планско-финансиски одељак, 16. рачунско статистички одељак, 17. административни одељак. Сва су остала одељења и различите организације распоређене по разним републиканским и обласним комесаријатима.

„Социалистическоје земледелије" бр. 109, 1934 г.

Реорганизација комесаријата иностраних послова

Као што је познато, досада је совјетски комесаријат иностраних послова имао, поред комесара и његових заменика, нарочити колегиум. Одлуком Централног извршног комитета СССР, 11 маја 1934 г., овај колегиум је ликвидиран. Комесаријатом ће руководити комесар иностраних послова и његови заменици. Према томе су чланови досадашњег колегиума, г. Крестински, Никола Н., и г. Стоманьаков, Боси С., именовани први за првог и други за другог заменика комесара иностраних послова. У исто време досадашњи заменици комесара иностраних послова г. Карахан, Лав М., и г. Сокољников, Григорије Ј., премештени су на нове положаје.

„Известија" 12 маја, бр. 110

Нова јеврејска аутономна област у СССР

Од 1928 г. спроводи се пресељавање Јевреја на Далеки Исток у провинцију Биро-Бицан. То је један реон који се налази недалеко од границе Манџурије, између река Бира и Бицан. Територија те провинције је већа од 7 милиона хектара. Провинција се сматра као веома богата шумама, скупоценим крзнастим зверињем и рудама.

До 1928 г. тај крај био је врло

слабо насељен. До 1933 г. тамо је организовано 9 државних предузећа са 2.500 радника, 19 привредних удружења, 93 разне школе за Русе, Јевреје, Корејанце и т. д.

Досада је овај реон био сматран званично као „Биро-Бицански национални јеврејски реон". 7 маја ове године одлуком Централног извршног комитета Савеза ССР он је проглашен за „Аутономну Биро-Бицамску јеврејску област."

„Правда" бр. 126, 1934 г.

Организација државне инспекције за регулисање цена у детаљној трговини

Одлуком Совјета народних комесара СССР од 27 априла ове године образована је нарочита инспекција при Народном комесаријату финансија за регулисање детаљних цена. Инспекција ће имати дужност да контролише детаљне цене робе за ширу употребу, а нарочито цене животним намирницама у државним и кооперативним продавницама. Истражним и судским властима наређено је да потпомажу инспекцију, како би била сузбијена шпекулација у трговини на ситно и да кривци сносе одговорност.

„Правда" бр. 116, 1934 г.

Пленарна седница Одбора совјетске контроле

9 јуна претседник Одбора совјетске контроле г. Кујбишев на пленарној седници Одбора образложио је основне тачке на које ће државна контрола ове године обратити своју пажњу. У главноме то су: питање повећавања рационалног искоришћавања жетве, друго питање се односи на развијање сточарства. Државна контрола ће енергично контролисати решавање ова два важна питања.

„Правда" бр. 188, 1934 г.

Седми конгрес Совјета СССР

Совјетска штампа јавља да је одлуком Извршном комитета СССР 7/VII одређен датум 15 јануара 1935 г. за VII земаљски конгрес Совјета. На дневном реду ће бити следећа питања: 1. Извештај владе СССР, 2. Извештај народног комесаријата за тешку индустрију, 3. Извештај о развијању сточарства, 4 Уставна питања, 5. Избори Централног извршног комитета и избори чланова Националног совјета.

„Правда" бр. 188, 1934 г.

II.

МЕЂУНАРОДНИ ОДЕЉАК

НЕМАЧКА И СССР

„Балтички протокол"

28 марта Народни комесар иностраних послова, г. Литвинов, предложио је немачкој влади преко немачког пуномоћног министра у Москви, г. Надолног, на потпис један протокол према коме би СССР и Немачка биле обавезне да поштују и чувају независност и неприкосновеност балтичких држава, и да се узајамно уздржавају од било каквих акција које би могле директно или индиректно оштетити независност ових дражва. Овај протокол је био предат Немачкој влади у циљу учвршћавања мира и побољшања узајамних односа између СССР и Немачке.

Протокол је морао остати отворен да би и друге државе заинтересоване у овом проблему могле приступити споразуму.

Међутим, 14 априла г. Надолни саопштио је г. Литвинову да Немачка влада предлог Совјетске владе одбија са изјавом која, у главном, гласи: „Ако би совјетска влада хтела учинити нешто конкретно

за успостављање односа између Немачке и СССР, основаних на поверењу, ми, по себи се разуме, могли би ово само са задовољством да поздравимо. Ми смо сами, користећи сваку згодну прилику, недвосмислено наглашавали нашу сопствену жељу у овоме правцу. Према томе за нас није било разумљиво и у исто време је жалосно што се г. Литвинов у своме познатом говору 28 децембра прошле године, као и за време свога значајног разговора са пуномоћним министром Немачке, 4 јануара ове године, изражавао са пуно негација и неповерења. Сада, нажалост, ми морамо да констатујемо да начин предложен од стране г. Литвинова за остварење означених циљева, за нас, из разних узрока, није подесан."

Даље се у немачком одговору подвлачи да је Русија пре овога, са истим циљевима, склопила уговор са Пољском. Али је јавност прихватила овај уговор као акцију, која је својом оштрином управљена против Немачке. Баш за то Немачка сада мора посматрати са резервом и ову иницијативу СССР.

С друге стране, требало би знати мишљење и балтичких држава, и имати за ово њихов пристанак. Иначе такав пакт би личио, у извесном смислу, на протекторат Немачке и СССР над балтичким државама, а који, у осталом, не заштићује балтичке државе од напада са треће стране, у што, међутим, не верује ни Немачка, јер стварно таква опасност не постоји.

На тај начин, кад не постоји реална опасност од стране СССР и Немачке за балтичке државе, а ни са неке треће стране, тим самим је и предлог неоснован и без реалне политичке базе.

У исти мах Немачка сматра да ако би Савез ССР хтео да поправи своје односе са Немачком, за ово би могли служити други путеви и начини, јер то зависи само од политичке жеље. Већ сами по себи интереси обеју земаља указују прави правац за то. Према овоме, све ће зависити од тога да се интереси две земље оснивају не на вештачкој основи већ на позитивној бази берлинског уговора (реч је о берлинском уговору од 26 марта 1934 г.). У осталом овај уговор предвиђа развијање пријатељских односа, с тим да споразумевање по свим политичким и економским питањима за обе земље буде осигурано. Али и поред свега тога немачка влада је увек спремна да са Совјетском владом проучава сва питања која се односе на васпостављање поверења и корисних односа за обе земље."

На ово је г. Литвинов 21 априла саопштио усмено г. Надолном од прилике следеће: „Моја влада, и ја сам, са искреним жаљењем смо примили саопштење немачке владе о одбијању нашег предлога о „балтичком протоколу". У овоме случају је важна сама чињеница одбијања предлога, и то тим пре што образложење немачке владе нимало не смањује значај ове чињенице. Предлог Совјетске владе био је диктиран њеном општом политиком, односно њеном политиком чувања општег мира и, с друге стране, политиком одржавања мира са суседним земљама. Без сумње, реализација овог предлога имала би последицу успостављање односа поверења између СССР и Немачке. Остварити поверење СССР према осталим земљама и сарадњу с њима могуће је само на основи опште тежње чувања мира и учвршћавања

осећаја безбедности код свих народа. Претпоставка коју у своме одговору наводи Немачка влада, да смо се са истим предлозима већ обраћали Пољској влади а сада Немачкој, не одговара фактима. Ми уопште Пољској влади никад нисмо предлагали на потписивање какав било протокол који би се тицао балтичких држава. Напротив ми смо предложили Пољској да се узајамно декларише „одлучност да се чува и брани мир на Истоку Европе", и да се призна да „обе земље сматрају као неопходан услов за овај мир неприкосновеност и политичку независност нових политичких формација створених одвајањем од бивше Руске Империје".

С тога је разлика између нашега предлога Пољској и нашега предлога Немачкој очигледна.

Не признавати у ово време постојање опасности за безбедност малих држава, значило би игнорисати међународну ситуацију и мишљење светске јавности. Баш у ово време најмање се може тврдити да мале државе нису изложене опасности у својој самосталности и у својој независности. Поремећење мира у овоме делу Европе може се појавити и сигурно ће се појавити као прелудија новог светског рата. Према томе, Совјетска влада се брине за мир уопште, и мора обраћати нарочиту пажњу на осигурање граница своје земље. И то као са опште тачке гледишта тако исто и са нарочитог гледишта осигурања граница са стране баш овога дела Европе.

У овоме циљу су били предузети кораци у Пољској, како би се тачка гледишта Пољске на овај проблем разјаснила. Исти циљ је био и у овом случају кад је Совјетска влада предложила Немачкој влади да потпише „балтички протокол". Совјетска влада по својој иницијативи предложила је недавно балтичким државама да продужи уговоре о ненападању. Ови уговори већ су потписани како од стране СССР, тако и од стране четири балтичке државе. Све ове мере служе само једном циљу и улазе у један систем политике чувања мира.

Наравно, свака акција за учвршћавање мира је управљена својом оштрином против оних држава које намеравају да поремете мир, и наравно ниједна земља не може осетити и запазити ову оштрину, ако нема намере да поремети мир.

Нема никаквих сумња да остварење совјетског предлога није могло бити протумачено другчије, него као озбиљно учвршћавање мира на Истоку Европе.

Даље је у овоме одговору г. Литвинов подвукао следеће:

„Ви сте ме сами, г. пуномоћни министре, позвали на разговор да укажем средства која би могла разбистрити затегнуте односе и отклонити или ублажити узроке које проузрокују ову затегнутост међу нама. Ја сам покушао да Вам предложим једно од таквих средстава, које би не само за СССР већ и за цео свет говорило више од било каквих речи. Сада, за мене остаје још да изразим жаљење што Ваша влада ово средство одбија и, шта више, одбија без убедљивих мотивација.

Ја поздрављам изјаву Ваше владе која се односи на одржавање пријатељског контакта са мојом владом, и на обезбеђење споразумевања по свим политичким и економским питањима између наше две земље; као и њену жељу о успостављењу односа поверења. Проучавање овога питања отпочело је

од првог мог разговора с Вама. Пут који би довео до успостављања поверења ја сам указао, али Ваша влада изгледа не жели да иде овим путем и неће да са своје стране покаже друге путеве. У овим међународним приликама реалан значај могу имати само конкретни предлози, а не апстрактне декларације. Берлински уговор, и поред свог значаја и вредности, ипак не може да обухвати сва та питања која сада интересују СССР, односно сва та питања која стварају нове међународне прилике, између осталог и нову политику Немачке владе. Ја са своје стране, гарантујем да смо увек спремни за благонаклоно проучавање конкретних предлога Немачке владе који би могли стварно помагати побољшање и учвршћавање узајамног поверења између наших двеју земаља.

„Известија" бр. 99, 1934 г.

Овај дипломатски случај изазвао је у совјетској јавности велико интересовање. Светска штампа га је пратила са пуно озбиљних коментара. У вези са овим сада се ради, као што изгледа, на припремању једног споразума између СССР и балтичких држава.

ПОЉСКА И СССР

Потписивање протокола о продуљењу совјетско-пољског пакта о ненападању

5 маја у Москви су била потписана два документа од велике политичке важности за Пољску и СССР. Први се односи на протокол о продужењу пакта о ненападању од 25 јуна 1932 г. до краја 1945 године. Овај протокол су потписали Народни комесар иностраних послова г. Литвинов, а од стране Пољске амбасадор у Москви г. Лукасевић.

Текст протокола гласи: „Централни извршни комитет Савеза Совјетских Социјалистичких Република и претседник Пољске Републике, руковођени тежњом да обезбеде што сигурнију базу за развијање односа између обе земље, и желећи дати један другоме нов доказ непромењивости и сигурности срећно стабилизованих између њих мирних и пријатељских односа, и загрејани жељом да потпомажу учвршћавање свеопштег мира и стабилност мирног развијања узајамних државних односа у источној Европи, и констатујући да је закључење 25 јула 1932 г. уговора у Москви између СССР и Пољске Републике благотворно утицало на развијање односа међу њима и на решење стављених задаћа, одлучили су да потпишу овај протокол и за овај циљ су одредили своје пуномоћне преставнике (поменуте горе) који су се споразумели у следећем:

Чл. I

За промену рока и поретка стављања ван снаге уговора о ненападању, склопљеног у Москви 25 јула 1932 г., између Савеза Совјетских Социјалистичких Република и Пољске Републике предвиђених у чл. 7 обе уговорне стране су одлучиле да тај уговор оставе на снази све до 31 децембра 1945 г.

Свака уговорна странка ће бити слободна да откаже уговор, обавестивши о овоме другу страну шест месеци пре горе одређеног рока.

Ако уговор не буде отказан ни од једне уговорне стране, онда ће се рок уговора аутоматски продужити за време од две године. На исти начин ће се продужавати уговор и даље сваке две године, ако се ниједна страна не одрекне на на-

чин предвиђен у овом члану уговора.

Чл. 2

Овај протокол састављен је у два примерка, сваки на руском и пољском језику, а оба текста имају исту снагу. Протокол ће ступити на снагу од момента узајамне размене ратификационих докумената.

За потврду овога горе именовани пуномоћници су потписали овај протокол и ставили печате.

*

Истовремено иста пуномоћна лица су потписала следећи „завршни протокол": „Проучивши поново, у вези са потписивањем протокола о продужењу уговора о ненападању између СССР и Пољске Републике од 25 јула 1932 године, све одлуке мирног уговора склопљеног у Риги 18 марта 1921 г., који улазе у основу њихових односа, обе уговорне стране констатују да немају никакве обавезе и да нису везане ни за какве изјаве које би противуречиле поменутом мирном уговору и нарочито његовом чл. 3.

Сходно томе влада СССР потврђује да се нота Народног Комесара г. Чичерина 28 септембра 1926 г. Литавској влади не може тумачити на такав начин да је ова нота тобоже имала у виду мешање СССР у регулисање поменутих у њој територијалних питања.

„Известија" бр. 105, 1934 г.

ФРАНЦУСКА И СССР

5 маја у Совјетску Русију дошла је француска експедиција научника на челу са академицима г. г. Рего, Јакоб, Адамар, Перен и професорима г. г. Лемуен, Госе и др.

Ова делегација дошла је у Совјетску Русију услед споразума између СССР и Француске за узајамно проучавање и информисање о научним резултатима. Француским научницима у СССР била је приређена такозвана „научна декада", за време које су они посетили Москву, Љењинград и Харков.

После овога ће совјетски научници посетити Француску. Тим ће се створити стална веза за научно сарађивање две земље.

„Известија", бр. 101, 1934 г.

МАЂАРСКА И СССР

27 априла ове године дошао је у Москву ванредни пуномоћни министар Мађарске г. др. Унгерт Арноти и предао је господину Калињину, претседнику Извршног комитета СССР акредитиве Мађарске владе.

„Известија", бр. 100, 1934 г.

МОНГОЛИЈА И СССР

27 априла 1934 г. предао је господину Калињину, претседнику Извршног комитета СССР акредитиве г. Даризан, пуномоћни претставник Монголске Народне Републике.

„Известија", бр. 100, 1934 г.

УРУГВАЈ И СССР

4 маја ове године дошао је у Монтевидео совјетски пуномоћни претставник за Уругвај г. Минкин.

„Известија", бр. 105, 1934 г.

ТУРСКА И СССР

26 априла 1934 г. допутовала је у Москву турска војна делегација на челу са Еми-пашом. У исто време долетели су у Москву турски војни авиони на челу с пуковником Џелал-бејом. Гости су примили учешће у првомајским свечаностима у Москви.

„Правда", бр. 116, 1934 г.

30 јуна о. г. Агенција „ТАС" је јавила да је Совјетска влада поставила у Ангори за свог амбасадора г. Карахана.

„ТАС", 30-VI 1934 г.

УСПОСТАВЉАЊЕ НОРМАЛНИХ ДИПЛОМАТСКИХ ОДНОСА ЧЕХОСЛОВАЧКЕ РЕПУБЛИКЕ СА СССР

9 јуна о. г. министар иностраних послова Чехословачке Републике, г. Е. Бенеш, упутио је комесару иностраних послова СССР, г. Литвинову, у Женеви, писмо следеће садржине:

„Господине Народни Комесаре, са радошћу стављам Вам до знања следеће:

„На конференцији Мале Антанте у Загребу, 22 јануара 1934 г., сва три министра иностраних послова су признали за својевремено обнављање од стране држава, чланова Мале Антанте, нормалних дипломатских односа са Савезом ССР, чим се за то појаве неопходни дипломатски и политички услови.

Као последица разговора који су имали место између мене и Вас, г. народни комесаре, на почетку јула, стални совјет Мале Антанте на своме састанку у Женеви, констатовао је да сада политички и дипломатски услови дозвољавају свакој држави, члану Мале Антанте, да поступи у згодном моменту у сагласности са одлуком донетом у Загребу.

У вези са горенаведеним ја Вас са радошћу извештавам, да је на основу нашег разговора влада Чехословачке Републике одлучила да успостави дипломатске односе са владом СССР, и да именује свог изванредног посланика и пуномоћном министра.

Ја сам потпуно уверен да ће на овај начин успостављени односи остати увек нормални и пријатељски, и да ће наши народи на своје узајамно и највеће добро продужити сарадњу за одржавање свеопштег мира."

9 јуна народни комесар иностраних послова, г. Литвинов, одговорио је министру иностраних послова Чехословачке Републике, г. Бенешу, следеће: „Ја имам задовољство да Вас известим да је на основу разговора међу нама влада СССР одлучила да успостави нормалне дипломатске односе с владом Чехословачке Републике и да именује свог изванредног посланика и пуномоћног министра.

Ја сам потпуно уверен да ће успостављени на овај начин односи остати за увек нормални и пријатељски, и да ће наши народи за своје узајамно и највеће благо продужити сарадњу за одржавање свеопштег мира.

„Известија", бр. 134, 1934 г.

УСПОСТАВЉАЊЕ ДИПЛОМАТСКИХ ОДНОСА ИЗМЕЂУ СССР И РУМУНИЈЕ

Истовремено, 9 јуна о. г., разменом писама исте форме и садржине између министра иностраних послова Краљевине Румуније и комесара спољних послова СССР, на исти начин као и између чехословачког министра иностраних послова, г. Бенеша, и комесара спољних послова, г. Литвинова, успостављени су нормални односи између Румуније и СССР, с том разликом што је између Румуније и СССР био истовремено направљен гарантни споразум, суштина којега се види из следећег писма.

Друго писмо које је г. Титулеско упутио г. Литвинову у Женеви 9 јуна:

„Господине Народни Комесаре,

Разменом писама међу нама 9 ју-

ма успостављени су нормални дипломатски односи између наших земаља.

У циљу обезбеђења нормалног развијања ових односа у правцу све већег зближења и стварног и дуготрајног пријатељства, ја имам част потврдити следећи споразум.

Владе наших земаља узајамно гарантују потпуно поштовање државног суверенитета сваке од њих и уздржавање од сваког директног или индиректног мешања у унутрашње послове, исто тако и у унутрашње развијање друге земље, а посебице од сваке агитације, пропаганде и од било каквих интервенција или од помагања истих. Сем тога, оне се обавезују да не стварају, не подражавају, и не допуштају постојање на својој територији организација којима је циљ наоружана борба, и с друге стране пропаганда насилних промена политичког и друштвеног поретка, и исто тако пропаганда и припремање атентата на службене претставнике или на организације које претстављају целокупни интерес владе друге стране, или интересе једног дела њене територије.

Исто тако оне се обавезују да забрањују регрутовање, увоз на своју територију и превоз кроз своју територију оружаних сила, муниције, ратних средстава, интендантских средстава, и осталог каквог било ратног материјала намењеног за те организације."

На ово писмо г. Литвинов је одговорио г-ну Титулеску писмом исте садржине.

„Известија", бр. 134, 1934 г.

СССР И С. А. Д.

Пуномоћни претставник СССР у С. А. Д., г. Тројановски, на званичном ручку 8 априла ове године, приређеном му у Чикагу, одржао је говор у коме је, између осталог, подвукао велики значај за светски мир успостављање веза између С. А. Д. и СССР. „С. А. Д. и СССР, рекао је г. Тројановски, не могу се задовољити резервисаношћу у време када се припрема светски рат. Ми морамо да се боримо за мир без одлагања и без одмора. Игнорисање овога значило би помагање агресивности и милитаризма.

На ручку су присуствовале виђене личности различитих друштвених слојева на челу са претседником општине града Чикага.

„Правда", бр. 12, 1934 г.

27 априла о. г. министарство пољопривреде Сједињених Америчких Држава обратило се свесавезном „институту за проучавање продукције биља", с молбом да потпомаже америчку научну експедицију, која проучава у СССР успехе совјетских научника у продукцији биља, нарочито у продукцији биља које расте у пустињама. Проучавање се односи у главном на биља за исхрану.

„Правда", бр. 117, 1934 г.

СССР И ЈАПАН

И поред тога што су односи између СССР и Јапана прилично затегнути, ипак остају формално нормални. Низ инцидената који су се десили у недавно време на граници Манџукоу (бомбардовање јапанских авиона на совјетској граници и манџурских параброда на реци Амуру и т. д.), ипак нису пореметили дипломатске односе ове две земље. Сви су инциденти до сада били решени на миран начин путем непосредних дипломатских преговора. Али свакако односи између Јапана и Русије су такве при-

роде да цео свет прати њихово развијање с нарочитом пажњом. Свакодневне вести светске штампе показују да се на граници са обе стране грозничаво наоружава и утврђује. Са каквим војним снагама сада располажу две противничке стране конкретно тешко је рећи. Говори се да су то снаге већих димензија.

7 јула о. г. саветник совјетске амбасаде у Токиу, г. Рајвид, учинио је посету начелнику европског одељења јапанског министарства иностраних послова, и тада је уложио протест код јапанске владе поводом три случаја:

1. Незаконитог уласка јапанског разарача „Нумакази" 27 јуна у совјетске територијалне воде.

2. Незаконитог искрцавања на обалу Сахалина 28 јуна без дозволе од стране совјетске власти 65 официра и морнара јапанског ратног парода „Бриме" за превоз нафте.

3. Незаконитог прелетања јапанских авиона 29 јуна преко совјетске границе у реону Хандаса.

„Правда", бр. 187, 1934 г.

Све ово показује да између Јапана и СССР питања нису још довољно рашчишћена да би се могло говорити о потпуном пријатељству.

III.

ФИНАНСИЈЕ
ПОЉОПРИВРЕДНИ ПОРЕЗ 1934 Г.

(Општа начела)

Према одлуци Совјета народних комесара СССР пољопривредним наметом се опорезују:

а) колективна газдинства (пољопривредне комуне), „артељи" и друштва за заједничко обрађивање земљишта;

б) засебна приватна газдинства колхозника;

в) прииндивидуална газдинства;

г) приход мешаних занатлиско-пољопривредних „артеља" које улазе у систем занатлиско-привредне кооперације. То су такозвани занатлиски привредни колхози. Ове организације се опорезују пољопривредним наметом исто тако као и колхози, у случајевима кад је пољопривредни део у њима социјализиран исто као и у пољопривредним колхозима дотичног реона.

На исти начин опорезују се и рибарски колхози.

Пореска година се рачуна од 1 јануара до 31 децембра.

Колхози се опорезују сваки засебно по следећим правилима: за жито по засејаној површини, одређеној планом, за сено, баште и винограде по фактично засејаној трави и засађеној површини. Површине за жито засејане изнад плана не опорезују се.

Карактеристично је да се колхози типа „артеља" и комуна опорезују блаже од колхоза типа „друштва за заједничко обрађивање земљишта".

Порез у колхозима (артеље и комуне) рачуна се према културама по хектару (у рубљама) на следећи начин:

Зрнаста биља за исхрану стоке просечно око	2,5 руб.
Кромпир	3,5 „
Лан	1,7 „
Сунцокрет	1,7 „
Дуван жути, око	10,5 „
Дуван (махорка), око	6,5 „
Поврће, око	15,0 „
Сено и траве за силосе, око	1,0 „
Воћа и јагоде, око	28,0 „
Виногради, око	25,5 „

Међутим, у колхозима типа „друштва за заједничко обрађивање зем-

љишта" порески намет се повећава за све културе од прилике за 30—35 од сто по хектару.

Напротив, индивидуална газдинства плаћају порез од прихода према следећој таблици.

Газдинство са просечним приходом од 300 до 400 рубаља плаћа 30 рубаља. За сваку рубљу прихода више од овог просечног прихода плаћа се 5 од сто.

Газдинство са просечним приходом од 300 до 400 рубаља плаћа 30 рубаља, а свака зарађена рубља више од овог просека плаћа 15 од сто.

Газдинство са приходом од 400 до 500 рубаља плаћа 45 рубаља и за сваку рубљу прихода више од овог просека плаћа се 20 од сто.

Газдинство са приходом од 500 до 700 рубаља плаћа порез 65 рубаља и од вишка овог просека 30 од сто.

Међутим, газдинство са приходом од 700 рубаља плаћа порез 125 рубаља и на сваку рубљу прихода изнад овог просека 35 од сто.

Рокови плаћања порезе за све категорије су исте: 1/IX, 1/X, 15/XI и 15/XII.

Дневнице чланова колхоза се не опорезују. Исто тако не опорезују се приходи чланова колхоза од приватне трговине на ситно, док се исти приходи код индивидуалних газдинстава опорезују.

Газдинства чији се чланови породице налазе на редовној војној служби, порез не плаћају. Исто тако не плаћају порез газдинства чији чланови породице припадају вишем официрском кору, а који се налазе на дугорочном отсуству или у резерви и у исти мах раде у организацији „Осоавиохим" (цивилна организација за унапређење ваздухопловства и хемије) на војном припремању цивилних лица (радника и т. д.).

„Известија", бр. 126, 1934 г.

IV.

СПОЉНА ТРГОВИНА

Промене у совјетском извозу

На основу изјаве комесара за спољну трговину излази да руски извоз за време ових последњих пет година показује важне промене. Пасива спољне трговине 1931 године износила је 300 милиона златних рубаља, 1932 г. 134 милиона златних рубаља, 1933 г. трговачко салдо показало је активу у суми 150 милиона златних рубаља, али се целокупан обрт смањио према 1932 г. за око 430,000.000 рубаља.

Истовремено запажају се промене и у врстама извезене робе. Прерата пољопривредни продукти су сачињавали 70 од сто целокупног извоза, а роба прерађивачке индустрије — 7 од сто. 1928 г. извоз прерађене робе попео се на 15 од сто, а 1933 г. на 30 од сто. Повећање извоза израђене и полуизрађене индустриске робе иде на рачун сталног смањивања извоза сировина, нарочито пољопривредних. Према томе се сматра да спољна трговина СССР постепено мења своју структуру, и да се квантитативна улога индустриске робе стално повећава.

Часопис „Вњешњаја Торговља" бр. 3, 1934 г.

Спољна трговина СССР у првом тромесечју 1934 г.

За прва 3 месеца о. г. совјетски извоз изнео је 84,6 милиона рубаља према 101,1 милиона рубаља прошле године за исто време. У исто време увоз стране робе изно-

си 49,5 према 83,4 милиона рубаља прошле године. Актива трговачког биланса је 35,1 милиона према 17,7 милиона рубаља у првом тромесечју 1934 г. Међутим, општи обрт се стално смањује.

„Вњешњаја Торговља", бр. 3, 1934 г.

Америчко совјетски трговински односи

Од признања Совјетске Русије од стране Сједињених Америчких Држава, трговински односи још се нису много поправили. Тешкоћа која онемогућава развијање трговине јесте питање предратних дугова царске Русије око којих се стално преговара, али, као што изгледа, Совјети нису склони да те дугове признају.

Од 1930 г., од кад је совјетска трговина са С. А. Д. почела да се развија, СССР имао је пасивно салдо, које се, уосталом, стално смањивало, што показује да је СССР стално ограничавао увоз америчке робе.

1930 г. било је увезено америчке робе у суми 177 милиона рубаља. Салдо те године за СССР било је пасивно са 134 милиона рубаља.

1931 г. увоз се повећао у суми 229 милиона рубаља. Истовремено повећала се и пасива салдо у суми 207 милиона рубаља. У ово време С. А. Д. су увеле различита ограничења за страни увоз, која су погодила и совјетску трговину са Америком. Ова ограничења су имала за последицу редукцију америчког увоза у СССР.

1932 г. совјетски увоз америчке робе износио је свега 32 милиона рубаља, са пасивним салдо од 15 милиона рубаља.

1933 г. Америка је увезла робе у Русију у суми 17 милиона рубаља. Пасивни салдо СССР износио је 2,5 милиона рубаља.

Сада се совјетски трговачки кругови надају да ће се, у вези са успостављењем нормалних односа са С. А. Д., трговински односи поправити. „Вњешњаја Торговља"

Кредит С. А. Д. и СССР

8 маја ове године совјетски амбасадор г. Тројановски уложио је код америчке владе протест совјетске владе против одлуке владе Сједињених Америчких Држава у вези са познатим „законом Џонсона" према коме, поред осталих држава, и Совјетска Русија има да се сматра као да није испунила своје финансиске обавезе према Сједињеним Америчким Државама. Међутим, познато је да Совјетска Русија после рата није имала дугова у Америци. Она има да одговара за предратне дугове око којих се води спор у нарочитом Одбору организованом после признања Совјетске Русије од стране Сједињених Америчких Држава. Наравно, ако би одлука владе С. А. Д. остала на снази, тиме би трговински односи Совјетске Русије и Америке били погођени.

„Правда", бр. 108, 1934 г.

8 маја о. г. сенатор Џонсон, одговарајући на интерпелацију сенатора Фоса поводом „закона Џонсона", изјавио је да се закон о ограничавању кредита земљама које не плаћају Америци дугове не односи на кредите Совјетском трговачком преставништву у Америци (Амторг). „Известија", бр. 109, 1934

Трговински односи Немачке и СССР

Економски односи са Немачком развијали су се све до последњег времена.

1930 г. увоз немачке робе за СССР износио је 251 милиона рубаља. Пасивно салдо СССР износило је 45 милиона рубаља.

1931 г. увоз немачке робе попео се на 411 милиона рубаља, истовремено је и пасивно салдо СССР порасло на 282 милиона рубаља.

1932 г. Немачка је увезла робе у суми 324 милиона рубаља. Пасивни совјетски салдо био је 226 милиона рубаља.

1933 г. увоз немачке робе спао је на 150 милиона рубаља, истовремено се смањио и пасивни салдо СССР на 60 милиона рубаља.

У вези с тим СССР, ради покрића дефицита, морао је сваке године извозити за Немачку велике количине злата и златне валуте. 1932 г. извоз злата и златне валуте за Немачку износио је 110 милиона рубаља, а 1933 г. — 170 милиона рубаља.

Редукција спољне трговине са Немачком, која се запажа од почетка 1933 г., објашњава се ненормалном разменом робе, односно пасивношћу совјетског трговинског **биланса.**

С друге стране, то се објашњава неисправношћу немачких контрахената у извршивању совјетских наруџбина и неисправним плаћањем немачких дугова, што се, веле, од 1933 г. нарочито показало.

„Вањешњаја Торговља", 1934 г.

Почетак ове године није био повољан за спољну трговину СССР и Немачке. Изгледа да је у односима између ове две земље дошло било до неких промена. Пада у очи смањивање трговачког биланса последњих година. Тако је биланс спољне трговине Совјетске Уније са Немачком на крају јануара 1933 г. показао шифру 50,5 милиона рубаља, према 70,1 милиона рубаља у јануару 1932 г. Извоз је спао на 33,6 милиона рубаља, што претставља смањивање за 1,2 милиона рубаља, док је увоз пао од 36,3 милиона рубаља на 16,900.000 рубаља.

Према томе, учешће Немачке у спољној трговини Совјетске Русије износи свега 17,7 од сто према раније 42,5 од сто.

„Правда", 1934 г.

26 марта 1934 г. у Берлину је био потписан трговински уговор између СССР и Немачке, којим се регулишу сва привредна, трговинска и финансиска питања између обе земље. Преговори око склапања овог уговора вођени су у потпуној тајности.

Новим уговором, који важи до краја 1934 г., регулишу се сва питања промета девиза и односа између Совјета и Рајхсбанке. У исти мах предвиђају се и нове повољне царинске одредбе, које се односе на појачање трговинског промета између Немачке и Совјетске Уније.

„Известија" 30/III, 1934 г.

Трговина Енглеске и СССР

Предвиђа се да ће 1934 г. увоз руских шумарских артикала за Енглеску смањити са 100.000 стандарта (350.000 према раније 450 хиљада стандарта). Ово смањивање увоза шумарских артикала ће се надокнадити повећавањем увоза деривата од совјетске нафте претежно за ваздушну флоту.

За прва 4 месеца ове године Совјетска Русија је наручила у Енглеској робе у вредности 3,443.335 фунти стерлинга. Према раније поруџбинама Совјети су утростручили куповину робе у Енглеској.

„Вањешњаја Торговља", 1934 г.

Привредни односи Турске и СССР

24 априла о. г. отпутовали су за Турску совјетски инжењери од „треста за индустријализацију Турске" (Туркстроја). На челу совјетских инжењера је инжењер Золотарец. „Туркстрој" има да гради за Турску државне комбиноване фабрике за текстил, близу вароши Кајсари. Финансирање ових радова врши, по наредби Турске владе, „Сумер банка". Између совјетског треста „Туркстрој" и „Сумер-банке" склопљен је о овоме уговор. Грађење Кајсарског текстилног комбината отпочело је 1 априла. Фабрике граде сами Турци под техничким руковођењем совјетских инжењера, чија је дужност да инсталирају фабрике совјетским машинама, монтирају их и да их пусте у експлоатацију.

„Правда", бр. 113, 1934 г.

Извоз нафте из СССР

По последњим подацима совјетске статистике извоз нафте 1934 г. знатно заостаје према прошлој години.

За прва два месеца (јануар, фебруар) 1934 г. било је извезено свега 647.370 тона различитих продуката од нафте, у суми 9,62 милиона рубаља према 912.640 тона, у суми 17,86 милиона рубаља 1933 г. за исто време. Из овог излази да се извоз нафте за прва два месеца 1934 г. смањио за 29 од сто у количини, и за 46 од сто у вредности. Узрок томе лежи у смањивању светских цена и у светској редукцији потрошње нафте.

„Вњешњаја Торговља", 1934 г.

Светска пијаца дрвета и СССР

Светска трговина дрвета за време 1932 г. и 1933 г. преживела је важне промене, нарочито у земљама северозападне Европе: у скандинавским земљама, у балтичким државама, Пољској, Енглеској, Немачкој, Данској и т. д. Према светској статистици изгледа да је светска трговина дрвета 1933 г. била живља но у 1932 г.

Светски извоз дрвета у хиљадама кубних метара

	За време месеца	1932 г.	1933 г.
СССР	12	9.753	10.700
Шведска	10	3.025	4.028
Финска	11	4.937	6.754
Пољска	9	1.253	2.028
Литавска	9	626	1.091
Чехословачка	10	1.352	1.144
Аустрија	10	1.093	1.283
Југославија	9	870	1.063
С. А. Д.	9	2.350	2.714
Канада	12	4.000	5.100
		29.259	35.925

Светски увоз дрвета у хиљадама кубних метара

Енглеска	11	10.703	12.728
Немачка	10	3.218	5.259
Холандија	10	1.524	2.528
Данска	10	428	626
Француска	10	1.064	1.157
Белгија	9	1.354	1.635
Италија	9	1.650	1.950
Шпанија	9	560	470
Јапан	10	1.575	1.530
Египат	10	210	265
		22.316	27.973

„Ђесназ индустрија", бр. 2, 1934 г.

СССР и светска шумска привреда

Према статистичким подацима размер шумског богатства СССР у поређењу са главним земљама показује да

СССР
располаже са 620,000.000 ха шуме
С. А. Д.
располажу са 190,000.000 ха шуме
Канада
располажу са 298,000.000 ха шуме
Финска
располаже са 29,000.000 ха шуме
Шведска
располаже са 24,000.000 ха шуме

Резерве шуме које су за експлоатацију (у милиардама кубних метара):

	Техн. дрво	Дрво за гориво	Свега
СССР	13,2	10,3	23,5
С. А. Д.	8,7	7,4	16,1
Канада	2,7	3,4	6,1
Финска	0,7	0,8	1,5
Шведска	0,8	0,8	1,6

Количине дрвета у годишњој експлоатацији (у милионима кубних метара):

	1929 г.	1932 г.
СССР	85,5	161,7
С. А. Д.	636,0	125,0
Канада	77,0	25,0
Финска	47,0	—
Шведска	19,0	—

Просечан годишњи прираштај шуме (у милионима кубних метара): у СССР — 646, С. А. Д. — 171, Канада — 120, Финска — 44, Шведска — 40.

Проценат годишње утилизације:

	шум. новог прираштаја	рез. произв. дрвета
СССР	25	0,7
С. А. Д.	370	4,0
Канада	64	1,2
Финска	109	3,1
Шведска	102	3,0

„Љеснаја индустрија", бр. 2, 1934 г.

V

ПРИВРЕДНИ ОДЕЉАК

ИНДУСТРИЈА

Текстил

План производње памучних тканина за 1934 г. одређен је 2.870 милиона метара. 1933 г. било је произведено 2.300 милиона метара, 1933 г. 2.586 милиона метара истих тканина. Одлуком 17 септембра 1933 г. Совјет народних комесара СССР квалификовао је рад текстилне привреде као незадовољавајући.

Број радника запослених у овој индустриској грани стално се смањује. 1932 године било је запослено 400.000 радника, 1933 г. 360.000. Ово се објашњава техничком рационализацијом, која смањује потребу неквалификованих радника.

„Известија", бр. 308, 1933 г.

Текстилна „халтура"

(неукусно и неуметничко)

(Трехгорнаја текстилна фабрика)

„Трехгорнаја" текстилна фабрика је највеће текстилно предузеће у СССР. Ова фабрика има свој локални дневни лист: „Застава Трехгорке". Совјетска „Правда" прештампала је из овог листа један интересантан чланак, који карактерише продукцију совјетског текстила. У осталом, овај чланак на следећи сатирички начин критикује фазон и узроке совјетског текстила: „Од свакојаке „халтуре" наша текстилна „халтура" мора да буде најизразитија. По свему се види да тврдоглавци из покојног „уметничког совјета за текстилну привреду" свакако нису мало порадили на томе да би наш живот био што суморнији. Под знаком „одржавања епохе" они су покушали да украсе наше тканине „тракторима" и

„комбинама". Кад је ова „уметност" била добро исмејана, онда су наши текстилни „халтурници" кренули другим путем у својој уметничкој фантазији. Појавиле се тканине са „монументалним букетима" са „кромпирним пејзажима" и т. д. У последње време „Трехгорњаја" је пустила на пијацу тканине са „стратосферском халтуром". На светлој основи насликани су „балони" и „планете": Сатурн, Марс, Јупитер и друге. На маркизету изображено је „морско дно", које придаје овој тканини неодређену тамно-прљаво-зелену боју.

Дневник „Застава Трехгорке" пита: „Откуд нам је ова текстилна „халтура?" Зашто је боја наших тканина тамна? Зашто наше девојке морају носити тканине за „старице", а деца да облаче одела боје за „покојнике"?

„Правда", бр. 114, 1934 г.

Риболов у СССР

Привреда риболова у СССР има важан значај у погледу унутрашње потрошње и с обзиром на спољну трговину. СССР има десет привредних реона, где се лови риба на велико. Целокупна продукција рибе тих десет реона износи по појединим годинама следеће количине: 1932 г. — 13,312.00 мтц., 1933 г. — 13,014.000 мтц.. План 1934 г. предвиђа продукцију рибе 15,000.000 мтц.

„Рибноје хозјајство", бр. 1, 1934 г.

Продукција хартије

Упоредо са другим великим земљама совјетска привреда хартије стоји увек на последњем месту. 1933 г. било је произведено свега 471.000 тона хартије, а за време претходних пет година укупно 1,950.000 тона. Међутим, С. А. Д. још 1929 г. произвеле су 9,753.000 тона хартије, Јапан исте године — 847.000 тона, Канада 2,903.000 тона и Немачка — 2,556.000 тона. Сво показује да су поменуте државе пре кризе производиле годишње хартију у неколико пута више него СССР за време пет година.

С. А. Д. располажу са 1.700 машина за продукцију хартије, докле Русија има свега 140 таквих машина. С тога се види да се индустријализација слабо развија у овој привредној грани. То се види и по инвестиционом капиталу који се улаже у ову грану. За време првог петогодишњег плана (1929—1933 г.) Русија је инвестирала свега 107 милиона долара, док је Америка само за једну 1929 г. уложила у ову грану око 90 милиона долара.

„Љеснаја промишљеност", бр. 2, 1934 г.

Високе пећи

29 априла ове године пуштена је у експлоатацију нова висока пећ модерне конструкције.

Запремина пећи 940 кубних метара. Ово је била 113 по реду модерна висока пећ.

„Правда", бр. 117, 1934 г.

Електротехника

Инжењер Јудовски конструисао је и израдио у московској фабрици електричну лампу 10 киловата (10 хиљада ват.), која ће давати светлост 22.000 свећа. Ова ће се лампа употребити за велике рефлекторе на аеродромима и у киноиндустрији.

„Правда", бр. 122, 1934 г.

Продукција алуминијума

До 1929 г. СССР уопште није производио алуминијум. Тек од 1932 г. почела је да се развија домаћа производња овог метала. Рачуна се да је 1933 г. производња алуминијума изнела око 10.000 тона, и у исти мах сматра се да ће се иста повећати до 1935 године на 25.000 тона. Овим би Русија у погледу продукције алуминијума стала на друго место у свету.

1929 г. у целом свету било је произведено 276.000 тона алуминијума. 1933 г. продукција је спала на 136.000 тона. Од тога су произвели: С. А. Д. 16.000 тона, Норвешка 14.900 тона, Француска 14.300 тона.

„Правда", бр. 153, 1934 г.

VI

ПОЉОПРИВРЕДА

Усевна површина 1933—34 г.

Величина усевне површине за 1933-34 пољопривредну годину одређена је била око 132,000.000 хектара. Али због тога што јесења сетва није била потпуно изведена, усевна површина ће бити нешто мања од плана.

Јесења сетва била је изведена на површини 35,790.000 хектара према 36,480.000 хектара одређених по плану.

Пролетња сетва била је изведена на површини око 94,3 милиона хектара према 93,000.000 ха одређених по плану, што чини око 101,4 од сто плана.

Шећерна репа

Усевна површина шећерне репе у овој години била је изведена на површини 1,276.000 хектара, како је било предвиђено по плану. Према вестима које стижу из СССР-а, сађење шећерне репе показало је да је шећерна репа била на време и уредно засађена. Али у исти мах стижу и вести из којих се види да ће берба шећерне репе бити изложена опасности ако не буду предузете мере за својевремено окопавање и за остало потребно обрађивање вегетације. У случају да ови услови не буду испуњени, жетва може дати мањак исти као и прошле године, од прилике за 40 од сто. С тога гледа та шећерна репа и досад још није довољно обезбеђена машинама и радном снагом за обрађивање вегетације.

„Правда", бр. 115, 1934 г.

Гајење суптропског биља

У јужним средње-азиским реонима: Узбекистану, Таџикистану и Туркменистану, од 1933 г. сади се на велико воће и друге суптропске културе. Ове културе пренесене су овамо из расадника Батумске и Сухумске области (Транскавказ). У главном се саде лимуни, поморанџе, мандарине, маслине, чај и др., свега 74 врсте различитих суптропских култура. Организован је нарочити „институт за културе сувих суптропика" са седиштем у Ташкенту. Овај институт ће потпомагати научно и практично сељаке и државна газдинства у гајењу суптропског биља.

„Правда", бр. 122, 1934 г.

Продукција соје

Због недостатка биљног уља и беланчевине „Совјет рада и одбране" (СТО) одлучио је 1 новембра 1929 г. да прошири усевну површину за сој 1930 г. на 350.000 ха., с тим да 1932 г. иста износи 1,5 милиона ха. Међутим, на основу последњих података види се да је тај план потпуно пропао.

Од 1931 г. усевна површина соје од 370.00 ха смањила се 1933 г. на 117.000 ха.

1934 г. план сејања соје предвиђа 125.000 ха., али семена за сејање има свега за 85.000 ха. Према томе се може очекивати да усевна површина соје 1934 г. неће бити већа од 1933 г. У исто време и жетвени принос ове важне културне биљке много се редуцирао. То се види чак по томе колико се смањује скупљање соје за државу. 1931 г. било је скупљено 86,000 тона, 1932 г. 18.000 тона и 1933 г. 24.000 тона.

1931 г. принос по једном хектару износио је просечно око 6—6,5 мтц., 1933 г. исти није био већи од 3,5 мтц.

„Правда" бр. 126, 1934 г.

Пиринач

Усевна површина пиринча о. г. је 133.000 ха., за 10.000 ха, већа од прошле године. Сматра се да ће се и жетва консеквентно повећати. Целокупна жетва прошле године износила је 2,1 милиона мтц., т. ј. више од 17 мтц. по хектару. Према томе, општи принос пиринча у овој години морао би износити око 2,261.000 мтц.

„Правда", бр. 134, 1934 г.

Перспективе опште жетве жита

На основу различитих процењивања и различитих информација које стижу из Совјетске Русије и од страних статистичких информативних органа, Римски конјуктурни институт предвиђа се да ће и без обзира на местимичну штету од суше ипак жетва бити од прилике задовољавајућа. Према званичним совјетским обавештењима сматра се да ће жетва бити од прилике иста као и прошле године.

VII

ДРЖАВНО СКУПЉАЊЕ ЖИТА

Совјетска власт сваке године одузима од сељака (у виду државних дажбина), одређену количину житних продуката по утврђеним ценама, које су за неколико пута јевтиније од пијачних. Ова државна житна операција зове се „државно скупљање жита." Скупљено на овај начин жито совјетска власт употребљава за различите државне сврхе. У појединим годинама било је скупљено жита (у милионима тона):

1927 г.	11,0	1930 г.	22,1
1926 г.	11,6	1929 г.	16,8
1928 г.	10,8	1931 г.	22,8
1932 г.	18,5	1933 г.	22,6

Количина житних продуката, коју влада 1934 г. хоће да скупи, остаје иста као 1933 г., т. ј. од прилике 22,6 милиона тона.

VIII

САОБРАЋАЈ

Просечно дневно товарење железница 1934 г.

Просечно дневно товарење железница 1934 г. износи од прилике 55.290 вагона према 49.330 — 1931 г., 53.760 1932 г., 52.240 1933 г., што је мање према плану за 20 од сто. „Правда", бр. 120, 1934 г.

IX.

КУЛТУРНО ПРОСВЕТНИ ОДЕЉАК

Нова правила за пољопривредне техникуме

Централни извршни комитет СССР утврдио је нова правила за пољопривредне техникуме, према којима

се техникуми сматрају као средње стручне школе, чији је циљ васпитање пољопривредних техничара, односно помоћника агронома: за ратарство, воћарство, зоотехнику, баштованство, механичара за тракторе и т. д.

Техникуми су потчињени Народном комесаријату пољопривреде СССР, Народном комесаријату за совхозе и народним комесаријатима савезних република.

Техникумом управља директор, кога именује Народни комесаријат за пољопривреду. Директор одговара за научну методику, за програм и за административно-економску делатност техникума. Професоре именује директор, који мора имати добре стручне и научне квалификације. Сем директора у техникуму постоји педагошки савет који руководи научним програмом рада.

Рок обучавања одређује се, према струци, од 3 до 4 године. Студенти се примају од 16 до 30 година старости са уверењем о свршених 7 разреда средње школе, али при пријему морају положити испите из матерњег језика, математике, физике, хемије и друштвених наука.

„Правда", бр. 122, 1934 г.

Припремање техничких стручњака у СССР

На основу совјетских података више техничке школе до краја другог петогодишњег плана (1937) могу припремити 15.300 агронома, док се рачуна да ће се стварна потреба у тим стручњацима до означеног рока повећати на 39.000. Исто тако инжењера-механичара биће припремљено 4.020 према потреби 12.700, лекара-ветеринара 3.420, према потреби 11.200, зоотехничара 3.850 према потреби 11.500 и т. д.

„Просвешчение", бр. 108, 1934 г.

Нормализација школа

Олуком Совјета народних комесара СССР 16 маја о. г. уводи се нови школски систем обучавања деце по нормалним педагошким методама. Основна школа има четири разреда, непуна средња школа седам разреда и пуна средња са десет разреда (2 припрaвна и осам основних).

Досадашњи систем дељења ученика по школским групама замењују се са разредима.

Ученици са дипломом непуне средње школе (7 разреда) имају да буду примљени у техникуме, а са дипломом пуне средње школе на универзитете и у политехникуме.

Предавање историје старог света, средњег века, нове историје, историје СССР и нове историје зависних и колонијалних земаља уводи се по општепризнатим методама, који искључују сувишну апстракцију и сувишне политичке теорије.

Предавање географије у свима школама реорганизује се на исти начин.

„Известија", бр. 133, 1934 г.

О политичком васпитавању деце

23. априла 1934 г. Централни извршни комитет комунистичке странке издао је једну наредбу, која карактерише начине политичког васпитања деце у СССР.

У кратко наредба гласи: „у низу школа и у пионирским организацијама (комунистички скаути) било је потпуно недопуштеног претеривања у проучавању политичких теорија. Например, од деце се тражило знање свих одлука XVII конгреса

комунистичке странке, и знање марксистиких и Љењинових теорија. Од деце од 8-12 година у школама и у пионирским организацијама тражило се да на принудан начин одговарају на питања, која деца апсолутно не могу да схвате. Тешка апстрактна питања код деце убијају сваки интерес, чак и за оно што деца могу да схвате. Живе и интересатне приче о догађајима из друштвеног живота замењују се шаблонима и апсолутно недопуштеним политичким задаћама."

Дневна штампа у СССР

Совјетска штампа даје следеће интересантне податке. Пре рата Русија је имала 859 новина са тиражом од 2,7 милиона. 1928 г. у Совјетској Русији било је 576 новина са тиражом од 8,8 милиона, у 1929 г. излазило је 955 новина са тиражом од 12,5 милиона. У 1933 г. 9.700 новина са тиражом од 36 милиона.

Повећавање броја новина и тиража објашњава се, с једне стране, ширењем писмености и, с друге стране, и тиме што се сада издаје много националних новина, чега није било пре рата.

„Известија", бр. 104, 1934 г.

X
СТАНБЕНИ ПРОБЛЕМ И ИСХРАНА

Зидање станова

Питање станова после рата у великим варошима СССР постало је од велике важности. До сада су станови интензивно зидани, али, како изгледа, они нису одговарали потребним техничким, хигијенским и осталим условима.

С обзиром на ово 23 априла о. г. Совјет Народних Комесара СССР донео је одлуку о потреби зидања бољих станова. У одлуци констатује се да постојећа пракса у зидању станова у више случајева не одговара ни културном ниво-у, ни потребама ширих радних маса. Дефекти зидања су следећи: слаб квалитет и аљкаво извођење радова, кровови пропуштају воду, лоше малтерисање и бојење отвори између дасака на патосу и т. д., ниски плафони и прозори, уске степенице, мале кујне, узани ходници, мале оставе и т. д. Око нових кућа нема тротоара ни доста засађених дрва.

Према томе је Совјет народних комесара одлучио да се по варошима и у радничким насељима граде 4—5 спратне зграде са водоводом и канализацијом. Зграде треба да имају, рачунајући према броју чланова породице, 2—3 и 4 собе. Даље, у наредби се говори о томе како и од каквог материјала треба да се зидају зграде.

„Правда, бр. 113, 1934 г.

Снабдевање сеоских учитеља, агронома и лекара хлебом

С обзиром на многе случајеве недовољног снабдевања сеоских учитеља, агронома и лекара хлебом, Совјет народних комесара СССР наредио је надлежним органима да створе нарочите житне фондове за снабдевање ове категорије интелигенције животним намирницама, а нарочито хлебом. Као што изгледа, ова интелигенција у више случајева трпи оскудицу у храни, и то због тога што дотични органи не врше према њима исправно своју дужност. — Наређено је да се створи за снабдевање сеоских учитеља, нарочити новчани фонд у суми од 15,000.000 рубаља, који ће служити за скупљање жита и других животних намирница за сеоске школе.

„Правда", бр. 115, 1934 г.

КЊИГЕ И ЧАСОПИСИ

А. С. ТАГЕР: Царска Россија и дело Бејлиса. Москва 1933 год. Државно издање, стр. 308 са илустрацијама.

Са поднасловом **„прилози за историју антисемитизма"** излашла је у техничкн врло лепој опреми опсежна радња А. С. Тагера, посвећена чувеном процесу Бејлиса, који је узрујао сву Русију и цео свет последњих година пре рата. Ми ћемо потсетити читаоце да је тај процес имао велики историски значај, а састојао се у томе што је скромни Јеврејин-надничар, Мендел Бејлис, био оптужен за убиство 12-годишњег дечка Андрије Јушчинског у Кијеву и после дугог темновања изведен пред суд. Оптужница је тврдила да је Бејлис убио и измрцварио несрећног дечка да би добио његову крв потребну за ритуалне сврхе некаквих јеврејских секташа. Али подразумевало се да се оптужује не само Бејлис и некакви мистички јеврејски секташи, него цео јеврејски народ, коме тобож треба дечија хришћанска крв за спремање ритуалнога јела.

Окружни суд у Кијеву, уз учешће двана-ест поротника, судио је Бејлису више од месец дана. Оптужбу и одбрану заступале су најјаче снаге. Као експерти фунгирали су већим делом веома познати стручњаци. Поротници су огласили Бејлиса за невиног. То је у главном садржина чувене „бејлисијаде", која је својеобразно бацила извесну сенку на целу Русију, али је нарочито бацила рђаву светлост на тадашње руско уређење. Процес је још и ванредно значајан за оцену антисемитизма уопште.

У наше дане „бејлисијада" добива неочекивано актуелни интерес. А као историски криминални догађај првога реда она има велики значај. Зато заслужује сваку пажњу велика публикација, чији смо наслов горе навели. Према томе сматрамо да вреди да се подробније зауставимо на значајној грађи која је делом први пут систематизована, делом први пут уопште изашла на видело у раду А. С. Тагера. То су веома поверљиви списи различних руских државних установа. Више најзначајнијих докумената репродуковано је фотографским путем, а поједине илустрације донете су по методи тако зв. фотомонтаже. Прелазимо на преглед садржине саме књиге.

Књига је раздељена у 21 поглавље, заједно са уводом и закључком. Увод садржи преглед извора целе радње. Глава 1 говори о „судбено-ритуалним преседанима процеса Бејлиса у Русији". Из овог поглавља сазнајемо да је још за доба цара Александра I покренута парница по оптужби Јевреја да су учинили једно ри-

туално убиство. Тек је за време цара Николе I после 14 година тај процес завршен тиме што су оптужени оглашени невиним. У диспозитивима коначне пресуде, коју је донео Државни савет, стајало је између осталог да се оптужени ослобађају још из тога разлога што је указом цара Александра I забрањено оптуживати Јевреје чија кривица није доказана, а који су оптужени само из празноверја да употребљују у ритуалне сврхе хришћанску крв. Према мишљењу Државног савета, требало је да се тај указ поново потврди. Цар Никола одобрио је пресуду, али није наредио да се указ његовог претходника нарочито потврди. И онда су се више пута, све до датума кад је избио процес Бејлиса, с времена на време јављале оптужбе против Јевреја. Све су се оптужбе показале као потпуно неистините, основане на празноверицама, често злонамерне. Нарочито трагичне последице имала је оптужба у бесарабској варошици Дубосарима, која је била један од повода за крвави кишињевски погром (1903).

Глава друга садржи општу карактеристику режима министра-председника Петра Столипина и његовог министра правде Ивана Шчегловитова. Тај искусни стари правник, судија и професор, некад чак либералног правца, постао је један од стубова реакције, уневши и њу, и политичку корупцију у руске судове. Специјално су Столипин и његов министар правде распиривали у Русији националну мржњу. Свирепи антисемитизам био је на дневном реду, подржаван у престоници од стране готово целе владе, велике већине Државног савета, т. ј. горњег дома, и владине већине Државне думе. Нарочито је пак антисемитизам био истакнута тачка у програму уједињених корпорација руског племства и локалних организација десничарских странака, чије су вође биле ванредно добро примљене на самом Двору, а чију је штампу, која није имала никакве проје, издржавала сама влада из поверљивих кредита. Баш год. 1911, када се десило убиство дечка Јушчинског, спремала се акција за олакшање несносног правног положаја Јевреја у Руској царевини. Ондашњу политичку ситуацију и стање јеврејског питања приказује глава трећа Тагерове књиге.

Трагично убиство несрећног дечка добро је дошло за десничарске кругове. 11 марта 1911 год., пошавши у школу, мали Андрија није у њу стигао, а није с' ни кући вратио. Тог дана он је био на свиреп начин убијен, али његов леш је пронађен тек 20 марта. Одмах је иза тога десничарска штампа изјавила да је по среди убиство са ритуалном сврхом. Локални крајни десничари, нарочито они окупљени око организације „Двоглави орао" на челу ове организације стајао је на пола луди студент Владимир Голубев) почели су да шире вести, а и летке, да су „Чивути" уморили на свиреп начин малог Андрицу, узевши му крв да би је употребили за спремање хлебова на празник Пасхе. Иза тога следила је енергична интервенција десничарских посланика Државне думе. Њихови су вођи Пуришкевич, Замисловски и Марков 2 са још 34 посланика (међу њима 12 свештеника) поднели интерпелацију на министра унутрашњих дела и министра правде, захтевајући не само строгу истрагу поводом убиства Јушчинског, него оптужујући Јевреје због убиства, а владу због немарности.

Док се на првим корацима истрага водила редовним путем, влада је сада у другој половини априла предузела ванредне мере да се ова истрага скрене са пута уобичајеног у случају таквих злочина. Наредбом министра правде истрага је стављена под непосредни надзор државног тужиоца при Кијевској апелацији, Чаплинског. Овај Пољак пореклом и католик по вери прешао је у православље и створио присне везе са крајњим десничарима. За своју улогу одиграну у „бејлисијади" он је ускоро по завршетку процеса унапређен за тајног саветника и касационога судију и одликован орденом Св. Станислава I реда. Уочи саме револуције, када је Шчегловитов постао претседник Горњег дома, уследио је указ о именовању Чаплинског за члана тог Дома. Прво што је Чаплински урадио да би скренуо истрагу са правог пута, било је фалсификовање медицинске експертизе. Експерти, професор судске медицине на Кијевском универзитету, Оболонски, и његов просектор, др. Туфанов, нису утврдили приликом обдукације т. зв. „ритуални" карактер убиства. Они су били склони по карактеру самих рана да верују у осветu, као мотив убиства. Али су касније они донекле променили, под утицајем Чаплинског и агитације десничара, своје мишљење и поднели судским властима писмену експертизу из које се донекле могао извести закључак о „ритуалном" карактеру убиства. Овај њихов закључак још је појачао на самој главној расправи професор судске медецине, Косоротов из Петрограда, који је био позват на суд да замени умрлог у међувремену професора Оболонског (за ову експертизу, поред предвиђених у закону путних трошкова и хонорара, Косоротов је добио из поверљивих фондова министарства полиције 4000 рубаља и то у две рате тако да му је друга половина исплаћена тек када је посведочио против савести и науке, али по упуству министарства полиције!). Чаплински је био потпуно начисто с каквим убиством има посла, али, почев од фалсификовања медицинске експертизе, па до краја, све је учињо да се истини не уђе у траг и да се нанесе велика неправда невином човеку и целом невином народу. У овом послу још у априлу 1911 Чаплинског је енергично помагао вицедиректор у министарству правде, Љадов, кога је министар Шчегловитов послао у нарочитој мисији у Кијев. Тај Љадов се споразумео са крајњим десничарима, па и са агитатором Голубевом, и дао је упуте према којим је ритуална верзија службено ушла у акте истраге. Све је ово документално изложено у 4, 5 и 6 глави књиге Тагерове.

Из седмог поглавља сазнајемо још једну ствар: док је полицији „дат задатак да пронађе праве убице Јушчинског, судским органима наређено је да инсценирају један ритуалан процес"... Као претставник полиције фунгирао је жандармериски потпуковник Павле А. Иванов, који је успешно извршио поверени му задатак: он је утврдио да су убиство извршили Борис Рудзински, Иван Латишев и Петар Сингајевски (овај последњи био је брат жене поштанског чиновника Вере Чебирјак, која је имала на периферији Кијева стан где су се састајали опасни лопови). Мотив убиства била је освета и страх да ће Андрија одати и друга злочинства банде, као што је вероватно једно већ одао. Онда су, по мишљењу Рудзинског, убијеном дечку нанели још много-

бројне ране да би ствар изгледала као „ритуално" убиство." Ова истина о убиству била је саопштена судским властима, па и члановима владе, али је Чаплински наредио да се Чебирјакова и други пусте на слободу, а да се ухапси радник Бејлис... Против њега су пронађени неки сведоци. Државно тужиоштво знало је да су ти сведоци лажни.

У августу месецу исте године умро је друг Андрије Јушчинског и син Чебирјакове, Евген (Жења), под доста загонетним околностима. Није искључено да га је мајка сама отровала да би уклонила са овог света опасног сведока злочина, у који је био директно умешан њен брат, индиректно и она сама. Свакако, када је несрећни дечко био у већ у агонији, Чебирјакова је позвала у свој стан агенте полиције и захтевала од свога сина на умору да потврди како она нема везе са убиством Андрице; али је Жења одбио мајчин захтев, и у претсмртном бунилу њему се стално јављао убијени друг, тако да се јадни Жења страшно мучио. Речи, које је он изговарао, могле су да буду протумачене као оптужба против његове мајке и њене банде (поглавље 8).

Септембра месеца 1911 убијен је у Кијеву министар-претседник Петар Столипин. Убица је био у служби „охранке"... Десничари су спремали јеврејски „погром", јер је Столипинов убица био Јеврејин, а и даље су агитовали са убиством Јушчинског. Систем владавине и политички правац владе у Русији остао је у главном непромењен. Стога је влада наставила са прогоном невиног Бејлиса, знајући тачно ко су убице. Пронашли су још једног лажног сведока (неког Козаченка) и саставили прву оптужницу против Бејлиса, у којој га је државно тужиоштво тужило због убиства са предумишљајем, али из нејасних побуда (о ритуалном карактеру убиства прва оптужница није говорила конкретно). Према руском криминално-судском поступку, оптужницу је прегледала и одобрила апелација, доневши одлуку да се Бејлис стави под суд (поглавље 9). То је било у пролеће год. 1912. Баш у то доба пада завршетак полициске истраге, која је коначно утврдила све околности убиства, па је њен шеф у Кијевској губернији, пуковник Шредел, известио о томе Министарство унутрашњих дела, нагласивши да је оптужба против Бејлиса лабава и да ће се ствар свршити врло неповољно за органе правде, ако буду безразложно тужили невина човека. Опомена пуковника Шредела није успела. Али на захтев Министра унутрашњих дела, Макарова, који је предвидео да ће Бејлис бити ослобођен, Министар правде је гледао да процес одгоди, док буду обављени избори за четврту Државну думу. Ту је искоришћена „приватна истрага" новинара Бразуль-Брушковског, који ју је водио заједно са полициским чиновником Красовским, чувеним кијевским стручњаком за проналазак злочинаца и расветљавање најзамршенијих криминалних случајева (тај Красовски је био отпуштен из службе за то што је водио истрагу о убиству Јушчинског у нежељеном за владу правцу). Искористивши доставе Брушковског, државно тужиоштво наредило је поновну истрагу над Бејлисом. Све су претпоставке Брушковског (потпуно истините, а које су се покладале у главном са резултатима полициске истраге) биле одбачене, и Бејлис поновно стављен п од суд, овог пута са директном оптужбом

да је извршио убиство из верских побуда. — У државном тужиоштву онда је почео свој рад заменик државног тужиоца, А. А. Карбовски, који је енергично сарађивао са крајњим десничарима; он је пронашао, односно искористио лажног сведока Кулинића. Поред тога се и Чебирјакова са целом њеном бандом појавила као сведок против Бејлиса... Ритуални пак карактер убиства доказивао је у својој „психијатарској" експертизи познати лекар психијатар професор Кијевског универзитета, др. Сикорски, врло угледан научник, који је одједаред напустио објективну науку и поверовао у празноверице (поглавља 10—13).

Најзад је дошао и главни претрес пред кијевским окружним судом уз учешће пороте. Министар правде се нарочито потрудио да за председника суда дође експоненат крајње деснице, судија Болдирев, који се на самом процесу заложио за то да се Бејлис пошто пото осуди (и зато је био унапређен после процеса). Власти у Кијеву све су урадиле да за поротнике дођу необразовани, делом једва писмени људи, обузети мржњом против Јевреја. Као послуга овим поротницима су додељени жандарми у цивилу који су достављали своме команданту све што су поротници, одвојени од осталог света за време док је процес трајао, говорили о суђењу. Сведоци који су били непожељни за оптужбу, или нису пронађени или су чак ухапшени; писма су хватана, тако да нека важна обавештења нису стигла на време браниоцима; ванредно важан документат из Ватикана није на време достављен суду, јер су руски Министар код Свете Столице и Министарство спољних послова тако удесили ствар да документат стигне у Кијево када је све већ било готово. Новине су плењене, уредници оптуживани и кажњавани административним путем због непоћудног за владу писања о Бејлисовој парници (власти су дотеране дотле да су гониле новине због неповољног писања о Вери Чебирјак). Једном речи, претрес се водио исто тако пристрасно, као и сама истрага. Нарочито су занимљиви били моменти када су се тужиоци бојали да ће се убица Сингајевски одати, па онда лажно сведочење потпуковника Иванова, који је био одлично упућен у праву истину, али ју је сакрио од суда, и најзад верска експертиза професора римско-католичке Духовне академије у Петрограду свештеника Јустина Пранајтиса, који је доказивао како јеврејска вера тражи употребу хришћанске крви за своје ритуалне сврхе. — Признати руски научници, су белодано доказали необавештеност и пристрасност.

Процес се свршио тиме што је порота огласила Бејлиса невиним. (поглавља 14—18). Руско друштво у огромној својој већини је поздравило ову победу правде. За владу пак то је био велики пораз, „полициске Цушима", као што се изразио у поверљивом извештају претставник и повереник Министарства полиције на самом процесу. Међутим, покушаји да се поново створи један ритуални процес нису престали са завршетком Бејлисове парнице. А у очи саме револуције члан Државне думе, вођа крајње деснице и заступник приватне тужбе на процесу, Замисловски издао је о трошку Министарства полиције једну опширну књигу у којој је и даље тврдио да је убиство Јушчинског било ритуално. Ваља још забележити да су скупљани прилози

за зидање цркве на успомену о „зверски мученом од стране Чивута" дечку Андрији Јушчинском, мада је Свети Синод био још одмах добро обавештен да убиство нема ритуални карактер.

Документална књига Тагерова има велики историски интерес, јер је „Бејсидијада" крупан догађај руске историје у очи светског рата и револуције. Држимо да је основна линија аутора потпуно исправна, и да није имало право уредништво када је напало у своме поговору извесна схватања и тумачења Тагерова. Али нећемо улазити у ту полемику бољшевика са ванстраначким савесним аутором, чију су документовану радњу они објавили. Држим да је Тагер потпуно у праву када каже да је огромна већина руског друштва, јевног мнења и штампе била у току целе „Бејлисијаде" на страни истине и правде... А и сваки непристрасни читалац моћиће да из докумената парнице против Бејлиса добије темељну грађу за разумевање порекла антисемитизма и оне кампање лажи којим се антисемити обично служе.

Д-р Алексије Јелачић

РУСКА ИСТОРИЈА у немачкој Светској историји, издања „Пропилеји". — У броју XXII—XXIII „Руског Архива" (стр. 233) осврнули смо се на преглед руске историје до краја XVI столећа који је изашао у четвртој свесци овог монументалног дела. Сада је оно завршено (у десет огромних свезака с посебном свеском библиографије и регистра), те у деветој свесци налазимо завршетак руске историје, до наших дана, почев од доба т. зв. „Смуте", т.ј. првих година XVII столећа и избора цара Михајла Романова (1613). Аутор овог прегледа (који обухвата заједно са сликама у тексту 130 страна; поред тога има седам уметничких прилога и једна историска мапа изван текста), јесте др. **Мартин Винклер**, професор универзитета у Кенигсбергу. Ратна и дипломатска историја више је приказана у општим поглављима дела, а у специјалном поглављу, посвећеном Русији, у главном се прати развој унутрашњих догађаја, социјалних установа и културних прилика. Конструкција ауторова је весма прегледна и одликује се лепом композицијом и рељефношћу приказа. Аутор уме да помоћу појединих карактеристичних и срећно изабраних детаља изнесе и прикаже оно битно, значајно, основно у историји Русије. Има ту, разуме се, већих празнина (национално питање, например, или културни рад руских самоуправних установа и руске јавности, донекле), али у главном задатак свој г. проф. Винклер је успешно решио. Има, разуме се, појединих мањих фактичких грешака, а и помало немачке тенденциозности (например, аутор приписује царици Марији Фјодоровној, супрузи Александра III и мајци Николе II, која је била пореклом данска принцеза, и супруга великих кнежева Николе и Петра Николајевића, које су биле ћерке црногорског краља Николе, нарочиту улогу у спремању светског рата). Али, понављам, преглед је Винклеров несумњиво леп.

Нарочито треба истаћи одлично изабране и репродуковане веома занимљиве илустрације. Ту има и врло ретких ствари које ће са највећим уживањем и интересом разгледати и стручњак. Од чувених минијатура из год. 1672 (године рођења Петра Великог), које приказују све сталеже московске државе како кле-

чећи моле младог Михајла Романова да се прими царске власти, а онда како Михајло, већ као цар, излази пред Кремљ на сусрет своме оцу, и патријарху Филарету, од слике (врло ретке и чини ми се сада први пут објављене) цара Алексија у одори цара-првосвештеника, па преко величанствено лепог и страшног Петра, приказаног и у знаменитом портрету амстердамског музеја, и у посмртној маски и у карикатури, све до скромног последњег цара, у униформи пуковника, како седи на отоману усред једног идиличног типично просечног буржоаског, ентеријера, па до Љењина у радничкој капи и групе савремених руских радника са рударским алатом у руци, који су сада, бар у принципу, господари Русије — ова илустративна грађа делује управо чаробно и заиста даје једну моћну визију Русије и њене судбине... **Д-р А. Ј**

ТРУДЫ ИНСТИТУТА ПО СЛАВЯНОВЕДЕНИЮ Академии наук СССР. — Љењинград, 1932, 534 стр., 2 слике.

У Љењинграду, уз Свесавезну академију наука, која је наследница и настављач Руске академије наука, основан је пре неколико година Институт за словенске студије. Ове су студије биле донекле занемарене првих година бољшевичке владавине, па је веома занимљиво и карактеристично да су сада обновљене и да је створен за њих специјални центар уз Академију наука, као што постоје такви центри у другим словенским и несловенским земљама (у Прагу, велики Словенски институт, као самостална установа, у Кракову, уз Јагелонски универзитет, онда у Лондону, Паризу, Бреслави, чак у Италији и у Женеви, само у Београду не..) Новоосновани Институт издаје зборнике својих радова, од којих први ево лежи пред нама. То је голема књига, штампана знатним делом, на жалост, на лошој хартији, али са штампарске стране израђена са оном тачношћу и коректношћу која је увек одликовала штампарију Петроградске академије наука, где је и ова књига штампана. Књига се дели на пет делова: први — чланци и монографије; други — белешке и грађа; трећи — грађа за историју науке; четврти — критика и библиографија, и, најзад, пети — хроника. У првом делу налазимо уводни и принципиелни чланак уредника целог зборника, академика Н. **С. Державина.** — Акад. Державин је предратни научник. Он је слависта по струци, а главни предмет његових студија био је од увек бугарски језик и књижевност. До револуције он је био приватни доцент Петроградског универзитета и није сматран за човека велике будућности. Одмах иза октобарске револуције, мада није био на левици, пришао је Совјетској влади, па је дошао на положај ректора Петроградског универзитета. Касније постао је члан Академије наука и, као што сад видимо, игра првенствену улогу у новом славистичком институту и уређује његове зборнике. Учествовао је у совјетским делегацијама на првом конгресу слависта у Прагу, г. 1929, и на седмом конгресу историчара, у Варшави г. 1933 (в. наше извештаје у „Руском архиву", VII стр. 163—167 и XXVI—XXVII, стр. 297—303). Уводни чланак акад. Державина зове се „Наши задачи в области славановедения" — „Наши задаци славяноведења" — „Наши задаци дат веома занимљив статистички преглед етничког (народносног) и лингвистичког (језичног) састава европског дела Совјетске уније

према попису становништва из год. 1926. Овај преглед ми и доносимо овде, сматрајући га као ванредно важан документат. Поред других опажања и закључака који се могу на основу тога прегледа направити, хоћемо да напоменемо само да је број људи **руског** језика знатно већи од оног етничких Руса (односно Великоруса). Својим матерњим језиком сматрају руски језик близу шест и по милиона односно 4,4 по сто људи који нису по народности Руси (Великоруси); то су највише Украјинци, Белоруси, па и **Пољаци.** Интересантан је број **Срба** у европском делу Уније: 2561, док је српски као свој матерњи језик означило нешто више људи (3130). У статистичком прегледу, сем Словена, набројани су још припадници Балта, онда Молдавци и Румуни (које совјетска статистика разликује), онда Грци, Албанци и Мађари

Имена народа и група	По народности	%	По језику	%
Словени	114 648 337	77,9	115 728 570	78,7
1. **Руси**	77 791 124	52,9	84 195 653	57,3
2. **Украјинци**	31 194 976	21,2	27 570 681	18,7
3. **Белоруси**	4 738 923	3,2	3 465 651	2,4
4. **Пољаци**	782 334	0,6	362 904	0,2
5. **Бугари**	111 296	0,1	106 072	0,1
6. **Чеси и Словаци**	27 123	0,0	25 079	0,0
7. **Срби**	2 561	0,0	3 136	0,0
Балти:				
1. **Латиши**	141 703	0,1	116 002	0,1
2. **Литавци**	41 463	0,0	21 816	0,0
3. **Летовци**	9 707	0,0	8 061	0,0
Молдавци и Румуни	283 556	0,2	267 664	0,2
Грци	213 765	0,2	202 620	0,1
Албанци	3 657	0,0	3 008	0,0
Угри (Мађари)	5 476	0,0	6 282	0,0

Прелазимо сада на принципиелну страну чланка акад. Државина. Прва његова теза је ова: „У доба сурове борбе сталежа у целоме свету, у доба када је пролетаријат Совјетског савеза.. завршио изградњу темеља социјализма, наука има нарочити значај.. Најзначајнији задатак науке у доба изградње темеља социјализма и социјалистичке реконструкције састоји се не само у томе да се социјалистичка производња обогати максимумом продуктивног материјала путем најјачег искоришћавања продуктивних снага природе (истраживање, откриће и проучавање нове грађе), не само у испитивању каузалне везе у процесу диалектичког развоја појава и факата у циљу њиховог најбољег искоришћавања у интересу социјалистичке изградње, него у свесном приближавању целокупне организације научно-истраживачке мисли и стварања и самог научно-истраживачког рада нанајважнијим тачкама социјалистичке реконструкције(к ударным точкам)". После тога тако рећи декларативног дела уводa акад. Државина следи кон-

цизан преглед историје славистике, почев од Јосифа Добровског, а онда закључак који се састоји у томе да совјетска славистика није само филологија него и наука о животу и прошлости словенских народа, да њена „проблематика и методологија" морају да буду активни и актуелни, мада она хоће да искористи све обиље драгоценог научног блага, сакупљеног на пољу ове науке трудом прошлих генерација вредних научника; у круг њених интереса спадају и суседи Словена: Грци, Молдавци, Албанци и т. д.; искуришћујући најзад славистички рад модерне западне науке, совјетска славистика хоће да га помогне, али да у исто време да га реорганизује на основу својих принципа. Такве су основне линије рада совјетске славистике према тврђењу компетентног човека, а то је Н. С. Державин. Из његовог уводног чланка, као и из друге грађе тог првог зборника радова Славистичког института, види се посве јасно да је совјетска наука потпуно прекинула са традицијама славенофилства, идејама „панславенства" или „неославизма", и хтела би да прекине и са сваком идејом „словенске узајамности"; на неким местима се чак пориче постојање неких посебних специфичних особина словенских народа, њихове културе и стварања. Држимо да се ипак неће моћи потпуно избећи „словенска узајамност", према оној „терај природу кроз врата, она ће ускочити кроз прозор", а да порицање словенских особина донекле претставља у једном зборнику радова из славистике contradictio in adjecto своје врсте, другим речима извесну унутрашњу противречност . . .

Са овом општом напоменом прелазимо на кратак преглед садржине важнијих дела зборника са нарочитим обзиром на задатке нашег „Архива".

Иза увода налазимо почетак монографије уредника, Н. С. Державина, „Студије из историје бугарске књижевности доба капиталистичког нагомилавања и индустриског капитализма". Под овим добом треба разумети модерно доба бугарске књижевности, доба после ослобођења Бугарске. Прва студија посвећена је талентованом сатиричару и вёома иначе занимљивом бугарском писцу Стојану Михајловском, као сатиричару (1856—1927).

Познати историчар књижевности старе генерације, акад. В. Н. Перец дао је малу расправу (на украјинском) о украјинском преводу житија св. Вацлава, кнеза чешког, написног на пољском од језуита Петра Скарге. Овај превод акад. Перец, плаћајући тако рећи данак службеној идеологији ортодоксног бољшевичког марксизма, покушава да веже са борбом украјинске „буржоазије" XVII столећа, са „феудалним" елементима ондашњег пољског друштва.

Дим. Дмитров објављује низ занимљивих докумената о боравку Љубена Каравелова у Русији. В. Н. Корабљев пише о Стјепану Радићу и српско-хрватском питању (према личним сећањима). У том чланку не налазимо никакве знатније грађе, а завршетак садржи један оштар партизански испад, потпуно неуместан у једном научном раду. Интересантна је студија знаменитог украјинског историчара М. Грушевског о једној од главних хроника украјинског XVII столећа и њеном утицају на познатог писца XIX столећа Кулиша. Велики материјал о књижевности малене Молдавске совјетске републике, која се

тек родила, даје К. Н. Державин. И. Соколов износи податке о Мариупољским Грцима (велика грчка колонија на југу Русије).

У групи „бележака и грађе" налазимо неколико докумената о боравку Светозара Марковића на студијама у Петрограду. Ова документа дају извесне нове податке о Марковићу, који је био студент Института саобраћајних инжињера, стипендиста са 300 руб. годишње стипендије. У тексту су објављене фотографије Марковићеве молбе о отсуству за Србију и његове дипломе о завршетку студија на београдској великој школи коју су потписали ректор др. Панчић и секретар Панта Срећковић.

Некролози приказују неколико великих покојних слависта. Међу њима и Љубомира Стојановића, који је испао неочекивано као припадник „идеологије и психологије врхова српске буржоазије". Аутор некролога, некадашњи руски десничар Корабљев, проглашује покојног Стојановића највећим реакционаром (стр. 390). У приказима и библиографији Н. С. Державина запажа се да он и даље заузима своју познату бугарофилску позицију и да је пристрасан према Југославији. Код њега чак налазимо да постоји неко национално питање у „Поморављу". Заиста совјетски научник је већи Бугарин од самих Бугара...

Др. Алексије Јелачић

Издање Научког одељења „Земгора" у Краљевини Југославији, Београд, Коларчева улица 9. Телефон 20.737. — Уредник, проф. Др. ПАВЛЕ СТЕВАНОВИЋ, Професорска колонија, улица Рачког број 3. — Власник, Удружење „ЗЕМГОР", Коларчева улица 9. — Претседник „Земгора" Т. МАХИН, Земун, Руска улица 7.